МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «ПРИАЗОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ОРГАНІЗАЦІЯ І НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

Дніпро-2025

УДК 364-78+37.013.42](477)

Рецензенти:

Клименко О. Ю. – доктор соціологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу соціальної експертизи, Інституту соціології НАН України;

Ваховський Л. Ц. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи ДЗ «Луганського національного університету імені Тараса Шевченка»;

Кравченко О. І.– доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри освіти дорослих та цифрових технологій Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України;

Холодинська С. М. – доктор культурології, професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

Рекомендовано до друку вченою радою
ДВНЗ «Приазовського технічного державного університету»
(протокол №2 від 25.09. 2025 р.)

Організація і надання соціальних послуг в Україні в умовах воєнного стану: виклики сьогодення: колективна монографія / за ред. В. Николаєвої, Дніпро : ПДТУ, 2025. 546 с.

У колективній монографії зібрані наукові розвідки, присвячені систематизації та узагальненні практичного досвіду організації та наданні соціальних послуг в умовах воєнного стану. Теми розділів відзначаються глибокою обумовленістю наукових і прикладних аспектів зазначених проблем, що органічно взаємопов'язують теорію і практику в умовах воєнного стану. Монографія написана за результатами магістерських досліджень. Наукове видання буде корисним для фахівців, науковців, студентів та широкого кола читачів.

Organization and provision of social services in Ukraine under martial law: current challenges: collective monograph / edited by V. Nykolaieva, Dnipro: PSTU, 2025. 546 p.

The collective monograph collects scientific research devoted to the systematization and generalization of practical experience in organizing and providing social services under martial law. The topics of the chapters are marked by a deep connection between the scientific and applied aspects of the mentioned problems, which organically interrelate theory and practice in martial law conditions. The monograph was written based on the results of master's studies. The scientific publication will be useful for specialists, scientists, students, and a wide range of reader.

УДК 364-78+37.013.42](477)

ISBN 978-966-604-323-1

© Колектив авторів, 2025
© ДВНЗ «ПДТУ», Дніпро 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА……5

РОЗДІЛ 1 СУЧАСНІ ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 7

1.1 Надання соціальних послуг в територіальних громадах України в умовах воєнного стану (Бородін Є.І.)..... 7

1.2 Упровадження інноваційних технологій соціальної роботи з безробітними в Україні (Вороніна А.Г.) 34

1.3 Вплив війни на ментальне здоров'я матерів у період вагітності та післяпологовий період і надання їм психосоціальної допомоги в Україні (Гордієнко Є.М.)..... 67

1.4 Національний досвід застосування кейс-менеджменту в соціальній роботі (Суровцева І.Ю., Брежнєва Т. П.)..... 94

1.5 Модель інтеграції коучингових технологій у систему управління соціальними послугами (Верескун М.В.) 124

1.6 Етичні аспекти професійної діяльності соціальних працівників в умовах воєнного стану (Сорокіна Н.Г.) …….151

РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ВПО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 180

2.1 Організація соціальної підтримки та інтеграції ВПО у місцях тимчасового перебування (Николаєва В.І.). 180

2.2 Соціальна робота благодійних організацій з ВПО в Україні (Єфремова Н.П.) 205

2.3 Стан надання соціальних послуг сім'ям з числа ВПО в приймаючих громадах в умовах війни в Україні (Ларіонова С.В.) 232

2.4 Соціальна інтеграція неповнолітніх ВПО в приймаючі громади (Роговська О.О., Бабачанах С.М.)..... 261

2.5. Актуальні підходи щодо надання соціально-психологічної підтримки дітей ВПО, які перебували в зоні збройного конфлікту (Заїка О.Ю.)..... 288

РОЗДІЛ 3 СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ВІЙСЬКОСЛУЖБОВЦІВ, УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ, ВЕТЕРАНІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ 320
3.1 Практичний досвід надання соціальних послуг ветеранам ЗСУ та їхнім сім'ям на рівні територіальної громади (Малярчук Н.Г., Булат О.Ю.)..... 320
3.2 Сучасний стан соціальної роботи з військовослужбовцями та роль військових капеланів в умовах війни в Україні (Оліярник В.В.)..... 342
3.3 Особливості застосування кейс-менеджменту під час надання соціальної допомоги ветеранам та членам їхніх сімей в Україні (Медведенко М.Я.) ... 381
РОЗДІЛ 4 ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ В УМОВАХ ВІЙНИ 410
4.1 Вплив воєнного стану на мотивацію молодих спеціалістів у соціальній сфері (Мутерко Г.М.) 410
4.2 Аналіз особливостей організації молодіжного волонтерства під час війни в Україні (Марченко І.Ф.)..... 440
4.3 Досвід надання соціальної допомоги дітям, що стали сиротами та залишилися без батьківського піклування внаслідок воєнних дій (Леус О.І.) 459
4.4 Соціальна робота з молоддю в умовах воєнного стану в Україні (Присухіна Т.В.) 486
4.5 Формування навичок життєстійкості української молоді в умовах війни в Україні (Колесник Л.С.) 516
АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ 544

ПЕРЕДМОВА

З початком повномасштабного вторгнення російських військ на територію України у лютому 2022 року відбулися суттєві зміни в усіх сферах життя українського суспільства, у тому числі й у сфері надання соціальних послуг. Виклики, з якими зіткнулися надавачі соціальних послуг: переміщення значних контингентів населення, руйнування інфраструктури, важкий психологічний стан частини населення, що зазнала травматичного досвіду, перебуваючи в епіцентрі бойових дій, в полоні, або на окупованій території, вимагають нових підходів в організації та наданні соціальних послуг.

Колективна монографія «Організація і надання соціальних послуг в Україні в умовах воєнного стану: виклики сьогодення» представляє авторські підходи щодо подальших напрямів та інноваційних технологій соціальної роботи в умовах російсько-української війни. Проведені дослідження, які представлені в монографії, розкривають сучасні тенденції та стратегічні перспективи удосконалення надання соціальних послуг в надзвичайних ситуаціях, у тому числі в умовах воєнного стану, що придає дослідженню багатогранності та можливості відобразити його багатоаспектність і дозволяє визначити шляхи вирішення виникаючих проблем.

Колективна монографія складається з чотирьох розділів, в яких послідовно розкриваються актуальні питання щодо надання соціальних послуг під час воєнного стану в Україні, а також викликів, з якими стикаються надавачі соціальних послуг в цих екстремальних умовах.

У першому розділі монографії окреслено концептуально-теоретичні передумови сучасних практик соціальної роботи в умовах воєнного стану в Україні, другий розділ монографії присвячено дослідженню особливостей надання соціальних послуг ВПО (вимушено переміщеним особам). Третій розділ монографії висвітлює ключові аспекти соціально-психологічної підтримки військовослужбовців, учасників бойових дій, ветеранів та членів їх

сімей. Четвертій розділ монографії розкриває теорію і практику соціальної роботи з дітьми та молоддю в умовах війни.

У колективній монографії розглянуті актуальні питання упровадження інноваційних технологій соціальної роботи з безробітними в Україні; впливу війни на ментальне здоров'я матерів у період вагітності та післяпологовий період і надання їм психосоціальної допомоги; національний досвід застосування кейс-менеджменту в соціальній роботі та інтеграції коучингових технологій у систему управління соціальними послугами. Значну увагу у дослідженні приділено організації соціальної підтримки та інтеграції ВПО, як з боку органів державної влади, так і з боку громадських та благодійних організацій, а також висвітлено практичний досвід надання соціальних послуг ветеранам ЗСУ та їхнім сім'ям на рівні територіальної громади. Окремо висвітлено особливості організації молодіжного волонтерства під час війни в Україні.

Структура монографії складається з чотирьох розділів, у написанні яких брали участь: **Бородін Є. І.** (підрозділи 1.1); **Вороніна А. Г.** (підрозділи 1.2); **Гордієнко Є. М**. (підрозділи 1.3); **Суровцева І. Ю., Брежнєва Т. П.** (підрозділи 1.4); **Верескун М. В**. (підрозділи 1.5); **Сорокіна Н. Г.** (підрозділи 1.6); **Николаєва В. І.,** (підрозділи 2.1); **Єфремова Н. П.** (підрозділи 2.2); **Ларіонова С. В.** (підрозділи 2.3); **Роговська О. О., Бабачанах С. М.** (підрозділи 2.4); **Заїка О. Ю.** (підрозділи 2.5); **Малярчук Н. Г., Булат О. Ю.** (підрозділи 3.1); **Оліярник В. В.** (підрозділи 3.2); **Медведенко М. Я.** (підрозділи 3.3); **Мутерко Г. М.** (підрозділи 4.1); **Марченко І. Ф.** (підрозділи 4.2); **Леус О. І.** (підрозділи 4.3); **Присухіна Т. В.** (підрозділи 4.4); **Колесник Л. С.** (підрозділи 4.5).

Дана колективна монографія може використовуватись здобувачами вищої освіти при виконанні курсових, дипломних робіт, а також аспірантами, фахівцями з соціальної роботи, науковцями та викладачами закладів вищої освіти.

РОЗДІЛ 1 СУЧАСНІ ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1.1 Надання соціальних послуг в територіальних громадах України в умовах воєнного стану

© Бородін Євгеній Іванович
доктор історичних наук, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, директор навчально-наукового інституту державного управління Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Не зважаючи на активне реформування сфери соціального захисту в Україні, яке розпочалось у довоєнний час, потреба у принципових змінах системи соціальних послуг актуалізувалась в умовах воєнного стану. Тисячі внутрішньо переміщених осіб, люди, які постраждали унаслідок воєнних дій, потребують соціальної підтримки та допомоги. Крім того, нестабільна економічна ситуація у країні істотним чином збільшила кількість осіб, які опинились у складних життєвих обставинах. У зв'язку з цим, одним із пріоритетних завдань реформування системи соціального обслуговування є адаптація механізмів надання соціальних послуг в громадах в умовах воєнного стану.

Для України в умовах повномасштабної війни, яка спричинила масові загибелі людей, масове збільшення кількості людей, які потребують фізичної, психологічної, соціальної реабілітації та підтримки, руйнацію житла та інфраструктури, що призвело до переміщення мільйонів українців, занепаду економіки тощо, – особливо важливим набуває питання про те, якою буде реакція системи надання соціальних послуг України у відповідь на ці виклики.

Запровадження воєнного стану в Україні 24 лютого 2024 р. суттєво вплинуло на організацію надання соціальних послуг різним категоріям громадян в умовах розширення кола тих, хто їх потребує та стрімкого

зростання попиту на швидке реагування з боку органів влади та різноманітних надавачів соціальних сервісів в умовах втрати територій, постійних обстрілів, переміщення великої кількості людей.

Проблеми, з якими зіткнулося українське суспільство в цілому, і соціальна сфера, зокрема, є результатом змін в політичній, економічній системах країни, в соціально-культурних пріоритетах суспільства, повномасштабною війною, що викликало значне збільшення людей, які опинились у СЖО – ВПО, сімей загиблих, осіб з інвалідністю внаслідок війни. Процеси, що відбуваються в нашій країні, зумовили необхідність розробки нових принципів функціонування соціальної сфери. Ці принципи, з одного боку, повинні бути адекватні новій економічній ситуації, що склалася в останні роки. З іншого боку, вони повинні відповідати новій моделі соціальної політики, орієнтованій на самореалізацію і відповідальність громадянина за свій матеріальний стан, який формується під впливом нових стратегічних планів розвитку української держави.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» забезпечує особливості діяльності органів публічної влади в особливих умовах, коли відсутня можливість дотримуватися положень та процедур мирного часу. Він безпосередньо майже не впливає на менеджмент соціальних послуг та систему надання соціальних послуг (головним чином в ньому згадується питання управління надавачами соціальних послуг в територіальних громадах з боку військових адміністрації населених пунктів та їх начальників), але опосередковано робить це шляхом визначення правил діяльності публічного сектору в умовах війни[1].

Важливою особливістю соціальної роботи та надання соціальних послуг в умовах воєнного стану стало те, що багато територіальних громад України стали місцем активних бойових дій, можливих бойових, знаходяться зараз або були місцем військових дій. Значна кількість територіальних громад опинилася в

[1] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

окупації, деякі вже пережили її, а інші – потрапляють під контроль агресора.

Органи місцевого самоврядування та надавачі соціальних послуг окупованих територій перемістилися на підконтрольні Україні території та знайшли формати своєї подальшої діяльності. В частині територіальних громад органи місцевого самоврядування поступилися місцем в публічно управлінському просторі військовим адміністраціям населених пунктів та тимчасовим органам державної влади на місцевому рівні. Таким чином, діяльність з управління в територіальних громадах системою надання соціальних послуг в одних випадках здійснюється через виконавчі органи, сільських, селищних, міських рад, а в інших – військовими адміністраціями населених пунктів.

Вищі органи державної влади доволі швидко відреагували на нові виклики у сфері соціальної роботи та надання соціальних послуг. Так, 16 березня 2022 р. Кабінет Міністрів України додав зміни до «Порядку надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які страждають на психічні розлади» та «Порядку організації надання соціальних послуг»[2]. Як зазначають експерти Лабораторії законодавчих ініціатив, соціальні послуги як стаціонарний догляд (створення умов для проживання; забезпечення харчуванням), паліативний догляд (допомога у вирішенні питань отримання знеболювання), догляд вдома, підтримане проживання забезпечення проживання, розвиток та підтримка навичок самообслуговування та інших навичок, необхідних для самостійного проживання) стало можливим надавати як екстрені[3].

14 квітня 2022 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її

[2] Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 26 червня 2019 р. № 576 і від 1 червня 2020 р. № 587 : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2022 р. № 294. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-2022-%D0%BF#Text

[3] Лабораторія законодавчих ініціатив Соціальні послуги в умовах війни: нові зміни та виклики. URL: https://parlament.org.ua/analytics/soczialni-poslugy-v-umovah-vijny-novi-zminy-ta-vyklyky/

місцевостях», яким закріпив нововведення[4]. Як зазначили аналітики Лабораторії законодавчих ініціатив, такий крок спрощував «деякі норми для оптимізації надання соціальних послуг». Вони відзначили наступне:

– збільшилися повноваження місцевих органів влади, яким надали можливості визначати особливості порядку організації та надання соціальних послуг на території відповідної територіальної громади у разі введення надзвичайного або воєнного стану;

– створилася можливість надавати соціальні послуги екстрено (кризово) у період воєнного стану;

– закріплювалося безоплатне надання всіх соціальних послуг особам (незалежно від їхнього рівня доходу), яким завдано шкоди пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією;

– запроваджувалося змінений порядок розрахунку сукупного доходу громадян для визначення статусу малозабезпечених осіб (середньомісячний сукупний дохід громадян визначається з урахуванням кварталу, а не шести останніх місяців[5].

З точки зору авторського колективу видання «Менеджмент соціальних послуг в умовах війни» (координаторка видання О. Іванова, Програма розвитку ООН в Україні), особливості надання соціальних послуг в умовах дії воєнного стану виглядають наступним чином: 1) створення можливостей для місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування визначати особливості порядку організації надання соціальних послуг на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці; 2) набуття повноважень надавачам соціальних послуг державної/комунальної власності ухвалювати рішення про надання соціальних послуг екстрено (кризово) особам/сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану пожежею,

[4] Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях : Закон України від 14 квітня 2022 р. № 2193-IX https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#Text

[5] Лабораторія законодавчих ініціатив Соціальні послуги в умовах війни: нові зміни та виклики. URL: https://parlament.org.ua/analytics/soczialni-poslugy-v-umovah-vijny-novi-zminy-ta-vyklyky/

стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією на підставі прийняття рішення структурного підрозділу з питань соціального захисту населення територіальної громади; 3) у разі наявності загрози життю чи здоров'ю особи забезпечення надання окремих соціальних послуг (консультування, надання притулку, догляд, підтримане проживання, короткотермінове проживання, натуральна допомога, транспортні послуги тощо екстрено (кризово); 4) забезпечення надання за рахунок бюджетних коштів всіх соціальних послуг безоплатно для отримувача без врахування доходу людини за умов завдання шкоди пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією; 5) забезпечення надання соціальних послуг за заявою отримувача у разі відсутності у нього необхідних документів; 6) відмова від застосування ведення випадку при наданні соціальних послуг екстрено (кризово)[6].

Фактично в умовах війни основним методом соціальної роботи є розвиток соціальних зв'язків у місцевій громаді, організація системи взаємодопомоги та співробітництва певної групи людей, розробка, апробація та оцінка різних соціальних програм, пов'язаних з інтересами чи потребами населення, передбачають створення, пілотування та оцінка ефективності таких ініціатив. Відповідні особливості соціальної роботи дослідники виділяли й раніше. Т. Семигіна виокремила рівні сучасної соціальної роботи: макросистема (економічний, культурний, політичний, соціальний контекст, екологія, соціальна дискримінація тощо); мезосистема (взаємодії між елементами); соціальні мікросистеми (сім'я, близькі люди, робота, школа, громадські структури); індивідуальна (вік, стать, сексуальна орієнтація, темперамент, здоров'я, травма, негативний досвід, специфічні потреби)[7]. Виходячи з виявлених складових, можна віднести соціальну роботу в громаді

[6] Менеджмент соціальних послуг в умовах війни https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-03/Посібник_Менеджмент%20соціальних%20послуг_0.pdf

[7] Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ : Наукові практики, соціальні дослідження і туризм. 2020. 275 с.

в умовах війни до соціальної роботи на макрорівні, яка здійснюється безпосереднім оточенням людини та самоорганізацією громади при вирішенні складних життєвих обставин.

Виходячи з систематизації наявних у науковій літературі визначень соціальної роботи, Г. Слозанська пропонує авторське тлумачення поняття «соціальна робота в громаді» як базового рівня соціальної роботи, на якому соціальний працівник планує та здійснює інтервенційну діяльність, ініціює та впроваджує зміни, дії щодо активізації громади та її членів, проводить оцінку потреб для вирішення соціальних проблем, задоволення потреб, інтересів, розвитку громади та її мешканців. З'ясовано, що базовими характеристиками соціальної роботи в громаді є локалізація, спільні інтереси, взаємозв'язки, солідарність і громади[8].

В умовах кризи, спричиненої війною, важливою характеристикою соціальної роботи в громаді є поєднання благодійності пересічними громадянами як морального обов'язку та бажання здійснювати добрі справи з професійною діяльністю соціальних працівників.

Саме на практиці в кризових умовах соціальна підтримка в громадах відображає три перспективні теорії соціальної роботи, виділені Т. Семигіною: феміністична соціальна робота (саме на плечах жіночої половини громад, тоді як чоловіки захищають країну, лежить тягар організації самодопомоги та задоволення потреб вразливих категорій населення; клієнтоорієнтований підхід (саме в кризові часи мешканці громади, в тому числі за активної участі вразливих верств населення, накопичили сили, ентузіазм та моральний обов'язок допомагати біженцям, військовим та територіальній обороні власними ресурсами); зелена соціальна робота (заходи соціальної взаємопідтримки, спрямовані на збереження цілісності природного середовища країни, протидію ядерній небезпеці заради глобальної екологічної

[8] Слозанська Г. І. Теорія і практика підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи у територіальних громадах : дис. … д-ра пед. наук: 13.00.05, Тернопіль, 2019. 687 с. URL: http://tnpu.edu.ua/naukova-robota/docaments-download/d-58-053-03/Dis_Slozanska.pdf

безпеки)[9].

В умовах війни соціальна робота розширює свої напрямки роботи, збільшується частка вразливих категорій населення, з'являються нові підходи та нові методи роботи. О. Кравченко у своєму дослідженні практичної соціальної роботи в громаді під час війни виділяє чотири рівні такої діяльності:

– соціальна робота на рівні органів місцевого самоврядування;
– соціальна робота на рівні територіальної громади;
– соціальна робота на рівні соціальних інститутів;
– соціальна робота на рівні мешканців громади[10].

На офіційному сайті Міністерства соціальної політики України висвітлено заходи, спрямовані на допомогу постраждалим від російської агресії: надання продуктових наборів, допомога у переміщенні дітей з вразливих категорій населення, захист прав дітей-переселенців, допомога у створенні гуманітарних коридорів та допомога переселенцям, надання соціальних виплат, виплата пенсій та грошових допомог; виплата пільг, пільг та субсидій тощо[11].

Зазначимо, що Міжнародна федерація соціальних працівників (IFSW) та Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи (IASSW) прийняли Глобальне визначення соціальної роботи. У документі уточнюється, що «соціальна робота – це професія, заснована на практиці, і академічна дисципліна, яка сприяє соціальним змінам і розвитку, соціальній згуртованості, розширенню прав і можливостей і звільненню людей. Принципи соціальної справедливості, прав людини, колективної відповідальності та поваги до різноманітності є центральними в соціальній роботі. Спираючись на теорії соціальної роботи, соціальних наук, гуманітарних наук і знань корінних народів, соціальна робота залучає людей і структури для вирішення життєвих проблем і підвищення

[9] Семигіна Т. Врятувати світ? Тренди в сучасній соціальній роботі. Матеріали конференцій МЦНД, (05.04.2024; Рівне, Україна). URL: https://archive.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/1124/1149
[10] Кравченко О. Соціальна робота в громаді в умовах війни. Zeszyty Naukowe Collegium Witelona. 2022. Т. 1. № 42. С. 63–70. DOI: 10.5604/01.3001.0015.8922 URL: https://zn.collegiumwitelona.pl/article/01.3001.0015.8922/ru
[11] Міністерство соціальної політики : офіційний сайт. URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index.

добробуту. Вищезазначене визначення може бути доповнене на національному та/або регіональному рівнях»[12].

Як зазначають дослідники, соціальна робота України є складовою міжнародної соціальної роботи, пізнає міжнародні етичні принципи та європейські цінності соціальної роботи, працює разом з партнерами над вирішенням глобальних соціальних проблем тощо. Водночас національна специфіка та сучасний практичний досвід соціальної роботи в Україні визначається умовами воєнного стану.

Певні кроки робляться на рівні міністерств та державних відомств. Зокрема, Міністерством у справах ветеранів України створено міжвідомчу робочу групу з питань проведення комплексного огляду системи соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей, членів сімей (загиблих) ветеранів війни, членів сімей (померлих) Захисників та Захисниць України.

Стратегічний план Міністерства соціальної політики України визначає такі стратегічні цілі на 2022 – 2024 рр.:

– підвищення пенсій;

– створення Єдиної інформаційної системи соціальної сфери;

– підвищення рівня соціальних стандартів та гарантій для малозабезпечених сімей;

– надання якісних соціальних послуг;

– сприяння включенню осіб з інвалідністю в суспільне життя;

– захист прав дітей;

– забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, протидія домашньому насильству та торгівлі людьми[13].

Незалежно від актуальності визначених пріоритетів, в умовах воєнного часу план має бути переглянутий та доповнений з урахуванням нових реалій та сучасної практики соціальної роботи.

---

[12] Глобальне визначення соціальної роботи / IFSW, IASSW. 2014. URL: https://www.ifsw.org/what-issocial-work/global-definition-of-social-work/

[13] Стратегічний план діяльності Міністерства соціальної політики України на 2022 бюджетний рік і два бюджетні періоди, що настають за плановим (2023 – 2024 рр.). URL: https://www.msp.gov.ua/documents/6220.html

Міжнародна підтримка України у різних сферах є одним із важливих чинників наближення нашої перемоги. Підтримка в соціальній сфері дуже відчутна і вкрай необхідна на даний момент.

За результатами аналізу публікацій, виділених на офіційному порталі IFSW, можна узагальнити наступне:

– підтримка України у боротьбі за власну державність («IFSW підтримує всіх людей, які постраждали від цієї кризи. Ми стоїмо разом з народом України в його праві на власну націю, ідентичність та свободу від панування»... «IFSW Europe організувала координацію професій та реагування громад на потреби біженців, які тікають з України. Крім того, вони доставляють допомогу людям, які залишаються в країні. Ці колективні дії є безпрецедентними в житті IFSW і показують зростання і силу нашого розвитку»[14]);

– заходи з підтримки соціальних працівників в Україні та інших країнах («Наші колеги з соціальних працівників у країнах, що межують з Україною, безпосередньо реагували на постраждалих. Соціальні працівники працюють багато годин у дуже складних обставинах, на кордоні з Україною, щоб запропонувати допомогу окремим особам та сім'ям. Щоб дістатися кордону і до таборів, соціальним працівникам і студентам соціальної роботи доводиться долати великі відстані. Їхня робота є добровільною. Однак є витрати на проїзд та проживання. Тому IFSW Europe вирішила відкрити конкурс пожертв...»[15]);

– значна увага та підтримка з боку європейських асоціацій соціальних працівників у вирішенні проблеми допомоги біженцям з України («Нідерландська асоціація BPSW розмістила на своєму сайті спеціальний файл про кризу біженців. Є інформація про те, яку роботу виконують соціальні працівники в прикордонних районах різних країн, і про те, як ми можемо їм допомогти. Значна частина присвячена допомозі, якої потребують біженці в

[14] Дії IFSW щодо кризи в Україні. URL: https://www.ifsw.org/ifsw-action-on-ukraine-crisis/
[15] Закликаємо підтримати соціальних працівників! URL: https://www.ifsw.org/call-to-support-social-workers/

Нідерландах, з інформацією про різні способи, якими можна допомогти...»[16]).

Вивчення та впровадження досвіду міжнародної соціальної роботи, зокрема європейських країн, є актуальним для соціальної сфери України в умовах воєнного часу. Досвід українських соціальних працівників та волонтерів в умовах реальних воєнних дій, допомога внутрішньо переміщеним особам, вирішення багатьох гуманітарних питань є цінним ресурсом для міжнародної соціальної роботи.

Міжнародна соціальна робота, спільнота спеціалістів, міжнародні організації соціальної роботи, насамперед Міжнародна федерація соціальних працівників (IFSW) – всіляко підтримують боротьбу українців за власну державу, за власну незалежність, реалізують значну кількість заходів щодо підтримки людей, які потребують тимчасового захисту за кордоном, а також соціальних працівників в Україні, надають гуманітарну допомогу тощо.

Важливість ефективного надання соціальних послуг привернула підвищену увагу в регіонах, що постраждали від війни. Традиційний метод створення соціальних служб на сьогодні піддається критиці у зв'язку з дедалі більшим визнанням переваг, пов'язаних з індивідуальними заходами соціальної роботи, особливо в контексті дітей та молоді.

Російсько-українська війна, яка характеризується важкими наслідками для цивільного населення, призвела до переоцінки тактики відновлення постконфліктних ситуацій. Ця переоцінка була зосереджена саме на вразливих групах, таких як діти та молодь. Згідно звіту, опублікованому Управлінням ООН з координації гуманітарних питань, війна, що триває в Україні, безпосередньо вплинула на значну кількість дітей та молоді[17]. Ці люди пережили різні виклики, такі як переміщення, втрата сім'ї та схильність до насильства. Вищезазначена статистика підкреслює нагальну потребу в ефективних соціальних послугах, які б задовольняли складні потреби цієї

[16] Нідерландська асоціація відкрила справу про біженців з України. URL: https://www.ifsw.org/dutch-association-opens-file-on-refugees-from-ukraine/

[17] Заява етичних принципів глобальної соціальної роботи – Міжнародна федерація соціальних працівників (ifsw.org). URL: https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles/

конкретної групи населення. Протягом усієї історії традиційні моделі соціальних послуг схилялися до інституціоналізації як засобу забезпечення догляду за дітьми та підлітками, іноді передбачаючи їх розміщення у великих установах. Тим не менш, міжнародні зусилля привернули увагу до фундаментальних обмежень цієї методології.

За даними Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), установи потенційно можуть посилювати травми, перешкоджати емоційному розвитку та ускладнювати інтеграцію дітей у суспільство. У світлі цих викликів ідея деінституціалізації привернула значну увагу. Процес деінституціалізації тягне за собою перехід від інституційних середовищ догляду до альтернатив, орієнтованих на громади, які надають пріоритет персоналізованій допомозі та інтеграції. Європейський Союз наголошує на важливості деінституціалізації для забезпечення прав та добробуту дітей, як зазначено в його Керівних принципах щодо переходу від інституційного догляду до догляду на рівні громади[18].

Таке бачення, на думку фахівців, особливо актуальне в постконфліктних регіонах, таких як Україна, де діти та молодь стикаються з наслідками насильства та соціальних руйнувань. Авторитетні організації, такі як ЮНІСЕФ, наголошують на важливості персоналізованих заходів із соціальної роботи, які наголошують на важливості індивідуальної допомоги для задоволення різноманітних потреб дітей та молоді, які проживають у регіонах, що постраждали від війни. Вищезазначена точка зору узгоджується з думками, висловленими Генрієттою Фор, колишнім виконавчим директором ЮНІСЕФ, яка наголосила на необхідності визнання особливостей кожної дитини та забезпечення її права на індивідуальне лікування[19]. Крім того, наукові дослідження, проведені авторитетними установами, такими як Save the Children, проливають світло на глибокі та далекосяжні наслідки

[18] International day for protection of children: the continued impact of the war on children's rights in Ukraine. URL: http://surl.li/zlonlw

[19] Вимога ЄС щодо деінституціалізації послуг для людей з інвалідністю в Україні: чому це важливо і з чого почати? URL: https://ants.org.ua/vimoga-yes-shhodo-deinstituczializacziyi-poslug-dlya-lyudej-z-invalidnistyu-v-ukrayini-chomu-cze-vazhlivo-i-z-chogo-pochati/

персоналізованого догляду[20].

Дослідження, проведені в країнах, які постраждали від постконфліктних ситуацій, показали, що діти та підлітки, які отримували індивідуальну допомогу, продемонстрували підвищений рівень стійкості, самооцінки та психологічного благополуччя. Це узгоджується з ідеалами, викладеними в Конвенції про права дитини, яка підкреслює право кожної дитини на досягнення максимальної здатності до розвитку[21]. У контексті триваючої російсько-української війни впровадження індивідуального підходу до соціальної роботи демонструє значний потенціал. Фахівці у сфері соціальної роботи визначають, що використання травма-інформованої допомоги сприяє наданню підтримки, яка визнає та усуває чіткі перешкоди, з якими стикаються окремі діти та підлітки. Крім цього завдяки тісній співпраці з сім'ями та громадами соціальні працівники мають можливість створювати заходи, які демонструють культурну чутливість та сприяють відчуттю залученості. Можна зазначити, що російсько-українська війна посилила потребу в ефективному наданні соціальних послуг у регіонах, які постраждали від бойових дій.

Історично склалося так, що суспільства в усьому світі значною мірою покладалися на інституціоналізовані системи догляду за вразливими групами населення, особливо дітьми та молоддю. Однак великі дослідження і практичний досвід виявили недоліки таких установ. Дослідження Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) наголошують, що інституційна допомога може перешкоджати когнітивному, емоційному та соціальному розвитку дітей, що призводить до низки несприятливих наслідків[22]. До них відносяться обмежене особистісне зростання, обмежена автономія та відсутність індивідуальної уваги, що сприяє циклу залежності.

Деінституціалізація, як відповідь на ці занепокоєння, отримала

---

[20] Statement of UNICEF Executive Director, Henrietta Fore. URL: https://www.unicef.org/bulgaria/en/documents/statement-unicef-executive-director-henrietta-fore

[21] Save the Children. URL: https://www.savethechildren.net/

[22] Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

підтримку як більш ефективний підхід до лікування. Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) наголошує, що деінституціалізація узгоджується з принципами Конвенції про права дитини, надаючи пріоритет праву дітей на сімейне середовище[23]. Ця зміна парадигми передбачає перехід від масштабних установ до систем підтримки на рівні громад, які задовольняють унікальні потреби кожної людини.

У контексті регіонів, які постраждали від війни, проблеми, пов'язані з інституційною опікою, загострюються. Наслідки для дітей та молоді є непропорційно серйозними, про що свідчить звіт Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ), в якому вказується, що ці молоді люди часто стикаються з травмами, переміщенням, втратою сім'ї, порушенням освіти та руйнуванням соціальних структур[24].

Введення індивідуального підходу до соціальної роботи – переконлива альтернатива, яка набула популярності в постконфліктних зонах. Дослідження Міжнародної федерації соціальних працівників підкреслюють, що індивідуалізований догляд дозволяє соціальним працівникам більш комплексно задовольняти різноманітні потреби дітей та молоді Цей підхід ґрунтується на побудові відносин, довіри та взаєморозуміння, що перегукується з теоріями гуманістичної психології, які підкреслюють важливість індивідуального зростання та автономії[25].

Залучення громади має вирішальне значення для соціальних працівників у постконфліктних умовах, оскільки вони не можуть функціонувати ізольовано. Взаємодія з місцевими громадами є життєво важливою з різних причин. Перш за все, вона визнає навички та інформацію, якими володіють люди в громаді щодо власної ситуації. Крім того, втручання, які відповідають культурним нормам і цінностям, з більшою ймовірністю будуть прийняті та включені в повсякденне життя людей. Нарешті, активна участь у громаді

[23] Save the Children. URL: https://www.savethechildren.net/
[24] Evaluation Report UNPRDP Project "Working bottom upbuilding a local model for deinstitutionalization". URL: https://erc.undp.org/evaluation/documents/download/19208
[25] Russia-Ukraine international armed conflict: Your questions answered about ICRC's work. URL: https://www.icrc.org/en/document/false-information-about-icrc-ukraine

культивує почуття особистої відповідальності та розширення прав і можливостей серед людей, тим самим заохочуючи кооперативне мислення для процесу зцілення та зростання.

Довгострокове розширення прав і можливостей є основною метою індивідуальної соціальної роботи в постконфліктних зонах, що виходить за рамки надання термінової допомоги. Ця концепція розширення прав і можливостей виходить за рамки простого виконання нагальних потреб, охоплюючи надання індивідам необхідних здібностей, впевненості в собі і засобів для автономного подолання перешкод. Соціальні працівники відіграють вирішальну роль у сприянні розвитку особистості, підвищуючи самооцінку, надаючи основні життєві навички та культивуючи почуття приналежності, закладаючи основу для більш перспективного майбутнього. Реалізація цієї проактивної стратегії не лише полегшує процес одужання особистості, але й відіграє значну роль у сприянні загальній стабільності та прогресу постконфліктного суспільства.

Основний принцип індивідуальної соціальної роботи в післявоєнних зонах полягає у визнанні та розумінні різних обставин і потреб кожної людини, яка постраждала від конфлікту. Це передбачає не лише увагу до поверхневих вимог, але й глибше занурення в емоційні, психологічні та тривалі виміри розширення можливостей. Соціальні працівники відіграють життєво важливу роль у сприянні зціленню, стійкості та позитивній трансформації серед людей, які пережили травматичні наслідки конфлікту. Це досягається завдяки впровадженню травма-інформованої допомоги, активній взаємодії з громадами та наданню індивідуальних втручань.

Наслідки бойових дій, таких як російсько-українська війна, мають тривалий вплив на суспільство, впливаючи не лише на фізичну інфраструктуру, але й на добробут його найбільш вразливих складових, зокрема дітей та молоді. Протягом усієї історії існувала залежність від установ для задоволення потреб конкретних громад. Однак великі дослідження і практичний досвід виявили обмеження і недоліки, властиві цим системам.

Парадигма деінституціалізації завойовує все більшу підтримку як альтернативна стратегія, акцентуючи увагу на правах і потребах цих молодих людей.

Індивідуальні втручання підвищують ефективність індивідуалізованих практик соціальної роботи. Визнаючи індивідуальність кожної дитини, яка постраждала від конфлікту, індивідуальні методи лікування розроблені з урахуванням їхніх конкретних обставин. Різноманітні заходи, включаючи консультування з питань травми, освітню реабілітацію та професійну підготовку, впроваджуються для задоволення конкретних потреб людей. Таким чином, ці втручання мають на меті пом’якшити потенційне продовження циклів травми та залежності.

Залучення громади сприяє підвищенню ефективності цієї стратегії. Соціальні працівники не можуть функціонувати самотньо і зобов’язані співпрацювати з місцевими громадами. Участь громади передбачає використання місцевих навичок, культурних норм і цінностей, тим самим сприяючи формуванню почуття власності в процесі зцілення. Активне залучення членів громади до інтервенцій гарантує, що такі заходи є як контекстуально релевантними, так і сталими, узгоджуючись з фундаментальними принципами учасницького (партисипативного) розвитку.

З огляду на триваючу російсько-українську війну індивідуальна соціальна робота видається перспективним джерелом оптимізму. Вплив конфлікту на дітей та молодь є значним, що вимагає пошуку нових рішень, які виходять за рамки традиційного інституційного догляду. Індивідуалізований метод у соціальній роботі забезпечує повноцінну, індивідуалізовану та адаптивну форму допомоги. Цей підхід включає в себе фундаментальні принципи травма-інформованої допомоги, індивідуальної терапії, активного залучення громади та сталого розширення прав і можливостей протягом тривалого періоду. Культивуючи особливі здібності кожної молодої людини, ця методологія змінює надання підтримки в районах, що постраждали від насильства, сприяючи процесу відновлення, розвитку та здатності

протистояти викликам в умовах складних обставин.

Російсько-українська війна посилила потребу в ефективних стратегіях догляду в районах, що постраждали від війни. Парадигма деінституціалізації пропонує шлях до звільнення від обмежень традиційних інституційних моделей, тоді як індивідуальна соціальна робота забезпечує персоналізований підхід, що розширює можливості. Оскільки такі організації, як ЮНІСЕФ, ВООЗ та ПРООН, визнають важливість цих підходів, стає очевидним, що благополуччя та майбутнє дітей і молоді в регіонах, охоплених конфліктом, найкраще забезпечується індивідуалізованим доглядом на рівні громади.

Після російсько-української війни перехід до деінституціалізації та прийняття індивідуальних підходів до соціальної роботи є значним кроком на шляху до сприяння благополуччю дітей та молоді, які постраждали від війни. Надаючи пріоритет персоналізованому догляду, практикам, орієнтованим на травму, та залученню громади, соціальні працівники можуть відігравати ключову роль у розірванні кола травм та сприянні стійкості. У міру того, як ми долаємо складні виклики постконфліктного відновлення, сила індивідуальної соціальної роботи випромінюється як маяк надії на світле майбутнє для наймолодших постраждалих.

У період повномасштабної війни влада України не відмовилася від подальшого просування реформи деінституціалізації, враховуючи реалії сьогодення, які можуть відтермінувати певні дії. При ухваленні Кабінетом Міністрів України пріоритетів Плану України у межах програми Ukraine Facility Європейського Союзу це питання постає в контексті відновлення якості життя громадян, і відновлення людського капіталу в цілому. Це бачення уряду продемонструвало, зокрема Міністерство соціальної політики у жовтні 2023 р. у наступній заяві: «Тому реформа деінституціалізації є ключовою для Мінсоцполітики – і від початку була складовою Плану України. Мова йде про реалізацію стратегії по деінституціалізації як для дорослих, так і дітей. А також – про розвиток інструментів надання соціальних послуг для всіх людей, які їх потребують. І передусім – розвиток послуг з догляду як за дітьми, так і

за особами з інвалідністю і особами похилого віку»[26].

У цьому ракурсі важливим є напрям діяльності щодо заміни інституційного нагляду поширенням різних соціальних послуг поза його межами. До числа таких належить й послуга підтриманого проживання.

У жовтні 2024 р. керівник проєктного офісу громадської спілки «Ліга Сильних» Б. Кохан в процесі адвокаційної кампанії деінституціалізації зазначив: *«Очевидно, що система інституційного догляду не відповідає сучасним підходам, які базуються на рівних правах, безбар'єрності та недискримінації. Альтернативою цій системі є впровадження мережі соціальних послуг у громадах, серед яких – послуга підтриманого проживання. Вона дає змогу людям з інвалідністю чи інтелектуальними порушеннями долучатися до суспільного життя у громаді. Проте зараз ми бачимо багато викликів»*[27].

В аналітичному звіті «Підтримане проживання та проживання з підтримкою в Україні з погляду проведення реформи деінституціалізації» Громадська спілка «Всеукраїнське об'єднання організацій в інтересах осіб з інвалідністю «Ліга сильних» презентувала стан справ у зазначеній царині.

Експерти вказують, що відповідно до Керівних принципів з деінституціалізації, зокрема в умовах надзвичайних ситуацій, прийнятих Комітетом ООН з прав осіб з інвалідністю 10 жовтня 2022 р., профільним міністерством «опрацьовується механізм поступового переходу від цілодобового стаціонарного догляду осіб похилого віку, осіб з інвалідністю до надання соціальних послуг підтриманого проживання, денного догляду в громаді. Це дасть змогу таким особам соціалізуватися, стати активними членами суспільства і проживати самостійно з підтримкою»[28].

Основними проблемами впровадження зазначеної послуги

---

[26] Реформа деінституалізації є ключовою для Мінсоцполітики і складовою частиною Плану України з відновлення URL: https://www.msp.gov.ua/news/23109.html?PrintVersion

[27] Деінституалізація та підтримане проживання: Чи готове суспільство до змін. URL: https://www.irf.ua/deinstytuczializacziya-ta-pidtrymane-prozhyvannya-chy-gotove-suspilstvo-do-zmin/

[28] Аналітичний звіт «Підтримане проживання та проживання з підтримкою в Україні з погляду проведення реформи деінституціалізації» / Громадська спілка «Всеукраїнське об'єднання організацій в інтересах осіб з інвалідністю «Ліга сильних». Київ, 2024. 119 с. URL: https://khisr.kharkov.ua/analitychnyy-zvit-pidtrymane-prozhyvannia-ta-prozhyvannia-z-pidtrymkoiu-v-ukraini-z-pohliadu-provedennia-reformy-deinstytutsializatsii/.- С.11

представниками різних територій України визначено наступним чином:

– відсутність вільних приміщень, необхідність здійснення ремонтів, відсутність власних приміщень;

– відсутність у підопічних установ потреби у послузі підтриманого проживання, відсутність осіб, що потребують підтриманого проживання;

– недостатність фінансування, залежність від засновника або донора;

– відсутність умов для надання таких послуг відповідно до державного стандарту підтриманого проживання, відсутність належної матеріально-технічної бази;

– вік і стан здоров'я підопічних, що заважає їм отримувати послугу;

– відсутність підготовлених кадрів, нормативна неврегульованість, недостатня чисельність персоналу;

– відсутність соціального житла для подальшого проживання осіб з інвалідністю після їх навчання та інтеграції в громади;

– військові дії, постійні обстріли, наближеність закладу до зони бойових дій;

– відсутність підтримки в громаді і стратегічного бачення потреби[29].

Одночасно громади України продемонстрували дієві практики на основі міжнародної та міжсекторальної співпраці. Таким прикладом є будинки підтриманого проживання проєкту БФ «Карітас», які відкрито під час воєнного стану у 2023 р. Робота ведеться за підтримки проєкту MH4U та Посольства Швейцарії в Україні, фінансується за рахунок донорських коштів. Благодійний фонд внесений до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг Міністерства соціальної політики України.

У БФ «Карітас» послуга підтриманого проживання надається у двох будинках та квартирі підтриманого проживання (на 20 осіб), нині послугу отримують 15 бенефіціарів, середній вік яких становить від 18 до 45 років (сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, особи, які перебувають у складних життєвих обставинах, та ті, хто має досвід проживання з особами з

[29] Там само, С. 27

психічними розладами)[30].

За інформацією Міністерства соціальної політики України, у 2024 році до пілотного проєкту з підтриманого проживання долучилися громади Львівської, Чернівецької та Чернігівської області. У Чернівецькій області за підтримки Програми розвитку ООН заплановано створити будинок підтриманого проживання (на 10 осіб) та транзитну (навчальну) квартиру підтриманого проживання для 3 осіб[31].

Вважаємо доцільно розглянути запровадження інновацій у наданні соціальних послуг в умовах воєнного стану. 3 жовтня 2023 р. Кабінет Міністрів України запровадив ініціативу у сфері надання соціальних послуг, яка увібрала в себе широкий спектр новацій, пов'язаних з реалізацією експерименту, а точніше апробації, щодо запровадження комплексної психосоціальної послуги з формування життєстійкості. Як було зазначено в повідомленні Міністерства соціальної політики, основною метою є «зниження загального рівня стресу і тривожності українців, формування навичок першої психологічної допомоги близьким (особливо дітям та старшим членам родини), навчання стресостійкості та попередження психологічної травматизації. Особливу увагу буде приділено родинам, на які війна має найбільший вплив: військовослужбовців та ветеранів, сім'ям із маленькими дітьми»[32].

«Дуже багато українців сьогодні відчувають стрес. Ця послуга покликана зменшити тривожність, дати розуміння людям, як поводити себе в кризових ситуаціях, як справлятися зі стресом, а також – розвивати батьківські компетенції, підтримувати родини з дітьми, що для нас дуже важливо, і координувати волонтерські ініціативи. Ми формуємо групи психологів і соціальних працівників для роботи, у першу чергу, із цільовими групами – родинами військових, ветеранів, людьми з інвалідністю, батьками дітей з

[30] Там само, С. 63
[31] Там само, С. 73.
[32] В Україні запроваджено нову психосоціальну послугу з формування життєстійкості. Міністерство соціальної політики України. 03 жовтня 2023 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukraini-zaprovadzheno-kompleksnu-sotsialnu-posluhu-z-formuvannia-zhyttiestiikosti

інвалідністю та всіма, хто потребуватиме підтримки», – наголосила Міністр соціальної політики О. Жолнович[33].

На рівні Міністерства соціальної політики увесь зміст Програми життєстійкості викладено у вигляді чотирьох основних складових:

– кейс-менеджмент – оцінка звернень громадян та первинний скринінг потреб людини з подальшим направленням до необхідних фахівців;

– надання соціальних послуг – групові заняття, тренінги та увесь спектр послуг з психосоціальної підтримки. За потреби, у Центрах життєстійкості можуть бути додатково організовані ряд інших послуг: первинна правнича підтримка, консультацій щодо питань зайнятості, супровід ветеранів та інше – ті послуги, яких потребують мешканці конкретної громади;

– координація волонтерських активностей – оперативне реагування на ті потреби, які виникатимуть у громаді, та акумуляція волонтерського потенціалу навколо цих потреб;

– сімейний простір для підтримки родин: організація активностей та занять для дітей, навчання батьків, проведення заходів для родин.

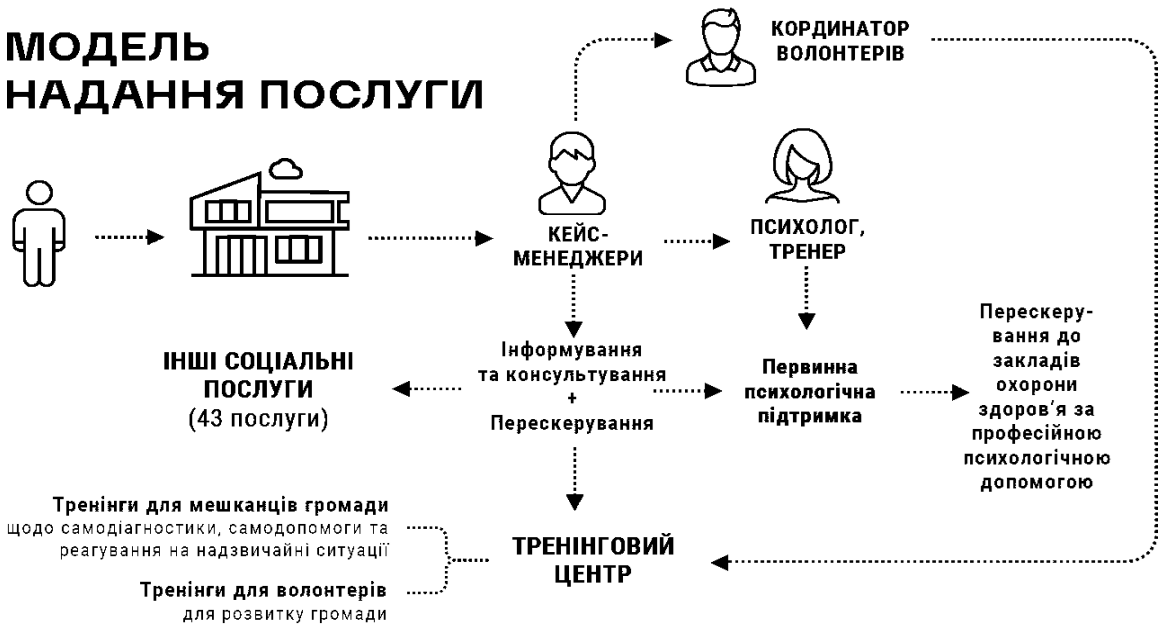

Рис. 1.1. Модель надання комплексної соціальної послуги формування життєстійкості[34]

[33] Там само

[34] Формування життєстійкості. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: https://www.msp.gov.ua/timeline/Formuvannya-zhittestiykosti-.html

Розробники зазначеної урядової постанови від 3 жовтня 2023 р., виходячи з особливості зазначеної ролі Кабінету Міністрів, визначили такі акценти: 1) вищий орган виконавчої влади лише погодився з пропозицією Міністерства соціальної політики України; 2) у тексті прямо йшлося не про запровадження нової соціальної послуги, а лише про реалізацію експериментального проекту із запровадження в територіальних громадах комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості[35].

На наш погляд, зазначені урядові дії фактично означають ніщо інше як саме запровадження нової соціальної послуги шляхом створення нормативно-правових підстав для її включення в простір практичної діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та надавачів соціальних послуг. Тобто, фактично послугу з формування життєстійкості запровадив саме Кабінет Міністрів України.

Для порівняння наведемо факт з подій того ж 3 жовтня 2023 р., коли уряд затвердив постанову з наступним номером 1050 «Про реалізацію експериментального проекту із запровадження договірної форми надання соціальної послуги із соціального супроводу військовослужбовців та членів їх сімей у військових частинах (підрозділах) Збройних Сил». Привертає увагу та обставина, що тут йшлося не про запровадження нової послуги, як у випадку з комплексною послугою формування життєстійкості, а лише про запровадження договірної форми надання зазначеної послуги[36]. Виглядало так, що в одному публічно управлінському середовищі втілювалося два різних підходи. Адже в Класифікаторі соціальних послуг на той час не було послуг з такими назвами, що містилися в обох урядових постановах.

Проте «Порядок реалізації експериментального проекту із запровадження договірної форми надання соціальної послуги із соціального

---

[35] Про реалізацію експериментального проекту із запровадження комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2023 р. № 1049. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-%D0%BF#Text

[36] Про реалізацію експериментального проекту із запровадження договірної форми надання соціальної послуги із соціального супроводу військовослужбовців та членів їх сімей у військових частинах (підрозділах) Збройних Сил : Пстанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2023 р. № 1050. URL:. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1050-2023-%D0%BF#n169

супроводу військовослужбовців та членів їх сімей у військових частинах (підрозділах) Збройних Сил» дозволяє дати відповідь на питання про причину такої відмінності у формулюваннях. Справа в тому, що серед критеріїв для відбору надавачів соціальних послуг при реалізації цього експериментального проекту називався й такий як «включення надавача соціальної послуги до розділу «Надавачі соціальних послуг» Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг як надавача соціальної послуги «соціальний супровід сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах» та/або соціальної послуги «соціальна адаптація», що підтверджується витягом із зазначеного Реєстру» (п. 10.1)[37].

У Класифікаторі соціальних послуг на той час існувало декілька послуг з наявністю у назві словосполучення «соціальний супровід», серед яких на першому місці знаходилася соціальна послуга «Соціальний супровід сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах» (код 010.1)[38]. При цьому в зазначеному класифікаторі навіть слово «життєстійкість» не згадувалося жодного разу.

З метою дотримання вимог чинного законодавства з питань соціальних послуг Кабінет Міністрів України у своєму рішенні надав доручення Міністерству соціальної політики України «за результатами експериментального проекту внести зміни до Класифікатора соціальних послуг та затвердити Державний стандарт комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості»[39].

Як визначив уряд, реалізація експериментального проєкту щодо послуги з формування життєстійкості «ґрунтується на системному підході до організації надання комплексної послуги, передбачає скоординовану

[37] Про затвердження Класифікатора соціальних послуг : Наказ Міністерства соціальної політики від 23 червня 2020 р. № 420. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text
[38] Про організацію діяльності та забезпечення функціонування центрів життєстійкості : постанова Кабінету Міністрів України від 23 січня 2024 р. № 83. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2024-%D0%BF#n55
[39] Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реалізації експериментального проекту із запровадження комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2023 р. № 1049. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-%D0%BF#n294

організацію ефективної комунікації та взаємодії між Міністерством соціальної політики України, Національною соціальною сервісною службою України, Фондом соціального захисту осіб з інвалідністю, обласними, Київською та Севастопольською міськими військовими адміністраціями, виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад, а у разі їх відсутності – військовими адміністраціями населених пунктів, надавачами комплексної послуги, надавачами соціальних послуг, іншими підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності»[40].

До реалізації експериментального проєкту із запровадження послуги формування життєстійкості уряд долучив саме від публічного сектора наступних акторів:

– центральні органи виконавчої влади (Міністерство соціальної політики України та Національну соціальну сервісну службу України);

– обласні, Київську та Севастопольську міські державні (військові) адміністрації;

– Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю;

– територіальні громади в особі виконавчих органів сільських, селищних, міських, районних у містах (за наявності таких) рад;

– а в разі відсутності виконавчих органів місцевих рад – військові адміністрації населених пунктів (а в разі відсутності виконавчих органів місцевих рад).

Відповідно до встановленого урядом порядку зазначені місцеві органи влади в межах виконання своєї ролі мали здійснювати комплекс заходів щодо послуги з формування життєстійкості, до яких належать дії:

– подання до Міністерства заявки на участь в експериментальному проекті;

– надання та облаштування приміщення для надання послуги (центру

[40] Порядок організації діяльності та забезпечення функціонування центрів життєстійкості : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 січня 2024 р. № 83. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2024-%D0%BF#Text

життєстійкості), забезпечення його утримання за залучені кошти (від Фонду соціальної підтримки людей з інвалідністю або шляхом залучення благодійних пожертв);

– інформування жителів територіальної громади про можливість отримати зазначену послугу;

– виявлення тих, хто перебуває у складних життєвих обставинах, належить до вразливих груп населення, з акцентом на людей, що потребують надання зазначеної послуги;

– забезпечення взаємодії представників провайдерів соціальної роботи та наявних надавачів соціальних послуг в територіальних громадах з надавачами зазначеної послуги;

– проведення моніторингу та оцінки якості надання зазначеної послуги;

– інформування Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю та координаційних центрів підтримки цивільного населення у відповідному регіоні про результати своєї діяльності щодо моніторингу надання послуги;

– залучення територіальних органів Національної соціальної сервісної служби України для підтвердження відповідності («встановлення факту відповідності») наявних умов для надання зазначеної послуги відповідно до чітко визначеного урядом переліку вимог[41].

Привертає увагу те, що у запропонованій в урядовому рішенні системі комунікації з центральними органами виконавчої влади зазначені учасники проєкту місцевого рівня здійснюють співпрацю напряму, без посередників, а з місцевими державними (військовими) адміністраціями опосередковано – через відповідні координаційні центри підтримки цивільного населення. А оскільки до складу цих центрів входили представники правоохоронних та інших державних органів, громадських об’єднань, волонтерів та їх партнерські структур, представництва міжнародних гуманітарних організацій, цей канал взаємодії надає можливість розповсюджувати інформацію про свою участь у

[41] Там само

запровадженні соціальної послуги з формування життєстійкості представникам різних секторів на регіональному рівні. Відповідним чином регіональні представництва мають можливість ділитися цією інформацією зі своїми структурами всеукраїнського рівня.

У січні 2024 р. виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах рад та військові адміністрації населених пунктів отримали в своє розпорядження такий інструмент як центри життєстійкості. Саме органи місцевого самоврядування та військові адміністрації населених пунктів мали організувати діяльність зазначених центрів як приміщень, що виділялися для надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості[42].

Проєкт стартував у грудні 2023 р. та має вже свою історію успіху. Як зазначає профільне міністерство, за цей час Центри життєстійкості в територіальних громадах провели понад 500 тисяч різноманітних заходів з підтримки ментального здоров'я українців. Територіальні громади долучалися поетапно – так званими «хвилями», нині кількість громад-учасниць становить 211. У 180 громадах вже запустили Центри життєстійкості, йде підготовка просторів до відкриття іншими місцевими учасниками проєкту, які мають практично втілити принципи безбар'єрності у своїх просторових рішеннях та комунікаціях з партнерами з різних секторів[43].

Важливою новацією у соціальній роботі періоду війни стало запровадження нової соціальної послуги соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей, яку 11 квітня 2024 р. було внесено до класифікатора соціальних послуг з одночасним затвердженням відповідного Державного стандарту соціальної нової послуги[44].

Нова послуга передбачала такий комплекс заходів щодо адресної групи українських громадян в умовах воєнного стану:

---

[42] «Розбудова життєстійкості громад»: Мінсоцполітики разом із партнерами презентували Путівник з реалізації проєкту. Сайт Міністерства соціальної політики України, 18 листопада 2024. URL: https://www.msp.gov.ua/news/24213.html

[43] Там само

[44] Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей та внесення зміни до Класифікатора соціальних послуг : наказ Міністерства соціальної політики України від 11 квітня 2024 р. № 175-Н. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0828-24#Text

– допомога в аналізі життєвої ситуації, визначення основних методів розв'язання проблем і перенаправлення (за потреби) до відповідних фахівців з метою їх розв'язання (за задекларованим / зареєстрованим місцем проживання (перебування);

– надання психологічної допомоги, проведення корекції психологічного стану та поведінки в повсякденному житті;

– сприяння в отриманні психіатричної допомоги (за самозверненням та відповідно до виявлених потреб);

– допомога в зміцненні / відновленні родинних і суспільних зв'язків, у тому числі шляхом сімейного консультування;

– створення умов для формування та розвитку соціальних і комунікаційних навичок;

– надання інформації з питань соціального захисту;

– проведення групових сімейних психологічних тренінгів з питань, що стосуються персональних та сімейних цінностей, підтримки власних ресурсів в поточних умовах та підтримки один одного;

– організація сімейного бюджетування;

– організація змістовного дозвілля дітей.

Нова соціальна послуга визначена як тимчасова за строком надання та надається за місцем проживання / перебування отримувача соціальної послуги (вдома); у приміщенні надавача соціальної послуги; в рекреаційному закладі[45].

Соціальна послуга соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей передбачає виділення двох етапів в процесі її надання.

Перший етап означає, що соціальна послуга надається в рекреаційному закладі та становить 7 – 14 календарних днів. Цей заклад визначає надавач соціальної послуги першого етапу. Другий етап соціальної послуги надається за задекларованим / зареєстрованим місцем проживання (перебування) отримувача соціальної послуги, або у приміщенні надавача соціальної послуги. Період надання соціальної послуги другого етапу визначається

[45] Там само

індивідуально залежно від мети та обсягу соціальної послуги з урахуванням індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги, рівня мотивації, зазначається в індивідуальному плані та становить не більше ніж 6 місяців. За відсутності потрібних результатів, строк здійснення заходів індивідуальної соціальної адаптації може бути продовжено вдвічі, тобто до 12 місяців[46].

Висновки

Після введення в Україні правового режиму воєнного стану виникла потреба унормування положень законодавчих та підзаконних актів щодо забезпечення соціальними послугами усіх українських громадян, які опинилися в складних життєвих обставинах. В умовах зростання як тимчасово переміщених осіб, так й числа тих, чиє життя суттєво погіршилося на місті постійного проживання, держава в особі парламенту та уряду швидко запровадила екстрений порядок надання соціальних послуг усім тим, хто їх потребує. Порядок надання соціальних послуг було пристосовано до умов правового режиму воєнного стану.

У період дії воєнного стану продовжилася соціальна робота в громадах, які постраждали від війни. Питання продовження реформи деінституалізації вирішуються в контексті підходів ООН та євроінтеграційних процесів, за відчутної підтримки зарубіжних партнерів та громадського сектору. В різних регіонах громади ведуть роботу з запровадження соціальних послуг, які дозволять відмовитися від інституційного догляду на користь надання послуг. Кращі практики в першу чергу стосуються послуги підтриманого проживання.

В умовах воєнного стану державна влада у співпраці з громадами запроваджує нові послуги, визначені як відповіді на виклики часу. Інноваційна комплексна соціальна послуга формування життєстійкості та мережа Центрів життєстійкості дозволяє надавачам соціальних послуг недержавної форми власності стати повноправними партнерами органів місцевого самоврядування та державних інституцій в територіальних громадах. Як реагування на потреби значної частини населення запроваджено соціальну

[46] Там само

послугу соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей. Йде подальший пошук інструментів для розвитку надання соціальних послуг в територіальних громадах.

1.2 Упровадження інноваційних технологій соціальної роботи з безробітними в Україні

© Вороніна Алла Геннадіївна
магістр з соціальної роботи, головний економіст фінансово-економічного відділу Центрального інженерно - інфраструктурного забезпечення Командування Сил логістики Збройних сил України при Міністерстві оборони України

Війна спричинила масштабне переселення мешканців прифронтових областей і регіонів, де тривають бойові дії. Багато з них переїхали до інших регіонів України або за її межі, шукаючи нові можливості для працевлаштування. Завдяки сучасним технологіям дистанційна зайнятість стала важливим аспектом реальності для значної частини робочої сили.

Однак Україна нині стикається з дефіцитом кваліфікованих кадрів, особливо в таких галузях, як медицина та освіта, які потребують спеціалізованих знань і досвіду. Ця проблема має серйозний вплив на різні сектори економіки та загальну економічну стабільність країни. Окрім того, ситуація може призвести до зростання рівня безробіття серед молоді та молодих фахівців.

Увага держави до сфери зайнятості має ключове значення, оскільки зайнятість забезпечує основний рівень матеріального добробуту населення, сприяє соціальній стабільності та підтримує економічне зростання країни. Сприяння зайнятості та створення якісних робочих місць дозволяє знизити рівень безробіття, що позитивно впливає на рівень соціальної напруги в суспільстві та зменшує навантаження на системи соціальної допомоги.

На рис. 1.2.1 представлено динаміку кількості безробітних в Україні.

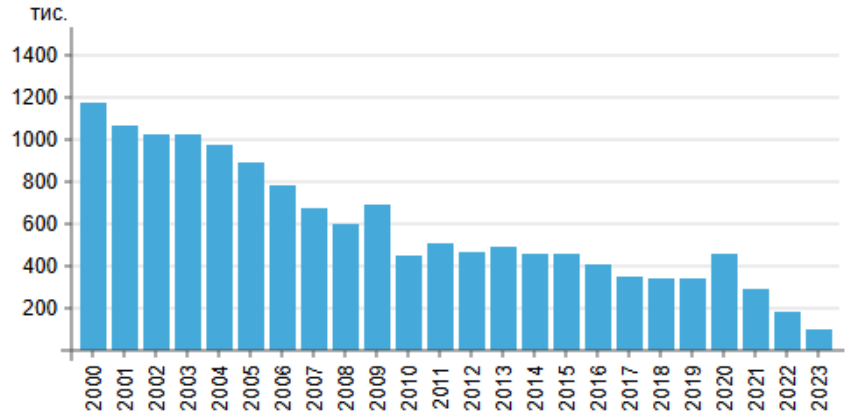

Рис. 1.2.1. Динаміка кількості зареєстрованих безробітних в Україні[47]

Станом на 1 січня 2024 року в Україні статус безробітного мали 96 120 осіб, що майже вдвічі менше, ніж на аналогічну дату попереднього року, коли цей показник складав 186 508 осіб. Серед зареєстрованих безробітних переважали жінки – 72 031 особа (74,9%), тоді як кількість чоловіків становила 24 089 осіб (25,1%)[48]. Водночас за методикою Міжнародної організації праці рівень безробіття в Україні значно вищий (табл. 1.2.1).

Таблиця 1.2.1

Рівень безробіття в Україні за методикою Міжнародної організації праці

Рік	Всього населення	Економічно активне населення	Зайняте населення	Безробітне населення	Рівень безробіття	Зареєстро-ваних безро-бітних
2000	48923,2	21150,7	18520,7	2630,0	12,4%	1178,7
2001	48457,1	20893,6	18453,3	2440,3	11,7%	1063,2
2002	48003,5	20669,5	18540,9	2128,6	10,3%	1028,1
2003	47622,4	20618,1	18624,1	1994,0	9,7%	1024,2
2004	47280,8	20582,5	18694,3	1888,2	9,2%	975,5
2005	46929,5	20481,7	18886,5	1595,2	7,8%	891,9
2006	46646,0	20545,9	19032,2	1513,7	7,4%	784,5
2007	46372,7	20606,2	19189,5	1416,7	6,9%	673,1
2008	46143,7	20675,7	19251,7	1424,0	6,9%	596,0
2009	45962,9	20321,6	18365,0	1956,6	9,6%	693,1
2010	45778,5	20220,7	18436,5	1784,2	8,8%	452,1
2011	45633,6	20247,9	18516,2	1731,7	8,6%	505,3
2012	45553,0	20393,5	18736,9	1656,6	8,1%	467,7

[47] Кількість зареєстрованих безробітних. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/register/ (дата звернення 21.11.2024).
[48] Рівень безробіття в Україні. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/ (дата звернення 21.11.2024)

2013	45426,2	20478,2	18901,8	1576,4	7,7%	487,6
2014	42928,9	19035,2	17188,1	1847,1	9,7%	458,6
2015	42760,5	17396,0	15742,0	1654,0	9,5%	461,1
2016	42584,5	17303,6	15626,1	1677,5	9,7%	407,2
2017	42386,4	17193,2	15495,9	1697,3	9,9%	352,5
2018	42153,2	17296,2	15718,6	1577,6	9,1%	341,7
2019	41902,4	17381,8	15894,9	1486,9	8,6%	338,2
2020	41588,4	16917,8	15244,5	1673,3	9,9%	459,2
2021	41167,3	16666,8	14957,3	1709,5	10,3%	295,0

Основна соціальна робота з безробітними в Україні проводиться Державною службою зайнятості (рис. 1.2.2).

Згідно з українським законодавством, Державна служба зайнятості є централізованою системою державних установ, діяльність якої з грудня 2019 року координується та контролюється Міністерством економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства.

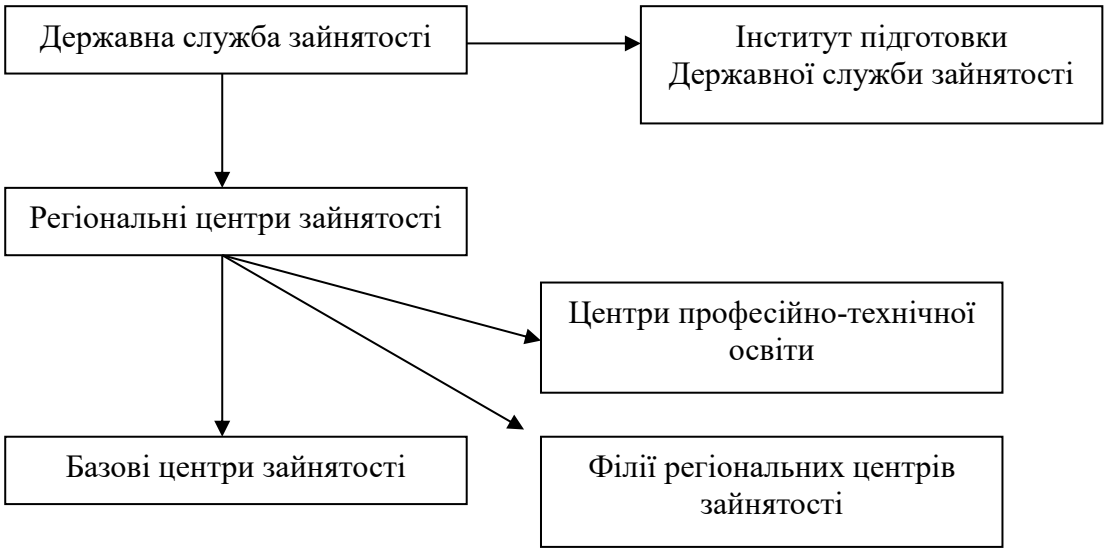

Рис.1.2.2. Організаційна структура Державної служби зайнятості

На підставі постанови Кабінету Міністрів України від 5 березня 2014 року № 90, Служба виконує ключові завдання та функції у сфері зайнятості населення, регулювання трудової міграції та забезпечення соціального захисту громадян від безробіття. Окрім цього, служба виконує функції виконавчої дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування

на випадок безробіття та фінансується виключно за рахунок коштів цього фонду в межах затвердженого бюджету[49].

У рамках своїх повноважень Державна служба зайнятості організовує діяльність із надання послуг громадянам та роботодавцям. Вона виступає активним посередником на ринку праці, безкоштовно допомагаючи населенню знайти підходящу роботу, а роботодавцям – необхідних працівників.

Крім того, служба бере участь у розробленні та підготовці пропозицій до проєктів державних і регіональних програм, стратегій та концепцій, спрямованих на стимулювання зайнятості та забезпечення соціального захисту від безробіття. Завдяки своїй багатогранній діяльності, Державна служба зайнятості є важливим елементом у реалізації політики зайнятості та підтримки економічної стабільності в країні.

Центри зайнятості в Україні відіграють важливу роль у забезпеченні соціальної підтримки населення, яке тимчасово залишилося без роботи. Такі центри є основними державними соціальними інституціями, які займаються організацією та вдосконаленням системної роботи з людьми, які втратили роботу з незалежних від них причин[50].

За даними Державної служби зайнятості України лише за 2023 р. соціальні послуги отримали 665 тис. осіб, які звернулися до центрів зайнятості. Протягом 2023 р. статус безробітного мали загалом 483,2 тисячі громадян. Завдяки сприянню Служби зайнятості вдалося працевлаштувати 160,1 тисячі безробітних, а загалом зусиллями Державної служби зайнятості роботу знайшли 240,4 тисячі українців[51]. За період з січня по жовтень 2024 р. соціальні послуги було надано 532 тис. осіб. (з яких 71% – жінки), 60%

---

[49] Деякі питання державного управління у сфері зайнятості населення: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.03.2014 р. № 90. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2014-%D0%BF#Text (дата звернення 21.11.2024).

[50] Півенко Р. В. Актуальні аспекти системи соціальної роботи з безробітними в умовах центру зайнятості (на прикладі Білокуракинського центру зайнятості Луганської області). URL: https://core.ac.uk/reader/84593310 (дата звернення 21.11.2024).

[51] Суровцева І.Ю., Вороніна А. Г. Інноваційні технології соціальної роботи у сфері зайнятості. *Вісник Приазовського державного технічного університету : зб. наук. праць*. 2024. Вип. 12.

наданих послуг надано безробітнім з міста, 40% – з села, Працевлаштовано 215 тис. осіб.

В Україні центри зайнятості орієнтовані на зменшення рівня безробіття, зокрема через організацію системи професійного навчання, перекваліфікації та підвищення кваліфікації. Для цього широко використовуються різні форми навчання: модульна система, індивідуальний підхід і групова форма. Завдяки мережі Центрів професійно-технічної освіти державної служби зайнятості (ЦПТО ДСЗ), які функціонують у багатьох регіонах України, громадяни мають можливість отримати нові професійні знання або вдосконалити існуючі навички, що дозволяє їм відповідати актуальним потребам ринку праці.

Діяльність таких центрів охоплює всі сектори економіки та сприяє забезпеченню роботодавців кваліфікованими кадрами. Це дозволяє скорочувати термін безробіття, підвищувати конкурентоспроможність працівників і задовольняти попит на робочу силу. У цьому контексті значну увагу приділяють тренінгам, стажуванню та іншим формам активного навчання, які допомагають безробітним здобути практичний досвід і адаптуватися до сучасних вимог роботодавців.

Динаміка кількості осіб, які були направлені на професійне навчання через центри зайнятості за 2023 р. представлена на рис. 1.2.3.

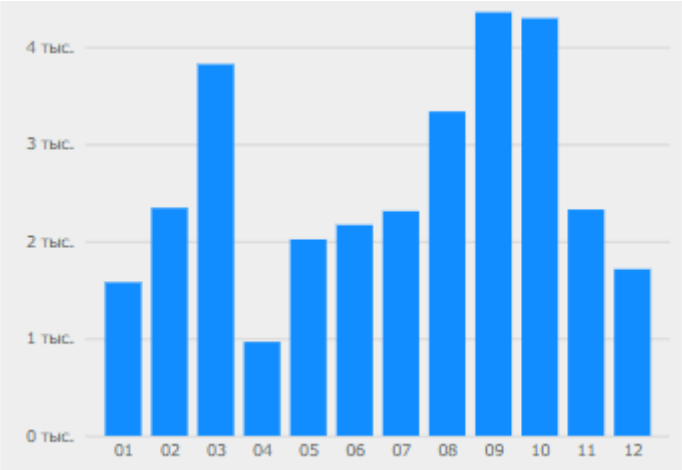

Рис. 1.2.3. Кількість осіб, які були направлені на професійне навчання за 2023 р.

З рис. 1.2.3 видно, що найбільший пік направлень на професійне навчання спостерігався в березні, вересні та жовтні, найменший – в квітні, грудні та січні. Важливим є і те, що особлива увага приділяється ветеранам ЗСУ та особам з інвалідністю (експериментальний проєкт з професійного навчання).

За період з січня по жовтень 2024 р. кількість осіб, які були направлені на професійне навчання суттєво зросла та перевищувала 4 тис. осіб в березні, квітні, вересні та жовтні. При цьому найменша кількість спостерігалася в січні і сягала 2338 осіб[52]. В цілому ж за цей період професійне навчання пройшли 37 тис. осіб при цьому 22 тис. осіб навчалися у ЦПТО ДСЗ, які розташовані в найбільших містах України (Харків, Дніпро, Київ, Львів, Одеса, Полтава, Суми, Івано-Франківськ). Відповідно було надано 22 тис. ваучерів на навчання для отримання 155 професій (серед яких медсестринство, кухар, медицина, психологія, соціальна робота, кондитер, дошкільна освіта, водій, тракторист, електрозварювальник, медичний технік, електромонтер). Кожен ваучер пропонує витрати на навчання в межах 30 тис. грн.[53] При цьому за весь 2023 рік скористалися ваучерами на навчання лише 18 052 особи.

Протягом 2023 р. допомогу по безробіттю в Україні отримували 323,6 тисячі громадян[54]. Розмір допомоги по безробіттю визначається залежно від кількох факторів: страхового стажу (загального та набутого протягом останніх 12 місяців до реєстрації як безробітного), підстав припинення трудових відносин, а також розміру заробітної плати (доходу чи грошового забезпечення), отриманого до звільнення.

Сума допомоги розраховується у відсотках від середньої заробітної плати (доходу) особи залежно від її страхового стажу. При цьому виплати не можуть бути меншими за встановлений мінімальний розмір допомоги по

[52] Дашборд з надання послуг Державною службою зайнятості. URL: https://www.dcz.gov.ua/stat/profanalis (дата звернення 21.11.2024).
[53] Державна служба зайнятості. URL: https://www.dcz.gov.ua/result/period?filter=2024 (дата звернення 21.11.2024).
[54] Допомога безробітним: від чого залежить розмір виплат. URL: https://glavcom.ua/country/society/dopomoha-bezrobitnim-vid-choho-zalezhit-rozmir-viplat-996943.html#google_vignette (дата звернення 21.11.2024).

безробіттю. Процентна шкала розподіляється наступним чином:

– до 3 років – 50 %;

– від 3 до 6 років – 55 %;

– від 6 до 12 років – 60 %;

– від 12 до 18 років – 65 %;

– від 18 до 24 років – 70 %;

– від 24 до 30 років – 75 %;

– понад 30 років – 80 %.

Особливу увагу приділяють людям із тривалим страховим стажем. Якщо особа має страховий стаж не менше 15 років і протягом цього періоду жодного разу не отримувала допомоги по безробіттю, розмір виплат збільшується на 10 відсоткових пунктів до визначеного за шкалою показника.

Така система допомагає врахувати внесок кожного працівника у формування страхового фонду та забезпечує соціальну підтримку з урахуванням індивідуальних обставин.

Особливої ваги центри зайнятості набувають у складних соціально-економічних умовах, зокрема через вимушене переселення громадян із зон бойових дій. У таких ситуаціях вони надають не лише освітню, але й психологічну підтримку, допомагаючи переселенцям інтегруватися в нове середовище, знайти роботу та відновити стабільність у житті.

Завдяки професіоналізму працівників і системному підходу до вирішення проблем безробіття, центри зайнятості в Україні виконують важливу соціальну функцію, сприяючи економічній стабільності, підвищенню рівня зайнятості та поліпшенню якості життя громадян.

Особливо актуальним в останні роки в Україні є направлення безробітних на суспільно корисні роботи. Це пов’язано з запровадженням в Україні режиму воєнного стану[55].

Згідно з Порядком залучення працездатних осіб до суспільно корисних

[55] Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення 21.11.2024).

робіт в умовах воєнного стану суспільно корисні роботи визначаються як види тимчасової трудової діяльності працездатних осіб під час воєнного стану. Ці роботи спрямовані на виконання завдань оборонного характеру, ліквідацію наслідків техногенних, природних або воєнних надзвичайних ситуацій, що виникли в умовах воєнного стану, а також на задоволення потреб Збройних Сил, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підтримку функціонування національної економіки та життєдіяльності населення. Важливо, що така діяльність не пов’язана з підприємництвом чи отриманням прибутку і зазвичай не вимагає спеціальної професійної підготовки[56].

До участі в суспільно корисних роботах залучаються працездатні особи, які не підлягають призову на військову службу через вік або стан здоров'я, і не мають обмежень для роботи в умовах воєнного стану. До категорій осіб, які можуть бути залучені до таких робіт, належать і зареєстровані безробітні (рис. 1.2.4).

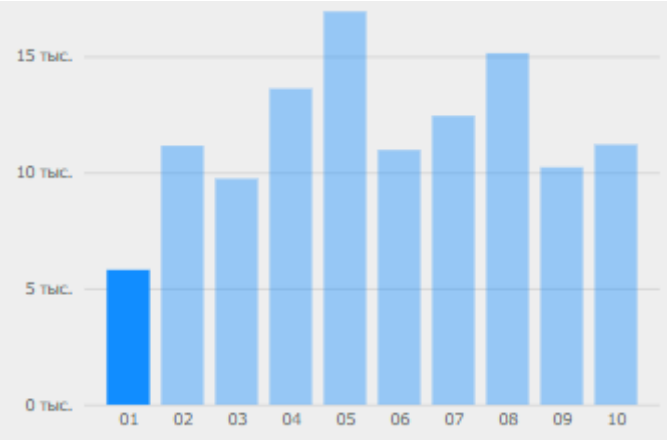

Рис. 1.2.4. Динаміка направлень на суспільно корисні роботи в січні- жовтні 2024 рр.[57]

ей механізм забезпечує залучення трудових ресурсів до вирішення критично важливих завдань, що сприяють підтримці обороноздатності країни

[56] Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2011 р. № 753. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#Text (дата звернення 21.11.2024).
[57] Дашборд з надання послуг Державною службою зайнятості. URL: https://www.dcz.gov.ua/stat/profanalis (дата звернення 21.11.2024).

та життєдіяльності суспільства в умовах воєнного стану. Так, безробітні для підтримки життєдіяльності населення, постраждалого від наслідків війни у холодну пору року заготовлюють дрова для опалення, що допомагає забезпечити теплом тих, хто цього потребує.

Водночас велике значення має і плетіння маскувальних сіток для військових, які використовують їх для захисту на фронті. Ще одна важлива сфера діяльності – розвантаження та фасування гуманітарної допомоги, адже це дозволяє швидше доставляти необхідні товари тим, хто перебуває в скрутному становищі.

Соціальні послуги для вразливих верств населення, такі як догляд за людьми похилого віку чи допомога особам з інвалідністю, також входять до переліку цих робіт. Крім того, безробітні беруть участь у комунальних роботах, ремонтують приміщення та обладнання, що стали непридатними через війну.

Не менш важливими є послуги в пунктах незламності – місцях, де люди можуть отримати тимчасовий притулок, теплий чай чи доступ до електроенергії.

Озеленення територій та відновлення довкілля є частиною робіт, які допомагають зберегти екологічну рівновагу в громадах. Також особливу увагу приділяють підтриманню у готовності захисних споруд цивільного захисту, щоб вони були придатними до використання за призначенням у разі потреби[58].

Ці роботи не лише допомагають подолати наслідки війни, але й сприяють залученню безробітних до важливих для громади завдань, відновлюючи їхню соціальну активність.

Необхідно зазначити, що Державна служба зайнятості України пропонує низку активних програм для сприяння зайнятості населення, зокрема стажування, програму розвитку підприємництва, а також заходи підтримки роботодавців. До таких заходів належить, наприклад, компенсація витрат

[58] Музиченко А. Залучення безробітних до суспільно корисних робіт: право чи обов'язок. Юридична газета. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/zaluchennya-bezrobitnih-do-suspilno-korisnih-robit-pravo-chi-obovyazok.html (дата звернення 21.11.2024).

роботодавцям на сплату єдиного соціального внеску або часткове покриття витрат на заробітну плату для внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО).

У структурі бюджету Державної служби зайнятості активні програми сприяння зайнятості є найменшою статтею витрат серед трьох основних напрямів: виплата матеріальної допомоги по безробіттю, фінансування активних програм зайнятості та адміністрування діяльності служби. На активні програми припадає лише близько 5 % бюджету. Для порівняння, у країнах Європи на ці заходи зазвичай спрямовується 20–45 % загального бюджету, що свідчить про недостатній рівень інвестування в активні форми підтримки зайнятості в Україні[59].

Варто звернути увагу на те, що діяльність працівників центрів зайнятості базується на інструкціях та процедурах, частина з яких чітко задокументована. Зокрема, окремі аспекти, як-от профілювання чи кейс-менеджмент у сфері зайнятості, врегульовано. Однак значна частина процесів залишається неврегульованою, що створює низку проблем.

Через відсутність уніфікованих стандартів працівники можуть по-різному сприймати ключові аспекти своєї роботи, такі як цілі процесу, відповідальні особи, терміни виконання та очікувані результати. Це часто призводить до дублювання функцій і ролей у межах відділів, а також до нечіткого розподілу особистої відповідальності за результати. Наприклад, завдання з пошуку роботи для безробітного чи заповнення вакантної посади можуть бути покладені на цілий відділ без визначення індивідуальної відповідальності за досягнутий результат.

Неврегульованість процесів також ускладнює аналіз ефективності роботи. Неможливо точно оцінити, які дії є ключовими для досягнення поставлених цілей, а які лише створюють зайве навантаження на персонал. До того ж відсутність механізмів моніторингу якості існуючих процедур і процесів у Державній службі зайнятості не дозволяє своєчасно виявляти

[59] 13. Комплексний аналіз діяльності Державної служби зайнятості на національному, обласному і місцевому рівнях (на прикладі Донецької, Луганської та Запорізької областей). URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/summary-ukr-civitta.pdf

недоліки та впроваджувати покращення[60].

Ці проблеми свідчать про необхідність системного підходу до стандартизації та оптимізації процесів соціальної роботи у центрах зайнятості, що сприятиме підвищенню ефективності їхньої роботи та забезпеченню прозорості й підзвітності.

Якщо вести мову про систему внутрішнього звітування та вимірювання ефективності роботи, то варто зазначити, що в Державній службі зайнятості відсутня єдина уніфікована система. Центри зайнятості самостійно визначають формати звітування в межах своєї організації. У більшості випадків щотижня проводяться зустрічі директора з начальниками відділів для обговорення результатів минулого тижня та планів на майбутній, а також щоденні наради для вирішення поточних питань. Зустрічі в межах окремих відділів трапляються рідко, оскільки обмін інформацією зазвичай відбувається під час щоденного спілкування. Окрім цього, директори базових центрів зайнятості області зазвичай збираються раз на квартал.

Деякі центри зайнятості запровадили таблиці з показниками ефективності, які заповнюються начальниками відділів для аналізу та моніторингу поточної ситуації. Інші центри зайнятості застосовують статистичний моніторинг показників, таких як рівень працевлаштування чи середня тривалість виплат допомоги по безробіттю. Проте ці показники зосереджені лише на результативності працевлаштування та скороченні витрат на допомогу, не охоплюючи ефективності роботи в інших напрямах діяльності.

Ще однією проблемою є відсутність єдиної системи якісної та кількісної оцінки роботи працівників. У більшості випадків результативність оцінюється виключно за кількісними показниками, які генеруються в системі ЄІАС, без урахування якості надання послуг. Це важливо, оскільки премії, які є складовою заробітної плати, не завжди пов’язані з досягнутими результатами.

[60] 14. Комплексний аналіз діяльності Державної служби зайнятості на національному, обласному і місцевому рівнях (на прикладі Донецької, Луганської та Запорізької областей). URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/summary-ukr-civitta.pdf

Таким чином, одним із ключових недоліків Державної служби зайнятості є відсутність систем управління результативністю, які б дозволили ефективніше моніторити та оцінювати діяльність як окремих відділів, так і служби в цілому.

Україна перебуває у процесі створення власної моделі формування та реалізації державної політики у сфері зайнятості, яка відповідала б сучасним викликам. Однак у умовах воєнного стану питання зайнятості населення, забезпечення економіки робочою силою та раціонального використання трудових ресурсів стають дедалі гострішими. Ці виклики безпосередньо впливають на рівень життя населення та вимагають комплексного підходу до їх вирішення.

Одним із ключових інструментів у розв'язанні проблеми зайнятості та безробіття є професійна орієнтація населення. Проте на сучасному етапі ця система не забезпечує достатньої ефективності у формуванні, розвитку та збереженні трудового потенціалу країни.

Нинішня система професійної орієнтації в Україні складається з кількох основних елементів:

1. Професійна інформація – це дані, які публічно поширюються або документуються для інформування громадян про трудову діяльність і її роль у професійному самовизначенні. Вона включає інформацію про стан і тенденції ринку праці, сучасні професії, вимоги до працівників, умови опанування професіями, можливості кар’єрного зростання та професійного вдосконалення. Метою цього компоненту є формування професійних інтересів, мотивації та намірів щодо вибору чи зміни виду трудової діяльності, професії або кваліфікації.

2. Професійна консультація – це організована взаємодія між фахівцем з професійної орієнтації та особою, яка звертається за допомогою. Консультації спрямовані на оптимізацію професійного самовизначення через аналіз індивідуально-психологічних особливостей, професійних інтересів, стану здоров’я та життєвих обставин. При цьому враховуються актуальні потреби

ринку праці.

3. Професійний відбір – це науково обґрунтована система заходів, яка визначає професійну придатність особи до виконання конкретних видів діяльності чи обіймання посад. Відбір здійснюється з урахуванням нормативних вимог і специфіки робочого місця.

4. Професійна адаптація – це комплекс заходів, що забезпечує інтеграцію особи в нове робоче середовище, опанування професійних навичок і досягнення майстерності в конкретному виді діяльності.

Ці елементи є ключовими для підвищення ефективності професійної орієнтації, яка має стати дієвим механізмом для подолання безробіття та розвитку трудового потенціалу країни.

Водночас не можна не погодитися з науково обґрунтованою думкою, що поряд із професійною консультацією значна частина безробітних також потребує психологічної допомоги. Це може бути як загальна психологічна консультація, так і психотерапія, адже безробіття часто стає для людини не лише економічною, але й психологічною проблемою. У зв’язку з цим доцільно розглянути можливість включення психологічної допомоги до структури системи професійної орієнтації населення в Україні. Проте це питання залишається предметом дискусій, оскільки профілі безробітних осіб надзвичайно різноманітні, а в деяких випадках економічні чинники значно перевищують психологічні.

Це ставить на порядок денний іншу важливу наукову й практичну проблему, яка почала підніматися в Україні – профілювання безробітних. На думку Н. Савченко цей підхід передбачає класифікацію безробітних за певними критеріями, зокрема за тривалістю їхнього перебування без роботи чи ймовірністю тривалого безробіття. Оцінювання таких ризиків здійснюється через аналіз індивідуальних характеристик, професійних і особистісних якостей, включаючи рівень мотивації до праці. Класифікація безробітних за ризиками дає змогу обрати оптимальні інструменти для роботи з клієнтами Державної служби зайнятості та сформувати набір програм активного

сприяння зайнятості, що відповідає їхнім потребам[61].

Зауважимо, що найбільш значний досвід у профілюванні безробітних накопичено службами зайнятості країн Європи та США, зокрема в таких країнах, як Данія, Ірландія, Нідерланди, Німеччина та Швеція. Цей досвід демонструє, що профілювання є ефективним інструментом у сфері зайнятості, оскільки дозволяє зменшити витрати на програми сприяння зайнятості, скоротити тривалість безробіття й знизити кількість осіб, які тривалий час перебувають на обліку[62]. Завдяки цьому підходу можна запобігти довготривалому безробіттю та підвищити конкурентоспроможність найбільш уразливих категорій населення на ринку праці.

У міжнародній практиці профілювання безробітних здійснюється за допомогою формальних і неформальних методів, а також їхньої комбінації. Формальні методи базуються на статистичних моделях зайнятості, тоді як неформальні спираються на експертні оцінки фахівців у сфері зайнятості. Комбінування цих підходів дозволяє максимально адаптувати систему профілювання до конкретних умов ринку праці, забезпечуючи ефективну підтримку для різних категорій безробітних.

Українські науковці[63], спираючись на аналіз світового досвіду профілювання безробітних, виділяють два основні підходи до його організації:

1. Профілювання із залученням соціальних працівників – цей підхід передбачає оцінювання перспектив працевлаштування безробітного фахівцями Державної служби зайнятості, зокрема соціальними працівниками. Вони беруть на себе відповідальність за аналіз ситуації шукача роботи, розробку індивідуального плану працевлаштування та визначення заходів підтримки, необхідних для сприяння працевлаштуванню.

2. Профілювання на основі статистичних даних – цей метод базується на

---

[61] Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; За заг. ред.: І. Д. Звєрєвої, Г. М. Лактіонової. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. С. 147

[62] Передовий досвід організації взаємодії служб зайнятості і соціальної допомоги. URL: http://www.caseukraine.com.ua/archive/u/publications/ f7126f85c58835fb4313077497878620.pdf.

[63] Ільїч Л. М. Сучасні технології профілювання безробітного населення та можливості їхнього застосування в Україні. *Економіка та держава*. 2015. № 8. С. 82-86.

використанні кількісних даних для оцінки шансів безробітного знайти роботу. Він широко застосовується в системі державних соціальних послуг у США, де статистичний аналіз допомагає формувати ефективні стратегії підтримки безробітних.

Послуга профілювання, яку надає Державна служба зайнятості, належить до тих, що вимагають максимально індивідуального підходу. Схематично направлення безробітних на профілювання можна відобразити наступним чином (рис.1.2.5).

Рис.1.2.5. Направлення безробітної особи на профілювання

Профілювання безробітних осіб у центрі зайнятості здійснюється у кілька етапів (рис.1.2.6). На першому етапі відбувається визначення профільної групи. Зокрема приймається рішення про надання або поновлення статусу безробітного, що є обов'язковою умовою для проведення профілювання. Після цього фахівець центру зайнятості зустрічається з безробітною особою, під час якої пояснює цілі, завдання профілювання та переваги використання цієї технології.

Фахівець проводить оцінку ризику тривалого безробіття, аналізуючи дані персональної картки безробітного, проводячи анкетування для визначення рівня мотивації до працевлаштування та потенціалу працевлаштування. На основі результатів аналізу та анкетування заповнюються спеціальні форми.

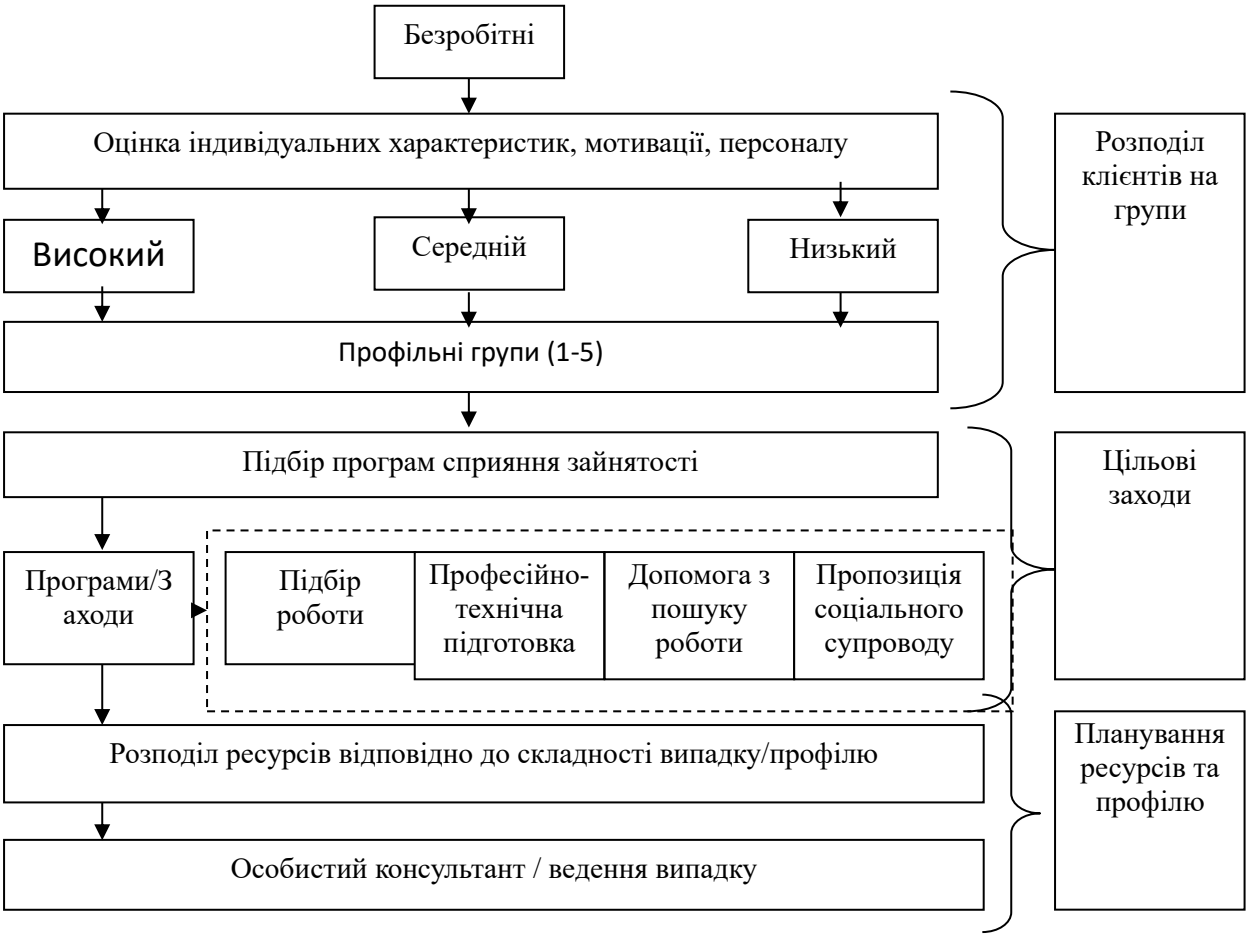

Рис. 1.2.6. Профілювання зареєстрованих безробітних

Після опрацювання отриманих даних визначається профільна група, до якої віднесено безробітну особу, та програми сприяння зайнятості, рекомендовані для цієї групи. Результати профілювання вносяться до індивідуального переліку заходів і послуг сприяння працевлаштуванню, а безробітна особа обов'язково ознайомлюється з ними. Заповнені анкети додаються до персональної картки.

На другому етапі відбувається реалізація заходів сприяння працевлаштуванню. Зокрема реалізуються заходи та послуги, визначені для

профільної групи, до якої віднесено безробітну особу. Індивідуальний набір заходів включає рекомендації щодо участі у програмах або заходах, спрямованих на працевлаштування.

Основні підходи до вибору заходів і послуг сприяння зайнятості базуються на наступних принципах:

– для безробітних із низьким рівнем мотивації слід надавати перевагу заходам і послугам, які сприяють підвищенню їхньої мотивації до працевлаштування;

– для осіб із низьким потенціалом працевлаштування доцільно пропонувати послуги, спрямовані на зміцнення їхньої конкурентоспроможності на ринку праці;

– особи з високою мотивацією та значним потенціалом працевлаштування потребують перш за все доступу до релевантної інформації, яка дозволить їм максимально швидко знайти роботу.

На цьому етапі безробітний може зайняти активну позицію, своєчасно відвідуючи запропоновані заходи, або, навпаки, проявляти пасивність, відкладаючи виконання завдань на останній момент чи ігноруючи їх. У таких випадках важливим є повторне оцінювання рівня мотивації до працевлаштування та можливе корегування профільної групи.

Третій етап передбачає уточнення профільної групи. Цей етап передбачає уточнення рівня мотивації безробітної особи до працевлаштування та перегляд її приналежності до певної профільної групи[64].

Профільна група 1 складається з осіб, які демонструють високий рівень мотивації та значний потенціал до працевлаштування. Це безробітні, чиї особисті та професійні якості повністю відповідають вимогам сучасного ринку праці. Вони мають бажання працювати, активно шукають роботу, готові до її негайного початку та володіють професією, яка користується попитом. Крім того, у них зазвичай є досвід роботи, розвинуті навички та відсутність

[64] Про затвердження Методики здійснення первинного та поглибленого профілювання осіб, які шукають роботу, та зареєстрованих безробітних: Наказ Міністерства соціальної політики України від 19.12.2018 № 1910. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1517-18#Text

довготривалих перерв у працевлаштуванні чи медичних протипоказань. Для цієї групи передбачається мінімальний базовий набір програм сприяння зайнятості (інформування безробітної особи про актуальні вакансії; здійснення підбору підходящої роботи; участь у постійно діючих міні-ярмарках, ярмарках вакансій, презентаціях роботодавців та днях відкритих дверей; проведення семінарів із загальних питань зайнятості та аналізу стану ринку праці), оскільки такі особи самостійно здатні швидко інтегруватися на ринок праці.

Профільна група 2 об'єднує осіб із високою мотивацією до працевлаштування, але середнім або низьким потенціалом до цього. Ці люди мають бажання працювати, активно шукають роботу та володіють базовими навичками самопрезентації. Проте вони стикаються із труднощами, такими як недостатній рівень кваліфікації, відсутність професії або спеціальності, затребуваної на ринку праці, відсутність досвіду роботи чи тривалі перерви в працевлаштуванні. Для них пропонується ширший спектр програм сприяння зайнятості, включаючи професійну орієнтацію, навчання, участь у громадських і тимчасових роботах, орієнтацію на підприємництво чи самозайнятість, а також соціальний супровід при працевлаштуванні. Ці заходи спрямовані на підвищення їхньої конкурентоспроможності та допомогу у подоланні бар'єрів на шляху до працевлаштування.

Профільна група 3 включає осіб із середнім або низьким рівнем мотивації до працевлаштування та відповідним потенціалом. Такі особи часто мають низький рівень кваліфікації, відсутність досвіду роботи за спеціальністю, слабкі навички самопрезентації та значні труднощі у пошуку роботи. Для цієї групи передбачено комплексний підхід, спрямований на активізацію мотивації, розвиток професійних і особистісних навичок, а також психологічну підтримку. Вони можуть брати участь у семінарах з техніки пошуку роботи, мотиваційних заходах, програмах професійної орієнтації та навчання. Крім того, їм пропонується ознайомлення з успішним досвідом інших клієнтів, орієнтація на підприємництво, участь у громадських і

тимчасових роботах та отримання соціального супроводу при працевлаштуванні. За необхідності для цих осіб залучаються партнерські організації, які надають соціальні та психологічні послуги. Такий підхід дозволяє подолати значні перешкоди на шляху до зайнятості та забезпечити їхню інтеграцію у трудову діяльність.

Профільна група 4 охоплює осіб із високим потенціалом працевлаштування, але зі середнім або низьким рівнем мотивації. Представники цієї групи зазвичай мають професію, яка користується попитом на ринку праці, а також досвід роботи за фахом і розвинуті професійні навички. Проте відсутність бажання працювати або низька активність у пошуку роботи стають суттєвим бар'єром для їхнього працевлаштування. Для таких осіб пропонуються програми, спрямовані на стимулювання мотивації до праці. Зокрема, вони можуть відвідувати семінари з техніки пошуку роботи, мотиваційні заходи, а також отримувати психологічну підтримку за участю партнерських організацій. Ознайомлення з успішними прикладами працевлаштування інших клієнтів допомагає створити позитивний приклад і сприяти залученню до активного пошуку роботи.

Профільна група 5 складається з осіб із низьким рівнем як мотивації, так і потенціалу до працевлаштування. Ця група характеризується численними перешкодами на шляху до зайнятості. Серед них – тривала перерва в роботі, відсутність професії або досвіду, часті зміни місця роботи, звільнення через порушення трудової дисципліни та серйозні проблеми зі здоров'ям. Крім того, багато представників цієї групи налаштовані на тривале перебування у статусі безробітного. У таких випадках необхідний комплексний підхід із використанням широкого спектру програм. Серед них – професійна орієнтація, стажування, тренінги з побудови кар'єри та професійного розвитку, участь у громадських і тимчасових роботах. Важливу роль відіграють засоби психологічної підтримки, які допомагають долати внутрішні бар'єри. Також ці особи можуть брати участь у професіографічних екскурсіях для ознайомлення з вимогами до різних професій, що сприяє

формуванню інтересу до певної сфери діяльності. За згодою безробітних їм надається соціальний супровід для підвищення ефективності заходів сприяння зайнятості[65].

Процедура уточнення проводиться не пізніше 30 днів після першого етапу профілювання. Фахівець разом із безробітною особою заповнює відповідну форму, за результатами якої підраховуються бали. Ці бали додаються до результатів попереднього анкетування, і на їх основі приймається остаточне рішення щодо приналежності особи до певної профільної групи. Відповідно до цього корегується перелік заходів і послуг сприяння зайнятості.

Зазначимо, що основними методами профілювання безробітних є:

– анкетування;

– спостереження за поведінкою безробітного[66].

Процедура профілювання повинна бути завершена не пізніше 10 днів з моменту подання заяви на надання або поновлення статусу безробітного. На проведення профілювання для однієї особи передбачається до 60 хвилин.

У разі необхідності профілювання може бути проведено повторно, якщо безробітна особа не працевлаштувалася протягом 6 місяців.

На основі результатів профілювання формується індивідуальний перелік заходів і послуг сприяння працевлаштуванню, який підписується безробітною особою. Фахівець центру зайнятості з питань працевлаштування додає до особової справи безробітного такі документи:

– заповнені анкети разом із результатами їх обробки;

– оформлений перелік заходів і послуг сприяння працевлаштуванню.

Соціальна робота націлена на осіб, які потрапили в складні життєві обставини (СЖО). При цьому безробіття відповідно до положень Закону

---

[65] Профілювання та кейс-менеджмент в сфері зайнятості населення: метод. посібник [авт. кол.: О. Волгіна, Н. Гусак] / упорядн. – заг. ред. О. Іванова, О. Волгіна; ПРООН в Україні, Проект «Підтримка реформи соціального сектору в Україні». Київ: Ваіте, 2017. С. 13─14

[66] Профілювання та кейс-менеджмент в сфері зайнятості населення: метод. посібник [авт. кол.: О. Волгіна, Н. Гусак] / упорядн. – заг. ред. О. Іванова, О. Волгіна; ПРООН в Україні, Проект «Підтримка реформи соціального сектору в Україні». Київ: Ваіте, 2017. С. 11

України «Про соціальні послуги» відноситься до переліку чинників, які можуть зумовити такі обставини. Водночас в цьому законі виокремлено вразливі групи населення, під якими розуміються «особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників»[67]. В сфері зайнятості кейс-менеджмент націлений саме на вразливі на ринку праці групи населення.

До вразливих груп населення на ринку праці належать категорії осіб, які через соціальні, економічні чи фізичні обставини стикаються з підвищеними труднощами у працевлаштуванні. Однією з таких груп є одинокі батьки або особи, які їх замінюють. Особливу увагу привертають ті, хто утримує дітей віком до шести років, самостійно виховує дитину до 14 років або дитину з інвалідністю. Також до цієї групи належать особи, які доглядають за людьми з інвалідністю з дитинства чи особами з інвалідністю I групи незалежно від віку або причини інвалідності.

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, також входять до кола вразливих груп. У разі досягнення ними 15-річного віку вони, за згодою опікунів, можуть почати працювати. Іншою категорією є особи, які повернулися до суспільства після відбуття покарання або примусового лікування. Вони стикаються з численними бар'єрами на шляху до інтеграції у трудову діяльність.

Молодь, яка нещодавно завершила або припинила навчання, а також ті, хто звільнився зі строкової військової або альтернативної служби, часто мають труднощі з першим працевлаштуванням, особливо протягом перших шести місяців після завершення цих етапів. Особи передпенсійного віку, яким залишилося менше десяти років до настання права на пенсію, також часто стикаються з упередженнями роботодавців, як і люди з інвалідністю, які не досягли пенсійного віку.

Особливої уваги потребують внутрішньо переміщені особи, які через

---

[67] Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. №2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

втрату житла та роботи мають адаптуватися до нового середовища. Жінки після декретної відпустки, зокрема ті, хто виховує малолітніх дітей, також стикаються з труднощами у поверненні на ринок праці. Додатково до цього, учасники бойових дій, довгострокові безробітні та молодь, яка раніше не мала досвіду роботи, стикаються з обмеженим доступом до рівноправних можливостей у працевлаштуванні.

Ці групи потребують спеціальних заходів підтримки, спрямованих на подолання бар'єрів до працевлаштування, забезпечення рівних можливостей на ринку праці та інтеграцію в економічну активність країни.

Головною послугою, яка надається за підходом кейс-менеджменту для наведених вище вразливих на ринку праці груп населення є соціальний супровід.

Послуга соціального супроводу при працевлаштуванні, що надається за підходом кейс-менеджменту, пропонується безробітним на основі певних критеріїв. Одним із ключових критеріїв є належність особи до вразливих груп населення, які стикаються зі складнощами на ринку праці. Такі особи можуть мати низку проблем, які унеможливлюють їхнє працевлаштування. До цих проблем належать сімейні обставини, наприклад, потреба щоденного догляду за дітьми, людьми похилого віку, особами з інвалідністю чи хронічними захворюваннями, або труднощі з влаштуванням дитини до дитячого садка. Також можуть бути присутні особистісні труднощі, зокрема невизначеність у виборі професії, проблеми зі здоров'ям, втрата віри у власні сили чи небажання здобувати нову кваліфікацію[68].

Іншим важливим критерієм є неможливість безробітної особи самостійно вирішити ці проблеми, що створюють перешкоди для працевлаштування. У таких випадках необхідним є залучення додаткових ресурсів та участь партнерських організацій, які можуть надати допомогу у розв'язанні конкретних труднощів.

Наявність не менше двох із зазначених критеріїв є підставою для

[68] Кейс-менеджмент в сфері зайнятості населення. URL: https://www.adm-km.gov.ua/?p=98757

залучення безробітної особи до отримання послуги соціального супроводу при працевлаштуванні.

Процес кейс-менеджменту в сфері зайнятості в Україні складається з 8 етапів (рис.1.2.7).

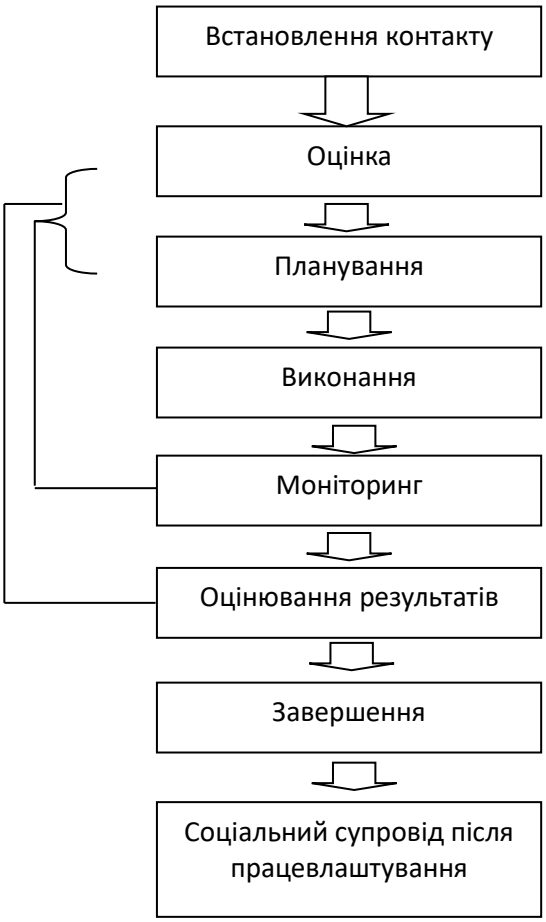

Рис. 1.2.7. Процес кейс-менеджменту в сфері зайнятості

Процес кейс-менеджменту включає вісім основних етапів: встановлення контакту, оцінку, планування, виконання, моніторинг, оцінювання результатів, завершення та соціальний супровід після працевлаштування. Однак, як зазначає Н. Гусак, що кейс-менеджмент не завжди є лінійним процесом. Він може набувати циклічного характеру, що допускає завершення співпраці з клієнтом, повторний запуск процесу або повернення до будь-якого попереднього етапу з метою перегляду прийнятих рішень і коригування стратегії. Такий підхід забезпечує гнучкість у роботі та адаптацію до змінних

потреб клієнта[69].

Розглянемо більш детально реалізацію цих етапів на практиці. Фахівець центру зайнятості, який працює за підходом кейс-менеджменту, на початковому етапі встановлює контакт із безробітною особою. Цей процес включає налагодження взаємодії, створення довірливої атмосфери та ефективну комунікацію. Особливу увагу приділяють демонстрації зацікавленості до проблем клієнта, активному слуханню, аналізу невербальних сигналів, формулюванню питань, підсумуванню розмови, повторенню й уточненню сказаного, а також віддзеркаленню емоцій клієнта. Мета цього етапу – забезпечити комфортні умови для подальшої співпраці.

Успішність встановлення контакту можна визначити за проявами зацікавленості безробітної особи в спілкуванні з фахівцем, її активністю, запитаннями про можливості працевлаштування чи підвищення кваліфікації, а також відкритою позою, жестами та іншими невербальними ознаками.

На цьому етапі безробітній особі пояснюють мету та завдання кейс-менеджменту, умови співпраці, а також пропонують скористатися послугою соціального супроводу при працевлаштуванні. Якщо клієнт не погоджується на цю послугу, робота з ним продовжується у межах стандартних послуг центру зайнятості.

Дуже важливим є другий етап – вивчення ситуації та оцінки потреб безробітного. Цей етап передбачає особисту взаємодію між безробітною особою та фахівцем центру зайнятості, який працює за підходом кейс-менеджменту і здійснює соціальний супровід при працевлаштуванні. Основною метою цього етапу є збір, систематизація та аналіз інформації про ситуацію клієнта, його потреби й можливості для подальшої розробки індивідуального плану дій.

На рис. 1.2.8 зображено схему вивчення ситуації та оцінки потреб безробітного.

---

[69] Гусак Н. Є. Кейс-менеджмент внутрішньо-переміщених осіб: методичні рекомендації. Київ, 2015. 62 с.- С. 8

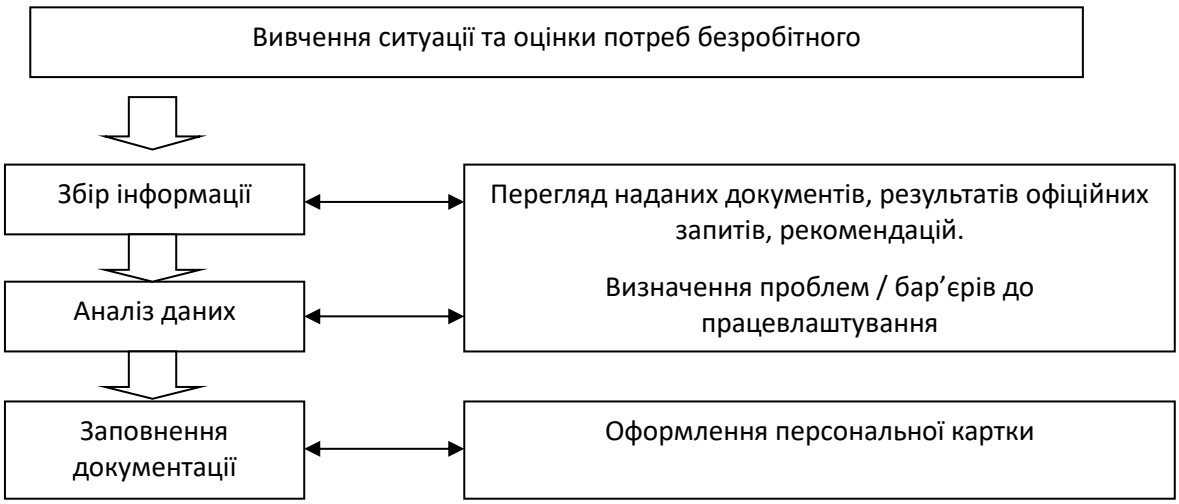

Рис. 1.2.8. Схема вивчення ситуації та оцінки потреб безробітного

Процес вивчення ситуації та оцінки потреб включає детальний аналіз різних аспектів життя клієнта. Фахівець збирає та узагальнює інформацію про особисту ситуацію безробітного, з'ясовує мету його звернення до центру зайнятості, аналізує потреби, очікування та бачення клієнта щодо свого становища. Особливу увагу приділяють оцінці внутрішніх і зовнішніх ресурсів особи. До внутрішніх ресурсів відносять рівень мотивації, комунікативні навички, емоційну стабільність та здатність логічно мислити, тоді як зовнішні ресурси охоплюють соціальні зв'язки та доступну підтримку[70].

Додатково фахівець аналізує особисті обставини клієнта, бар'єри, що перешкоджають працевлаштуванню, а також вивчає відповідні документи, які засвідчують наявність інвалідності, функціональних порушень або протипоказань до певних умов праці. Перелік даних, які доцільно збирати фахівцю на цьому етапі представлено в додатку Д. Оцінюється освітній рівень, професійні кваліфікації, навички пошуку роботи, а також можливості для інтеграції в ринок праці.

Для вивчення ситуації та оцінки потреб безробітного кейс-менеджером можуть використовуватися різні методи (табл. 1.2.2).

[70] Профілювання та кейс-менеджмент в сфері зайнятості населення: метод. посібник [авт. кол.: О. Волгіна, Н. Гусак] / упорядн. – заг. ред. О. Іванова, О. Волгіна; ПРООН в Україні, Проект «Підтримка реформи соціального сектору в Україні». Київ: Ваіте, 2017. 72 с.- С. 21

Таблиця 1.2.2

Методи вивчення ситуації та оцінки потреб безробітного кейс-менеджером

Метод	Характеристика
Інтерв'ювання	Передбачає безпосередню комунікацію з безробітною особою для отримання інформації про її ситуацію, потреби, очікування, рівень мотивації та бачення шляхів працевлаштування.
Аналіз документів	Включає вивчення освітніх документів, довідок, характеристик, записів у трудовій книжці. Для осіб з інвалідністю враховуються медичні висновки та індивідуальний план реабілітації.
Спостереження	Спрямоване на оцінку поведінки безробітної особи, її способів комунікації, невербальних сигналів, які можуть свідчити про емоційний стан, рівень мотивації та комунікативні навички.
Офіційні запити	Використовуються для отримання додаткової інформації з офіційних джерел, наприклад, від попередніх роботодавців або інших установ, які володіють необхідними даними.
Тестування	Передбачає застосування стандартних тестів для оцінки професійних здібностей, рівня кваліфікації, психологічних характеристик чи готовності до змін.
Інші методи	Можуть включати альтернативні підходи, зокрема участь у тренінгах, групових обговореннях чи експертних консультаціях, залежно від специфіки ситуації безробітної особи.

Результати цього етапу упорядковуються у спеціальних формах оцінювання, які додаються до особової справи клієнта. За потреби фахівець може залучати інших спеціалістів центру зайнятості, наприклад, профконсультантів для глибшої оцінки професійних здібностей особи. Цей етап є критично важливим, оскільки створює основу для подальшого ефективного кейс-менеджменту та розробки індивідуального плану працевлаштування[71].

Процес вивчення ситуації та оцінки потреб безробітної особи триває протягом семи робочих днів від моменту звернення до фахівця центру зайнятості, який застосовує підхід кейс-менеджменту. Усі зібрані дані вносяться до спеціальної форми. Повторне оцінювання індивідуальних потреб і виявлення перешкод для працевлаштування здійснюється через місяць після початку супроводу, а надалі проводиться залежно від обставин, але не рідше одного разу на квартал. Це забезпечує гнучкість і актуальність підтримки,

[71] Кейс-менеджмент: соціальні послуги для безробітних. URL: https://pol.dcz.gov.ua/novyna/keys-menedzhment-socialni-poslugy-dlya-bezrobitnyh (дата звернення 21.11.2024).

орієнтуючись на змінні потреби клієнта[72].

Наступним етапом є планування. Розробка індивідуального плану здійснюється особистим консультантом, який застосовує підхід кейс-менеджменту, у співпраці з безробітною особою. План формується на основі всебічного аналізу ситуації клієнта, його потенціалу, рівня мотивації, потреб і очікувань. Враховуються також індивідуальні обставини, бар'єри, що перешкоджають працевлаштуванню, а також поточна і прогнозована ситуація на ринку праці. У процесі планування узгоджуються завдання, заходи, кроки щодо працевлаштування та закріплення на робочому місці, визначаються необхідні соціальні послуги, їх надавачі, умови і способи отримання. Ролі та функції особистого консультанта і клієнта також чітко фіксуються. Установлюються терміни виконання заходів, періодичність перегляду результатів, а також формати і частота робочих зустрічей.

Пріоритетність і послідовність заходів у плані залежать від потреб безробітної особи. За необхідності до процесу розробки плану можуть залучатися інші фахівці, наприклад, спеціаліст із взаємодії з роботодавцями для цілеспрямованого підбору відповідних вакансій. Заходи та етапи реалізації плану узгоджуються з безробітним і адаптуються відповідно до його профільної групи, професійних уподобань, необхідних умов праці, потреб у навчанні чи самостійному пошуку роботи.

Індивідуальний план може включати різні заходи для прискорення працевлаштування, такі як створення відеорезюме, професійні консультації, навчання, освоєння методів пошуку роботи, участь у громадських роботах, започаткування власної справи чи проведення онлайн-співбесід із роботодавцями. Щомісяця план переглядається разом із безробітною особою, враховуючи її побажання, і в разі потреби до нього вносяться зміни чи доповнення.

План містить кілька ключових компонентів: цілі (довгострокові й

[72] Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціального супроводу при працевлаштуванні та на робочому місці: Наказ Міністерства соціальної політики України від 21.09.2016 р. №1044. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1359-16#Text

короткострокові), завдання, необхідні послуги та їх надавачів, терміни виконання заходів, індикатори успішності та примітки. Документ складається у двох примірниках, кожен із яких підписується безробітною особою та її консультантом. Один примірник зберігається у клієнта, а інший – у його персональній справі в центрі зайнятості.

Як це відбувається на практиці можна побачити з окремого кейсу в роботі Дніпропетровського обласного центру зайнятості, до якого звернулася 26 річна дівчина з інвалідністю 3 групи через неможливість самостійно знайти роботу. Дівчина має протипоказання до фізичних навантажень, а також на момент звернення перебувала у стані вагітності. Протягом понад року клієнтка залишалася безробітною, незважаючи на наявність повної вищої освіти та досвіду роботи медичною сестрою. Багаторазові спроби знайти роботу завершувалися відмовами роботодавців, що негативно впливало на її психоемоційний стан.

У рамках підходу кейс-менеджменту було проведено вивчення ситуації та оцінку потреб клієнтки. Виявилося, що клієнт зацікавлений в зміні сфери діяльності та має навички пошиття верхнього та нижнього одягу, а також постільної білизни. Вона висловила бажання працевлаштуватися на посаду швачки, що відповідало її фізичним можливостям і рекомендаціям МСЕК.

Робота кейс-менеджера була спрямована на вирішення проблем та забезпечення підтримки за кількома напрямками. Першочергово було надано допомогу у складанні професійного резюме, яке було розміщене на Інтернет-порталі «Труд» для підвищення видимості на ринку праці. Одночасно Аліна отримала соціальну та психологічну підтримку завдяки залученню психолога партнерської організації, що сприяло покращенню її психоемоційного стану.

Для підвищення її конкурентоспроможності на ринку праці кейс-менеджер направив клієнтку на курси перекваліфікації за спеціальністю «швачка». Після завершення навчання було проведено переговори з потенційним роботодавцем, де детально обговорювалися умови праці, які відповідали б рекомендаціям МСЕК і фізичним можливостям Аліни.

Результатом цієї роботи стало успішне працевлаштування клієнтки на посаду швачки. Завдяки комплексному підходу, орієнтованому на потреби клієнтки, вдалося не лише подолати бар'єри на шляху до зайнятості, але й забезпечити сприятливі умови для її професійної адаптації та реалізації[73]. Цей кейс ілюструє ефективність використання кейс-менеджменту в роботі з особами, які мають інвалідність та стикаються з додатковими соціальними й економічними труднощами.

Варто зазначити, що на етапі планування з кожною безробітною особою протягом семи робочих днів укладається договір про надання соціального супроводу при працевлаштуванні. Додатком до цього договору є індивідуальний план, який розробляється з урахуванням потреб та ситуації клієнта. Договір підписується як безробітною особою, так і фахівцем центру зайнятості, відповідальним за надання послуги соціального супроводу за підходом кейс-менеджменту. Обидві сторони отримують по одному примірнику документа.

На наступному етапі здійснюється виконання індивідуального плану. Однією з ключових задач особистого консультанта на цьому етапі є підтримка клієнта у реалізації заходів, визначених у індивідуальному плані, мотивація до змін, а також координація та залучення додаткових допоміжних або підтримуючих послуг[74].

Реалізація індивідуального плану включає три основні аспекти. Перший – це самостійні дії клієнта, які передбачають виконання завдань, зазначених у плані. До таких дій належать розміщення резюме, відвідування роботодавців, участь в інформаційних, консультативних та навчальних заходах, проходження співбесід і пошук роботи. Другий аспект – це безпосередня діяльність особистого консультанта, яка може включати підбір вакансій, надання направлень на працевлаштування, комунікацію з роботодавцями,

[73] Дніпропетровський обласний центр зайнятості. URL: https://dnp.dcz.gov.ua/
[74] Чанишева Г. Соціальна політика: поняття, цілі та правове забезпечення. Підприємництво, господарство і право. 2020. №11. С. 80─86.

направлення клієнта на навчання чи до соціальних партнерів центру зайнятості, а також регулярну підтримку контакту з клієнтом через телефонні дзвінки та робочі зустрічі. Третій аспект стосується дій надавачів соціальних послуг, які забезпечують клієнта необхідною підтримкою для сприяння його зайнятості.

Термін надання послуги соціального супроводу при працевлаштуванні не перевищує шести місяців з моменту укладення договору. Обсяг та зміст послуги визначаються індивідуально, залежно від потреб кожного клієнта, забезпечуючи персоналізований підхід до вирішення проблем зайнятості.

На наступному етапі відбувається збір інформації про хід виконання складеного індивідуального плану. Моніторинг є невід'ємним елементом процесу надання послуг із сприяння працевлаштуванню. Він дозволяє особистому консультанту отримувати актуальну інформацію, необхідну для коригування індивідуального плану, адаптації тактики реалізації заходів, залучення додаткових фахівців або забезпечення доступу до допоміжних і підтримуючих послуг. Схематично цей етап можна представити в наступному вигляді (рис.1.2.9).

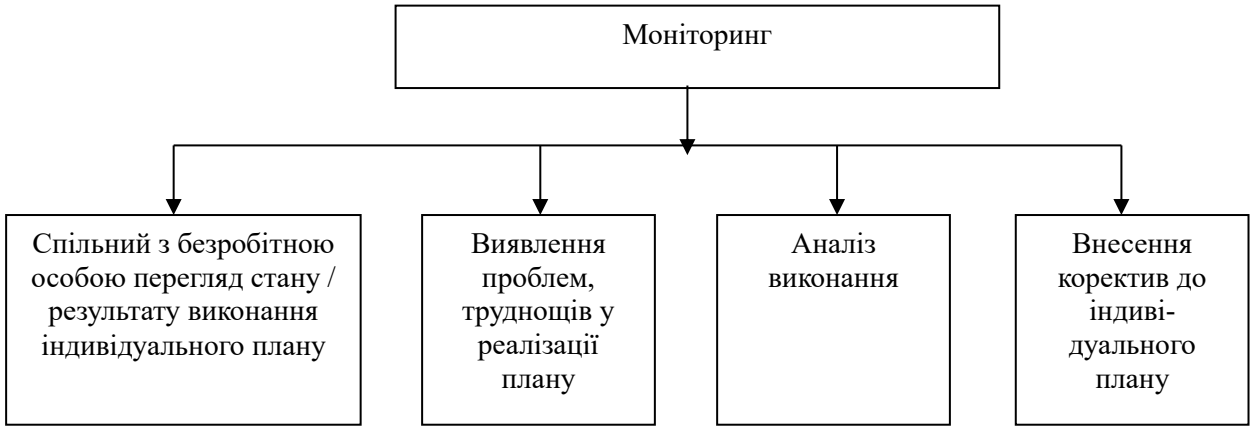

Рис. 1.2.9. Схема моніторингу

У ході моніторингу важливо оцінити ключові аспекти виконання плану, відповівши на такі запитання: чи виконуються завдання у відповідності до

плану; які додаткові заходи слід включити; які послуги вже отримала безробітна особа; чи реалізуються заходи вчасно та без затримок; які проблеми виникають під час виконання плану і які дії були вжиті для їхнього усунення; яких фахівців слід залучити додатково.

На основі отриманих даних може виникнути необхідність повернутися до етапу вивчення ситуації та оцінки потреб, уточнити цілі й завдання або оновити індивідуальний план. Моніторинг забезпечує гнучкість і дозволяє максимально адаптувати заходи сприяння працевлаштуванню до змінних потреб клієнта та умов ринку праці[75].

Характеристика інструментів моніторингу представлена в табл. 1.2.3.

Таблиця 1.2.3

Характеристика інструментів моніторингу

Інструмент моніторингу	Характеристика
Регулярний перегляд плану	Аналіз прогресу у виконанні індивідуального плану, перевірка відповідності заходів поточним потребам та коригування плану.
Дзвінки безробітному та роботодавцю	Телефонна комунікація для отримання інформації про виконання заходів, задоволеність послугами та виявлення можливих проблем.
Візити на підприємство	Особисті зустрічі з роботодавцем для оцінки умов праці, відповідності роботи плану та підтримки зайнятості клієнта.
Відгуки та пропозиції безробітного	Збір зворотного зв’язку від клієнта для оцінки його досвіду, виявлення проблем та покращення послуг.
Відгуки та пропозиції роботодавця	Отримання думки роботодавця щодо ефективності працевлаштування, відповідності працівника вимогам і можливих покращень.
Листи-запити	Формальні запити до організацій або роботодавців для отримання необхідної інформації про клієнта чи умови праці.
Інші інструменти	Залежно від ситуації можуть включати опитування, аналіз статистичних даних чи використання цифрових платформ для моніторингу.

Дані, зібрані в процесі моніторингу, фіксуються в індивідуальному плані. Моніторинг проводиться під час кожного відвідування безробітною особою особистого консультанта центру зайнятості, який працює за підходом кейс-менеджменту.

Етап оцінювання результатів спрямований на аналіз досягнень у процесі

[75] Гусак Н. Є. Кейс-менеджмент внутрішньо-переміщених осіб: методичні рекомендації. Київ, 2015. 62 с.

роботи та надання допомоги клієнту. Його метою є отримання відповідей на ключові запитання, які стосуються ефективності реалізації індивідуального плану. Зокрема, аналізується, чи вдалося досягти поставлених цілей і завдань, наскільки результати відповідають очікуванням, чи задоволена безробітна особа отриманою підтримкою, та які перспективи застосування отриманого досвіду у майбутньому. Також визначається, чи готовий клієнт завершити співпрацю з консультантом.

Оцінювання результатів зазвичай проводиться на передостанній або останній зустрічі клієнта з кейс-менеджером. Під час цієї зустрічі безробітна особа заповнює оціночні форми, у яких відображає свою думку про результати роботи. За підсумками оцінювання приймається рішення про завершення співпраці або про повернення до попередніх етапів для внесення коригувань у план чи заходи.

Робота з безробітною особою завершується після досягнення поставлених цілей і виконання завдань. Однак завершення співпраці може відбутися і за іншими обставинами. Зокрема, за бажанням безробітної особи, яка подає письмову відмову від подальшої участі; за ініціативою особистого консультанта, якщо клієнт не виконує індивідуальний план або порушує умови договору; у разі зміни місця проживання або припинення реєстрації в центрі зайнятості; при звільненні клієнта з роботи за власним бажанням у період індивідуального супроводу.

Іншими причинами для завершення співпраці є працевлаштування клієнта з тривалістю роботи понад шість місяців, настання права на отримання допомоги у зв’язку з вагітністю та пологами, а також оформлення відпустки для догляду за дитиною до трьох років, досягнення пенсійного віку або смерть клієнта[76].

Завершення роботи здійснюється під час спільної робочої зустрічі з клієнтом, на якій підбиваються підсумки співпраці. Клієнту пропонується

[76] Кейс-менеджмент: соціальні послуги для безробітних. URL: https://pol.dcz.gov.ua/novyna/keys-menedzhment-socialni-poslugy-dlya-bezrobitnyh.

послуга індивідуального супроводу після працевлаштування, і в разі згоди обговорюються її зміст, формат, необхідність залучення інших соціальних надавачів послуг, а також підтримуючі заходи. Якщо клієнт відмовляється від цієї послуги, робота з ним припиняється.

Висновки

Система надання соціальних послуг безробітним в Україні перебуває у процесі трансформації, спрямованої на адаптацію до сучасних викликів і потреб ринку праці. За даними офіційної статистики кількість безробітних в Україні в динаміці зменшується. Протягом 2023 р. статус безробітного мали загалом 483,2 тис громадян. Але рівень безробіття за методикою Міжнародної організації праці в динаміці зростає. Основними суб'єктом соціальної роботи з безробітними в Україні є Центри зайнятості. Вони орієнтовані на зменшення рівня безробіття, зокрема через організацію системи професійного навчання, перекваліфікації та підвищення кваліфікації. Попри зусилля Державної служби зайнятості щодо подолання проблеми безробіття, існують суттєві проблеми, зокрема недостатнє фінансування, обмеженість персоніфікованих підходів і невідповідність обсягу послуг сучасним стандартам. Послуги з професійної орієнтації, навчання та психологічної підтримки часто не охоплюють повний спектр потреб різних категорій безробітних, що знижує їх ефективність.

Профілювання клієнтів виступає ключовою інноваційною технологією, яка забезпечує практичну реалізацію клієнтоорієнтованого підходу в системі забезпечення зайнятості в Україні. Ця методика дозволяє індивідуально оцінювати потреби кожного клієнта, аналізуючи його мотивацію та потенціал до працевлаштування, що сприяє точнішому визначенню необхідних заходів підтримки. Завдяки профілюванню забезпечується персоналізація послуг, підвищується їх ефективність, а також оптимізуються ресурси служби зайнятості. Цей підхід дозволяє не лише прискорити процес працевлаштування, а й мінімізувати ризик тривалого безробіття, сприяючи інтеграції громадян у ринок праці. Упровадження профілювання в Україні

демонструє її прагнення до модернізації соціальних послуг відповідно до кращих світових практик.

Застосування кейс-менеджменту у сфері зайнятості є ефективним підходом до задоволення потреб клієнтів у соціальних послугах, спрямованих на їхнє працевлаштування та соціальну адаптацію. Цей метод дозволяє враховувати індивідуальні особливості кожної особи, аналізувати її потреби та бар'єри на шляху до зайнятості, а також залучати необхідні ресурси для подолання цих перешкод. Завдяки комплексності та гнучкості кейс-менеджмент забезпечує персоналізовану підтримку, що включає координацію дій різних фахівців, розробку та реалізацію індивідуальних планів, моніторинг і коригування заходів. Такий підхід не лише підвищує ефективність працевлаштування, але й сприяє сталому закріпленню осіб на ринку праці, що є важливим кроком до вирішення соціально-економічних проблем зайнятості.

1.3 Вплив війни на ментальне здоров'я матерів у період вагітності та післяпологовий період і надання їм психосоціальної допомоги в Україні

© **Гордієнко Єлизавета Михайлівна**
магістр з соціальної роботи

В Україні 11 рік триває воєнний конфлікт. Перший етап війни розпочався в квітні 2014 р., коли російські загони вторглися на територію Донбасу, яка входила до складу України. Географічно він охопив частину Донецької та Луганської областей, а також було окуповано весь Кримський півострів. У результаті цього біля 2 млн українців втратили домівки та були змушені стати вимушеними переселенцями, внутрішніми чи зовнішніми. У 2022 р. розпочався другий етап військової агресії росії – на територію України увійшли російські війська. Станом на середину 2024 р. продовжуються бої на значній частині території України, майже вся територія країни перебуває під обстрілами.

У такий складний період для країни більшість населення України перебуває в стані гострого і хронічного стресу. Переважно страждають від стресу та інших наслідків війни жінки, особливо вагітні жінки та жінки в післяпологовий період.

Згідно з даними Державної служби статистики України в 2014 р. чисельність населення України складало 45 426,2 тис. осіб, з яких 24327,6 тис. – жінки. В 2015 р. після втрати Криму та частини Донецької та Луганської областей чисельність жінок в Україні скоротилася до 22971,9 тис. осіб. Напередодні 2022 р. в Україні нараховувалося 22223,3 тис. жінок, а в 2022 р. (перший рік повномасштабної агресії) – 21990,7 тис. жінок[77]. За окремими прогнозами на 2037 р. в Україні прогнозується скорочення чисельності жінок до 16 млн. осіб[78].

Дані Державної служби статистики України щодо народження дітей, за якими можна зробити приблизний висновок про кількість жінок в післяпологовий період представлено в табл. 1.3.1.

Таблиця 1.3.1

Динаміка кількості жінок в післяпологовий період 2014-24 рр.

Показник	Рік					
	2014 р.	2015 р.	2021	2022	2023	2024 (І півріччя)
Кількість дітей, які народилися в Україні, тис. осіб	465,9	411,8	272,0	207,0	187,0	87,7
Кількість дітей, які померли у віці до 1 року, осіб	3603	3318	1971	-	-	-

Дані табл. 1.3.1 засвідчують, що кількість дітей, які народилися в Україні в 2015 р. суттєво скоротилася – на 54,1 тис. З 2015 р. по 2022 р. цей показник скоротився на 204,8 тис., тобто в 2 рази. За рік повномасштабного вторгнення кількість народжених дітей скоротилася на 20 тис. осіб. Така динаміка

[77] Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення 09.09.2024)

[78] Марущак О. Скільки залишиться українців після війни: експерти про скорочення населення та катастрофічне співвідношення жінок і чоловіків. URL: https://tsn.ua/exclusive/skilki-zalishitsya-ukrayinciv-pislya-viyni-eksperti-poyasnili-chomu-skorochuvatimetsya-kilkist-naselennya-2358379.html (дата звернення 09.09.2024)

засвідчує, що на бажання завагітніти та народити дитину негативно впливає воєнний конфлікт та його наслідки. Середньомісячна статистика засвідчує, що «у 2019 році щомісяця в середньому народжувалося 25,7 тис. немовлят, у 2020-му – 24,5 тис. малюків, у 2021-му – 22 тис. діток, а на початок 2022-го – 18 тис. новонароджених»[79].

Негативна статистика фіксується і щодо безпосередньо пологів. Наслідки впливу війни призводять до суттєвого зменшення кількості пологів. Так, наприклад, за окремими даними кількість пологів за перші 9 місяців повномасштабного вторгнення скоротилася на 36 % порівняно з аналогічним періодом 2021 р. При цьому збільшилася кількість передчасних пологів – їх стало за цей період на 9 тис. більше (в 2021 р. за 9 місяців таких пологів було 7 тис.)[80].

Однак навіть таке зменшення кількості вагітних жінок та жінок після пологів, про що свідчить зменшення кількості народжених дітей, не відображає усієї складності проблеми. Вагітність та післяпологових період і так є суттєвим стресом для організму жінки, а в поєднанні з факторами зовнішнього середовища, обумовленими війною, вони приводять до розвитку ментальних порушень.

Варто зазначити, що склад вагітних жінок, та жінок в післяпологовий період не є однорідним. Серед них можна виокремити внутрішньо переміщених осіб; дружин військовослужбовців; жінок, які не мають травматичного досвіду війни; жінок, які були в окупації; жінок, які народжують вперше або в черговий раз; жінок за різними віковими категоріями (наприклад, жінки-підлітки) та інші категорії (наприклад, ВІЛ-інфіковані вагітні, вагітні з опіумною залежністю тощо). Кожна з таких категорій під час вагітності та в післяпологовий період має як спільні

[79] Нас чекає подолання демографічної кризи: керівник пологового будинку назвав умови і дати бебі-буму в Україні. URL: https://www.rbc.ua/ukr/styler/rukovoditel-polovogo-doma-rasskazal-demograficheskoy-1658777957.html.

[80] За час війни кількість пологів в Україні зменшилася на 36 тисяч. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3646539-za-cas-vijni-zagalna-kilkist-pologiv-zmensilasa-na-36-tisac.html

проблеми з ментальним здоров'ям так і свої певні особливості в контексті впливу війни та їх статусу.

Так, наприклад, вагітні жінки, які мають статус ВПО дуже часто мали травматичний досвід війни, який міг бути пов'язаний з жахами перебування в окупації, стресом від постійної перевірки документів, тривожністю за власних чоловіків. Такі жінки можуть постійно переживати через повітряні тривоги, вони могли втратити когось з близьких, потрапити під обстріл, отримати поранення, мати складнощі та незручності з переїздом територією України та окупованими територіями. Такі жінки можуть стикатися з погіршенням соціально-економічних умов свого існування (відсутність стабільного доходу, житла, втрату джерел статків тощо), отримувати страх невизначеності щодо майбутнього, невпевненість у завтрашньому дні. До них додаються труднощі, пов'язані з прийняттям рішення щодо евакуації: що брати з собою, куди їхати, як діяти на новому місці, як організувати харчування в дорозі, вирішення проблем гігієни та відпочинку, а також небезпека обстрілів. Життя під окупацією супроводжується постійним страхом смерті або каліцтва, втратою близьких або поточної вагітності, відсутністю медичного нагляду та повноцінного медикаментозного забезпечення, насильством і пограбуванням, голодуванням, перебуванням у холоді та умовах примусової іммобілізації (через відсутність електропостачання, тепла, зв'язку, життя в підвалах і погребах)[81]. За визначенням Г. Петрової стреси, пов'язані з цими подіями, негативно впливають не тільки на репродуктивне здоров'я, а й з перебігом вагітності чи психічними проблемами після пологів[82].

Вагітні жінки, які перебувають в ЗСУ, часто опиняються у складних і некомфортних для організму умовах. Такі умови включають постійне переохолодження або перегрівання через нестабільні погодні умови, а також вплив токсичних речовин, що виділяються від бойового устаткування та

[81] Війна, стрес, вагітність: як узгодити проблемні питання? URL: https://behealth.com.ua/wojna-stres-ciaza-jak-pogodzic-problematyczne-kwestie/

[82] Довбня Х., Члек К. Як війна впливає на репродуктивне здоров'я жінок і чоловіків — репродуктологиня Галина Петрова. URL: https://suspilne.media/sumy/509951-ak-vijna-vplivae-na-reproduktivne-zdorova-zinok-i-colovikiv-reproduktologina-galina-petrova/

озброєння. До цього додаються неправильний режим дня, порушення сну та незбалансоване харчування, які є характерними для військових умов. Усі ці фактори мають серйозний вплив не тільки на загальне здоров'я жінок, особливо на їхнє репродуктивне здоров'я та гормональний баланс (зокрема, подібні умови можуть призводити до порушення менструального циклу, зниження фертильності, загострення хронічних захворювань і викликати проблеми з функціонуванням ендокринної системи), а й на ментальне здоров’я. Вплив стресу та фізичних навантажень може посилювати ці проблеми, погіршуючи загальний стан здоров'я жінок, що служать на фронті, і в майбутньому може позначитися на їхній здатності до пологів, народження здорових дітей, догляду за новонародженими малюками тощо.

Активна фаза війни, яка триває вже третій рік, спричинила накладання гострого стресу на вже існуючі проблеми, погіршення соціально-економічного становища; змусила багатьох жінок змінити місце або навіть країну проживання, часто неодноразово. Це призвело до перебоїв у доступі до якісних продуктів харчування, ліків, дієтичних добавок та інших необхідних товарів. Також було порушено зв'язок між лікарями та пацієнтами, що спричинило труднощі з отриманням своєчасних і якісних медичних консультацій та належного лікування[83].

Усі ці виклики ставлять перед організмом вагітної жінки або жінки після пологів нові адаптаційні завдання, а рівень їх ментального здоров’я не завжди дозволяє ці завдання виконати. У таких умовах виникають серйозні негативні наслідки для вагітності, серед яких:

– стрес і його психосоматичні наслідки, такі як порушення сну, панічні атаки, підвищена дратівливість, плаксивість, істеричність, підвищення артеріального тиску і температури тіла;

[83] Війна, стрес, вагітність: як узгодити проблемні питання? URL: https://behealth.com.ua/wojna-stres-ciaza-jak-pogodzic-problematyczne-kwestie/

– зниження імунітету, що призводить до загострення хронічних та гострих інфекцій, зокрема інфекцій дихальних шляхів та сечовидільної системи, а також захворювань, що передаються статевим шляхом;

– травми, включаючи вогнепальні поранення, опіки, шкірні захворювання, обмороження;

– анемія, яка може призвести до зниження імунітету, активації латентних інфекцій, негативного впливу на формування центральної нервової системи плода на ранніх стадіях розвитку, а також збільшення ризиків септичних ускладнень;

– вітамінно-мінеральний дефіцит, який може спричинити вроджені вади розвитку у плода, патології нервової системи у матері та негативні наслідки для плода;

– втрата вагітності у формі самовільного викидня, завмерлої вагітності або передчасних пологів, що може бути пов’язано з тривалим голодуванням;

– ускладнення вагітності, такі як загроза переривання, плацентарна дисфункція, гіпотрофія плода, внутрішньоутробні інфекції;

– загострення соматичних захворювань через дефіцит або відсутність ліків, які потребують постійного застосування, а також через обмежений доступ до медичної допомоги[84].

Окрім того, зростають загрози у тих вагітних жінок, які виїхали з зони активних воєнних дій, перебували у важкому емоційно-психологічному стані та потрапляли під обстріли, самовільного переривання вагітності.

Також варто звернути увагу на зміни, які відбулися у жінок в післяпологовий період до війни та під час війни. Узагальнення змін, які стосуються таких аспектів, як Baby Blues (короткочасні зміни настрою після пологів, зазвичай стабілізуються самостійно), післяпологова депресія (депресія, яка триває триваліший період і потребує втручання), післяпологова тривожність (надмірна тривога за себе і дитину); післяпологовий психоз представлені в табл. 1.3.2.

[84] Там само

Таблиця 1.3.2

Порівняльний аналіз психологічного стану матерів після пологів у мирний та воєнний час

Явище	До війни	Під час війни
Baby Blues	Легкі перепади настрою, дратівливість, плаксивість, що з'являються через кілька днів після пологів і тривають до 2 тижнів. Пов'язане з гормональними змінами та адаптацією до нової ролі матері.	Перепади настрою можуть бути поглиблені через додатковий стрес, викликаний військовими діями, страхом за безпеку дитини та нестабільність ситуації. Період Baby Blues може бути довшим і сильнішим через зовнішні стресові чинники.
Післяпологова депресія	Депресія, що триває понад 2 тижні. Симптоми включають глибоку втому, втрату інтересу до життя, безсоння, почуття безнадійності. Часто потребує психотерапевтичного втручання або медикаментозного лікування.	Війна значно посилює депресію через нестабільність, тривожність за життя близьких, відсутність доступу до психотерапевтичної допомоги або медикаментів, ізоляцію, погані житлові умови. Високий ризик поглиблення стану через гострий стрес.
Післяпологова тривожність	Постійна тривога, надмірна опіка за дитиною, страх за її безпеку, неспроможність розслабитися. Може супроводжуватися панічними атаками, серцевими болями, труднощами з диханням. Тривожність часто зростає через страх втратити контроль над ситуацією.	Тривожність значно підсилюється через постійні обстріли, небезпеку, втрату житла або вимушене переміщення. Жінки відчувають посилений страх за безпеку дитини і свою власну. Панічні атаки частіші та можуть бути викликані зовнішніми обставинами війни.
Післяпологовий психоз	Рідкісний, але серйозний стан, що включає галюцинації, параною, дезорієнтацію, суїцидальні думки. Вимагає негайного медичного втручання. Часто розвивається у перші кілька тижнів після пологів.	Ризик значно підвищується через тривалий стрес, відсутність медичної допомоги, постійні життєві загрози. Психоз може прогресувати швидше через травматичні події, включаючи втрату дому, переселення, відсутність підтримки та психологічної допомоги

Таким чином, основні явища, пов'язані з ускладненням ментального здоров'я, такі як Baby Blues, післяпологова депресія, післяпологова тривожність або найтяжча форма – післяпологовий психоз під час війни можуть подовжити і посилити симптоми, які спостерігалися до війни через

постійний стрес, загострення страху, нестачі ресурсів та підтримки, може зрости тривалість через загрозу життю і безпеці, швидко прогресувати через зовнішні фактори.

Для наукового обґрунтування необхідності психосоціальної допомоги жінкам під час вагітності та в післяпологовий період в умовах війни в Україні необхідно звернути увагу на той факт, як змінилося ментальне здоров'я цієї категорії жінок до та під час війни. Відомо, що жінки більш схильні до розвитку тимчасових психічних розладів через зовнішні чинники. Стрес стає не лише медико-біологічною, але й соціальною проблемою, оскільки його вплив відчувається також на майбутніх поколіннях.

Форми реагування на стрес можуть бути різними: від неврозів і психосоматичних захворювань до більш складних психічних розладів. Основними факторами, що впливають на розвиток цих захворювань, є тип стресорної реакції, особливості конституції особистості, форми захисної поведінки та механізми психічного захисту.

Вагітність можна розглядати як додаткове навантаження для адаптаційних механізмів організму, яке вимагає синхронізації функцій основних систем для нормального перебігу процесу гестації та пологів. Навіть при нормальному фізіологічному перебігу вагітність може впливати на психіку жінки, а деякі дослідники вважають її кризовою ситуацією.

Ці постійні емоційні навантаження є передумовами для розвитку стресових розладів. Постійний стрес може порушити механізми саморегуляції організму, що призводить до розвитку психосоматичних захворювань, таких як неврози, імунодефіцити, гормональні розлади, діабет, серцево-судинні захворювання та виразки шлунково-кишкового тракту.

Індивідуальні особливості реагування на стрес під час вагітності також важливі. Від реакції на втрату близьких, житла, майна до переживань через новини – ступінь реагування залежить від типу особистості, стійкості нервової системи до стресу і загального стану здоров'я.

Експерти благодійного фонду «280 днів» до війни провели опитування серед більше ніж 100 молодих матерів в Україні, і результати виявилися досить тривожними. Зокрема, 58,5 % респонденток стикалися з психоемоційними проблемами під час вагітності, такими як страх, тривога та депресія. Ще 61,5 % учасниць опитування зазначили, що лікар, який вів їхню вагітність, не ставив запитань щодо їхнього емоційного стану. Крім того, 100% опитаних не проходили жодних психологічних тестів для оцінки психоемоційного стану, що є стандартною практикою в розвинених країнах для виявлення психічних проблем у вагітних. Також 87,7 % жінок повідомили, що у медичних закладах, де вони спостерігали вагітність, не пропонувалися послуги психолога[85].

На думку І. Поладич відсутні публікації про зміну ментального здоров'я цих категорій жінок під час повномасштабного вторгнення[86]. Водночас в окремих публікаціях стверджується, що питання впливу війни на стан вагітних жінок і результати пологів почало активно розглядатися ще з 2014 р., коли через агресивні дії росії на сході України та в Криму з'явилася нова категорія населення – внутрішньо переміщені особи (ВПО). З 2022 р. кількість таких жінок в статусі ВПО суттєво зросло.

Протягом останніх десяти років дослідження показали, що більшість вагітних жінок, які є внутрішньо переміщеними особами страждають від посттравматичного стресового розладу (ПТСР), який супроводжується емоційними та поведінковими змінами, що порушує систему особистісної захисту і призводить до серйозних порушень життєдіяльності людини.

Наявність гострого або хронічного стресу у вагітних жінок негативно впливає на перебіг вагітності, збільшуючи ризик ускладнень. У жінок, які перебувають у стані тривалого психоемоційного напруження, значно підвищується частота прееклампсії (46,3 %), плацентарної дисфункції

[85] Більше половини жінок мали психоемоційні проблеми під час вагітності – результати опитування БФ «280 днів». URL: https://280days.org/resultatyopytuvannia-psyhoemociynuy-stan-vagitnyh (дата звернення 09.09.2024).
[86] Поладич І. В., Говсєєв Д. О. Ментальне здоров'я вагітних: сучасні реалії. Здоров'я жінки. 2024. №2. С. 19-25.

(56,65 %), а також випадки передчасних пологів і невиношування (10,9 % і 16,6 % відповідно). Це призводить до зростання кількості новонароджених (76 %) у стані асфіксії різного ступеня тяжкості[87].

Емпіричне дослідження психоемоційних станів вагітних жінок під час війни проводила Т. Шинкарук[88]. Акцент дослідження було зроблено на визначенні стану тривожності вагітних жінок. Загальні результати дослідження засвідчили, що у вагітних жінок переважають високий і середній рівні ситуативної та особистісної тривожності. Високий рівень ситуативної тривожності був зафіксований у 53 % вагітних, тоді як середній рівень відзначено у 30 %. Щодо особистісної тривожності, високий рівень спостерігався у 48 % респонденток, середній – у 32 %, а низький – у 20 % вагітних жінок. Під час вагітності ситуативна та особистісна тривожність часто супроводжується швидкою емоційною та фізичною втомою, підвищеним занепокоєнням, що проявляється або через велику кількість уточнюючих запитань, або їх відсутність, а також бажанням мати поруч близьку людину. Високі показники тривожності також пов'язані з ситуацією війни: постійними повітряними тривогами, занепокоєнням за здоров'я близьких та невпевненістю в майбутньому. При цьому науковець робить висновок, що вагітні жінки з середнім та високим рівнем тривожності потребують психосоціальної підтримки та підвищеної уваги лікарів[89].

І. Пелех проводила дослідження на базі опитування 158 вагітних жінок у другому та третьому триместрах під час війни. За результатами дослідження зроблено висновок, що у жінок, які вагітні хлопчиками рівень тривожності під час війни вище порівняно з жінками, які вагітні дівчатками. Натомість жінки, які виношують дівчаток, демонструють вищу нервово-психічну стійкість і виявляють більшу витривалість під впливом стресових факторів. Вони також

---

[87] Війна, стрес, вагітність: як узгодити проблемні питання? URL: https://behealth.com.ua/wojna-stres-ciaza-jak-pogodzic-problematyczne-kwestie/

[88] Шинкарук Т. А. Психоемоційні стани вагітних жінок. Ментальне здоров’я особистості та організації : колектив - на монографія. Академія праці, соціальних відносин і туризму / За заг. ред. : Г. А. Пріба, Л. Є. Бегези. Київ : ТОВ «Типографія АМГ», 2024. С. 212─218.

[89] Там само. С. 217

краще справляються з емоційними переживаннями. Водночас, те, що відбувається у суспільстві, зокрема інформація про війну та події, які з'являються у новинах і відбуваються в реальному житті, безпосередньо впливають на емоційний стан вагітних жінок. Мами, які очікують на хлопчиків, частіше дивляться новини, що стає для них додатковим стресовим фактором. Це підсилює їхні емоційні переживання та підвищує рівень тривожності і негативно впливає на стан ментального здоров'я[90].

Вагітність у внутрішньо переміщених осіб проходить на фоні інтенсивного психоемоційного напруження, що стає тригером для розвитку ускладнень під час гестації та пологів. Для таких вагітних жінок характерним є патологічний тип психологічної складової гестаційної домінанти, що формується через підвищену реактивну і особистісну тривожність внаслідок тривалого впливу стресових факторів. Серед найпоширеніших ускладнень вагітності у ВПО спостерігається раннє виникнення плацентарної дисфункції, яка проявляється недостатнім рівнем прогестерону і плацентарного лактогену на фоні відносної гіперестрогенії. Це супроводжується надмірною продукцією стрес-асоційованих гормонів, порушенням кальцієво-магнієвого балансу через гіпомагніємію та виснаженням запасів заліза [5].

Військові дії негативно впливають на перинатальний розвиток. Стрес під час вагітності негативно впливає на нервову систему плода і новонародженого, що проявляється низькими показниками за шкалою Апгар і малою вагою при народженні. У майбутньому такі діти мають труднощі з адаптацією, часто бувають гіперактивними та схильними до різних фобій. Війна сприяє народженню «дітей війни» — дітей з низькою самооцінкою, психічними розладами та загальними проблемами зі здоров'ям.

Контингент вагітних після 2022 р. значно відрізняється від контингенту таких жінок з 2014 року до початку повномасштабної війни. Вагітні жінки, які мають статус внутрішньо переміщених осіб тих років перебували в умовах

[90] Пелех І. Війна та емоційні переживання вагітних жінок: аспект статі. Вісник Львівського університету. 2023. Вип. 18. С. 76-82

хронічного стресу на контрольованих Україною територіях, де вже не було безпосередніх бойових дій. Вони частково адаптувалися до нових умов, знайшли житло і роботу. Натомість нинішні вагітні в Україні постійно піддаються новим загрозам, що ставить надмірне навантаження на адаптивні системи організму і часто призводить до зриву адаптації.

Таким чином, можна зробити висновок, що війна є потужним джерелом стресу для вагітних жінок та жінок в післяпологовий період, яке підсилює та провокує значну кількість емоційних переживань і тривог, змушуючи їх постійно відчувати напругу та стрес. Ці чинники негативно впливають на перебіг вагітності, процес пологів і подальший розвиток дитини. Останні наукові дані підтверджують, що підвищена тривожність, пов’язана з наслідками війни, під час вагітності має прямий вплив на строки пологів, порушує зв’язок між матір’ю та дитиною і може негативно впливати на розвиток новонародженого. Водночас і після пологів проблеми з ментальним здоров’ям можуть виникнути не тільки у жінок, які переживають воєнні дії. На виникнення та тривалість післяродової депресії можуть впливати багато різноманітних чинників як фізіологічного, соціального та і психологічного характеру.

Складність дослідження організаційно-правові засад психосоціальної допомоги вагітним жінкам та жінкам в післяпологовий період полягає в тому що вона перебуває на стиці трьох напрямів правового регулювання: медичного, психологічного та соціального.

Медичний аспект нормативно-правового регулювання психосоціальної допомоги вагітним жінкам та жінкам в післяпологовий період визначається базується на Основах законодавства України про охорону здоров'я[91], яким закладаються базові засади медичної допомоги жінкам під час вагітності та після пологів. На підставі цього нормативно-правового акту в 2011 р. було прийнято наказ «Про організацію амбулаторної акушерсько-гінекологічної

[91] Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.09.1992 р. №2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text.

допомоги в Україні»[92]. В додатку 10 до цього наказу мова йшла про «Школу підготовки сім'ї до пологів» метою якої була підготовка сімейної пари до відповідального батьківства. Така підготовка включає комплекс заходів, спрямованих на забезпечення народження здорової дитини та збереження здоров'я матері як в період вагітності так і після нього. Дана підготовка передбачає консультативну адаптацію до вагітності, під час якої майбутні батьки отримують інформацію про фізіологічні та психологічні зміни, які відбуваються під час вагітності, а також про важливі аспекти догляду за здоров'ям матері та дитини. Така підготовка сприяє зміцненню емоційного зв'язку між партнерами, покращенню їхньої готовності до нової ролі та забезпеченню гармонійного розвитку сім'ї. Нормативно така підготовка регламентувалася Наказом Міністерства охорони здоров’я «Про організацію амбулаторної акушерсько-гінекологічної допомоги в Україні»[93], в якому завданням допологової підготовки визначено не тільки формування теоретико-практичних навичок поведінки на протязі вагітності, пологів та в післяпологовий період, навчання грудному вигодовуванню та догляду за дитиною, консультування щодо контрацепції, а й формування позитивного відношення процесу вагітності, пологів та дитини в післяпологовий період, психопрофілактична підготовка жінки, підготовка партнера і родини до цих періодів[94]. Тобто в наказі визначено засади психосоціальної допомоги вагітним та жінкам в післяпологовий період.

У 2022 р. в Україні приймаються Стандарти медичної допомоги «Нормальна вагітність»[95], де визначаються особливості психоемоційного стану вагітної, моніторинг суїцидальних думок, методики опитування для з’ясування стану депресії тощо. Окрім цього слід звернути увагу на тому, що

[92] Про організацію амбулаторної акушерсько-гінекологічної допомоги в Україні (втратив и чинність): Наказ Міністерства охорони здоров’я від 15.07.2011 р. №417. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0417282-11#Text.
[93] Там само
[94] Там само
[95] Про затвердження Стандартів медичної допомоги «Нормальна вагітність»: Наказ Міністерства охорони здоров’я від 09.08.2022 р. №1437. URL: https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukraini-vid-09082022--1437-pro-zatverdzhennja-standartiv-medichnoi-dopomogi-normalna-vagitnist.

в Україні розробляється Концепція подальшого розвитку перинатальної допомоги[96].

Психологічний аспект психосоціальної допомоги вагітним жінкам та жінкам після пологів базується на Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року[97], Основах законодавства про охорону здоров'я[98], а також низки наказів Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу»[99], «Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню»[100], які визначають загальні засади надання психологічної допомоги. Окрім того, в 2022 р. в Україні була започаткована Національна програма психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, яку впроваджують за підтримки ВООЗ. Ця ініціатива має на меті створити українську модель системи психічного здоров'я та соціальної підтримки, яка базуватиметься на найкращих міжнародних та національних практиках. Завдання програми включають побудову ефективної системи доступних та якісних послуг у сфері психічного здоров'я, які будуть доступні для всіх, хто їх потребує, навіть в умовах масштабної війни[101].

Зокрема в Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу[102] визначається сутність психологічного та психотерапевтичного впливу; мета застосування методів такого впливу; надається перелік осіб, які можуть застосовувати методи такого впливу

---

[96] Устінов О. В. Проект Концепції подальшого розвитку перинатальної допомоги. URL: (www.umj.com.ua/uk/novyna-7244-proekt-koncepcii-podalshogo-rozvitku-perinatalnoi-dopomogi

[97] Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text.

[98] Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.09.1992 р. №2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text .

[99] Про затвердження Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 15.04.2008 р. №199. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0577-08#Text.

[100] Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13.12.2023 р. №2118. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#Text.

[101] Підтримка ментального здоров'я в часи війни. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny.

[102] Про затвердження Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 15.04.2008 р. №199. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0577-08#Text.

(психолог, лікарі психіатр, психотерапевт, сексопатолог, нарколог); визначається обсяг застосування методів психологічного та психотерапевтичного впливу та що вони включають (діагностика, безпосередню лікування, профілактика та реабілітація); сфери застосування цих методів (розлади психіки та поведінки, кризові стани, соматичні розлади тощо).

У наказі Міністерства охорони здоров'я України «Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню» дається визначення психосоціальної допомоги та встановлюються отримувачі такої допомоги. Під самою допомогою розуміється «індивідуальна або у складі мультидисциплінарної команди діяльність надавачів психосоціальної допомоги, що передбачає надання психосоціальних послуг, спрямованих на збереження психічного здоров'я особи, недопущення загострення психологічних та психосоціальних проблем, розладів психічного здоров'я, перетворення їх у хронічні форми, відновлення та підтримку функціонування особи у фізичній, емоційній, емоційній, інтелектуальній, соціальній та духовній сферах та підвищення її залученості до суспільного життя; запобігання та полегшення фізичних, психологічних, духовних страждань особи під час надання паліативної допомоги; сприяння особі у психосоціальній адаптації до зміненої життєвої ситуації, осмисленні її досвіду, розширенні самоусвідомлення та можливостей самореалізації, а також допомогу з метою розв'язання психологічних та психосоціальних проблем, зумовлених складними життєвими обставинами, кризовим станом, надзвичайною ситуацією та/або катастрофою, воєнними діями»[103]. Варто зазначити, що в наказі розрізняється психосоціальна та психотерапевтична допомога, виокремлюються такі засоби допомоги як психоедукація, психологічна діагностика, психологічне консультування та психотерапія. Крім того, в наказі мова йде про екстрену психологічну допомогу, першу

[103] Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13.12.2023 р. №2118. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#Text

психологічну допомогу, кризове психологічне консультування та групову психосоціальну роботу.

Соціальний аспект психосоціальної допомоги вагітним жінкам та жінкам після пологів базується на положеннях Закону України «Про соціальні послуги»[104], яким визначається роль психосоціальної підтримки в системі соціальної допомоги. Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»[105] визначаються загальні засади стандартів соціальної роботи. Окрім того, в Україні прийнято низку стандартів соціальної роботи, зокрема Державний стандарт соціальної послуги консультування, Державний стандарт соціальної послуги кризового та екстреного втручання, Державний стандарт соціальної послуги профілактики, Державний стандарт соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах тощо.

Організаційна складова психосоціальної допомоги вагітним жінкам та жінкам в післяпологовий період визначається місцями, де така підтримка може надаватися. В Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу[106] визначено, що місця застосування методів психологічного та психотерапевтичного впливу організуються у закладах Міністерства праці та соціальної політики України з дотриманням вимог Закону України «Про соціальні послуги»[107].

Окрім того, до такі місця можуть організовуватися у закладах Міністерства освіти і науки України відповідно до положень Закону України «Про освіту»[108]; а також у психотерапевтичних кабінетах, різноманітних

---

[104] Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. №2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19.

[105] Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 р. №2017-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text.

[106] Про затвердження Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 15.04.2008 р. №199. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0577-08#Text.

[107] Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. №2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19.

[108] Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. №2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.

відділеннях, центрах установ охорони здоров'я. В Україні також діє національна програма підготовки жінок до пологів, яка спиралася на:

– амбулаторії загальної практики;

– амбулаторії сімейної медицини;

– жіночі консультації;

– центри репродуктивного здоров’я;

– акушерські стаціонари (відділення патологій вагітності).

До цього переліку також варто віднести різноманітні навчальні заклади та РАЦС. Станом на 2023 р. в Україні діяло 19 перинатальних центрів. Ці установи на 80 % оснащені новітніми устаткуванням. При цьому в країні функціонують 114 відділень інтенсивної терапії новонароджених[109]. В таких центрах часто організовують кабінети психосоціальної підтримки для вагітних жінок та породіль. Так, наприклад, до кабінету психосоціальної підтримки для вагітних та породіль у житомирському перинатальному центрі зверталися жінки за комплексною психосоціальною підтримкою. Це були жінки, які відчували себе самотньо після пологів і потребували підтримки інших жінок та фахівців; за питаннями допомоги гуманітарного характеру, оформлення документів, юридичної консультації тощо[110].

У наказі Міністерства охорони здоров’я України «Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню» визначено, що отримувачами психосоціальної допомоги є фізичні особи, які звернулись за такою допомогою або ж яким призначили таку допомогу. Серед таких осіб окремий акцент зроблено на членах сім’ї в контексті вимог, визначених положеннями Сімейного кодексу України (особи, які спільно проживають, мають спільний побут та взаємні права і обов’язки[111]). В категорію членів сім’ї відносяться і вагітні жінки та жінки в післяпологовий період.

---

[109] За час війни кількість пологів в Україні зменшилася на 36 тисяч. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3646539-za-cas-vijni-zagalna-kilkist-pologiv-zmensilasa-na-36-tisac.html

[110] У житомирському перинатальному центрі запрацював кабінет психосоціальної підтримки для вагітних та породіль. URL: https://suspilne.media/zhytomyr/293778-u-zitomirskomu-perinatalnomu-centri-zapracuvav-kabinet-psihosocialnoi-pidtrimki-dla-vagitnih-ta-porodil/

[111] Сімейний кодекс України: Закон України від 10.02.2002 р. №2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

Надання психосоціальної допомоги вагітним жінкам або жінкам в післяпологовий період надається за самозверненням таких осіб або за направленням лікарів. Психосоціальну допомогу вагітним жінкам та жінкам після пологів надають на трьох рівнях (табл. 1.3.3).

Таблиця 1.3.3

Рівні надання психосоціальної підтримки вагітним жінкам та жінкам в післяпологовий період[112]

Рівень допомоги	Сутність та особливості допомоги	Суб'єкти та місця надання
Первинний рівень	Надання першої психологічної допомоги та психосоціальний супровід осіб з психічними розладами. Мета – сприяння соціальній адаптації (реадаптації), профілактика для осіб та груп, які перебувають у складних життєвих обставинах.	Надається в рамках програми медичних гарантій лікарями-психологами, психотерапевтами, клінічними психологами у медичних закладах, які мають відповідну ліцензію.
Вторинний рівень	Психосоціальна допомога надається під час або після медичної допомоги (екстреної, первинної, спеціалізованої), паліативної допомоги. Вирішення специфічних психологічних проблем, спричинених травмою або екстремальними ситуаціями.	Надається лікарями-психологами, психотерапевтами, клінічними психологами або мультидисциплінарною командою в закладах з відповідною ліцензією.
Третинний рівень	Комплексна психологічна допомога у реабілітації. Включає відновлення фізичного, емоційного, інтелектуального, соціального функціонування особи. Допомога з подоланням психологічної кризи, сприяння посткризовому зростанню.	Надається мультидисциплінарною командою у відповідності до Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» в реабілітаційних центрах.
Екстрена (кризова) психологічна допомога	Може надаватися на будь-якому рівні з метою стабілізації психічного стану, відновлення функцій, попередження психічних розладів та сприяння соціальній адаптації.	Надається спеціалістами на всіх рівнях допомоги в залежності від стану особи та її потреб.
Психосоціальна реабілітація	Реабілітаційні заходи для осіб та сімей у стресі, профілактика	Надається спеціалістами з психосоціальної допомоги в

[112] Муренко Д. А., Хоменко-Семенова Л. О. Психологічні особливості емоційних станів у жінок раннього післяпологового періоду. ПОЛІТ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XXIII Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених:[у 2-х т.]. Т. 1 (м. Київ, 04-07 квітня 2023 р.) / [ред. кол.: Н. В. Ладогубець, А. М. Кокарєва та ін.]; Національний авіаційний університет. Київ: НАУ, 2023. С. 329-331.

	психічних розладів. Може проводитися індивідуально або сімейно за призначенням лікаря після лікування.	медичних закладах з ліцензією на провадження діяльності з медичної практики.

Вибір рівня, на якому будуть надаватися послуги, визначається на основі результатів психологічної діагностики, з урахуванням життєвих обставин, стану здоров'я та психічного стану отримувача.

Психосоціальні послуги можуть надаватися амбулаторно, стаціонарно або на місці перебування отримувача, з можливістю використання телереабілітації в залежності від його потреб. Допомога може бути надана індивідуально, в сімейному форматі (з участю членів родини) або в груповій формі (з іншими отримувачами, не більше 10 осіб).

На кожному рівні отримувачі послуг можуть скористатися екстреною (кризовою) психологічною допомогою, яка спрямована на стабілізацію психічного стану, відновлення попереднього рівня функціонування, запобігання психічним розладам та сприяння соціальній адаптації.

До надання такої підтримки можуть залучатися психологи та психотерапевти. Обов’язковою умовою надання психосоціальної допомоги є згода вагітної жінки або жінки в післяпологовий період та деяких моментах – дотримання відповідними суб’єктами надання підтримки ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики[113]. У наказі Міністерства охорони здоров’я України «Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню» визначено, що надавачами психосоціальної допомоги є: психотерапевт, лікар-психолог, лікар-психотерапевт, клінічний психолог (психолог) та лікар, який надає первинну медичну допомогу. Усі вони надають допомогу в межах професійної

[113] Про затвердження Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу: Наказ Міністерства охорони здоров’я України від 15.04.2008 р. №199. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0577-08#Text .

компетенції в двох варіантах: або індивідуально або ж в складі мультидисциплінарної команди[114].

На сьогодні в Україні також активно відбувається формування мережі центрів життєстійкості, які спрямовані на психосоціальну підтримку жителів громад, у тому числі й вагітних жінок та жінок після пологів, створюються інші платформи з психосоціальної допомоги на громадських та волонтерських засадах («Запорука», «Хаб стійкості», Групи психологічної підтримки «Разом», Національна професійна лінія з питань профілактики самогубств та підтримки психічного здоров'я «Lifeline Ukraine», Центр психологічного консультування «Open Doors», Реабілітаційний центр із надання безоплатної психологічної допомоги «Крок назустріч», Центр психологічної підтримки «ОбійМи», онлайн-платформа «Розкажи мені»; телеграм-канали «Психологічна підтримка», онлайн-програма «Бути батьками ангела»; та ін.).

Надання психосоціальної допомоги вагітним жінкам та жінкам після пологів, які мають тривожний розлад під час воєнного стану є надзвичайно важливим для підтримки їхнього психологічного благополуччя та загального здоров'я.

У статті І. Мартинюк зазначається, що на основі комплексного психологічного, психіатричного та медико-соціального обстеження перебігу вагітності можна сформулювати так звану «матрицю материнства». Ця матриця є прогностичним інструментом для передбачення післяпологової материнської поведінки[115]. Важливо, що успішна адаптація жінки до вагітності, тобто до майбутньої ролі матері, безпосередньо співвідноситься з її успішною адаптацією до вже існуючого материнства, що включає задоволення своєю материнською роллю, відчуття компетентності та відсутність труднощів у взаємодії з дитиною, а також сприяє успішному розвитку дитини.

---

[114] Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13.12.2023 р. №2118. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#Text .

[115] Мартинюк І. С. Соціально-психологічні детермінанти самооцінки вагітних жінок. Psychological journal. 2020. №6. С. 57-66.

На сьогодні психосоціальна допомога вагітним жінкам охоплює два основні напрями:

– психопрофілактичний;

– консультативно-корекційний.

Психопрофілактичний напрям зосереджується на підготовці жінок та їхніх сімей до пологів та післяпологового періоду, тоді як консультативно-корекційний передбачає традиційну психологічну підтримку та корекцію у випадках, коли у вагітних виникають певні психологічні проблеми[116]. Варто відзначити, що нормативно допологову підтримку могли надавати лікарі, акушерки, акушер-гінекологи, неонатологи та психологи[117]. Водночас перелік суб'єктів психосоціальної допомоги міг бути суттєво ширше і включати фахівців з соціальної роботи різного профілю. Проте далеко не всі установи України, які можуть надавати психосоціальну підтримку жінкам мають у своєму штаті практичного перинатального психолога або фахівця з соціальної роботи. У більшості випадків психосоціальну підготовку та підтримку вагітних жінок здійснює акушерка. Як справедливо зауважують фахівці у сфері перинатальної психології, до недавнього часу супровід вагітних жінок був майже повністю під контролем медицини[118].

Серед методів, які найчастіше застосовуються для психосоціальної підтримки вагітних жінок та жінок в післяпологовий період, можна виокремити декілька.

Перш за все, важливо забезпечити індивідуальні консультації. Вагітні жінки, та жінки, які в післяпологовий період, які стикаються з тривожними розладами, можуть бути направлені до психолога або психіатра на індивідуальні сесії. Такі консультації надають можливість відкрито говорити про свої почуття, страхи та тривоги, а також допомагають краще розуміти їх і

---

[116] Малєєва К. А. Світовий досвід надання психологічної допомоги вагітним жінкам. Габітус. 2022. №41. С. 290-294.

[117] Про організацію амбулаторної акушерсько-гінекологічної допомоги в Україні (втратив и чинність): Наказ Міністерства охорони здоров'я від 15.07.2011 р. №417. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0417282-11#Text

[118] Малєєва К. А. Світовий досвід надання психологічної допомоги вагітним жінкам. Габітус. 2022. №41. С. 290-294.

управляти ними. Психолог може створити індивідуальний план лікування та стратегії для зниження рівня тривожності. Водночас варто відзначити, що в Україні психологи до проведення курсів підготовки до пологів у державних жіночих консультаціях залучаються досить рідко.

Групова підтримка є іншим важливим підходом у психосоціальній допомозі. Організація груп підтримки для вагітних жінок та жінок в післяпологовий період із тривожними розладами дозволяє їм обмінюватися досвідом, отримувати підтримку одна від одної та спілкуватися з людьми, які мають подібний досвід. Така групова взаємодія допомагає знизити почуття самотності та ізоляції, що особливо важливо в умовах війни.

Не менш важливою є підтримка з боку родини. Включення родини та близьких людей у процес надання допомоги вагітній жінці є необхідним для забезпечення емоційної підтримки. Рідні можуть допомогти жінці розслабитися, надаючи турботу і розуміння, що позитивно впливає на її емоційний стан і здатність впоратися з тривогою. Створення сприятливого середовища вдома також є важливим фактором для зниження тривожності.

Психоосвіта – ще один ефективний спосіб допомоги вагітним жінкам та жінкам в післяпологовий період подолати тривожний розлад. Проведення інформаційних сесій дозволяє жінкам краще розуміти свої симптоми тривоги, навчитися їх розпізнавати та застосовувати методи саморегуляції. Даний спосіб включає практичне навчання релаксаційним технікам, таким як дихальні вправи, медитація або інші методи, спрямовані на зменшення стресу. При належному підході та підтримці такі жінки можуть опанувати ефективні стратегії для подолання тривоги та підтримки свого ментального здоров'я.

Так, наприклад, серед тем, які можуть розглядатися на заняттях у школах відповідального батьківства при підготовці жінок до вагітності, пологів та в післяпологовий період нормативно визначаються наступні (табл. 1.3.4).

Таблиця 1.3.4

Теми, які можуть розглядатися на зайняттях у школах відповідального батьківства при підготовці жінок до вагітності, пологів та в післяпологовий період[119]

Тема	Питання, які можуть розглядатися
1. Про перебіг вагітності	Фізіологічні та психологічні зміни під час вагітності, внутрішньоутробний розвиток плоду, харчування та здоровий спосіб життя, фізична активність, гігієна під час вагітності, тривожні симптоми під час вагітності, статеве життя, роль батька/партнера
2. Про народження дитини	Фізіологія пологів, «пологи без страху», партнерські пологи та роль партнера, перший період пологів та практичні вправи: альтернативні методи знеболення пологів, релаксація, вільний вибір позиції, другий період пологів та практичні вправи: раціональне положення жінки у другому періоді пологів, контакт «шкіра-до шкіри», третій період пологів: активне та фізіологічне ведення, переваги та недоліки, раннє грудне вигодовування
3. Про післяпологовий період	Принципи грудного вигодовування, метод лактаційної аменореї, догляд за новонародженим, гігієна післяпологового періоду, тривожні симптоми для матері та дитини, профілактика синдрому раптової смерті дитини, планування сім'ї, методи контрацепції, профілактика опіків у дітей та надання першої медичної допомоги при опіках, профілактика насильства над дитиною, зокрема синдрому струсу дитини

У сучасних умовах війни, коли доступ до традиційної психосоціальної допомоги може бути обмеженим, використання технологій стає вкрай важливим. Відеоконференції з соціальним працівником, психологом, онлайн-платформи або мобільні додатки для психосоціальної підтримки надають зручний і доступний спосіб отримання допомоги, який не залежить від фізичного місця перебування.

Координація між соціальними працівниками, психологами або психіатрами та медичними фахівцями, які спостерігають вагітність та пологи, є важливою частиною комплексного підходу щодо допомоги та підтримки вагітних жінок та жінок в післяпологовий період. Така взаємодія дозволяє враховувати як фізичне, так і психологічне благополуччя жінки, що сприяє більш ефективному лікуванню.

[119] Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Деякі установи в Україні організовують для вагітних психологічні тренінги, вправи, а також групові та індивідуальні практичні заняття з психологом чи фахівцем з соціальної роботи. Одним із прикладів є Міський клінічний пологовий будинок №6 у Харкові, де працює психолог, який надає профілактичну психологічну підтримку вагітним жінкам як у групах, так і індивідуально, проводить тренінги, що допомагають подолати страхи, знизити тривожність та стрес, налаштуватися на позитивний перебіг пологів і підвищити усвідомленість материнства.

Варто враховувати, що кожна вагітна жінка з тривожним розладом має унікальні потреби, і підхід до надання психосоціальної допомоги має бути індивідуалізованим. Фахівець з соціальної роботи, психолог враховує рівень тривожності, особисті обставини та здатність жінки справлятися зі стресом. Співпраця з лікарями, такими як акушери та гінекологи, є корисною для забезпечення комплексної підтримки жінок у період вагітності та після нього.

Особливі умови військового стану та можливі обмеження можуть вплинути на доступ до психосоціальної допомоги. Тому важливо забезпечити конфіденційність і безпеку для вагітних жінок та жінок післяпологовий період, які отримують таку підтримку, особливо в умовах нестабільної ситуації.

Одним з основних методів психосоціальної роботи з жінками під час вагітності та в післяпологовий період в Україні є супровід. Питання психосоціального супроводу вагітності стає особливо актуальним у кризових умовах. Метою такого супроводу є збереження репродуктивного та ментального здоров'я як жінок, так і їхніх майбутніх дітей. Системний підхід до ментального здоров’я в репродуктивному аспекті допомагає запобігти різноманітним ускладненням психічного стану матері та дитини, що може мати негативні наслідки для їх подальшого життя.

Крім цього, профілактичний психосоціальний супровід вагітності в умовах кризи може допомогти запобігти ускладненням на всіх етапах вагітності, включаючи період виношування дитини, пологи, післяпологовий період та процес відновлення після пологів. Він також може мати значний

вплив на подальше психічне здоров'я матері та новонародженого, сприяючи їхньому гармонійному розвитку[120]. Так, наприклад, під час вагітності є можливість вплинути на якість життя матері та її ставлення до свого стану, майбутніх пологів і материнської ролі. Психопрофілактична робота з вагітними допомагає запобігти потенційним психоневрологічним і психосоматичним проблемам у жінок під час вагітності, пологів і післяпологового періоду, а також має значний вплив на розвиток плоду[121].

О. Шалик, Т. Омельченко аналізували вплив оздоровчо-рекреаційних занять на психоемоційну підготовку жінок першого зрілого віку до вагітності. Автор робить висновок про те, що під час вагітності рухова активність таких жінок суттєво скорочується. Результати досліджень засвідчують, що близько 75% добової фізичної активності вагітних жінок припадало на базовий, малорухливий або сидячий рівень. На початку нашого дослідження цей показник становив 90%. Після проведення програми активізації рухових занять для групи вагітних жінок результати значно покращилися. Програма тренувань для вагітних у другому триместрі включала аквааеробіку, пілатес, вправи з фітболом, йогу, піші прогулянки та гімнастику Кегеля, сприяла покращенню функціонування всіх систем організму, зокрема гормональної. Жінки відзначали збільшення синтезу гормонів щастя – серотоніну та ендорфінів, що позитивно вплинуло на їхній емоційний стан, а також відчули збільшення енергії та загальне покращення самопочуття. Більшість учасниць також змогли налагодити свій режим сну для кращого відновлення організму, що призвело до зменшення кількості скарг на поганий настрій та головні болі. Кількість жінок із високим рівнем тривожності суттєво зменшилася, а кількість тих, хто має низький рівень тривоги, зросла. Загалом, жінки стали більш впевненими у своєму майбутньому та відчули загальне покращення

[120] Матласевич О. Психологічні аспекти запобігання порушень ментального здоров'я вагітних дружин ветеранів та мобілізованих військовослужбовців. URL: https://isu-conference.com/wp-content/uploads/2024/02/Modern_trends_in_the_development_of_scientific_space_Feb_14_16_2024.pdf#page=257
[121] Про організацію амбулаторної акушерсько-гінекологічної допомоги в Україні (втратив и чинність): Наказ Міністерства охорони здоров'я від 15.07.2011 р. №417. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0417282-11#Text

благополуччя. Проте деякі з них все ще переживають тривогу перед новими викликами, які ставить війна, що свідчить про необхідність подальшої підтримки.

Згідно з результатами дослідження, організація оздоровчо-рекреаційних заходів виявилася важливою для поліпшення фізичного та психоемоційного стану вагітних жінок у період війни[122].

Незважаючи на всі труднощі, пов'язані з воєнним конфліктом, психосоціальна підтримка вагітних жінок та жінок в післяпологовий період, які мають проблеми з ментальним здоров'ям здатна значно покращити їхній психологічний стан і зменшити негативний вплив тривожності на здоров'я та добробут. Забезпечення доступності та якості психосоціальної допомоги для цієї вразливої категорії жінок є надзвичайно важливим[123].

Висновки

1. Узагальнюючи, зазначимо, що в Україні вже 11 рік триває військовий конфлікт з сусідньою державою. Розпочавшись на частині території України в 2014 р. в 2022 р. він переріс у повномасштабну агресію зі сторони росії. За 11 років в Україні чисельність населення та безпосередньо жінок суттєво скоротилася, що відобразилося на зменшенні кількості дітей, які народжуються (з 465,9 тис. новонароджених в рік в 2014 р. до 187 тис. дітей в 2023 р.). При цьому сам стан вагітності та післяпологовий період пов'язаний з низкою суттєвих психологічних проблем, які зумовлені фізіологією вагітності та адаптацією організму до цього стану та народження і годування дитини. Військові дії на території України (необхідність переїзді, обстріли, поранення, втрат майна та близьких, ускладнення життєсередовища та інші чинники) суттєво впливають на психологічний стан жінок та перебіг вагітності.

2. В останні роки зростає кількість досліджень ментального здоров'я вагітних жінок та жінок в післяпологовий період під час війни. Науковці

---

[122] Шалик О. А., Омельченко Т. Г. Організація оздоровчо-рекреаційних занять для жінок першого зрілого віку в період вагітності. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/360cb818-c1b9-4f8f-8fc3-d55964e21a66/content#page=378.

[123] Кваліфікаційні роботи другий (магістерський) рівень вищої освіти 2024-2025 навч. рік. URL: https://drive.google.com/drive/folders/14FAjmdIN-UoeJICJpphSO3UCVojh_bAQ

зазначають, що у жінок, які вагітні хлопчиками спостерігається підвищений рівень тривожності. В цілому війна є потужним джерелом стресу для вагітних жінок та жінок в післяпологовий період, який підсилює та провокує значну кількість емоційних переживань і тривог, змушуючи їх постійно відчувати напругу та стрес. При цьому на сьогодні не вистачає досліджень, в яких порівнюються ментальне здоров'я вагітних жінок та жінок після пологів до та під час війни. Водночас у науковців немає сумнівів в необхідності надання таким жінкам психосоціальної підтримки.

3. В Україні правові засади психосоціальної допомоги вагітним жінкам та жінкам в післяпологовий період визначаються трьома аспектами. Медичний аспект регулюється Основами законодавства України про охорону здоров'я, Наказом Міністерства охорони здоров'я «Про організацію амбулаторної акушерсько-гінекологічної допомоги в Україні», Стандартами медичної допомоги «Нормальна вагітність». Психологічний аспект врегульовано Концепцією розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року, Національною програмою психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, наказами Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу», «Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню». Соціальний аспект регулюється Законом України «Про соціальні послуги» та стандартами соціальної роботи. Організаційна складова психосоціальної допомоги вагітним жінкам та жінкам в післяпологовий період визначається рівнями підтримки та місцями, де така підтримка може надаватися (амбулаторії загальної практики, амбулаторії сімейної медицини, жіночі консультації, центри репродуктивного здоров'я, акушерські стаціонари (відділення патологій вагітності), начальні заклади, соціальні установи та заклади, кабінети тощо).

4. На міжнародному рівні накопичено суттєвий досвід надання психосоціальної підтримки вагітним жінкам та жінкам в післяпологовий період, яка надається на підставі результатів наукових досліджень та

розроблених науково-практичних рекомендацій. Надання психосоціальної підтримки жінок здійснюється переважно акушерками та фахівцями з соціальної роботи. Жінки проходять фактичні чи он-лайн допологові курси, де вивчають різну психологічну інформацію. В багатьох країнах впроваджені державні програми соціально-інформаційної підтримки вагітних та матерів після пологів, в рамках яких надається консультаційна, освітня підтримка, доступ до різноманітних ресурсів. Особливо розвинені інтернет-ресурси, які включають сайти, форуми, групи в соціальних мережах. Однак в цілому за кордоном недостатньо уваги приділяється диференціації світових програм з психосоціальної підготовки вагітних.

5. На сьогодні психосоціальна допомога вагітним жінкам охоплює два основні напрями: психопрофілактичний (підготовка жінок та їхніх сімей до пологів та післяпологового періоду); консультативно-корекційний (традиційна психологічна підтримка та корекція у випадках, коли у вагітних виникають певні психологічні проблеми). Серед методів, які найчастіше застосовуються для психосоціальної підтримки вагітних жінок та жінок в післяпологовий період, можна виокремити індивідуальні та групові консультації, групову підтримку, психоосвіту, профілактичну психологічну підтримку вагітним, профілактичний психосоціальний супровід тощо.

1.4 Національний досвід застосування кейс-менеджменту в соціальній роботі

©Суровцева Ірина Юріївна
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
©Брежнєва Тетяна Павлівна
магістр з соціальної роботи, провідний фахівець із соціальної допомоги вдома, Комунальна установа «Дніпровський міський територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» Дніпровської міської ради

В Україні кейс-менеджмент набирає все більшої популярності. З початку XXI століття в Україні в соціальній роботі актуалізувалося ведення випадку та соціального супроводу, які можна вважати передвісниками запровадження повноцінного кейс-менеджменту. На початковому етапі розвитку цього напрямку відпрацьовувалися методика оцінки потреб клієнта, алгоритму ведення випадку, ведення документації[124], оцінки наданих послуг та інших питань[125]. Накопичувався досвід та визначалися переваги і недоліки, удосконалювалися окремі процедурні питання, формувалося теоретичне підґрунтя для запровадження кейс-менеджменту, розроблялися навчальні посібники, узагальнювалися окремі аспекти кейс менеджменту в наукових статтях та створювалися методичні вказівки щодо його впровадження та функціонування у відповідних посібниках.

Ведення випадку почало поступово використовуватися в благодійних організаціях, таких як ВГЦ «Волонтер», «Благополуччя дітей», «Соціальна синергія», «Партнерство «Кожній дитині», «Надія і житло для дітей», «Карітас Україна», «ЛЖВ», «Надія і житло для дітей», «СОС Дитячі містечка» та інших).

Суттєвим поштовхом до розвитку кейс-менеджменту в Україні стали події 2014 р., коли було окуповано частину території та розпочалися військові дії на Південному Сході, що привело до сплеску внутрішньої міграції та виникнення нової категорії об'єктів соціальної роботи – внутрішньо переміщених осіб. З цього моменту активізувалися роботи в напрямку ведення випадків з внутрішньо переміщеними особами. Так, наприклад, в 2015-2016 рр. в м. Дніпропетровськ реалізовувався проєкт «Впровадження підходу «кейс-менеджмент» у роботі з внутрішньо переміщеними особами» від БФ «Карітас Донецьк». За 2 місяці реалізації проєкту кейс-менеджер опрацював 23 звернення (11 в листопаді-грудні 2015 р. та 12 в січні 2016 р.). Усі вони були

[124] Ісаченко В. П. Ведення випадку у соціальній роботі: актуальні методи та особливості документування. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки 2018. Вип. 167. С. 50-54

[125] Віцукаєва К. М. Соціальний супровід клієнта: навч. посібн. Одеса: в-во Букаєв Вадим Вікторович, 2017. 322 с.

від жінок, які отримали статус внутрішньо переміщених осіб з Донецької області. Найчастіше зверталися за допомогою в отриманні пільг, гуманітарної допомоги, психологічних проблем, допомоги щодо оформлення дітей до дошкільного навчального закладу. З 23 звернень 43 % (10 звернень) було оформлено в якості випадку. При цьому в кожному кейсі було надано від 3 до 6 консультацій. Найчастіше до вирішення проблем залучався психолог, надавалася гуманітарна допомога у вигляді отримання коштів на придбання одягу та харчів, надання доступу до безкоштовних благодійних обідів, а також допомога у пошуку більш дешевого житла, реєстрацією в міграційній службі тощо. Декілька разів виникала необхідність у наданні представницьких послуг при подоланні складнощів зарахування дітей внутрішньо переміщених осіб до дошкільних навчальних закладів. Робота з клієнтами здійснювалася згідно зі складеним індивідуальним планом.

У результаті до 2022 р., коли продовжилася агресія росії на іншу частину території України, було накопичено певний досвід супроводу цієї категорії осіб, які потрапили в складні життєві обставини.

За визначенням О. Тополь в сфері роботи з безробітними в Україні кейс-менеджмент почав застосовуватися з 2018 р. Постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.2023 р. №446 було визначено алгоритм порядку кейс-менеджменту з безробітними, який включав процедури реєстрації, перереєстрації зареєстрованих безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу[126]. Основним інструментом для цього стало запровадження системи профілювання. На думку О. Волгіної та Н. Гусак, профілювання – це система класифікації безробітних на групи залежно від прогнозованого ризику тривалого безробіття, що оцінюється на основі індивідуальних характеристик особи, які відображають потенціал працевлаштування та мотивацію до роботи. Це робиться з метою визначення оптимального пакету програм зайнятості, спрямованого на підвищення можливостей працевлаштування тих

[126] Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації зареєстрованих безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.2023 р. №446. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/446-2023-%D0%BF#n318.

безробітних, для яких допомога від державної служби зайнятості є економічно доцільною в межах наявних ресурсів. Згідно з процедурою профілювання, безробітні поділяються на п'ять груп залежно від мотивації до праці та можливостей працевлаштування. Кар'єрний радник для кожної групи обирає відповідні типи соціальних послуг і складає план працевлаштування. Такі профілі дозволяють здійснювати попередній моніторинг для виявлення осіб, які потребують соціального супроводу[127].

За даними Державної служби зайнятості України в 1 кварталі 2024 р. послугами працевлаштування скористалися 248 тис. громадян. 182 тис. з них мали статус зареєстрованого безробітного. Забезпечено зайнятість 81 тис. громадян. Наразі процедура супроводу безробітних передбачає додаткове навчання, направлення на громадські та тимчасові роботи, участь у проєкті «Армія відновлення», надання можливостей за програмою «Власна справа», пошук роботи тощо[128].

З 2020 р. в Україні розпочалася реформа в сфері соціальних послуг, яка обумовила перехід процедури надання соціальних послуг до територіальних громад з дотриманням горизонтального та вертикального рівня (забезпечення міністерствами та управліннями на горизонтальному рівні та органами місцевого самоврядування і виконавчої влади на вертикальному рівні)[129]. Такий підхід передбачає активну міжвідомчу та міжсекторальну взаємодію, що є основною кейс-менеджменту. При цьому кожна громада може напрацьовувати свої власні механізми такої взаємодії та поширювати досвід такої взаємодії за межами своєї території. Важливим є те, що за повноцінної реалізації цієї реформи соціальні структури в територіальних громадах можуть перетворитися в центр соціального життя, де будуть вирішуватися важливі та

---

[127] Профілювання та кейс-менеджмент в сфері зайнятості населення :метод. посіб. [авт. кол. : О. Волгіна, Н. Гусак та ін.] ; ПРООН в Україні, Проект «Підтримка реформ соціального сектору в Україні». Київ: Ваіте, 2017. 72 с.

[128] Державна служба зайнятості: результати роботи за 1 квартал 2024 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/derzhavna-sluzhba-zainiatosti-rezultaty-roboty-za-1-kvartal-2024-roku

[129] Дащаківська О. Ю., Криницька І. П., Максименко К. М. #Спільно до нових послуг. Керівництво із впровадження соціальних послуг для сімей з дітьми в громадах. Частина 1. Соціальне планування та розвиток послуг. Посібник. Київ, 2021. 76 с.

складні питання територіальної громади. Для цього створено відповідну законодавчу базу, але події 2022 р. дещо відстрочили реалізацію запланованих дій по реалізації цієї реформи.

З 2023 р. в Україні все активніше обговорюються питання впровадження посади клінічного кейс-менеджера. Більш того, подібний досвід існує на базі Центру психічного здоров'я та реабілітації ветеранів «Лісова поляна» МОЗ України[130].

У цілому клінічні кейс-менеджери виконують роль зв'язкових між пацієнтами, лікарями та фахівцями з психічного здоров'я. Їх основне завдання – допомогти пацієнтам досягати поставлених цілей лікування у «Центрах психічного здоров'я», стежити за дотриманням індивідуальних планів лікування, забезпечувати ефективну комунікацію між пацієнтом та терапевтичною командою, а також організовувати терапевтичні заходи для дозвілля. Метою роботи кейс-менеджера є не лише допомога в реабілітації, а й надання підтримки та довіри пацієнту протягом цього процесу. Важливим аспектом їх роботи є правильна комунікація, яка є ключем до досягнення найкращих результатів.

Клінічні кейс-менеджери на базі «Лісової поляни» працюють у рамках проєкту ГО «Ресурсний центр «Лісова Поляна» під назвою «Посилення ефективності надання комплексної психосоціальної допомоги військовослужбовцям та ветеранам в закладах охорони психічного здоров'я». Цей проєкт було реалізовано за підтримки Європейського союзу та Міжнародного фонду «Відродження» в межах спільної ініціативи «Європейське відродження України». Фахівці «Лісової поляни», які є провідними експертами в лікуванні ПТСР та інших стрес-асоційованих розладів серед ветеранів в Україні. З 2023 р. фахівці центру почали ділитися своїм досвідом запровадження кейс-менеджменту та першими результатами

[130] Дащаківська О. Ю., Криницька І. П., Максименко К. М. #Спільно до нових послуг. Керівництво із впровадження соціальних послуг для сімей з дітьми в громадах. Частина 1. Соціальне планування та розвиток послуг. Посібник. Київ, 2021. 76 с.

цієї діяльності через проведення відповідних круглих столів та семінарів[131].

З 2023 р. в Україні було запущено пілотний проєкт «Інститут помічника ветерана» відповідно до положень Постанови Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проєкту щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя»[132]. Сутність цього проєкту зводиться до того, що територіальних громадах запроваджується посада помічника ветерана, завданням якого є різнобічна підтримка ветерана, який повернувся до мирного життя. Помічник має не тільки зустріти ветерана після його повернення до громади, а й допомогти йому в подоланні усіх проблем, які з цим пов'язані. Відповідно основною вимогою до таких помічників є наявність досвіду у вирішенню проблем саме цієї категорії об'єктів соціальної роботи. Тобто по суті мова йде про посаду кейс-менеджера по роботі з ветеранами у територіальній громаді. Спочатку проєкт реалізовувався лише в чотирьох регіонах України. При цьому передбачалося 400 посад помічників ветеранів. Далі його дію було розширено на 9 областей та м. Київ, а кількість посад збільшилася до 550. Враховуючи ситуацію в Україні планується після підведення підсумків реалізації проєкту в кінці 2024-початку 2025 р. збільшити кількість таких посад до 15 тис.[133]

До обов'язків помічника ветерану віднесено:

– проведення моніторингу та виявлення потреб ветерана;

– інформування ветерана про доступні програми підтримки;

– надання консультацій з питань реалізації прав, пільг, гарантій, оформлення документів і отримання публічних послуг;

– налагодження взаємодії між ветеранами та постачальниками публічних послуг, аналіз рівня задоволеності якістю цих послуг, а також розробка пропозицій щодо їх поліпшення;

---

[131] Там само

[132] Про реалізацію експериментального проєкту щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2023 р. № 652. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2023-%D0%BF#Text.

[133] Адаптація ветеранів війни до мирного життя: помічник ветерана. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/adaptatsiya-veteraniv-viyny-do-myrnoho-zhyttya-pomichnyk-veterana.

– створення пропозицій для підвищення можливостей громади у задоволенні потреб ветеранів, їх активної участі в житті громади та використання їхнього потенціалу для розвитку регіону та суспільства загалом.

У 2023 р. в Україні продовжилася робота Міністерства соціальної політики над впровадженням електронного кейс-менеджменту. На думку К. Кошеленко електронний кейс-менеджмент передбачає застосування комп'ютерних технологій на всіх етапах процесу, починаючи від аналізу потреб і завершуючи оцінкою результатів. Вся інформація про клієнтів, їхні потреби, плани та досягнуті результати зберігається в єдиному електронному захищеному форматі[134].

Варто зазначити, що сьогодні Міністерство соціальної політики продовжує розвивати Єдину інформаційну систему соціальної сфери (ЄІССС) для реалізації цього підходу. Проєкт передбачає створення:

– електронних кабінетів для клієнтів;

– електронних кабінетів надавачів соціальних послуг;

– електронних кабінетів кейс-менеджерів.

Основні кроки в роботі кейс-менеджера при веденні випадку включають:

– визначення особи або сім'ї, яка перебуває в складних життєвих обставинах;

– складання заяви або повідомлення про таку особу або сім'ю;

– аналіз документів, доданих до звернення, або допомога у зборі необхідних документів;

– аналіз ситуації клієнта або сім'ї, включаючи візит до них;

– прийняття клієнта до ведення випадку, проведення зустрічі для визначення, чи підходить програма клієнту, та залучення клієнта до програми;

– оцінка ситуації та потреб клієнта, визначення його можливостей відповідно до життєвої ситуації, аналіз доходів, розрахунки та ухвалення

---

[134] Кошеленко К. Впровадження кейс-менеджменту у сферу соціальних послуг. URL: https://lb.ua/blog/kostjantyn_koshelenko/573956_vprovadzhennya_keysme nedzhmentu.html.

рішення про надання або відмову в наданні соціальної послуги;

– розробка індивідуального плану (сервісного плану), який створюється спільно з клієнтом і включає цілі, відповідні потребам клієнта, та враховує виявлені можливості. План повинен бути об'єктивним, прив'язаним до часу та регулярно оновлюватися;

– виконання плану роботи з клієнтом, що включає визначення необхідних послуг і видів допомоги та направлення клієнта до відповідних служб;

– моніторинг процесу роботи з клієнтом, оцінка того, наскільки план працює та приносить очікувані результати, а також фіксація етапів супроводу та проміжних результатів;

– оновлення індивідуального плану в разі необхідності коригування відповідно до актуальних потреб клієнта.

– вихід із програми, коли план виконано, і досягнуто бажаного результату в задоволенні потреб клієнта.

Варто відзначити, що функціонал ЄІССС дозволить створювати електронні документи на кожному з етапів і формувати аналітичну звітність на основі даних, що зберігаються в системі. Адміністрування системи здійснює ІТ-підприємство соціальної сфери – ДП «Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України».

З 1 липня 2023 р. розпочалося 3-місячне тестування розробленого функціоналу кейс-менеджменту в 4 областях України: Полтавській, Дніпропетровській, Вінницькій та Черкаській (у кожній обрано 15 територіальних громад, в цілому було охоплено 64 громади). Для осіб, які потрапили в складні життєві обставини створення електронного кабінету дозволяє в електронному вигляд подати заяву на отримання соціальної послуги (чи декількох), контроль статусу своєї заяви. Для соціального працівника (кейс-менеджера) такий функціонал дозволяє не тільки планувати розподіл навантаження, а й подавати звітність, вести статистику, контролювати виконання супроводу, оцінювати реалізацію супроводу. Так,

наприклад, на Дніпропетровщині в рамках реалізації пілотного проєкту кейс-менеджменту планувалося надавати до 37 різноманітних соціальних послуг.

Позитивним варто назвати і навчання кейс-менеджерів щодо використання функціоналу електронного кейс-менеджменту. В цьому контексті важливою була міжнародна співпраця, зокрема проводилася серія регіональних заходів «Цифровізація соціальних послуг: кейс-менеджмент як ключовий інструмент». Технічну підтримку надавала Всесвітня продовольча програма ООН (WFP), експертну – Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), методологічну – Програма розвитку ООН (UNDP)[135].

Результати військової агресії росії на територію України привели активного поширення кейс-менеджменту на нові сфери суспільних відносин в соціальній сфері. З середини 2023 р. в Україні було проведено низку семінарів-тренінгів з навчання кейс-менеджерів по роботі з ветеранами. Ветеранський кейс-менеджер – «це фахівець, який має максимально спростити життя ветерана в громаді, надавши йому всю повноту інформації щодо алгоритму дій на шляху до реінтеграції»[136]. Навчання проводилося громадською організацією «Простір можливостей» за сприяння Проєкту USAID «Економічна підтримка України».

Під час тренінгів розглядалися такі теми, як потреби та проблеми ветеранів, можливості для них на рівні громад, особливості психологічної комунікації та скринінгу проблем і потреб ветеранів, освітні можливості, медичне забезпечення та реабілітація, соціальні послуги для ветеранів і ветеранок, робота з їхніми родинами, ведення кейс-менеджменту, а також ветеранське підприємництво. Навчання ветеранських кейс-менеджерів проводилося за програмою, затвердженою Міністерством соціальної політики України. Таким чином, навчальний курс «Система підтримки та супроводу

---

[135] У 4 пілотних регіонах розпочали бета-тестування функціонала електронного кейс-менеджменту. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/u-4-pilotnykh-rehionakh-rozpochaly-beta-testuvannia-funktsionala-elektronnoho-keis-menedzhmentu.

[136] В Україні розпочалося навчання кейс-менеджерів, які працюватимуть із ветеранами та ветеранками. URL: https://era-ukraine.org.ua/v-ukraini-rozpochalosia-navchannia-keys-menedzheriv-iaki-pratsiuvatymut-iz-veteranamy-ta-veterankamy/.

ветеранів/ветеранок у громадах із застосуванням кейс-менеджменту» досяг загальнонаціонального рівня[137].

У середині березня 2024 р. новою офіційною категорією супроводу стали особи, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення. Зокрема відповідним порядком[138] передбачено організаційні заходи щодо проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) таких осіб. У серпні 2024 р. з'явилися повідомлення від Кабінету Міністрів України щодо впровадження служби супроводу для військовослужбовців, осіб служби цивільного захисту, поліцейських та членів їхніх сімей. Основні завдання таких служб супроводу будуть включати:

– підтримку осіб, які отримали поранення (контузію, травму або каліцтво) або захворювання під час виконання службових обов'язків, а також підтримку зв'язку з їхніми родинами;

– надання допомоги у питаннях направлення та проходження військово-лікарської комісії (ВЛК) та медико-соціальної експертної комісії (МСЕК);

– супровід членів сімей загиблих, зниклих безвісти або захоплених у полон, надання допомоги у вирішенні питань щодо реалізації належних їм пільг та гарантій;

– сприяння в оформленні документів, необхідних для отримання посвідчень, які підтверджують статус особи, на підставі якого надаються відповідні пільги та компенсації.

– участь у заходах з підтримки або супроводу осіб, які звільняються зі військової чи поліцейської служби[139].

---

[137] Там само

[138] Про затвердження Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.03.2024 р. №296. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/296-2024-%D0%BF#Text .

[139] Про затвердження Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.03.2024 р. №296. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/296-2024-%D0%BF#Text.

Доцільним видається також порівняння алгоритмів кейс-менеджменту в різних практичних посібниках та законодавчих актах в Україні (табл. 1.4.1).

Варто відзначити, що дещо по іншому передбачається ведення випадку в Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення[140], що обумовлено специфікою складних життєвих обставин, в які потрапили ці особи та їх статусом військовослужбовців, полонених. Особливості супроводу поліцейських та інших спеціальних категорій теж будуть визначені в наступних актах.

Варто відзначити, що дещо по іншому передбачається ведення випадку в Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення[141], що обумовлено специфікою складних життєвих обставин, в які потрапили ці особи та їх статусом військовослужбовців, полонених. Особливості супроводу поліцейських та інших спеціальних категорій теж будуть визначені в наступних актах.

Варто відзначити, що дещо по іншому передбачається ведення випадку в Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення , що обумовлено специфікою складних життєвих обставин, в які потрапили ці особи та їх статусом військовослужбовців, полонених. Особливості супроводу поліцейських та інших спеціальних категорій теж будуть визначені в наступних актах.

Окрім того, переважній більшості нормативних актів та методичних

---

[140] Про затвердження Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.03.2024 р. №296. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/296-2024-%D0%BF#Text .

[141] Там само

рекомендацій щодо алгоритму кейс-менеджменту, які наведені в табл. 1.4.1, вимальовується одна універсальна схема ведення випадку. Схематично її можна подати на рис.1.4.2.

Таблиця 1.4.1

Узагальнення алгоритмів кейс-менеджменту в Україні

Алгоритм	Закон України «Про соціальні послуги» та Постанова КМУ ««Про організацію надання соціальних послуг»[142]	Порядок реєстрації, перереєстрації зареєстрованих безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу[143]	Проєкт впровадження електронного кейс-менеджменту[144]	Проєкт Порядку надання послуг із застосуванням методу ведення випадку (кейс-менеджменту)[145]	Керівництво із впровадження соціальних послуг для сімей з дітьми в громадах[146] щодо сім'ї	Методичні рекомендації до кейс-менеджменту внутрішньо переміщених осіб[147]
1	2	3	4	5	6	7
Визначення особи, яка перебуває в складних життєвих обставинах	+	+	+		+	
Самозвернення	+	+	+		+	
Аналіз заяви та документів	+		+			
Відкриття випадку			+		+	
Встановлення контакту				+		+
Реєстрація		+				
Збір інформації				+		

[142] Про організацію надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 р. № 587. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text .

[143] Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації зареєстрованих безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.2023 р. №446. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/446-2023-%D0%BF#n318

[144] Кошеленко К. Впровадження кейс-менеджменту у сферу соціальних послуг. URL: https://lb.ua/blog/kostjantyn_koshelenko/573956_vprovadzhennya_keysme nedzhmentu.html

[145] Проект Постанови Кабінет Міністрів України «Про затвердження Порядку надання послуг із застосуванням методу ведення випадку (кейс-менеджменту)». URL: https://www.msp.gov.ua/projects/851/

[146] Дащаківська О. Ю., Стельмах С. С., Максименко К. М. #Спільно до нових послуг. Керівництво із впровадження соціальних послуг для сімей з дітьми в громадах. Частина 2. Ведення випадку та міжвідомча взаємодія. Посібник. Київ, 2021. 72 с.

[147] Гусак Н. Є. Кейс-менеджмент внутрішньо-переміщених осіб : методичні рекомендації. Київ : б. в., 2015. 62 с.

Оцінка потреб	+		+			+
Рішення про оцінку					+	
Проведення оцінки через візит					+	
Висновок результатів оцінки					+	
Погодження результатів з клієнтом					+	
Підтвердження складних					+	
життєвих обставин						
Прийняття рішень про надання послуг	+				+	
Створення команди					+	
Планування (розробка індивідуального плану)	+	+	+	+	+	+
Укладення договору про надання соціальних послуг	+				+	
Реалізація	+	+	+	+	+	+
Координація реалізації плану				+		
Моніторинг	+		+	+	+	+
Оновлення індивідуального плану з урахуванням моніторингу			+			
Оцінювання результатів	+	+		+	+	+
Завершення		+	+	+	+	+

Даний алгоритм (рис. 1.4.2) може бути застосований щодо різних категорій осіб, які потрапили в складні життєві обставини. Зупинемося коротко на основних його складових.

Кожен етап кейс-менеджменту має важливе значення для забезпечення ефективної допомоги та підтримки отримувача послуг:

1. Відкриття випадку: процес розпочинається з отримання менеджером інформації про отримувача послуг. Інформація може надходити через самозвернення, повідомлення від родичів або інших організацій, що займаються соціальною допомогою. Важливо оперативно інформувати відповідні органи про виявлений випадок.

2. Оцінка потреб: після встановлення контакту з отримувачем послуг, менеджер проводить первинну оцінку ситуації. Вона включає аналіз базових потреб, ризиків для життя та здоров'я, а також прийняття рішення про необхідність кейс-менеджменту. При виявленні загрози життю надається екстрена допомога.

3. Розробка індивідуального плану: на основі всебічної оцінки потреб отримувача послуг, менеджер розробляє індивідуальний план дій. Цей план визначає цілі, заходи, ресурси та відповідальних осіб. План складається із залученням отримувача послуг та інших фахівців.

4. Виконання індивідуального плану: менеджер координує процес надання послуг та підтримки відповідно до розробленого плану. Виконання плану передбачає постійні зустрічі з отримувачем послуг та моніторинг виконання завдань.

5. Моніторинг виконання: менеджер регулярно перевіряє прогрес у досягненні цілей, визначених у плані, і за необхідності коригує його. Частота моніторингу залежить від складності випадку та обсягу наданої допомоги.

6. Корекція: якщо під час моніторингу виявляються проблеми або зміни в ситуації отримувача послуг, менеджер здійснює повторне оцінювання потреб і вносить зміни до індивідуального плану.

7. Оцінка результатів: за результатами виконання індивідуального плану менеджер аналізує прогрес у розв'язанні проблеми, задоволеність отримувача послуг, а також оцінює перспективи застосування отримувачем навичок, отриманих під час кейс-менеджменту.

8. Закриття випадку: ведення випадку завершується після досягнення цілей або в разі зміни ситуації отримувача послуг. Також випадок може бути закритий через недотримання зобов'язань отримувачем або у випадку смерті

особи. Якщо діяльність менеджера або надавача послуг припиняється, кейс передається іншому менеджеру або надавачу послуг.

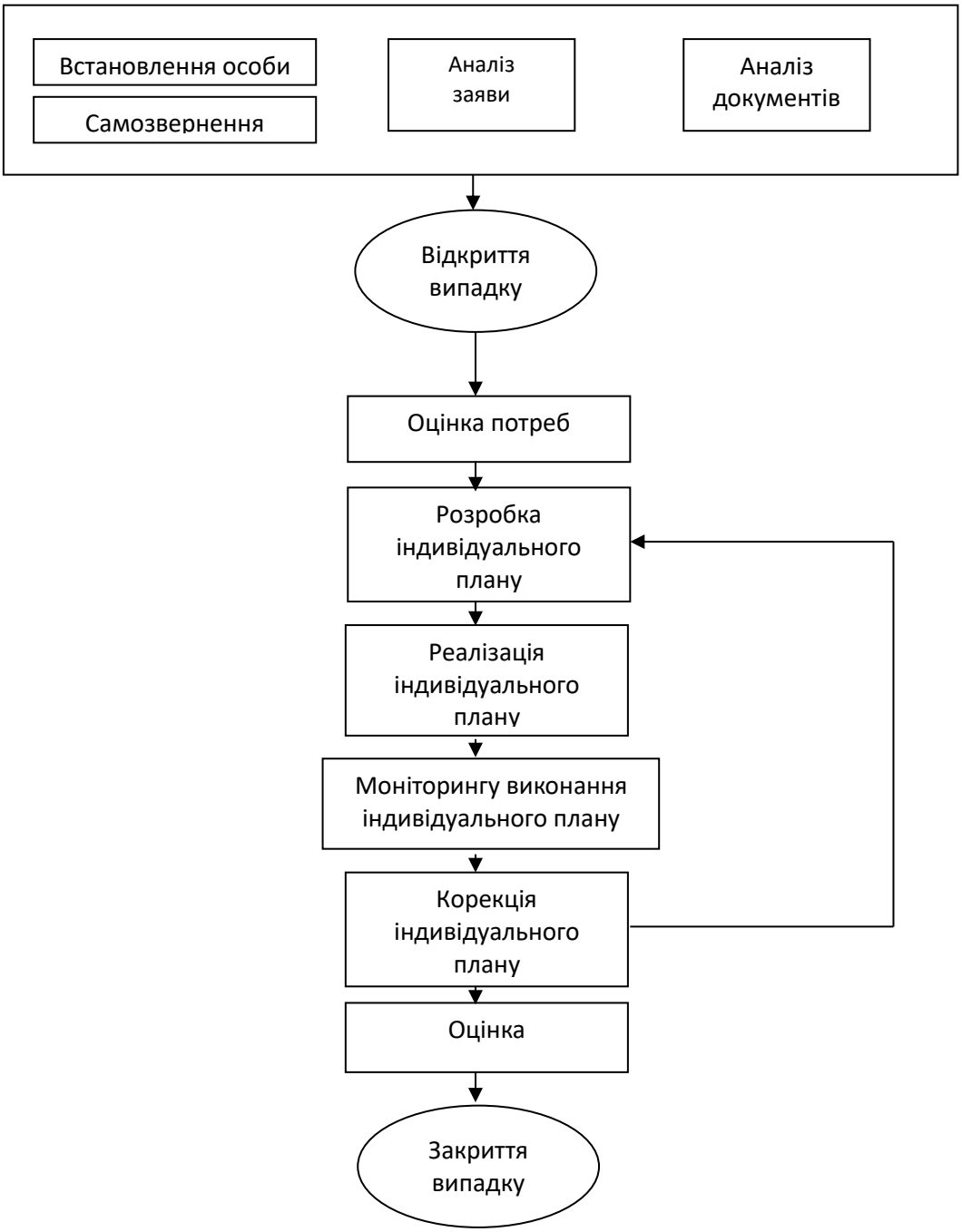

Рис. 1.4.2. Алгоритм кейс-менеджменту, який використовується в Україні

Варто відзначити, що сьогодні кейс-менеджмент є системним підходом, де кожен етап послідовно випливає з попереднього, починаючи від виявлення потреб клієнта та закінчуючи остаточним вирішенням його проблем. Цей підхід передбачає не лише виконання кейс-менеджером своїх обов’язків, але й активну підтримку клієнта на всіх етапах процесу. Кейс-менеджер, постійно

підтримуючи свого «підопічного», не тільки допомагає йому вирішувати проблеми, але й заохочує до більш активного та самостійного життя.

Це особливо важливо для вразливих категорій населення, які стикаються з труднощами в житті. Ефективність кейс-менеджменту підтверджується успішним застосуванням цього підходу соціальними службами в роботі з клієнтами.

Суттєву роль у досягненні позитивних результатів відіграє налагоджена взаємодія та співпраця між різними надавачами соціальних послуг. Професійний та ретельний підхід особистих консультантів – кейс-менеджерів сприяє тому, що особи, які потрапили в складні життєві обставини отримують можливість швидко адаптуватися до нових умов. Кейс-менеджмент надає низку переваг, серед яких допомога в пошуку внутрішніх ресурсів, подолання життєвих труднощів, а також підтримка і мотивування клієнтів, які найбільше потребують уваги та допомоги.

Кейс-менеджмент у соціальній роботі також має й інші переваги, які роблять його ефективним інструментом для надання допомоги клієнтам:

1. Індивідуальний підхід. Кейс-менеджмент дозволяє розробити індивідуальний план допомоги для кожного клієнта, враховуючи його унікальні потреби, ресурси та життєву ситуацію. Це сприяє більш цілеспрямованій та ефективній підтримці.

2. Комплексність послуг. Завдяки кейс-менеджменту клієнт отримує доступ до різноманітних послуг та ресурсів, які можуть включати медичну допомогу, соціальну підтримку, юридичні консультації та інше. Це дозволяє комплексно вирішувати проблеми клієнта.

3. Координація між різними установами. Кейс-менеджмент забезпечує координацію роботи між різними організаціями та службами, що залучені до надання допомоги. Це дозволяє уникнути дублювання зусиль і забезпечує цілісний підхід до вирішення проблем клієнта.

4. Підтримка автономії клієнта. Менеджер випадку працює разом із клієнтом над встановленням цілей та плануванням дій, що сприяє розвитку

самостійності клієнта та його здатності самостійно вирішувати свої проблеми в майбутньому.

5. Ефективне використання ресурсів. Кейс-менеджмент дозволяє більш раціонально використовувати наявні ресурси, спрямовуючи їх на ті аспекти, які мають найбільше значення для досягнення цілей клієнта.

6. Постійний моніторинг і оцінка. Процес кейс-менеджменту включає постійний моніторинг прогресу клієнта і коригування плану відповідно до змін у його життєвій ситуації, що забезпечує гнучкість і адаптацію допомоги до нових умов.

7. Зниження ризиків. Завдяки систематичному підходу кейс-менеджмент допомагає знизити ризики, пов'язані з соціальною ізоляцією, погіршенням здоров'я або загостренням проблем клієнта.

8. Підвищення якості життя. Комплексна підтримка, що надається через кейс-менеджмент, сприяє покращенню якості життя клієнтів, допомагаючи їм долати складні життєві ситуації та досягати стабільності.

9. Емпатійна підтримка. Менеджери випадків часто забезпечують емоційну підтримку клієнтам, що є важливим аспектом у процесі відновлення або стабілізації клієнтів у складних життєвих ситуаціях.

10. Зміцнення зв'язків у громаді. Кейс-менеджмент допомагає клієнтам інтегруватися в громаду, залучаючи їх до різних соціальних та громадських ресурсів. Це сприяє покращенню соціальної інтеграції та підтримки.

Ці переваги роблять кейс-менеджмент ефективним інструментом у соціальній роботі, сприяючи наданню якісної допомоги та підтримки клієнтам, що опинилися в складних життєвих ситуаціях.

В останні роки елементи кейс-менеджменту активно застосовуються в освітньому процесі при навчанні соціальних працівників. Метод кейсів в цьому випадку полягає у тому, що щоб застосовувати отримані в ході інтерактивних лекцій теоретичні знання під час вирішення реальних проблем соціальної роботи. За такого підходу кейс є поглибленим аналізом ситуації як складних життєвих обставин так і заходів соціальної роботи, які

застосовуються в кожному конкретному випадку. Метод кейсів акцентує увагу не на самому процесі навчання, а на участі в обговоренні, де викладачі виступають як модератори, спрямовуючи дискусію студентів відповідними питаннями та оцінюючи ідеї, що генеруються в аудиторії.

Ще одна мета методу кейсів в освіті – дати студентам можливість проаналізувати реальні конфліктні ситуації, змушуючи їх вирішувати проблеми, з якими вони рано чи пізно зіткнуться на практиці, перетворюючи їх на відповідальних лідерів та членів команди. І це саме собою вже є перевагою методу кейс-менеджменту.

Обговорення в аудиторії збагачується внеском усіх членів групи, які представляють різні соціальні групи, маючи різний досвід в соціальній сфері та посадові обов'язки. Такий обмін ідеями між членами однієї групи є ще однією перевагою методу кейсів при підвищенні кваліфікації соціальних працівників.

Водночас кейси можуть бути надто самодостатніми. Студенти одержують повний набір інформації – все, що потрібно знати про ситуацію у структурованому вигляді. У цьому випадку вони вже не повинні проводити досліджень чи з'ясовувати, що проблема насправді в чомусь іншому. Така ситуація штучно блокує пошук додаткової інформації, якої вони можуть потребувати. Як студенти можуть навчитися справлятися з недостовірною чи неповною інформацією, коли у представленому кейсі вже все розкладено по поличках? З іншого боку, вихідні дані кейсу часто, навпаки, занадто обмежені і не дають повної свободи для ухвалення рішень.

Щоб зробити внесок в обговорення, користуючись своїм досвідом, студенти повинні мати цей досвід роботи. Тому на курсі програм, де немає жорстких вимог до попереднього досвіду роботи, ефекту від обміну ідеями повною мірою не досягається.

Якщо студентів потрібно навчити чогось дійсно простого, кейси можуть зайняти надто багато часу.

Кейс метод не дуже підходить для сфер, де можуть бути свої унікальні

правильні відповіді. Наприклад, це може стосуватися такої специфічної категорії об’єктів соціальної роботи як військовослужбовці.

Серед українських теоретиків та практиків в соціальній сфері також існує позиція, що хоча метод кейсів і використовується дуже широко, його слабкістю часто є контент зарубіжних країн та мова, якою написано більшість подібних продуктів. З іншого боку, українське соціальне середовище та законодавча база настільки часто змінюються, що кейси дуже швидко старіють.

Окрім цього, до недоліків кейс-менеджменту у соціальній роботі можна віднести наступні:

1. Велике навантаження на менеджера випадку. Один менеджер випадку може відповідати за велику кількість клієнтів, що може призвести до перевантаження і зниження якості роботи, що особливо актуально в умовах обмежених ресурсів.

2. Труднощі з координацією. Кейс-менеджмент вимагає активної взаємодії з багатьма суб’єктами, включаючи різні установи та служби. Відсутність ефективної комунікації та координації між ними може призвести до затримок у наданні послуг або навіть до невиконання запланованих заходів.

3. Залежність від ресурсів. Ефективність кейс-менеджменту сильно залежить від наявності ресурсів, таких як фінанси, фахівці та служби, необхідні для реалізації індивідуальних планів. У разі нестачі ресурсів, процес може стати менш ефективним.

4. Формалізація процесу. Надмірна формалізація і бюрократизація кейс-менеджменту може знизити його гнучкість та індивідуальний підхід. Менеджери можуть більше часу витрачати на документування та звітність, ніж на роботу безпосередньо з клієнтами.

5. Емоційне вигорання. Постійна робота з клієнтами, які мають складні життєві ситуації, може призвести до емоційного вигорання менеджерів випадків. Це, в свою чергу, може знизити якість надання послуг і негативно вплинути на результати роботи.

6. Обмежена участь клієнта. У деяких випадках клієнти можуть відчувати себе виключеними з процесу прийняття рішень або не мати достатнього впливу на процес планування і реалізації кейс-менеджменту. Це може знизити їхню мотивацію до співпраці і досягнення поставлених цілей.

7. Ризик недосягнення поставлених цілей. Незважаючи на ретельне планування, є ризик того, що цілі, визначені в індивідуальному плані, можуть залишитися недосягнутими через непередбачені обставини або зміни в життєвій ситуації клієнта.

8. Відсутність стандартизації. У різних організаціях може бути відсутня єдина методика або підходи до кейс-менеджменту, що може призвести до нерівності в наданні послуг.

Одним з найбільших недоліків в Україні є недостатня сформованість законодавчої бази для запровадження кейс-менеджменту. З однієї сторони в Україні вже створено та постійно удосконалюється нормативно-правова база для соціальної роботи. Зокрема в Україні прийнято Закони України «Про соціальні послуги»[148], «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»[149], а також низка інших, в яких створено правове підґрунтя для соціальної роботи з різними категоріями осіб, які потрапили в складні життєві обставини. На додаток до цього активно впроваджуються стандарти надання соціальних послуг (соціального супроводу сімей, послуги кризового та екстреного втручання, посередництва, соціальної інтеграції, профілактики, окремих видів соціальних послуг (консультування, підтриманого проживання тощо), денного догляду та догляду вдома, паліативного догляду, соціальної адаптації, інтеграції та реінтеграції тощо)[150]. Активно приймаються Кабінетом міністрів відповідні підзаконні нормативні акти, які врегульовують фінансову питання надання соціальних послуг, організаційні та інші аспекти. Проте нормативно-

[148] Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. №2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text .
[149] Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21.06.2001 р. №2558-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#n12.
[150] Державні стандарти надання соціальних послуг. URL: https://gicc.org.ua/derzhavni-standarty-nadannia-satsialnykh-posluh/#Perelik_standartiv_nadanna_socialnih_poslug

правова база в певній мірі відстає від розвитку надання соціальних послуг в світі. В переважній більшості нормативно-правових актів відсутня згадка про кейс-менеджмент. Так, наприклад, в Законі України «Про соціальні послуги», який визначає базові соціальні послуги, відсутнє визначення кейс-менеджменту, але увага зосереджена на веденні випадку. Згадка ведення випадку саме як кейс-менеджмент зроблена в Постанові Кабінету Міністрів України «Про організацію надання соціальних послуг» від 01.06.2020 р. №587[151], де ведення випадку названо цифровим інструментом кейс-менеджменту як складової Єдиної інформаційної системи соціальної сфери.

Водночас з 2023 р. на сайті Міністерства соціальної політики України опубліковано проект Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання послуг із застосуванням методу ведення випадку (кейс-менеджменту)», а якому регламентовано «механізм надання послуг із застосуванням методу ведення випадку (кейс-менеджменту)». Наразі звершується 2024 р. але ця постанова так і залишається проєктом, хоча в ній дається офіційне визначення випадку (кейсу), ведення випадку (кейс-менеджменту), отримувача послуг за методом ведення випадку, визначаються вимоги до менеджера випадку (кейс-менеджмера), формулюється мета кейс-менеджменту, його принципи, надавачі послуг за веденням випадку, моделі кейс-менеджменту, визначається алгоритм кейс-менеджменту. Цікаво, що в пояснювальній записці до проєкту постанови визначено, що реалізація цього нормативно-правового акту не потребує додаткового фінансування, оскільки вона упорядковує діяльність надавачів соціальних послуг. Зокрема для осіб та сімей, які потрапили в складні життєві обставини унормування кейс-менеджменту дозволяє забезпечити комплексно-системний підхід до вирішення проблемних питань, а для надавачів соціальних послуг – запровадити єдину методологію щодо організації роботи[152]. Це засвідчує, що

[151] Про організацію надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 р. № 587. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text.

[152] Проект Постанови Кабінет Міністрів України «Про затвердження Порядку надання послуг із застосуванням методу ведення випадку (кейс-менеджменту)». URL: https://www.msp.gov.ua/projects/851/

в Україні проведено попередню підготовчу роботу до впровадження кейс-менеджменту, але залишається один крок – уніфікація організаційних та інших аспектів в правовому полі. При цьому за відсутності загального акту щодо технологій кейс-менеджменту, активно приймаються інші нормативно-правові акти щодо впровадження ведення випадку щодо окремих категорій осіб, зокрема осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України[153], після їх звільнення, військовослужбовців, осіб служби цивільного захисту, поліцейських та членів їхніх сімей[154].

Ці недоліки можуть бути подолані або мінімізовані за рахунок поліпшення координації між суб'єктами системи, забезпечення необхідних ресурсів, підтримки та навчання менеджерів випадків, а також шляхом зменшення адміністративного навантаження. Дуже перспективним напрямком на сьогодні, який також зможе подолати певні недоліки ведення випадку є впровадження електронного кейс-менеджменту.

Основна перевага електронного кейс-менеджменту полягає в його ефективності та можливості сконцентруватися на наданні підтримки клієнтам, оскільки більшість адміністративних і організаційних завдань може бути автоматизована. Впровадження електронного функціоналу в кейс-менеджмент дозволить:

– зробити зручною процедуру звернення до соціальних та інших служб;

– спростити опрацювання таких звернень;

– оцифрувати процес оцінки потреб осіб, які потрапили в складні життєві обставини;

– зменшити тривалість перебування таких осіб в чергах та зменшити кількість таких черг взагалі;

– спростити звітність по наданню соціальних послуг, а зекономлений час

---

[153] Уряд погодив створення служб супроводу військовослужбовців та їхніх родин. URL: https://ua.news/ua/ukraine/uryad-pogodiv-stvorennya-sluzhb-suprovodu-vijskovosluzhbovtsiv-ta-yihnih-rodin

[154] У 4 пілотних регіонах розпочали бета-тестування функціонала електронного кейс-менеджменту. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/u-4-pilotnykh-rehionakh-rozpochaly-beta-testuvannia-funktsionala-elektronnoho-keis-menedzhmentu

спрямувати на осіб, які потребують соціальної підтримки[155].

Водночас реалізація цього масштабного проєкту, реалізація якого перебуває на пілотній стадії впровадження, вимагає вирішення декількох проблемних складових:

1. Підготовки фахівців, які будуть обслуговувати Єдину інформаційну систему соціальної сфери як на центральному рівні, так і на периферії. Проблема фахівців тут пов'язана з тим, що ці фахівці мають бути спеціалістами як в сфері соціальної роботи, так і в сфері функціонування електронних баз даних, комп'ютерних мереж. Окрім того, ці спеціалісти мають бути фахівцями в сфері комп'ютерного захист та захисту персональних даних.

2. Активної підготовки фахівців з кейс-менеджменту. Наразі така підготовка таких фахівців проводиться переважно через окремі курси, семінари. При цьому вищі освітні заклади лише розпочинають звертати свою увагу на цю сферу.

3. Вирішення проблеми фінансування. З початком реформи соціальної роботи через перенесення її на рівень територіальних громад проблема фінансування була передана теж до компетенції місцевих органів влади. Однак реформа децентралізації, яка передбачала утворення територіальних громад та наділення їх власними фінансовими ресурсами з 2022 р. призупинена і не досягла своєї кінцевою мети у зв'язку з оголошенням воєнного стану в Україні. В свою чергу це привело до необхідності відшукувати додаткові джерела фінансування реалізації засобів кейс-менеджменту.

Цікавим видається і створення чат-боту, який автоматизує процес консультування щодо питань, які вирішується за допомогою кейс-менеджменту та підвищує оперативність підтримки осіб, які потрапили в складні життєві обставини.

Досвід інших країн показує, що впровадження інноваційних підходів до

[155] У Черкасах обговорили перші результати бета-тесту функціонала електронного кейс-менеджменту. URL: https://procherk.info/news/7-cherkassy/119880-u-cherkasah-obgovorili-pershi-rezultati-beta-testu-funktsionala-elektronnogo-kejs-menedzhmentu

соціальної політики з активним використанням інформаційних технологій дозволяє досягати кращих результатів. Україна, переймаючи цей досвід, впроваджує електронні сервіси та онлайн-платформи, що стають стандартом для надання якісних соціальних послуг і спрощують взаємодію громадян з державними органами.

На поточний момент в Україні відсутня така професія, як «кейс-менеджер». Це випливає з положень Національного класифікатору України «Класифікатор професій. ДК 003:2010»[156]. Серед професій, які ним визначаються, менеджменту приділяється значна увага – зокрема надається перелік 59 професій, пов'язаних з менеджментом, але жодна з них не відноситься до кейс-менеджменту і не має назви кейс-менеджера. Водночас близькими до кейс-менеджменту є такі професії, як:

– менеджер з організації консультативних послуг;

– менеджер з громадської охорони здоров'я;

– менеджер у соціальній сфері;

– соціальний менеджер;

– соціальні працівники;

– інспектори соціальної допомоги;

– агенти із зайнятості й трудових контрактів;

– організатори у сфері культури та мистецтва.

Можна припустити, що кейс-менеджменту сучасні навчальні заклади готують в рамках саме цих професій.

Для аналізу було обрано чотири програми підготовки фахівців за спеціальністю 231 Соціальна робота» у чотирьох вищих навчальних закладах:

– Приазовському державному технічному університеті[157];

– Українському католицькому університеті[158];

---

[156] Національний класифікатор України «Класифікатор професій.ДК 003:2010»: Наказ Держспоживстандарту України від 28.07.2010 р. №327. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text

[157] Соціальна робота (social work). Освітньо-професійна програма ПДТУ. URL: https://drive.google.com/file/d/12UK7g6HkzH_gOEhyLuEnVUC8ceB HLNBk/view

[158] Соціальна робота (спеціальність 231 «Соціальна робота») Українського католицького університету. URL: https://socialwork.ucu.edu.ua/bakalavrat/ normatyvni-obovyazkovi-dystsypliny/

– Національному університеті «Києво-Могилянська академія»[159];

– Державному університеті «Одеська політехніка»[160].

В кожній з проаналізованих програм відсутня окрема дисципліна «Кейс-менеджмент». Це свідчить про певне відставання від зарубіжних навчальних закладів. Цікаво, що в США існують навіть певні Case Management Institute, які займаються корпоративним навчанням кейс-менеджменту та готують фахівців цій сфері та підвищенням кваліфікації таких фахівців. Іншою практикою є створення міжвузівських платформ на кшалт Coursera Plus або Humanitarian Leadership Academy, які об'єднують велику кількість університетів та компаній і займаються підготовкою кейс-менеджерів в соціальній сфері.

Водночас програми українських закладів освіти вже містять низку компонентів, націлених на підготовку кейс-менеджерів. Зокрема в табл. 1.4.2 проведено аналіз цих програм.

Таблиця 1.4.2

Аналіз програм фахових закладів вищої освіти щодо компонентів навчання кейс-менеджерів

Предмет	Що вивчається	ПДТУ	УКУ	НА КМА	ДУ ОП
Соціальна робота і соціальна політика	Вивчаються загальні аспекти соціальної роботи як складової соціальної політики	+	+	+	+
Система соціальних служб в Україні	Вивчається система служб соціальної роботи	+		+	
Основи професійної діяльності соціального працівника	Вивчаються особливості діяльності фахівця соціальної сфери	+			
Діагностика в соціальній роботі	Вивчаються методики діагностики та оцінки потреб	+			+
Соціальна робота в громаді	Вивчається система послуг та її організація в територіальній громаді		+	+	+
Технології та методи	Вивчаються технології надання	+	+	+	+

[159] Освітня програма «Соціальна робота» НУ «Києво-Могилянська академія». URL: https://www.ukma.edu.ua/ects/index.php/fsnst/187-2018-06-13-09-07-15/c/260-2018-11-01-10-30-04

[160] Освітньо-професійна програма «Соціальна робота» ДУ «Одеська політехніка». URL: https://op.edu.ua/sites/default/files/files/opscans/proj/231-0_2022_proyekt_bakalavr_socialna_robota.pdf

соціальної роботи (включаючи окремі технології)	соціальних послуг				
Волонтерство у соціальній роботі	Вивчаються волонтерські засади надання соціальних послуг	+		+	+
Міждисциплінарна командна робота	Вивчаються засади роботи в команді		+		
Соціальна робота уз окремими категоріями клієнтів (різні дисципліни)	Вивчаються соціальні послуги щодо різних категорій осіб, які потрапили у складні життєві обставини	+	+	+	+
Базові навички спілкування	Вивчаються основи спілкування з клієнтом			+	
Конфліктологія	Вивчаються засади роботи з конфліктом	+			
Психологія особистості	Вивчаються психологічні засади соціальної роботи з особистістю	+		+/-	+
Психологія соціальної роботи	Вивчаються психологічні тонкощі соціальної роботи			+	+
Вікова психологія	Вивчаються психологічні засади соціальної роботи з клієнтами різного віку			+/-	+
Основи менеджменту	Вивчаються засади управління в соціальній сфері			+	

Умовні позначки: + - включено до обов'язкової компоненти, +/- - включені до вибіркової компоненти

Проведений аналіз в цілому дає підстави зробити висновок про те, що в сучасних ЗВО даються лише базові засади кейс-менеджменту: зокрема загальне уявлення про соціальну роботу, про основні соціальні послуги, систему органів, які їх надають; засади роботи з клієнтами як соціальних працівників, психологічні засади соціальної роботи. Водночас лише в Національній академії Київсько-Могилянська академія» даються засади менеджменту, в ході яких дається загальне уявлення про такі важливі функцій кейс-менеджменту як управління та координація. Позитивним також є запровадження окремої дисципліни «Базові навички спілкування», хоча окремі аспекти такого спілкування викладаються й на інших дисциплінах.

Водночас у Приазовському державному технічному університеті запроваджено дисципліну «Основи професійної діяльності соціального працівника», в якій мова йде про професійну компетентність фахівця. Дуже

важливою для формування розуміння кейс-менеджменту є дисципліна «Система соціальних служб в Україні», яка дає загальне уявлення про можливості соціальної роботи (наявні ресурси) для вирішення окремих проблем потенційного клієнта кейс-менеджера. Позитивно варто відзначити предмет «Міждисциплінарна командна робота», який викладається у Київському католицькому університеті. При вивченні цієї дисципліни у майбутнього кейс-менеджера формуються не тільки навички командної роботи, а й розуміння різних моделей кейс-менеджменту.

Значно більше уваги питанням підготовки кейс-менеджерів приділяється благодійними установами та регіональними центрами підвищення кваліфікації. Різноманітні курси підвищення кваліфікації стосовно алгоритмів ведення випадку в Україні активно запроваджувалися від початку XXI ст. Після накопичення певного досвіду, створення відповідної нормативно-правової бази (наприклад в 2014 р. було прийнято Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження форм обліку соціальних послуг сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах», який на сьогодні вже не чинний, але на той момент він дозволив упорядкувати документальне оформлення ведення випадку), в Україні почали виходити відповідні методичні посібники, які містили рекомендації щодо ведення випадку стосовно окремих категорій осіб, які потрапили в складні життєві обставини. Так, наприклад, в 2006 р. розроблено Методичні рекомендації для соціальних працівників щодо соціального супроводу випускників соціальних закладів (зокрема інтернатних закладів)[161], де було описано методику супроводу. В 2008 р. було розроблено методичні рекомендації «Впровадження програми надання соціальних послуг сім’ям з дітьми раннього та дошкільного віку, які опинилися в складних життєвих обставинах»[162], в яких мова йшла проведення випадку. В 2010 р. було створено

[161] Бондаренко Т. В. Методичні рекомендації для соціальних працівників щодо соціального супроводу випускників соціальних закладів (зокрема інтернатних закладів). Київ: Держсоцслужба, 2006. 168 с.
[162] Бабій Н. І. Впровадження програми надання соціальних послуг сім’ям з дітьми раннього та дошкільного віку, які опинилися в складних життєвих обставинах: методичні рекомендації. Київ: Майстер-принт, 2008. 196 с.

«Посібник з методики міждисциплінарного ведення випадку при роботі з безпритульними, бездоглядними неповнолітніми дітьми», де було узагальнено досвід організації «Право на здоров'я», яка працювала в Чернігові з 2007 р. з безпритульними, бездоглядними неповнолітніми[163]. В 2014 р. було випущено перший методичний посібник «Кейс-менеджмент внутрішньо-переміщених осіб»[164], в якому узагальнено теоретичні, методичні та практичні аспекти кейс-менеджменту. В 2021 р. вийшов практичний посібник «Керівництво із впровадження соціальних послуг для сімей з дітьми в громадах. Частина 2. Ведення випадку та міжвідомча взаємодія»[165], в якому мова йшла про кейс-менеджмент на рівні територіальної громади.

З 2014 р. активно почали впроваджуватися курси підвищення кваліфікації, тренінги та семінари, де було вивчалися окремі аспекти кейс-менеджменту. Так, наприклад, благодійна організація «Альянс громадського здоров'я» в рамках курсу «Уроки зменшення шкоди» для ВІЛ-інфікованих значну увагу приділяла проблемі Кейс-менеджменту / соціальному супроводу та навігації[166]. В рамках проєкту Партнерство «Кожній дитині» проводяться тренінги «Ведення випадку й оцінка потреб дитини та її сім'ї»[167].

Активно в цей процес включилися регіональні центри підвищення кваліфікації. Так, Вінницький обласний центр соціальних служб на базі Вінницького регіонального центру підвищення кваліфікації проводить навчання за «Програмою підвищення кваліфікації щодо виявлення сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей для працівників надавачів

---

[163] Посібник з методики міждисциплінарного ведення випадку при роботі з безпритульними, бездоглядними неповнолітніми дітьми. Київ: Право на здоров'я (HealthRight International), 2010. 68 с.
[164] Гусак Н. Є. Кейс-менеджмент внутрішньо-переміщених осіб : методичні рекомендації. Київ : б. в., 2015. 62 с.
[165] Дащаківська О. Ю., Стельмах С. С., Максименко К. М. #Спільно до нових послуг. Керівництво із впровадження соціальних послуг для сімей з дітьми в громадах. Частина 2. Ведення випадку та міжвідомча взаємодія. Посібник. Київ, 2021. 72 с.
[166] Уроки зменшення шкоди. URL: https://profihealth.org.ua/uk/courses/1.
[167] Ведення випадку й оцінка потреб дитини та її сім'ї. URL: http://www.p4ec.org.ua/ua/training

соціальних послуг»[168]. Черкаський регіональний центр підвищення кваліфікації впровадив навчання за програмою «Соціальна робота в громаді. Ведення випадку, оцінка потреб»[169].

У 2023 р. за сприяння Проєкту USAID «Економічна підтримка України» громадська організація «Простір можливостей» започаткувала низку тренінгів, націлених на запровадження кейс-менеджменту в соціальні роботі з ветеранами та ветеранками[170].

У 2024 р. Громадська організація «Інформаційно-аналітичний центр «Громадський Простір» започаткувала для фахівців соціальної роботи серію Офлайн-тренінгів на тему «Кейс-менеджмент в соціальній роботі як ефективний інструмент допомоги вразливим категоріям населення»[171].

Отже, поступово в Україні формуються основні напрямки підготовки фахівців до кейс-менеджменту. Однак здійснюється це досить повільно.

Висновки

Тривала історія розвитку кейс-менеджменту в зарубіжних країнах дозволила накопичити суттєвий досвід ведення випадків. Розпочавшись як інструмент підтримки окремих верств населення, клієнтська база кейс-менеджменту швидко розширилася і включила не лише ті, верстви, які перебувають у складних економічних обставинах, а й осіб, які мають медичні чи психологічні проблеми, складнощі в сім'ї, проблеми з міграцією, житлом, наслідками різних стресів, особливо впливу війни тощо. Розпочавши свій розвиток з благодійних організацій кейс-менеджмент поширився на державні установи, муніципальні соціальні служби та знову включив в сферу свого

---

[168] Навчання фахівців із соціальної роботи, які здійснюють соціальний супровід сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах. URL: https://vin-ocsssdm.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=630:navchannya-fakhivtsiv-iz-sotsialnoji-roboti-yaki-zdijsnyuyut-sotsialnij-suprovid-simej-shcho-perebuvayut-u-skladnikh-zhittevikh-obstavinakh&catid=8&Itemid=108

[169] Соціальна робота в громаді. Ведення випадку, оцінка потреб. URL: https://pdp.nacs.gov.ua/courses/sotsialna-robota-v-hromadi-vedennia-vypadku-otsinka-potreb

[170] В Україні розпочалося навчання кейс-менеджерів, які працюватимуть із ветеранами та ветеранками. URL: https://era-ukraine.org.ua/v-ukraini-rozpochalosia-navchannia-keys-menedzheriv-iaki-pratsiuvatymut-iz-veteranamy-ta-veterankamy/

[171] Офлайн-тренінги на тему «Кейс-менеджмент в соціальній роботі як ефективний інструмент допомоги вразливим категоріям населення». URL: https://www.prostir.ua/?grants=oflajn-treninhy-na-temu-kejs-menedzhment-v-sotsialnij-roboti-yak-efektyvnyj-instrument-dopomohy-vrazlyvym-katehoriyam-naselennya

впливу приватні агенції, які залучаються державою на договірній основі. Поступово розширявся спектр методів соціальної роботи в рамках ведення випадку, зростав спектр можливих послуг щодо конкретного випадку. В нинішніх умовах як західні країни, так і країни Азії, Африки та інших частин світу мають чіткі алгоритми кейс-менеджменту, розробляють нові та удосконалюють існуючі елементи цих алгоритмів в залежності від специфіки застосування. В окремих державах на урядовому рівні приймаються спеціальні програми для розвитку кейс-менеджменту. Все більше в кейс-менеджмент привноситься експериментальних складових як щодо розширення клієнтської бази так і щодо впровадження нових методів роботи, цифровізації.

В Україні кейс-менеджмент активно розвивається з початку XXI століття. За цей час було накопичено суттєвий досвід у веденні випадків щодо різних категорії осіб, які потрапили в складні життєві обставини. На сьогодні відбуваються спроби узагальнити усі особливості супроводу та створити універсальний алгоритм, який дозволить уніфікувати процедури кейс-менеджменту. Водночас ситуація в Україні обумовлює необхідність розширювати категорії осіб, які потрапили складні життєві обставини. При цьому на стадії впровадження знаходиться проєкт електронного кейс-менеджменту.

Кейс-менеджмент, як підхід до соціальної роботи, заслужив довіру та визнання. Він показав себе як ефективний та дієвий метод роботи з клієнтами соціальних служб, сприяючи їх успішній інтеграції в навколишнє середовище та соціальну адаптацію. Його перевагами є індивідуальний підхід, комплексність, координація зусиль, підтримка автономії клієнта, зниження ризиків, постійний моніторинг та оцінка, ефективне використання ресурсів, емпатійна підтримка, зміцнення зв’язків в громаді, широка можливість використання в освіті. Особливо актуальним є впровадження електронного кейс-менеджменту. Водночас він не позбавлений і недоліків, серед яких: велике навантаження, формалізація процесів, залежність від ресурсів,

труднощі з координацією, емоційне вигорання, обмежена участь клієнта, ризик недосягнення цілей, відсутність стандартизації.

В Україні вищі навчальні заклади не готують безпосередньо кейс-менеджерів. Водночас в процесі фахової підготовки фахівців соціальної роботи освітні заклади дають базисні засади кейс-менеджменту. При цьому такому навчанню не вистачає практичної складової. Далі фахівці соціальної роботи можуть отримати додаткові знання проходячи різноманітні курси підвищення кваліфікації, тренінги та семінари, присвячені питанням кейс-менеджменту, ведення випадку щодо окремих категорій осіб, які потрапили в складні життєві ситуації.

1.5 Модель інтеграції коучингових технологій у систему управління соціальними послугами

© Верескун Михайло Вікторович
директор Навчально-наукового інституту сучасних технологій, доктор економічних наук, професор, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Модель інтеграції коучингових технологій у систему управління соціальними послугами передбачає комплексний підхід, який забезпечує органічне включення коучингових практик у всі рівні управлінської діяльності, від стратегії до оперативного управління. Така модель має на меті не лише підвищення ефективності діяльності соціальних працівників, але й зміцнення організаційної структури соціальних служб, покращення якості послуг та зменшення рівня стресу серед працівників.

Основні складові елементи запропонованої моделі, інструментарій та етапи впровадження кожної складової, а також зміст кожного етапу наведені в табл. 1.5.1.

Запропонована в даній роботі модель складається із шести взаємопов’язаних і взаємообумовлених складових:

1. Стратегічна складова.
2. Навчальна складова.
3. Мотиваційно-командна складова.
4. Організаційна складова.
5. Моніторингова складова.

Розглянемо кожну складову більш докладно.

Стратегічна складова. Інтеграція коучингових технологій у стратегію управління є ключовим етапом моделі, що забезпечує системний підхід до формування ефективного менеджменту в соціальній сфері. Цей процес спрямований на трансформацію управлінських підходів, посилення мотивації співробітників і підвищення якості надання послуг через впровадження коучингових практик.

Таблиця 1.5.1

Модель інтеграції коучингових технологій в систему управління соціальними послугами

Складові моделі	Етапи впровадження	Зміст етапу
Стратегічна складова	Діагностика організаційної потреби	Визначення ключових напрямів, що потребують підсилення через коучінг
		Аналіз рівня готовності персоналу до впровадження нових технологій
	Розробка стратегічного плану	Включення коучингових підходів до загальної стратегії організації
		Визначення ключових показників ефективності.
	Реалізація коучингових ініціатив	Проведення коуч сесій для керівників і працівників
		Впровадження навчальних програм, спрямованих на розвиток коучингових компетенцій.
	Моніторинг і оцінка результатів	Регулярний аналіз впливу коучингових ініціатив на організаційні показники.
		Коригування стратегії відповідно до отриманих результатів.
Навчальна складова	Діагностика потреб навчання	Аналіз ключових управлінських компетенцій, що потребують розвитку.
	Розробка навчальних програм	Адаптація коучингових методик до конкретних управлінських завдань
	Реалізація коуч сесій	Індивідуальні сесії для керівників
		Групові тренінги для команд
Мотиваційна складова	Аналіз потреб команди	Визначення ключових проблем у взаємодії та мотивації
	Розробка коучінгової програми	Визначення стратегій і технік для конкретної команди
		Групові сесії для покращення командної взаємодії

	Проведення коуч сесій	Індивідуальні сесії для розвитку лідерів
Організаційна складова	Структурна інтеграція коучінгу	Розробка коучингових програм
		Створення позицій коучів
		Розробка процесів моніторингу
	Матеріально-технічна підтримка	Фінансування
		Інфраструктура
		Доступ до навчальних матеріалів
	Інформаційна підтримка	Комунікація цінностей коучингу
		Навчальні семінари
		Обмін досвідом
	Культурна трансформація	Акцент на розвиток персоналу
		Зміцнення довіри
		Заохочення ініціативи
	Навчання керівників	Тренінги для лідерів
		Індивідуальні сесії для керівників
		Стимулювання передачі знань
	Оцінка і контроль	Оцінка прогресу
		Аналіз зворотнього зв’язку
		Формування звітності
Моніторингова складова	Визначення показників ефективності	Залученість працівників
		Рівень задоволеності
		Продуктивність праці
	Збір даних	Опитування
		Анкетування
		Автоматизовані системи управління даними
	Аналіз даних	Кількісна та якісна оцінка
		Статистичний аналіз
	Звітність	Підготовка аналітичних звітів
	Прийняття рішень	Коригування коучингових програм відповідно до результатів

Управління соціальними послугами повинно починатися з формулювання стратегії, в якій коучинг відіграє ключову роль. Це включає встановлення цілей і завдань для соціальних працівників на основі індивідуальних та командних потреб. Зокрема, стратегічне планування може включати використання коучингових сесій для виявлення потенціалу соціальних працівників, формування плану їх розвитку та вдосконалення управлінських навичок.

Модель інтеграції повинна включати регулярні коучингові сесії для керівників і менеджерів, зокрема, для створення чіткої стратегії розвитку та вдосконалення управлінських процесів. Стратегія визначає довгострокові цілі організації, в тому числі в соціальній сфері, акцентуючи увагу на розвитку

персоналу та забезпеченні сталості послуг. Інтеграція коучингових технологій допомагає досягти цих цілей через:

– розвиток лідерських компетенцій керівників;

– впровадження принципів взаємодії, орієнтованої на співробітників та клієнтів;

– підвищення інноваційного потенціалу.

Процес інтеграції включає декілька основних етапів:

1. Діагностика організаційної потреби. Цей етап, в свою чергу, складається з двох елементів:

– визначення ключових напрямів, які потребують підсилення через коучинг;

– аналіз рівня готовності персоналу до впровадження нових технологій.

2. Розробка стратегічного плану. Цей етап потребує:

– включення коучингових підходів до загальної стратегії організації.

– визначення ключових показників ефективності (Key Performance Indicators, KPI), таких як рівень залученості працівників або якість надання послуг.

3. Реалізація коучингових ініціатив. На цьому етапі мають відбуватися:

– проведення коучингових сесій для керівників і працівників;

– впровадження навчальних програм, спрямованих на розвиток компетенцій;

4. Моніторинг і оцінка результатів. Цей етап передбачає:

– регулярний аналіз впливу коучингових ініціатив на організаційні показники;

– коригування стратегії відповідно до отриманих результатів.

Послідовне виконання названих етапів дозволить реалізувати стратегічну складову моделі інтеграції коучингових технологій в практику соціальної роботи.

Методологічною основою реалізації стратегічної складової є використання системного мислення, в межах якого коучинг розглядається, як частина єдиної системи управління; лідерський коучинг, в якому робиться акцент на першочерговий розвиток компетенцій керівників; а також гнучкі підходи, які реалізуються за рахунок впровадження коротких циклів аналізу і адаптації.

Таким чином, інтеграція коучингових технологій у стратегію управління соціальними послугами є ефективним інструментом для підвищення продуктивності та якості роботи організації. Завдяки стратегічному підходу коучинг дозволяє формувати нові підходи до управління персоналом, що позитивно впливає як на працівників, так і на кінцевих клієнтів

Навчальна складова.

Однією з важливих складових моделі є інтеграція коучингових технологій у процес навчання та розвитку персоналу. Це включає проведення тренінгів, які навчають соціальних працівників не тільки конкретним технікам взаємодії з клієнтами, а й загальним управлінським навичкам: тайм-менеджменту, ефективному делегуванню, а також розвитку критичного мислення і стресостійкості.

Для ефективної інтеграції коучингових технологій важливо створити систему постійного навчання, що дозволяє соціальним працівникам на всіх рівнях постійно вдосконалювати свої навички. Такі системи навчання засновані на коучингових принципах, допомагають працювати з персоналом через визначення та реалізацію його індивідуальних цілей і завдань (Harrison, 2018). Ключовою метою є не лише підвищення кваліфікації, а й зміна управлінської культури, сприяючи більш відкритому та адаптивному підходу до змін.

Коучинг як інструмент управлінського навчання в межах інтеграції коучингових технологій у систему управління соціальними послугами відіграє центральну роль у розвитку професійних компетенцій керівників та співробітників. Цей інструмент спрямований на формування ефективних

управлінських практик, адаптованих до сучасних викликів і специфіки соціальної роботи.

Коучинг забезпечує практичне навчання через застосування рефлексивних і інтерактивних методів. Він сприяє:

– Розвитку лідерських компетенцій, таких як стратегічне мислення, управління командами та прийняття рішень.

– Адаптації до змін: формування гнучкості у прийнятті управлінських рішень.

– Підвищенню ефективності комунікації в управлінських процесах.

У контексті соціальної роботи коучинг допомагає керівникам ефективніше розподіляти ресурси, розвивати потенціал персоналу та забезпечувати якісне надання послуг.

Як видно з таблиці 1.5.1 процес впровадження коучингових практик включає такі етапи:

1. Діагностика потреб навчання: аналіз ключових управлінських компетенцій, які потребують розвитку.

2. Розробка навчальних програм: адаптація коучингових методик до конкретних управлінських завдань.

3. Реалізація коучингових сесій:

– Індивідуальні сесії для керівників.

– Групові тренінги для команд.

4. Моніторинг результатів навчання: оцінка впливу коучингу на продуктивність та якість управління.

Питання щодо методів найбільш ефективної реалізації навчальної складової моделі наведено в наступному параграфі роботи.

Таким чином, проведені дослідження свідчать, що коучинг як інструмент управлінського навчання, є невід’ємною складовою сучасної моделі інтеграції коучингових технологій у систему управління соціальними послугами. Його впровадження сприяє підвищенню управлінської

ефективності, розвитку лідерських компетенцій та формуванню інноваційного підходу до управління в соціальній сфері.

Мотиваційна складова.

Важливим аспектом інтеграції є використання коучингу для розвитку командної ефективності. Коучингові підходи допомагають створити в соціальних службах атмосферу довіри та відкритості, що позитивно впливає на спільну роботу колективів. Соціальні працівники, що працюють у команді, мають можливість не лише реалізовувати свої професійні навички, а й отримувати підтримку від колег та керівників, що допомагає підвищити загальний рівень ефективності та задоволення від роботи.

Коучинг сприяє зміцненню внутрішньої мотивації співробітників через індивідуальний підхід, рефлексію та встановлення чітких цілей. Основні аспекти мотиваційного впливу:

– Персоналізація підходу: адаптація завдань до особистих інтересів і цілей працівників.

– Зворотний зв'язок: регулярне отримання підтримки від коуча.

– Визнання досягнень: акцент на результатах і зусиллях працівників, що формує позитивну самооцінку.

Наприклад, в соціальній роботі коучинг дозволяє зменшити рівень вигорання через акцент на значущості кожного співробітника у досягненні організаційних цілей.

Аналіз ролі коучингу у формуванні та ефективному функціонуванні команд дозволив виділити основні фактори, завдяки яким коучінг дозволяє домогтися найкращих результатів. Для ефективного функціонування команди важливими є:

1. Побудова довіри: коучингові практики забезпечують відкритість у спілкуванні.

2. Розвиток командних ролей: коучинг сприяє чіткому розподілу ролей і завдань.

3. Вирішення конфліктів: створення безпечного середовища для обговорення проблем.

Коучинг допомагає керівникам розвивати здатність до створення синергії в команді, де кожен учасник робить максимальний внесок у досягнення спільної мети.

Основними етапами впровадження коучингових технологій в роботу команд є наступні:

4. Аналіз потреб команди. В межах цього етапу відбувається визначення ключових проблем у взаємодії та мотивації.

5. Розробка коучингової програми. На цьому етапі здійснюється визначення стратегій і технік для конкретної команди.

6. Проведення коучингових сесій. У даному випадку використовуються два види безпосередньої коучингової взаємодії. Це групові сесії для покращення командної співпраці та індивідуальні сесії, спрямовані на визначення, формування та підтримку лідерів у колективі, які здатні взяти на себе функцію агентів змін.

7. Моніторинг результатів. Цей етап передбачає регулярну оцінка змін у мотивації та ефективності команди.

Коучинг як інструмент мотивації та командного розвитку має низку переваг:

– Покращення комунікації: підвищення рівня відкритості у взаємодії між членами команди.

– Збільшення залученості: підвищення інтересу працівників до їхньої діяльності.

– Розвиток почуття відповідальності: працівники відчувають більшу відповідальність за результати роботи.

Таким чином, коучинг як інструмент мотивації та командного розвитку є ефективним механізмом для забезпечення якісних змін у системі управління соціальними послугами. Завдяки інтеграції коучингових технологій вдається підвищити рівень задоволеності працівників, сформувати сильні команди та

забезпечити сталий розвиток організацій. Його застосування сприяє створенню умов для підвищення залученості персоналу, розвитку спільних цінностей і забезпечення ефективної командної роботи.

Організаційна складова.

Для ефективного впровадження коучингових технологій важливо створити належну організаційну підтримку. Це передбачає не лише навчання соціальних працівників, а й розробку внутрішніх регламентів, за якими коучинг буде використовуватися в організації. У міжнародній практиці багато соціальних служб включають коучинг як частину організаційної культури та вбудовують його в систему оцінки результатів діяльності.

В Україні на цьому етапі є великий потенціал для розвитку організаційної підтримки коучингу. Варто зазначити, що багато соціальних служб, особливо в рамках міжнародних програм, вже використовують коучинг для підвищення ефективності управлінської діяльності.

Організаційна підтримка коучингових технологій є фундаментальним елементом для забезпечення ефективного впровадження коучингу в систему управління соціальними послугами. Вона передбачає створення умов, ресурсів і структур, які сприяють успішній реалізації коучингових ініціатив та забезпечують їх сталість.

Процес реалізації організаційної складової моделі інтеграції коучингових технологій у систему управління соціальними послугами передбачає здійснення шести етапів.

1. Структурна інтеграція коучингу.

Цей етап передбачає створення у соціальному закладі відповідних структурних змін. Реалізація цього етапу потребує виконання наступних процедур.

– Розробка коучингових програм. Здійснюється створення формалізованих програм і політик коучингу.

– Створення позицій коучів. Передбачається внесення змін в організаційну структуру закладів. В шатному розкладі з’являються спеціальні

посади або обов’язків для внутрішніх коучів.

– Розробка процесів моніторингу. Ця процедура вимагає включення коучингових практик до стандартів оцінки якості соціальних послуг.

2. Матеріально-технічна підтримка.

Цей етап інтеграції призваний сфокусувати увагу на матеріально-технічному забезпеченні впровадження коучингу, адже успіх коучингових програм залежить від наявності відповідних ресурсів. Основними з них є:

– Фінансування: забезпечення достатніх бюджетів для проведення тренінгів, коучингових сесій та навчання.

– Інфраструктура: надання приміщень, технічних засобів (комп'ютерів, платформ для відеозв’язку).

– Доступ до навчальних матеріалів: забезпечення працівників літературою, відеоматеріалами, сертифікаційними курсами.

3. Інформаційна підтримка.

Важливою складовою організаційного забезпечення впровадження коучингових технологій у практику соціальної роботи є обов’язкове інформування персоналу про всі особливості, складові та хід реалізації програми. В межах цього етапу має бути реалізовано:

– Комунікація цінностей коучингу: регулярні інформаційні кампанії щодо переваг коучингу.

– Навчальні семінари: ознайомлення працівників із практиками, результатами та перспективами коучингових технологій.

– Обмін досвідом: організація внутрішніх форумів для обговорення викликів та успіхів.

Успішна реалізація цього етапу дозволить уникнути непорозуміння та забезпечити необхідний рівень комунікації в організації.

4. Культурна трансформація.

Цей етап має стати результатом реалізації попереднього етапу, а саме чітко налагодженої, систематичної інформаційної підтримки. Це дозволить удосконалити корпоративну культуру організації завдяки наступним змінам.

– Акцент на розвиток персоналу: формування цінності навчання та саморозвитку.

– Зміцнення довіри: створення відкритого середовища, в якому працівники готові обговорювати проблеми та отримувати підтримку.

– Заохочення ініціативи: підтримка інноваційних ідей та підходів у роботі.

5. Навчання керівників.

Успіх будь яких змін в середині організації напряму залежить від ступеня залученості та лояльності керівника до новацій. Тому цілком зрозуміло, що керівники соціальних служб відіграють ключову роль у підтримці коучингових технологій. Реалізація цього етапу моделі інтеграції передбачає наступні заходи:

– Тренінги для лідерів: розвиток управлінських навичок через коучинг.

– Індивідуальні сесії для керівників: формування у них лідерських компетенцій.

– Стимулювання передачі знань: керівники навчають своїх підлеглих коучингових підходів.

Успішна реалізація цього етапу стане суттєвим внеском у успішну реалізацію всього процесу інтеграції.

6. Оцінка та контроль.

Цей етап є завершальним в межах організаційної складової. Його основна мета – забезпечення своєчасного та високоякісного зворотнього зв’язку для передачі сигналів про отримані результат від керованої системи до керуючої та перевірку відповідності фактично досягнутого рівня запланованому. Для досягнення цієї мети в системі управління повинні бути організовані та постійно підтримуватися наступні процеси:

– Оцінка прогресу: вимірювання залученості персоналу та змін у культурі організації.

– Аналіз зворотного зв’язку: збір відгуків про коучингові сесії.

– Формування звітності: регулярне подання результатів впровадження

на стратегічному рівні.

Організований таким чином зворотній зв'язок дозволить керівництву оцінити ступінь процесу та своєчасно внести необхідні корективи на кожному етапі впровадження моделі.

Організаційна підтримка коучингових технологій є основою їхньої успішної інтеграції в систему управління соціальними послугами. Вона забезпечує доступ до ресурсів, створює сприятливу культуру та сприяє підвищенню якості послуг. Для досягнення сталих результатів необхідно здійснювати систематичний моніторинг і підтримувати всі рівні організації в процесі змін.

Моніторингова складова.

Ключовою частиною моделі інтеграції є моніторинг і оцінка ефективності впровадження коучингових технологій. Визначення критеріїв успіху є важливим етапом, оскільки дозволяє не тільки оцінити прогрес, але й коригувати підходи до коучингу в реальному часі, а також виявити можливості для подальшого розвитку соціальних служб. Також цей процес дозволяє удосконалювати підходи для досягнення стратегічних цілей організації.

Моніторинг передбачає систематичне спостереження за процесом впровадження коучингових технологій, тоді як оцінка зосереджується на визначенні досягнутих результатів щодо встановлених критеріїв. Основними завданнями є:

- Виявлення прогресу в досягненні запланованих цілей.
- Визначення бар'єрів та факторів, які впливають на реалізацію коучингових ініціатив.
- Надання рекомендацій для коригування стратегії.

Процес моніторингу включає кілька ключових етапів:

1. Визначення показників ефективності: зокрема, залученість працівників, рівень їхньої задоволеності, впровадження інновацій.
2. Збір даних: за допомогою опитувань, анкетування, інтерв'ю чи автоматизованих систем управління даними.

3. Аналіз даних: кількісна та якісна оцінка, використання статистичних методів.
4. Звітність: підготовка аналітичних звітів для керівництва.
5. Прийняття рішень: коригування коучингових програм відповідно до отриманих результатів.

Моніторинг і оцінка результатів забезпечують ефективне управління коучинговими технологіями та підвищують їх вплив на організацію. Завдяки систематичному аналізу та адаптації програми стають більш цілеспрямованими, що сприяє розвитку персоналу та покращенню соціальних послуг.

Зважаючи на виняткову важливість цієї складової у процпесі впровадження запропонованої моделі більш докладно вона буде розглянута у наступних параграфах роботи.

Модель інтеграції коучингових технологій у систему управління соціальними послугами має значний потенціал для підвищення ефективності соціальної роботи. Вона включає стратегічний, навчальний, мотиваційний та організаційний аспекти, що дозволяють не лише покращити управлінські процеси, але й зменшити рівень стресу, підвищити ефективність командної роботи та зробити соціальні послуги більш орієнтованими на потреби клієнтів. Проте для досягнення максимальних результатів необхідна чітка організаційна підтримка, наявність системи моніторингу та постійне вдосконалення коучингових практик на всіх рівнях.

Сучасна соціальна робота характеризується складними викликами, серед яких постійні зміни соціально-економічного середовища, зростання кількості вразливих груп населення та необхідність швидкого реагування на їх потреби. У цьому контексті важливим завданням стає підвищення професійних компетенцій соціальних працівників, які забезпечують якісне надання послуг. Коучингові технології, орієнтовані на розвиток особистісного потенціалу та самостійності клієнтів, виступають ефективним інструментом у цій сфері.

Однак рівень підготовки кадрів до впровадження таких технологій залишається недостатнім. Проблема потребує системного дослідження, яке враховуватиме формування професійних компетенцій для адаптації до коучингових підходів, що є актуальним як для вдосконалення освітніх програм, так і для практики соціальної роботи. Застосування коучингу в соціальній сфері дозволяє не лише підвищити якість надання послуг, але й сприяє профілактиці емоційного вигоряння соціальних працівників.

Формування професійних компетенцій соціальних працівників для роботи з використанням коучингових технологій є критично важливим етапом, оскільки для успішної інтеграції коучингу в соціальну роботу необхідно забезпечити, щоб працівники володіли не лише базовими навичками, але й специфічними знаннями та вміннями, необхідними для застосування коучингових технік у практиці.

Коучингові технології вже розглядаються у сучасній літературі як інноваційний підхід у соціальній роботі. Активні наукові дослідження у цій галузі проводять Т. Девіс[172], А. Грант[173], Л. Сміт та К. Браун[174], М. Шенкман[175] та ін. Серед вітчизняних дослідників слід виділити праці Ю. Гоффман[176], Т. Іванової[177], Т. Лисенко[178], О. Логвінової[179] [180], О. Кузьменко[181] та ін.

Зокрема, дослідження Т. Девіса підтверджують, що коучинг сприяє підвищенню ефективності взаємодії між соціальним працівником і клієнтом,

---

[172] Davis, T. R. (2019). Transformational Leadership Through Coaching in Human Services Organizations. Journal of Human Services, 38(2), 45–59. DOI: 10.1080/15363759.2019.1690378.

[173] Grant, A. M. (2014). The Efficacy of Executive Coaching in Times of Organizational Change: A Randomized Controlled Trial. Journal of Change Management, 14(2), 258–280. DOI: 10.1080/14697017.2014.885460.

[174] Smith, L., & Brown, K. (2018). Coaching Practices in Nonprofit Organizations: A Tool for Enhancing Employee Engagement. Nonprofit Management & Leadership, 29(1), 57–74. DOI: 10.1002/nml.21324.

[175] Shenkman, M. (2020). Coaching for Social Work Leadership: Bridging the Gap Between Academic Preparation and Practical Needs. Social Work Education, 39(5), 601–615. DOI: 10.1080/02615479.2019.1695332.

[176] Гоффман, Ю. О. Психологічна підготовка до коучингу. Соціальна робота в Україні. 2021. Вип. 6. С. 12-23.

[177] Іванова Т. М. Коучинг як інструмент управлінської діяльності в соціальній сфері. Соціальні технології в Україні. 2019. № 7(3). С. 44-58.

[178] Лисенко Т.В. Інтеграція коучингових технологій у систему управління соціальними послугами. Соціальні послуги в Україні. 2019. № 15(2) С. 44-58.

[179] Логвінова, О. І. "Впровадження коучингу у соціальній роботі: український досвід та міжнародні тенденції". Журнал соціальних досліджень, 2020. №12(2). С. 14-22.

[180] Логвінова, О. І. Коучинг для соціальних послуг: результати пілотних проектів. Журнал соціальних досліджень. 2020. № 12(2). С. 22-36.

[181] Кузьменко О. П. Інтеграція коучінгових технологій у підготовку соціальних працівників: виклики та перспективи. Соціальна робота в Україні: теорія і практика. 2021. № 12(1). С. 21 - 30. DOI: 10.33199/swp.2021.12.1.3.

забезпечуючи акцент на їхньому співробітництві. У роботах А. Гранта наголошується, що формування компетенцій коуча серед соціальних працівників сприяє розвитку їхнього професійного потенціалу та впевненості. Л. Сміт та К. Браун розглядають практики використання коучингу в неприбуткових організаціях, включаючи соціальні служби, та описують, як ці технології підвищують залученість і продуктивність працівників. М. Шенкман досліджує, як коучинг може стати мостом між теоретичною підготовкою соціальних працівників і вимогами реальної практики.

Вітчизняні дослідники також активно досліджують питання щодо використання коучингових технологій у роботі соціальних служб. В роботах Т. Іванової, Т. Лисенко, О. Кузьменко аналізуються український досвід інтеграції коучингових технологій в систему управління соціальними послугами та практику надання послуг лінійним працівниками. О. Логвінова підкреслює роль цих технологій у професійному розвитку соціальних працівників.

Водночас вітчизняна наука досі має обмежену кількість емпіричних досліджень, які б систематизували вплив коучингу на формування професійних компетенцій. Узагальнення результатів цих досліджень дозволяє стверджувати, що існує нагальна потреба у створенні системної моделі впровадження коучингових технологій у професійну підготовку та діяльність соціальних працівників.

У ході проведеного дослідження виявлено, що процес формування професійних компетенцій соціальних працівників для використання коучингових технологій може бути умовно поділений на декілька етапів. Основними з них є наступні:

1. Теоретична підготовка до використання коучингу.
2. Психологічна підготовка до коучингової роботи.
3. Практичні коучингові навички.
4. Розвиток особистих і професійних якостей.
5. Формування організаційної культури коучингу.

Розглянемо більш докладно зміст кожного з етапів.

Теоретична підготовка до використання коучингу. Для ефективного використання коучингових технологій соціальний працівник має отримати глибоке розуміння теоретичних основ коучингу, його принципів і підходів. Важливо ознайомити соціальних працівників з основними концепціями коучингу, такими як активне слухання, ефективне запитування, створення безпечного простору для клієнта, а також розвиток метакогнітивних навичок для рефлексії власних думок і поведінки. Це знання дозволяє працівникам вибудовувати ефективні стосунки з клієнтами та допомагати їм визначати й досягати своїх цілей.

Згідно з дослідженнями Хоукінса та Сміта[182], теоретичні знання коучингу є основою для формування емоційного інтелекту соціального працівника, що сприяє розвитку здатності до самоконтролю, емпатії та адекватної реакції на потреби клієнтів. Вивчення теорії допомагає також забезпечити ефективне застосування коучингових стратегій у конкретних випадках соціальної роботи.

Психологічна підготовка до коучингової роботи. Інтеграція коучингових технологій в практику соціальних працівників також вимагає психологічної підготовки. Це включає формування вміння працювати з психологічними бар'єрами, зокрема, з емоційною стійкістю та здатністю до самоконтролю в ситуаціях високого стресу. Крім того, соціальні працівники мають бути готові до застосування коучингових інструментів в ситуаціях, коли клієнт не проявляє бажання чи мотивацію до змін.

Основними результатами процесу психологічної підготовки соціальних працівників є формування та розвиток наступних психологічних навичок.

1. Формування емоційного інтелекту.
2. Підвищення рівня рефлексивності та саморегуляції.
3. Підвищення рівня стійкості до стресу.
4. Формування навичок активного слухання.
5. Формування внутрішньої мотивації до постійного самовдосконалення.

[182] Hawkins, P., & Smith, N. (2019). The Art of Coaching: A Handbook for Social Workers. London: Routledge.

Емоційний інтелект (EQ) є ключовим фактором успішного використання коучингових технологій. Психологічна підготовка має на меті навчити соціальних працівників розпізнавати, контролювати та ефективно використовувати свої емоції.

Соціальні працівники також повинні володіти високим рівнем рефлексивності, що дозволяє аналізувати свої дії та коригувати підходи до взаємодії. Психологічна підготовка включає вправи для розвитку саморефлексії та навички регулювання емоцій.

Оскільки соціальна робота пов’язана з високим рівнем емоційного навантаження, то психологічна підготовка має включати до свого складу навчання технік управління стресом, таких як когнітивно-поведінкова терапія, техніки дихання та майндфулнес. Дослідження[183] показало, що після тренінгів з управління стресом рівень вигоряння серед соціальних працівників знизився на 40 %.

Активне слухання є основою коучингового підходу. Психологічна підготовка має включати практичні вправи, спрямовані на розвиток цієї навички. Працівники навчаються задавати відкриті питання, демонструвати емпатію та уникати оцінювальних суджень. Як показало дослідження[184], 89% клієнтів відзначили покращення взаємодії з працівниками, які пройшли тренінги з активного слухання.

Також психологічна підготовка має бути спрямована на формування внутрішньої мотивації соціальних працівників до вдосконалення професійних навичок. Практичні вправи на усвідомлення цінностей роботи та постановку цілей допоможуть працівникам бачити сенс у своїй діяльності.

Проведені дослідження результатів психологічної підготовки соціальних працівників показали, що завдяки опануванню та практичному використанню вищенаведених навичок рівень задоволеності клієнтів підвищився на 30%,

[183] Maslach, C., & Leiter, M. P. (2016). The Truth About Burnout: How Organizations Cause Personal Stress and What to Do About It. San Francisco: Jossey-Bass.
[184] Greene, R. R. (2017). Human Behavior Theory and Social Work Practice. New York: Columbia University Press.

кількість конфліктів у команді знизилась на 25%[185], а ефективність вирішення складних ситуацій підвищилась на 40%[186].

Таким чином, вдалося довести, що психологічна підготовка до коучингу є важливим етапом формування професійної компетентності соціальних працівників. Вона забезпечує розвиток ключових навичок, необхідних для успішного використання коучингових технологій, сприяє професійному зростанню та покращенню якості соціальних послуг.

Практичні коучингові навички. Крім теоретичних знань, соціальні працівники мають отримати практичні навички, що дозволяють їм застосовувати коучингові підходи в реальних ситуаціях. Це потребує впровадження сучасних підходів до освіти, які враховують інтеграцію міжнародного досвіду, зростання вимог до фахівців і виклики суспільства. Основними з них є:

1. Компетентнісний підхід, який передбачає розвиток ключових навичок, таких як комунікація, управління стресом, емоційний інтелект і лідерство. Фокус робиться на розвитку здатності працювати з різними соціальними групами та в умовах змінних викликів суспільства;

2. Практико-орієнтоване навчання, основним змістом якого є використання симуляцій, рольових ігор і кейс-методів. Наприклад, у симуляціях створюються ситуації взаємодії з клієнтами для відпрацювання коучингових технік;

3. Інтеграція міжнародного досвіду, яка реалізується у формі вивчення успішних практик підготовки соціальних працівників у Європі. Наприклад, досвід організації тренінгів для роботи з молоддю, що підтримує розвиток коучингу як професійного інструменту.

Практична підготовка соціальних працівників із використанням коучингових технологій забезпечує формування ключових компетенцій, необхідних для ефективної роботи в соціальній сфері.

---

[185] Harrison, J. (2018). Coaching for Social Work Practice: A Guide for Practitioners. London: Routledge.
[186] Ludeman, M., & Thompson, M. (2019). Coaching in Social Work Practice: Achieving Outcomes. London: SAGE.

Розвиток особистісних і професійних якостей. Для успішного застосування коучингових технологій важливим є розвиток особистісних якостей соціального працівника, таких як емпатія, самосвідомість, саморефлексія та здатність до постійного професійного розвитку. Коучинг сприяє розвитку цих якостей, оскільки вимагає від соціальних працівників самостійно ставити і вирішувати професійні та особистісні завдання, а також адаптувати підхід до кожного клієнта, враховуючи його індивідуальні потреби та ситуацію.

Соціальні працівники, що практикують коучинг, мають можливість розвивати високий рівень емоційної інтелігенції, що допомагає їм більш ефективно справлятися з різними емоційними станами клієнтів та керувати своїми власними емоціями під час стресових ситуацій. Це також підвищує здатність до ефективного вирішення конфліктів та підтримки в умовах кризи[187]. Підвищення самосвідомості дозволяє соціальному працівнику краще розуміти свої сильні та слабкі сторони, що є важливим для подальшого професійного зростання.

Для успішної реалізації всіх вищенаведених етапів на практиці пропонується використання комплексного андрогогіко-методичного підходу до формування професійних компетенцій соціальних працівників для роботи з використанням коучингових технологій. Формування основних положень запропонованого підходу стало можливим завдяки узагальненню результатів навчання 15 випусків слухачів у Школі коучингу Олександра Ісаєва, яка спеціалізується саме на формуванні коучингових навичок, має трирічний досвід безперервної роботи та більш ніж 150 задоволених випускників[188].

Основними визначними рисами запропонованого підходу є:

– практичні вправи із самого початку навчання;
– використання на першому етапі навчання лише «зеленої пасти»;

[187] Goleman, D. (2006). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York: Bantam.
[188] Верескун М. Формування професійних компетенцій соціальних працівників для роботи з використанням коучингових технологій. *Вісник Приазовського державного технічного університету* : зб. наук. праць. Вип. 12.Дніпро : ДВНЗ «Приазов. держ. техн. ун-т», 2024.. С. 56-72.

– побудова навчального процесу з використанням всіх рівнів піраміди навчання (рис. 1.5.1).

Зупинимося на кожному прийомі більш докладно.

Практичні вправи із самого першого заняття дають слухачам зрозуміти і відчути, що їм явно не вистачає знань і практичних інструментів, що потрібні для успішного використання коучингових технологій. Такий підхід суттєво підвищує зацікавленість і мотивацію до вивчення теорії, оскільки наочно демонструє пряму кореляцію між рівнем освоєння теоретичних положень і успішністю практичної роботи.

Рис. 1.5.1. Піраміда навчання.

Використання на початковому етапі навчання педагогічного принципу «зеленої пасти» передбачає, що протягом першої третини курсу навчання тренери визначають лише ті моменти, які у слухачів виходять добре. На цьому етапі критика і визначення помилок (так звана «червона паста») заборонені. Це дозволяє учням отримати впевненість у своїх силах, переконатися, що в них добре виходить та підтримувати зацікавленість і мотивацію на дуже високому рівні.

Наприкінці першої третини навчального курсу учні починають самі вимагати, щоб тренери відмічали не тільки успіхи, а й хибні, неуспішні дії. На цьому етапі в навчальний процес дозовано, поряд із відзначенням вдалих дій слухачів, вводиться конструктивна критика та визначення їх невдалих дій. Але на цьому етапі навчання слухачі вже отримали впевненість у своїх силах, віру в те, що вони здатні опанувати матеріал і тому сприймають критику і свої невдачі спокійно і адекватно. Це не руйнує їх мотивацію, а, навпаки, стимулює до усунення пробілів в теоретичній підготовці та використання знань на практиці.

Використання всіх рівнів піраміди навчання досягається завдяки комплексному підходу до побудові занять.

Для використання першого рівня піраміди (лекція) передбачені лекційні заняття (до 20 % часу) в межах яких тренер знайомить слухачів з основними теоретичними положеннями та пояснює кожне з них.

Використання другого рівня піраміди (читання) стає можливим завдяки підготовленим по кожному розділу навчальної програми методичним матеріалам, з якими слухачі можуть ознайомитися самостійно.

Використання третього рівня піраміди навчання (відео і аудіо матеріали) стає можливим завдяки тому, що всі лекційні та практичні заняття записуються у відео форматі із наданням слухачам доступу до цих матеріалів. У будь-який момент слухач школи може переглянути відео лекції або практичного заняття. Особливо цінним цей пункт є для тих слухачів, які пропустити заняття та змушені вивчати матеріал самостійно.

Використання в процесі навчання четвертого рівня піраміди (демонстрація) забезпечується за рахунок проведення майстер-класів тренерами школи. Такі майстер класи проводяться для демонстрації використання на практиці кожної нової групи коучингових навичок.

П’ятий рівень піраміди навчання (дискусійні групи) забезпечується за рахунок того, що на початку і наприкінці кожного заняття у слухачів є час для обговорення отриманих результатів, дій, що призвели до здобуття перемог або

невдач. Це дозволяє визначити успішні і неуспішні дії, забезпечує погляд на ситуацію з усіх боків та обмін думками та усвідомленнями.

Шостий рівень піраміди (практика через дію) забезпечується за рахунок того, що із самого першого заняття до 70% навчально часу займає практичні заняття із використання коучингових технологій кожним слухачем школи.

Сьомий, останній, найбільш продуктивний рівень (навчання інших та використання отриманих знань одразу ж) забезпечується за рахунок використання методу малих груп при відпрацювання коучингових навичок. Учні розділяються на ізольовані групи по три особи. Протягом заняття кожен з них виконує по черзі одну із ролей: коуч, клієнт та тренер-спостерігач. Умовні коуч і клієнт проводять тренування із застосування коучинових навичок. При цьому завдання тренера спостерігати за процесом та фіксувати всі дії коуча. Після завершення тренування учень, що виконував роль тренера-спостерігача, надає зворотній зв'язок щодо того, як пройшло тренування, що коучу вдалося і які виявлені помилки. Після цього ролі в групі змінюються. Таким чином, за час тренування кожен учень неодноразово перебуває у всіх трьох ролях. Такий підхід дозволяє кожному учню як долучитися до навчання інших (під час зворотнього зв’язку як тренера-спостерігача), так і одразу застосувати набуті знання і навички, перебуваючи в ролі коуча.

Рівень зростання компетентності при використання окремих показників наведено в таблиці 1.5.2.

Таблиця 1.5.2.

Зростання компетентності при використанні окремих коучингових навичок до та після навчання*

№ з/п	Показник	До навчання (%)	Після навчання (%)
1	Успішність постановки цілей	45	85
2	Навички активного слухання	50	90
3	Емоційний інтелект	40	75

*- за результатами власних досліджень автора.

Описаний андрогогіко-методичний підхід дозволяє отримати високі результати навчання. Так, за даними, отриманими в ході соціологічного опитування випускників школи, всі 100 % випускників, що закінчили

навчання та пройшли процедуру сертифікації, відповіли, що впевнено і результативно використовують коучингові технології у реальних ситуаціях, у професійному та особистому житті

Формування організаційної культури коучингу. Формування професійних компетенцій соціальних працівників також включає створення організаційної культури, яка підтримує коучингові підходи на всіх рівнях. Це означає, що в соціальних організаціях мають бути створені умови для застосування коучингу як частини щоденної практики. Важливим є також забезпечення доступу до коучингових тренінгів для керівників та менеджерів, що дозволяє встановити єдиний підхід до роботи з персоналом.

Відповідно до досліджень, проведених в Канаді та США, організації, де активно застосовуються коучингові практики, відзначають більш високий рівень взаємодії між співробітниками та більшу задоволеність працівників своєю роботою[189]. Створення такої культури в Україні може стати ключем до розвитку ефективних соціальних послуг і підвищення професіоналізму в сфері соціальної роботи.

Визначення найбільш ефективних підходів, методів та інструментів формування організаційної культури коучингу в практиці роботи соціальних служб є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

Оцінка ефективності впровадження коучингових технологій у соціальній роботі є важливою складовою дослідження, оскільки вона дозволяє визначити, чи здатні ці технології покращити якість соціальних послуг, підвищити професійну компетентність соціальних працівників та сприяти досягненню цілей клієнтів. Оцінка ефективності впровадження коучингу є багатогранною і включає різноманітні критерії та індикатори, які дозволяють оцінити результативність і стійкість змін, що відбуваються в соціальній роботі.

– Оскільки коучингові навички відносяться до так званих Soft Skills, то оцінити ефективність їх використання в практиці управління соціальною

[189] Harrison, J. (2018). Coaching for Social Work Practice: A Guide for Practitioners. London: Routledge.

роботою є складним методологічним завданням. Розглянемо існуючі методологічні підходи до оцінки ефективності впровадження коучингових технологій в соціальній роботі. Така оцінка потребує застосування різних методологічних підходів, основними з яких є:

– *Кількісні методи.* Для збору об'єктивних даних можна використовувати анкети, опитування, а також статистичні методи для аналізу результатів. Наприклад, можна порівняти кількість досягнутих цілей клієнтами до та після застосування коучингу, а також проаналізувати зміни в оцінках соціальних працівників щодо ефективності їхньої роботи.

– *Якісні методи.* Важливим є також аналіз конкретних випадків через глибокі інтерв'ю з соціальними працівниками та клієнтами. Це дозволяє отримати інформацію про суб'єктивні оцінки та деталі застосування коучингу, що неможливо оцінити за допомогою тільки кількісних інструментів.

– *Спостереження.* Інструмент спостереження дозволяє оцінити поведінкові зміни у соціальних працівників під час роботи з клієнтами. Спостереження за виконанням коучингових сесій дає можливість зрозуміти, наскільки ефективно працівник застосовує техніки та підходи коучингу на практиці.

Для реалізації кожного з наведених методологічних підходів використовуються різного роду критерії та індикатори.

Під критеріями в даній роботі розуміються кількісні або якісні характеристики, які визначають основу для оцінки певного явища чи процесу. Тобто за допомогою критеріїв зазвичай визначається що саме оцінюється (якість, ефективність, доступність, результативність). Це широка концептуальна основа, яка задає напрям оцінки.

Для оцінки відповідності вимірюваного показника заданому критерію використовуються індикатори, тобто конкретні, вимірювані показники. Індикатори є практичним інструментом для збору та аналізу даних, який дозволяє верифікувати зміни, що відбуваються в організаціях та на рівні індивідуальних соціальних працівників. Індикатор визначає, як саме

оцінюється критерій і є специфічним вимірювачем, який має числове значення (продуктивність праці, коефіцієнт плинності кадрів, коефіцієнт задоволення).

Для проведення оцінки ефективності впровадження коучингових технологій у соціальній роботі пропонується використовувати комплексний науково-методичний підхід до проведення оцінки схему якого наведено в табл. 1.5.3.

Таблиця 1.5.3

Науково-методичний підхід до оцінки ефективності впровадження коучингових технологій в практику соціальної роботи

Показники	**Критерії**	**Індикатори**	**Формула розрахунку**
Кількісні показники	Ефективність управлінських процесів	Зменшення плинності кадрів	**R = ((Nдо – Nпісля) / Nдо)*100%;** Nдо - кількість звільнень до впровадження, *N*після — кількість звільнень після впровадження.
		Фінансова ефективність	**ROI = ((Д – І) / І) * 100%** Д – доходи; І – інвестиції.
	Індивідуальна ефективність працівників	Продуктивність праці	**P = R / T** P — продуктивність, R — кількість успішно виконаних завдань, T — час, витрачений на їх виконання.
Якісні показники	Задоволеність клієнтів	Індикатор залученості клієнтів	**NPS = % промоутерів – % критиків**
	Покращення результатів роботи з клієнтами	Індикатори досягнення конкретних цілей	**Соціальна адаптація / працевлаштування / зміни в психоемоційному стані**
	Задоволеність працівників	Середній бал задоволеності	**S = Σxi / n** xi – оцінка кожного працівника; n - кількість опитаних.
		Зниження рівня стресу та емоційного вигорання	**Результати опитування**
	Рівень розвитку професійних компетентностей	Індикатор професійного розвитку	**Сзріст=n∑i=1n(Sпісля−Sдо)**

Як видно з наведеної таблиці, запропонований підхід є комплексним, оскільки в ньому, по-перше, використані як кількісні так і якісні показники, по-друге, використані критерії, за допомогою яких оцінюється ефективність

впровадження коучингових технологій як на рівні працівників, так і на рівні клієнтів. Розглянемо наведений науково-методичній підхід більш докладно.

Кількісні показники оцінки ефективності представлені двома критеріями:

1. Ефективність управлінських процесів.
2. Індивідуальна ефективність працівників.

Оптимізація та підвищення ефективності управлінських процесів є однією з цілей впровадження коучингових технологій в практику надання соціальних послуг. Їх використання здатне поліпшити взаємодію в командах, підвищити швидкість прийняття рішень та загальний рівень організаційної ефективності.

Для кількісної оцінки ефективності управлінських процесів пропонується використати наступні індикатори:

– зменшення плинності кадрів;
– фінансова ефективність.

Індикатор зменшення плинності кадрів дозволяє оцінити, як коучинг сприяє утриманню кваліфікованих кадрів.

Індикатор фінансової ефективності передбачає проведення вимірювання через співвідношення отриманого економічного ефекту і рівня інвестицій в коучинг. В даному випадку в якості економічного ефекту може бути прийняте зменшення витрат на адаптацію нових працівників.

У свою чергу індивідуальну ефективність працівника пропонується вимірювати за допомогою такого індикатора, як рівень продуктивності праці. У даному випадку під продуктивністю розуміється співвідношення досягнутих результатів до витраченого часу, тобто відношення кількості виконаних завдань, до часу, що витрачений на їх виконання.

Якісні показники ефективності представлені наступними чотирма критеріями:

1. Рівень задоволеності клієнтів.
2. Покращення результатів роботи з клієнтами.

3. Рівень задоволеності працівників.
4. Рівень розвитку професійних компетентностей працівника.

Для оцінки рівня задоволеності клієнтів пропонується використовувати індикатор залученості клієнтів, який визначається за допомогою Net Promoter Score (NPS). В даному випадку зростання рівня ефективності відбудеться у випадку збільшення кількості позитивних відгуків. Позитивні зміни в цьому індикаторі можуть свідчити про успішне застосування коучингових підходів.

Для того, щоб оцінити ступінь покращення результатів роботи з клієнтами в роботі пропонується використати індикатор досягнення конкретних цілей клієнтів. В якості таких цілей можуть виступати працевлаштування, соціальна адаптація, зміни в психоемоційному стані, тощо.

Для оцінки рівня задоволення працівників в роботі пропонується використовувати два індикатора:

– середній бал задоволення працівників, який визначається за допомогою шкали Лікерта;

– зниження рівня стресу та емоційного вигорання, якие може вимірюватися за допомогою психологічних опитувальників, таких як Maslach Burnout Inventory (MBI).

Для оцінки ефективності впровадження коучингових технологій за критерієм «рівень розвитку професійних компетентностей» пропонується використати індикатор професійного розвитку, який відображає рівень розвитку професійних компетентностей соціальних працівників. Вимірюється через аналіз результатів тестування до та після впровадження коучингових технологій.

Впровадження запропонованого підходу має супроводжуватись певною системою організаційно-інформаційних заходів, що сприятимуть його ефективному використанню. Основними з них є наступні:

1. Розробка системи збору та зберігання первинних даних, необхідних для розрахунку для всіх індикаторів.

2. Встановлення періодичності проведення моніторингу задля виявлення динаміки та визначення тренду.
3. Регулярне ознайомлення співробітників з результатами оцінки.

Оскільки коучинг є досить новою практикою в соціальній роботі, питання оцінки його ефективності є предметом активних наукових досліджень. Для вдосконалення оцінки варто розробити більш детальні й специфічні інструменти, які могли б ураховувати специфіку соціальної роботи та особливості кожної категорії клієнтів (діти, люди з інвалідністю, особи в кризових ситуаціях тощо).

Також важливим є створення системи моніторингу і оцінки, яка б базувалась на безперервному зборі даних і дозволяла відстежувати зміни в короткостроковій та довгостроковій перспективі. Це може включати як внутрішню оцінку ефективності організацією, так і зовнішні оцінки, наприклад, від незалежних експертів чи установ. В кінцевому рахунку, ефективність коучингових технологій у соціальній роботі повинна оцінюватися не тільки через кількісні показники, але й через загальний вплив на поліпшення якості життя клієнтів, професійне задоволення соціальних працівників і покращення організаційної культури в установах.

Висновки

У процесі розробки рекомендацій щодо впровадження коучингових технологій у практику діяльності соціальних працівників були сформульовані наступні висновки:

– в якості дорожньої карти імплементації коучингових технологій в практику діяльності соціальних служб в роботі запропоновано використовувати удосконалену модель інтеграції коучингових технологій в систему управління соціальними послугами. Основними складовими цієї моделі є: стратегічна, навчальна, мотиваційно-командна, організаційна та моніторингова складові. В межах запропонованої моделі кожна складова деталізована до рівня етапів впровадження та зроблені докладні описи кожного етапу;

– визначено, що процес формування професійних компетенцій соціальних працівників для використання коучингових технологій може бути умовно поділений на декілька етапів, основними з них є: теоретична підготовка до використання коучингу, психологічна підготовка до коучингової роботи, практичні коучінгові навички, розвиток особистих і професійних якостей, формування організаційної культури коучингу. Для успішної реалізації всіх вищенаведених етапів на практиці пропонується використання комплексного андрогогіко-методичного підходу до формування професійних компетенцій соціальних працівників для роботи з використанням коучингових технологій основними визначними рисами якого є: практичні вправи із самого початку навчання; використання на першому етапі навчання лише «зеленої пасти», побудова навчального процесу з використанням всіх рівнів піраміди навчання;

– визначено, що оскільки коучингові навички відносяться до так званих Soft Skills, то оцінити ефективність їх використання в практиці управління соціальною роботою є складним методологічним завданням. Для його вирішення в роботі пропонується використовувати комплексний науково-методичний підхід до оцінки ефективності впровадження коучингових технологій в практику соціальної роботи. Запропонований підхід є комплексним, оскільки в ньому, по-перше, використані як кількісні так і якісні показники, по-друге, використані критерії, за допомогою яких оцінюється ефективність впровадження коучингових технологій як на рівні працівників, так і на рівні клієнтів.

1.6 Етичні аспекти професійної діяльності соціальних працівників в умовах воєнного стану

© Сорокіна Наталія Григорівна
магістр соціальної роботи, доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування Національного ТУ «Дніпровська політехніка»

Розвиток соціальної роботи в Україні, зростаючий вплив глобального виміру та необхідність осмислення сучасних концепцій і напрямів розвитку теорії й практики соціальної роботи зумовлюють потребу перегляду її етичних принципів в Україні. Принципи як фундаментальна основа для наукової галузі та практичної діяльності визначають основні ідеї, бажаний зміст організації та функціонування системи соціальної роботи в цілому.

Соціальна робота як вид професійної діяльності побудована на специфічних принципах, зокрема таких: гуманізму, соціального реагування, комунікативності, варіативності соціальної допомоги, клієнтоцентризму, особистісного підходу, довіри до клієнта та підтримки довіри клієнта до соціального працівника, справедливості, толерантності, модальності (гнучкості), перманентності (безперервності), компетентності, конфіденційності, посередництва тощо[190].

Зазвичай, всі принципи, норми та стандарти поведінки закріплені в етичних кодексах, основним призначенням яких є регулювання поведінки відповідної професійної групи. Положення кодексів визначають певний стиль поведінки, містять обмеження, рекомендації, заборони та гарантію того, що люди можуть покладатися один на одного для досягнення загальних цілей та уникнення конфліктів[191].

---

[190] Зозуляк-Случик Р. В. Формування професійної етики майбутніх соціальних працівників в університетах : монографія. Івано-Франківськ : НАІР, 2019. 460 с.

[191] Сорокіна Н. Г. Формування морально-етичних основ публічної служби в Україні. Аспекти публічного управління. 2020. Т. 8, № 6. С. 90 – 97.

Будь-який етичний кодекс не є завмерлим документом – він повинен відповідати потребам суспільства та професійної групи і постійно удосконалюватися з розвитком суспільних відношень та зміною цілей, завдань і змісту професійної діяльності. Етичний кодекс диктує правила поведінки, з якими представники професії зобов'язані співвідносити свої дії, щоб залишатися гідними членами професійної організації.

Етичний кодекс соціального працівника – це систематизований перелік етичних цінностей, принципів, норм і правил, які виражають моральні вимоги суспільства до особистості соціального працівника та характер його взаємодії з громадянами та в його професійному середовищі.

Основними цілями кодексів поведінки соціального працівника є:

– виклад основних етичних принципів, які очікують від соціального працівника;

– пропагування етичної поведінки та стримування неетичної поведінки;

– надання рекомендацій соціальному працівникові у ситуації складного вибору, допомога у прийнятті рішень;

– встановлення прав та обов’язків соціального працівника;

– фіксація професійних норм та обґрунтування санкцій, коли ці норми ігноруються або відбувається неетична поведінка;

– підвищення статусу професії, посилення довіри до соціальних працівників[192].

Однак, слід зазначити, що наявність кодексу поведінки – це добре, але найголовніше – щоб ті цінності та принципи, які в ньому закріплені, обов’язково дотримувалися всі, на кого він поширюється. Дотримання кожним соціальним працівником вимог етичного кодексу є необхідною умовою визнання та закріплення високого статусу професії у суспільстві, основою для

[192] Хлєбік С. Р. Етика соціальної роботи: навчально методичний посібник. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2023. 221 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi74/0054756.pdf (дата звернення: 20.11.2024). С. 75

підвищення авторитетності її представників, веде до самоповаги та самоствердження особистості спеціаліста у професійній групі та в суспільстві.

Перший в історії соціальної роботи Кодекс етики був прийнятий Національною Асоціацією соціальних працівників США в 1979 р., який потім був переглянутий і заново затверджений у 1997 році. Етичний кодекс США, який діє до цього дня з невеликими поправками, складається з чотирьох основних розділів. У першому розділі (преамбула) коротко описується місія соціальної роботи та її ключові цінності. Другий розділ «Призначення Кодексу етики» містить огляд його основних функцій і інструкцій для вирішення етичних проблем. У третьому розділі Кодексу («Етичні принципи») відображено шість загальних етичних принципів, які представляють практику соціальної роботи, а саме принципи: чесність, служіння, соціальна справедливість, гідність і цінність особистості, важливість людських взаємин, компетентність. Кожному етичного принципу відповідає одна з шести основних цінностей соціальної роботи, які цитуються в преамбулі. Останній і самий великий розділ Кодексу, «Етичні стандарти», включає в себе 155 етичних норм, розроблених для регулювання поведінки соціальних працівників і службовців основою для винесення рішень з етичних скарг. Стандарти розділені на шість розділів, що стосуються етичних зобов'язань соціальних працівників по відношенню до клієнтів, колег, професії, суспільству в цілому[193].

У ролі міжнародного еталону ставлення фахівця соціальної роботи до своїх обов’язків, є документ «Етика соціальної роботи: принципи і стандарти», який було схвалено загальними зборами Міжнародної Федерації соціальних працівників (МФСП) у 1994 р. (The Ethics of Social Work – Principles and Standards, 1994)[194]. Цей документ є загальною основою для соціальних працівників у досягненні найвищих стандартів професійної доброчесності.

[193] Етика соціальної роботи : навч. посібник / уклад. С. О. Роєнко. 2-е вид., переробл. та доповн. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. 202 с.- С. 56

[194] The Ethics of Social Work – Principles and Standards. (1994). IFSW. URL: http://raulpage.org/koolitus/ethics1994.html

Документ складається з преамбули, в якій стисло обґрунтовано важливість етичної обізнаності як складової частини професійної практики соціальних працівників, а також двох основних частин:

– «Міжнародної Декларації етичних принципів соціальної роботи», де сформульовано дванадцять етичних принципів професії соціального працівника та визначено сфери етичних проблем у практичній роботі соціального працівника (проблемні сфери), основні настанови для вибору методів розв'язання етичних проблем;

– «Міжнародних етичних стандартів соціальних працівників», в яких розкрито загальні стандарти етичної поведінки соціального працівника, а також стандарти поведінки стосовно клієнтів, колег, професії, установ й організацій, з якими він співпрацює[195].

У 2004 році на заміну документа «Етика соціальної роботи: принципи і стандарти» був ухвалений документ «Етика соціальної роботи, декларація принципів» (Ethics in Social Work, Statement of Principles, 2004)[196], де подається визначення соціальної роботи та наголошується на принципах прав людини та соціальну справедливість, описуються загальні етичні принципи соціальної роботи. Спільна декларація етичних принципів була покликана заохочувати соціальних працівників у всьому світі до роздумів про виклики та дилеми, з якими вони стикаються, та до прийняття етично обґрунтованих рішень про те, як діяти у кожному окремому випадку.

У 2014 році Міжнародна Федерація соціальних працівників та Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи ухвалили Глобальне визначення соціальної роботи (Global Definition of Social Work)[197]. Цей документ визначає завдання, принципи, ключові теоретичні концепції соціальної роботи.

У липні 2018 року було ухвалено «Глобальну декларацію етичних принципів соціальної роботи» (Global Social Work Statement of Ethical

---

[195] Там само

[196] Ethics in Social Work, Statement of Principles / IFSW, IASSW, 2004. URL: https://www.iassw-aiets.org/wp-content/uploads/2015/10/Ethics-in-Social-Work-Statement-IFSW-IASSW-2004.pdf.

[197] Global Definition of Social Work / IFSW, IASSW. 2014. URL: https://www.ifsw.org/what-issocial-work/global-definition-of-social-work

Principles), в основі якої лежать дев'ять принципів етики, а саме: визнання гідності людини (Recognition of the Inherent Dignity of Humanity); сприяння правам людини (Promoting Human Rights); сприяння соціальній справедливості (Promoting Social Justice); сприяння праву на самовизначення (Promoting the Right to Self-Determination); сприяння праву на участь (Promoting the Right to Participation); повага конфіденційності та приватності (Promoting the Right to Participation; ставлення до людей як до цілісних індивідів (Treating People as Whole Persons); етичне використання технологій та соціальних медіа (Ethical Use of Technology and Social Media); професійна доброчесність (Professional Integrity)[198].

Глобальна декларація етичних принципів соціальної роботи визначає роль соціального працівника як агента змін, який працює на благо суспільства, захищаючи права людини та сприяючи соціальному розвитку. Вона підкреслює важливість етичних принципів у діяльності соціального працівника, які допомагають йому будувати довірливі відносини з клієнтами та ефективно вирішувати соціальні проблеми.

Ключовою ідеєю принципів, які закріплені в Декларації є визнання гідності та цінності усіх людей, повага до громадських і соціальних прав, досягнення соціальної справедливості. Акцентується увага на уникненні будь-якої дискримінації (вік, громадянський статус, релігія, гендер, мова, думки, фізичні або розумові здібності, бідність, духовні настанови тощо). Вітається прийняття клієнтами власних рішень та підняття ними власної самооцінки. Окрім того, задекларовані етичні постулати містять положення дотримання конфіденційності та недоторканості приватного життя клієнтів та ставлення до них як до самодостатніх особистостей, цілісних індивідів. Соціальні працівники повинні мати необхідну кваліфікацію, а також розвивати та підтримувати необхідні навички та компетенції для виконання своєї роботи, адже вони несуть відповідальність за свої дії перед людьми, з якими вони

[198] Global Social Work Statement of Ethical Principles /IFSW, 2018. URL: https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles.

працюють; власними колегами; своїми роботодавцями; професійними асоціаціями та іншими інституціями[199].

Також слід звернути увагу на нову версію Етичного кодексу Британської асоціації соціальних працівників (BASW) (2020 р.) в якій було враховано Глобальні етичні принципи, зокрема, що стосується відповідальності у цифровій практиці[200]. Значну увагу приділено визначенню професійних обов'язків соціальних працівників і студентів, які вивчають соціальну роботу, пов'язаних із зростаючим використанням соціальних мереж. На рівні професійних стандартів соціальної роботи 2019 р. йдеться про етичну поведінку соціальних працівників під час ведення документації, використання технологій, у тому числі, що стосується соціальних медіа[201].

Як зазначає Семагіна Т.В., «процес формування глобальних етичних принципів соціальної роботи не можна вважати лінійним. Він радше є синергетичним, адже етичні засади соціальної роботи обговорюють на різних інституційних рівнях – від конкретних соціальних закладів до міжнародних фахових утворень. Документи останніх стають основою для формування національних візій щодо професійної етики в соціальній роботі, і, навпаки, національні реалії (чи навіть особисті візії розробників текстів) впливають на міжнародні стандарти»[202].

У нашій країні чинним документом, який регламентує норми професійної етики соціального працівника є Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України, який був прийнятий у 2005 р.[203] В даному Етичному кодексі у загальному вигляді викладені положення, які є для

---

[199] Гнатчук О., Шестакова К., Яремчук С. Використання принципів гуманізму в соціальній роботі. Social Work and Education. 2022. Vol. 9, No. 2. pp. 188–196. DOI:https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.2.1 (дата звернення: 20.11.2024). С. 192

[200] Code of Ethics for Social Work. Birmingham: BASW. 2021 URL: https://new.basw.co.uk/sites/default/files/resources/basw_code_of_ethics_-_2021.pdf (дата звернення: 20.11.2024).

[201] Ethical considerations for social workers. Digital Capabilities for Social Workers. Social care institute for excellence. URL: https://www.scie.org.uk/social-work/digital-capabilities/ethicalconsiderations/social-worker-considerations

[202] Семигіна Т. Нові глобальні етичні принципи соціальної роботи. Вісник академії праці, соціальних відносин і туризму. 2019. № 1. С. 70–85; DOI 10.33287/11196 С. 79.

[203] Про затвердження Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України: наказ Міністерства України у справах молоді та спорту від 09.09.20051965. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1965643-05#Text

фахівців принциповими орієнтирами професійної діяльності, слугують виконанню службових обов'язків, організації взаємодії з клієнтами. У документі визначені шляхи розв’язання моральних проблем та найбільш адекватні варіанти професійного рішення в етичних питаннях. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи укладений з урахуванням вітчизняного практичного досвіду та із дотриманням міжнародних стандартів, а саме положень Міжнародної Федерації соціальних працівників (IFSW), яка відбулася в 1994 році у м. Коломбо (Шрі-Ланка).

Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України містить:

– етичні принципи діяльності спеціалістів із соціальної роботи (перелік базових етичних ідей і традицій, що стають підґрунтям для прийняття етичного рішення в соціальній роботі);

– норми етичної поведінки спеціалістів із соціальної роботи (основа професійної діяльності)[204].

Основними етичними принципами діяльності соціальних працівників, які визначені в Етичному кодексі є:

– повага до гідності кожної людини. Цей принцип виходить з того, що соціальний працівник, як фахівець, зобов’язаний підходити до кожного клієнта індивідуально, шануючи його право на самовизначення та самореалізацію. При цьому, соціальна робота не сумісна з будь-якими формами примусу або маніпуляцій, оскільки це суперечить основним етичним принципам професії;

– пріоритетність інтересів клієнтів. У центрі уваги соціального працівника завжди стоїть благополуччя клієнта. Фахівець використовує всі свої знання та навички, щоб допомогти людям досягти своїх цілей і покращити якість свого життя;

– толерантність. Спеціалісти із соціальної роботи є толерантними до різних емоційних проявів клієнтів, мають належний рівень професійної підготовки, за будь-яких обставин зберігають рівновагу, терпимість, вони

[204] Там само

здатні розуміти та приймати різні точки зору, незважаючи на відмінності у світогляді, культурі чи соціальному статусі клієнтів;

– довіра і взаємодія у вирішенні проблем клієнта. Соціальні працівники співпрацюють з клієнтами на партнерських засадах, допомагаючи їм досягати своїх цілей. Вони створюють атмосферу довіри та підтримки, що сприяє активній участі клієнтів у процесі вирішення проблем. Мета соціальної роботи – не лише надання допомоги, але й розвиток самостійності та впевненості в собі у клієнтів;

– доступність послуг. Соціальні працівники надають допомогу всім, хто її потребує, створюючи інклюзивне середовище, де кожен почувається почутим і зрозумілим, незалежно від своїх індивідуальних особливостей;

– конфіденційність. Соціальні працівники дотримуються високого рівня конфіденційності, що передбачає захист усієї інформації про клієнтів. Клієнти інформуються про принципи конфіденційності та мають право на згоду або відмову від розкриття інформації. Винятки можливі лише у випадках, передбачених законом;

– дотримання норм професійної етики. Спеціалісти із соціальної роботи сприяють формуванню та реалізації заходів соціальної політики, забезпечення благополуччя людини, спільноти, громади, несуть відповідальність за розвиток і дотримання професійних норм у вирішенні практичних завдань соціальної роботи[205].

Порівняння принципів, які закріплені в Етичному кодексі спеціалістів із соціальної роботи України (2005 р.) та Глобальній декларації етичних принципів соціальної роботи (2018 р.) (табл. 1.6.1) показує, що у вітчизняному документі відсутні такі важливі принципи, як соціальна справедливість, право на самовизначення та право на участь.

[205] Там само

Таблиця 1.6.1

Глобальні принципи соціальної роботи та Етичні принципи соціальної роботи в Україні

Глобальна декларація етичних принципів соціальної роботи (2018 р.)	Етичний кодекс спеціаліста соціальної роботи України (2005р.)
Принципи	*Принципи*
Визнання гідності людини	Повага до гідності кожної людини
Сприяння правам людини	Пріоритетність інтересів клієнтів
Сприяння соціальній справедливості	Толерантність
Сприяння праву на самовизначення	Довіра та взаємодія у вирішенні проблем клієнта
Сприяння праву на участь	Доступність послуг;
Повага до конфіденційності та приватності	Конфіденційність
Ставлення до людей як до цілісних особистостей	Дотримання норм професійної етики
Етичне використання технологій та соціальних медіа	
Професійна доброчесність	

Крім того, не знаходить врахування важливий аспект сучасної соціальної роботи – етичне використання технологій та соціальних медіа. Така невідповідність певною мірою пояснюється тим, що в основу Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України закладено «міжнародні етичні принципи й стандарти соціальної роботи», визначені Міжнародною Федерацією соціальних працівників (IFSW) у 1994 р. Відповідно з того часу ця сфера зазнала помітних оновлень. Необхідність перегляду таких документів підтверджується попередніми дослідженнями та висновками про те, що неможливо створити «позачасовий» етичний кодекс, оскільки постійно змінюються детермінанти, які визначають наші цінності та норми[206].

Отже, слід підкреслити, що перетворення в системі соціальної роботи (розвиток законодавства, інфраструктури, адміністративних процедур, поширення електронних публічних послуг), які відбулися в Україні протягом

[206] Тарасенко Т., Сорокіна Н. Перегляд етичних принципів соціальної роботи в Україні: науковий, освітній та професійний аспекти. Соціальна робота та соціальна освіта. 2024. №1(12). С.55-65. DOI:https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(12).2024.305110 С. 58

останніх років, вимагають відповідного оновлення професійної етики соціальних працівників. Існує необхідність перегляду Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України відповідно до умов сьогодення. Це передбачає конкретизацію сутності змін, які відбулися на рівні запитів в суспільстві щодо очікуваної поведінки соціальних працівників. Балансування між патерналізмом, що закріплює «опікунські відносини», та намаганням зміцнити демократичне підґрунтя з орієнтуванням на розширення можливостей громадян у всіх сферах суспільного життя, їх суб'єктність, посилює неузгодженість підходів до організації та функціонування системи соціальної роботи. Забезпечення якості життя, підвищення рівня адаптивності сучасної людини та громадянина до життя в умовах постійних змін і трансформацій, посилює значущість принципів соціальної справедливості, спільної відповідальності, участі особи в розв'язанні проблем соціального буття, активності й згуртованості.

Важливим напрямом діяльності є належне врахування здобутків теорії та практики соціальної роботи в глобальному вимірі (етичні принципи, стандарти та ін.). У цьому аспекті слід зазначити актуальність гармонізації досягнень наднаціонального рівня та напрацювань вітчизняної практики соціальної роботи. Останнє передбачає активну участь національних об'єднань, асоціацій працівників соціальної роботи, наукової та освітньої спільноти в процесах вироблення спільних підходів до розвитку соціальної роботи на глобальному рівні. Окремої уваги потребує врахування досвіду України у здійсненні соціальної роботи в умовах війни, зокрема нових аспектів і висновків, виявлених у цей період, що безсумнівно становить значний міжнародний науковий інтерес.

Ефективність роботи соціального працівника залежить не тільки від його знань, умінь, навичок, якими він володіє, а й від особистих якостей, життєвих цінностей та світогляду. Соціальна робота вимагає від фахівця чіткої системи цінностей, яка гармонізується з етичними принципами професії та суспільними очікуваннями. Ці цінності повинні бути орієнтовані на добробут

клієнтів, повагу до їхніх прав та гідності, а також на сприяння соціальній справедливості. Виховання морально-етичної культури має займати важливе місце в процесі підготовки соціальних працівників, особливо в умовах воєнного стану. Тільки оптимальне поєднання професійних знань і навичок з високою морально-етичною культурою фахівця є необхідною умовою його високої кваліфікації.

Аналізуючи погляди вітчизняних науковців, основними вимогами до соціального працівника є:

– знати теоретичні й методологічні засади соціальної роботи, її історичні корені, традиції, вітчизняний і зарубіжний досвід, сучасні завдання, методи організації соціального захисту населення;

– мати навички соціально-психологічного і ситуаційного аналізу, діагностики умов і рівня життєдіяльності різних соціальних категорій і груп населення;

– вміти проводити соціологічні дослідження, прогнозувати розвиток соціальних процесів і враховувати їх результати у своїй роботі, а також під час врегулювання соціальних конфліктів;

– володіти організаторськими здібностями, високою загальною культурою, педагогічним хистом, бути комунікабельним, товариським, співчутливим, чуйним, готовим до самопожертви;

– мати необхідну методико-психологічну підготовку, бути спостережливим, уважним, милосердним, витриманим, скромним тощо;

– бути готовим надавати кваліфіковану юридичну допомогу під час захисту прав клієнтів;

– виявляти й оцінювати ситуацію за необхідності розпочати, посилити, відновити, захистити чи довести до логічного завершення стосунки між людьми, із соціальними інститутами;

– стимулювати індивіда до розв'язання проблем, уникнення стресів, особистісного розвитку;

− бути посередником між клієнтами й організаціями, структурами, що забезпечують людей ресурсами, послугами і можливостями;

− ефективно втручатися у процес розв'язання проблем дискримінованих і соціально вразливих груп населення;

− сприяти ефективному і гуманному функціонуванню систем, організацій, які забезпечують людей послугами, ресурсами і можливостями;

− оцінювати ступінь втручання і досягнутих змін;

− постійно оцінювати свій професійний рівень і розвиток, поведінку і набуті навички;

− сприяти вдосконаленню послуг, розвиваючи професійні знання, підтримуючи стандарти й етичні норми професії[207].

Водночас, професія соціального працівника тісно пов’язана з потребами суспільства, тому необхідною умовою для вибору цієї професії є соціальна спрямованість особистості, наявність відповідних індивідуальних якостей у майбутнього фахівця таких , як: гуманізм, доброзичливість, загострене почуття справедливості, відповідальність, терпимість, щирість, ввічливість, врівноваженість, готовність прийти на захист клієнта, підтримати тощо[208]. Отже, професія соціального працівника, в першу чергу, вимагає високого рівня[209]. Особистісні якості повинні також включати: чесність (соціальний працівник повинен бути відвертим зі своїми клієнтами, навіть якщо правда може бути неприємною); об’єктивність (здатність відмежовувати особисті почуття від професійних обов’язків, щоб кожен клієнт отримав необхідну допомогу на однаковому рівні не зважаючи на симпатії чи антипатії фахівця); толерантність (здатність приймати клієнтів такими, якими вони є, з усіма їхніми особливостями, недоліками та складнощами життєвого шляху); доброта (проявляється у турботі, підтримці, навчанні та допомозі); любов до

[207] Чорна І. М., Чорний М. М. Професіографічний аналіз професійної діяльності соціального працівника. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки. 2016. Випуск 3(48). С.62-68.
[208] Там само. С. 64
[209] Шевчук О., Клименко Ю. Роль особистості соціального працівника в ефективній взаємодії з клієнтом. Ввічливість. Humanitas. 2023. (6), 50–55. DOI:https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.6.8 С. 52.

людей (емпатія та щира зацікавленість у добробуті клієнта), комунікабельність (здатність слухати, розуміти, задавати правильні запитання, висловлювати свої думки чітко і зрозуміло, а також будувати довірливі відносини з клієнтами); оптимізм (віра в позитивні зміни та здатність бачити навіть у найскладніших обставинах проблиски надії); прагнення до самовдосконалення (розвиток не тільки професійних компетенцій, але й морально-етичних якостей, які дозволяють надавати клієнтам якісну допомогу та будувати з ними довірливі відносини) тощо[210].

Описуючи систему необхідних професійних умінь і навичок для соціальних працівників дослідники, зазвичай, на перше місце виносять емпатію, підкреслюючи, що допомога, підтримка, піклування та захист людей не можуть бути ефективними без гуманного, милосердного, співчутливого та емпатійного ставлення до людини, її особистих потреб, проблем та світогляду. Оскільки робота соціальних працівників пов'язана з багатьма ситуаціями високої емоційної інтенсивності та високої когнітивної складності міжособистісного спілкування, особливо в сучасних умовах викликів і загроз, від них вимагається значний професійний внесок, включаючи вміння будувати довірливі стосунки та керувати емоційною інтенсивністю спілкування, пов'язаного з їхньою роботою[211].

Слід зазначити, що професійна діяльність соціальних працівників належить до тих груп професій, що можна охарактеризувати як діяльність і з високою моральною відповідальністю за стабільність і безпечність життя особи. Водночас, на думку Теплюка Ю.О., в умовах воєнного стану соціальні працівники повинні бути більш стресостійкими, оскільки це безпосередньо впливає на їхню здатність ефективно допомагати людям[212]. Стрес виникає через безліч вимог (стресорів), що безперервно накопичуються в різних сферах

---

[210] Хлєбік С. Р. Етика соціальної роботи: навчально методичний посібник. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2023. 221 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi74/0054756.pdf С. 40-41.

[211] Бендюг А. М. Емпатія та її роль в роботі соціального працівника. Сучасне українське студентство: проблеми та ціннісні орієнтації : тези доповідей XV Всеукраїнської наукової конференції студентів та молодих вчених, м. Хмельницький 28 березня 2024 р. Хмельницький : ХІСТ, 2024. С. 10-12.

[212] Теплюк Ю. О. Психологічні умови розвитку стресостійкості у соціальних працівників різних вікових категорій : автореф. дис. …канд. психол.наук : 19.00.07. Київ, 2021. 23 с.

життєдіяльності. Соціальний працівник занадто сильно починає діяти, перевантажуючи себе, і врешті-решт стає не в змозі задовольняти всі емоційні вимоги, що потребують клієнти. Буває, що йому ніде поповнити запас власної адаптаційної енергії. І він починає від-чувати себе не здатним допомагати іншим[213]. Здатність соціального працівника витримувати високий рівень професійного навантаження, зберігати спокій в стресових ситуаціях та мобілізувати внутрішні ресурси є ключовими факторами, які впливають на ефективність його роботи. Розвиток стресостійкості дозволяє соціальному працівнику не лише виконувати поставлені завдання, але й надавати якісну допомогу клієнтам, навіть в умовах воєнного стану[214].

Специфіка роботи соціального працівника пов’язана з постійною взаємодією з людьми, які переживають складні життєві ситуації. Це призводить до емоційного виснаження, яке проявляється у відчутті безсилля, вигорання, апатії та інших негативних емоцій. Умови воєнного стану значно посилюють цей процес, оскільки соціальні працівники не лише допомагають клієнтам, але й часто самі є свідками та учасниками трагічних подій. Незважаючи на те, що соціальна робота може бути емоційно виснажливою, професійний обов'язок вимагає від соціальних працівників виконувати свої функції на високому рівні. Це означає, що вони повинні вміти керувати своїми емоціями, долати негативні почуття і завжди ставити потреби клієнтів на перше місце. Для того, щоб ефективно надавати допомогу іншим, соціальним працівникам необхідно дбати про власне психологічне здоров'я та розвивати такі якості, як резильєнтність, тобто здатність успішно адаптуватися до складних життєвих умов і швидко відновлюватися після стресових ситуацій[215].

---

[213] Шевчук О., Клименко Ю. Роль особистості соціального працівника в ефективній взаємодії з клієнтом. Ввічливість. Humanitas. 2023. (6), 50–55. DOI:https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.6.8. С. 53.

[214] Теплюк Ю. Розвиток стресостійкості соціальних працівників: від результатів експерименту до методичних рекомендацій. Соціальна робота та соціальна освіта. 2020. Вип. 1 (4). С. 89–96. DOI:https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(4).2020.215459 С. 90

[215] Рень Л. В. Резильєнтність фахівців помічних професій в умовах воєнного стану. Тринадцяті Сіверянські соціально-психологічні читання: матер. Міжн. наук. онлайн-конф. (25 листопада 2022 р., м. Чернігів) / за наук. ред. Л. М. Завацької. Чернігів : НУЧК імені Т.Г. Шевченка, 2023. Т.2. С. 149–152. С. 150

На основі аналізу різних підходів до виокремлення особистісно-професійних якостей соціального працівника виділяють шість груп якостей, якими мають оволодіти фахівці:

– гуманістична спрямованість (чесність, гуманізм, емпатія);

– особиста та соціальна відповідальності (відповідальність, об'єктивність, самокритичність);

– почуття власної гідності та поваги до інших людей (спостережливість, терпимість, ввічливість);

– готовності зрозуміти інших і прийти на допомогу (ініціативність, комунікабельність, справедливість);

– стресостійкість (самовладання, оптимізм, життєрадісність);

– особиста адекватність та соціальна адаптивність (самооцінка, прагнення до самовдосконалення, креативність, творче мислення)[216].

Крім необхідних якостей, існують також психологічні та професійні обмеження для роботи соціальним працівником. Відсутність інтересу до людей, агресивність, нетерпимість, шкідливі звички та інші негативні риси можуть заважати ефективній роботі соціального працівника та негативно вплинути на якість наданої допомоги.

Отже, робота соціального працівника в умовах воєнного стану набуває надзвичайно важливого значення. Вона вимагає не тільки високої кваліфікації, але й міцних моральних принципів, які допоможуть ефективно допомагати людям, що постраждали. Основними морально-етичними якостями, які необхідні соціальному працівнику в умовах війни, на нашу думку є: гуманізм (глибока повага до людської гідності та прав кожної особи, незалежно від їхніх поглядів, походження чи обставин); емпатія (здатність співпереживати іншим людям, розуміти їхні емоції та потреби); соціальна справедливість (прагнення до створення рівних можливостей для всіх, особливо для вразливих груп населення); терпимість (готовність приймати людей різними, без осуду та

[216] Зозуляк-Случик Р. В. Формування професійної етики майбутніх соціальних працівників в університетах : монографія. Івано-Франківськ : НАІР, 2019. 460 с. С. 74

упереджень); відповідальність (відчуття відповідальності за долю інших людей, готовність брати на себе зобов'язання та доводити справу до кінця); чесність та відкритість (бути відвертим з клієнтами, колегами та партнерами; конфіденційність (суворе дотримання професійної таємниці); стійкість до стресу (здатність зберігати спокій та ефективно працювати в складних умовах). Саме вони дозволяють надавати ефективну допомогу постраждалим, підтримувати їхній моральний дух та сприяти відновленню суспільства.

Важливу роль в професійній діяльності соціального працівника відіграє етикет. Дотримуватися вимог етикету необхідно завжди та в будь-якій ситуації. Етикет є невід'ємною частиною професійної діяльності кожного фахівця. Для соціальних працівників дотримання етичних норм є особливо важливим, оскільки вони знаходяться під пильною увагою суспільства, адже безпосередньо взаємодіють з людьми в процесі вирішення їх питань. Від того, як соціальний працівник спілкується зі своїми клієнтами, залежить довіра до нього та ефективність наданої допомоги. Його поведінка, манера спілкування, знання етикету формують у людей уявлення про всю професію. Будь-які вади, недоліки, помилки, проблеми у вирішенні справ, приниження гідності людини формують негативний імідж як конкретному соціальному працівникові, так і всій організації в цілому[217].

Вважається, що основоположниками класичного етикету є країни, де керівними особами були монархи. Такими країнами були Англія і Франція. Загальновідомою є думка про те, що термін «етикет» запозичено з французької мови (фр. «etiquette» – ярлик, етикетка). У сучасному вигляді і значенні це слово було вперше вжито при дворі короля Франції Людовіка XIV – гостям були роздані картки (етикетки) з викладом того, як вони повинні триматися. Взагалі у ті часи, існував чіткий розподіл соціальних ролей, особливо при дворах монархів. Для підтримки дистанції між правителем та підданими були розроблені детальні правила поведінки, які стосувалися всіх аспектів життя

[217] Сорокіна Н. Г. Особливості етикету публічного службовця в сучасних умовах реформування публічної служби. Ефективність державного управління. 2020. № 63. С. 185 – 198. DOI:10.33990/2070-4011.63.2020.212675 С. 185.

при дворі. Від того, як слід звертатися до короля, до правил подачі страв на бенкетах – все було регламентовано. Навіть найменші порушення етикету могли мати серйозні наслідки[218].

Згідно з великим тлумачним словником української мови, етикет – «це установлені норми поведінки й правила ввічливості в будь-якому товаристві»[219]. У сучасному словнику з етики, етикет визначається як «сукупність правил поведінки, що регулює зовнішні прояви людських взаємин (поведінка в громадських місцях, поводження з оточуючими людьми, форми звертання і привітання, манери поведінки, одяг тощо). Етикет регламентує поведінку людини в певних ситуаціях і зазвичай є зовнішньою формою прояву людських стосунків. Але, як відомо, форма і зміст людини завжди перебувають у тісному взаємозв'язку, тому ігнорувати правила етикету не можна. Етикет – це не тільки правила гарного тону, але й правила поведінки людини, загальноприйняті порядки, які несуть у собі відбиття особистості людини, її духовного рівня й характеру загалом, порядок поведінки в певній ситуації»[220].

Соціальна значущість етикету полягає в тому, що він відображає рівність і нерівність індивідів та груп (як зовнішню, так і внутрішню), соціальну ієрархію, що склалася в суспільстві. Етикет виконує ряд важливих соціальних функцій. Він допомагає підтримувати соціальний порядок, регулювати міжособистісні відносини, уникати непорозуміння та створювати сприятливий клімат для спілкування. Порушення етикетних норм може призвести до дестабілізації соціальних відносин та негативно вплинути на взаємодію людей[221]. Етикет завжди підпорядкований сформованій системі культурних цінностей. Прийняти етикетні норми – значить визнати себе

---

[218] Грицаєнко П. М. Етико-естетичний аспект педагогічного етикету. Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : матеріали звітної наук.-практ. конф. викладачів, докторантів та аспірантів, 14 – 18 березня 2016 р. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. С. 24 – 26.- С. 25

[219] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун». 2009. 1728 с. С. 267

[220] Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.- С. 177

[221] Василевська Т. Е., Саламатов В.О., Марушевський Г.Б. Етика державного управління : підручник/ за заг. ред. Т. Е. Василевської. Київ: НАДУ, 2015. 204 с. С. 89

членом даної соціальної групи або суспільства в цілому і підкоритися сформованим культурним цінностям[222].

Правила етикету, що формувалися протягом століть, постійно адаптуються до мінливих умов сучасного життя. Хоча багато сучасних етикетних норм мають історичні корені, вони не є статичними і зазнають змін під впливом культурних, соціальних трансформацій з урахуванням звичаїв і традиції різних народів[223]. Нині відбувається демократизація етикету, що виражається у знятті певних умов, універсалізації етикету. Ці зміни торкаються всього розмаїття людських стосунків.

У процесі щоденної роботи у соціальних працівників стихійно укладаються власні неписані правила та норми поведінки, які формують своєрідний професійний етикет. Цей етикет відображається в манерах спілкування, стилі одягу та загальній поведінці фахівця. Водночас на соціальних працівників поширюються певні соціальні очікування, які визначають, як вони повинні поводитися у професійному середовищі. Тому кожен соціальний працівник має відповідати вимогам своєї професії та підтримувати високий рівень професійної етики.

У професійній діяльності соціального працівника етикет набуває особливого значення, адже саме йому доводиться спілкуватися з великою кількістю людей, які, зокрема, потрапили в складні життєві обставини. Вихована людина не обов'язково може бути соціальним працівником, але соціальний працівник зобов'язаний бути культурною людиною. Тому його поведінка, манера спілкування та зовнішній вигляд мають відповідати високим стандартам професійної етики. Адже саме через взаємодію з соціальним працівником люди формують своє уявлення не тільки про його особистий авторитет, а й авторитет соціальної служби, з якою він асоціюється у населення.

---

[222] Сорокіна Н. Г. Особливості етикету публічного службовця в сучасних умовах реформування публічної служби. Ефективність державного управління. 2020. № 63. С. 185 – 198. DOI:10.33990/2070-4011.63.2020.212675. С. 186

[223] Красніцька Г. М. Історія виникнення етикету. Перспективи розвитку сучасної науки: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 2 – 3 грудня 2016 р.). У 2 ч. Ч. 1. Херсон : Гельветика, 2016. С. 184 – 187. С. 185

Етикет соціального працівника є важливою частиною його професійної діяльності, яку необхідно постійно вдосконалювати. Поняття етикету соціального працівника походить від поняття службовий етикет та, враховуючи специфіку його професійної діяльності, означає сукупність загальноприйнятих правил поведінки, що регулюють та регламентують культуру та стиль роботи соціального працівника, покращують взаємовідносини у процесі виконання ними своїх професійних обов'язків[224].

Принципи етикету, що лежать в основі професійної діяльності соціального працівника, є універсальними і застосовуються в різних сферах людської діяльності. Вони спрямовані на створення атмосфери взаємоповаги та довіри у взаєминах між людьми. Багато досліджень, розглядаючи ці принципи, відносять до них:

– гуманізм;
– доцільність дій;
– зовнішній вигляд;
– повагу до традицій своєї країни та інших країн[225].

Також до них необхідно додати принцип субординації та культуру мови.

Принцип гуманізму, людяності складає морально-етичну основу етикету та втілюється у таких його нормах, як:

– ввічливість – дотримання загальноприйнятих правил пристойності, вміння поводитися чемно, доброзичливе ставлення до людей, бажання добра іншій людині. Соціальний працівник повинен ставитися до інших з розумінням та співчуттям, намагається подивитися на ситуацію очима іншої людини. Тому ввічливість – це не просто гарні манери, а необхідна умова для ефективної роботи соціального працівника. Вона допомагає створити атмосферу довіри та поваги;

---

[224] Сорокіна Н. Г. Особливості етикету публічного службовця в сучасних умовах реформування публічної служби. Ефективність державного управління. 2020. № 63. С. 185 – 198. DOI:10.33990/2070-4011.63.2020.212675. С. 187.

[225] Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. кол. Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ : НАДУ, 2011. Т. 6 : Державна служба / наук.ред. колегія : С. М. Серьогін (співголова), В. М. Сороко (співголова) [та ін.]. 2011. 524 с. С. 144

– тактовність – уміння дотримуватися певної міри у відносинах (службових, ділових, особистих тощо) між людьми. Це вміння в будь-якій ситуації «поставити себе» на місце іншої людини. Завдяки цим умінням людина відчуває як себе вести в кожній конкретній ситуації, щоб бути правильно зрозумілим і не образити оточуючих Тактовність – це почуття міри, яке підказує людині в певній конкретній ситуації не зауважувати помилок і вад іншої людини, не робити їй зауважень у присутності інших осіб, не ставити запитань, які ставлять співрозмовника в невигідне становище. Тактовна людина завжди враховує конкретні обставини: різницю віку, статі, суспільного становища, місце розмови, наявність або відсутність сторонніх. Повага до інших – обов’язкова умова тактовності. Соціальний працівник повинен завжди поважати особисті кордони клієнта, не нав'язувати свою думку та бути чутливим до емоційного стану клієнта;

– коректність – це не просто набір правил, а спосіб життя, який відображає внутрішню культуру людини. Це вміння поважати інших, контролювати свої емоції, стримувати себе в будь-яких обставинах, конфліктах, уміння поводитися, не принижуючи гідність інших. Для соціального працівника коректність є невід'ємною частиною професійної діяльності, яка визначає його взаємодію з клієнтами та колегами. Це більше, ніж просто ввічливість – це комплексний підхід, що передбачає повагу до гідності кожної людини, незалежно від її соціального статусу, переконань чи життєвих обставин;

– скромність – уміння співставляти самооцінку з думками інших людей, не переоцінювати себе, не підкреслювати своєї значущості та не афішувати своїх переваг. Скромна людина ніколи не прагне показати себе краще, більш здібною, розумнішою за інших, не підкреслює свою перевагу, свої якості, не вимагає для себе ніяких привілеїв, особливих зручностей, послуг. Разом з тим, важливо відрізняти скромність від невпевненості в собі. Скромна людина знає свою цінність, але не прагне її демонструвати. Вона впевнена у своїх знаннях та навичках, але не вважає себе кращою за інших;

– вихованість – знання загальноприйнятих норм і правил поведінки. Привітна, доброзичлива людина, з приємними манерами, почуттям власної гідності і знанням правил пристойності (етичності) викликає позитивну реакцію оточуючих, їхню симпатію. Це допомагає їй швидше досягти контакту з людьми, формує упевненість у собі, створює умови для досягнення психічного комфорту в сім'ї, серед друзів, на роботі[226].

Принцип доцільність дій передбачає вибір моделі поведінки соціальним працівником у нестандартних для нього ситуаціях, спираючись на здоровий глузд та етичні принципи[227]. Сучасний етикет надає нам свободу вибору, але цей вибір завжди має бути спрямований на повагу до іншої людини та готовність надати їй допомогу. Ґрунтуючись на доцільності, сучасний етикет не вимагає однозначності дій. Нерідко соціальний працівник опиняється в ситуаціях, які не передбачені встановленими правилами або ці правила йому невідомі. Загальна культура, опора на здоровий глузд, здатність творчо застосовувати знання правил етикету в нестандартних ситуаціях, нарешті, почуття гумору і особисту гідність – ось ті гаранти, які завжди допоможуть фахівцю зберегти своє обличчя. Важливо ставити себе на місце співрозмовника та пам'ятати, що в центрі будь-якої взаємодії має бути взаємна повага.

Згідно з наступним принципом етикету публічного службовця, правила етикету визначаються вимогами естетичної привабливості та зовнішнього вигляду. Тобто, виходячи з цього принципу, недостатньо, щоб людина була тільки вихована та доброзичлива, а й важливо, щоб вона була охайно та елегантно одягнена та її зовнішній вигляд відповідав конкретній ситуації. Цей принцип зорієнтований на єдність форми та змісту вчинків. Тому доброзичливе ставлення до людей має бути естетично оформлене[228].

---

[226] Куртов А., Потіхенський А. Службовий етикет та культура службового спілкування командира. Зб. наук. пр. Харків. ун-ту Повітряних Сил ім. І. Кожедуба. 2016. Вип. 2(47). С. 220 – 225.- С. 220

[227] Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. кол. Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ : НАДУ, 2011. Т. 6 : Державна служба / наук.ред. колегія : С. М. Серьогін (співголова), В. М. Сороко (співголова) [та ін.]. 2011. 524 с. С. 144.

[228] Круп'як Л. Організація діяльності державного службовця : навч. посіб. Тернопіль : Крок, 2015. 243 с. С. 59.

Успіх будь-якої справи починається із зовнішнього вигляду. Відомо, що враження про людину формується протягом перших 15 секунд спілкування. Саме тому так важливо звертати увагу на кожну деталь свого зовнішнього вигляду: від одягу до мови тіла. Вимоги до зовнішнього вигляду соціального працівника наповнюються новим змістом в умовах усе більшої відкритості їх діяльності[229].

Слід зазначити, що етикет зовнішнього вигляду дозволяє вирішувати деякі завдання інституційного розвитку, а саме допомагає створювати правильне уявлення про особистість фахівця; адаптувати його образ до займаної посади; виокремлювати риси професіоналізму і добрих ділових манер; забезпечувати позитивне сприйняття фахівця як співробітниками, так і громадянами.

Існує сім основних принципів «правильного» одягу. Одяг повинен:

1) відповідати сезону (зимовий одяг не використовується ні влітку, ні восени-навесні, а літній, навпаки);

2) відповідати часу доби (зранку і вдень потрібно одягатися інакше, ніж ввечері);

3) відповідати характеру заходу (на роботу одягається один одяг, на дачу або презентації – інший);

4) відповідати віку (стиль і фасон повинні відповідати віку власника);

5) відповідати розміру (великий чи замалий одяг справляють негативне враження про його власника);

6) бути зшитим з якісної тканини;

7) перебувати в ідеально чистому стані.

Слід зазначити, що одяг соціального працівника повинен відповідати основному призначенню його діяльності – бути функціонально доцільним, зручним для роботи, не відволікати уваги ні самого працівника, ні оточуючих від справи. Строгість, охайність і елегантність одягу соціального працівника

[229] Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. кол. Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ : НАДУ, 2011. Т. 6 : Державна служба / наук.ред. колегія : С. М. Серьогін (співголова), В. М. Сороко (співголова) [та ін.]. 2011. 524 с. С. 145.

символізують надійність, стабільність, значимість і його культуру. Речі мають гармоніювати між собою; одяг повинен бути відповідним ситуації та часу. Зовнішній вигляд соціального працівника – це його візитна картка. Недбалий одяг чи неохайний зовнішній вигляд можуть створити негативне враження на клієнта і підірвати довіру до фахівця. Навіть недорогий одяг буде сприйнятий позитивно, якщо він чистий та охайний. Неприйнятним є одяг поношений, мішкуватий, неохайний, що не відповідає діловому стилю[230].

Отже, зовнішній вигляд соціального працівника є важливим фактором його успішної професійної діяльності, що служить своєрідним кодом його надійності, вихованості, компетентності, респектабельності тощо. Ігнорування стандартів зовнішнього вигляду часто призводить до проблеми ефективної комунікації, проблеми взаємодії соціального працівника з клієнтом. Звичайно, зовнішній вигляд повинен відповідати місцю, часу і характеру діяльності соціального працівника. Отже, зважаючи на важливість питання існує нагальна необхідність встановлення дрес-коду для соціальних працівників.

В умовах глобалізації та розширення міжнародних зв'язків набуває все більшого значення принцип поваги до традицій своєї країни та традицій інших країн, з якими відбуваються ділові контакти. Соціальному працівникові важливо дотримуватися принципу врахування народних звичаїв і традицій. Він повинен бути чутливим до культурних особливостей своїх клієнтів, адже кожен народ має власну невербальну знакову систему, звичаї і традиції, багато з яких свято шануються. При всій їх схожості в основі – повага до старших, надання допомоги слабким і їх захист, вміння триматися з гідністю – прояв їх може бути різним[231]. Кожна культура має свою систему невербальної комунікації та особливості поведінки, які можуть відрізнятися від загальноприйнятих. Знання цих особливостей допоможе уникнути

[230] Олійник К. Професійна етика та спілкування в соціальній роботі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». 2014. Випуск 33. 126-128. URL: http://surl.li/noouug
[231] Там само

непорозумінь і побудувати довірливі відносини з клієнтами. І соціальному працівнику, щоб випадково не потрапити в незручне становище, слід вивчати традиції і звичаї того народу, з представниками якого він працює.

Універсальними правилами, які діють практично в кожній країні та які необхідно обов'язково дотримуватися є: ввічливість у спілкуванні; повага до свят, їжі, релігії, керівництва країни, в якій ви знаходитеся; правильна вимова імен осіб, з якими відбувається комунікація; відмова від порівняння країни перебування з власною країною і її традиціями; відмова від критики держави, яка виступає приймаючою стороною, її політики, національних особливостей; суворе дотримання пунктуальності.

Принцип субординації є також дуже важливим у діловій та професійній комунікації соціального працівника. Цей принцип диктує зовнішню форму поведінки фахівців у багатьох ситуаціях ділового спілкування, визначаючи порядок вітання, представлення, звернення. Слід зазначити, що на службі відносини будуються з урахуванням певної ієрархії та влади. При цьому посада є основними перевагами при дотримання субординації. Вік, стать не підкреслюється та не відіграє великої ролі. Тобто як чоловіки, так і жінки, які займають однакові посади, мають відчувати рівне ставлення до себе від керівника, колег, суспільства. Існують певні еталони поведінки, яких повинні дотримуватися соціальні працівники, зокрема: у відносинах між керівниками та підлеглими («згори донизу», «знизу в гору»), між співробітниками одного посадового рівня (за горизонталлю)[232].

Ефективність роботи соціальних працівників залежить від їх взаємодії з керівником. Керівник соціальних працівників виступає не лише координатором та інформатором, а й лідером, який формує позитивний морально-психологічний клімат у колективі. Його завдання – не лише ставити завдання, а й мотивувати співробітників, допомагаючи їм зрозуміти важливість їхньої роботи для досягнення спільних цілей. Від того, як

[232] Кушнірюк В. М. Комунікативний етикет державного службовця : навч. посіб. Київ : Сік груп Україна, 2013. 184 с. С. 15

побудовані відносини між керівником і підлеглими, залежить не тільки ефективність роботи, а й задоволеність співробітників та, зрештою, якість соціальних послуг. Саме на цьому рівні формуються, у першу чергу, еталони поведінки. Окреслимо деякі з них: критикувати можна дії і вчинки, а не особистість людини; керівнику ніколи не потрібно показувати, що він не володіє якоюсь ситуацією; необхідно дотримуватися принципу розподільної справедливості (чим більше заслуги, тим більше винагорода); треба зміцнювати у підлеглого почуття власної гідності; рекомендується висловлювати зауваження до підлеглого не публічно; головне – необхідно користуватися принципом «Ставтеся до своїх підлеглих так, як би ви хотіли, щоб до вас ставилися керівники»[233].

Якщо говорити про комунікацію по горизонталі, то це баланс між конкуренцією та співпрацею. З одного боку, кожен прагне досягти успіху, але з іншого – успіх команди залежить від злагодженої роботи всіх її членів. Тому важливо створити атмосферу, де конкуренція стимулює розвиток, а співпраця об'єднує зусилля для досягнення спільних цілей. Основними етичними правилами взаємодії між колегами є: будьте доброзичливими, демонструйте впевненість у собі; виявляйте скромність, не перебільшуйте власну значимість та ділові можливості; не давайте обіцянок, які не можете виконати; досягніть чіткого розподілу прав і відповідальності у виконанні спільної роботи (якщо цього не зробив керівник, спробуйте зробити це самі); визнавайте помилки, не приховуйте власних труднощів, звертайтеся з проханням про допомогу, пропонуйте колегам свою допомогу; ставтеся з повагою до позиції інших; не лізьте іншій людині в душу, на роботі не прийнято запитувати про особисті справи, проблеми тощо[234].

Ще одним важливим принципом етикету є культура мови (мовленнєвий етикет). Вміння чітко і зрозуміло висловлювати свої думки, адаптуючи мову

---

[233] Сорокіна Н. Г. Особливості етикету публічного службовця в сучасних умовах реформування публічної служби. Ефективність державного управління. 2020. № 63. С. 185 – 198. DOI:10.33990/2070-4011.63.2020.212675. С. 190

[234] Василевська Т. Е., Саламатов В.О., Марушевський Г.Б. Етика державного управління : підручник/ за заг. ред. Т. Е. Василевської. Київ: НАДУ, 2015. 204 с. С. 133

до різних аудиторій, є невід'ємною частиною професії. Соціальний працівник обов'язково повинен володіти державною мовою, а також різноманітними комунікативними навичками, щоб адаптуватися до різних ситуацій і працювати з різними категоріями клієнтів. Варто уникати складних термінів та конструкцій, надаючи перевагу простим і зрозумілим формулюванням. В офіційній обстановці соціальний працівник повинен вміло користуватися етикетними формулами мови, які використовуються при вітанні, запрошенні, знайомстві, пропозиції, прощанні тощо. Однак мовленнєвий етикет представляє собою не тільки систему стійких етикетних формул, а й особливий психологічний клімат спілкування. Велику роль тут відіграють інтонація, міміка та жести. Наприклад, навіть найщиріші слова можуть звучати непереконливо, якщо вони вимовляються з незацікавленим тоном. Тому соціальному працівнику важливо не тільки стежити за своїми словами, а й звертати увагу на свою невербальну комунікацію. Вона повинна підкріплювати зміст сказаного і сприяти встановленню довірчих відносин. Вміти слухати також є необхідною умовою для ввічливої і вихованої людини, як і вміти говорити, і, якщо ви хочете, щоб вас слухали, треба самому слухати.

Виходячи з вищезазначеного та на основі визначень багатьох вчених, мовленнєвий етикет представляє собою «сукупність усталених етикетних мовних формул, форм спілкування, а також правил їх вживання у різних ситуаціях, головною умовою якого є підтримка спілкування в доброзичливій тональності»[235].

Висновки

Отже, знання та дотримання основних принципів, правил та норм сучасного етикету є невід'ємною частиною професійної діяльності соціального працівника, що допомагає йому упевнено зорієнтуватися в будь-якій нестандартній ситуації та не зробити помилок, які можуть завдати серйозної шкоди його іміджу та репутації. Також слід зробити висновок, що

[235] Сорокіна Н. Г. Особливості етикету публічного службовця в сучасних умовах реформування публічної служби. Ефективність державного управління. 2020. № 63. С. 185 – 198. DOI:10.33990/2070-4011.63.2020.212675 С. 193

професіоналізм соціального працівника повинен визначатися не тільки рівнем його освіченості, а й дотриманням основних принципів етикету. При цьому дуже важливо, щоб ці принципи були поєднанні з відповідними формами зовнішньої поведінки, основу якої складають повага до людини та її гідності, ввічливість, тактовність, скромність, точність, естетична привабливість вчинків. Тому соціальний працівник повинен постійно працювати над розвитком своїх комунікативних навичок та бути зразком для наслідування в питаннях етичної поведінки.

Таким чином, етичні принципи, норми та стандарти соціальної роботи закріплено в міжнародних та вітчизняних документах, знання та дотримання яких є невід'ємною частиною професійної діяльності соціального працівника. Особливого значення морально-етичні якості соціального працівника, такі як гуманність, емпатія, соціальна справедливість, терпимість, відповідальність, чесність, відкритість, стійкість до стресу, набувають в умовах воєнного стану. Соціальні працівники повинні бути більш стресостійкими та дбати про власне психологічне здоров'я, тобто розвивати здатність успішно адаптуватися до складних життєвих умов і швидко відновлюватися після стресових ситуацій, оскільки це безпосередньо впливає на їхню здатність ефективно допомагати людям. Дотримання у своїй діяльності правил та норм сучасного етикету допомагає соціальному працівнику упевнено зорієнтуватися в будь-якій нестандартній ситуації та не зробити помилок, які можуть завдати серйозної шкоди його іміджу та репутації.

РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ВПО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1 Організація соціальної підтримки та інтеграції ВПО у місцях тимчасового перебування

© Николаєва Валентина Іванівна
доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Проблема забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб в Україні стала однією з найгостріших соціальних питань у контексті триваючої війни. Станом на 2024 р., кількість офіційно зареєстрованих ВПО в Україні перевищила 4,8 млн осіб, з яких багато залишилися без житла через збройну агресію. Вирішення житлового питання ВПО є ключовим завданням державної житлової політики та потребує скоординованих зусиль державних органів, місцевого самоврядування, міжнародних організацій та бізнесу.

Організація місць тимчасового перебування для ВПО базується на принципах гуманності, доступності, безпеки та відповідності базовим потребам. Національні та міжнародні організації, такі як ООН, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, та місцеві урядові структури активно залучені в організацію цих місць.

Основні компоненти організації таких місць включають забезпечення базовими житловими умовами, доступ до харчування, медичних послуг, а також психологічної допомоги для осіб, що постраждали від конфлікту[1]. Зокрема, важливо, щоб житлові приміщення забезпечували конфіденційність і безпеку, а також відповідали санітарно-гігієнічним вимогам[2].

---

[1] Психологічна підтримка ВПО: Практичні рекомендації. ЮНІСЕФ, 2022. URL: https://www.unicef.org/ukraine/documents/how-to-help-refugees

[2] Деякі питання функціонування місць тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 01.09.2023 №930. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/930-2023-%D0%BF#n18

Організація місць тимчасового перебування стикається з низкою викликів. Як зазначають дослідники, серед головних викликів у наданні тимчасового житла є недостатня кількість доступних місць проживання, особливо у великих містах, де зосереджені основні економічні ресурси та робочі місця[3]. Це призводить до перенаселення місць тимчасового розміщення, що ускладнює доступ до належних житлових умов і соціальних послуг. Також існують проблеми соціальної адаптації інтеграції у місцеві громади. Більшість ВПО зазнає психологічного стресу, викликаного втратою домівки та звичного оточення, необхідність забезпечення психологічної підтримки вимагає кваліфікованого персоналу, якого часто не вистачає, також у багатьох регіонах спостерігаються соціальні напруження між місцевими мешканцями та ВПО, це може бути спричинено конкуренцією за ресурси та доступ до соціальних послуг[4]. Одним із ключових аспектів забезпечення житлом є врахування специфічних потреб різних категорій населення серед ВПО. Зокрема, пенсіонери та люди з інвалідністю потребують адаптованого житла з покращеним доступом до медичних послуг. Багатодітні сім'ї стикаються з необхідністю отримання більшої житлової площі та підтримки у догляді за дітьми. Це вимагає розробки спеціальних програм, орієнтованих на індивідуалізований підхід до надання допомоги. З урахуванням продовження військового конфлікту, питання безпеки стало надзвичайно актуальним, особливо у зонах поблизу лінії зіткнення, ВПО часто стикаються з проблемою повторної переміщеності, що створює додаткові навантаження на інфраструктуру місць тимчасового перебування.

Незважаючи на зусилля держави та міжнародних організацій, існує недостатня координація між різними гілками влади, що призводить до затримок у наданні житла та неоднорідності в рівні підтримки в різних регіонах. Наприклад, деякі громади отримують більше ресурсів та уваги

---

[3] International Organization for Migration (IOM). Internal Displacement Report. 2021. URL : https://www.iom.int/internal-displacement

[4] Integration Strategies for IDPs. UNHCR, 2022. URL: https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2023/05/TLU-Strategy-on-Internal-Displacement-ENG.pdf

завдяки міжнародній допомозі, тоді як інші залишаються без належного забезпечення.

Крім того, довготривалість кризи підвищує необхідність розробки стійких рішень для ВПО, оскільки тимчасове житло не може бути постійним рішенням для такої значної кількості людей. Багато переселенців опинилися в нових громадах на невизначений термін, тому актуальними стають питання будівництва постійного житла або надання субсидій на купівлю житла, особливо для соціально незахищених категорій населення, таких як багатодітні сім'ї та пенсіонери. Проблема доступності житла також посилюється через значну урбанізацію переселенців, які переважно обирають великі міста для проживання. Це створює додатковий тиск на житлову інфраструктуру мегаполісів і потребує більш ефективного управління розподілом тимчасового житла.

Для подолання викликів в організації місць тимчасового перебування застосовуються різні підходи (рис. 2.1.1).

Рис. 2.1.1. Підходи для подолання викликів в організації місць тимчасового перебування.

Розглянемо кожний підхід окремо. *Децентралізація допомоги* ВПО передбачає передачу повноважень з надання соціальної, економічної та гуманітарної підтримки від центральних органів влади до місцевих громад і органів самоврядування. Цей підхід дозволяє краще враховувати специфіку кожного регіону та забезпечувати більш ефективну та адресну підтримку

ВПО. В умовах України децентралізація є ключовим елементом у забезпеченні стійкості та ефективності роботи з ВПО, особливо з урахуванням великої кількості переселенців в різних регіонах країни.

Розкриємо сутність децентралізації допомоги. Децентралізація допомоги полягає у передачі ресурсу та повноважень місцевим органам влади для надання допомоги ВПО. Це включає фінансування, логістику, забезпечення житлом, медичними послугами та соціальною підтримкою. Важливим аспектом є також те, що громади самостійно визначають пріоритети, адаптуючи програми допомоги до потреб переселенців на своєму рівні.

У результаті місцеві органи самоврядування стають не лише виконавцями державних програм, а й активними учасниками у процесі розробки та впровадження стратегій підтримки ВПО, що робить допомогу більш ефективною і персоналізованою.

Переваги децентралізації допомоги:

- адаптивність і гнучкість: місцеві органи влади краще обізнані з конкретними умовами, можливостями та проблемами своєї території. Вони можуть оперативно реагувати на зміни в потребах ВПО і адаптувати програми допомоги залежно від ситуації, що суттєво підвищує ефективність підтримки[5];
- покращення управління ресурсами: децентралізація дозволяє краще розподіляти фінансові та матеріальні ресурси. Місцеві органи влади можуть самостійно визначати, куди найкраще направити ресурси: на будівництво житла, медичне обслуговування чи підтримку освітніх програм для дітей ВПО. Таким чином, зменшується ризик неефективного використання державних коштів, що є значущою перевагою;
- залучення громадянського суспільства: децентралізація сприяє залученню місцевих громадських організацій та волонтерських груп до

[5] Local Integration of Migrants and Refugees: Key Approaches for Developing Resilient Communities. OECD. Звіти, присвячені локальній інтеграції мігрантів і переселенців. 2021 URL: https://www.oecd.org/content/oecd/en/search.html?q=Local+Integration+of+Migrants+and+Refugees%3A+&orderBy=mostRelevant&page=0

надання допомоги ВПО. Це створює більшу кількість ініціатив і дозволяє залучати місцеві ресурси, що є важливим для забезпечення стійкості. Участь громадян також сприяє зростанню довіри між переселенцями та місцевим населенням, зменшуючи соціальну напругу;

- покращення якості послуг: місцеві органи влади, маючи більш глибоке розуміння умов і потреб своїх громад, можуть запропонувати якісніші та більш цільові послуги. Наприклад, надання соціальної підтримки, медичних послуг, юридичної допомоги або житлових приміщень може краще відповідати потребам переселенців, якщо планується на місцевому рівні з врахуванням конкретних обставин.

Незважаючи на численні переваги, процес децентралізації допомоги ВПО стикається з певними викликами. Основні труднощі включають:

- місцеві органи самоврядування часто не мають достатнього досвіду роботи в умовах кризової ситуації, що може призвести до проблем у координації та управлінні допомогою. Тому важливо проводити навчання і підготовку кадрів, щоб підвищити їхню ефективність у цій сфері.

- неоднаковий рівень ресурсів у різних громадах. Багато місцевих громад мають обмежені ресурси, що може вплинути на якість та обсяг допомоги ВПО. Різні громади мають різні можливості, і деякі з них не здатні надавати належний рівень підтримки без значної фінансової допомоги з боку держави чи міжнародних донорів.

- координація між різними рівнями влади. У процесі децентралізації важливо забезпечити належну координацію між центральними органами влади, місцевими адміністраціями та громадськими організаціями. Без ефективної комунікації можуть виникати проблеми у розподілі обов’язків та відповідальності, що впливає на якість наданої допомоги.

Наведемо приклади успішної децентралізації допомоги. У ряді регіонів України було впроваджено успішні програми децентралізації, де місцеві органи влади спільно з громадськими організаціями створили систему підтримки ВПО, яка включала житлові програми, навчання та

перекваліфікацію, а також культурні заходи для інтеграції переселенців у місцеве середовище. Наприклад, у Львівській та Київській областях місцеві громади активно залучалися до організації місць тимчасового проживання для ВПО та надання підтримки у працевлаштуванні[6].

Децентралізація допомоги ВПО є перспективним підходом, що дозволяє краще враховувати специфічні потреби переселенців і швидше адаптувати програми підтримки. Цей підхід сприяє підвищенню ефективності допомоги завдяки залученню місцевих ресурсів, участі громадян і громадських організацій. Проте, для повноцінної реалізації потенціалу децентралізації необхідна належна підтримка з боку центральних органів влади, підготовка кадрів та забезпечення рівномірного доступу до ресурсів у різних регіонах.

Другий підхід «*Міжнародна співпраця*» відіграє ключову роль у підтримці внутрішньо переміщених осіб, особливо в умовах гуманітарної кризи, як-от війна та природні катастрофи. Залучення міжнародних організацій, донорів і партнерів до розробки та впровадження програм підтримки ВПО допомагає забезпечити необхідні ресурси, експертну допомогу та підвищення якості послуг. В Україні міжнародна співпраця є основою для надання ефективної підтримки ВПО та забезпечення їх інтеграції у приймаючі громади.

Одним із найважливіших аспектів міжнародної співпраці є фінансова підтримка та надання гуманітарної допомоги. Світовий банк, Європейський Союз, ООН, а також багато інших міжнародних організацій надають кошти для реалізації програм підтримки ВПО в Україні. Ці кошти використовуються на побудову тимчасового житла, надання харчових продуктів, води, медичних засобів та послуг.

Наприклад, у рамках підтримки Світового банку було реалізовано низку програм з фінансової допомоги для ВПО, включаючи гранти на розвиток малого бізнесу та підтримку у сфері професійної підготовки. Це сприяє

[6] Забезпечення житлом ВПО: виклики та можливості для вирішення проблем. Соціальний захист. [сайт] URL: https://auc.org.ua/novyna/zabezpechennya-zhytlom-vpo-vyklyky-ta-mozhlyvosti-dlya-vyrishennya-problem

економічній стабільності ВПО, зменшенню їхньої залежності від державної допомоги і створенню можливостей для інтеграції в нових громадах[7].

Розглянемо експертну підтримку та обмін досвідом. Міжнародні організації також надають експертну підтримку у розробці політик та програм для ВПО. Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) та УВКБ ООН (Агентство ООН у справах біженців) працюють над створенням ефективних моделей інтеграції ВПО, зокрема зосереджуючись на таких аспектах, як адаптація в місцевих громадах, доступ до освіти і ринку праці.

Експертна підтримка включає організацію семінарів, тренінгів та консультацій для представників місцевих органів влади. Наприклад, УВКБ ООН активно співпрацює з місцевими урядами для навчання їхніх працівників з питань надання соціальних послуг та інтеграції ВПО. Завдяки такій співпраці вдалося значно підвищити рівень обізнаності про права переселенців і якість надання послуг.

Міжнародна співпраця передбачає розробку та впровадження спільних програм розвитку, спрямованих на поліпшення умов проживання ВПО та їх інтеграцію в місцеві громади. ПРООН (Програма розвитку ООН) та Міжнародна організація з міграції (ІОМ) беруть участь у реалізації програм, які спрямовані на підвищення житлових умов для ВПО, забезпечення правової допомоги, підтримку у працевлаштуванні та освіті.

Наприклад, ПРООН у співпраці з місцевими громадами впроваджує проєкти з модернізації інфраструктури, будівництва тимчасового житла, а також підтримки соціальної інтеграції ВПО. Такі проекти також спрямовані на поліпшення умов у громадах, де розміщені ВПО, що сприяє зниженню соціальної напруги та створенню можливостей для взаємодії між місцевими жителями та переселенцями.

Агентство ООН у справах біженців (UNHCR) активно займається наданням правової допомоги ВПО, що включає інформаційні кампанії про їхні

[7] World Bank. Forced Displacement and Social Services: Addressing the Needs of Internally Displaced Persons in Ukraine. Washington, D.C.: The World Bank Group, 2022. URL : https://www.worldbank.org/en/topic/forced-displacement

права, юридичні консультації, допомогу в оформленні документів та у вирішенні юридичних питань, пов’язаних з майновими правами. Ця правова допомога дозволяє ВПО відчувати себе захищеними у правовому полі та сприяє їхній повноцінній інтеграції в нове соціальне середовище.

Міжнародна співпраця відіграє критичну роль у підтримці внутрішньо переміщених осіб, забезпечуючи фінансову, гуманітарну та експертну підтримку. За допомогою таких організацій, як Світовий банк, ПРООН, UNHCR, IOM та інших міжнародних партнерів, вдається впроваджувати програми з підтримки ВПО, спрямовані на їх економічну та соціальну інтеграцію. Спільні зусилля різних організацій сприяють зниженню соціальної напруги та покращенню умов проживання як переселенців, так і приймаючих громад.

Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у місцеві громади є надзвичайно важливим процесом, що допомагає забезпечити стабільність та розвиток як для самих переселенців, так і для приймаючих громад. В умовах зростаючої кількості ВПО в Україні, інтеграційні заходи стають ключовим аспектом національної стратегії підтримки постраждалого населення. Інтеграція дозволяє уникнути соціальної ізоляції переселенців, сприяє їхній адаптації та участі в економічному, соціальному і культурному житті нових громад. У цьому розділі розглянемо основні заходи, що застосовуються для інтеграції ВПО.

Доступ до якісної освіти є одним із найважливіших чинників інтеграції, особливо для дітей та молоді серед ВПО. Зокрема, держава та неурядові організації надають можливість переселенцям навчатися у школах та інших освітніх установах, а також проводять адаптаційні курси для учнів, які пережили травматичні події. Це дозволяє дітям продовжувати навчання без суттєвих перерв, а також допомагає у зменшенні їхнього стресу, пов’язаного з переміщенням.

Для дорослих важливими є професійні курси та перекваліфікація. Програми професійної освіти, що проводяться на місцевому рівні, дають

можливість переселенцям адаптуватися до ринку праці, особливо в умовах змін у попиті на певні професії на платформі UNICEF.

Забезпечення доступу до робочих місць для ВПО є важливим кроком для їхньої успішної інтеграції та економічної стабільності. Урядові та міжнародні програми підтримки, такі як гранти на започаткування малого бізнесу, фінансова допомога та можливості працевлаштування, спрямовані на сприяння економічній незалежності переселенців. Зокрема, програми малого підприємництва стимулюють ВПО розпочинати власну справу та інтегруватися в економічну систему приймаючих громад.

Місцеві підприємства також можуть надавати можливості працевлаштування для переселенців, що, у свою чергу, знижує рівень безробіття та стимулює розвиток локальної економіки. Важливими є також спеціальні ініціативи з навчання та перекваліфікації, які допомагають ВПО отримати нові знання та навички, необхідні для роботи в нових умовах.

Розглянемо доступ до соціальних послуг. Соціальні послуги, такі як медична допомога, психологічна підтримка, забезпечення житлом і допомога в юридичних питаннях, є критично важливими для забезпечення гідних умов життя ВПО. Місцеві громади зазвичай стикаються з великим навантаженням на медичні та соціальні служби, але підтримка з боку уряду та міжнародних партнерів дозволяє краще справлятися з цими викликами.

Психологічна підтримка є особливо важливою для ВПО, які пережили травматичний досвід, пов’язаний із конфліктом та переселенням. Спеціальні програми надають психологічну допомогу для покращення емоційного стану переселенців, що сприяє їхній соціальній інтеграції.

Третій підхід *«Інтеграція»* є важливим аспектом соціальної адаптації ВПО. Заходи, такі як культурні фестивалі, спільні події, програми знайомства з місцевими традиціями, допомагають переселенцям відчути себе частиною громади та сприяють зниженню рівня соціальної напруги. Взаємодія з місцевими жителями через культурні заходи дозволяє долати стереотипи та формувати позитивне ставлення між переселенцями та місцевим населенням.

Інституційна підтримка з боку місцевих органів влади та громадських організацій є важливим фактором у процесі інтеграції. ВПО часто потребують юридичної допомоги у питаннях отримання документів, реєстрації за новим місцем проживання або у питаннях працевлаштування. Програми правової підтримки, які здійснюються за участю неурядових організацій, сприяють підвищенню правової обізнаності переселенців та допомагають їм орієнтуватися у нових умовах.

Міські програми реінтеграції для вимушено переміщених осіб мають бути спрямовані не лише на підтримку їх зайнятості, а й сприяти соціально-економічному розвитку місцевих громад шляхом використання наявного людського потенціалу переміщених осіб: їх доволі високої соціальної та територіальної мобільності, економічної активності, інтелектуальних здібностей та репродуктивних даних. Програма повинна мати інноваційний характер як щодо принципів, закладених до її основи, так і за характером заходів, а також за технологіями організації її виконання.

Інтеграційні заходи для внутрішньо переміщених осіб є важливою складовою для забезпечення їхнього повноцінного життя в нових умовах. Доступ до освіти, роботи, соціальних послуг, участь у культурному житті, а також правова підтримка є необхідними для створення умов, за яких ВПО можуть не тільки пережити кризу, але й побудувати нове, стабільне життя. Ефективна інтеграція сприяє не лише соціальній стабільності, а й розвитку економічного потенціалу як переселенців, так і приймаючих громад.

Комунальний заклад «Маріупольський міський соціальний гуртожиток» було створено за ініціативою Маріупольської міської ради в рамках унікальної для України програми «ЯМаріуполь. Житло». Проаналізувавши потреби внутрішньо переміщених осіб, зокрема мешканців Маріупольської громади, було прийнято рішення про запуск цієї програми, головною метою якої є забезпечення житлом маріупольських переселенців.

Внаслідок повномасштабного вторгнення, тисячі маріупольців втратили свої домівки та місто. Серед них є родини, які потребують негайного

вирішення житлового питання. Проєкт «ЯМаріуполь. Житло» покликаний допомогти таким людям, надаючи сучасне, комфортне та безпечне житло.

Пілотним проєктом стало створення соціального житла у Дніпрі, де був відремонтований існуючий гуртожиток. Для мешканців там облаштували комфортні кімнати, сучасну кухню, побутову зону, їдальню, ігровий простір для дітей та коворкінг, оснащений ноутбуками та інтернетом для роботи. Це справжній простір для відновлення, де переселенці можуть відчувати себе як вдома.

Процес розподілу житла був організований максимально прозоро: переселенців обирали за бальною системою, що дозволило уникнути суб'єктивного впливу та забезпечити житлом тих, хто цього найбільше потребує.

Успіх першого проєкту привернув увагу міжнародних інвесторів, що відкриває нові можливості для розширення програми соціального житла на інші міста України, забезпечуючи підтримку для ще більшої кількості переселенців[8]. Зокрема, до поселення вже готові гуртожитки в місті Київ (1 об'єкт) та в місті Дніпро (2 об'єкти). У цих відремонтованих приміщеннях переселенці зможуть отримати комфортні умови для тимчасового проживання, гуртожитки цих міст мають 395 кімнат, які можуть поселити більше 1100 людей та 400 сімей. Гуртожитки оснащені кімнатами відпочинку, коворкінгом, кухнями, пральнями, туалетними кімнатами, холами та дитячими кімнатами (рис. 2.1.2). У рамках першої черги зараз у Дніпрі проходить ремонт у гуртожитку від Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара. Соціальне житло в ньому отримають 177 родин або близько 440 людей.

В основі проєкту – прозора співпраця з міжнародними партнерами. Маріупольська міська рада виходить з замовленням, надає технічне та

[8] «ЯМаріуполь. Житло». Благодійна організація «Благодійний фонд «Я–Маріуполь»:. URL: https://mhelp.org.ua/projects/ya-mariupolzhytlo.

візуальне завдання. А донор самостійно обирає виконавця робіт, який проводить тендери, контролює фінанси.

«ЯМаріуполь. Житло» реалізується завдяки партнерам – Уряду Франції, Фонду Ріната Ахметова, Гуманітарної місії «Проліска» за підтримки Гуманітарного фонду для України Управління ООН з координації гуманітарних справ, компанії GROE, Міжнародної організації з міграції (МОМ). Окрім Києва та Дніпра, ремонтні роботи тривають в інших містах, серед яких Львів, Запоріжжя, Вінниця та Чернівці.

Зараз КЗ «Маріупольський міський соціальний гуртожиток» є одним із ключових елементів системи соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб м. Маріуполь, який спрямований на інтеграцію, адаптацію та забезпечення базових потреб переселенців.

Пілотний проєкт у м. Дніпро (гуртожиток за адресою м. Дніпро, вул. Лізи Чайкіної, 2), який втілювався в межах цієї програми став справжнім зразком ефективної допомоги ВПО. ВПО, які знаходяться у місцях тимчасового перебування, стикаються з численними проблемами, такими як нестача житла, недоступність медичної допомоги, відсутність стабільного доходу, відчуття психологічного дискомфорту та невпевненості в майбутньому. Соціальна підтримка в таких умовах є життєво необхідною для забезпечення базових потреб цих людей та допомоги їм в інтеграції в нове соціальне середовище.

Одним із ключових аспектів успіху цього проєкту є злагоджена робота спеціалістів, що забезпечують функціонування соціального гуртожитку. На сьогодні штат закладу налічує 16,5 посад, що дозволяє ефективно керувати всім комплексом послуг для мешканців, від житлових потреб до соціальної адаптації.

Рис. 2.1.2. Оснащення соціальних гуртожитків м. Дніпро та м. Київ

Важливо зазначити, що значну увагу приділяють прозорості процесу надання житла. Для подання заявки на отримання тимчасового житла необхідно надати ряд документів:

1. Документи, що посвідчують особу заявника.
2. Довідку ВПО (внутрішньо переміщеної особи), за наявності.
3. Документи, які підтверджують реєстрацію або проживання заявника у м. Маріуполь.
4. Документи, що підтверджують родинні зв'язки заявника з іншими членами сім’ї.
5. Документи, які підтверджують пріоритетність отримання житла.

Процес надання житла здійснюється за пріоритетною шкалою, в основі якої використано досвід подібних програм, зокрема у Грузії. Кожній сім'ї присвоюються бали, які визначають її місце у черзі на отримання житла. Сума балів залежить від кількох факторів:

- Сім'ї з трьома або більше дітьми отримують 27 балів.
- Сім'ї з двома дітьми – 26 балів.
- Сім'ї з однією дитиною – 25 балів.
- Сім'ї, в яких є вагітні жінки, отримують 24 бали.
- Сім'ї з особами, які втратили працездатність, – 23 бали.

- Сім'ї, де є пенсіонери, – 22 бали.
- У випадку крайньої необхідності сім’я може отримати 21 бал.

Пріоритетність надання житла дає змогу найбільш потребуючим переселенцям швидше отримати тимчасове житло, що важливо для родин, які опинилися у важких життєвих обставинах[9].

Завдяки першому успішному проєкту у Дніпрі, програма «ЯМаріуполь. Житло» продовжує розширюватися, а кількість міст, де плануються подібні ініціативи, постійно зростає, що дозволить допомогти ще більшій кількості родин, які постраждали внаслідок війни.

Соціальна адаптація та забезпечення комфортних умов проживання для переселенців є одним із ключових завдань сучасного суспільства. Особливу роль у цьому відіграють соціальні гуртожитки, які створюють безпечний простір та надають можливості для нового старту.

Для кращого розуміння потреб мешканців та оцінки роботи таких закладів було проведено інтерв’ю з мешканцями КЗ «Маріупольський міський соціальний гуртожиток». Відгуки допомогли визначити сильні сторони і виклики, з якими стикаються люди, які знайшли тут тимчасовий притулок.

Далі наведено вибрані фрагменти інтерв’ю, що ілюструють досвід проживання у цьому гуртожитку.

Інтерв’ю проводилось з метою глибшого розуміння потреб та оцінки умов проживання мешканців соціального гуртожитку. Нижче наведено вибрані фрагменти відповідей респондентів.

Респондент 1:

«Живу тут вже кілька місяців, і дуже задоволений умовами. Кімнати затишні, завжди чисто, а працівники гуртожитку надзвичайно доброзичливі та уважні. Я відчуваю себе тут як вдома».

Респондент 4:

[9] Програма «ЯМаріуполь. Житло». Підтримка маріупольців вразливої категорії: Благодійна організація «Благодійний фоНД «Я–Маріуполь»: URL: https://www.mhelp.org.ua/ru/node/237

«У гуртожитку дуже приємна атмосфера. Є все необхідне для комфортного життя, і навіть більше. Адміністрація постійно організовує різні соціальні заходи, що допомагають швидше інтегруватися і знайти нових друзі».

Респондент 7:

«Тут дійсно піклуються про кожного. Важливо, що є не тільки дах над головою, а й підтримка у всіх питаннях – від медичної допомоги, активностей та зайнятості дітям до соціальної адаптації. Дуже вдячний за таке ставлення».

Респондент 9:

«Загалом гуртожиток забезпечує все необхідне для життя, але іноді бракує відчуття безпеки. Було б добре, якби були додаткові заходи для покращення психологічного стану мешканців».

Респондент 10:

«Я дуже приємно здивована тим, як добре все організовано. Комунікація з адміністрацією на високому рівні, завжди швидко реагують на будь-які прохання. Це місце дає відчуття стабільності, що дуже важливо для переселенців».

Респондент 13:

«Соціальний гуртожиток – це не просто житло, це дійсно новий старт для тих, хто змушений був покинути дім. Тут чудові умови, і я відчуваю справжню підтримку. Для мене це стало шансом на нове, стабільне життя».

Респондент 15:

«Мені не вистачає особистого простору, а також доступу до інформації щодо можливостей переселення в інші регіони або отримання допомоги від міжнародних організацій».

На основі відгуків мешканців КЗ «Маріупольський міський соціальний гуртожиток» можна зробити висновок, що загальна оцінка умов проживання є позитивною. Більшість респондентів відзначають затишні та чисті приміщення, доброзичливе ставлення персоналу, а також наявність необхідної

інфраструктури для комфортного життя. Особливо важливою є організація соціальних заходів, які допомагають переселенцям швидше інтегруватися та знайти підтримку.

Окремо мешканці підкреслюють важливість швидкої комунікації з адміністрацією та оперативного вирішення побутових і соціальних питань. Гуртожиток не лише забезпечує базові потреби, але й створює середовище, де люди відчувають стабільність та підтримку, що є критично важливим для переселенців.

Проте деякі респонденти вказують на недоліки, зокрема на відсутність почуття повної безпеки та недостатність особистого простору. Також висловлюється потреба в додатковій психологічній підтримці та доступі до інформації щодо можливостей переселення або отримання міжнародної допомоги. Ці аспекти можуть стати напрямами для подальшого покращення роботи соціального гуртожитку.

Загалом, мешканці оцінюють гуртожиток як місце, що надає їм шанс на нове життя в умовах стабільності та підтримки.

Соціальна адаптація та забезпечення комфортних умов проживання для переселенців є одним із ключових завдань сучасного суспільства. Особливу роль у цьому відіграють соціальні гуртожитки, які створюють безпечний простір та надають можливості для нового старту. З метою дослідження умов проживання та соціальної інтеграції мешканців соціального гуртожитку КЗ «Маріупольський міський соціальний гуртожиток» було проведено пілотне соціологічне дослідження.

Мета дослідження: вивчити умови проживання та соціальної інтеграції мешканців соціального гуртожитку КЗ «Маріупольський міський соціальний гуртожиток»

Час та місце проведення дослідження.

Дослідження проводилося з 10 вересня 2024 р. по 10 жовтня 2024 р.

Регіон опитування: м. Дніпро (гуртожиток за адресою м. Дніпро, вул. Лізи Чайкіної, 2)

Завдання:

1. Дослідження умов проживання (базові житлові умови, матеріальна інфраструктура гуртожитку).

2. Аналіз соціальної інтеграції (рівень взаємодії мешканців з адміністрацією, рівень психологічного комфорту).

3. Оцінка ефективності соціальної підтримки (доступність юридичних, соціальних, психологічних та медичних послуг).

Етапи дослідження:

І. Підготовчий етап:

1. Визначення цілей і завдань дослідження.

2. Згідно з метою дослідження обрати інструментарій.

3. Розробка інструментів збору даних (анкети, опитувальники, чек-листи для спостереження).

ІІ. Емпіричний етап:

1. Проведення тестування серед цільової групи осіб.

2. Проведення інтерв'ю з мешканцями.

3. Фіксація даних щодо матеріальних умов і організації життєвого простору.

ІІІ. Заключний етап:

1. Формування висновків та рекомендацій для покращення умов проживання та соціальної інтеграції мешканців.

2. Написання звіту згідно з отриманими результатами.

Методи дослідження:

Для дослідження були обрані кількісні методи збору соціологічних даних – анкетування та проведення інтерв'ю з мешканцями.

Кількість респондентів – 78.

В анкетуванні брали участь як жінки, так і чоловіки, проте жінок виявилося значно більше. Жінки становлять 62% респондентів (48 осіб), тоді як чоловіки – 38% (30 осіб) (рис.2.1.3).

Рис. 2.1.3. Стать респондентів

Розподіл мешканців за віковими групами демонструє різноманіття поколінь. Наймолодша група (до 18 років) складає 7,7 % (6 осіб). Найбільша частка респондентів належить до груп віком від 18 до 35 років (35,9 %, 28 осіб) та від 35 до 50 років (38,5 %, 30 осіб). Особи старше 50 років становлять 17,9 % (14 осіб) (рис.2.1.4).

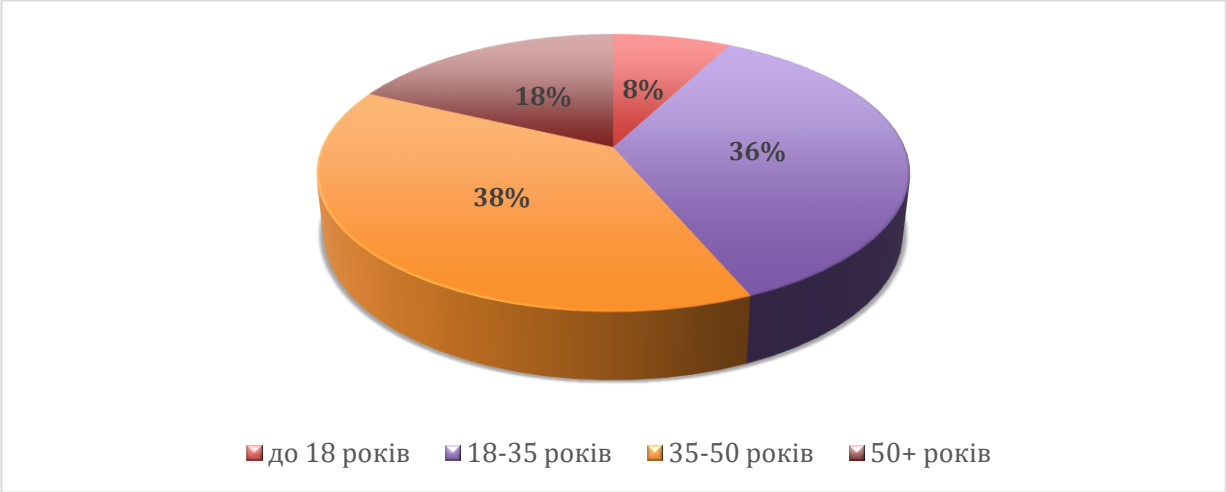

Рис. 2.1.4 Вік респондентів

У гуртожитку є 35 кімнат, кожна з яких закріплена за окремою родиною. Найменше кімнат заселені двома членами родини – це 6 кімнат (17,1%). Найбільше кімнат (19 або 54,3 %) заселені трьома членами родини. У 28,6% кімнат (10 кімнат) проживають родини з чотирма і більше членами, що відображено на рис. 2.1.5.

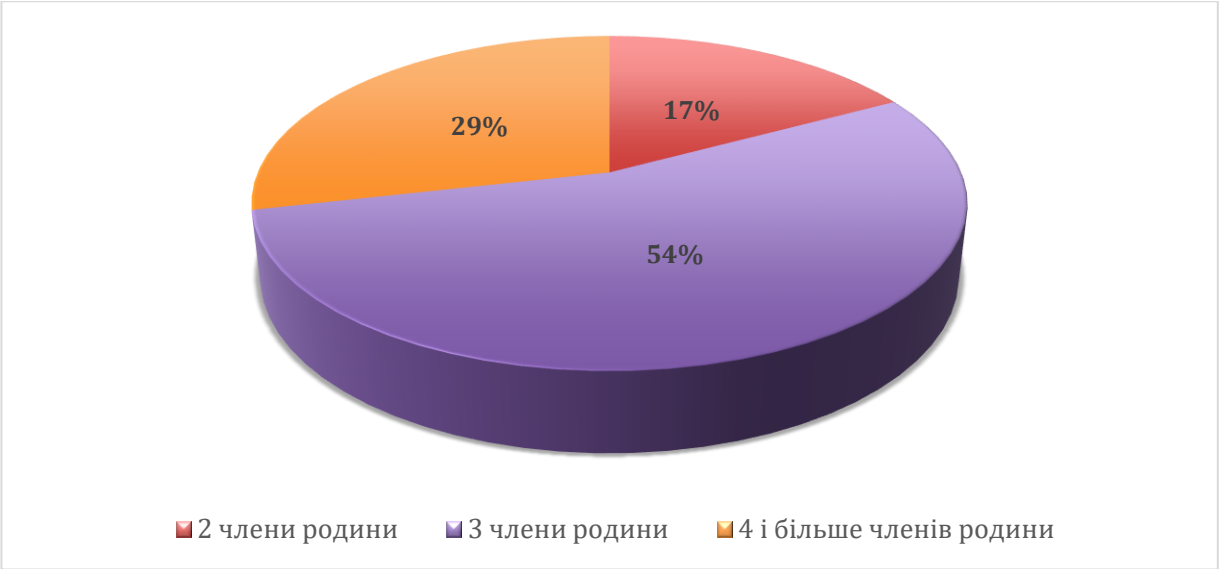

Рис. 2.1.5 Розподіл кімнат у гуртожитку за кількістю членів родини

Дослідження також аналізувало, як довго мешканці проживають у гуртожитку. Найменша частка респондентів (3 %) перебувають тут до 6 місяців. У період від 6 до 12 місяців проживає 12 % респондентів. Найбільше осіб (27 %) мешкають у гуртожитку протягом 18–24 місяців. Ті, хто проживає від 24 місяців і більше, складають 8 % (рис.2.1.6)

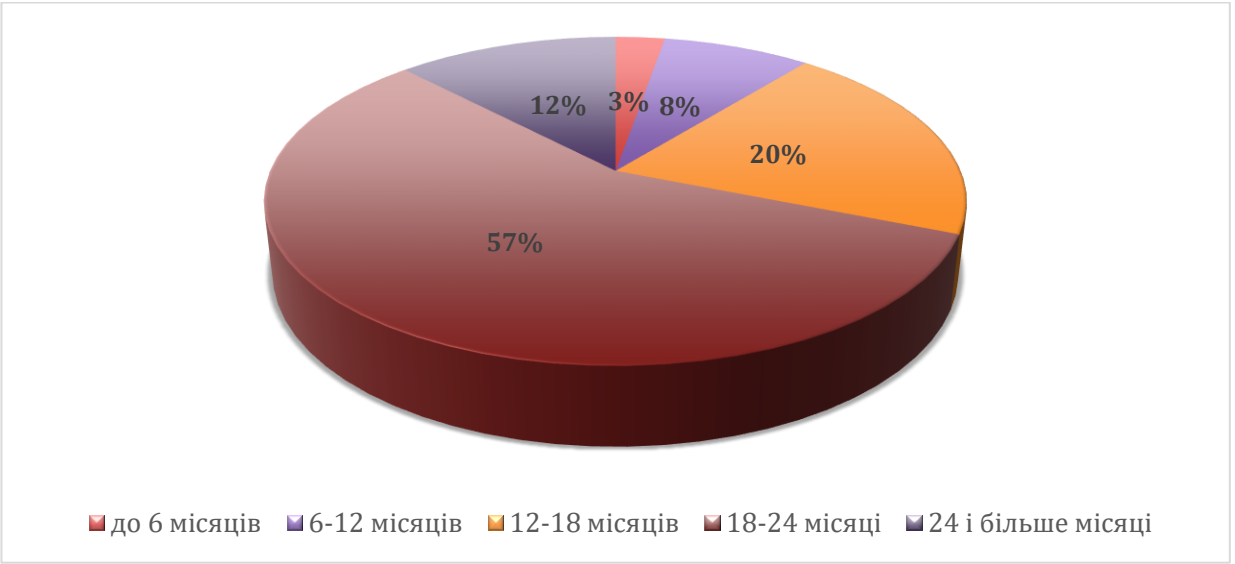

Рис. 2.1.6 Тривалість проживання респондентів

Результати опитування мешканців соціального гуртожитку свідчать про здебільшого позитивну оцінку умов проживання. Переважна більшість респондентів (78 %) поставили оцінки 4 або 5 за п’ятибальною шкалою, що свідчить про високий рівень задоволеності. Ще 19 % оцінили умови на

середньому рівні, зазначивши певні аспекти, які потребують покращення (рис.2.1.7).

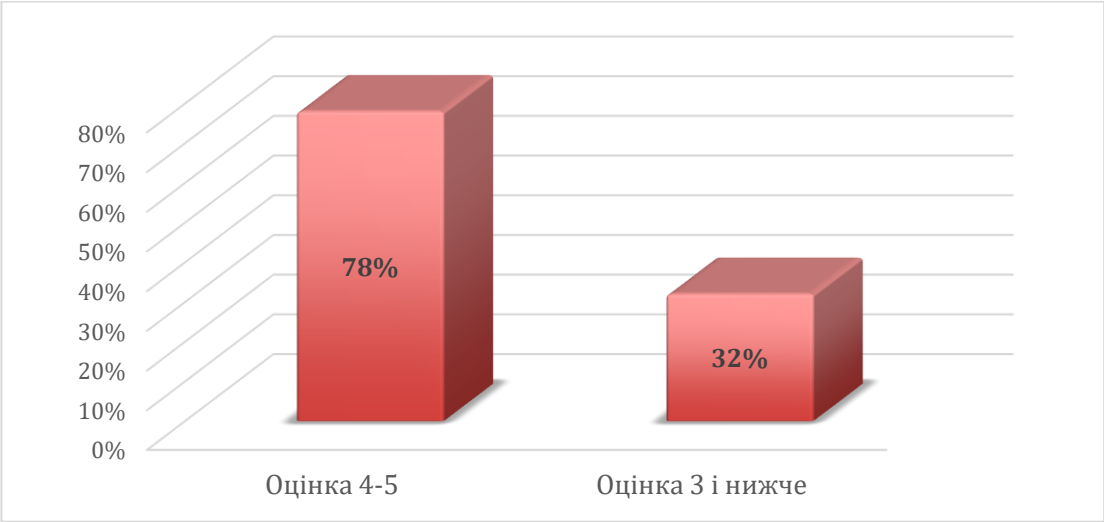

Рис. 2.1.7. Оцінювання умов проживання

Одним із ключових факторів, який вплинув на задоволеність, є чистота приміщень. 68 % респондентів висловили задоволення у цьому питанні, підкреслюючи, що регулярне прибирання значно сприяє створенню комфортного середовища для життя. Водночас, частина мешканців вважає, що можна ще підвищити стандарти гігієни.

Щодо стану меблів та обладнання, 65 % опитаних визнали їх задовільними. Мешканці відзначили, що наявні меблі та техніка повністю функціональні, хоча деякі елементи потребують оновлення або заміни, щоб відповідати сучасним стандартам комфорту.

Комунальні послуги, такі як вода, електрика та опалення, отримали високу оцінку. 72 % респондентів відзначили стабільність у їхньому забезпеченні, що є вагомим показником надійності та безпеки житлових умов.

Доступ до таких важливих приміщень, як кухня, душові та туалети, також був позитивно оцінений мешканцями. Постійний доступ до кухні підтвердили 85 % опитаних, а 78 % висловили задоволення умовами душу та туалету. Водночас, кілька мешканців звернули увагу на проблему доступності цих зон у години пікового навантаження, що створює певні незручності.

Соціальна інтеграція також є важливим аспектом життя у гуртожитку. Взаємодія з адміністрацією була оцінена позитивно: 70 % респондентів зазначили, що їм комфортно звертатися до адміністрації з різними питаннями. Більшість підкреслила її відкритість до діалогу та швидке реагування на запити, що створює довірливу атмосферу.

Соціальні заходи, організовані у гуртожитку, користуються популярністю серед мешканців. 65% респондентів беруть участь у таких подіях регулярно або час від часу. Найбільший інтерес викликають освітні тренінги та спільні святкові заходи, які допомагають людям інтегруватися у спільноту та налагоджувати соціальні зв'язки.

Вище перераховані аспекти відображені на рис. 2.1.8.

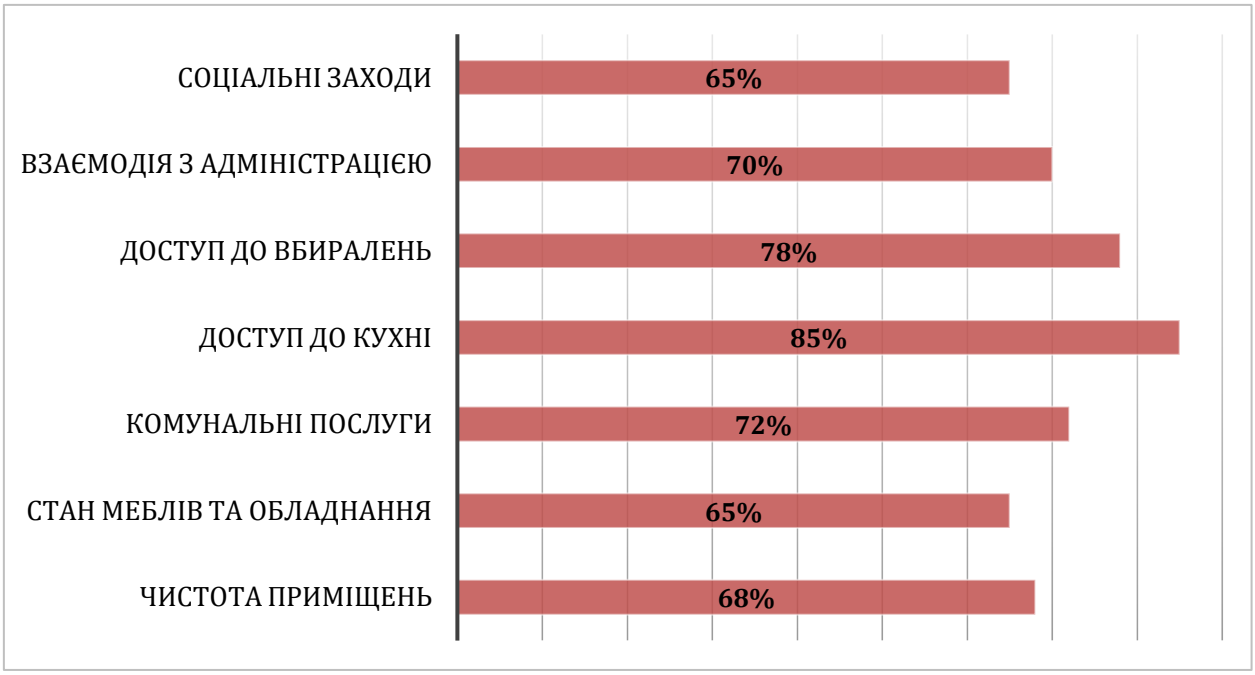

Рис. 2.1.8 Основні аспекти задоволеності мешканців

Окремо варто зазначити високий рівень дружелюбності між мешканцями, який оцінили позитивно 80 % респондентів. Це сприяє створенню затишної та позитивної атмосфери в гуртожитку, де люди можуть підтримувати одне одного у складних життєвих обставинах.

Додаткові послуги та ресурси також відіграють важливу роль у житті мешканців. 60% респондентів відзначили доступність психологічної

підтримки, яка суттєво покращує їхнє емоційне самопочуття. Для сімей із дітьми важливим є функціонування дитячої кімнати, якість якої задовольнила 75% батьків. Водночас, мешканці вказали на потребу в розширенні доступу до курсів підвищення кваліфікації та заходів для соціальної інтеграції, що є актуальним для багатьох переселенців.

Загальна підтримка мешканців у гуртожитку оцінюється позитивно, про що свідчать 72 % опитаних, які поставили високі оцінки. Серед основних переваг мешканці найчастіше згадують дружню атмосферу, стабільність у забезпеченні базових потреб та відкритість адміністрації до діалогу (рис. 2.1.9).

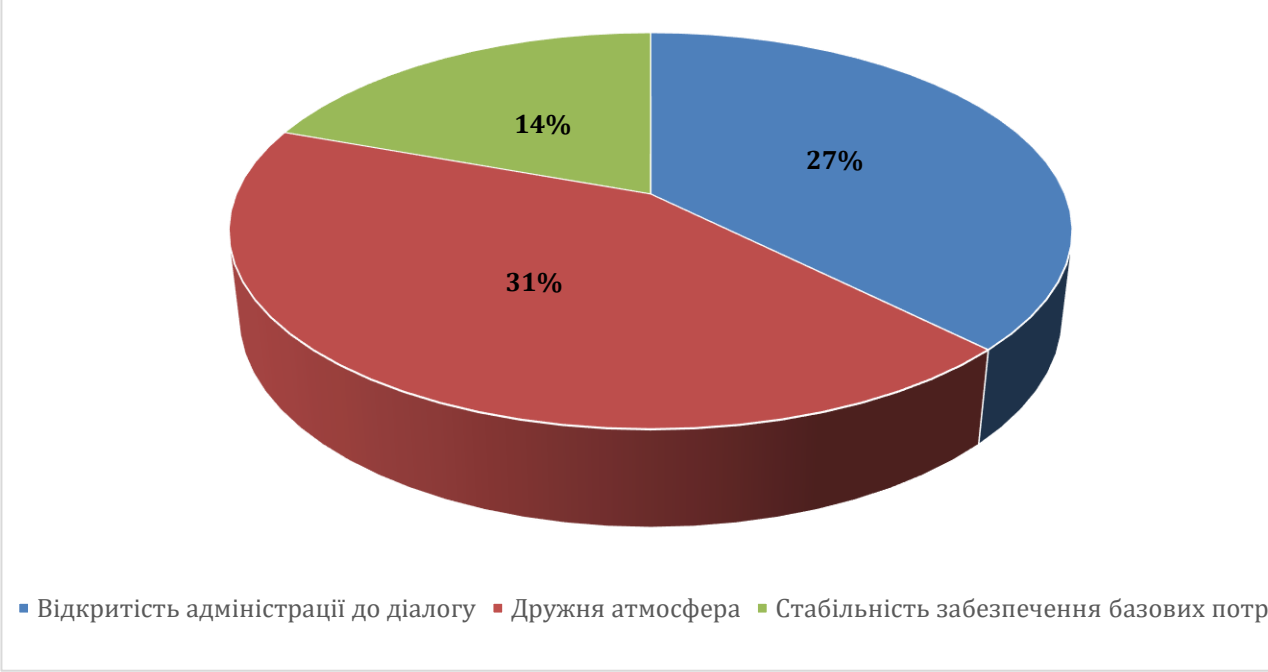

Рис. 2.1.9. Основні переваги житлових умов у гуртожитку (за даними 72 % опитаних)

Водночас є аспекти, які потребують вдосконалення. Основні турботи мешканців стосуються покращення санітарних зон, організації додаткових навчальних заходів і модернізації зношених меблів та інфраструктури. Ці напрями можуть стати основою для подальшого розвитку та покращення умов проживання.

Соціальний гуртожиток демонструє високий рівень підтримки мешканців та сприятливі умови проживання. Респонденти висловлюють

загальне задоволення як інфраструктурою, так і соціальною атмосферою. Пріоритетом для подальшого розвитку має бути поступове оновлення санітарних зон та розширення додаткових послуг для мешканців.

Рекомендації для покращення умов у КЗ «Маріупольський міський соціальний гуртожиток»:

1. **Покращення умов проживання та комунальних послуг:**

- забезпечити оновлення кімнат (заміна меблів) для відповідності сучасним стандартам комфорту;
- підтримувати стабільність постачання комунальних послуг (вода, електроенергія, опалення). Розробити систему оперативного реагування на аварійні ситуації.

2. **Розширення соціальних послуг:** соціальні послуги мають включати не лише стандартну допомогу, але й підтримувати адаптацію мешканців у нових умовах.

3. **Посилення психологічної допомоги:**

- організація регулярних консультацій із фахівцями, проведення групових тренінгів і семінарів.
- впровадження онлайн-платформ для отримання консультацій у разі неможливості офлайн-зустрічей.

4. **Ефективна юридична допомога:** надання консультацій щодо захисту прав переселенців, оформлення документів і доступу до соціальних гарантій.

5. **Допомога у працевлаштуванні:**

- запровадження курсів професійного навчання та перепідготовки, адаптованих до місцевого ринку праці.
- проведення ярмарків вакансій, тренінгів із написання резюме та підготовки до співбесід.
- надання інформації про гранти та програми підтримки працевлаштування, зокрема ваучери на навчання від центрів зайнятості.

6. **Посилення інтеграції в місцеву громаду:**

- організовувати культурні події, зустрічі та волонтерські проєкти, які залучатимуть переселенців до активного життя громади.
- впроваджувати програми наставництва, у межах яких місцеві жителі чи соціальні працівники допомагатимуть новим мешканцям адаптуватися до нового середовища.

7. Інформаційна підтримка:

- створення інформаційної інфраструктури: відкриття ресурсних центрів чи інформаційних пунктів, де внутрішньо переміщені особи можуть отримати інформацію про доступні місцеві ресурси, соціальні послуги, можливості працевлаштування, навчання та медичну допомогу.
- створення довідника «Посібника переселенця», який включатиме контакти служб підтримки, процедури отримання соціальної допомоги, доступ до державних послуг, інформацію про освітні заклади, спортивні секції та інші важливі аспекти.

8. Освітні програми для соціальної адаптації:

- навчання життєвим навичкам, проведення курсів із фінансової грамотності, управління часом і правової обізнаності.
- залучення переселенців до місцевих ініціатив, що сприятимуть соціалізації та налагодженню зв'язків між переселенцями й місцевими жителями.

9. Соціально-культурні програми:

- *для дітей:* створення у дитячій кімнаті просторів дозвілля з гуртками за інтересами, спортивними секціями та інтеграційними ігровими заходами.
- *для всіх вікових груп:* проведення заходів, які сприятимуть розвитку емоційного благополуччя та соціальних зв'язків, таких як тематичні вечори, творчі майстер-класи, спортивні події.

Запропоновані рекомендації спрямовані на покращення житлових умов і соціальної адаптації мешканців гуртожитку. Ці результати допоможуть покращити умови проживання в соціальному гуртожитку та сприятимуть кращій інтеграції переселенців у місцеву громаду.

Висновки

У цьому розділі розглянуто організаційні аспекти соціальної підтримки та інтеграції внутрішньо переміщених осіб у місцях їх тимчасового перебування, а також виявлено ключові виклики і проаналізовано практичні заходи для їх подолання.

Дослідження показало, що організація місць тимчасового проживання для ВПО супроводжується значними труднощами, пов’язаними з обмеженими ресурсами, нестачею житлових площ та потребою в кваліфікованих кадрах для надання соціальної допомоги. Серед них:

- недостатня кількість доступного житла, особливо у великих містах;
- перенаселеність тимчасових місць розміщення, що обмежує доступ до якісних житлових умов;
- соціальна напруга між місцевими мешканцями та ВПО через конкуренцію за ресурси;
- нестача кваліфікованих кадрів для надання психологічної допомоги та організації інтеграційних програм;
- неоднорідність підтримки в різних регіонах через брак координації між державними та місцевими органами.

Доведено, що децентралізація є ключовим підходом, який дозволяє більш ефективно використовувати ресурси та адаптувати підтримку до потреб місцевих громад.

На прикладі КЗ «Маріупольський міський соціальний гуртожиток» проаналізовано досвід надання підтримки ВПО, де забезпечуються базові умови проживання, медична, психологічна та правова допомога. Особливий акцент зроблено на практичних заходах інтеграції ВПО у місцеве середовище, що сприяє їхній соціальній адаптації. Продемонстровано ефективність у забезпеченні сучасним, комфортним та безпечним тимчасовим житлом, створеним відповідно до потреб постраждалих родин. Завдяки прозорим процедурам розподілу житла, злагодженій роботі фахівців та залученню

міжнародних партнерів, проєкт став зразком успішної інтеграції переселенців в умовах гуманітарної кризи.

Результати анкетування мешканців соціального гуртожитку свідчать про наявність певних проблемних питань, пов'язаних із матеріальною підтримкою, обмеженим доступом до освітніх та професійних можливостей, а також психологічною адаптацією. Попри це, досвід Маріупольського соціального гуртожитку показав, що при належній організації та підтримці ВПО можуть ефективно інтегруватися у громади, якщо отримують комплексну підтримку, що відповідає їхнім потребам.

Цей розділ доводить, що успішна організація соціальної підтримки та інтеграції ВПО потребує врахування специфічних викликів і впровадження практичних заходів, спрямованих на покращення умов проживання, розширення доступу до ресурсів та посилення адаптаційних можливостей.

2.2 Соціальна робота благодійних організацій з ВПО в Україні

© Єфремова Ніна Павлівна
магістр з соціальної роботи, фахівець з моніторингу ситуації ВПО, БО БФ «Право на захист»

До 2014 р. в Україні спостерігалося активне зростання благодійних організацій. За даними НСІД в 2008 р. їх кількість дорівнювала 11660, у 2009 р. – 12267, у 2010 р. – 12860, у 2012 р. – 14055 шт. До кінця 2013 р. їх кількість зросла до 14653. Причому в 2012 р. Україна у світовому рейтингу благодійності займала 111 місце[10]. Показники благодійності України засвідчували, що громадяни більше покладаються на власні можливості в організації доброчинних заходів. Вони охочіше самостійно перераховують кошти нужденним та займаються волонтерською діяльністю, ніж передають адміністрування цієї сфери благодійним організаціям.

[10] Розвиток благодійництва в сучасній Україні. Аналітична записка. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/rozvitok-blagodiynictva-v-suchasniy-ukraini-analitichna

Але все змінив 2014 р., коли відбулася окупація Криму росією та розпочалися військові дії на Сході України. Дані НСІД засвідчують, що в 2017 р. кількість благодійних організацій в Україні вже складала 17062, а в 2019 р. – 18557[11], тобто суттєво зросла порівняно з 2013 р. Однак, за словами експертів Українського форуму благодійників, більшість благодійних організацій існують лише формально, а основний благодійний бюджет України формується 500 – 1000 організаціями[12].

Аналіз результатів експертного опитування про діяльність українських благодійних організацій, проведеного на замовлення Фонду родини Загорій[13], дозволяє виділити такі особливості інституційного розвитку благодійних організацій після 2014 р.:

1. Зростання частки бюджетів великих фондів (понад 10 млн грн) з 79,2 % до 92 %.

2. Диверсифікованість джерел фінансування благодійних організацій: 83% мають більше одного джерела фінансування. Найбільш поширеними є пожертви приватних осіб (39 %), кошти міжнародних інвесторів (33 %) та інвестиції бізнесу (17 %).

3. Наявність проблем організаційно-кадрового забезпечення, особливо у сфері фандрейзингу: 85% благодійних організацій мають постійний штат співробітників до 10 осіб (без урахування волонтерів), а 89 % не мають спеціалізованих відділів з фандрейзингу або фахівців-фандрейзерів.

4. Недостатня публічність діяльності благодійних організацій: лише 47 % мають у відкритому доступі звіти про свою діяльність, 39 % – фінансові звіти, 36 % – веб-сайт, 42 % – сторінку у Facebook. Навіть під час опитування 53 % благодійних організацій не надали відповіді щодо середнього розміру пожертв.

---

[11] Розвиток благодійності в Україні. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/rozvitok-blagodiynosti-v-ukraini

[12] Там само

[13] Діяльність українських благодійних організацій: дослідження Corestone Group та GFK Ukraine на замовлення Фонду родини Загорій. URL: https://zagoriy.foundation/charity_funds_report.pdf

З 2014 р. зміна суспільного ставлення до благодійності стала важливим фактором національної єдності в подоланні кризових явищ у політичній, економічній, військовій, соціальній, медичній та транспортній сферах. Волонтерські та благодійні організації відіграють значну роль в акумулюванні матеріальних, фінансових, людських та інших ресурсів, спрямованих на допомогу соціально незахищеним верствам населення, військовослужбовцям Збройних Сил України, учасникам АТО, переселенцям та іншим особам, які постраждали внаслідок збройного конфлікту. Особлива увага з 2014 р. благодійними організаціями приділяється допомозі внутрішньо переміщеним особам (далі – ВПО) в Україні.

У 2022 р. розпочалося повномасштабне вторгнення російських військ на територію України, що спричинило бурхливий розвиток благодійних організацій. За даними Opendatabot «…20 671 благодійних організацій нараховується в Україні станом на початок грудня 2023. Їх кількість зросла на 74% від початку повномасштабної війни»[14]. Як наслідок у 2022 р. Україна посіла 10 місце в Світовому індексі благодійності, а в 2023 р. – вже 2 місце, що свідчить про активний розвиток благодійництва[15].

Водночас зросла і кількість ВПО, які потребують соціальної підтримки, що теж суттєво вплинуло на розвиток благодійних організацій в Україні та обумовило зростання їх кількості в останні роки. На рис. 2.2.1 представлено географію розташування осередків благодійних організацій до та після вторгнення. Переважна більшість благодійних організацій розташовуються в обласних центрах та великих містах, де реєструється найбільша кількість ВПО та інших осіб, які перебувають в складних життєвих обставинах.

[14] Благодійний бум: кількість благодійних організацій зросла майже удвічі від початку повномасштабної війни. URL: https://opendatabot.ua/analytics/non-profit-2023 (дата звернення 30.10.2024).

[15] Заблоцька О. Україна – на другому місці у світовому рейтингу благодійності. URL: https://suspilne.media/culture/616275-ukraina-na-drugomu-misci-u-vsesvitnomu-rejtingu-blagodijnosti (дата звернення 30.10.2024).

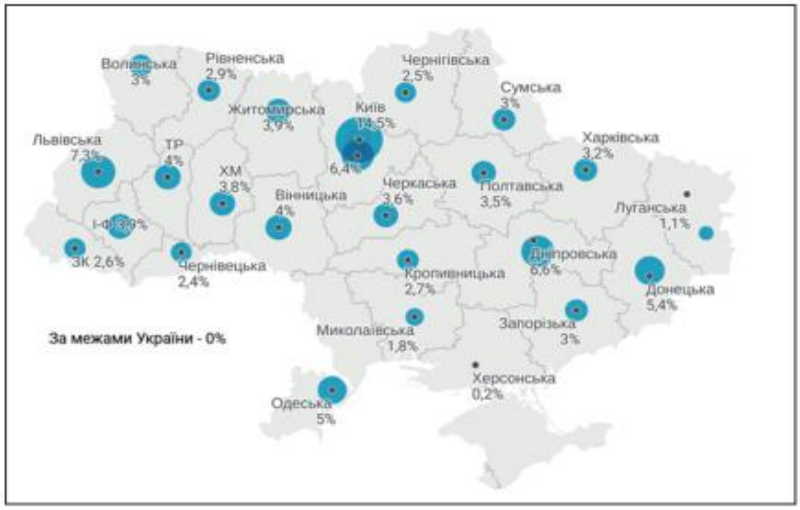

а)

б)

Рис. 2.2.1. Географія розташування осередків благодійних організацій до (а) та після (б) повномасштабного вторгнення росії в Україну[16]

Саме в цих містах, які представлені на рис. 1 зосередилася після 2022 р. соціальна робота благодійних організацій з ВПО.

Починаючи з моменту повномасштабного вторгнення, більшість благодійних організацій були змушені оперативно частково перепрофілювати та розширити свою діяльність в сфері соціальної роботи з ВПО. Незважаючи на шок перших тижнів війни, вони продовжували працювати і швидко

[16] Громадянське суспільство України в умовах війни. Звіт. URL: https://ednannia.ua/attachments/article/12447/Громадянське%20суспільство%20в%20умовах%20війни%202022.pdf

адаптувалися до нових обставин. Деякі організації були вимушені терміново переміститися, а окремі опинилися на певний час в умовах окупації або оточення.

Від початку повномасштабного вторгнення до теперішнього часу діяльність благодійних організацій була переважно зосереджена на наданні негайної допомоги та задоволенні базових потреб за запитами ВПО. Багато організацій брали участь в евакуації населення, розподілі продуктової та гігієнічної гуманітарної допомоги, наданні психологічної підтримки. Деякі благодійні організації розширили цільову аудиторію – як географічно, так і шляхом включення до неї нових вразливих категорій, наприклад, ВПО. Крім того, організації намагалися продовжувати надавати послуги своїм звичним цільовим аудиторіям з урахуванням нових умов.

За результатами окремих досліджень основні труднощі в діяльності благодійних організацій, як напередодні вторгнення, так і після нього, стосувалися фінансової забезпеченості, зокрема виплат працівникам, закупівлі матеріалів, оплати послуг тощо. Серед благодійних організацій, які діяли до 24 лютого 2022 року, про фінансові труднощі повідомили 59,8 %, а після початку війни – 49,6 %. Зменшення цього показника може бути зумовлене загальним скороченням активності та заморожуванням проєктів під час війни. Серед новостворених благодійних організацій фінансова забезпеченість також є найбільш поширеною перешкодою для реалізації їхньої діяльності в громадському секторі, про що повідомили 61,6 % представників цих організацій[17].

Серед інших поширених труднощів для діючих до 24 лютого 2022 р. та новостворених благодійних організацій виділяється проблема наявності офісу та комунікацій (електропостачання, інтернет). Про існування такої проблеми до початку вторгнення повідомили 24,1 % діючих благодійних організацій, тоді як після вторгнення ця частка зросла до 43,3 %. Майже стільки ж (42,2 %) представників новостворених організацій зазначили наявність цієї проблеми.

[17] Там само

Ще однією поширеною проблемою є технічне забезпечення (обладнання, канцелярія, транспорт тощо), про що повідомила чверть благодійних організацій, які працювали тривалий час (24,1 % до вторгнення і 25,5 % після нього) та 38,1 % новостворених організацій.

Організації, які вели свою діяльність ще до повномасштабної війни, зазначають суттєве (більш ніж у 4 рази) погіршення ситуації з фізичною безпекою команди та майна організації, причинами чого стали обстріли, утиски членів команди, напади тощо. Новостворені організації не акцентують увагу на ситуації з фізичною безпекою, оскільки не мають досвіду роботи в більш сприятливих умовах; це не означає, що ця проблема для них не існує.

Для нових організацій складні умови роботи були зрозумілими від самого початку, що дозволило їм відповідно спланувати та спрямувати свою діяльність. Водночас для благодійних організацій, які здійснювали свою діяльність до 24 лютого 2022 р., було необхідно переналаштувати роботу відповідно до умов воєнного часу. Основними викликами адаптації до умов роботи під час війни для ГО/БО, які розпочали свою діяльність до 24 лютого 2022 р., стали:

– забезпечення безпечних умов роботи для команди (40,8 %);

– налагодження ефективної взаємодії з партнерами (29,8 %);

– скорочення кількості працівників через мобілізацію, виїзд за кордон тощо (29 %);

– втрата фінансової підтримки донорів (28,2 %)[18].

При наданні допомоги ВПО основною проблемою стала розрізненість благодійних фондів та відсутність централізованої системи інформування, яка б надавала чіткі вказівки щодо доступної допомоги. Через фрагментовану організацію благодійних і державних фондів ВПО часто стикаються з труднощами у пошуку необхідної інформації про те, де і які види допомоги чи послуг можна отримати, а також які кроки потрібно зробити для доступу до них. Відсутність єдиної платформи ускладнює отримання підтримки та знижує

[18] Там само

ефективність допомоги, адже для багатьох ВПО важливо мати швидкий доступ до ресурсів, особливо у критичних життєвих ситуаціях. Запровадження такої платформи дозволило б спростити координацію фондів та полегшити шлях до отримання необхідних ресурсів, одночасно сприяючи зниженню психологічного навантаження, пов'язаного з пошуком підтримки.

Водночас варто відзначити і перші спроби щодо створення таких платформ. Так, наприклад, у м. Одеса, для забезпечення ефективного обліку та справедливого розподілу гуманітарної допомоги, інформація про кожну особу, яка потребує такої підтримки, вноситься до Бази даних отримувачів гуманітарної допомоги. Це дозволяє відстежувати надану допомогу та планувати подальші дії щодо підтримки населення. Видача гуманітарної допомоги здійснюється за умови обов’язкового пред’явлення документа, який посвідчує особу, що забезпечує ідентифікацію отримувача та запобігає можливим зловживанням. Крім того, отримувач повинен поставити особистий підпис, підтверджуючи факт отримання допомоги[19]. Такий підхід гарантує прозорість процесу та впевненість у тому, що допомога надходить саме тим, хто її дійсно потребує.

Варто також звернути увагу на окремі найбільш успішні кейси допомоги ВПО благодійними організаціями. Серед них діяльність фонду «Карітас» та його підрозділів.

З 2015 р. в Україні почали формуватися підрозділи міжнародного фонду «Карітас». Зокрема з 2015 р. почав працювати БО БФ «Карітас Краматорськ». З початку конфлікту на сході України організація «Карітас Краматорськ» зосередила свою діяльність на вирішенні гуманітарних проблем ВПО та мешканців буферної зони. З 2015 р. було реалізовано десятки проєктів, які охоплюють широкий спектр заходів – від розподілу продуктів харчування та засобів гігієни до проєктів, спрямованих на примирення.

Команда «Карітас Краматорськ» складається з понад 60 фахівців різних

[19] Як отримати гуманітарну допомогу в Одесі: умови, порядок, адреси. URL: https://omr.gov.ua/ua/news/233030/

спеціальностей, включаючи соціальних працівників, психологів, логістів, експертів у галузі сільського господарства та підприємництва, а також аніматорів, педагогів та інших спеціалістів[20].

Організація значно сприяла стабілізації суспільства та ефективній інтеграції ВПО у місцеві громади, підтримуючи їх у подоланні наслідків війни та навчаючи методам ненасильницького вирішення конфліктів під девізом «Об'єднуючи людей заради миру: від зцілення до кооперації». Особлива увага приділяється сільським громадам. Серед найбільш важливих проєктів організації, які націлені на підтримку ВПО, слід виокремити такі:

– «гранти на підтримку приватного сільського господарства» – спрямований на відновлення засобів до існування для ВПО та місцевого населення в сільській місцевості через розвиток приватного сільського господарства;

– «домашня опіка для ВПО у м. Краматорськ» – має на меті покращення фізичного та психологічного здоров'я і якості життя нужденних осіб, включаючи одиноких, тяжкохворих, людей з інвалідністю та людей похилого віку;

– «кар'єра для нового життя» – ініційований для сприяння працевлаштуванню переселенців та місцевих мешканців, які внаслідок конфлікту втратили основне джерело доходу;

– «медична допомога соціально вразливому населенню, яке постраждало від конфлікту в Донецькій і Луганській областях» –спрямований на покращення доступу до первинної медико-санітарної допомоги для літніх людей, осіб з інвалідністю, одиноких матерів та дітей у сільських і приміських районах уздовж лінії розмежування на підконтрольних уряду територіях України;

– «підготовка до зими мешканців буферної зони Луганської та Донецької областей» – має на меті допомогу населенню буферної зони у підготовці до зимового періоду, запобігання переохолодженню, поширенню

[20] БО БФ «Карітас Краматорськ». URL: https://kram.caritas.ua/

захворювань та забезпечення підготовки житла до зими.

До успішних практик БО БФ «Карітас Краматорськ» слід віднести такий масштабний проєкт швидкого реагування на гуманітарну кризу, як «Забезпечення базових потреб постраждалих від конфлікту на сході України». У рамках цього проєкту бенефіціари отримували як гуманітарну допомогу, так і підтримку у відновленні засобів до існування, зокрема:

– розподіл продуктових наборів та засобів гігієни;

– регулярні виплати для забезпечення базових потреб населення в продуктах харчування, засобах гігієни та одязі;

– постачання палива для обігріву житлових приміщень населення буферної зони Донецької області;

– медичний супровід та допомога у придбанні медикаментів і проходженні обстежень;

– психологічна допомога та психосоціальний супровід населення;

– надання грантів на відновлення або розвиток власної справи;

– перепідготовка та здобуття нової кваліфікації;

– програми «гроші за роботу» (cash for work) для набуття професійного досвіду.

За період реалізації проєкту допомогу отримали понад 26000 ВПО та мешканців буферної зони[21].

З 24 лютого 2022 р. Товариство Червоного Хреста України мобілізувало всі свої сили та ресурси для швидкого реагування на гуманітарну кризу, спричинену розгортанням збройного конфлікту на території України. Основне завдання організацій Товариства полягає в забезпеченні базових потреб людей, які, тікаючи від війни, вимушені облаштовуватися на нових місцях[22].

Районні, міськрайонні, міські та обласні організації Товариства Червоного Хреста України на місцевому рівні надають підтримку ВПО. Волонтери та співробітники цих організацій видають продуктові набори

[21] Успішні практики з інтеграції ВПО та біженців в Україні, Грузії, Вірменії, Росії, Північному Кавказі. URL: https://kriegsfolgen-ueberwinden.de/wp-content/uploads/RU-Брошюра_превью.pdf

[22] Допомога внутрішньо переміщеним особам. URL: https://redcross.org.ua/idps/ .

(крупи, макаронні вироби, консерви, цукор, борошно, олію та інші продукти тривалого зберігання) та засоби гігієни (підгузки для дітей та дорослих, засоби особистої гігієни для чоловіків і жінок, дезінфекційні засоби тощо). Крім того, при наявності організації надають лікарські засоби та медикаменти. Також функціонують Банки одягу, де люди можуть отримати як нові речі, так і вживаний одяг для дорослих та дітей, а також іграшки та інші необхідні речі, такі як посуд, ковдри, постільна білизна, рушники тощо.

Окрім матеріальної допомоги, місцеві організації Товариства Червоного Хреста України організовують для ВПО тренінги з першої допомоги, мінної небезпеки, міжнародного гуманітарного права тощо. Також спеціалісти надають психосоціальну підтримку постраждалим, зокрема дітям, сім'ям та літнім людям.

Місцеві осередки Товариства підтримують зв’язок із соціальними службами та органами влади у місцях компактного проживання ВПО. На їх запит волонтери доставляють продукти харчування, питну воду, засоби гігієни, одяг та інші необхідні речі. Крім того, у таких місцях проводяться тренінги та заходи з психосоціальної підтримки[23].

Разом з міжнародними партнерами Товариство допомагає облаштувати побут у місцях компактного проживання ВПО. Наприклад, в Івано-Франківську було надано 400 ліжок, матраци, пральну машину та хлібопічку для гуртожитку, де розмістили ВПО. Інші центри забезпечуються пральними машинами, холодильниками, мікрохвильовими печами та іншими побутовими приладами.

У березні 2023 р. в Кам'янці-Подільському Товариство разом із місцевою владою відкрило два Центри гігієни, обладнані пральними машинами, де ВПО можуть безкоштовно випрати одяг. За перші два місяці роботи центрів їх послугами скористалося понад 20 тис людей. У Львові почали будівництво тимчасових будиночків для вагітних жінок, які евакуювалися з небезпечних районів. На це Товариство виділило 26 млн

[23] Там само

гривень.

Централізована допомога населенню здійснюється через місцеві осередки, медичні заклади та органи влади, які передають дані про потреби мешканців. Національний комітет Товариства формує гуманітарні вантажі і відправляє їх у регіони для подальшого розподілу.

Товариство Червоного Хреста України запустило кілька програм підтримки ВПО, зокрема Ваучерну програму у березні-квітні 2022 р., що дозволяла вразливим категоріям ВПО купувати товари на суму 2200 грн у мережі супермаркетів «Сільпо». Програма була розширена на міста Полтава, Житомир, Кропивницький, Дніпро, Запоріжжя та Черкаси, а її отримувачами стали багатодітні родини, люди старшого віку, особи з інвалідністю, вагітні жінки та родини з малолітніми дітьми. Програма завершилася у травні 2022 р. і охопила понад 20 тис родин, а наразі розробляються нові програми.

22 квітня 2022 р. Товариство підписало меморандум з Міжнародним комітетом Червоного Хреста та Міністерством соціальної політики щодо надання фінансової допомоги постраждалим. Фінансова допомога розміром 2500 грн на місяць надається вразливим верствам, зокрема ВПО, інформація про яких міститься в Єдиній інформаційній базі даних або які подали заявки через платформу «єДопомога»[24]. Термін надання допомоги може бути продовжений за наявності фінансування.

Виплати здійснюються на основі наявних даних без подачі додаткових заявок та не залежать від інших виплат, зокрема допомоги на проживання для ВПО.

Іншим успішним кейсом допомоги ВПО зі сторони благодійних організацій стала діяльність Благодійної організації «Благодійний Фонд «Станція Харків»» та Громадська організація «Волонтерська ініціатива «Станція Харків».

«Станція Харків» – волонтерська ініціатива, заснована в Харкові у травні 2014 р. Метою цієї незалежної, недержавної, неприбуткової

[24] Платформа «єДопомога». URL: edopomoga.gov.ua (дата звернення 13.11.2024).

громадської організації є ефективне надання актуальної допомоги людям, які опинилися в складних життєвих обставинах. Волонтерська ініціатива «Станція Харків» допомагає виключно мирним громадянам. «Станція Харків» робить внесок у розвиток чесного, солідарного та активного громадянського суспільства, сприяючи поверненню віри людей у себе та один в одного. Пріоритетами є захист прав і свобод, реалізація рівних можливостей та запобігання різним видам дискримінації. Серед напрямів діяльності благодійної організації:

– соціальна інтеграція та адаптація;

– психологічна підтримка;

– проведення навчальних курсів;

– перекваліфікація та допомога в працевлаштуванні;

– благодійна та гуманітарна допомога;

– організація культурних заходів та дозвілля[25].

На початку літа 2014 р. був створений перший пункт допомоги, який на той час був єдиним у Харкові місцем, де люди з Автономної Республіки Крим та Донбасу могли отримати гуманітарну допомогу від небайдужих харків'ян.

З кінця липня – початку серпня 2014 р. було засновано волонтерський пункт «Станції Харків», де надавалася консультативна допомога. Організовувалося харчування, надавалася гуманітарна допомога у вигляді предметів першої необхідності та продуктових наборів для подорожі, а також здійснювалося тимчасове поселення осіб, які опинилися в складних обставинах. За приблизними підрахунками, у цьому пункті допомогу отримали понад 30 тис осіб.

Поступово, у серпні 2014 р., до волонтерської ініціативи приєдналися державні служби – Державна служба України з надзвичайних ситуацій та Харківський центр зайнятості, з якими «Станція Харків» продовжує активно співпрацювати. У 2015 р. в рамках роботи «Станції Харків» було відкрито чотири регіональні пункти, які надавали аналогічну допомогу місцевим

[25] Станція Харків. URL: https://station.kharkiv.ua/

мешканцям. Наразі регіональний пункт залишився лише в Куп'янську-Вузловому.

Основним джерелом фінансування організації є пожертви від громадян України, представників українських діаспор за кордоном, іноземних громадян та донорських організацій. «Станція Харків» співпрацює з міжнародними гуманітарними та правозахисними організаціями, що надають гуманітарну допомогу та інституційну підтримку на засадах нейтральності, незалежності, прозорості та рівноправного партнерства.

Пожертви благодійників здійснювалися як на рахунки Благодійного фонду «Станція Харків», так і адресно конкретним особам і сім'ям – у вигляді грошей, речей або послуг. Гранти донорів надавалися для вирішення конкретних проблем: соціальна адаптація, працевлаштування, перекваліфікація, облаштування регіональних пунктів «Станції Харків» тощо[26].

До основних проєктів благодійної організації слід віднести наступні:

– «підтримка і розвиток підприємницьких ініціатив» (у співпраці з Асоціацією приватних роботодавців): метою проєкту була матеріальна допомога ВПО в організації власного бізнесу та матеріальному забезпеченні сімей. У проєкті брали участь переважно ті ВПО, які раніше вже отримували різні види допомоги від «Станції Харків»;

– «розширення і покращення доступу до інформації, юридичної та психосоціальної допомоги в м. Харків та Харківській області»: регіональний проєкт, спрямований на налагодження функціонування головного та регіональних пунктів «Станції Харків» для надання гуманітарної допомоги ВПО та сприяння їхній адаптації;

– «захист прав ВПО в Україні»: спрямований на підтримку та надання допомоги ВПО, включаючи гуманітарну. У рамках проєкту було орендовано хостел для тимчасового проживання ВПО, які щойно покинули зону АТО,

[26] Успішні практики з інтеграції ВПО та біженців в Україні, Грузії, Вірменії, Росії, Північному Кавказі. URL: https://kriegsfolgen-ueberwinden.de/wp-content/uploads/RU-Брошюра_превью.pdf

орендовано приміщення для Центру адаптації дітей з інвалідністю, проведено юридичні та психологічні консультації, надано допомогу в пошуку та оренді житла, цілодобово працювала гаряча лінія;

Також було проведено низку заходів щодо соціалізації та реабілітації дітей з особливими потребами віком до 18 років. Для всіх учасників проєкту (120 дітей) були придбані необхідні речі для полегшення подальшої самостійної реабілітації.

Благодійна організація також реалізовувала довготривалі програми підтримки ВПО, зокрема:

– програма адресної допомоги «Станція Підтримка»: повністю волонтерська ініціатива, яка з серпня 2014 р. не отримувала фінансової підтримки від грантових проєктів. Усі кошти були зібрані через фандрейзинг – від приватних осіб і підприємств України та інших країн. Ініціативі вдалося знайти приватних донорів для сімей у кризовій ситуації, надаючи адресну підтримку для поліпшення їхнього економічного становища. 350 сімей у критичних умовах отримали адресну допомогу, а 235 сімей ВПО – набори для новонароджених (ліжечка, одяг, підгузки).

– ваучерна програма «Гуманітарна допомога вимушено переміщеним особам і громадам, які постраждали в результаті конфлікту в Україні»: ваучери на придбання продовольчих товарів і товарів першої необхідності отримали близько 2 700 осіб;

– «З правом на Надію, з Вірою в Любов»: допомога в подоланні кризового стану сімей ВПО («Станція Надія») в рамках акції «Папа для України». Програма передбачала видачу продуктів і ліків, а також надання допомоги у вигляді оплати тимчасового житла в Харкові та Харківській області для переселенців, які опинилися в складних ситуаціях.

Фонд Східна Європа, спираючись на розгалужену мережу партнерських неурядових організацій від початку війни реалізує проєкт «Шелтер», метою якого є надання термінової допомоги ВПО в Україні. У співпраці з партнерами проводиться облаштування шелтерів, забезпечення харчовими продуктами,

засобами гігієни та психологічною підтримкою. Для досягнення цієї мети залучаються фінансові ресурси міжнародних організацій і компаній, а також приватних благодійників; організовано повний цикл приймання, супроводу та розподілу гуманітарних вантажів.

Станом на травень 2022 р. вже було надано допомогу понад 65 000 ВПО. У дев'яти регіонах України Фонд підтримав облаштування 30 шелтерів для ВПО та передав 217 тон гуманітарної допомоги до 15 областей.

У травні-червні 2023 р. діяльність у рамках проєкту «Шелтер» була підтримана кількома міжнародними донорами, серед яких Посольство Королівства Данії в Києві, Fondation de France та Sy Syms Foundation. Завдяки цій підтримці Фонд розширив коло неприбуткових і благодійних організацій, які ефективно допомагають постраждалим від війни в їхніх громадах[27].

У 2016 р. в Україні був відкритий безкоштовний Віртуальний консультаційний центр для ВПО, який відкрив Всеукраїнський благодійний фонд «ГОРЄНІЄ» у межах проєкту «Українська ініціатива зміцнення громадської довіри» (UCBI), який фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID). З 2017 р. даний Віртуальний консультаційний центр функціонує за підтримки Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH у рамках проєкту «Підтримка українських громад у зв'язку зі збільшенням кількості ВПО».

Метою діяльності Віртуального консультаційного центру є надання якісної безкоштовної правової онлайн-допомоги внутрішньо переміщеним особам та учасникам АТО. Основна ідея полягає в можливості отримання якісної юридичної консультації дистанційно через Skype. Незалежно від місця перебування, використовуючи телефон або ноутбук, особа може безкоштовно отримати кваліфіковану правову консультацію від юристів. Юристи Всеукраїнського благодійного фонду «ГОРЄНІЄ» щомісяця надавали тисячі безоплатних правових консультацій через Skype, Facebook, Viber, телефони

[27] Проєкт «Шелтер»: допомога вимушеним переселенцям. URL: https://eef.org.ua/program/proyekt-shelter-dopomoga-vymushenym-pereselentsyam/

гарячої лінії та електронну пошту. Цільовими регіонами є Дніпропетровська, Запорізька, Донецька та Харківська області. З 2017 р. діяльність центру поширилася на м. Одесу та Одеську область[28].

Активну діяльність із підтримки ВПО здійснює БФ «Право на Захист». Історія БФ «Право на захист» розпочинається в 2001 р. коли він функціонував як частина Представництва Міжнародної організації HIAS в Україні. Основним напрямом роботи на той час була підтримка біженців та шукачів притулку в Україні, що стало основою для подальшої спеціалізації організації.

У 2003 р. організація здобула статус виконавчого партнера Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (далі – УВКБ ООН), що стало важливим етапом у її становленні як ключового суб'єкта в сфері захисту прав людини. У 2013 р. відбулося створення Благодійного фонду «Право на захист» як окремої, незалежної структури, яка продовжила діяльність із підтримки біженців.

Події 2014 р., пов'язані з воєнними діями на Сході України, стали поворотним моментом для розширення напрямів роботи. Фонд розпочав діяльність із підтримки ВПО та постраждалого населення. Початковим напрямом діяльності ВПО стала юридична допомога.

Програма юридичної допомоги Благодійного фонду «Право на захист» виконує ключову роль у захисті прав осіб, які постраждали від війни або опинилися у складних життєвих обставинах. Фонд надає широкий спектр послуг, починаючи від консультацій з юридичних питань до представництва інтересів бенефіціарів у судових та адміністративних справах. Особливу увагу приділено підтримці ВПО, відновленню їх особистих і майнових документів, а також вирішенню соціально-правових проблем, пов'язаних із реєстрацією, соціальними виплатами та доступом до житла.

Для забезпечення доступності послуг програма включає індивідуальні та групові консультації, підготовку документів, представництво інтересів у

[28] В Одесі презентували Віртуальний консультаційний центр для внутрішньо переміщених осіб. URL: https://legalaid.gov.ua/novyny/v-odesi-prezentuvaly-virtualnyj-konsultatsijnyj-tsentr-dlya-vnutrishno-peremishhenyh-osib/

державних установах та судах. Крім того, юристи сприяють збору доказів і оформленню документів, що дозволяє бенефіціарам самостійно вирішувати частину питань. У випадках, які потребують більш комплексного підходу, організація забезпечує фінансову підтримку судових процесів і стратегічний захист прав у резонансних справах.

Програма активно впроваджує інноваційні інструменти, такі як чат-бот «Юридичний порадник для ВПО». Цей цифровий сервіс, доступний у Telegram, Facebook та Viber, забезпечує безоплатну правову допомогу цілодобово, охоплюючи питання реєстрації ВПО, соціальних виплат, перетину кордону, трудових відносин та інших актуальних тем. Окрім цього, працює Лінія допомоги, що дозволяє громадянам оперативно отримати консультації від досвідчених юристів.

Особливістю програми є її доступність по всій території України, зокрема у віддалених населених пунктах завдяки роботі мобільних груп юристів. Інтерактивна карта, розміщена на ресурсах фонду, допомагає знайти найближчий офіс або дізнатися більше про послуги та досягнення програми. Завдяки комплексному підходу та орієнтованості на потреби бенефіціарів, програма юридичної допомоги фонду є вагомим внеском у захист прав постраждалих та відновлення їхньої правосуб'єктності. Результати надання юридичної допомоги ВПО БФ «Право на захист» представлені в табл. 2.2.1.

Таблиця 2.2.1

Результати надання юридичної допомоги ВПО БФ «Право на захист»[29]

Показник	Досягнення за 2023 р.
Кількість ВПО, які отримали юридичну допомогу	102966
Надано юридичних консультацій	165804
Отримали вторинну юридичну допомогу	3455
Доведено до кінця судових справ	688
Проведено інформаційних сесій	489
Взяли участь в інформаційних сесіях	5544

[29] БФ «Право на захист». URL: https://r2p.org.ua/

Окрім цього було відкрито офіси у східних регіонах, включно з Маріуполем, Сєвєродонецьком та Слов'янськом, які займалися моніторингом захисту прав населення, юридичною допомогою та вирішенням соціальних проблем.

Моніторингова служба Благодійного фонду «Право на захист» виконує важливу функцію забезпечення дотримання прав ВПО та інших осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій. Її діяльність зосереджена на оцінці потреб таких груп, виявленні системних проблем у сфері соціального захисту та сприянні їх розв'язанню. Моніторинг поширюється не лише на безпосередньо постраждалих осіб, але й на приймаючі громади, які відіграють ключову роль у процесі адаптації ВПО.

Ключовими завданнями моніторингової служби є аналіз та розуміння процесів вимушеного переміщення, а також оцінка дотримання прав людини у цьому контексті. Завдяки регулярному виявленню прогалин на місцевому та національному рівнях служба сприяє формуванню адвокаційних рішень для інтеграції та підтримки ВПО. Значна увага приділяється інформуванню бенефіціарів про діяльність фонду, доступні види допомоги та перенаправлення до відповідних служб для отримання юридичної, матеріальної чи психологічної підтримки.

Моніторингова діяльність включає різноманітні форми роботи, зокрема моніторингові візити, індивідуальні та групові консультації, а також супровід бенефіціарів до державних чи гуманітарних установ. Особливе місце займає взаємодія з органами місцевого самоврядування для висвітлення існуючих проблем і адвокації змін у законодавстві на локальному рівні.

Працівники служби також займаються виявленням бенефіціарів, які потребують гуманітарної чи грошової допомоги, координуючи їх перенаправлення як всередині фонду, так і до інших організацій. Вони допомагають у процесах переселення, надають консультації з неюридичних

питань, а також організовують передачу гуманітарної допомоги в заклади, які працюють із постраждалими.

У 2017 р. розпочалася програма допомоги особам без громадянства, яка сприяє вирішенню питань правового статусу таких осіб. У 2019 році діяльність фонду розширилася завдяки впровадженню напряму «Зменшення ризиків катастроф», спрямованого на системне попередження надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру. Також було започатковано миробудівничі діалоги для зміцнення соціальної згуртованості та взаєморозуміння.

Після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну у 2022 р. фонд суттєво розширив свою діяльність. До традиційних напрямів додалися:

– матеріальна допомога;

– психологічна допомога;

– підтримка ВПО;

– реєстрація для отримання міжнародної грошової допомоги;

– програма координації місць компактного проживання (CCCM).

Один із ключових напрямів підтримки постраждалого населення та ВПО в Україні – це програми грошової допомоги, які Благодійний фонд «Право на захист» реалізує у співпраці з міжнародними організаціями з березня 2022 р. Перелік цих програм та обсяги їх реалізації представлено в табл. 2.2.2.

Таблиця 2.2.2

Програми грошової допомоги ВПО[30]

Назва програми	Партнерство	Фінансування	Роки реалізації
Грошова допомога ВПО та постраждалому від воєнних дій населенню України у межах Консорціуму Реагування	БФ «Право на захист»	Консорціум Реагування	2024
«Грошова допомога для вразливих категорій населення на Сході України»	Peace Winds Japan	Japan Platform	2024

[30] Там само

Грошова допомога на оренду житла	Управління УВКБ ООН	УВКБ ООН	2023
Грошова допомога від HIAS у співпраці з БФ «Право на захист»	HIAS	HIAS	2022-2023
Грошова допомога від Консорціуму реагування у співпраці з БФ «Право на захист»	Консорціум Реагування	Консорціум Реагування	2022
Грошова допомога від Консорціуму захисту України у співпраці з БФ «Право на захист»	Консорціум захисту України	Консорціум захисту України	2022-2023
Грошова допомога у партнерстві з чеською гуманітарною організацією «Людина в біді»	«Людина в біді»	Міністерство закордонних справ Великої Британії (FCDO)	2023
Багатоцільова грошова допомога	УВКБ ООН	УВКБ ООН	2024
Грошова допомога на оренду житла за підтримки Гуманітарного фонду для України (ГФУ/UHF)	Гуманітарний фонд для України (ГФУ/UHF)	ГФУ/UHF	2024

Для забезпечення максимальної доступності цієї допомоги фонд організував реєстраційні центри, що функціонували у більшості регіонів України, включно з прифронтовими та деокупованими територіями. Мобільні групи фонду здійснювали виїзди до віддалених громад, забезпечуючи зручний доступ до реєстрації навіть для жителів найвіддаленіших населених пунктів. Для оперативного інформування населення функціонує гаряча лінія за номером 0 800 750 104, а також телеграм-канали, що надають актуальну інформацію про діяльність реєстраційних центрів.

Починаючи з березня 2022 р., фонд активно впроваджує програму грошової підтримки для українців, співпрацюючи з міжнародними партнерами, включно з УВКБ ООН. У рамках цієї співпраці фонд став офіційним партнером УВКБ ООН та організував масштабний процес збору даних і реєстрації населення в понад 20 областях. Ця програма стала найбільшою ініціативою з надання фінансової допомоги в Україні, спрямованою на підтримку ВПО та осіб, які постраждали від наслідків воєнних дій.

Служба турботи про психічне здоров'я БФ «Право на захист» спрямована на надання безоплатної психологічної допомоги ВПО та постраждалим від наслідків воєнних дій в Україні. Ця програма має на меті зменшення психологічного навантаження, спричиненого травматичними подіями, та сприяння відновленню емоційного балансу серед найбільш вразливих категорій населення.

Фахівці служби, які мають високий рівень професійної підготовки, працюють як в онлайн-форматі, так і очно. Вони надають індивідуальні кризові консультації, проводять групові сесії підтримки, а також працюють безпосередньо в місцях компактного проживання та притулках для ВПО. Психологи допомагають не лише окремим людям, але й посилюють спроможність соціальних і адміністративних служб у громадах, сприяючи їхній здатності ефективно реагувати на виклики, пов’язані з психічним здоров’ям населення.

Результати надання психологічної підтримки ВПО БФ «Право на захист» представлені в табл.2.2.3.

Таблиця 2.2.3

Результати надання психологічної підтримки ВПО БФ «Право на захист»[31]

Показник	Досягнення за 2023 р.
Кількість ВПО, які отримали психологічну підтримку	36813
Надано індивідуальних консультацій	21513
Проведено групових сесій	3316
Проведено тренінгів психологами/кількість учасників	39/934
Проведено вебінарів/кількість учасників	63/3137

До психологів фонду звертаються з різноманітними запитами, які охоплюють широкий спектр проблем, пов’язаних із переживанням травматичних подій. Серед найпоширеніших тем – втрата житла чи вимушена евакуація, утрата близьких, тривога за рідних, які перебувають на фронті, або

[31] Там само

емоційне виснаження у волонтерів, медиків і вчителів. Частими також є звернення через тривогу, апатію, порушення сну, панічні атаки, агресію, страхи чи проблеми у вихованні дітей.

Надання матеріальної допомоги внутрішньо ВПО є важливим компонентом роботи Благодійного фонду «Право на захист». Реагуючи на масштабні гуманітарні виклики, фонд налагодив тісну співпрацю з міжнародними партнерами, забезпечуючи своєчасне, якісне та цільове надання допомоги відповідно до чинного законодавства, стандартів безпеки та вимог партнерських організацій.

У рамках реалізованих проєктів фонд забезпечує бенефіціарів продуктовими, гігієнічними та іншими непродовольчими наборами, а також займається облаштуванням колективних центрів та місць компактного проживання необхідним обладнанням, побутовою технікою й меблями. У зимовий період особлива увага приділяється вінтеризації, що включає надання паливних брикетів, засобів для опалення, генераторів та іншого обладнання. Крім того, фонд постачає будівельні матеріали для ремонту колективних центрів і здійснює некапітальні ремонтні роботи в установах, що надають соціальні послуги чи забезпечують укриття.

Отримувачами допомоги є як окремі особи – ВПО та постраждале населення, так і юридичні установи, які опікуються маломобільними групами населення чи забезпечують функціонування місць компактного проживання ВПО.

Команда фонду здійснює виїзди до найвіддаленіших громад, ретельно досліджуючи потреби населення й забезпечуючи доставку допомоги безпосередньо тим, хто її потребує.

Уся діяльність напряму базується на принципах прозорості, чесності та дотримання гуманітарних стандартів. Організація регулярно звітує про свою роботу перед партнерами, надаючи доступ до звітної документації, а також проходить незалежні аудиторські перевірки. Це сприяє підвищенню рівня

довіри серед партнерів і бенефіціарів та забезпечує дотримання високих етичних стандартів у всіх аспектах роботи.

Результати надання матеріальної підтримки ВПО БФ «Право на захист» представлені в табл. 2.2.4.

Таблиця 2.2.4

Результати надання матеріальної підтримки ВПО БФ «Право на захист»[32]

Показник	Досягнення за 2023 р.
Кількість ВПО, які отримали негрошову матеріальну допомогу	524813
Надано індивідуальних товарів для облаштування побуту	401774
Надано товарів для облаштування побуту в соціальних установах	644048
Розподілено їжі, кг	406213
Надано продуктових наборів	16982
Надано одягу та взуття, одиниць	72720
Розподілено генераторів, од.	101
Розподілено нагрівальних приладів, од.	5831
Розподілено гігієнічних наборів, шт	96216

Матеріальна допомога від БФ «Право на захист» є прикладом цілеспрямованої та ефективної підтримки, спрямованої на подолання наслідків гуманітарної кризи в Україні.

Благодійний фонд «Право на захист» активно сприяє інтеграції ВПО у громади шляхом проведення заходів, спрямованих на встановлення нових зв’язків, зміцнення соціальної згуртованості та надання безоплатних соціальних послуг. У квітні 2023 р. фонд був офіційно включений до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг, що підкреслює його роль як надійного партнера у сфері соціальної підтримки.

Соціальні послуги, які надає фонд, охоплюють широкий спектр потреб постраждалого населення. Зокрема, це інформування та консультування,

[32] Там само

представництво інтересів у державних установах, фізичний супровід осіб з інвалідністю, які пересуваються на колісних кріслах, та соціальна профілактика, спрямована на запобігання негативним соціальним явищам. Також реалізуються послуги з догляду вдома за людьми похилого віку, особами з інвалідністю та дітьми з інвалідністю, що проводяться у визначених регіонах, таких як Суми, Чернігів, Запоріжжя, Харків і Миколаїв.

Окреме місце займає соціальний супровід, або кейс-менеджмент, який передбачає індивідуальну роботу з людиною для визначення її потреб, планування, організації та координації надання соціальних послуг. Для осіб, які опинилися в кризових обставинах (наприклад, через домашнє насильство, воєнні дії чи стихійні лиха), пропонується екстрене втручання, яке забезпечує оперативну допомогу та захист.

Працівники фонду також займаються пошуком тимчасового безкоштовного житла для ВПО, консультують щодо отримання соціальної та гуманітарної допомоги, супроводжують маломобільних осіб до органів влади та медичних установ, а також організовують профілактичні заходи у громадах для запобігання складним життєвим обставинам.

Окрім індивідуальної допомоги, фонд проводить просвітницькі та культурно-освітні заходи, творчі майстер-класи, тренінги та інтерактивні заняття для дітей. Значну увагу приділено груповим формам занять. Ці ініціативи спрямовані на створення сприятливого середовища для розвитку і соціалізації як дітей, так і дорослих. Результати надання соціальної підтримки ВПО за 2023 р. БФ «Право на захист» представлено в табл. 2.2.5.

Таблиця 2.2.5

Результати надання соціальної підтримки ВПО БФ «Право на захист»[33]

Показник	Досягнення за 2023 р.
Кількість ВПО, які отримали соціальну допомогу	6778
Проведено групових сесій/кількість учасників	411/5022
Проведено тренінгів/долучилося учасників	7/145

[33] Там само

Діяльність фонду базується на принципах прозорості, ефективності та орієнтованості на потреби громади, сприяючи інтеграції ВПО та підтримці соціально вразливих категорій населення в умовах сучасних викликів.

Напрямок координації та управління місцями тимчасового проживання (далі – СССМ) у діяльності Благодійного фонду «Право на захист» зосереджується на забезпеченні ефективної роботи місць тимчасового проживання (далі – МТП) та підтримці їх мешканців. У рамках цього напряму реалізується низка ініціатив, спрямованих на інтеграцію ВПО, покращення умов проживання та забезпечення належного функціонування МТП.

Фонд працює у п’яти основних напрямах:

1. Інтеграція та соціалізація.

Спеціалісти фонду сприяють адаптації мешканців МТП до нових умов проживання. Вони організовують тематичні тренінги, інтеграційні заходи, а також інформаційні сесії з актуальних питань, що стосуються програми СССМ. До цих заходів активно залучаються профільні фахівці та партнери.

2. Координація та управління МТП.

Фахівці фонду співпрацюють із адміністраціями місць тимчасового проживання та громадами, допомагаючи вирішувати управлінські питання. Регулярно проводяться тренінги для представників адміністрацій МТП, що дозволяє підвищити їхню кваліфікацію у сфері менеджменту. У партнерстві з місцевими та міжнародними організаціями команда фонду усуває прогалини у наданні допомоги, сприяючи ефективному функціонуванню МТП.

3. Покращення побутових умов.

Команда СССМ проводить оцінку умов проживання у МТП, співпрацює з відповідальними особами для усунення побутових проблем і доведення умов до стандартів, встановлених Постановою 930.

4. Юридична підтримка та адвокація.

Адвокати фонду надають консультації адміністраціям МТП щодо правил проживання, укладення договорів, отримання компенсацій за

комунальні послуги. Для мешканців проводяться інформаційні сесії та створюються документи для фіксації порушень. Ця діяльність спрямована на забезпечення належного функціонування МТП і захист прав ВПО.

5. Підтримка ініціативних груп.

Фонд підтримує активних мешканців МТП, сприяючи створенню ініціативних спільнот, які допомагають зміцнити співпрацю між ВПО та приймаючими громадами. Ці спільноти реалізують проєкти для задоволення потреб мешканців та вирішення проблем у місцях тимчасового проживання.

Додатково фонд організовує простори для соціальної взаємодії, зокрема дитячі кімнати, багатофункціональні простори та швейні майстерні, які сприяють інтеграції та залученню мешканців до спільної діяльності.

Команди СССМ працюють у шести областях України: Полтавській, Черкаській, Дніпропетровській, Запорізькій, Харківській та Вінницькій. Загалом під управлінням і супроводом фонду перебувають 162 місця тимчасового проживання.

Діяльність фонду у сфері координації та управління МТП спрямована на створення комфортних і безпечних умов для ВПО, ефективну інтеграцію в громади та забезпечення соціальної стійкості.

У 2023 р. було започатковано програму розвитку економічної включеності та практичних навичок для ВПО, спрямовану на працевлаштування, підтримку малого бізнесу та покращення матеріального стану населення. Крім того, фонд відкрив представництво у столиці Польщі Варшаві, щоб підтримати українців, які отримали тимчасовий захист у цій країні, зокрема надаючи їм психологічну, юридичну допомогу та сприяючи захисту їхніх прав.

Висновки

Таким чином, проблеми, з якими стикаються ВПО в Україні, є багатогранними та глибокими. Втрата житла, розірвані соціальні зв'язки, психологічний стрес і труднощі з адаптацією до нових умов життя – усе це потребує негайної уваги та підтримки. Державні ресурси не завжди достатні

для повного задоволення потреб цих людей, тому роль благодійних організацій стає надзвичайно важливою. Вони надають не лише матеріальну допомогу, але й сприяють соціальній інтеграції та психологічній підтримці ВПО. Співпраця між державою, громадянським суспільством і благодійними організаціями є ключовою для ефективного вирішення цих проблем та забезпечення гідного життя для всіх постраждалих.

З 2014 р. в Україні роль благодійних організацій в соціальній роботі з ВПО суттєво зросла. До 2022 р. благодійні організації набували активного досвіду соціальної роботи з ВПО, впроваджуючи окремі послуги, розробляючи та реалізуючи нові проєкти та програми допомоги, залучаючи спонсорів та відшукуючи додаткове фінансування. У першу чергу благодійні організації були зосереджені на матеріальній та фінансовій допомозі ВПО; медичному супроводі та допомозі у придбанні медикаментів і проходженні обстежень; психологічній допомозі та психосоціальному супроводі, перепідготовці та здобутті нової кваліфікації; наданню грантів на відновлення або розвиток власної справи; соціальній інтеграції та адаптації ВПО до умов приймаючої громади. З початком повномасштабного вторгнення російської армії на територію України зросла кількість ВПО та їх потреби. Разом з цим активізувалася і діяльність благодійних організацій в цій сфері. Багато організацій вже використовували накопичений досвід в сфері надання соціальних послуг. При цьому багато благодійних організацій зіштовхнулися з новими викликами і були змушені адаптуватися до умов постійних обстрілів, небезпеки, збільшення кількості ВПО та інших проблем.

Благодійний фонд «Право на захист» сьогодні є багатопрофільною організацією, яка динамічно реагує на виклики часу, сприяючи захисту прав та покращенню життя вразливих груп населення як в Україні, так і за її межами. Завдяки комплексному підходу та орієнтованості на потреби бенефіціарів, програма юридичної допомоги фонду є вагомим внеском у захист прав постраждалих та відновлення їхньої правосуб’єктності. Моніторингова служба фонду виконує важливу роль у системі соціального

захисту, забезпечуючи оперативне реагування на потреби постраждалих і сприяючи побудові сталих рішень для подолання викликів, пов’язаних із вимушеним переміщенням та наслідками воєнних дій.

У цілому фонд охоплює широкий спектр потреб ВПО, включаючи надання матеріальної, психологічної допомоги, а також підтримку в інтеграції та адаптації до нових умов проживання. Особлива увага приділяється забезпеченню належних умов у місцях тимчасового проживання, розбудові соціальної згуртованості у громадах та сприянню активності самих переселенців через ініціативні групи. Такий багатовимірний підхід сприяє не лише вирішенню нагальних проблем, але й створенню стійких механізмів соціальної підтримки та інтеграції, що відповідають гуманітарним принципам і стандартам.

2.3 Стан надання соціальних послуг сім'ям з числа ВПО в приймаючих громадах в умовах війни в Україні

© Ларіонова Світлана Василівна
магістр із соціальної роботи, начальник відділу з організації виховної та соціально-гуманітарної роботи, голова Первинної профспілкової організації ДВНЗ «ПДТУ»

Повномасштабне вторгнення росії в Україну з 24 лютого 2022 р. призвело до різкого зростання кількості вимушених мігрантів в країні. Протягом лютого-травня того ж року сформувались значні потоки біженців як на зовнішньому, так і на внутрішньому напрямках з територій, де проходили активні бойові дії. За даними Управління верховного комісара ООН з питань біженців, станом на 17 квітня 2022 р., загальна кількість осіб, що покинули свої домівки через збройний конфлікт, становила 7,7 млн, що складає 17,5 % від усього населення України. На 2 травня 2022 р. понад 5,5 млн людей виїхали з країни. Основними напрямками їх переміщення стали Польща (більше 3,07 млн осіб), Румунія (більше 836,1 тис осіб), Угорщина (534,8 тис осіб), Молдова

(понад 448,1 тис осіб) та Словаччина (382 тис осіб)[34].

Ті ж, хто змушений був покинути свої домівки через бойові дії чи окупацію, але не виїхав за кордон, отримали статус ВПО в Україні.На початку активних бойових дій на території України кількість ВПО почала активно зростати: з 1,5 млн. осіб до 4,6 млн. осіб[35]. Однак в 2023 р. вона стабілізувалася на рівні 4640828 осіб за даними Дашборду ІОЦ[36]. Хоча ці дані дещо відрізняються від даних, які надаються в Звіті про внутрішнє переміщення населення в Україні опитування загального населення, що проводиться Міжнародною організацією міграції. Зокрема за даними цього звіту фактична кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні становить близько 3,5 млн (рис. 2.3.1).

Рис.2.3.1. Картографія ВПО в Україні станом на квітень 2024 р.

Найбільше ВПО проживає в Дніпропетровській області (479 000 осіб, що складає 14 % від загальної кількості ВПО) та Харківській області (414 000 осіб, або 12 %), розташованих на сході країни. Столиця, місто Київ, приймає 343 000 осіб (10 %), а Київська область – 268 000 осіб (8 %), посідаючи відповідно

[34] Holovko L. The provision of social services to internally displaced persons in the communities of Ukraine. Transformation of economy, finance and management in modern conditions: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. p. 295-314. C. 296

[35] Кількість переселенців в Україні після початку повномасштабного вторгнення збільшилася втричі. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3585076-kilkist-pereselenciv-v-ukraini-pisla-pocatku-povnomasstabnogo-vtorgnenna-zbilsilasa-vtrici.html

[36] Дашборд ВПО ІОЦ. URL: https://www.ioc.gov.ua/analytics/2

третє та четверте місця за чисельністю переселенців[37].

На рис. 2.3.2 представлено розподіл ВПО за віком.

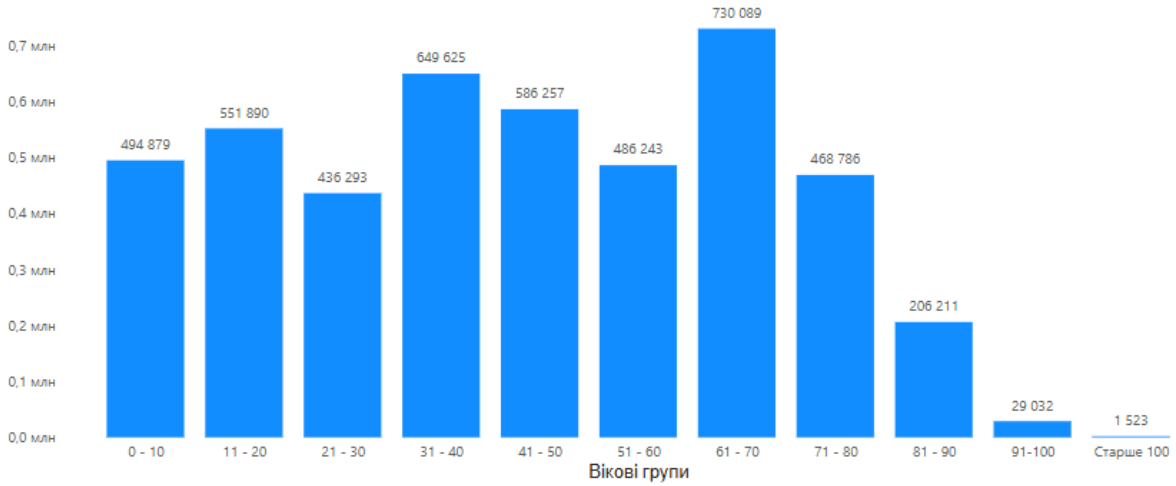

Рис. 2.3.2. Розподіл ВПО в Україні за віком на 29.11.2024 р.[38]

З рис. 2.3.2 видно, що найбільша вікова група ВПО – особи похилого віку 61-70 років. Досить значною є вікова група 31-40 років та 41-50 років. На рис. 2.3.3 представлено статевий розподіл ВПО.

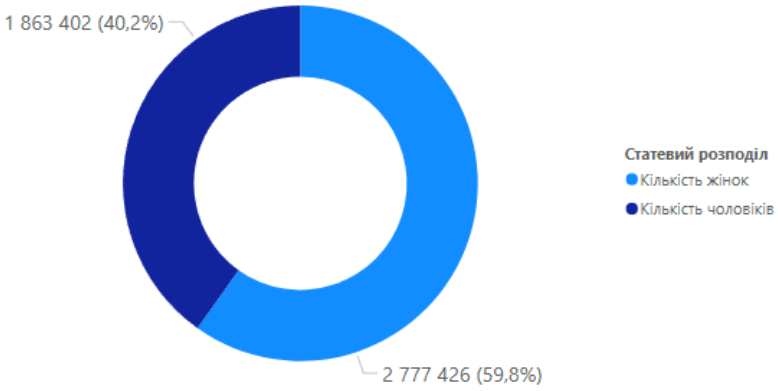

Рис. 2.3.3. Гендерний розподіл ВПО в Україні станом на 29.11.2024 р.[39]

В Україні спостерігається диспропорція ВПО – кількість жінок ВПО суттєво переважає кількість чоловіків (59,8 % проти 40,2 %).

Загальна кількість сімей ВПО в Україні складає 3667072 осіб.

---

[37] Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні опитування загального населення. Раунд 16. Квітень 2024. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%2016_UA_June%202024.pdf

[38] Дашборд ВПО ІОЦ. URL: https://www.ioc.gov.ua/analytics/2

[39] Там само

Найбільша кількість сімей знаходиться в приймаючих громадах Донецької області (468157), Харківської області (425626) та Дніпропетровської області (356186). У м. Київ перебуває 338286 сімей ВПО. Ще 245595 сімей знаходяться в Луганській області.

З цієї кількості сімей ВПО зареєстровано 966607 дітей, 8144 дитини з інвалідністю, 753 вагітних, 5297 багато дітних сімей (найбільша кількість в Дніпропетровській області – 576 сімей)[40].

Більшість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні походять із прифронтових регіонів, зокрема з територій, що були або залишаються під окупацією Російської Федерації, і становлять 75 % від загальної кількості ВПО, що дорівнює 2 679 000 осіб. Серед п'яти основних областей, які прийняли найбільше ВПО, найвищий відсоток повернень зафіксовано в Києві (22 %), Київській області (15 %), Харківській (15 %) та Дніпропетровській (6 %) областях. Більшість внутрішньо переміщених осіб переміщуються до Дніпропетровської області, яка приймає 14 % від загальної чисельності ВПО, а також до Києва (10 %) та Київської області (8 %). Основними причинами вибору місця переміщення стали покращення безпекової ситуації (45%) та близькість до родини і друзів (24 %). Варто зауважити, що Харківська область також демонструє значну кількість повернень (414 000 ВПО), що вказує на те, що покращення безпеки не є єдиною умовою, яка стимулює повернення людей.

Переміщення в межах України найчастіше відбуваються з Донецької області до Дніпропетровської (200 000 ВПО) та з Донецької області до Києва (111 000 ВПО). Більшість опитаних ВПО (72 %) переселилися до інших областей, тоді як трохи більше чверті (28 %) залишилися в межах своєї області. Найвищі показники переміщень у межах області спостерігаються в Харківській (85 %) та Запорізькій (91 %) областях. Високі показники внутрішніх переміщень у прифронтових районах Харківської та Запорізької областей, разом із великою кількістю ВПО в Харківській та Дніпропетровській

[40] Там само

областях на сході, свідчать про прагнення внутрішньо переміщених осіб залишатися поблизу своїх рідних регіонів[41].

На рис. 2.3.4 представлено наміри ВПО щодо подальшого переміщення.

Рис. 2.3.4. Наміри ВПО щодо подальшого переміщення.

Серед третини ВПО, які заявили про намір покинути своє поточне місце перебування, 91 % планують повернутися до свого звичного місця проживання, а 9 % розглядають можливість переміщення в іншу місцевість. Літні ВПО (віком від 60 років) частіше планують повернення на своє постійне місце проживання (39 % з тих, хто планує переїзд), порівняно з 22 % серед молодих дорослих. Молодь (18–24 рр.) виявляє більшу схильність до переїзду в інше місце (9 % серед 18–24-річних порівняно з 1 % серед літніх людей). Незважаючи на це, більшість молодих людей (67 %) і людей похилого віку (50 %) планують залишитися на місці свого поточного перебування. Серед ВПО, які планують повернутися до своїх домівок (31 % від усіх ВПО), 60 % мають намір повернутися після завершення війни[42].

Внутрішнє переміщення обумовило суттєву зміну потреб у ВПО. За даними Shelter Ukraine у перші тижні війни до низки найбільш нагальних потреб ВПО відносилися:

[41] Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні опитування загального населення. Раунд 16. Квітень 2024. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%2016_UA_June%202024.pdf

[42] Там само

– харчові продукти: необхідність забезпечення базових потреб у їжі для переселенців, які не мали доступу до звичних джерел постачання продуктів;

– засоби особистої гігієни: важливість надання базових гігієнічних засобів, таких як мило, туалетний папір, зубні пасти, шампуні та інші необхідні продукти для забезпечення мінімальних умов комфорту та гігієни, особливо в умовах обмеженого доступу до магазинів;

– медикаменти (особливо для малих міст та селищ): потреба в ліках і медичних засобах для лікування поранених, а також для підтримки здоров'я цивільних осіб, зокрема у віддалених населених пунктах, де доступ до лікарень та медичних установ був обмежений;

– дитяче харчування й дитячі засоби гігієни: першочергові потреби для малечі, включаючи спеціалізоване харчування, підгузки та інші засоби для догляду за дітьми, особливо в умовах евакуації та тимчасового переселення;

– одяг: необхідність забезпечення переселенців одягом, що відповідає погодним умовам, оскільки багато хто залишив свої домівки без достатніх запасів одягу, зокрема в зимовий період;

– облаштовані приміщення для тимчасового або тривалого перебування: потреба в створенні безпечних, пристосованих для проживання місць, таких як укриття, пункти тимчасового перебування та житло для біженців, щоб забезпечити належні умови для людей, які втратили свої домівки;

– облаштування бомбосховищ: вимога створення безпечних укриттів для населення у зоні бойових дій, а також для людей, що переселяються в регіони, де необхідно забезпечити захист від авіаударів та артилерійських обстрілів;

– допомога породіллям: підтримка жінок, що народжують в умовах війни, включаючи медичну допомогу, засоби для пологів, а також інші види підтримки, щоб забезпечити безпечні умови для матері та дитини в таких складних умовах[43].

[43] Склярова І. Потреби ВПО у воєнний час: досвід громадського сектору України на прикладі ініціативи Shelter Ukraine. Соціологічні студії. 2022. № 2 (21). С. 57-67.

Однак через майже 3 роки війни потреби ВПО дещо змінилися. За даними опитування Міжнародної організації міграції станом на квітень 2024 р. близько чверті внутрішньо переміщених осіб (24 %) вказують на продовольство як найнагальнішу потребу. Менш актуальними є потреби в одязі та інших непродовольчих товарах (8 %), допомозі з оплатою житла (7 %) та медикаментах (6 %). Потреба в павербанках, генераторах і твердому паливі більше не є першочерговою, ймовірно, через завершення зимового сезону (станом на квітень 2024 р.).

Чверть ВПО (25 %) не мають нагальних потреб, що є значно меншим показником, ніж серед повернених осіб (50 %) та непереміщеного населення (58 %). Дуже мало ВПО вказали на потребу в опаленні (1 %), доступі до грошових коштів, павербанках або інших допоміжних послугах, таких як психологічна чи юридична допомога[44].

На рис. 2.3.5 відображено найнагальніші потреби ВПО в розрізі областей, які прийняли найбільшу кількість переміщених осіб. Найголовнішою потребою серед респондентів-ВПО в усіх оцінених областях залишається продовольство, переважно у вигляді грошової допомоги (63 %) та матеріальної підтримки (20 %).

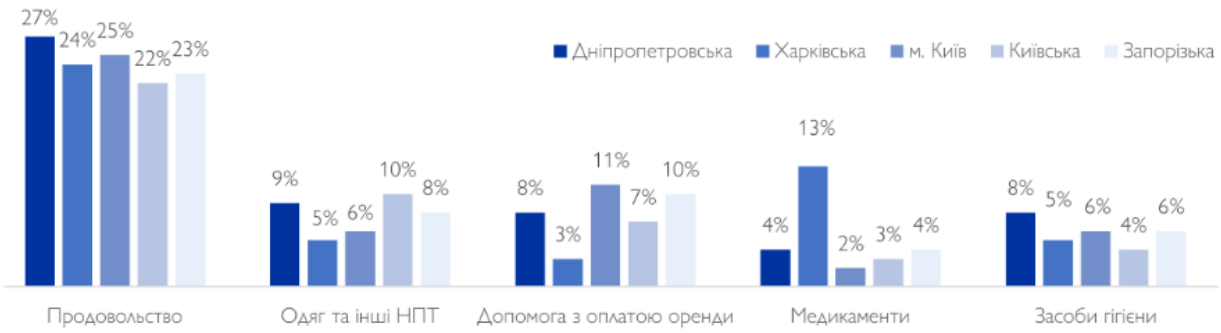

Рис. 2.3.5. Найнагальніші потреби ВПО в розрізі областей, які прийняли найбільшу кількість переміщених осіб.

[44] Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні опитування загального населення. Раунд 16. Квітень 2024. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%2016_UA_June%202024.pdf

Ці потреби особливо відчутні в Одеській (20 %), Волинській (18 %), Дніпропетровській, Київській, Запорізькій, Хмельницькій (по 16 %) областях та місті Києві (16 %). Однак, серед усіх областей, найвищий відсоток респондентів, які мають потреби за різними позиціями, зафіксований у Херсонській області, де 24 % потребують ремонтно-будівельних матеріалів.

Найсерйозніші потреби відзначають респонденти з прифронтових зон. Жителі Херсонської області найбільше потребують одягу та інших непродовольчих товарів (13 %), а ВПО з Луганської області мають високий рівень потреб, пов’язаних з орендою житла (12 %)[45].

У великих містах частка ВПО, які вказують на продовольчі товари як найбільш нагальну потребу, є вищою порівняно з сільською місцевістю. Це пояснюється більшою доступністю продуктів харчування в містах та потребою в стабільному постачанні для великої кількості осіб, що мешкають у густонаселених районах.

Серед ВПО жінки зазвичай вказують на дещо більші потреби у різних сферах у порівнянні з чоловіками. Це може бути пов'язано з особливими обов'язками, які жінки виконують у родинах, зокрема щодо догляду за дітьми, забезпечення домашнього господарства та вирішення побутових питань. Вони також можуть стикатися з додатковими труднощами, пов'язаними з фізичним і психологічним навантаженням у ситуаціях війни та переміщення.

Домогосподарства ВПО, в яких є принаймні одна дитина, повідомляють про вищий рівень потреб у всіх сферах порівняно з тими, де немає дітей. Батьки, що мають малих дітей, стикаються з додатковими труднощами, такими як необхідність забезпечити дитяче харчування, засоби гігієни, а також безпеку і комфорт для малечі в умовах переміщення.

Більше 50 % ВПО з доходом до 5864 грн вважають, що найбільш бажаною формою допомоги для задоволення своїх основних потреб, таких як продукти харчування, засоби гігієни та непродовольчі товари, є грошова підтримка. Це дає їм можливість самостійно придбати необхідне в умовах

[45] Там само

обмеженого доступу до ринків та магазинів, а також у випадках, коли матеріальна допомога або безпосереднє постачання товарів не може забезпечити усіх потреб.

За даними дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб у психосоціальній підтримці» більшість ВПО пережили травмуючі події, такі як свідчення обстрілів, загибелі людей, втрату родичів чи друзів, а також майна, і тому потребують психологічної підтримки. Частина ВПО зазнала фізичного або сексуального насильства з боку окупантів і потребує комплексної медичної, соціальної, правової та інших послуг на безоплатній основі.

У таких містах, як Харків, Херсон та Миколаїв, які довгий час знаходились в прифронтовій зоні, потреба в психосоціальній підтримці серед місцевих мешканців є надзвичайно високою. Більшість людей в цих містах пережили травмуючі події: втратили житло, отримали поранення під час обстрілів, втратили родичів чи друзів, а також стали свідками обстрілів і загибелі людей. Експерти зазначають, що в цих містах сформувалася особлива соціальна група – «ВПО в межах міста», яка включає осіб, що втратили свої домівки через обстріли[46].

Ще одним фактором, що посилює потребу в психосоціальній підтримці, є ґендерно-зумовлене насильство. За офіційною статистикою, кількість звернень до правоохоронних органів з приводу домашнього та ґендерно-зумовленого насильства в першій половині 2022 р. зменшилася більш ніж на чверть порівняно з аналогічним періодом 2021 р. Однак, за оцінками експертів, ця проблема не втратила актуальності. Існує зниження кількості офіційних звернень, оскільки постраждалі часто недооцінюють важливість своїх проблем, зокрема насильства, на фоні глобальних викликів, пов'язаних з безпекою та фізичним виживанням[47].

Загалом, за оцінками деяких експертів, рівень насильства залишився на

[46] Дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб у психосоціальній підтримці». URL: https://www.healthright.org.ua/nashi-doslidzhennya-2/doslidzhennya-ocinka-potreb-vnutrishno-peremishhenix-osib-u-psixosocialnij-pidtrimci/

[47] Там само

довоєнному рівні, в той час як інші фахівці відзначають тенденцію до його зростання. Основними факторами, що сприяють цьому, є погіршення економічної ситуації більшості населення через втрату роботи чи зниження доходів, зростання психологічної напруги, збільшення зловживання алкоголем через стрес, а також вимушене проживання з родичами, які раніше жили окремо. Для ВПО додатковими факторами, що сприяють насильству, є економічні труднощі (зокрема, труднощі з працевлаштуванням після релокації), психологічна напруга через труднощі в облаштуванні нового життя, а також вимушене проживання з незнайомими людьми (наприклад, в місцях компактного проживання)[48].

Варто зазначити, що існують і такі потреби ВПО, які складно піддаються обчисленню. ВПО часто стикаються з багатьма викликами, які потребують оперативної і ефективної соціальної підтримки. Перш за все, це проблема житла. Після того, як люди залишають свої домівки через бойові дії чи окупацію, вони часто не мають стабільного місця для проживання. Багато ВПО змушені жити в тимчасових притулках, на орендованих квартирах або навіть у родичів, що значно ускладнює їхню адаптацію до нових умов життя. Пошук доступного житла є однією з найнагальніших потреб, адже постійна зміна місця проживання негативно впливає на психологічний стан людей і створює додаткові труднощі для дітей і людей похилого віку.

Наступною важливою потребою є фінансова підтримка. Багато ВПО втратили роботу, і багато хто не може знайти нову через нестабільність на ринку праці або обмежену доступність вакансій у приймаючих регіонах. Це створює величезні труднощі, оскільки для забезпечення базових потреб (їжі, медикаментів, одягу) необхідні кошти. Державні виплати часто не покривають усіх потреб, тому багато ВПО потребують додаткової матеріальної допомоги для виживання.

Медичні послуги також є критично важливими. ВПО часто стикаються з проблемами доступу до медичних закладів через відсутність необхідних

[48] Там само

документів або через віддаленість від лікарень. Багато людей мають хронічні захворювання, отримали травми під час бойових дій або потребують психологічної допомоги. Без належної медичної підтримки вони не можуть відновити своє здоров’я і нормалізувати життя.

Із проблемами доступу до освіти стикаються й діти ВПО. Багато дітей через часті переїзди втрачають можливість навчатися за стабільною програмою. Не маючи необхідних документів або через зміни в освітніх установах, вони не можуть повноцінно інтегруватися в нову навчальну систему. Це не тільки впливає на їх розвиток, але й позбавляє соціальних зв'язків з однолітками, що ще більше поглиблює їх ізоляцію.

Нарешті, не менш важливою є потреба в правовій підтримці. ВПО часто стикаються з бюрократичними труднощами при оформленні статусу переселенця, отриманні пільг та допомоги. Відсутність необхідних документів або нерозуміння юридичних процесів може призвести до затримок у отриманні важливої допомоги. Відсутність правової підтримки у вирішенні таких питань створює додаткові труднощі для людей, які і так переживають стрес від зміни місця проживання.

Всі ці проблеми взаємопов’язані і вимагають комплексного підходу до вирішення. Тільки за умови належної соціальної підтримки, яка охоплює всі аспекти життя внутрішньо переміщених осіб, вони можуть успішно адаптуватися до нових умов і відновити свою стабільність.

Соціальні послуги, згідно з чинним Законом України «Про соціальні послуги», передбачають діяльність, спрямовану на запобігання складним життєвим обставинам, їх подолання або мінімізацію негативних наслідків для осіб чи сімей, які потрапили в такі обставини[49]. Складними життєвими обставинами є ситуації, які суттєво погіршують якість життя, стан здоров’я і розвиток людини, а також функціонування сім’ї, і які особа або родина не здатні подолати самостійно. Такими обставинами можуть бути як сам статус

[49] Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. №2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

ВПО, так і додатково до нього втрата роботи, дому, пошкодження майна через пожежу, стихійні лиха, катастрофи, бойові дії, терористичні акти, збройні конфлікти або тимчасова окупація.

Для того щоб отримати безкоштовну соціальну послугу, особа ВПО до 2022 р. повинна була звернутися до Управління соціального захисту населення, яке повинно було оцінити її потреби та направити до відповідного надавача послуг. Зазвичай такими надавачами є Центри соціально-психологічної підтримки, Центри матері та дитини, Центри комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю, центри соціального обслуговування та інші установи. Водночас відповідальність за оцінку, планування та надання соціальних послуг покладається на органи місцевого самоврядування. Згідно із Законом «Про соціальні послуги», на рівні громад визначено 18 базових соціальних послуг[50]. Важливо зазначити, що не всі громадяни ВПО могли отримувати соціальні послуги безкоштовно. Для цього проводився попередній аналіз, в якому враховувалися різні фактори, зокрема рівень доходу та наявність близьких родичів тощо.

Соціальні послуги надаються за певною процедурою, яка включає кілька етапів. Це зокрема аналіз заяви або звернення особи щодо надання соціальних послуг, оцінка потреб у соціальних послугах, визначення середньомісячного сукупного доходу заявника, прийняття рішення про надання соціальних послуг із урахуванням індивідуальних потреб особи або сім'ї, розробка індивідуального плану (що включає конкретні кроки, які можуть допомогти особі подолати складні життєві обставини) і укладення договору про надання послуг. Прийняття рішення щодо надання соціальних послуг займає до 10 робочих днів. Процедура змінюється лише у випадку надання соціальних послуг одноразово або екстрено, коли послуга надається невідкладно, зазвичай протягом доби, якщо існує загроза для отримувача послуг.

Після 24 лютого 2022 р. в зв'язку зі зростанням сімей ВПО стало очевидно, що на виконання всіх формальних процедур бракує часу, тому

[50] Там само

Міністерство соціальної політики вже на початку березня 2022 р. розробило рекомендації щодо організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану[51]. У цих рекомендаціях акцентувалося на спрощенні та оптимізації процесу надання окремих соціальних послуг. Однією з основних методичних порад для місцевих органів влади було впровадження екстреного (кризового) надання соціальних послуг замість застосування стандартної процедури. Такий підхід дозволяє ухвалювати рішення протягом доби після отримання заяви, звернення або повідомлення про необхідність допомоги.

У подальшому на законодавчому рівні місцевим органам влади були розширені повноваження: їм надано право визначати особливості організації та надання соціальних послуг на території конкретної громади в умовах надзвичайного або воєнного стану. Однак ці зміни повинні відповідати чинному законодавству та не суперечити його нормам.

Соціальні послуги сім'ям з числа ВПО в період воєнного стану надаються в екстреному (кризовому) порядку. Такі особи отримують всі соціальні послуги безкоштовно, незалежно від рівня їхнього доходу.

Протягом перших місяців війни попит на соціальні послуги в Україні значно зріс, в кілька разів, зокрема у 2-4 рази, після введення воєнного стану, що стало наслідком збільшення кількості осіб, які потребують допомоги, зокрема сімей ВПО, постраждалих від бойових дій, а також тих, хто втратив роботу чи житло через конфлікт. У відповідь на ці виклики місцеві бюджети значно збільшили фінансування соціальної сфери. Видатки на соціальні послуги в громадах коливалися від 3 % до 13 % від загального обсягу місцевих бюджетів. Це свідчить про суттєве підвищення фінансових витрат на підтримку населення в умовах війни, оскільки місцеві органи влади змушені були спрямовувати більше ресурсів на забезпечення базових потреб громадян, таких як медична допомога, соціальні виплати, допомога переселенцям та інші

[51] Рекомендації щодо організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/sectors/u-140/lystoda-rekomendacii_socposlugy_1646898338.pdf

послуги, що сприяють стабільності та безпеці людей у складний час[52].

У законі України «Про соціальні послуги» соціальні послуги класифікуються за трьома напрямами: соціальна профілактика, соціальна підтримка та соціальне обслуговування (табл. 2.3.1).

Таблиця 2.3.1

Соціальні послуги для сімей з числа ВПО в приймаючій громаді

Напрямок соціальних послуг	Мета	Опис послуг
Соціальна профілактика	Запобігання виникненню складних життєвих обставин	Послуги, які спрямовані на попередження проблем, таких як втрата житла, здоров'я або роботи, та інші ситуації, що можуть ускладнити життя особи або родини.
Соціальна підтримка	Сприяння подоланню складних життєвих обставин	Послуги, які допомагають особам та родинам, що потрапили у складні обставини, відновити стабільність, вирішити фінансові, соціальні та психологічні проблеми.
Соціальне обслуговування	Мінімізація негативних наслідків складних життєвих обставин	Послуги, які підтримують життєдіяльність осіб та сімей у важких умовах, допомагають зберегти соціальний статус і адаптуватися до нових життєвих умов, інтегруючи їх у громаду.

У кожному з цих напрямів технологія індивідуальної соціальної роботи з сім'ями з числа ВПО включає кілька важливих етапів, кожен з яких має на меті надання комплексної допомоги для вирішення проблем, спричинених переміщенням та новими життєвими обставинам (табл. 2.3.2).

Таблиця 2.3.2

Етапи технології надання соціальних послуг сім'ям з числа ВПО в приймаючій громаді

Етап	Назва етапу	Характеристика етапу
1	Отримання інформації	на цьому етапі соціальний працівник збирає необхідну інформацію про сім'ю ВПО, її проблеми та потреби. Цей етап є важливим для розуміння ситуації сім'ї та подальшої планування допомоги.
2	Перевірка інформації	важливо переконатися в достовірності отриманої

[52] Соціальні послуги в умовах війни: нові зміни та виклики. URL: https://parlament.org.ua/analytics/soczialni-poslugy-v-umovah-vijny-novi-zminy-ta-vyklyky/

		інформації. Це дозволяє уникнути помилок в оцінці потреб сім'ї та підготовці до роботи з нею.
3	Визначення потреби в допомозі	тут з'ясовується, які саме соціальні послуги необхідні сім'ї, чи потребує вона медичної, фінансової чи психологічної допомоги. Оцінка потреб дозволяє чітко сформулювати, в чому полягає основна допомога, яка повинна бути надана
4	Відкриття випадку	це формальний процес, коли соціальна служба починає роботу з конкретною сім'єю, створюючи її справу та починаючи роботу за індивідуальним планом.
5	Розробка та затвердження плану реабілітації	на основі оцінки потреб сім'ї розробляється план реабілітації, який може бути індивідуальним як для дорослих членів сім'ї, так і для дітей. Основне завдання – це не лише вирішення наявних проблем, але й підготовка сім'ї до подолання кризових ситуацій у майбутньому без зовнішньої допомоги.

Процес створення ефективного плану надання соціальної послуги сім'ям з числа ВПО передбачає виконання кількох етапів:

1. Визначення проблеми – соціальний працівник виявляє основну причину, через яку сім'я звернулася за допомогою, наприклад, втрату житла, здоров'я або роботи.

2. Встановлення контакту і довірчих відносин з сім'єю – побудова довірчих стосунків є критично важливим етапом, адже лише через співпрацю зможе бути досягнуто успіху в подоланні проблем.

3. Оцінка природи проблеми – на цьому етапі соціальний працівник визначає, що стало причиною проблем у сім'ї, а також оцінює наявні ресурси для вирішення ситуації, такі як можливості працевлаштування, соціальної підтримки чи медичної допомоги.

4. Визначення цілей і завдань – чітке формулювання цілей дає можливість зрозуміти, чого саме прагне сім'я у результаті підтримки та втручання.

5. Розробка конкретних дій – на основі визначених цілей і завдань плануються конкретні заходи, що допоможуть сім'ї їх досягти. Важливо розподілити відповідальність між соціальними працівниками та членами сім'ї

для того, щоб кожен етап був ефективно виконаний.

6. Встановлення термінів виконання плану – визначаються конкретні строки для виконання кожного етапу плану і моніторингу результатів[53].

У процесі виконання плану реабілітації куратор випадку координує діяльність, надаючи необхідну допомогу та підтримку родині. Його завдання включають:

1. Допомога родині у визначенні послуг – кейс-менеджер допомагає сім'ї знайти необхідні послуги, які допоможуть досягти поставлених цілей.

2. Знайомство родини з виконавцями послуг – це допомагає сім'ї швидше адаптуватися до нових умов і скористатися доступними можливостями.

3. Надання необхідної інформації виконавцям послуг – відповідальний інформує соціальних працівників та інші організації про особливості випадку та конкретні потреби родини.

4. Допомога в отриманні доступу до послуг – включає в себе організацію транспорту, допомогу в догляді за дітьми, консультації з правових або медичних питань.

5. Контроль за виконанням плану – куратор слідкує за тим, щоб родина виконувала свої зобов’язання, а надані послуги відповідали реальним потребам.

Важливою частиною процесу є моніторинг виконання плану, що дозволяє коригувати його за необхідності та забезпечити постійну підтримку сім'ї в процесі її адаптації до нових життєвих умов.

6. Моніторинг результатів – після виконання основних етапів реабілітаційного процесу куратор проводить оцінку стану сім'ї та дитини, щоб визначити, чи досягнуті поставлені цілі і чи потрібні корективи в подальших діях.

7. Закриття випадку – після завершення всіх заходів і досягнення

---

[53] Сільвестрова О.Ю. Технології соціальної допомоги: навчальний посібник. Луцьк: ЛНТУ, 2023. 104 с. С. 62-63

запланованих результатів, куратор закриває випадок, підсумовуючи результати та оцінюючи досягнення.

Такий підхід дозволяє родинам ВПО отримувати комплексну допомогу, яка охоплює не лише негайну підтримку, але й довгострокове вирішення проблем і розвитку самостійності в майбутньому.

Окремо слід звернути увагу на групові технології надання соціальних послуг (методи соціальної роботи, які передбачають колективну взаємодію між кількома учасниками для досягнення спільних цілей[54]). Ці технології застосовуються для підтримки родин з числа ВПО, які опинилися у складних життєвих обставинах через переміщення, зокрема для подолання соціальних, психологічних, економічних та інших проблем. Групові технології можуть бути спрямовані на різні аспекти життя сімей ВПО і включають:

1. Групова психологічна підтримка.

Такий вид групової роботи допомагає сім'ям ВПО подолати стрес і травму, пов'язані з переміщенням. Групові психологічні сесії надають можливість учасникам ділитися своїм досвідом, отримувати підтримку від однодумців і вчитися справлятися з емоційними труднощами в колективі. Психологи та соціальні працівники проводять тренінги, спрямовані на розвиток навичок стресостійкості, подолання тривоги та депресії, зміцнення самопочуття через групову терапію.

2. Тренінги для батьків.

Особливу увагу в приймаючих громадах приділяють тренінгам для батьків ВПО, де вони отримують знання і навички з виховання дітей в умовах змінених обставин. Такі групи допомагають батькам краще справлятися з емоційними і поведінковими проблемами дітей, що виникають через стрес від переселення, а також навчають стратегіям для відновлення родинних зв'язків та створення безпечного середовища для розвитку дітей.

3. Групи підтримки для жінок

Жінки з числа ВПО часто стикаються з додатковими труднощами,

[54] Вітковська І. М. Система надання соціальних послуг: сучасний стан. Харків, 2020. 70 с. С. 18

пов’язаними з фізичним та психологічним насильством, дискримінацією, а також необхідністю поєднувати догляд за дітьми з пошуком роботи. Групи підтримки для жінок створюються для того, щоб допомогти їм подолати ці виклики через обговорення спільних проблем, надання емоційної підтримки та взаємопомогу. В таких групах проводяться тренінги з розвитку особистої ефективності, правового захисту, а також навчання фінансовій грамотності.

4. Групові курси для працевлаштування та професійної адаптації

Для багатьох сімей ВПО головною проблемою є пошук роботи. Групові курси, де учасники можуть навчитися новим професійним навичкам або адаптувати свої знання до нових умов, є важливим елементом соціальної підтримки. Вони включають тренінги з написання резюме, проходження співбесід, основ бізнес-планування, навчання цифровим навичкам. Спільна робота в групах дає можливість ділитися досвідом та налагоджувати контакти для подальшого працевлаштування.

5. Групи для соціальної адаптації та інтеграції.

Ці групи створюються для того, щоб допомогти сім’ям ВПО інтегруватися в нову громаду. Програми включають знайомство з місцевими традиціями, законами, культурою, а також активну участь у громадському житті. Це можуть бути заняття з вивчення мови, культурні та інформаційні тренінги, що дозволяють родинам адаптуватися до нових соціальних умов і не відчувати себе ізольованими.

6. Соціально-реабілітаційні групи.

Це групи, які допомагають ВПО подолати наслідки травм та стресів, що виникли через конфлікти, війну або переміщення. У цих групах використовуються методи арт-терапії, музикотерапії, йоги, фізичних вправ, які допомагають відновити психічне і фізичне здоров'я учасників, знизити рівень тривоги, стресу і депресії.

7. Групи самоорганізації та взаємопідтримки.

Ці групи забезпечують місце для організації взаємодопомоги серед самих ВПО. Вони можуть включати ініціативи, де члени групи діляться

ресурсами, інформацією, допомагають один одному в організації побуту, пошуку роботи, догляду за дітьми чи літніми людьми. Така взаємопідтримка формує почуття спільноти та допомагає зменшити соціальну ізоляцію родин ВПО.

8. Групи для дітей.

Особливу увагу слід приділяти дітям ВПО, адже вони також переживають стрес від зміни місця проживання, що впливає на їх емоційний і соціальний розвиток. Для дітей створюються групи, в яких через ігри, вправи, групові заняття вони можуть навчитися справлятися з емоціями, а також знову звикати до шкільного життя, соціальних контактів і нових умов. Програми можуть включати творчі заняття, заняття з розвитку соціальних навичок та адаптаційні курси.

В останні роки все більше територіальних громад опановують технологію надання електронних соціальних послуг для сімей з числа ВПО. Найчастіше це стосується соціальних послуг для сімей з числа ВПО у вигляді матеріальної допомоги. Ці послуги зазвичай включають надання фінансової допомоги або соціальних виплат, що пов'язані з оформленням відповідних документів. Через електронні сервіси, такі як Портал державних послуг, можна отримати доступ до електронних форм заяв для таких послуг, як субсидії на оплату житлово-комунальних послуг, допомога при народженні дитини, отримання довідок про державні допомоги, допомога малозабезпеченим сім'ям, допомога на дітей під опікою, допомога при усиновленні, матеріальна допомога після стихійних лих чи бойових дій та інші соціальні виплати. Однак для того, щоб скористатися цими послугами через онлайн-сервіси, необхідно мати засоби електронної ідентифікації, такі як ID Bank, ID Card або цифровий електронний підпис[55]. Враховуючи швидкий розвиток цієї сфери, державні органи продовжують працювати над удосконаленням електронного обслуговування, створенням єдиного порталу

[55] Попович В. М. Електронні послуги як технологія соціальної роботи в контексті впровадження електронного урядування в Україні. Габітус. 2020. Вип. 13. С. 39-45. С. 42.

для надання адміністративних та соціальних послуг, а також вирішенням питань безпеки персональних даних користувачів.

Ще одним напрямом використання електронних соціальних послуг є надання юридичних послуг через онлайн-сервіси. Для сімей ВПО важливими є також юридичні послуги, які надаються через онлайн-сервіси. Вони стосуються правового захисту осіб, що потрапили в складні життєві обставини, таких як насильство, негативні стосунки в родині, малозабезпеченість, стихійні лиха, бойові дії, збройні конфлікти чи тимчасова окупація. Такі послуги можуть надаватися як державними інтернет-платформами, так і приватними юридичними фірмами через електронні запити або e-mail листування. Громадські організації, які займаються правозахисною діяльністю, також часто надають онлайн юридичні послуги, що дозволяє швидко і ефективно допомагати ВПО у вирішенні правових питань, пов'язаних із їх статусом або іншими життєвими труднощами.

Соціально-медичні послуги для сімей з числа ВПО включають організацію онлайн консультацій щодо запобігання захворюванням, підтримки здоров’я, проведення профілактичних і лікувальних заходів. Враховуючи упровадження електронних послуг, ці послуги часто передбачають доступ до медичної інформації через онлайн-ресурси. На сайтах установ соціального захисту і соціального обслуговування можна знайти інформацію про медичні організації та спеціалістів, до яких можуть звертатися внутрішньо переміщені особи.

Соціально-побутові послуги для сімей з числа ВПО спрямовані на адаптацію осіб, зокрема осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, з метою зменшення обмежень життєдіяльності та підтримки їх соціальної незалежності. Ці послуги включають навчання трудовим навичкам, адаптацію до посильної трудової діяльності, а також допомогу в інтеграції в нове соціальне середовище. Важливою частиною надання таких послуг є впровадження електронного урядування, яке дозволяє ефективно організувати доступ до соціально-побутових послуг для ВПО, що передбачає створення

електронних баз даних осіб, які потребують таких послуг, надання інформації про доступні послуги через офіційні вебсайти, а також створення онлайн-сервісів для екстреного виклику спеціалістів через телекомунікаційні технології, як-от Skype. Завдяки таким електронним платформам процес надання послуг стає швидшим та доступнішим для тих, хто потребує допомоги.

Соціально-педагогічні послуги для родин ВПО спрямовані на виявлення та розвиток різноманітних інтересів і потреб осіб, які пережили кризові ситуації, на організацію навчальних, виховних та корекційних процесів, а також на забезпечення дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності. Для родин ВПО особливо важливим є впровадження технологій SMART-навчання, що дозволяє адаптувати навчальний процес до умов цифрової реальності, забезпечуючи доступ до освітніх ресурсів та тренінгів в онлайн-форматі. Це допомагає дітям та дорослим відновлювати свої соціальні навички, адаптуватися до нового середовища та впевнено дивитися в майбутнє.

Психологічна підтримка для сімей з числа ВПО є надзвичайно важливою для подолання стресу та травм, пов’язаних з переміщенням і втратами. Психологічні послуги включають психокорекцію, психотерапію та психологічне консультування. Враховуючи розвиток онлайн-послуг, можливе надання психологічної допомоги через електронні канали, такі як Skype, Viber, Telegram або інші засоби телекомунікацій, що дозволяє оперативно надавати допомогу в екстрених ситуаціях, а також проводити перші консультації та психодіагностичне обстеження. Однак важливо зауважити, що повноцінна взаємодія між психологом і клієнтом у реальному житті залишається більш ефективною для вирішення складних психологічних проблем і кризових ситуацій.

Послуги з працевлаштування для родин ВПО включають пошук підходящих вакансій, допомогу в працевлаштуванні, професійну підготовку або перепідготовку, підвищення кваліфікації, а також надання

консультаційних послуг. Згідно з законодавством, такі послуги надаються безкоштовно і можуть включати фінансування організації оплачуваних громадських робіт або дотації на створення робочих місць для безробітних. Сім'ї ВПО мають доступ до електронних сервісів для пошуку роботи через сайт Державної служби зайнятості, де можна переглядати вакансії, пройти профорієнтаційне тестування або зареєструвати персональний кабінет для отримання допомоги. Електронні послуги в цій сфері забезпечують швидкий і доступний доступ до інформації про ринок праці та можливості працевлаштування, що є особливо важливим для ВПО в умовах обмеженого доступу до традиційних каналів працевлаштування.

Таким чином, впровадження електронного урядування в систему соціальних послуг для сімей з числа ВПО допомагає не лише забезпечити швидкий доступ до необхідної допомоги, але й значно спрощує процес отримання послуг в територіальній громаді, зокрема в кризових ситуаціях, сприяючи їх соціальній адаптації та економічній інтеграції в нових умовах.

Зміни в законодавстві щодо соціальних послуг для сімей з числа ВПО в приймаючих громадах стали необхідними на тлі повномасштабного вторгнення росії. Проте, попри певні зусилля, приймаючі громади виявилася неготовими до викликів війни, зокрема в сфері соціальних послуг.

Однією з основних проблем є нерівномірний доступ до соціальних послуг. За результатами досліджень, у різних областях на одного надавача соціальних послуг може припадати від кількох тисяч осіб до кількасот тисяч сімей з числа ВПО. Це значно погіршує якість надання соціальних послуг і ускладнює доступ ВПО до необхідної допомоги. Проблема особливо актуальна для родин, що вимушені жити в умовах обмеженого доступу до базових послуг, таких як медична допомога, психологічна підтримка або соціальна адаптація[56].

Іншою серйозною проблемою є нестача ресурсів, як людських, так і

[56] Соціальні послуги в умовах війни: нові зміни та виклики. URL: https://parlament.org.ua/analytics/soczialni-poslugy-v-umovah-vijny-novi-zminy-ta-vyklyky/.

матеріальних. За даними звіту «Засади стійкості та основні виклики для громад під час війни» громади, де відсутні «великі підприємства або невелика кількість малого та середнього бізнесу, гостро відчувають дефіцит бюджету»[57]. Державні субвенції не покривають усіх необхідних витрат місцевого бюджету. Місцеві бюджети зазнають значних втрат через недоотримання майнових податків, зокрема внаслідок звільнення аграріїв від плати за землю. У місцевих бюджетах бракує коштів для розвитку громад. Існуючі фінансові ресурси вистачають лише для забезпечення життєдіяльності громади, здійснення основних виплат і надання базових послуг.

Проблеми з забезпеченням житловими приміщеннями, транспортом та технічною апаратурою впливають на здатність органів місцевої влади ефективно надавати соціальні послуги ВПО. У багатьох громадах ця ситуація існувала ще до початку війни, а під час конфлікту вона погіршилася. Згідно з дослідженнями, незважаючи на дефіцит соціальних працівників, оголошень про вакансії на ці посади мало[58]. Причиною цього є феномен «прихованих вакансій», коли наявність вільних місць не публікується через очікування, що особа може повернутися на свою посаду після закінчення війни або через корупційні мотиви, коли керівництво намагається працевлаштувати родичів чи знайомих. Ця ситуація ускладнює надання послуг родинам ВПО, оскільки іноді обов'язки відсутнього працівника розподіляються між іншими, що не завжди дозволяє ефективно виконувати функції.

Однією з причин недостатньої кількості соціальних працівників є також низька оплата праці в цій сфері. Середня заробітна плата соціального працівника становить близько 9 тисяч гривень, але в ряді громад ця сума може бути ще меншою. Така низька оплата, незважаючи на важливість роботи, не стимулює людей працювати в цій сфері, що негативно впливає на якість надання послуг для сімей ВПО.

---

[57] Засади стійкості та основні виклики для громад під час війни. Національна платформа стійкості та згуртованості. Київ. Вересень 2024. 26 с.

[58] Соціальні послуги в умовах війни: нові зміни та виклики. URL: https://parlament.org.ua/analytics/soczialni-poslugy-v-umovah-vijny-novi-zminy-ta-vyklyky/

Ще однією проблемою є низька залученість недержавного сектору до надання соціальних послуг. Хоча в Міністерстві соціальної політики офіційно підтримується політика співпраці з громадськими організаціями, реальний рівень їх участі в наданні послуг залишається низьким. За даними Реєстру Міністерства соціальної політики, понад 77 % надавачів соціальних послуг є державними або комунальними підприємствами, тоді як частка громадських і благодійних організацій складає лише 14 %[59]. Цей дисбаланс у співпраці між державними та недержавними організаціями потребує суттєвого коригування, щоб полегшити доступ сімей ВПО до більш різноманітних послуг.

Анкетування 156 громад, яке було здійснене Всеукраїнською асоціацією об'єднаних територіальних громад (ОТГ) у 2023 р., показало, що лише у 21 % опитаних громад (загалом 33 громади) функціонують громадські організації, що активно працюють у сфері соціального захисту та сприяють згуртованості населення. Ці організації виступають важливими партнерами місцевої влади, виконуючи функції підтримки соціальних ініціатив, надання допомоги вразливим групам населення та сприяння розвитку громад. Така співпраця є важливим елементом забезпечення соціальної стабільності та розвитку громад, однак більшість громад досі не мають достатньо розвиненого співробітництва з громадським сектором у цих сферах. Це свідчить про необхідність посилення взаємодії між місцевими органами влади та громадськими організаціями, що можуть значно покращити ефективність соціального захисту та активізації місцевих ініціатив[60].

Важливим аспектом є порядок визначення потреб у соціальних послугах під час воєнного стану, який також потребує вдосконалення. На даний момент щомісячний аналіз потреб ВПО здійснюється лише для екстрених послуг, в той час як інші види послуг не відслідковуються. Це створює проблеми з точним визначенням актуальних потреб родин ВПО, що постійно змінюються через активні міграційні процеси. Важливо проводити системний облік сімей

[59] Там само

[60] Зацікавленість і спроможність організацій громадянського суспільства надавати соціальні послуги. URL: https://ednannia.ua/attachments/article/12720/Дослідження%20про%20соціальні%20послуги.pdf

ВПО для того, щоб ефективно реагувати на їхні потреби в соціальних послугах і гарантувати доступність допомоги.

Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій затвердило Методичні рекомендації для оцінки потреб ВПО на рівні громад. Відповідний наказ, який був ухвалений 13 вересня 2024 р. під номером 288[61], є частиною реалізації Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року. Цю стратегію затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 року № 312-р.[62]

Методичні рекомендації були надані обласним військовим адміністраціям та Київській міській військовій адміністрації для впровадження на місцевому рівні. Згідно з цією методологією, вже проведено оцінку потреб ВПО в Кривому Розі, а в столиці триває процес впровадження з залученням громадських організацій та Рад ВПО. Оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб сприятиме ухваленню важливих рішень щодо заходів, спрямованих на їхню інтеграцію в приймаючих громадах.

Документ також містить зразки анкет, які слугуватимуть основою для дослідження, та передбачає запровадження системи регулярного моніторингу потреб переміщених осіб з можливістю збору детальних даних. Водночас не зважаючи на це проблема оцінки потреб сімей з числа ВПО залишається проблемною на рівні приймаючих громад.

Окремо варто звернути увагу на проблему інтеграції сімей ВПО в приймаючу громаду. Дуже часто цей процес ускладнений негативним відношенням зі сторони жителів громади. Як зазначає С. Задорожна в умовах недостатньої соціальної інфраструктури виникає значна напруга між місцевими жителями та переселенцями, що пояснюється тим, що в деяких

---

[61] Про затвердження Методичних рекомендацій щодо проведення оцінювання потреб внутрішньо переміщених осіб на місцевому рівні громади: Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій від 13.09.2024 р. №288. URL: https://minre.gov.ua/2024/10/17/pro-zatverdzhennya-metodychnyh-rekomendaczij-shhodo-provedennya-oczinyuvannya-potreb-vnutrishno-peremishhenyh-osib-na-misczevomu-rivni-gromady/

[62] Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.04.2023 р. 312-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text

випадках навіть самі місцеві жителі не отримують належного рівня соціальних послуг та захисту. Така ситуація створює конкуренцію за обмежені ресурси та послуги, що, в свою чергу, може поглиблювати соціальну напругу та сприяти розчаруванню серед обох груп[63]. За результатами соціологічного опитування загального сприйняття ВПО постійним населенням м. Чернігова загальне ставлення респондентів до ВПО в основному є нейтральним або позитивним, що становить 49 % і 42 % відповідно. Негативне ставлення висловили лише 4% опитаних, а 5 % не мали сформованої думки щодо переселенців. Позитивне та нейтральне ставлення до ВПО переважає серед молодих людей (18-30 років) та осіб старшого віку (50-65 років), де ці показники складають відповідно 43 % і 52 %, а також 46 % і 51 %. Серед опитаних осіб похилого віку (старше 66 років) лише 37 % висловлюють позитивне ставлення до переселенців, тоді як 46 % ставляться нейтрально. У групі респондентів віком 31-49 років 41 % ставляться позитивно до переселенців, а 48 % – нейтрально.

Ставлення до переселенців також варіюється залежно від статі: жінки в основному мають позитивне і нейтральне ставлення (44 % і 47 %), в той час як серед чоловіків ці показники складають 40 % і 49 %. Негативне ставлення до переселенців виражено в 3 % жінок і 5 % чоловіків, а не визначилися з цим питанням 4 % жінок та 6 % чоловіків.

Відмінності у ставленні до переселенців також спостерігаються залежно від місця їх походження. Також спостерігається диференціація ставлення до переселенців залежно від їхніх матеріальних статків. Краще ставлення до бідних переселенців висловлюють 27 % опитаних, зокрема 33 % серед жінок, порівняно з 21 % серед чоловіків. Однак 58 % респондентів не роблять різниці у ставленні до всіх категорій майнового стану. Негативно ставляться до переселенців 9 %, зокрема 16 % серед заможних, а 6 % не визначилися з цим питанням.

Особливе ставлення респонденти мають до переселенців залежно від

[63] Задорожна С. М. Відношення населення приймаючих громад до внутрішньо переміщених осіб. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія.* 2017. № 2. С. 43-56.

їхнього статусу зайнятості. Найкраще ставлення спостерігається до працюючих переселенців – 30 % опитаних, тоді як до безробітних ставляться краще лише 16 %. Однак однакове ставлення до працюючих переселенців висловлюють 44 % респондентів, майже однакове серед жінок (46 %) і чоловіків (43 %), а до безробітних – лише 10%, особливо серед жінок (20 %). Негативне ставлення до працюючих переселенців висловили 17 %, а до безробітних – 19 %, з переважанням серед чоловіків (25 %). Проблему з визначенням ставлення мають 6 % опитаних. Тобто, ставлення до працюючих переселенців є вдвічі кращим, ніж до тих, хто не працює[64].

За даними дослідження «Засади стійкості та основні виклики для громад під час війни» в приймаючих громадах зростає кількість конфліктів. Результати досліджень та аналіз запитів показують тенденцію, яка поки що не є дуже виразною, але поступово набирає обертів. Це зростання напруги у громадах, що пов’язане з різним досвідом взаємодії з подіями війни. Зокрема, питання, хто воював, хто не воював, чи є чоловік військовослужбовцем, чи був у окупації, чи є колаборантом, хто виїхав або залишився – все це створює соціальну напругу. Ці проблеми почали загострюватися ще з 2022 р. і стосуються як родинних стосунків, так і взаємин у громадах. Однією з основних причин напруги є процес мобілізації. Особливо сильний спротив до мобілізації відчувається в сільській місцевості, не стільки через бажання не вступати до лав Збройних сил, а через незадоволення тим, як організовано цей процес. Багато людей незадоволені тим, як відбувається мобілізація та кого перш за все мобілізують, а також діями територіальних центрів комплектування.

Так, наприклад, у Закарпатській області ситуація з мобілізацією є надзвичайно напруженою. За словами представників громадських структур, напруга часто штучно підігрівається через телеграм-канали сумнівного походження. Останнім прикладом стало блокування жінками доріг державного значення неподалік села Ракошино в Мукачівському районі, як з

[64] Там само

мобілізованими, так і з тими, хто підпадає під мобілізацію. Також варто відзначити, що у Закарпатській області спостерігаються конфлікти на міжетнічному ґрунті[65], а також розподіл ВПО за регіонами України.

Отже, хоча законодавчі зміни в сфері соціальних послуг стали необхідністю на тлі війни, їх реалізація стикається з низкою серйозних проблем. Враховуючи ці труднощі, для ефективного надання соціальної підтримки сім'ям ВПО потрібно покращити координацію між державними і недержавними організаціями, вдосконалити електронне управління та вирішити проблеми, пов'язані з кадровими та ресурсними обмеженнями.

Висновки

В Україні на сьогоднішній день проживає понад 3,5 млн ВПО, і серед них велика частина складає сім'ї, що постраждали внаслідок війни. Потреби таких родин є надзвичайно різноманітними і відрізняються за характером та ступенем терміновості. Першочерговими для них залишаються питання забезпечення житлом, доступом до продуктів харчування, медичних послуг та психологічної підтримки. Окрім того, сім'ї з дітьми потребують особливої уваги, адже вони стикаються з проблемами, пов'язаними з освітою, доглядом за дітьми та доступом до дитячих засобів гігієни. Важливою проблемою є також відсутність стабільного доходу, оскільки багато родин втратили роботу або не можуть знайти нову через нестабільність на ринку праці. Психологічна травма, яку пережили члени сімей, особливо діти, потребує комплексної допомоги, зокрема надання кваліфікованих психологічних та соціальних послуг. Всі ці фактори вимагають розробки ефективних стратегій соціальної підтримки, які враховуватимуть специфічні потреби сімей з числа ВПО та забезпечать їх належну адаптацію в нових умовах.

Надання соціальних послуг сім'ям ВПО в громадах під час війни базується на індивідуальних та групових технологіях підтримки, а також включає активний перехід на електронні соціальні послуги. Основними

[65] Засади стійкості та основні виклики для громад під час війни. Національна платформа стійкості та згуртованості. Київ. Вересень 2024. 26 с.

напрямками надання послуг у приймаючій громаді є забезпечення базових потреб ВПО, таких як житло, харчування, медична допомога, психологічна підтримка, працевлаштування та соціальна адаптація. На кожному етапі соціальної роботи з сім’ями ВПО важливими є етапи отримання інформації, визначення потреб, розробки індивідуального плану допомоги, а також контроль за його виконанням та моніторинг результатів. Індивідуальні технології включають роботу соціальних працівників з кожною родиною, орієнтуючись на специфічні потреби кожного члена сім’ї, в той час як групові технології допомагають об’єднувати ВПО для спільного вирішення проблем та надання взаємної підтримки. Групові тренінги, психо-соціальні сесії та консультації допомагають зміцнити соціальні зв’язки, подолати стрес і адаптуватися до нових умов життя. З переходом на електронні соціальні послуги, процес надання допомоги значно спрощується і стає доступнішим для широких верств населення, зокрема через онлайн-заявки, електронні консультації та інформаційні платформи, що забезпечує швидке отримання необхідної допомоги, знижує бюрократичні бар'єри і дозволяє родинам ВПО отримувати послуги без необхідності особистого відвідування установ. Таким чином, перехід на електронні сервіси є важливим кроком у модернізації системи соціальної підтримки для ВПО, що відповідає сучасним вимогам і умовам війни.

Проблеми приймаючих громад у сфері надання соціальних послуг сім’ям з числа ВПО під час війни свідчать про низку значних труднощів, зокрема в питанні доступності та якості соціальних послуг. До переліку таких проблем належать нерівномірний доступ до послуг через обмежену кількість надавачів соціальних послуг, недостатнє фінансування та ресурси для їх забезпечення, а також відсутність ефективної співпраці між державними органами і громадським сектором. Відсутність необхідної інфраструктури, людських ресурсів та належного матеріального забезпечення у громадах ускладнює надання належної підтримки для ВПО, що потребують різноманітних послуг, таких як соціальний захист, медична допомога та

адаптація до нових умов. Крім того, існуюча соціальна напруга та недостатня координація між місцевими органами влади і громадськими організаціями призводять до загострення конфліктів між місцевими жителями і переселенцями. Всі ці проблеми вимагають системних змін і посилення взаємодії між органами влади, громадським сектором та міжнародними партнерами для ефективної підтримки ВПО та стабільного розвитку громад.

2.4 Соціальна інтеграція неповнолітніх ВПО в приймаючі громади

© Роговська Ольга Олексіївна
заступник декана з виховної роботи соціально-гуманітарного факультету, старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
© Бабачанах Сергій Миколайович
магістр із соціальної роботи, провідний інженер вхідного контролю ТОВ «Трипільський комбінат»

З 2014 року Україна протистоїть збройній агресії з боку російської федерації. Частина території країни була анексована, інша – тимчасово окупована, і на багатьох ділянках продовжуються бойові дії.

Після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. та запровадження воєнного стану в Україні, значно збільшилося внутрішнє переміщення населення, коли громадяни змушені залишати свої домівки в пошуках безпеки та захисту.

Варто відзначити, що в умовах цих надзвичайних викликів, які виникли внаслідок війни, зросло навантаження на державний бюджет і з'явився цілий спектр нових потреб серед громадян, що вимагають оперативної та ефективної реакції з боку держави та місцевих органів влади. Уряд докладає зусиль для забезпечення стабільного функціонування системи соціальної підтримки населення та надання допомоги тим, хто цього потребує. В значній мірі це стосується і дітей внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

До 24.02.2022 р. кількість ВПО становила 1470 тис. осіб. Сьогодні

кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб у країні становить близько 4,9 млн[66]. Причому даний офіційний показник є далеко неповним, оскільки відображає лише тих осіб, які отримали статус внутрішньо переміщеної особи. Натомість кількість переміщених осіб, які офіційно не зареєстровані суттєво вища. Причому цей показник є доволі рухомим, оскільки значна кількість внутрішньо переміщених осіб повернулися до місця свого постійного проживання, багато з них не змінили статус внутрішньо переміщених осіб. Деякі виїхали повторно в силу продовження військових дій.

З них 3,6 млн – це особи, які перемістилися (або перемістилися повторно) після початку повномасштабної війни, зокрема 2,5 млн не можуть повернутися до своїх домівок через зруйноване житло, перебування їхніх домівок у зоні активних бойових дій або на тимчасово окупованій території. Серед внутрішньо переміщених осіб майже 21 % (997 тис.) – це діти віком до 18 років[67]. Зазначимо, що офіційно в Україні під внутрішньо переміщеними дітьми розуміються «громадян України, іноземців або осіб без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах та мають право на постійне проживання в Україні, віком до 18 років, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру»[68]. Такий факт обов'язково посвідчується довідкою про статус внутрішньо переміщеної особи. Водночас статистичні дані по Україні подаються досить по різному різними джерелами. Так, наприклад, новинна агенція РБК-Україна повідомляє про те, що на 22.10.2024 р. в Україні зареєстровано 906 тис. дітей, які мають статус

[66] Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.04.2023 р. №312-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#n10

[67] Обирають дистанційку замість офлайну: чому діти-переселенці тримаються «рідних» шкіл та які наслідки матиме їхня не соціалізація. URL: https://nus.org.ua/articles/obyrayut-dystantsijku-zamist-oflajnu-chomu-dity-pereselentsi-trymayutsya-ridnyh-shkil-ta-yaki-naslidky-matyme-yihnya-ne-sotsializatsiya

[68] Діти, яких торкнувся збройний конфлікт в Україні. Дослідницький звіт. URL: https://radnyk.org/wp-content/uploads/2019/10/Doslidnyczkyj-zvit-Dity-yakyh-torknuvsya-zbrojnyj-konflikt-v-Ukrayini-.pdf

внутрішньо переміщених осіб[69]. На сайті ІОЦ, де Міністерство соціальної політики України відкрило публічний дашборд з даними щодо внутрішньо переміщених осіб, кількість дітей внутрішньо переміщених осіб (до 18 років) складає 899846 осіб станом на 5 листопада 2024 р. Водночас ці дані в розрізі по регіонам вже нараховують 965660 дітей зі статусом внутрішньо переміщені особи[70].

Віковий та ґендерний розподіл дітей внутрішньо переміщених осіб можна розглянути на прикладі даних Звіту про внутрішнє переміщення населення в Україні, які представлено на рис. 2.4.1. Варто звернути увагу, що кількість дітей внутрішньо переміщених осіб менше лише порівняно з особами похилого віку та дорослими 30-39 років, що свідчить про необхідність приділення цій категорії особливої уваги.

З рис. 2.4.1 видно, що найбільша кількість дітей в приймаючих громадах має:

- вік 10-17 років – 390 тис;

5-9 років – 233 тис. дітей:

1-4 152 тис. і 27 тис. немовлят.

Статистика також свідчить що в середньому на одне домогосподарство внутрішньо переміщених осіб припадає одна дитина, а загальна кількість домогосподарств внутрішньо переміщених осіб складає 823 тис. За іншими даними в Україні нараховується 502211 дитини, які мають статус внутрішньо переміщених осіб у віці 0-10 років та ще 552301 особа в віці від 11 до 20 років.

Діти, які пережили досвід переміщення, опинилися в складній ситуації, стикаючись з необхідністю адаптації до нових соціальних умов, культурних відмінностей та змін у звичному середовищі. З початком збройного конфлікту в Україні гостро постало питання інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб до громад-реципієнтів. Водночас приймаючі громади також стикаються з

---

[69] Скільки в Україні переселенців і де найбільше ВПО: статистика за областями. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/skilki-ukrayini-pereselentsiv-i-de-naybilshe-1729603384.html

[70] Бондаренко З. П., Лях Т. Л. Основні поняття і категорії соціальної роботи. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / І. Д. Звєрєва, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; за ред. І. Д. Звєрєвої, Г. М. Лактіонової. Київ : Наук. світ, 2004. С. 25-39.

новими викликами, пов'язаними з інтеграцією таких дітей у соціальне, освітнє та культурне життя.

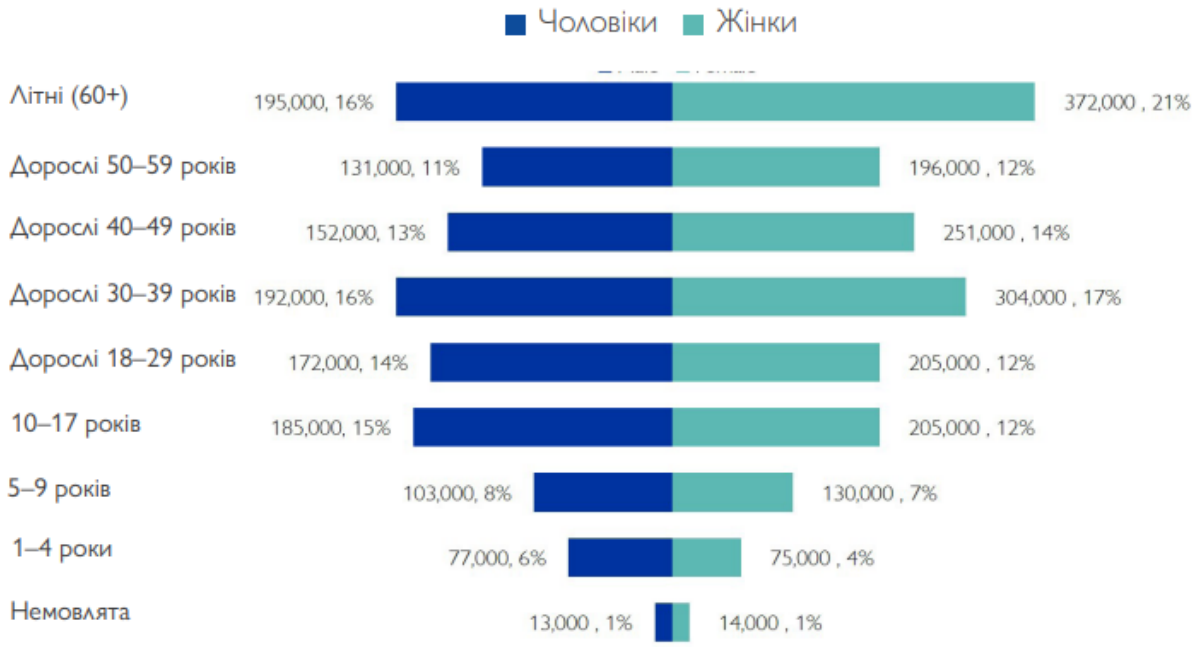

Рис. 2.4.1. Віковий розподіл дітей внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах України станом на квітень 2024 р.[71]

У табл. 2.4.1 представлено розподіл дітей зі статусом внутрішньо переміщених осіб по регіонам приймаючих громад в Україні станом на 05.11.2024 р.

Таблиця 2.4.1

Розподіл дітей зі статусом внутрішньо переміщених осіб по регіонам приймаючих громад в Україні станом на 05.11.2024 р.[72]

Регіон	Кількість дітей, осіб	Частка до підсумку, %
Чернігівська	16879	1,75
Чернівецька	22935	2,38
Черкаська	36360	3,77

[71] Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 16. Квітень 2024. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%2016_UA_June%202024.pdf

[72] Бондаренко З. П., Лях Т. Л. Основні поняття і категорії соціальної роботи. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / [І. Д. Звєрєва, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.] ; за ред. І. Д. Звєрєвої, Г. М. Лактіонової. Київ : Наук. світ, 2004. С. 25-39.

Хмельницька	34034	3,52
Херсонська	7957	0,82
Харківська	95517	9,89
Тернопільська	19603	2,03
Сумська	22537	2,33
Севастополь	9	0
Рівненська	12219	1,27
Полтавська	38855	4,02
Одеська	54383	5,63
Миколаївська	32003	3,31
Львівська	56796	5,88
Луганська	19550	2,02
Кіровоградська	20876	2,16
Київська	57860	5,99
Київ	77347	8,01
Івано-Франківська	33237	3,44
Запорізька	45279	4,69
Закарпатська	40082	4,15
Житомирська	19424	2,01
Донецька	52579	5,44
Дніпропетровська	95982	9,94
Волинська	12472	1,29
Вінницька	40865	4,23
Автономна Республіка Крим	20	0,00
Всього	965660	100,00

З даних табл. 2.4.1 видно, що на поточний момент найбільша кількість дітей внутрішньо переміщених осіб перебувають у:

– Дніпропетровській області (95,8 тис. осіб або 9,94% від загальної кількості);

– Харківській області (95,5 тис. осіб або 9,89% від загальної кількості);

– м. Київ (77,3 тис. осіб або 8,08% від загальної кількості);

– Київській області (57,8 тис. осіб або 5,99% від загальної кількості);

– Одеській області (54,4 тис. осіб або 5,63% від загальної кількості);

– Донецькій області (52,6 тис. осіб або 5,44% від загальної кількості).

Від 4 до 5 % загальної кількості дітей перебувають в таких областях України, як Полтавська, Запорізька, Закарпатська та Вінницька. Від 3 до 4% - в Черкаській, Хмельницькій, Миколаївській, Івано-Франківській областях[73].

[73] Там само

Слід зазначити, що заходи, що спрямовані на підтримку та захист внутрішньо переміщених дітей передбачені Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» включають наступні положення:

1. Влаштування у навчальні заклади: забезпечення можливості для внутрішньо переміщених дітей бути прийнятими до дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів. Це створює умови для продовження їхньої освіти незалежно від місця тимчасового проживання.

2. Соціальний захист дітей та сімей: передбачена система соціального захисту для внутрішньо переміщених дітей, включаючи дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб, що належать до цієї категорії. Додатково передбачено соціальне супроводження сімей, в яких виховуються такі діти, для забезпечення їхніх основних потреб і підтримки в адаптації до нових умов.

3. Забезпечення житлових умов: внутрішньо переміщені діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, та особи з їх числа мають право бути включеними до реєстру громадян, які потребують поліпшення житлових умов. Вони також можуть стати на соціальний квартирний облік за місцем їхньої реєстрації як внутрішньо переміщені особи, що сприяє вирішенню питання їхнього житла.

4. Функціонування прийомних сімей і дитячих будинків: забезпечення стабільного функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, а також сімей з дітьми, над якими встановлено опіку чи піклування, які тимчасово переміщені. Це дозволяє створити належні умови для виховання і розвитку дітей в умовах сімейного середовища.

5. Виявлення дітей без супроводу та їх влаштування: організація заходів з виявлення дітей, переміщених без супроводу батьків або інших законних представників. Це включає ідентифікацію особи дитини, пошук її батьків або родичів, а також влаштування таких дітей у сім'ї родичів, патронатних вихователів або до закладів соціального захисту дітей з урахуванням їхніх

потреб[74].

Ці заходи мають на меті не тільки захист прав та забезпечення належного соціального і психологічного середовища для внутрішньо переміщених дітей, а й сприяння їхній адаптації та інтеграції у нові спільноти, оскільки ст. 2 вищевказаного закону передбачено, що держава вживає усіх можливих заходів щодо повернення до покинутого місця проживання або до інтеграції за новим місцем. Оскільки військова агресія росії проти України продовжується, то переважно мова йде саме про інтеграцію дітей внутрішньо переміщених осіб до приймаючих громад.

Зазначимо, що війна в Україні, що різко загострилася 24 лютого 2022 р. і триває понині, спричинила гуманітарну кризу, яка суттєво позначилася на дітях. Зростання конфлікту спричинило численні жертви, масове переміщення сімей з дітьми та серйозні руйнування критично важливої цивільної інфраструктури, включно зі школами, закладами дошкільної освіти та медичними установами, які відіграють ключову роль у забезпеченні благополуччя дітей та молоді. Значна кількість вразливих дітей, потребували невідкладної гуманітарної допомоги та захисту.

За даними дослідження UNICEF «Життя дітей під час війни» в Україні близько 40% дітей віком від 3 до 17 років не можуть відвідувати школи та дитячі садки через їх закриття, що є серйозною проблемою. Вимушене переміщення, розрив зв’язків із рідними громадами та втрата звичного середовища суттєво впливають на психоемоційний стан цих дітей. Багато з них демонструють помітні ознаки стресу, підвищену тривожність і ознаки порушень у фізичному та психічному здоров'ї, що стає суттєвою перешкодою для їх соціального та емоційного розвитку.

У зв'язку з військовими діями, внутрішньо переміщені особи особливо стурбовані безпекою своїх дітей та їхнім майбутнім. У домогосподарствах, що втратили житло, джерела доходу та звичне соціальне оточення, психологічне

[74] Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. №1706-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text

навантаження на дітей зростає, адже вони часто пережили важкі травматичні події. На сьогодні, близько 36 % дітей, що зазнали травматичного досвіду війни, потребують психологічної підтримки.

Фінансова підтримка залишається недостатньою. Лише 38 % домогосподарств отримують державну допомогу на дітей, тоді як 59 % не мають жодної фінансової підтримки від держави. Це створює додаткові труднощі для сімей з дітьми, що вимушені адаптуватися до життя на новому місці з обмеженими ресурсами.

Багато сімей внутрішньо переміщених осіб стикаються з особистими бар'єрами, які стримують їх від звернення за допомогою до державних чи міжнародних організацій. Люди більше покладаються на підтримку своїх родичів, друзів та нових громад, ніж на формальну допомогу. Це відображає як недовіру до інституційної допомоги, так і потребу у створенні ефективної системи підтримки, орієнтованої на потреби дітей, що постраждали від війни[75].

У Листі МОН №1/13007-24 від 22.07.2024 р. «Про методичні рекомендації щодо соціалізації та інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб у громадах» відзначається, що соціалізація дітей під час війни стикається з численними проблемами, що суттєво впливають на формування їхніх цінностей, ставлення до життя та поведінку. До таких проблем відносяться:

1. Різноманітні та суперечливі джерела соціалізації: в умовах війни діти отримують ціннісні установки з різних, часто діаметрально протилежних джерел. Наприклад, у школах відбувається патріотичне та громадське виховання, водночас ворожа антиукраїнська пропаганда та постійне висвітлення агресії й насильства у медіа формують у дітей негативні настанови. Додатково на дитячу психіку впливають негативні настрої в сім'ях, зокрема песимізм, роздратування та дисгармонійні стосунки, що посилюють емоційну напругу.

---

[75] Життя дітей під час війни. Лютий 2024 року. Звіт UNICEF. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/43321/file/The%20summary%20report%20of%20the%20Survey%20of%20Ukrainian%20parents_ua.pdf.pdf

2. Спотворення світогляду та уявлень про життя: на окупованих територіях серед дітей і молоді закріплюється ідея «героїзації війни», прославлення радянської ідеології «діти-герої», формування негативного ставлення до українських військових, які захищають територіальну цілісність і незалежність України. Особливо складно буде інтегрувати у національну систему цінностей тих дітей, батьки яких займали позицію колаборантів і загинули внаслідок воєнних дій.

3. Вплив панічного інформаційного фону гібридної війни: постійне перебування в інформаційному просторі, де загрози безпеці гіперболізуються, призводить до стану перманентного страху, що негативно впливає на психіку дітей. Постійне перебування у тривожному стані підвищує психічну напругу, що у дітей проявляється в гіперактивності, труднощах з контролем своїх дій та поведінки[76].

Як зазначає В. Юрченко в умовах війни у дітей формується фрагментоване уявлення про час і життєвий досвід: минуле (щасливе й безтурботне «вчора» до війни), теперішнє (загрозливе і трагічне «сьогодні» під час війни) та майбутнє (невизначене і тривожне «завтра» після війни). Це ускладнює формування цілісного світогляду, створюючи нестійку базу для розвитку особистості[77].

Війна також руйнує міжособистісні стосунки. Відносини, які до війни були дружніми і навіть сімейними, часто перетворюються на ворожі. Частина дітей, що належать до категорії внутрішньо переміщених осіб, змушена жити в новому, незнайомому середовищі, нерідко у неповних сім’ях, коли хтось із родини залишився на окупованій території. Це ускладнює адаптацію, і діти стикаються з труднощами інтеграції у нове соціальне оточення, зокрема проявами ворожості, цькуванням і залякуванням з боку місцевих дітей, які можуть не розуміти переживань тих, хто зазнав жахів війни.

На окупованих територіях відбувається деформація моральної

[76] Про методичні рекомендації щодо соціалізації та інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб у громадах: Лист МОН №1/13007-24. URL: https://hust.osv.org.ua/docs/8402/

[77] Юрченко В. І. Проблеми соціалізації дітей і молоді в умовах інформаційної війни. URL: http://surl.li/tmvni.

поведінки. Патріотичне виховання дітей у таких умовах здійснюється на основі ворожості до України, розширюються межі морально допустимого, виправдовується агресія до «чужих» та насильство, яке стає звичним елементом життя. Війна руйнує мирні норми моралі, правові стандарти, заперечує компроміс та діалог як способи досягнення цілей. Усе це призводить до того, що у дітей, які в подальшому стали внутрішньо переміщеними особами виникає загроза втрати позитивних життєвих орієнтирів та ідеалів, що може спричинити стрес, фрустрацію і призвести до розвитку девіантної поведінки.

У таких умовах діти з числа внутрішньо переміщених осіб стикаються з необхідністю адаптації до нових умов життя, часто позбавлені доступу до звичних соціальних, економічних та культурних ресурсів, важливих для їхнього розвитку та добробуту. Інтеграція цих дітей у нові громади стає не лише актуальним завданням, а й стратегічним пріоритетом для забезпечення стабільності, сталого розвитку та соціальної згуртованості в умовах війни.

У 2023 р. в Україні була прийнята Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року, одним з завдань якої є «адаптація та інтеграція дітей і молоді з числа внутрішньо переміщених осіб до соціального середовища на території їх проживання»[78]. Водночас для реалізації цього завдання на стратегічному рівні було заплановано лише:

– створення умов для проживання сімей внутрішньо переміщених осіб, які мають дітей, куди входить проведення роз’яснювальної роботи щодо вступу у місцеві заклади освіти;

– створення умов для отримання психологічної допомоги та реабілітації сімей внутрішньо переміщених осіб з дітьми. Причому цей захід розкривається через впровадження на місцевому рівні програм реабілітації та психологічної допомоги, забезпечення її надання, особливо в місцях компактного проживання;

[78] Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.04.2023 р. №312-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#n10

– створення умов для соціальної інтеграції дітей з сімей внутрішньо переміщених осіб. Цей захід передбачає розробку відповідного законопроекту щодо соціальної підтримки дітей та удосконалення механізму отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів[79].

Дійсно, проект Закону про основи соціальної захищеності дітей, які постраждали внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України було подано до Верховної Ради[80]. Цей законопроєкт передбачає комплекс заходів соціального супроводу для дітей, що постраждали внаслідок війни. До цих заходів належать:

– надання психологічної допомоги;

– забезпечення оздоровлення та відпочинку;

– створення безпечних умов в освітньому середовищі;

– допомога у поверненні дітей до України;

– сприяння возз'єднанню з родинами;

– виплата пенсій у разі втрати годувальника;

– забезпечення житлом дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Окрім цього, в документі визначено порядок отримання компенсацій за шкоду здоров'ю чи життю, завдану внаслідок збройної агресії, шляхом репарацій з боку рф.

Також передбачається, що відомості про постраждалих дітей та завдані їм збитки будуть внесені до Державного реєстру дітей, які постраждали від збройної агресії російської федерації проти України. Ці дані будуть використовуватися для подальшого мультидисциплінарного супроводу кожної дитини, що здійснюватиметься органами влади під керівництвом Кабінету Міністрів України, з урахуванням її індивідуальних потреб. Для кожної дитини проводитиметься детальна оцінка потреб і розроблятиметься

[79] Там само

[80] Проект Закону про основи соціальної захищеності дітей, які постраждали внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41517

план підтримки, що включатиме надання медичних, реабілітаційних, соціальних, психологічних, освітніх, юридичних, адміністративних та інших послуг, залежно від її конкретної ситуації[81].

Як зазначила голова Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів Г. Третьякова, законопроєкт також передбачає жорсткі гарантії захисту персональних даних постраждалих дітей, їхніх батьків або законних представників, забезпечуючи конфіденційність і безпеку такої інформації. Цей законопроєкт створює широкі можливості та механізми захисту й підтримки дітей, визначаючи чіткі принципи взаємодії органів виконавчої влади, аби кожна дитина отримала необхідну увагу та допомогу, завжди перебуваючи в центрі уваги[82]. Водночас станом на кінець 2024 р. даний законопроєкт ще не прийнято, а тому соціальна інтеграція неповнолітніх внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади відбувається за існуючими недосконалими нормативно-правовими актами.

Варто також звернути увагу на той факт, що за даними, які наводяться в Аналізі виконання Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року протягом квітня 2023 р. – квітня 2024 р. в Україні було розроблено та реалізовано програми надання психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам, особливо дітям, а також їхня реабілітація за участі представників міжнародних неурядових організацій. Так, наприклад, Комплексна регіональна програма підтримки внутрішньо переміщених осіб у Волинській області на 2024–2026 рр. передбачає надання психологічної допомоги дітям внутрішньо переміщених осіб у разі необхідності. У Дніпропетровській області діє Комплексна програма підтримки внутрішньо переміщених осіб на 2023–2025 рр., затверджена рішенням обласної ради від 28 липня 2023 року № 299-17/VIII. Програма передбачає, зокрема, залучення дітей внутрішньо переміщених осіб до занять фізичною активністю та спортом, що сприяє зміцненню їхнього психічного та

[81] Там само
[82] Там само

фізичного здоров’я. Подібна програма діє і в Харківській області – Програма розвитку соціальних послуг та психосоціальної допомоги на 2023–2027 роки. Однак станом на початок 2024 р. подібні програми не впроваджені в Івано-Франківській, Полтавській та Чернігівській обласних військових адміністраціях[83].

Також доцільно зазначити, що в Україні було здійснено розробку алгоритмів та системи організованої психологічної допомоги для дітей внутрішньо переміщених осіб, що передбачає всебічний підхід, що враховує регіональні особливості та доступність ресурсів.

Зокрема у Вінницькій області, наприклад, створено 51 неформальне об'єднання психологів, які працюють у закладах соціальної сфери, освіти та охорони здоров’я, об’єднуючи 335 фахівців для психологічної підтримки дітей внутрішньо переміщених осіб, постраждалих від війни. Завдяки такому підходу вдалося охопити великі групи дітей внутрішньо переміщених осіб, забезпечуючи постійну психологічну допомогу у громадах.

У Волинській області психологи та соціальні працівники здійснюють індивідуальні консультації, проводять семінари та тренінги з питань профілактики психічного здоров’я для дітей внутрішньо переміщених осіб, сприяють уникненню асоціальної поведінки, запобігають схильності до самоізоляції та підвищують рівень психосоціальної стабільності. В Дніпропетровській області реалізовано Комплексну програму підтримки внутрішньо переміщених осіб, у межах якої дітей залучають до занять спортом як ефективного способу зміцнення психічного та фізичного здоров’я[84].

Донецька ОВА застосувала мобільні групи для надання психологічної підтримки, зокрема за участі міжнародної організації «Людина в біді». Це дозволяє дітям з особливими потребами отримувати необхідну психосоціальну реабілітацію у медичних закладах. Психологи освітніх

---

[83] Аналіз виконання Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року протягом квітня 2023 року – квітня 2024 року). URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7.pdf

[84] Там само

закладів працюють безпосередньо з дітьми внутрішньо переміщених осіб, допомагаючи їм адаптуватися до нових умов.

Житомирська та Запорізька області залучили медичні установи, які уклали угоди з Національною службою здоров'я України для надання допомоги дітям з психічними розладами. Вони надають амбулаторні та стаціонарні послуги, що особливо важливо для дітей, які потребують стабільної підтримки. Подібні програми уможливлюють своєчасний доступ до фахівців, що значно покращує адаптацію дітей внутрішньо переміщених осіб.

Закарпатська область реалізує програму «Ти як?», яка забезпечує сталу систему психосоціальної підтримки з інтеграцією державних та недержавних організацій. Вона спрямована на мінімізацію наслідків травматичних подій та запобігання розвитку психічних розладів у дітей внутрішньо переміщених осіб. Це також дозволяє створити стабільну мережу підтримки, яка охоплює широкий спектр послуг.

У деяких регіонах, таких як Сумська та Полтавська області, спеціалісти організовують навчальні тренінги, надають консультації та проводять тренінги з самодопомоги для дітей і батьків, допомагаючи їм оволодіти навичками подолання стресу. Завдяки цьому діти внутрішньо переміщених осіб можуть отримувати психологічну допомогу у своїх навчальних закладах та спеціально облаштованих просторах.

У Чернівецькій області за підтримки міжнародних партнерів функціонують простори, дружні до дітей, що дозволяє надавати якісні послуги дітям, у тому числі з інвалідністю. Також у рамках україно-швейцарського проєкту «Психічне здоров'я для України» проводяться тренінги для працівників соціальної сфери, що забезпечує доступ дітей до психологічної допомоги на місцях.

Організація системи психологічної допомоги дітям ВПО в Україні вимагає узгоджених зусиль державних установ, освітніх закладів, медичних закладів, громадських та міжнародних організацій. Розроблені програми та впроваджені механізми забезпечують не лише разову допомогу, а й створюють

умови для довгострокової підтримки дітей, що пережили війну.

Однією з найважливіших умов, що сприяють успішній соціальній інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб є їх навчання. Більшість закладів освіти в регіонах, де велися або тривають активні бойові дії, відновили свою діяльність у дистанційному форматі вже в перші місяці війни. У західних областях навчання майже не зупинялося, хоча тривалий час воно переважно проводилося онлайн. Зараз значна кількість шкіл і дитячих садків здатні забезпечити необхідний рівень безпеки, що дозволяє їм працювати в очному форматі навіть в умовах воєнного часу.

Згідно з даними Міністерства освіти і науки України, станом на 24 січня 2024 р. освітній процес розпочали 9 689 закладів дошкільної освіти. З них:

– 5068 працюють очно, де навчаються 348 240 дітей;

– 3204 проводять навчання дистанційно, охоплюючи 226 404 дитини;

– 1417 реалізують змішану форму навчання для 113 263 вихованців.

На тимчасово окупованих територіях перебуває 921 дошкільний заклад. Загалом дитячими садками наразі охоплено 63,5 % дітей дошкільного віку, що є збільшенням порівняно з 49,9 % станом на 24 грудня 2022 р. Діти з родин внутрішньо переміщених осіб відвідують 6 015 закладів дошкільної освіти, що становить 24 177 вихованців.

Щодо закладів загальної середньої освіти, освітній процес триває у 12 926 школах, з них:

– 3 955 здійснюють очне навчання, в якому беруть участь 1 100 993 учні;

– 4 363 проводять дистанційне навчання, що охоплює 1 668 466 учнів;

– 4 608 забезпечують змішану форму навчання для 1 201 364 учнів.

Серед них 9 990 шкіл надають освітні послуги дітям із сімей внутрішньо переміщених осіб, загальною кількістю 156 638 учнів[85].

В Україні, окрім загального права на освіту, діти з числа внутрішньо переміщених осіб мають доступ до додаткових пільг та державних гарантій у

[85] Становище дітей із сімей, вимушено переміщених у межах Україні внаслідок військової агресії Росії після 24 лютого 2022 року. URL: https://adcmemorial.org/uk/novina-uk/stanovishhe-ditej-iz-simej-vimusheno-peremishhenih-u-mezhah-ukraini-vnaslidok-vijskovoi-agresii-rosii-pislya-24-lyutogo-2022-roku/

межах цільової підтримки, що включає пріоритетне зарахування до дитячих садочків, безоплатне гаряче харчування, можливість продовження здобуття освіти на певному рівні, доступ до дистанційної форми навчання, а також послуги з оздоровлення та відпочинку. У сфері професійної та вищої освіти вони можуть скористатися такими заходами підтримки, як безоплатне навчання за цільовими квотами, пільгові кредити, соціальні стипендії, безоплатне забезпечення підручниками та доступ до навчальних матеріалів.

Згідно з опитуванням родин внутрішньо переміщених осіб у Волинській та Львівській областях, для третини жінок внутрішньо переміщених осіб з дітьми, які переїхали до цих регіонів, освіта дітей є одним із головних пріоритетів після матеріальної підтримки, вирішення житлових питань та отримання соціальної допомоги[86].

Практика показує, що діти з евакуйованих родин найчастіше продовжують навчання онлайн у школах за місцем попереднього проживання. Батьки обирають цей варіант, оскільки прагнуть зберегти у дітей знайомі соціальні зв’язки з однолітками та вчителями. Важливу роль у безпроблемному використанні цього формату відіграв попередній досвід дистанційного навчання, набутий під час карантинних обмежень через пандемію COVID-19, що передувала повномасштабному вторгненню росії в Україну.

Водночас значна частина батьків та дітей з родин внутрішньо переміщених осіб віддають перевагу очному навчанню. Батьки враховують, що для онлайн-навчання потрібен житловий простір (індивідуальне робоче місце), фінансові та технічні ресурси (зокрема, наявність ноутбука, планшета або комп’ютера), доступ до інтернету та можливість його оплачувати. Ці фактори є доволі суттєвими для багатьох родин внутрішньо переміщених осіб, особливо якщо в сім’ї двоє чи більше дітей шкільного віку.

Батьки також підкреслюють, що очне навчання та безпосереднє

[86] Діти, яких торкнувся збройний конфлікт в Україні. Дослідницький звіт. URL: https://radnyk.org/wp-content/uploads/2019/10/Doslidnyczkyj-zvit-Dity-yakyh-torknuvsya-zbrojnyj-konflikt-v-Ukrayini-.pdf

спілкування з учителями та однолітками надають дітям позитивні емоції, допомагають відчувати відносну стабільність і безпеку, що свідчить про перебування в безпечному середовищі, та сприяють подоланню наслідків стресу, викликаного війною. Такий ефект особливо важливий для дітей молодшого шкільного віку.

Учителі, які працюють у школах з дітьми внутрішньо переміщених осіб, намагаються враховувати їхні особливі освітні потреби. Більшість батьків зазначають, що перед початком навчання в новому закладі їхні діти отримують консультації та супровід, особливо щодо узгодження різних навчальних програм. Наприклад, адаптується програма «Інтелект України» до стандартів концепції «Нової української школи», що допомагає зменшити різницю в навчальних підходах.

Організація дозвіллєвої діяльності в приймаючих громадах також має суттєвий вплив на соціальну інтеграцію дітей внутрішньо переміщених осіб, оскільки сприяє їхній швидшій адаптації до нового середовища. Завдяки залученню до гуртків, спортивних секцій та інших позашкільних заходів діти можуть розвивати свої інтереси та таланти, налагоджувати дружні стосунки з місцевими дітьми та відчувати себе частиною громади. Така діяльність не лише заповнює дозвілля, але й допомагає зменшити психологічне навантаження та відновити відчуття безпеки, втрачене внаслідок переміщення.

Крім цього, спільна участь у різноманітних заходах дозволяє дітям внутрішньо переміщених осіб знайти підтримку, подолати почуття ізольованості та навчитися співпрацювати з однолітками, що важливо для їхньої соціалізації. Групова діяльність та ігри допомагають розвинути навички комунікації та взаємодії, що сприяє формуванню почуття приналежності до нової громади.

Накопичений в приймаючих громадах досвід засвідчує важливість створення сервісів для дітей, зокрема дитячих кімнат у гуртожитках та центрів розвитку, які сприяють адаптації та соціально-психологічній реабілітації. Ці простори допомагають дітям долати стрес та емоційні труднощі, викликані

евакуацією.

На сьогодні інтеграційні якості приймаючої громади в умовах масового внутрішнього переміщення, спричиненого збройною агресією РФ, формуються в умовах нестачі соціокультурних можливостей для інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб. До проблем можна віднести недостатній рівень етичних основ для формування позитивного ставлення до дітей внутрішньо переміщених осіб, а також організацію їхньої взаємодії в громаді, негативний соціальний настрій серед населення тощо. На процес формування та розвитку інтеграційних якостей громади впливає сукупність факторів, таких як її економічний та політичний стан, соціокультурні, демографічні та інші особливості. Усе це стає особливо помітним під час процесу інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб в приймаючу громаду.

У Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року відзначено незадовільний рівень доступної психологічної підтримки та реабілітаційних послуг для дітей внутрішньо переміщених осіб, що зазнали впливу збройної агресії проти України, значно обтяжує процес їхньої адаптації у нових соціальних умовах, зокрема в освітньому середовищі. Відсутність належного психоемоційного супроводу не лише посилює стрес і тривожність у дітей, але й може впливати на їхні когнітивні функції, мотивацію до навчання та соціальну інтеграцію. Такий дефіцит психологічної допомоги, націленої на подолання травматичного досвіду, знижує ефективність їхньої інтеграції в нову освітню та соціальну реальність, що є критичним для їхнього подальшого розвитку і становлення в суспільстві. Забезпечення повноцінної реабілітації та психологічної підтримки є важливим чинником стабільної адаптації, формування емоційної стійкості та відновлення відчуття безпеки, необхідного для здорового розвитку дітей[87].

Варто зазначити, що для дорослих внутрішньо переміщених осіб в приймаючій громаді значно більше можливостей для інтеграції та відповідних

[87] Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.04.2023 р. №312-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#

ресурсів аніж для дітей. Основним осередком інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб до приймаючої громади є навчальні заклади.

Школа відіграє важливу роль у житті дітей, особливо тих, хто опинився в новому середовищі через вимушене переміщення. Вона часто сприймається не лише як місце для здобуття знань, а й як простір соціалізації, де діти навчаються будувати дружні стосунки, вирішувати конфлікти та відстоювати власні кордони. Для дітей внутрішньо переміщених осіб, які опинилися у приймаючих громадах, школа стає ключовою платформою для інтеграції.

Саме в школі діти внутрішньо переміщених осіб можуть знайти нових друзів, навчитися ефективно взаємодіяти з однолітками та педагогами, а також відчути підтримку у складний період адаптації до нових умов. Школа забезпечує дітям не лише освітній процес, а й можливість відновити почуття стабільності та безпеки, що є надзвичайно важливим після досвіду переміщення. Вона створює умови для розвитку емпатії, співчуття та толерантності, що допомагає дітям інтегруватися в новий колектив та уникнути почуття ізоляції.

Крім того, школа може слугувати своєрідним мостом між дитиною та ширшим соціальним середовищем приймаючої громади. Через участь у спільних заходах, культурних та освітніх проєктах, діти внутрішньо переміщених осіб отримують можливість краще зрозуміти місцеву культуру, звичаї та цінності, що сприяє їхній успішній інтеграції. Завдяки підтримці з боку вчителів, шкільних психологів та соціальних працівників, школа допомагає дитині подолати психологічні бар’єри, що виникли через зміну місця проживання, та розвинути нові соціальні навички, необхідні для комфортного життя в новій громаді.

Таким чином, школа виступає не лише освітнім осередком, а й важливим елементом підтримки і соціальної адаптації для дітей внутрішньо переміщених осіб, сприяючи їхньому успішному включенню у приймаючу громаду та подальшому розвитку.

Водночас батьки (а інколи й самі діти) відмовляються від пропозицій

місцевих органів влади відвідувати школу очно в тому населеному пункті, де вони наразі проживають. Це може бути пов’язано з різними моментами: пережитим дитиною стресом, планами нового переїзду тощо. Але найбільш часто така відмова обумовлена дистанційним навчанням в своєму навчальному закладі. Така ситуація, наприклад, є типовою для дітей внутрішньо переміщених осіб з м. Херсон. Хоча саме місто знаходиться на деокупованій території, але воно знаходиться в зоні бойових дій. При цьому навчальні заклади міста працюють в дистанційному форматі, а в них станом на кінець вересня 2024 р. навчаються 3867 дітей, з яких значна частина мають статус дітей внутрішньо переміщених осіб та проживають в інших приймаючих громадах. У цьому випадку спостерігається суттєва проблема, яка полягає в необхідності інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб до приймаючої громади з однієї сторони, та розривом звичних соціальних зв’язків між дітьми, дітьми та педагогами, які сформувалися за роки очного навчання до 2019 р., дистанційного навчання в роки пандемії COVID-19 та часи окупації м. Херсон та після деокупаційний період.

Іншим прикладом є м. Тернополь, де зареєстровано 5138 дітей-переселенців віком від 6 до 16 років, з яких до місцевих шкіл ходить 1 420 дітей, що становить 28 % від загальної кількості дітей внутрішньо переміщених осіб. У Вінниці зареєстровано 6636 дітей внутрішньо переміщених осіб, з яких до місцевих шкіл навчається 2 167 дітей (32 %). У Кропивницькому з 3802 дітей-переселенців до шкіл міста зараховано 1254 дитини, що також становить 32 %[88].

Наразі значна частина родин з числа внутрішньо переміщених осіб прагне, щоб їхні діти продовжували навчання у своїх рідних школах, де зберігається знайоме середовище і колектив. Навіть у випадках, коли заклад освіти функціонує в дистанційному режимі без визначених термінів повернення до очного навчання, ці сім’ї воліють залишатися на відстані від

[88] Обирають дистанційку замість офлайну: чому діти-переселенці тримаються «рідних» шкіл та які наслідки матиме їхня не соціалізація. URL: https://nus.org.ua/articles/obyrayut-dystantsijku-zamist-oflajnu-chomu-dity-pereselentsi-trymayutsya-ridnyh-shkil-ta-yaki-naslidky-matyme-yihnya-ne-sotsializatsiya

місця навчання.

У деяких батьків існують побоювання, що їхніх дітей можуть не прийняти у новому колективі або до них ставитимуться інакше. Через це вони обирають залишитися у своєму звичному класі та школі, попри дистанційний формат взаємодії. Додатково може виникати занепокоєння щодо браку місць у нових школах.

У переселенців часто зберігається сильне відчуття зв'язку з рідним домом. Були випадки, коли, після звільнення територій, сім'ї поверталися додому, навіть якщо там залишалися значні руйнування або тривали обстріли. У них також існує страх втратити свою школу, особливо якщо вона розташована на тимчасово окупованій території або в прифронтовій зоні, через побоювання, що після повернення заклад може бути закрито.

Фактор фінансування закладів освіти, яке залежить від кількості учнів, також може відігравати роль. Показники чисельності учнів використовуються для розподілу освітніх субвенцій у громадах і безпосередньо впливають на обсяги роботи вчителів і, відповідно, на їхню оплату праці. Школи, що були змушені перейти на онлайн-навчання через тимчасову окупацію або бойові дії, прагнуть зберегти свої колективи й учнівський контингент. Закриття закладу освіти є складним рішенням, яке болісно позначається як на громаді, так і на вчителях та батьках[89].

У нинішніх умовах держава взяла курс на примусову інтеграцію таких дітей до приймаючих громад шляхом переведення з навчальних закладів, які територіально перебувають поблизу зони ведення бойових дій, вважаючи це більш ефективним рішенням, яке має дати свої позитивні результати саме для дітей[90]. Зокрема спочатку був розроблений проєкт наказу № 850, який передбачав зміну порядку формування в школах дистанційних класів. Вже на цьому етапі він викликав велику кількість зауважень. Проте він був

[89] Там само
[90] Про методичні рекомендації щодо соціалізації та інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб у громадах: Лист МОН №1/13007-24. URL: https://hust.osv.org.ua/docs/8402/

прийнятий, до нього було видано низку роз'яснень[91].

Документ був спрямований на те, щоб зменшити кількість дітей, які навчаються дистанційно, та натомість збільшити кількість тих, хто здобуває освіту очно. При цьому реалізація цього наказу суттєво позначилася б на дітях-переселенцях, дітях із тимчасово окупованих територій та на вчителях, які забезпечували для них дистанційну освіту. Серед аргументів, які Міністерство освіти України наводило на користь цього рішення, були такі:

– дистанційна освіта є важливою, але вона не може бути постійною формою навчання;

– очне навчання забезпечує якісніші знання;

– очна форма навчання сприяє швидшій адаптації дітей-переселенців до нового середовища та їх соціальної інтеграції до приймаючих громад[92].

Але лише протягом 2 днів після того, як було прийнято цей наказ, петиція на сайті Кабінету Міністрів України набрала 27 тис. голосів (при необхідних 25 тис.) за його скасування[93]. Не зважаючи на це Міністерство освіти України, прийнявши низку змін до діючих наказів та положень, все рівно прийняло це рішення і з 2025 р. відбудуться масштабні зміни в системі освіти, які приведуть до збільшення кількості дітей, які навчаються очно та втрати їх зв'язків з своїми батьківськими громадами на користь соціальної інтеграції в приймаючі громади.

Варто відзначити, що за умови переходу до місцевих шкіл значно зростає значення психологічної служби в системі освіти, яка повинна забезпечувати своєчасну та систематичну психологічну і соціально-педагогічну підтримку, враховуючи цілі та завдання освітнього процесу.

---

[91] Про затвердження Порядку та умов здобуття загальної середньої освіти в комунальних закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні (нині не діючий): Наказ Міністерства освіти України від 13 червня 2024 року № 850. URL: https://mon.gov.ua/npa/pro-skasuvannia-nakazu-ministerstva-osvity-i-nauky-ukrainy-vid-13-chervnia-2024-roku-850

[92] Адамиович Н. Шкільна освіта в умовах війни: чому нова політика МОН з дистанційки вдарить по переселенцях і дітях в окупації. URL: https://zmina.info/articles/shkilna-osvita-v-umovah-vijny-chomu-nova-polityka-mon-z-dystanczijky-vdaryt-po-pereselenczyah-i-dityah-v-okupacziyi/ .

[93] Щодо права на освіту дітей ВПО та скасування наказу МОН України від 13.06.2024 № 850 «Про затвердження Порядку та умов здобуття загальної середньої освіти в комунальних закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні». URL: https://petition.kmu.gov.ua/petitions/6750

Тобто саме психологічна служб навчального закладу є відповідальною за ефективність інтеграції дітей ВПО у приймаючу громаду.

Проте, робота психологічної служби з дітьми ВПО стикається з низкою проблем, що ускладнюють процес надання підтримки:

1. Психологічні травми та стрес. Діти ВПО часто переживають значний стрес і психологічні травми через досвід переміщення, втрату близьких, зміни середовища та невизначеність майбутнього. Психологічна служба освітнього закладу не завжди має достатньо ресурсів та фахівців для роботи з такими складними випадками, що вимагають індивідуального підходу та тривалої терапії.

2. Недостатня кількість спеціалістів. Часто в школах, куди приходять діти ВПО, бракує кваліфікованих психологів та соціальних педагогів, здатних надати необхідну допомогу у великих обсягах. Це обмежує можливість своєчасної підтримки, особливо коли кількість дітей з подібними потребами зростає.

3. Відсутність чітких методик та програм. Психологічна служба освітнього закладу нерідко стикається з браком адаптованих методик і програм для роботи з дітьми, які пережили травматичний досвід переміщення. Відсутність таких інструментів ускладнює надання якісної підтримки та затримує процес адаптації дітей до нового середовища.

4. Обмежена співпраця з сім’ями. Ефективна робота з дітьми ВПО потребує залучення їхніх батьків або опікунів до процесу психологічної підтримки. Однак, через психологічний стан самих батьків, їхні страхи та невпевненість, налагодження такої співпраці буває ускладненим, що знижує ефективність роботи психологів.

5. Недостатнє фінансування. Фінансові обмеження часто не дозволяють організувати необхідну кількість психологічних сесій, забезпечити навчання для фахівців та закупівлю необхідних ресурсів для психологічної роботи з дітьми ВПО. Це також ускладнює залучення додаткових спеціалістів для

роботи з дітьми, які потребують допомоги[94].

6. Соціальна адаптація та інтеграція. Психологічна служба повинна допомагати дітям ВПО інтегруватися у нове соціальне середовище, будувати стосунки з однолітками та адаптуватися до нових умов. Проте, відсутність належних програм та недостатня співпраця з іншими соціальними інституціями роблять цей процес складним і довготривалим.

Якщо у великих містах цю ситуацію можна виправити залученням можливостей соціальних служб, то ресурсні можливості надання психологічної допомоги особливо обмежені у віддалених сільських громадах або в тих, де соціально-психологічні сервіси та служби недостатньо розвинені (наприклад, через відсутність інклюзивно-ресурсних центрів). Виявлення дітей із психологічними проблемами, включно з набутими під час війни, здебільшого здійснювалося громадськими організаціями, волонтерами, а також мешканцями приймаючих громад, які були залучені до роботи з внутрішньо переміщеними особами.

На основі досвіду Волинської та Львівської областей, у перші місяці переселення родин ВПО з дітьми (лютий – травень 2022 р.) соціально-психологічну допомогу дітям надавали рідко і лише періодично. Це було зумовлено кількома факторами: по-перше, громади не мали достатньо розвинених соціально-психологічних служб і відчували нестачу кваліфікованих фахівців; по-друге, громади не поспішали активно залучати комунальні інклюзивно-ресурсні центри; по-третє, деякі внутрішньо переміщені особи відчували недовіру до соціально-психологічних послуг і часто ігнорували їх. Лише за очевидних порушень психічного здоров'я дітей батьки зверталися за спеціалізованою допомогою. Навіть в 2024 р. моніторинг показує помірний попит на такі послуги, попри вказівки батьків з родин ВПО на значну потребу в психологічній підтримці для дітей, які стали свідками

[94] Проблеми психологічної служби закладів загальної середньої освіти та пропозиції щодо їх розв'язання. URL: https://eo.gov.ua/problemy-psykholohichnoi-sluzhby-zakladiv-zahalnoi-serednoi-osvity-ta-propozytsii-shchodo-ikh-rozv-iazannia/2024/05/20/

війни[95].

Окрему увагу слід звернути на труднощі, з якими стикаються діти ВПО з особливими освітніми потребами. За даними моніторингу ЮНІСЕФ, новостворені центри розміщення для таких дітей часто мають обмежений спектр доступних і інклюзивних послуг[96]. Приймаючі громади мають обмежені ресурси для забезпечення якісної освіти дітей з особливими потребами. Місцеві громади потребують додаткового обладнання для інклюзивного навчання, яке охоплює проведення тренінгів, організацію навчання (включаючи дистанційне) у спеціально обладнаних класах загальноосвітніх закладів, навчально-реабілітаційних центрах, а також надання допоміжних засобів для дітей з особливими освітніми потребами, зокрема для дітей із порушеннями зору та слуху.

При цьому близько 40 % громад повідомляють про брак технічних засобів для забезпечення освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами. 60 % громад вказують на необхідність обладнання для інклюзивного навчання та на потребу в підготовці вчителів для роботи з такими дітьми. Майже 40% громад потребують спеціального обладнання для забезпечення доступності освітніх закладів для дітей з інвалідністю. Ці додаткові потреби в обладнанні та матеріалах пов’язані з суттєвим збільшенням кількості дітей, які потребують підтримки, на територіях їхнього внутрішнього переміщення[97].

Ще однією важливою проблемою, яка погіршує інтеграцію дітей внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади є слабкий розвиток дозвіллєвої діяльності. Ситуація щодо можливостей відпочинку, дозвілля та розвивальних занять для внутрішньо переміщених дітей значно варіюється і

[95] Становище дітей із сімей, вимушено переміщених у межах Україні внаслідок військової агресії Росії після 24 лютого 2022 року. URL: https://adcmemorial.org/uk/novina-uk/stanovishhe-ditej-iz-simej-vimusheno-peremishhenih-u-mezhah-ukraini-vnaslidok-vijskovoi-agresii-rosii-pislya-24-lyutogo-2022-roku/

[96] Ukraine war response: Children with disabilities. URL: https://www.unicef.org/emergencies/ukraine-war-response-children-disabilities

[97] Становище дітей із сімей, вимушено переміщених у межах Україні внаслідок військової агресії Росії після 24 лютого 2022 року. URL: https://adcmemorial.org/uk/novina-uk/stanovishhe-ditej-iz-simej-vimusheno-peremishhenih-u-mezhah-ukraini-vnaslidok-vijskovoi-agresii-rosii-pislya-24-lyutogo-2022-roku/

залежить від умов проживання та специфіки самих родин. Деякі батьки зазначають, що ні вони, ні їхні діти не беруть участі у таких заходах, пояснюючи це небажанням або відчуттям тимчасовості свого перебування на новому місці[98]. Ставлення до рекреаційних та розвивальних заходів серед опитаних родин внутрішньо переміщених осіб неоднозначне; кожна родина має власні погляди щодо того, як слід організовувати дозвілля дітей. При цьому багато хто з батьків не використовує навіть доступні дозвіллєві сервіси. Так, один із батьків зауважив, що сучасні діти проводять значну частину свого дозвілля віртуально, тому після евакуації їхні дозвільні практики майже не змінилися. Часто спостерігається відсутність внутрішньої культури проведення вільного часу та небажання урізноманітнювати дозвілля дітей[99].

Найбільші труднощі у створенні умов для дозвілля дітей виникають у місцях колективного проживання. Родини ВПО, які проживають у шелтерах і гуртожитках, вказують на відсутність особистого простору для дитини та обмежену можливість зберігати предмети, важливі для її розвитку (як-от книжки чи іграшки). Дітям та підліткам часто бракує засобів для активного відпочинку – спортивного обладнання, музичних інструментів, комп'ютерів, доступу до телебачення або інтернету. У таких умовах дозвілля обмежується переглядом телевізійних передач або прогулянками, причому відсутність можливості оплачувати платні гуртки та секції також стає перешкодою.

Моніторинг у Львівській та Волинській областях показує, що, незважаючи на зусилля волонтерів і гуманітарних проєктів, у сільських громадах цих регіонів якісні сервіси позашкільної освіти та дозвілля для дітей різного віку зазвичай відсутні. Через обмежені фінансові ресурси місцева влада часто не здійснює моніторинг та планування дозвілля для дітей внутрішньо переміщених осіб як окремої категорії. При цьому здебільшого діти ВПО мають доступ до гурткової роботи, поглибленого навчання шкільних

[98] Юрченко В. І. Проблеми соціалізації дітей і молоді в умовах інформаційної війни. URL: http://surl.li/tmvni.
[99] Становище дітей із сімей, вимушено переміщених у межах Україні внаслідок військової агресії Росії після 24 лютого 2022 року. URL: https://adcmemorial.org/uk/novina-uk/stanovishhe-ditej-iz-simej-vimusheno-peremishhenih-u-mezhah-ukraini-vnaslidok-vijskovoi-agresii-rosii-pislya-24-lyutogo-2022-roku/

предметів або спортивних секцій лише ситуативно.

Висновки

Узагальнюючи, зазначимо наступне.

1. Станом на початок листопада 2024 р. в Україні нараховується біля 950 тис. дітей зі статусом внутрішньо переміщені особи. Найбільше їх в Дніпропетровській, Харківській, Київській, Одеській та Донецькій областях та м. Києві. Вимушене переміщення, втрати родинних та соціальних зв'язків, а також адаптація до нового середовища створюють значні психологічні, соціальні та освітні виклики для цих дітей. Вони потребують не тільки базової матеріальної допомоги, але й цільових програм соціальної адаптації, які забезпечать їм емоційну підтримку та можливість налагодження нових міжособистісних стосунків. Сприйняття та прийняття дітей ВПО у нових громадах також потребує належної підготовки місцевого населення, аби запобігти випадкам дискримінації та цькування. Забезпечення успішної інтеграції цих дітей є не лише важливим завданням, але й стратегічною необхідністю, адже від їхньої адаптації залежить майбутня соціальна згуртованість та стабільність суспільства.

2. Стратегія інтеграції дітей ВПО у приймаючі громади має на меті забезпечення гармонійного входження цих дітей у нове соціальне середовище шляхом комплексного підходу. Вона включає адаптацію освітніх програм, забезпечення психологічної підтримки, організацію дозвіллєвої діяльності та налагодження міжособистісних стосунків. Практичні заходи, такі як спеціальні освітні консультації, адаптація навчальних планів і організація спільних заходів, дозволяють дітям ВПО швидше адаптуватися до нових умов, налагодити соціальні зв'язки з однолітками та знайти підтримку в освітньому колективі. Така стратегія створює сприятливі умови для збереження емоційної стабільності дітей, сприяє їхньому особистісному розвитку та формує позитивне ставлення до нової громади.

3. Інтеграція дітей ВПО у приймаючі громади стикається з рядом проблем, що ускладнюють їхню адаптацію до нового середовища. Однією з

головних перешкод є обмежені ресурси для забезпечення інклюзивного навчання та психологічної підтримки, особливо у віддалених і сільських громадах, де часто бракує інклюзивно-ресурсних центрів та кваліфікованих фахівців. Соціальна ізоляція та нерозвинена культура взаємодії місцевих жителів з дітьми ВПО також створюють бар'єри для налагодження міжособистісних зв’язків, що може призводити до випадків стигматизації або нерозуміння з боку однолітків.

4. Міжнародний досвід інтеграції дітей ВПО до приймаючих громад демонструє важливість комплексного підходу, який включає доступ до освіти та соціально-культурної і психологічної підтримки. Зокрема, багато європейських країн запроваджують спеціальні інтеграційні школи та мовні курси, що полегшують адаптацію дітей ВПО до нових культурних умов і освітніх стандартів. Організація освітнього процесу враховує не лише навчальні потреби, а й психологічну підтримку, спрямовану на зменшення стресу, пов’язаного з пережитими подіями. Значну увагу приділяють також створенню інклюзивного освітнього середовища, де особлива роль відводиться вчителям і шкільному персоналу, які отримують спеціальну підготовку для роботи з дітьми ВПО. Досвід Німеччини, Нідерландів та інших країн свідчить про ефективність партнерського підходу та міжвідомчої співпраці, що включає освітні, соціальні й правозахисні інституції, а також місцеві громади.

2.5. Актуальні підходи щодо надання соціально-психологічної підтримки дітей ВПО, які перебували в зоні збройного конфлікту

© Заїка Олександр Юрійович
магістр із соціальної роботи

Воєнний конфлікт на території України нараховує два етапи: перший розпочався на Південному Сході України і другий. Який розпочався в 2022 р.

з повномасштабною агресією на територію України зі сторони росії, що триває і понині.

Згідно з офіційними даними ЮНІСЕФ, на першому етапі конфлікту внаслідок військових дій на Сході України постраждав 1 млн дітей. Близько 200 тис з них мешкали у межах 15-кілометрової зони від лінії конфлікту, 19 тис дітей щодня ризикували постраждати від мін та нерозірваних боєприпасів, а 12 тис проживали у населених пунктах, що регулярно зазнавали обстрілів[100]. Крім того, близько 600 тис дітей мешкали на окупованих територіях, а майже 250 тис стали внутрішньо переміщеними особами. При цьому кожна 8 дитина може вважатися постраждалою. З районів активних бойових дій завдяки зусиллям військових, волонтерів, поліції та працівників військово-цивільних адміністрацій було евакуйовано близько 500 тис дітей.

Два роки повномасштабного вторгнення привели до зростання кількості дітей війни. Станом на 18 березня 2024 р., за даними Інформаційно-обчислювального центру Міністерства соціальної політики, в Україні зареєстровано 4,9 млн ВПО. Серед них майже 21 % (997 тис) становлять діти віком до 18 років. Ці дані не враховують дітей, які продовжують жити в зоні бойового конфлікту, на окупованих територіях та були вивезені до росії та за кордон[101].

За даними дашборду ІОЦ станом на 6 листопада 2024 р. кількість дітей до 18 років, які мають статус ВПО нараховувалося 903126 осіб, що складає 19,66 % від загальної кількості ВПО[102]. Даний дашборд найбільш повно дозволяє з'ясувати кількісні показники, пов'язані з внутрішньо переміщеними дітьми в розрізі областей України. Так, наприклад, найбільша кількість таких дітей зареєстрована в:

– Харківській області – 95475 осіб;

---

[100] Україна: 1 мільйон дітей потребують невідкладної гуманітарної допомоги. URL: https://www.facebook.com/UNICEF.Ukraine/photos/a.198585943539278.49976.171923206205552/1343880172343177/?type=3&theater

[101] Обирають дистанційку замість офлайну: чому діти-переселенці тримаються «рідних» шкіл та які наслідки матиме їхня не соціалізація. URL: https://nus.org.ua/articles/obyrayut-dystantsijku-zamist-oflajnu-chomu-dity-pereselentsi-trymayutsya-ridnyh-shkil-ta-yaki-naslidky-matyme-yihnya-ne-sotsializatsiya

[102] Дашборд: аналітика по ВПО. URL: https://www.ioc.gov.ua/analytics?dashboardName=idps

– Дніпропетровській області – 95967 осіб;

– Львівській області – 56762 осіб;

– Одеській області – 54396 осіб;

– Київській області – 58068 осіб;

– м. Київ – 77364 особи[103].

Варто також звернути увагу і на особливі категорії дітей, які мають статус ВПО:

– так, наприклад, в Україні нараховується 352 дитини з цим статусом без супроводу (найбільша кількість зареєстрована в Харківській області – 103 особи);

– окрім цього в Україні 1359 дітей позбавлених батьківського піклування, які мають статус ВПО (найбільше їх обліковано в Харківській (174 особи), Чернівецькій (143 особи) та Дніпропетровській (165 осіб);

– в різних областях зареєстровано 829 дітей-сиріт зі статусом внутрішньо переміщених осіб. Найбільша їх кількість нараховується в Дніпропетровській (108 дітей) та Харківській (102 дитини) областях;

– в Україні 8133 дитини з подвійним статусом – ВПО та особи з інвалідністю. Найбільша їх кількість нараховується в Дніпропетровській (883 дитини), Полтавській (670 дітей), Харківській (631 дитина) областях. Проте варто зазначити, що діти, які мають статус внутрішньо переміщених осіб є категорією більш широкою порівняно з дітьми які перебували в зоні збройного конфлікту. Офіційно в Україні дитина може отримати статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Відповідно до Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів такими дітьми є «діти, а також особи, яка під час здійснення антитерористичної операції і заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації не досягли 18 років (повноліття), які внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів отримали фізичні чи психологічні травми, мають право на

[103] Там само

отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів»[104]. Інформація про кількість таких дітей на поточний момент у вільному доступі відсутня. Але станом на 01.01.2019 р. вона складала 10210 осіб, тоді як станом на 01.01.2018 р. їх нараховувалося лише 14 осіб[105].

Цей статус не варто уособлювати зі статусом дитини війни, який отримують лише громадяни України, яким на 2 вересня 1945 року (тобто завершення Другої світової війни) не виповнилося 18 років.

Варто зазначити, що статус дітей, які перебували в зоні збройного конфлікту, не дає якихось певних пільг чи виплат окрім безоплатного харчування в навчальному закладі. Якщо ж оцінювати потребу у соціально-психологічній підтримці дітей які перебували в зоні збройного конфлікту, та дітей, які не перебували в такій зоні, але отримали статус ВПО, то вона вища у першої категорії, що обумовлено низкою причин (табл. 2.5.1). Війна порушує базові психологічні потреби дитини. За Маслоу вони включають фізіологічні потреби, потребу у безпеці, потребу приналежності до певної соціальної групи, потреба у повазі та визнанні, потребу у самоактуалізації.

Таблиця 2.5.1

Особливості потреби дітей, які перебували в зоні збройного конфлікту у соціально-психологічній підтримці

Категорія осіб	Особливості потреби у соціально-психологічній підтримці
Отримали поранення, контузію, каліцтво	Потребують відновлення психоемоційного стану, адже фізичні травми можуть призводити до посттравматичних стресових розладів (ПТСР), депресії, зниженої самооцінки, соціальної ізоляції. Необхідна підтримка у прийнятті нових фізичних обмежень та адаптація до змінених життєвих умов.
Зазнали фізичного, сексуального насильства	Потребують допомоги в подоланні психологічної травми, що виникла внаслідок насильства. Часто страждають на тривожні розлади, депресію, страх, почуття сорому. Необхідна тривала терапія для зниження емоційних реакцій, а також створення безпечного середовища для реінтеграції.
Були викрадені або незаконно вивезені за межі України	Потребують стабілізації після травматичного досвіду, подолання тривожності, страху та почуття безпорадності. Психологічна допомога має зосереджуватися на відновленні

[104] Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 р. №268. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text

[105] Діти, який торкнувся збройний конфілкт в Україні. Дослідницький звіт. URL: https://radnyk.org/wp-content/uploads/2019/10/Doslidnyczkyj-zvit-Dity-yakyh-torknuvsya-zbrojnyj-konflikt-v-Ukrayini-.pdf

	довіри, поверненні до рідного середовища, реінтеграції в суспільство та подоланні наслідків відчуження.
Залучалися до участі у діях воєнізованих чи збройних формувань	Потребують допомоги в подоланні ПТСР, емоційної адаптації після екстремальних умов. Необхідно працювати над відновленням психологічної рівноваги, зниженням агресивності, підтримкою в адаптації до мирного життя, а також реінтеграцією в суспільство та відновленням соціальних навичок.
Незаконно утримувалися, у тому числі в полоні	Потребують допомоги у відновленні від пережитого стресу та травматичних спогадів, часто виникають посттравматичні стресові реакції, тривога, ізоляція. Соціально-психологічна підтримка має зосереджуватися на стабілізації психічного стану, соціальній адаптації та поверненні довіри.
Зазнали психологічного насильства	Потребують підтримки для подолання емоційних наслідків, таких як тривога, депресія, низька самооцінка, відчуття вразливості. Важливим є надання довготривалої психологічної підтримки для відновлення почуття власної гідності, безпеки та розвитку навичок управління емоціями.

Водночас слід звернути увагу і на той факт, що в багатьох випадках діти внутрішньо переміщених осіб не отримують статусу дітей які перебували в зоні збройного конфлікту в силу надмірної забюрократизованості та відсутності особливих пільг. Тому такий статус варто поширювати переважну більшість дітей внутрішньо переміщених осіб, оскільки ситуація вимушеного переїзду дуже часто поєднувалася з психологічними травмами різного характеру та тяжкості. Так, наприклад, у виступі дружини президента, Олени Зеленської, зазначалося, що 75 % українських дітей зазнали травматизації під час війни[106]. Це підтверджується результатами опитування Gradus Research: зокрема 75 % опитаних батьків зазначають, що їхні діти проявляють ознаки психологічної травматизації[107].

Для того, щоб правильно оцінити потреби у соціально-психологічній підтримці дітей які перебували в зоні збройного конфлікту необхідно чітко розуміти симптоми психологічної травми. Так, за рекомендаціями тренерів курсів Європейського центру ім. Вергеланда (програма «Демократична школа») психологічна травма у дошкільнят, викликана впливом воєнних

[106] В Україні через війну травмована психіка у 75% дітей. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3473249-v-ukraini-cerez-vijnu-u-75-ditej-travmovana-psihika.html

[107] Як війна змінила життя українських дітей – опитування. URL: https://gradus.app/documents/213/Як_війна_змінила_життя_українських_дітей_-_опитування_Gradus.pdf

подій, може проявлятися через різноманітні фізичні, емоційні та поведінкові ознаки, які порушують нормальний розвиток та адаптивність дітей. На фізіологічному рівні такі діти можуть частіше хворіти, втрачати вагу, проявляти ознаки виснаження, мати порушення сну (наприклад, часті пробудження, плач уві сні або надмірний сон), а також зміни в апетиті та рівні рухової активності.

Емоційно та поведінково травмовані дошкільнята можуть демонструвати нові страхи та надмірну емоційну залежність від дорослих. Часто можна помітити, що вони стають замкненими, мовчазними, пасивними, або ж, навпаки, проявляють агресію, наприклад, б'ються, штовхаються чи кусаються. Їм властива тривожна поведінка: такі діти постійно насторожені, чутливі до різних подразників, можуть боятися звуків або зображень, які нагадують їм про травматичні події. Іноді ці діти постійно повертаються до травматичних спогадів у своїй уяві.

Характерною ознакою психологічної травми у дошкільнят є регресія до поведінки, властивої більш ранньому віку. Наприклад, діти можуть починати смоктати пальці, скиглити, просити дорослих взяти їх на руки або пригорнути до себе, що вказує на прагнення повернутися до стану раннього дитинства, коли вони відчували себе в безпеці. Також вихователі можуть помітити, що діти в садочку зранку не відпускають руку батьків, під час занять сумують за ними, не можуть зосередитися або втрачають мовні навички.

Ще однією важливою ознакою є втрата раніше засвоєних навичок: дитина, яка раніше добре малювала або виконувала певні завдання, може почати говорити «Я не вмію» або «У мене не вийде», відмовлятися самостійно їсти, одягатися чи спати. Під час ігор такі діти можуть уникати активності, уникати галасливих ігор та демонструвати підвищену чутливість до невдач, які викликають у них сльози чи надмірну дратівливість[108].

У дітей шкільного віку, які пережили або стали свідками воєнних дій,

[108] Що до війни було нормою, тепер може травмувати дитину": як вихователям підтримувати дошкільнят з ознаками психологічної травми. URL: https://nus.org.ua/articles/shho-do-vijny-bulo-normoyu-teper-mozhe-travmuvaty-dytynu-yak-vyhovatelyam-pidtrymuvaty-doshkilnyat-z-oznakamy-psyhologichnoyi-travmy/

психологічна травма теж може проявлятися в різних формах, включаючи емоційні, когнітивні та поведінкові реакції. Ці діти часто зіштовхуються з екзистенційними питаннями про смерть, сенс життя, свободу, добро і зло, які можуть викликати глибокі емоційні переживання. Діти можуть відчувати сильну провину за те, що вони вижили, а інші – ні, що є поширеним серед дітей, які втратили близьких унаслідок війни.

Найпоширеніші ознаки психологічної кризи у дітей цього віку включають знецінення власних досягнень, низьку самооцінку та постійні емоційні коливання між радістю та смутком. Вони часто стають вразливими до критики та зауважень, замкненими у собі. Зміни в поведінці можуть включати компенсацію емоцій шляхом надмірного споживання їжі, шопінгу або іншого уникання реальності, наприклад, через онлайн-ігри або віртуальне спілкування. Тривала ностальгія за минулим, магічне мислення на зразок «якби можна було повернутися у минуле», а також втрата інтересу до звичних занять є ознаками глибокої внутрішньої кризи. Діти можуть втратити мотивацію та перестати мріяти, що знижує їхнє прагнення досягати нових цілей[109].

Варто відзначити, що потреба у соціально-психологічній підтримці дітей, які перебували в зоні збройного конфлікту за час війни суттєво посилилася. За словами матерів, які були опитані в 2023 р. у рамках дослідження, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» для проєкту «Дій для дітей України» (Ukraine Children's Action Project) діти найчастіше мають такі ознаки травматизації, як страх перед гучними звуками, дратівливість, апатія, а також страх перед майбутнім і проблеми зі сном. Молодші діти частіше виражають травматичні події у своїх іграх, тоді як старші підлітки мають тривожні думки про майбутнє та проблеми з пам’яттю. 60 % дітей зазнали травматичного досвіду, пов'язаного з війною, включаючи розлуку з близькими (28 %), переїзд у безпечніші регіони (25 %), обстріли (24 %) та

[109] Травми війни і їхній вплив на сприймання світу у дітей. URL: http://hostage.org.ua/novyny/travmi-viyni-i-yihniy-vpliv-na-spriymannya-svitu-u-ditey/

тривале перебування в холодних умовах (17 %). Деякі діти стали свідками смерті рідних (6 %) або втратили житло (5 %)[110].

За результатами опитування Gradus Research (рис. 2.5.1), яке було проведене в 2024 р., найпоширенішим симптомом стали так звані «емоційні гойдалки», коли настрій дитини без видимих причин різко змінюється від дуже доброго до надзвичайно поганого і навпаки.

Рис. 2.5.1. Симптоми у дітей, які свідчать про необхідність соціально-психологічної підтримки[111]

Війна принесла значні психологічні та фізіологічні зміни в життя багатьох українських дітей, що вплинуло на їхній емоційний стан, поведінку та фізичне здоров'я. «Емоційні гойдалки» найчастіше виражаються у швидких і безпричинних коливаннях настрою від доброго до поганого. Такий стан спостерігається у 45 % дітей. Другою за поширеністю є підвищена тривожність, від якої страждає 41 % дітей[112].

Фізіологічні потреби також зазнали змін: 29 % дітей мають порушення сну, 10 % – нічні кошмари, а 20 % відзначають проблеми з апетитом. Військовий досвід залишив слід на сприйнятті світу і на комунікації дітей.

---

[110] Проблеми українських дітей під час війни (27 січня – 1 лютого 2023). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/problems_of_ukrainian_ children_in_conditions_of_war_january_27-february_1_2023.html

[111] Як війна змінила життя українських дітей – опитування. URL: https://gradus.app/documents/213/Як_війна_змінила_життя_українських_дітей_-_опитування_Gradus.pdf

[112] Там само

Зокрема, 20 % часто повертаються до обговорення побачених подій, а 7 % відтворюють травматичні переживання через гру. У 13 % дітей знизилося або повністю зникло бажання спілкуватися з іншими людьми.

Війна також вплинула на когнітивні та поведінкові функції: 16 % дітей мають проблеми з пам'яттю, увагою та навчанням, а 13 % виявляють спалахи агресії. Додатково, 6 % дітей переживають панічні атаки, а 3 % демонструють саморуйнівну поведінку, яка включає шкідливі звички або цілеспрямоване завдання собі ушкоджень[113].

За результатами дослідження 2023 р. 87 % матерів зазначили, що їхні діти не потребують психологічної підтримки або допомоги, а 13 % вважали, що така підтримка необхідна. Найчастіше це стосується дітей, які є внутрішньо переміщеними особами, тих, хто виїжджав, але вже повернувся, а також дітей середнього та старшого шкільного віку. Лише 5 % матерів зверталися за останні три місяці по психологічну допомогу для своїх дітей. Серед них 93 % змогли отримати необхідну допомогу, зокрема 78 % через особистий візит до психолога, 18 % – через онлайн-консультацію, а 7 % – телефоном.

Крім того, 92 % матерів зазначили, що на цей час їхні діти не потребують медичної допомоги. Протягом останніх трьох місяців 40 % матерів зверталися за медичною допомогою для дітей, причому найчастіше це були матері наймолодших дітей віком до 5 років. З тих, хто звертався, 98 % змогли отримати медичну допомогу – 92 % через особистий візит, а 14 % через консультацію телефоном[114].

Натомість за результатами дослідження 2024 р. чверть дітей потребувала медичної допомоги після початку агресії, однак 40 % з них не змогли її отримати через відсутність відповідного лікаря або лікарні поблизу. Брак психологічної підтримки виявлено серед основних потреб, які

---

[113] Там само

[114] Проблеми українських дітей під час війни (27 січня – 1 лютого 2023). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/problems_of_ukrainian_ children_in_conditions_of_war_january_27-february_1_2023.html

відзначають українські батьки. Водночас 79 % респондентів повідомили, що ситуацій, коли діти конче потребували допомоги, але не могли її отримати, у них не було. Переважна більшість українських школярів продовжують навчання дистанційно, але, на думку 66 % опитаних батьків, якість навчального процесу значно знизилася. Налагодження навчального процесу є найбільш актуальною потребою українських дітей, за оцінками респондентів, а далі йдуть потреби в одязі, взутті та навчальному приладді[115].

Ці ознаки свідчать про глибокий вплив травматичних подій війни на психологічний стан дітей, що підкреслює важливість систематичної соціально-психологічної підтримки та допомоги для відновлення їхнього здоров'я і адаптації.

Попри всі очікування на швидке завершення протидії російській агресії війна в Україні триває майже три роки і перспектив щодо її завершення поки що немає. Враховуючи таку ситуацію соціально-психологічна допомога дітям із сімей внутрішньо переміщених осіб в Україні націлена не тільки на усунення негативних наслідків для психологічного здоров’я дітей, а й недопущення погіршення здоров’я в майбутньому. Така робота включає різнопланові заходи, спрямовані на забезпечення оптимального розвитку, стимулювання особистісного зростання та усунення перешкод, які можуть обмежувати їхній розвиток та інтеграцію.

Здійснюється така робота в Україні як на рівні різноманітних соціальних служб, так і на рівні психологічних служб в закладах загальної середньої освіти, а також значної кількості громадських інститутів, які надають соціально-психологічну допомогу дітям ВПО.

В Україні наразі за даними Міністерства соціальної політики нараховується біля 3474 надавача соціальний послуг, які мають електронний кабінет соціальних послуг[116]. На рівні соціальних служб соціально-психологічна підтримка дітей внутрішньо переміщених осіб, які перебували в

---

[115] Як війна змінила життя українських дітей – опитування. URL: https://gradus.app/documents/213/Як_війна_змінила_життя_українських_дітей_-_опитування_Gradus.pdf

[116] Дані про надавачів соціальних послуг. URL: https://elcab.ioc.gov.ua/edata/providers-list

зоні збройного конфлікту реалізується через надання різноманітних соціальних послуг. До таких послуг відповідно до Класифікатора соціальних послуг[117] можна віднести:

– інформування;

– консультування;

– консультативний кризовий телефон;

– короткотермінове проживання;

– соціальна профілактика;

– догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних;

– транзитне підтримане проживання / учбова соціальна квартира (будинок);

– соціальний супровід;

– соціальний супровід сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування;

– соціальна адаптація;

– соціальна інтеграція та реінтеграція;

– та інші.

Відповідно до даних методичних рекомендацій «Пріоритетні напрями роботи психологічної служби в системі освіти України у 2024/2025 навчальному році» у 2023/2024 навчальному році чисельність фахівців психологічної служби в Україні становила 20117 осіб, зокрема: практичні психологи – 13 035 осіб, соціальні педагоги – 6 995 осіб, методисти – 87 осіб. Кількість працівників психологічної служби в системі освіти України у 2023/2024 навчальному році зменшилася на 75 осіб у порівнянні з попереднім навчальним роком.

Суттєве скорочення фахівців психологічної служби відбулося в Житомирській (на 51 особу), Закарпатській (на 49 осіб), Вінницькій (на 45 осіб), Львівській (на 32 особи) та Миколаївській (на 25 осіб) областях. Проте

[117] Про затвердження Класифікатора соціальних послуг: Наказ Міністерства соціальної політики України від 23.06.2020 р. № 429. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text

в Луганській (на 41 особу), Івано-Франківській (на 37 осіб), Одеській (на 31 особу) областях та місті Києві (на 25 осіб) кількість таких фахівців зросла. Отже, середня забезпеченість закладів освіти працівниками психологічної служби у 2023/2024 навчальному році становила 72 %, з яких: практичними психологами – 76 %, соціальними педагогами – 65 %. При цьому лише за 2023/2024 навчальний рік загальна кількість звернень до працівників психологічної служби становила 5612 328 звернень, з яких 1919937 звернень було від батьків здобувачів освіти, 1573146 звернень безпосередньо від здобувачів освіти, 1709847 звернень педагогічних працівників та 409398 звернень від інших зацікавлених осіб[118].

У переважній більшості звітів психологічних служб в закладах загальної середньої освіти основними напрямками їх діяльності є:

– психодіагностичний;

– консультативний;

– корекційно-розвивальний;

– просвітницький;

– профілактичний;

– організаційний (організаційно-методична робота)[119] [120] [121].

Громадськими організаціями можуть надаватися самі різноманітні заходи по соціально-психологічній підтримці дітей внутрішньо переміщених осіб, які перебували в зоні збройного конфлікту: від матеріальної та фінансової підтримки, до організації психологічного консультування дітей та їх батьків. Так, наприклад, за даними окремих звітів психологічних служб заклади освіти отримали бокси психологічної допомоги від ГО «Волонтер», а також велику кількість методичного матеріалу від ГО «Благополуччя дітей», який активно

[118] Методичні рекомендації «Пріоритетні напрями роботи психологічної служби в системі освіти України у 2024/2025 навчальному році». URL: https://pano.pl.ua/wp-content/uploads/2024/08/Lyst-IMZO-vid-08.08.2024-21_08-1233.pdf

[119] Звіт (практичного психолога) психологічної служби 2023-24 н.р. URL: https://vseosvita.ua/library/zvit-praktychnoho-psykholoha-psykholohichnoi-sluzhby-2023-24-nr-025-stavky-828240.html

[120] Звіт психологічної служби 2022-2023. URL: https: нашашкола.укр/звіт-психологічної-служби-на-сайт-2022-2023/ (дата звернення 07.11.2024).

[121] Звіт практичного психолога. URL: http://shkloschool.kl.com.ua/2023/02/02/zvit-praktychnogo-psyhologa/

використовували для практичних занять з дітьми тощо[122].

В усіх випадках заходи соціально-психологічної підтримки дітей внутрішньо переміщених осіб, які перебували в зоні збройного конфлікту націлені на забезпечення умов для оптимального розвитку, що передбачає створення насамперед безпечного середовища, яке сприяє розвитку дитини через підтримку всієї родини та забезпечення можливостей для соціалізації й самовираження. В контексті цього окрім забезпечення фізичної безпеки шляхом активного будівництва укриттів на рівні держави та місцевих органів (а серед причин слабкої адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб в першу чергу називають повітряні тривоги, які мішають очному навчанню[123]), в конкретних випадках особливу увагу приділяють:

– формуванню позитивного соціально-психологічного клімату у навчальних закладах, що включає розвиток програм психологічної просвіти для педагогів та батьків;

– міжсекторальній взаємодії та мультидисциплінарному підходу до вирішення виникаючих проблем. У разі потреби залучаються заклади охорони здоров'я, служби з надзвичайних ситуацій, а також інші організації для координації дій та надання соціально-психологічної підтримки дітям та їхнім родинам;

– участі висококваліфікованих фахівців, серед яких практичні психологи, соціальні педагоги, психотерапевти, а також спеціалісти з інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), що забезпечують комплексну психологічну підтримку.

Наступний важливим напрямком соціально-психологічної підтримки є стимулювання розвитку через підтримку дітей внутрішньо переміщених осіб, які перебували в зоні збройного конфлікту.

Задля всебічного розвитку дітей внутрішньо переміщених осіб

---

[122] Там само

[123] Методичні рекомендації «Пріоритетні напрями роботи психологічної служби в системі освіти України у 2024/2025 навчальному році». URL: https://pano.pl.ua/wp-content/uploads/2024/08/Lyst-IMZO-vid-08.08.2024-21_08-1233.pdf

здійснюється індивідуальний соціально-психологічний супровід, що включає:

– підтримку соціально-психологічних служб, які надають корекційну, реабілітаційну та соціально-педагогічну допомогу;

– залучення дітей до позашкільної діяльності, яка надає можливості для самореалізації, а також включає діагностичну та корекційно-відновлювальну роботу з практичними психологами.

Ще одним напрямком соціально-психологічної підтримки є усунення перешкод для розвитку дітей внутрішньо переміщених осіб, які перебували у зоні збройного конфлікту.

Для забезпечення сприятливих умов для розвитку дітей внутрішньо переміщених осіб важливо надавати соціально-педагогічну допомогу їхнім родинам. Даний напрямок включає:

– сприяння встановленню контактів із місцевими установами охорони здоров'я, соціальними службами, закладами освіти та працевлаштування;

– надання навчальних матеріалів, підручників, іншого приладдя для підтримки освітнього процесу. Варто відзначити, що на сьогодні 20 % дітей внутрішньо переміщених осіб не мають постійного доступу до освітнього процесу. З них найбільша кількість (30 %) – на Півдні України. Причому більша кількість таких дітей мають доступ в містах, а менша – в селах[124];

– недопущення вторинної травматизації учасників освітнього процесу, зокрема шляхом перенаправлення до відповідних спеціалістів у випадках, коли це необхідно.

Ці заходи спрямовані на забезпечення соціальної та емоційної стабільності, допомогу у подоланні кризових ситуацій та сприяння повноцінній інтеграції дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб в новому соціальному середовищі.

Одним з найважливіших напрямів соціально-психологічної підтримки дітей внутрішньо переміщених осіб, які перебували в зоні збройного конфлікту є проведення профілактичної та просвітницької роботи в освітніх

[124] Там само

закладах та за їх межами.

При цьому метою просвітницької та профілактичної роботи з усіма учасниками освітнього процесу є забезпечення базових знань про стрес, хронічний стрес і посттравматичний стресовий розлад, а також розуміння поведінкових реакцій дітей та дорослих в умовах війни. Просвітницька діяльність включає ознайомлення з методами самозбереження, техніками самодопомоги та основами першої психологічної допомоги, а також навичками навчання та роботи в умовах підвищеної психологічної напруги.

Відповідно до листа Міністерства освіти і науки України «Щодо діяльності психологічної служби у системі освіти в 2022/2023 навчальному році» № 1/8794-22 від 02.08.2022 р., практичні психологи та соціальні педагоги використовують широкий спектр просвітницько-профілактичних програм. Серед них: «Корисні звички», «Мирна школа», «Сприяння просвітницькій роботі «рівний-рівному» серед молоді України щодо здорового способу життя», «Не смійся з мене: просвітницько-профілактична програма тренінгових занять», «Я вдосконалююсь, я розвиваюсь», «Правила поведінки в Інтернеті», «Розвиток життєвих навичок дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування», «Демократична школа», «Я – моє здоров'я – моє життя», «STOPSEX-тинг», «Вирішую конфлікти та будую мир навколо себе», «Безпечне середовище: як навчити дитину захищатись», «Життя без агресії», «Соціально-психологічна профілактика суїцидальних тенденцій підлітків та молоді», «Будуємо майбутнє разом: програма профілактики конфліктів та правопорушень серед учнівської молоді», «Попередження, виявлення та реагування у випадку сексуального насильства над дітьми», «Діалог», «Ми та конфлікт», «Вчимо жити разом», «Маршрут безпеки», «Стоп Булінг», «Навчіть дитину захищатися», «Тренінг «Володій своїми емоціями», «Профілактика сексуального насильства», «Програма 15», «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації», «Цікаво про корисне», «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція», «Будуємо майбутнє разом: програма профілактики конфліктів та правопорушень серед

учнівської молоді». Ці програми спрямовані на розвиток життєвих навичок, формування безпечного середовища та профілактику різних соціальних проблем серед учнів[125].

Така робота здійснюється в Україні з використанням різноманітних форм, як-от буклети, інформаційні стенди, онлайн-платформи, соціальні мережі, виступи на зборах, семінари, групові консультації та онлайн-зустрічі, які дають змогу доносити інформацію до широкої аудиторії. Важливим елементом є організація зворотного зв'язку, щоб учасники могли ставити запитання або висловлювати свої думки з приводу отриманої інформації.

Профілактична робота психологічної служби спрямована на створення в освітніх закладах умов та за її межами, які сприяють психічному і особистісному розвитку учнів, зокрема через підтримку гармонійного освітнього середовища.

Такий підхід передбачає, що просвітницька та профілактична робота проводиться серед усіх учасників освітнього процесу, включаючи учнів, педагогічний персонал та батьків. Здійснюється вона за наступними напрямками:

– інформаційно-психологічна безпека дітей;

– психологічна безпека освітнього простору;

– профілактика та подолання труднощів міжособистісної взаємодії батьків та дітей, дітей та вчителів, вчителів та батьків[126].

За результатами звітування психологічних служб в закладах загальної середньої освіти найчастіше профілактична та просвітницька робота проводиться у вигляді психологічних та інформаційних хвилинок; інформаційно-просвітницьких годин спілкування, наприклад, «Стресостійкість та життєстійкість в умовах війни»; профорієнтаційних бесід

---

[125] Щодо діяльності психологічної служби у системі освіти в 2022/2023 навчальному році: Лист МОН від 02.08.2022 № 1/8794-22. URL: https://imzo.gov.ua/2022/08/03/lyst-mon-vid-02-08-2022-1-8794-22-shchodo-diialnosti-psykholohichnoi-sluzhby-u-systemi-osvity-v-2022-2023-navchal-nomu-rotsi/

[126] Формування безпечного освітнього простору закладу освіти в діяльності працівників психологічної служби / авт. кол: В. В. Байдик, Ю. П. Гопкало, І. О. Корнієнко, Н. В. Лунченко, Ю. А. Луценко, Р. А. Мороз, М. В. Саврасов, І. І. Ткачук; за наук. ред. Н. В. Лунченко, І. І. Ткачук. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2023. 111 с.

на теми «Вільний час – простір для розвитку здібностей»; батьківських зборів на різні теми, під час яких надаються рекомендації щодо успішної адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб (наприклад, «Адаптація здобувачів освіти до нових умов навчання», «Сімейна розмова»; бесіди із дітьми внутрішньо переміщених осіб про жорстокість, насильство, про толерантність, а також про патріотизм «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція», «Майбутнє починається сьогодні». Також проводяться різноманітні Тижні толерантності тощо[127] [128] [129].

У процесі такої роботи використовуються самі різноманітні засоби та ресурси. Одним з найважливіших ресурсів під час війни в Україні стала національна едьютейнмент освітня платформа актуальних знань та навичок «Дія.Освіта», яка виступила як хаб цифрової освіти та включає більше 250 різноманітних освітніх продуктів. Зокрема на цій платформі є наступні освітні ініціативи, які націлені на просвітницьку та профілактичну роботу з дітьми внутрішньо переміщених осіб, які побували в зоні бойових дій:

– Безпека дітей в інтернеті для батьків;

– Онлайн-безпека для батьків;

– Бути поруч: Основи психологічної підтримки тим, хто працює з дітьми;

– Онлайн-контент про війну: що бачить дитина та як говорити про це;

– Кризові комунікації;

– Психологічна допомога під час воєнного стану[130].

Кількість подібних платформ в Україні активно зростає. Зокрема сюди можна віднести Edera, де можна пройти курси:

– Основи здорового харчування;

– З учнями про освіту та кар’єру;

---

[127] Звіт (практичного психолога) психологічної служби 2023-24 н.р. URL: https://vseosvita.ua/library/zvit-praktychnoho-psykholoha-psykholohichnoi-sluzhby-2023-24-nr-025-stavky-828240.html

[128] Звіт психологічної служби 2022-2023. URL: https: нашашкола.укр/звіт-психологічної-служби-на-сайт-2022-2023/

[129] Звіт практичного психолога. URL: http://shkloschool.kl.com.ua/2023/02/02/zvit-praktychnogo-psyhologa/

[130] Дія. Освіта. URL: https://osvita.diia.gov.ua/

– Опануємо змішане навчання;

– Участь батьків в організації інклюзивного навчання;

– Недискримінаційний підхід у навчанні[131].

До аналогічних можна віднести Prometheus, освітні платформи «На урок», «Всеукраїнська школа онлайн», «Всеосвіта».

Окремо слід звернути увагу на онлайн-платформи, на яких можна отримати соціально-психологічну підтримку, необхідну для подолання травматичного досвіду як у дітей внутрішньо переміщених осіб так і у їх батьків. До таких платформ можна віднести наступні (табл. 2.5.2).

Таблиця 2.5.2

Онлайн-платформи в Україні, які надають соціально-психологічну підтримку дітям внутрішньо переміщених осіб, які перебували в зоні збройного конфлікту та їх батькам

Платформа	Опис	Особливості
MOZHNA	Платформа для вибору психолога за допомогою AI-консультанта, пропонує консультації	Включає MOZHNA JOURNAL з порадами від експертів з психології та особистісного розвитку
Mindly	Онлайн-платформа для довгострокової терапії з підтримкою сертифікованих психологів	Допомагає в подоланні ПТСР, адаптації та контролі тривожності, що є важливим для травмованих дітей
Holdyou	Платформа з індивідуальними консультаціями та підписками на психологічну допомогу	Містить блог з корисними порадами для психологічної підтримки
«Розкажи мені»	Безкоштовна платформа для психологічних консультацій, надає емоційну підтримку	Пропонує психологічну допомогу онлайн для всіх, хто потребує

Ще одним важливим напрямом соціально-психологічної підтримки дітей ВПО, які перебували в зоні збройного конфлікту є психологічна діагностика в освітньому середовищі.

Для забезпечення психологічної безпеки дітей ВПО в освітньому середовищі фахівці соціальної роботи, соціальні педагоги та психологи мають володіти основним набором психодіагностичних інструментів, які допомагають вирішувати найтиповіші проблеми в навчальних закладах. До

[131] Edera. URL: https://study.ed-era.com/uk/courses

психодіагностичних методик, що є базою практичної роботи і підготовки психологів, висувається кілька умов:

– психодіагностичні інструменти мають бути валідними та пройти експертизу відомих фахівців;

– список методик повинен включати мінімальний набір, необхідний для роботи з типовими проблемами учасників освітнього процесу;

– вони повинні бути структуровані відповідно до цільових аудиторій та рівнів освіти – початкова, основна і старша школа;

– також вони мають бути простими у застосуванні, розповсюдженими серед фахівців і легкими у вивченні;

– всі методики повинні відповідати типовим циклограмам діяльності психологічної служби[132].

Крім цього, практичний психолог має аналізувати психоемоційний розвиток учнів-ВПО і їхню мотивацію з урахуванням індивідуальних особливостей, щоб сприяти безпекових та терапевтичних цілей.

За результатами звітування психологічних служб в закладах загальної середньої освіти найчастіше в якості діагностичних методів використовується спостереження, Методика незакінчених речень (Д. Сакса, С. Леві), методика визначення мотивації школяра до навчання в школі (за Н. Г. Лускановою); Тест креативності Торренса[133] [134] [135].

Сучасна концепція освіти в Україні орієнтується на учня та партнерство, тому школа має бути доступною і відкритою для сім'ї внутрішньо переміщених осіб та громади. Психологи повинні розвивати співпрацю з родинами для створення довірчої атмосфери для дітей внутрішньо переміщених осіб, які перебували в зоні конфлікту, підвищувати освіченість

---

[132] Формування безпечного освітнього простору закладу освіти в діяльності працівників психологічної служби / авт. кол: В. В. Байдик, Ю. П. Гопкало, І. О. Корнієнко, Н. В. Лунченко, Ю. А. Луценко, Р. А. Мороз, М. В. Саврасов, І. І. Ткачук; за наук. ред. Н. В. Лунченко, І. І. Ткачук. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2023. 111 с.

[133] Звіт (практичного психолога) психологічної служби 2023-24 н.р. URL: https://vseosvita.ua/library/zvit-praktychnoho-psykholoha-psykholohichnoi-sluzhby-2023-24-nr-025-stavky-828240.html

[134] Звіт психологічної служби 2022-2023. URL: https: нашашкола.укр/звіт-психологічної-служби-на-сайт-2022-2023/

[135] Звіт практичного психолога. URL: http://shkloschool.kl.com.ua/2023/02/02/zvit-praktychnogo-psyhologa/

педагогів і родин у питаннях психологічної допомоги, адаптувати дітей до нового навчального середовища та створювати безпечне середовище, де діти почуватимуться захищеними та підтриманими.

Одним з основних завдань психолога є забезпечення соціально-психологічної допомоги, яка зміцнює життєву стійкість учнів, їхнє психоемоційне здоров'я, а також підтримує почуття єдності та безпеки. Формування психологічної безпеки в початковій школі є ключовим аспектом роботи психолога, оскільки створення такої безпеки сприяє успішному розвитку дитини, підвищенню її мотивації до навчання, формуванню позитивних міжособистісних стосунків та гарному самопочуттю.

Основними напрямами роботи психолога є:

– діагностика психологічного клімату в класі, де навчаються діти внутрішньо переміщених осіб, що перебували в зоні збройного конфлікту;

– консультування вчителів щодо підтримки психологічного благополуччя таких учнів;

– проведення корекційно-розвиваючих занять для дітей ВПО, що перебували в зоні збройного конфлікту, а також таких дітей з категорії, які потрапили у складні життєві обставини;

– робота з батьками.

Інтегровані підходи, які об'єднують зусилля вчителів, психологів, батьків та дітей, сприяють створенню атмосфери взаємоповаги, довіри та підтримки, що є основою для забезпечення психологічної безпеки для дітей ВПО, які перебували в зоні збройного конфлікту.

Варто зазначити, що на сьогодні надання соціально-психологічної підтримки дітям ВПО, які перебували в зоні збройного конфлікту обмежується різними чинниками. В першу чергу це недостатня забезпеченість психологічних служб в освітніх закладах методистами, соціальними педагогами та практичними психологами, відповідно до нормативної потреби. По-друге, це недостатня забезпеченість кабінетами практичних психологів. За окремими даними в Україні 462 особи практичних психологів в школах не

мають власного робочого місця, а у 547 воно тимчасово відсутнє. Ще 4778 психологів мають суміщене робоче місце. Подібна ситуація і у соціальних педагогів. Зокрема у 350 таких працівників відсутнє робоче місце, у 324 – відсутній кабінет, 3782 соціальних педагогів мають суміщене робоче місце[136].

Дитяча психіка має значний внутрішній ресурс, що дозволяє їм справлятися зі стресовими ситуаціями та адаптуватися до нових умов. Однак для цього необхідним є не тільки створення відповідних умов, а й своєчасна та успішна корекція у випадку, коли дитина в певні моменти не може подолати стрес, а в процесі адаптації та соціалізації спостерігаються відхилення.

Для успішного відновлення дитини з досвідом переживання воєнних подій необхідна не тільки точна психіатрична та психологічна діагностика, а також подальший соціально-психологічний супровід, який включає участь батьків або опікунів. Цей процес має бути системним і тривати стільки, скільки потрібно кожній дитині чи молодій людині відповідно до їхніх індивідуальних потреб. Саме такий підхід, як справедливо зазначає Л. Завацька, сприяє реакції на стрес, стабілізації емоційного стану та знижує ризик розвитку посттравматичного стресового розладу[137].

Тобто одним із найперспективніших напрямів роботи з дітьми, які опинилися у психотравмуючій ситуації через повномасштабну війну, є соціально-психологічний супровід. На думку Г. Ломакіна це один із видів соціальної роботи, що спирається на класичну модель взаємодії з клієнтом, до яких у цьому випадку відносяться діти, що побували в зоні збройного конфлікту. Супровід реалізується через різноманітні методи та форми соціальної роботи, що адаптуються до індивідуальних потреб і проблем клієнта, враховуючи його психологічні ресурси та сильні сторони, з акцентом на посттравматичне зростання та залучення до соціальної активності

---

[136] Методичні рекомендації «Пріоритетні напрями роботи психологічної служби в системі освіти України у 2024/2025 навчальному році». URL: https://pano.pl.ua/wp-content/uploads/2024/08/Lyst-IMZO-vid-08.08.2024-21_08-1233.pdf

[137] Завацька Л. Соціально-психологічний супровід дітей та підлітків, які постраждали внаслідок воєнних дій. URL: https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/8448/1/Соціально-психологічний%20%20супровід%20дітей%20та%20підлітків%2C%20які%20постраждали%20в%20наслідок%20воєнних%20дій.pdf

реципієнта[138].

В Енциклопедії для фахівців соціальної сфери відзначається, що соціально-психологічний супровід поєднує в собі тривалу та цілеспрямовану соціальну підтримку з адресною психологічною допомогою. Це важливий ресурс для збереження цілісності особистості, відновлення її психологічного здоров'я та працездатності, що допомагає долати депресію та тривогу, покращуючи якість життя. Соціальне супроводження є формою підтримки, що передбачає надання особі, групі осіб або сім'ї комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, медичних та інформаційних послуг протягом тривалого часу. Його мета – покращення життєвих умов, мінімізація негативних наслідків або повне вирішення проблем, з якими стикається отримувач соціальних послуг[139].

Система соціально-психологічного супроводу в Україні характеризується чотирма ключовими аспектами, які забезпечують її ефективність та результативність:

1. Надання комплексу послуг. Супровід включає широкий спектр послуг, спрямованих на підтримку отримувача. Це може бути психологічна підтримка, соціально-правова допомога, консультації щодо інтеграції в нове середовище, послуги соціального та медичного характеру. Такий комплексний підхід забезпечує задоволення різних потреб клієнта, враховуючи його психологічний, соціальний та фізичний стан.

2. Тривалий термін. Система супроводу передбачає роботу з клієнтом протягом тривалого періоду часу, що дозволяє забезпечити поступове відновлення та адаптацію. Це особливо важливо для осіб, які пережили психотравмуючі події, адже процес реабілітації потребує часу для стабілізації емоційного стану, зміцнення психічних ресурсів та поступової інтеграції в нові життєві умови.

---

[138] Ломакін Г. Система соціально-психологічного супроводу людей, що зазнали наслідків травм війни. URL: https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/508

[139] Звєрєва І. Д. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. 536 с. С. 184.

3. Залучення інших фахівців і волонтерів за потреби. У процесі соціально-психологічного супроводу часто необхідно залучати інших фахівців, таких як медичні працівники, юристи, педагоги, соціальні працівники, а також волонтери. Це дозволяє створити мультидисциплінарну команду, яка здатна врахувати всі аспекти проблеми та надати комплексну допомогу. Також волонтери можуть надавати емоційну підтримку, організовувати заходи для адаптації та допомагати в побутових питаннях.

4. Згода одержувача та його активна участь у покращенні ситуації. Однією з важливих умов ефективності супроводу є добровільна згода отримувача на участь у програмі, а також його готовність активно брати участь у процесі змін. Це передбачає, що клієнт не лише отримує допомогу, але й самостійно працює над власним емоційним станом, дотримується рекомендацій фахівців та робить зусилля для покращення свого життя. Такий підхід забезпечує більшу мотивацію та сприяє довгостроковим позитивним результатам у процесі відновлення.

Ці чотири елементи в сукупності створюють стійку систему соціально-психологічного супроводу, спрямовану на всебічну підтримку та відновлення людей, які потребують допомоги в умовах психотравмуючих ситуацій. Водночас щодо дітей, які були в зоні воєнного конфлікту система соціально-психологічного супроводу має свої певні особливості.

По-перше він має бути належними чином вбудований в піраміду інтервенцій, націлену на забезпечення психічного здоров’я та психосоціальної підтримки. Така піраміда включає наступні рівні:

– перший рівень піраміди передбачає надання базових послуг та відновлення безпеки, що включає непродовольчу та медичну допомогу, забезпечення харчуванням, житлом, фінансову та юридичну підтримку, сприяння працевлаштуванню та доступу до освіти;

– другий рівень фокусується на підтримці громади та сім’ї. Він охоплює інформування спільноти про доступні ресурси, організацію громадських та культурних заходів (освітніх програм, зустрічей для батьків тощо), проведення

діалогів з місцевими жителями, створення просторів для розвитку дітей, жінок та людей похилого віку, а також сприяння мобілізації громадських ресурсів. Варто зазначити, що з початком повномасштабної агресії відбулася зміна відношення до психологічної служби в школі, яка здійснює соціально-психологічний супровід дітей внутрішньо переміщених осіб, які перебували в зоні збройного конфлікту;

– третій рівень, більш вузько спрямований, передбачає надання цільової неспеціалізованої підтримки, що включає базові психологічні консультації для окремих осіб, сімей та груп (групова підтримка, гарячі лінії для психологічної допомоги), захист прав дитини, підтримку жертв насильства, організацію груп самодопомоги, психоедукацію, надання першої психологічної допомоги, перенаправлення та послуги з психічного здоров'я від медичних працівників;

– на останньому рівні розташовані спеціалізовані послуги та інтервенції у сфері психічного здоров'я. Вони включають спеціалізоване лікування та індивідуальні терапевтичні програми для людей з серйозними психічними розладами.

Такий супровід включає в освітніх закладах України три основні блоки (табл. 2.5.3).

Таблиця 2.5.3

Блоки психосоціального супроводу дітей, які були в зоні воєнного конфлікту

Блок	Опис
Перший блок	Надання безпосередньої допомоги від практичного психолога та педагога дитині та її батькам. Основна увага приділяється налагодженню безконфліктного спілкування з однолітками, вирішенню емоційних проблем, розвитку психосоціальної поведінки та створенню умов для розвитку стресостійкості.
Другий блок	Психокорекційна та розвиткова робота практичного психолога з дітьми, які мають високий рівень психосоціального стресу, поведінкові труднощі або прояви гіперактивності.
Третій блок	Спеціалізована допомога від психотерапевтів, невропатологів та психіатрів, які працюють поза межами освітніх закладів та займаються вирішенням психічних проблем, пов'язаних з наслідками посттравматичних стресових розладів, тривоги та депресії.

Водночас на соціально-психологічний супровід варто поглянути і з

позиції його розвитку в часі. В цьому контексті він включає три етапи:

І. Діагностично-аналітичний (підготовчий). Даний етап передбачає детальну оцінку ситуації, в якій опинилася дитина. Встановлюється початковий контакт з дитиною, з'ясовуються обставини, визначається наявність гострої кризової ситуації, а також встановлюється робочий контакт, необхідний для подальшої співпраці. У процесі оцінки використовуються такі методи, як бесіда з дитиною, тестування, анкетування, спостереження, а також аналіз документації.

За результатами діагностики визначаються головні проблеми, які потребують свого вирішення в процесі соціально-психологічного супроводу. Так, наприклад, за даними Аналітичного звіту «Психологічна служба у школах» психологи отримують менше запитів щодо навчання або комп'ютерної залежності дітей внутрішньо переміщених осіб, тоді як кількість звернень, пов'язаних із тривожністю, стресом і комунікацією між батьками і дітьми внутрішньо переміщених осіб, значно зросла. Також були зафіксовані запити щодо навчання та мотивації[140];

ІІ. Діяльнісний (надання соціальної допомоги та підтримки). На цьому етапі здійснюється робота, спрямована на вирішення конкретних проблем, які виникли внаслідок кризової ситуації.

За даними Аналітичного звіту «Психологічна служба у школах» батьки учнів ВПО, які перебували в зоні збройного конфлікту звертаються з запитами, які стосуються наслідків повномасштабного вторгнення, зокрема:

– як допомогти дитині впоратися з тривогою і правильно надати емоційну підтримку;

– як взаємодіяти з дитиною під час повітряної тривоги;

– як справлятися з панічними атаками дитини та тривожністю;

– запити щодо роботи з дітьми, які втратили рідних.

Крім того, були звернення щодо особистих проблем дітей ВПО і

[140] Психологічна служба у школах: вплив повномасштабної війни: аналітичний звіт за підсумками дослідження / О. Будзь, І. Когут, Т. Жерьобкіна, Ю. Назаренко; за ред. А. Аносової, О. Пєтушкової. Київ: Центр інноваційної освіти «Про.Світ», 2024. 93 с.

стосунків з ними, а саме:

– прояви депресії у дитини;

– труднощі у взаємодії та стосунках з підлітком;

– цькування або конфлікти дітей у школі;

– розлади харчової поведінки та шкідливі звички підлітків;

– сімейні труднощі.

У зв'язку з навчанням і школою батьки дітей ВПО висловлюють такі запити:

– зниження мотивації дітей до навчання;

– адаптація першокласників, які можуть бути не готові до навчання у школі, особливо через те, що не відвідували дитячий садок внаслідок пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення;

– профорієнтація дитини (хоча з цим питанням більше звернень надходить саме від дітей);

– проблеми з низькою активністю під час уроків і неадекватною поведінкою у школі;

– адаптація до дистанційного навчання;

– некоректна поведінка з боку вчителів[141].

Першочергово увага приділяється зниженню гостроти емоційних переживань та формуванню адекватної самооцінки дитини, що включає допомогу у розумінні як зовнішніх, так і внутрішніх причин, що призвели до кризи та заважають змінити дезадаптивну поведінку на більш адаптивну. Крім того, у процесі індивідуальної та групової роботи формується поведінка, що допомагає долати стрес. Важливою частиною цього етапу є побудова нових відносин дитини з оточенням, створення мережі психосоціальної підтримки. Окрім взаємодії з батьками та близькими, відшукуються можливості для підтримки з боку людей, які мають схожі проблеми або опинилися в аналогічній ситуації, що передбачає роботу з групами осіб, які пережили кризу. Для ефективного вирішення проблем дитини, який опинився у кризовій

[141] Там само

ситуації, часто використовується комплексний підхід із залученням різних спеціалістів, таких як лікарі, психологи, педагоги, а також фахівців із таких установ, як Управління соціального захисту населення, Обласний (міський) Центр практичної психології і соціальної роботи, Центр соціального обслуговування населення, заклади позашкільної освіти, благодійні організації тощо. У цьому процесі фахівець із соціальної роботи виконує роль посередника, допомагаючи активізувати наявні підтримуючі системи та залучити увагу відповідних служб до проблем дитини.

Варто зазначити, що з початком повномасштабної агресії за даними Аналітичного звіту «Психологічна служба у школах»:

– залучення дітей до роботи стало складнішим: фахівці змушені впроваджувати нові методи залучення та комунікації. Серед прикладів – використання інтерактивних платформ або створення чатів з психологом для кожного класу, де є діти внутрішньо переміщені особи, які перебували в зоні збройного конфлікту;

– зміни в тематиках та акцентах роботи: через дистанційне навчання зменшилася кількість можливостей для булінгу та конфліктів, оскільки діти внутрішньо переміщених осіб не мають настільки інтенсивного спілкування між собою та дітьми в приймаючій громаді;

– використання онлайн-інструментів для діагностики: дистанційне навчання вимагає застосування онлайн-інструментів для анкетування, що скорочує час на обробку результатів. Завдяки цьому в психологічній службі більше можливостей для спілкування з дітьми, проведення тренінгів або профілактичних заходів. В таких умовах процес діагностики займає значно менше часу, але виникає небажання дітей проходити тести чи скринінги[142].

У цілому тематики та напрями, що стали новими для психологів у контексті повномасштабного вторгнення та стали пов’язаними з дітьми внутрішньо переміщених осіб, які перебували в зоні збройного конфлікту, можна розділити на чотири основні блоки:

[142] Там само

1. Адаптація до умов війни і робота з травмами, які виникають внаслідок війни:

– проведення просвітницької роботи та тренінгів для розвитку навичок самодопомоги, надання першої психологічної допомоги, реагування на стрес, включаючи алгоритми дій під час повітряних тривог;

– фокус на ментальному здоров'ї, профілактика суїцидів, подолання травм війни;

– робота з запитами про панічні атаки та тривожність у дітей;

– робота зі страхами, такими як страх втрати та страх темряви;

– допомога в подоланні втрати мотивації до навчання, що декілька інформанток пов'язують з війною.

2. Підтримка дітей, які пережили втрату: багато психологів та соціальних педагогів повідомляють про запити на роботу з дітьми, які втратили батьків, але не всі фахівці психологічної служби в закладах освіти готові і мають достатню компетенцію для роботи з такими запитами. У таких випадках вони можуть направити дитину до відповідних спеціалістів.

3. Підтримка дітей з внутрішньо переміщених родин: сьогодні майже в усіх навчальних закладах України є діти внутрішньо переміщених осіб. В цьому випадку існує два бачення проблеми дітей ВПО: таких дітей не слід виділяти через їхній статус, а варто надавати їм допомогу на рівні з усіма іншими або ж прямо протилежне – таких дітей необхідно обов’язково виокремлювати та працювати як з окремою категорією, особливо якщо вони перебували в зоні збройного конфлікту. Водночас згідно з результатами Аналітичного звіту «Психологічна служба у школах», більшість інформантів не отримують великої кількості звернень від дітей внутрішньо переміщених осіб чи їх батьків, що деякі з них пов'язують з наявністю багатьох організацій, які працюють із цією категорією дітей, а також з тим, що внутрішньо переміщені родини більше зацікавлені в матеріальній допомозі, оскільки це їхня первинна потреба. У таких випадках психологи можуть лише спостерігати за адаптацією цих дітей і втручатися, якщо виникають

проблеми[143].

4. Підтримка вчителів: вчителі працюють в умовах стресу і потребують психологічної допомоги, а також стикаються з труднощами в навчанні певних тем і спілкуванні з дітьми внутрішньо переміщених осіб, які перебували в зоні збройного конфлікту. Що стосується соціальних педагогів, то в умовах повномасштабного вторгнення значну частину їхньої роботи складає саме робота з дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб, дітьми військовослужбовців і тими, хто втратив рідних.

III. Контрольно-аналітичний (завершальний). На цьому етапі передбачається аналіз та оцінку результатів роботи, спрямованої на вирішення конкретної проблеми. Обговорюється досягнутий прогрес, аналізуються зміни в поведінці дитини, відновлення когнітивного контролю над ситуацією та покращення психологічного стану. Якщо проблему вважають вирішеною, а дитина відчуває впевненість та готовність продовжувати покращувати своє становище самостійно, цей етап стає завершальним. У випадку відсутності значних змін або їх недостатності, цей етап може стати відправною точкою для перегляду та коригування процесу супроводу, що може включати повернення до діагностико-аналітичного етапу або надання рекомендацій щодо відвідування групи взаємодопомоги тощо[144].

Соціально-психологічний супровід здійснюється на базі шкільного навчального закладу, тому він направлений на адаптацію дітей, які були в зоні бойових дій у закладі освіти. Найчастіше в процесі такого супроводу використовуються наступні інструменти:

1. Консультування учнів, яке передбачає надання індивідуальної та групової консультаційної допомоги. Для зменшення впливу різних травматичних чинників використовується емоційне слухання, яке допомагає знизити частину внутрішньої емоційної напруги. Коли дитина потребує проговорити свої переживання та емоційно виразити накопичені почуття, цей

143 Там само

144 Грицик Л. А. Соціально-психологічний супровід дітей учасників АТО в умовах загальноосвітнього закладу. Методичний посібник. Вінниця: ММК, 2016. 46 с. С. 6

метод сприяє тому, щоб вона відчула себе почутою та зрозумілою, дозволяючи легалізувати свої травматичні переживання. Це відбувається завдяки емоційній підтримці та прийняттю з боку практичного психолога чи соціального педагога.

2. Психолого-педагогічне консультування батьків дітей спрямоване на підвищення можливостей сімейної психокорекції та адаптаційних здібностей батьків. Консультації зосереджуються на збільшенні їхньої обізнаності щодо можливих змін у поведінці та психічному стані дитини.

3. Психолого-педагогічне консультування та освітня робота з педагогічним колективом школи щодо підтримки дітей, які були в зоні збройного конфлікту, мають на меті створення безпечного та дружнього середовища у навчальному закладі. Це сприяє кращій інтеграції та адаптації дітей, що пережили травматичні події.

4. Корекція орієнтована на те, щоб допомогти дитині подолати ситуацію, навчити дитину пристосовуватися до реальності та справлятися з наслідками психотравматичних подій. Цей процес включає використання різноманітних психокорекційних методик, таких як арт-терапія, навчання технікам релаксації та зняття м’язової напруги, психокорекційні вправи, соціально-психологічні тренінги, а також різні методи групової та індивідуальної арт-терапевтичної корекції. Зокрема, фіксація травматичних переживань у формі малюнків, метафор або складених дитиною історій про себе дозволяє направити емоційну енергію в конструктивне русло, знизити її деструктивний потенціал та зробити ці переживання доступними для терапевтичного опрацювання свідомістю дитини.

При цьому школа, як відкрита екосистема, взаємодіє на партнерських засадах з усіма суб'єктами (педагогами, батьками, однолітками) та об'єктами (соціальними службами, медичними закладами, установами, які надають психосоціальні послуги), що формують соціоекологічне оточення дитини. Усі ці складові системи не функціонують окремо, а постійно співпрацюють і впливають один на одного. Поняття відкритої екосистеми передбачає тісну

взаємодію всіх інституцій, з якими дитина, педагоги та батьки можуть легко контактувати у разі виникнення питань чи труднощів, пов’язаних із психологічним станом дитини після складних подій. Така вільна і гнучка взаємодія дозволяє забезпечити ефективне надання комплексної психологічної та соціальної підтримки дитині.

Висновки

Воєнний конфлікт в Україні, що триває з 2014 р., значно вплинув на психологічний стан дітей, змушуючи їх переживати численні травматичні події. Особливо гостро ці наслідки відчуваються серед тих, хто проживав в зоні бойових дій та став ВПО. В умовах війни діти стикаються з втратами, страхом, тривожністю та відчуттям небезпеки, що може призвести до розвитку ПТСР та інших психологічних труднощів. У таких умовах оцінка потреб у соціально-психологічній підтримці дітей, які перебували в зоні збройного конфлікту, є критично важливим чинником, що безпосередньо впливає на їхнє фізичне та психологічне здоров'я. Травматичний досвід, отриманий дітьми внаслідок перебування у зоні бойових дій, призводить до різноманітних проявів психоемоційних та поведінкових розладів, включаючи тривожність, страх, порушення сну та регресивні реакції, відсліковування ознак яких стає передумовою для соціально-психологічної підтримки. Своєчасна та повноцінна оцінка потреб цих дітей у підтримці дає змогу не лише знизити рівень психологічної травматизації, але й сприяє відновленню нормального функціонування психіки та емоційної стабільності. Надання комплексної соціально-психологічної допомоги, заснованої на оцінці індивідуальних потреб, допомагає дітям поступово подолати негативні наслідки війни та адаптуватися до мирного життя, що є запорукою їхнього здорового розвитку та соціальної інтеграції.

Соціально-психологічна підтримка дітей, які стали ВПО через збройний конфлікт, являє собою комплексний підхід, що охоплює надання емоційної підтримки, розвиток навичок подолання стресу та адаптації до нових умов життя. Важливим є створення безпечного середовища, де діти можуть вільно

висловлювати свої переживання і тривоги, а також отримувати професійну допомогу через тренінги та групові заняття. Програми, спрямовані на відновлення соціальних зв’язків та інтеграцію дітей у нові колективи, а також інформування батьків про можливості психологічної підтримки, є ключовими елементами для сприяння їхньому психологічному благополуччю.

Ефективна допомога дітям, які зазнали впливу військових дій, потребує соціально-психологічного супроводу, в межах якого реалізується комплексний підхід, який включає індивідуальне та групове консультування, підтримку родин, залучення фахівців з різних сфер та довгостроковий соціально-психологічний супровід. Він має базуватися на індивідуальному підході до кожної дитини, включаючи психоосвітні програми, консультації з психологами та соціальними працівниками, а також залучення батьків до процесу підтримки. Такий підхід сприяє поступовому відновленню емоційної стабільності та соціальної адаптації дитини, забезпечуючи створення сприятливих умов для її розвитку.

РОЗДІЛ 3 СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ВІЙСЬКОСЛУЖБОВЦІВ, УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ, ВЕТЕРАНІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ

3.1 Практичний досвід надання соціальних послуг ветеранам ЗСУ та їхнім сім'ям на рівні територіальної громади

© Малярчук Наталя Григорівна
кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
© Булат Олена Юріївна
магістр із соціальної роботи, начальник управління соціального захисту населення Маріупольської райдержадміністрації

У 2014 р. рф окупувала півострів Крим та розпочала військові дії на Сході України. З цього моменту чисельність ветеранів ЗСУ почала зростати. З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну у 2022 р. більшість демобілізованих ветеранів повернулись на військову службу. В Україні станом на 1 липня 2022 р. налічувалось 438 834 учасники бойових дій[1]. При цьому чисельність ветеранів та членів їх сімей, а також сімей загиблих військових може зрости після завершення воєнних дій за заявами посадовців Міністерства у справах ветеранів до 4-5 мільйонів осіб[2].

Станом на сьогодні Міністерство у справах ветеранів проводить верифікацію ветеранів. Зокрема на сайті Міністерства вказується цифра в 851068 ветеранів. Причому найбільша чисельність ветеранів розташована у Дніпропетровській області (7,9 %), Львівській (7,5 %), м. Київ (6,5 %), Харківській області (6,2 %), Київській (5,5 %), Одеській (5,0 %), Вінницькій (4,6 %), Хмельницькій (4,5 %), Донецькій (4,2 %), Житомирській (4,2 %) та Запорізькій (4,1 %) областях. Найменша чисельність ветеранів проживає в Херсонській (2,2 %), Чернівецькій (1,7 %), Закарпатській (1,4 %) областях.

[1] Портрет ветерана російсько-української війни 2014 - 2022 рр. Український ветеранський фонд мінветеранів: вебсайт. URL: https://veteranfund.com.ua/analitics/portret_veterana
[2] Кількість ветеранів та членів сімей загиблих може зрости до 5 млн після війни – Мінветеранів. Громадське: вебсайт. URL: https://hromadske.ua/posts/kilkist-veteraniv-ta-chleniv-simej-zagiblih-mozhe-zrosti-do-5-mln-pislya-vijni-minveteraniv

58,0 % усіх ветеранів мають статус учасника бойових дій, 20,8 % – учасника війни, 6,6 % – є особа з інвалідністю 2 групи, 1,4 % – 1 групи внаслідок війни. 111530 осіб з 851068 є членами сім'ї загиблого ветерана ЗСУ[3].

На сьогодні державна політика щодо соціального захисту ветеранів війни є багатогранною і включає різноманітні пільги в галузі охорони здоров'я, фінансової підтримки, оподаткування, освіти, зайнятості, а також забезпечення житлом та інші види підтримки. Медичні пільги передбачають відновлення фізичного та психічного здоров'я ветеранів і охоплюють психологічну та фізичну реабілітацію, протезування, санаторно-курортне лікування та безоплатне отримання ліків. Ці пільги регулюються численними нормативно-правовими актами та забезпечуються різними органами центральної виконавчої влади.

Особливо важливим сьогодні та в найближчому майбутньому буде соціальне обслуговування ветеранів ЗСУ. Як справедливо зазначає О. Кравченко у ситуації війни головним методом у соціальній роботі є діяльність на рівні громади – це зміцнення соціальних зв'язків у місцевій спільноті, організація системи взаємодопомоги та співпраці між певною групою людей, а також розробка, реалізація та оцінка ефективності різних соціальних програм, спрямованих на задоволення потреб і інтересів населення, у тому числі й ветеранів ЗСУ[4]. Водночас з урахуванням зростання кількості ветеранів, а також осіб, які мають статус учасника бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни, очікується суттєве підвищення навантаження на соціальні органи об'єднаних територіальних громад, що опікуються соціальною підтримкою ветеранів. У таких умовах особливого значення набуває питання взаємодії територіальних громад з громадськими організаціями щодо підтримки ветеранів ЗСУ.

---

[3] Аналітична інформація за даними Міністерства у справах ветеранів України. Міністерство у справах ветерані: вебсайт. URL: https://data.mva.gov.ua/

[4] Кравченко О. Соціальна робота в громаді в умовах війни. *Zeszyty Naukowe Collegium Witelona*. 2022. №42. P. 63-71.

Соціальна робота в громаді під час війни здійснюється на чотирьох рівнях:

– на рівні органів місцевого самоврядування;

– на рівні територіальної громади;

– на рівні закладів соціальної сфери;

– безпосередньо на рівні жителів громади.

Партнерами територіальних громад є громадські волонтерські організації. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», серед надавачів соціальних послуг також присутній недержавний сектор[5].

Варто врахувати, що окрім громадських волонтерських організацій в Україні, які виступають в якості надавачів соціальних послуг, активну допомогу у соціальному обслуговуванні ветеранів ЗСУ надають різноманітні громадські об'єднання, релігійні організації, творчі спілки, професійні спілки, органи самоорганізації населення, різноманітні об'єднання, асоціації, спілки тощо. Причому в умовах війни рівень довіри до цих суб'єктів надання соціальної допомоги значно зріс. Станом на початок 2023 р. їх чисельність складала 160200 організацій, які в своїй сукупності об'єднувалися назвою «інститути громадянського суспільства» (табл. 3.1.1).

Таблиця 3.1.1

Інститути громадянського суспільства в Україні[6]

Назва з КОПФГ	Одиниць
Громадська організація	99556
Профспілка	28757
Об'єднання профспілок	181
Громадська спілка	2212
Творчі спілки	318
Організації роботодавців	560
Благодійна організація	26846
Асоціації органів місцевого самоврядування	8

[5] Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. №2671-VIII. Верховна Рада України: вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

[6] Взаємодія органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства. Асоціація міст України: вебсайт. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/library/66_vidkryte_uryaduvannya_2023_metod.pdf

Громадські об'єднання відрізняються за метою, завданнями, рівнем повноважень і територією діяльності, але їхнє соціально-політичне призначення полягає передусім у допомозі людям у вирішенні повсякденних проблем, створенні широких можливостей для прояву суспільно-політичної ініціативи та реалізації функцій самоврядування. В умовах воєнного стану інститути громадянського суспільства стали потужними партнерами для органів місцевого самоврядування та територіальних громад у зміцненні довіри серед жителів. Усі вони можуть бути згруповані в три групи інститутів:

– загального профілю, які надають усім об’єктам соціальної роботи, у тому числі й ветеранам ЗСУ;

– ті, що спеціалізуються безпосередньо на підтримці ветеранів ЗСУ;

– ветеранські організації (ті, що утворені ветеранами чи включають до складу своїх членів ветеранів). Наприклад, Український Ветеранський Фонд, БФ «Дігнітас», ГО «Серце Азовсталі», БФ «Побачимо перемогу», Українська фундація «Мрія», БФ «ТМС – Боремось за Перемогу», БФ «Після служби», Київська спілка ветеранів АТО Подільського району тощо.

Якщо на початок 2016 р. чисельність різноманітних ветеранських утворень складала біля 400, то в кінці 2017 р. їх нараховувалося вже близько 750[7]. Статистика щодо ветеранських організацій станом на сьогодні у вільному доступі відсутня. Але варто зазначити, що багато ветеранських організацій припинили свою роботу з огляду на те. що ветерани повернулися до лав ЗСУ. З іншого боку, було створено нові ветеранські організації тими ветеранами, які залишили лави ЗСУ.

Варто зазначити, що на поточний момент відсутній нормативно-правовий акт, який би унормовував взаємодію територіальних громад з громадськими організаціями щодо підтримки ветеранів ЗСУ. В цілому питання взаємодії між територіальними громадами, соціальними службами в цих громадах та інститутами громадянського суспільства недостатньо врегульовані.

[7] Кількість ветеранських організацій за рік зросла з 400 до 750. Дорослий погляд на світ: вебсайт. URL: https://lb.ua/society/2017/03/10/360875_kolichestvo_veteranskih_organizatsiy.html

Переважна більшість існуючих нормативних актів в цій сфері торкаються міжвідомчої взаємодії. При цьому в окремих рекомендаціях зазначається, що міжсекторальне співробітництво ґрунтується на партнерських взаємовідносинах між установами та організаціями, що представляють різні сектори суспільства, зокрема державний, комерційний та громадський. Такий підхід дозволяє об’єднати ресурси, досвід та експертні знання кожного сектора, щоб ефективніше вирішувати соціально-економічні та суспільні завдання. В основі цієї співпраці лежить принцип взаємної відповідальності та прозорості, де права й обов'язки кожної сторони, а також чіткі механізми взаємодії визначаються та фіксуються у спільній угоді або договорі про співпрацю. Це сприяє формуванню стабільних партнерських відносин, де кожен учасник виконує свої зобов'язання, а також підвищує ефективність досягнення поставлених цілей завдяки координації дій та обміну інформацією. Таке співробітництво також забезпечує гнучкість у вирішенні спільних завдань, адже дозволяє враховувати інтереси та пріоритети кожного з партнерів, зміцнюючи соціальну згуртованість та стимулюючи розвиток громадянського суспільства[8].

Для підтримки ветеранів ЗСУ на рівні територіальних громад, а також безпосередніми суб'єктами соціального обслуговування та громадськими організаціями використовуються різні форми співпраці між центрами та органами праці й соціального захисту населення. Ці форми охоплюють укладення договорів про співпрацю, проведення спільних нарад, обмін інформацією, спільні відвідування, підготовку висновків, комплексний підхід у наданні допомоги, організацію інформаційних заходів, проведення навчально-практичних семінарів, обмін методичними матеріалами, а також розробку заходів під час формування місцевих програм (табл. 3.1.2).

[8] Міжсекторальне співробітництво в процесі надання соціальних послуг. Альянс громадського здоров’я: вебсайт. URL: https://profihealth.org.ua/uk/lessons/115 (дата звернення 06.11.2024)

Таблиця 3.1.2

Форми взаємодії, які використовуються між безпосередніми суб’єктами соціального обслуговування в територіальних громадах та громадськими організаціями щодо підтримки ветеранів ЗСУ в Україні

Форма взаємодії	Характеристика
Укладення договорів про співпрацю	Угода між центрами та органами соціального захисту для координації надання послуг ветеранам, що потребують підтримки.
Проведення спільних нарад та узгодження планів дій	Спільні наради для узгодження дій у наданні соціальних послуг ветеранам у складних життєвих ситуаціях.
Обмін інформацією	Передача інформації про ветеранів, послуги, що їм надаються, методи обслуговування та суб'єктів, що надають ці послуги.
Спільні відвідування	Відвідування соціальними інспекторами та працівниками громадських організацій ветеранів для оцінки умов життя та потреб.
Підготовка спільних висновків	Оцінка результатів спільного соціального інспектування ветеранів та подання звітів до відповідних дорадчих органів.
Комплексний підхід у наданні різних видів допомоги	Координація різних видів соціальної допомоги та соціального обслуговування для ветеранів під соціальним супроводом.
Інформаційні заходи	Спільні акції та висвітлення у ЗМІ питань, пов'язаних з соціальною роботою з ветеранами.
Навчально-практичні семінари	Проведення семінарів для покращення навичок працівників, які надають соціальні послуги ветеранам.
Обмін методичними та інформаційними матеріалами	Поширення методичних посібників та довідкових матеріалів для полегшення обслуговування ветеранів.
Розробка заходів для місцевих програм соціальної підтримки	Спільна робота над плануванням заходів у місцевих програмах реформування соціальних послуг для ветеранів.

Щоб забезпечити всебічну підтримку ветеранів ЗСУ, суб'єкти соціального обслуговування в територіальних громадах та громадські організації в Україні застосовують різні форми співробітництва. Розглянемо основні напрями такого партнерства.

1) *Делегування окремих завдань соціальним партнерам з передачею ресурсів.* Даний напрям включає передачу соціальним партнерам (наприклад, громадським організаціям) виконання таких завдань, як кейс-менеджмент, вулична соціальна робота, соціальний супровід ветеранів, надаючи при цьому фінансування або інші ресурси для ефективного виконання. Можна навести

приклад такої взаємодії в контексті реалізації проєкту кейс-менеджменту обслуговування ветеранів або інституту помічників ветеранів. 31 жовтня 2023 р. звершився перший експеримент по впровадженню цього проєкту у Львівській, Вінницький, Дніпропетровській та Миколаївській областях. В 2024 р. було проведено масштабування та його досвід мультипліковано в масштабах усієї України. При цьому виникла потреба в десятках тисячах підготовлених кейс-менеджерів. Відповідно функцію підготовки таких менеджерів було делеговано громадянським організаціям[9].

Більше того, на сьогодні йде активна комунікація між Міністерством у справах ветеранів та громадськими організаціями щодо внесення в Реєстр надавачів соціальних послуг ветеранських організацій, які мають значний досвід роботи з ветеранами. Так, між Veteran Hub та Міністерством соціальної політики було налагоджено продуктивний діалог, завдяки якому досвід організації, яка давно спеціалізується на кейс-менеджменті у роботі з ветеранами та військовими, стає основою для формування державної політики у цій сфері. Окрім того, Veteran Hub має значний досвід роботи щодо запобігання вигоранню фахівців, які надають соціальні послуги. Співробітник Благодійного фонду «Повернись живим» також вважають, що ветеранські громадські організації можуть виступати як надавачі послуг для ветеранів, оскільки вони або складаються з самих ветеранів, або орієнтовані на захист їхніх прав. Це дає їм змогу глибше розуміти специфічні потреби ветеранів і ефективніше їх задовольняти. Такий підхід може сприяти зменшенню соціальної напруженості між державою, місцевою владою, громадами та ветеранами. Навіть при достатньому обсязі матеріальних ресурсів пропускна здатність органів соціального забезпечення територіальної громади не зросте значно. Тому ветеранські громадські організації можуть зайняти цю нішу і

[9] Громадські організації готові співпрацювати з державою у втіленні ветеранської політики: ЗМІ для змін : вебсайт. URL: https://cs.detector.media/community/texts/185446/2023-05-26-gromadski-organizatsii-gotovi-spivpratsyuvaty-z-derzhavoyu-u-vtilenni-veteranskoi-polityky/

стати партнерами держави у реалізації політики підтримки ветеранів, доповнюючи існуючі можливості соціального забезпечення[10].

Ще один приклад – діяльність Українського фонду ветеранів. У 2023 р. на рівні територіальних громад було започатковано надання юридичних консультацій, якими скористалися 1265 ветеранів та членів їхніх родин. Додатково, функціонує проєкт «Гаряча лінія кризової підтримки», що прийняла та опрацювала понад 19 тис звернень від ветеранів, військовослужбовців та цивільних осіб. Посилення спроможності громад у наданні ветеранських послуг є для Фонду пріоритетом, адже ветерани, повертаючись додому, потребують високоякісної підтримки. Працюючи у цьому напрямі, Фонд організував низку виїзних зустрічей для встановлення співпраці з місцевими громадами. Окрім основного завдання з фінансування підприємницької діяльності, Фонд активно залучає та підтримує громадські організації, які надають широкий спектр послуг ветеранам та їхнім родинам. Такі організації на місцях, наприклад у Ніжині, можуть забезпечувати як фізичну та психологічну реабілітацію ветеранів, так і підтримку їхніх родин. Задля ефективного надання допомоги захисникам, Фонд об’єднує представників місцевої влади, громадськості та громадських організацій, сприяючи міжсекторальній співпраці та підвищуючи обізнаність про спільну відповідальність за підтримку ветеранів.

2) Реалізація спільних соціальних проєктів. Громади та громадські організації можуть створювати спільні проекти, спрямовані на підтримку ветеранів та їхніх сімей, наприклад, програми реабілітації, психологічної підтримки чи професійної адаптації. Наприклад, у межах проєкту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства України», шляхом взаємодії ІСАР Єднання, Українського незалежного центру політичних досліджень, Центру демократії та верховенства права, Агентства США з міжнародного розвитку було створено посібник для територіальних громад щодо створення ветеранського простору, який включає певний алгоритм з

[10] Там само

переліку конкретних кроків для громади[11]. Подібний посібник «Методичні рекомендації щодо організації роботи помічників ветерана в громаді та взаємодії з заінтересованими суб'єктами» був розроблений Центром безпекових досліджень «СЕНСС»[12].

У рамках взаємодії територіальних громад з громадськими організаціями щодо підтримки ветеранів Збройних сил України БФ «Після служби» запровадив низку проєктів:

– Клуб «Щасливі години» спрямований на створення спільноти ветеранів, які можуть обмінюватися інформацією, підтримувати один одного та надавати взаємодопомогу. Щомісячні зустрічі проводяться у невимушеній атмосфері, що сприяло розвитку довіри серед учасників. Партнери клубу, зокрема юристи, психологи, бізнес-спеціалісти та волонтери, надавали індивідуальні консультації та можливості для працевлаштування, грантової підтримки та перекваліфікації.

– Розмовний клуб англійської мови «Veteran Talk: Monday English Speaking Club». Щопонеділка ветерани мали можливість підвищувати розмовний рівень англійської мови через інтерактивні завдання під керівництвом американського ветерана Майка Вілсона. Учасники відвідували клуб для вивчення нових тем та обміну досвідом, що сприяло покращенню мовних навичок та міжкультурної комунікації.

– Курси англійської мови для групи ветеранів із Калуша за запитом організації «Браття з Прикарпаття». Десять учасників пройшли 48 академічних годин навчання, що дозволило їм покращити знання англійської для подальшого працевлаштування та професійного розвитку.

– Групи психологічної підтримки для ветеранів-жінок, та дружин ветеранів ЗСУ. Вони зосередилися на формуванні навичок емоційного самоконтролю та управління стресом, забезпечуючи учасниць ресурсами для

[11] Методичний посібник «Що таке ветеранський простір та як його створити». Простір можливостей: вебсайт. URL: https://pm.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/Metodychnyj_posibnyk_SHHo_take_veteranskyj_prostir_ta_yak_jogo_stvoryty.pdf (

[12] Методичні рекомендації щодо організації роботи помічників ветерана в громаді та взаємодії з заінтересованими суб'єктами. Київ: Центр безпекових досліджень «СЕНСС», 2024. 60 с.

побудови здорових взаємин. Програма включала стратегії роботи з травмами, індивідуальну підтримку та інформаційні ресурси, які допомагали учасницям зберігати емоційну стійкість та позитивний настрій.

– Проєкт «Піца в лікарню» в межах співпраці з «Veterano Pizza» передбачав щотижневу доставку піци для поранених у шпиталі. Це не лише забезпечувало харчову підтримку, але й інформувало ветеранів про діяльність фонду «Після Служби» та можливості отримання допомоги.

– PlayBack театр, що працював у партнерстві з фондом, надавав можливість ветеранам та їхнім родинам долати емоційні труднощі через театральні техніки. Учасники мали змогу передавати свої переживання та дивитися на ситуації з різних точок зору, що сприяло їхньому відновленню та інтеграції у цивільне життя.

– Мистецька майстерня пропонувала арттерапію у вигляді регулярних майстер-класів, що підтримували творчий розвиток ветеранів, стимулюючи їх до внутрішньої гармонії та збагачення емоційного стану. Протягом 2023 року проведено 25 занять з різних технік, таких як живопис, петриківський розпис, акварель, гончарство та створення браслетів з етнічними символами[13].

Ці заходи стали важливими елементами підтримки ветеранів на рівні місцевої громади, сприяючи їхній інтеграції у мирне життя та забезпечуючи емоційну, психологічну та культурну підтримку.

3) Спільне фінансування або утримання соціальних об'єктів і фахівців. Даний напрям може включати фінансування соціально-реабілітаційних центрів, притулків або забезпечення зарплат фахівцям із соціальної роботи, що спеціалізуються на підтримці ветеранів.

Так, наприклад, Український ветеранський фонд профінансував на суму 163,8 млн гривень понад 400 ветеранських бізнесів. Для цього проводяться різноманітні заходи, у тому числі в інших країнах[14]. БФ «Після служби»

---

[13] Річний звіт БФ «Після служби» за 2023 р. «Після служби». URL: https://pislyasluzhby.org.ua/uploads/admin/zvit_2023_ua.pdf.

[14] Український ветеранський фонд: підсумки та інновації 2023 року. Армія. Інформ: вебсайт. URL: https://armyinform.com.ua/2023/12/31/ukrayinskyj-veteranskyj-fond-pidsumky-ta-innovacziyi-2023-roku/

профінансував придбання слухового апарату, 3D моделювання і друк імпланта щелепи, ендопротезування колінного суглоба, оплату послуг реабілітації (стаціонарна та амбулаторна до 1 місяця); сплатив за МРТ дослідження; профінансував протезування зубів, профінансував придбання різноманітних медичних товарів для проведення операцій. Лише за 2023 р. Фондом було профінансовано короткострокове проживання в готелі 1126 ветеранів ЗСУ[15].

4) *Організація та управління спільними соціальними об'єктами.* У межах партнерства можна спільно управляти об'єктами, які забезпечують ветеранів житлом чи соціальними послугами (наприклад, соціальні гуртожитки, реабілітаційні центри, притулки).

5) *Створення спільного органу управління.* Для координації дій між партнерами можна заснувати спеціалізований орган, що забезпечує виконання угод і визначених повноважень, здійснює моніторинг надання допомоги та вирішує питання на місцевому рівні. Так, наприклад, в м. Одеса було утворено Консультативну раду у справах ветеранів війни, сімей загиблих (померлих) захисників України, в складі якої діє низка комітетів, які націлені на вирішення проблем ветеранів, покращення надання їм соціальних послуг. Метою Ради є спільна робота над плануванням заходів у місцевих програмах реформування соціальних послуг для ветеранів[16].

У цілому територіальні громади можуть більш активно залучати можливості громадських організацій для надання соціальної підтримки ветеранам ЗСУ.

У нинішніх умовах надання соціальних послуг ветеранам Збройних сил України на рівні територіальної громади стикається з низкою труднощів, які ускладнюють ефективне забезпечення їхніх потреб.

По-перше, однією з основних проблем при наданні соціальних послуг ветеранам ЗСУ є недостатнє фінансування цієї сфери, що є результатом низки

---

[15] Річний звіт БФ «Після служби» за 2023 р. «Після служби». URL: https://pislyasluzhby.org.ua/uploads/admin/zvit_2023_ua.pdf

[16] Протокол №1 засідання регіональної Консультативної ради у справах ветеранів війни, сімей загиблих (померлих) захисників України. Одеська обласна державна адміністрація: вебсайт. URL: https://digital.od.gov.ua/wp-content/uploads/2022/02/220202092822.pdf

інституційних та нормативних складнощів, спричинених кризовими явищами, що виникли внаслідок повномасштабної війни та економічної нестабільності. Це призводить до недостатньої кількості фахівців та відповідної інфраструктури, які могли б забезпечувати всебічну підтримку ветеранам. Проблеми фінансування відображаються на ефективності надання послуг, включаючи медичну, психологічну та юридичну допомогу, що має прямий вплив на якість життя ветеранів.

Одним із факторів, що ускладнює ситуацію, є обмеженість бюджетних ресурсів місцевих громад, на які лягла основна відповідальність за соціальні послуги після реформи децентралізації. Залучення державного фінансування залишається складним через відсутність достатньої автономії у комунальних надавачів соціальних послуг, що обмежує їх можливості у плануванні видатків та реалізації ефективних соціальних програм[17]. Тому, незважаючи на значні зусилля місцевих органів влади, часто не вистачає коштів для покриття всіх необхідних витрат на надання послуг ветеранам.

Зараз нестача фінансування в громадах, з урахуванням обсягу завдань, покладених на органи місцевого самоврядування, призводить до численних негативних наслідків у сфері соціального захисту, зокрема, у наданні соціальних послуг.

По-перше, обмеженість бюджету впливає на здатність громад проводити оцінку потреб мешканців у послугах, виплатах і підтримці, а також на формування стратегічних планів у цій сфері. Будь-яке планування повинно враховувати як потреби, так і доступні ресурси. Обговорення майбутніх викликів, зокрема пов’язаних з поверненням ветеранів та осіб з інвалідністю після війни, здебільшого фокусується на обмежених фінансових ресурсах місцевих бюджетів. Багато громад стикаються з труднощами у довгостроковому чи навіть середньостроковому плануванні в сфері соціального захисту. Через обмежене фінансування громади не завжди можуть

[17] Фінансування соціальної сфери: хто фінансує та які процедури? «Лабораторія законодавчих ініціатив». URL: https://parlament.org.ua/analytics/finansuvannya-soczialnoyi-sfery-hto-finansuye-ta-yaki-proczedury/

розвивати нові соціальні послуги до того, як з'явиться великий попит на них. Крім того, запровадження нових програм і проєктів, особливо для ветеранів і їхніх родин, часто сприймається як додаткове навантаження на бюджет і оцінюється саме з цього боку.

По-друге, обмежені місцеві бюджети часто не дозволяють громадам здійснювати передбачені законодавством виплати або забезпечувати надання повного спектру базових соціальних послуг. Брак коштів впливає на всі аспекти надання послуг, зокрема на неможливість забезпечити необхідний обсяг штатних одиниць у структурних підрозділах органів самоврядування та установах-надавачах, а також на відсутність доплат та надбавок до їхніх зарплат. Окрім того, виникають проблеми з матеріально-технічним забезпеченням установ і недостатньою кількістю та якістю приміщень для надання послуг. У деяких сільських громадах взагалі немає комунальних надавачів соціальних послуг через брак фінансування. Законодавство дозволяє органам місцевого самоврядування забезпечувати соціальні послуги не тільки через комунальні заклади, але й через контракти з недержавними громадськими організаціями та приватними установами. Однак, більшість громад не часто звертаються до цього варіанту, оскільки фінансування приватних установ є більш економним, але не у всіх громадах є такі надавачі, а також це не вирішує проблему у громадах з дуже обмеженими бюджетами[18].

Особливо актуальною ця проблема є для деокупованих територіальних громад. До проблем з фінансуванням додаються й інші проблеми загального характеру:

1. *Пошкоджені або зруйновані приміщення*. Ця проблема виникла через війну, адже у деокупованих та прикордонних громадах багато закладів соціального захисту або пошкоджені, або повністю зруйновані. Станом на

[18] Соціальні послуги для ветеранів та ветеранок у громадах: виклики та потреби. Принцип: вебсайт. URL: https://www.pryncyp.com/wp-content/uploads/2024/01/ soczposlugy_pdf.pdf

початок 2024 року через бойові дії в Україні постраждали 160 об'єктів соціального захисту населення[19].

2. *Відсутність матеріально-технічного забезпечення та транспорту.* Громади, що були тимчасово окуповані, зазнали великих матеріальних збитків. Пошкоджена техніка і відсутність транспорту ускладнюють надання послуг, оскільки соціальним працівникам важко виїжджати до віддалених населених пунктів, де досить часто проживають ветерани ЗСУ, що мають інвалідність й не можуть пересуватися самостійно.

3. Відсутність кадрів. Проблема стосується таких напрямів, як психологічна допомога, допомога людям з інвалідністю, спеціалізовані послуги для осіб похилого віку та робота з ветеранами. Хоча громади намагаються залучати спеціалістів через Центри зайнятості, ці працівники потребують додаткового навчання. Також є дефіцит керівників у соціальних установах, відсутність або нестача психологів.

Причини відсутності кадрів різняться. Війна та тимчасова окупація територій сприяли відтоку кадрів, але, слід зазначити, що ця проблема існувала й до початку війни. Заробітна плата в соціальній сфері, як і раніше, не відповідає ринковим стандартам і складає в середньому 10 000 – 15 000 грн залежно від громади. Робота в соціальній сфері вимагає постійної взаємодії з ветеранами ЗСУ, які пройшли усі жахи війни, та специфічних соціальних навичок, тому працівники також потребують психологічної підтримки та систематичних супервізій.

Для попередження вигорання працівників деякі громади організовують культурні заходи та навчальні тренінги. Обласні центри соціальних служб також надають методичні рекомендації щодо боротьби з професійним вигоранням.

Загалом, дефіцит кадрів призводить до відсутності ефективної оцінки потреб громадян у соціальних послугах, оскільки наявні працівники не

[19] Що робити, коли немає кому робити: проблеми надання соціальних послуг у деокупованих громадах. «Децентралізація». URL: https://decentralization.ua/news/18459

встигають виконувати великий обсяг роботи. Це може призвести до того, що ветерани ЗСУ залишаться без необхідної допомоги, оскільки обсяг навантаження на соціального працівника збільшився, і якщо раніше один фахівець обслуговував 10 осіб, то зараз – 15 і більше.

Крім того, нормативні складнощі в законодавстві, зокрема, відсутність чітких державних стандартів для окремих соціальних послуг, ускладнюють визначення вартості послуг та планування відповідних бюджетних витрат. Варто зазначити, що в 2024 р. в Україні було прийнято Державний стандарт соціальної послуги соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей та внесено відповідні зміни до Класифікатора соціальних послуг**Помилка! Джерело посилання не знайдено.**[20]. Однак наразі серед багатьох ветеранських організацій йде мова про необхідність прийняття єдиного стандарту для ветеранок і ветеранів у питаннях соціального захисту[21].

Система соціальних закупівель також вимагає удосконалення, оскільки процес компенсації витрат на надані послуги затримується, що негативно позначається на недержавних постачальниках послуг, які часто не мають достатніх фінансових резервів для покриття витрат до моменту отримання компенсації.

Така ситуація ускладнює розвиток ринку соціальних послуг, знижує рівень конкуренції між надавачами послуг і в результаті зменшує ефективність системи підтримки ветеранів. Для подолання цих проблем необхідно здійснити реформи у фінансуванні соціальних послуг, включаючи забезпечення автономії комунальних установ, вдосконалення законодавства і створення ефективної системи закупівель та компенсацій для недержавних постачальників послуг. Це дозволить створити сприятливі умови для розвитку ринку соціальних послуг та підвищення якості підтримки ветеранів ЗСУ.

---

[20] Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей та внесення зміни до Класифікатора соціальних послуг: Наказ Міністерства соціальної політики України від 11.04.2024 р. №175-Н. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0828-24#Text

[21] Аналітичний звіт. Соціальний захист ветеранок і ветеранів, аналіз наявних стандартів, огляд європейських практик і напрацювання рекомендацій. Юридична сотня: вебсайт. URL: https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/ doslidzhennya_soczzahyst_2024-1.pdf

Другою складністю є обмежена поінформованість ветеранів про доступні послуги, що нерідко спричиняє недовіру до місцевих структур і низький рівень звернень за підтримкою. У багатьох громадах відсутні ефективні механізми поширення інформації, і ветерани часто не знають, які права та пільги їм гарантовані, а також до кого звертатися для отримання допомоги.

Згідно з даними підсумкового аналітичного звіту Міжнародної організації міграції «Соціальна реінтеграція ветеранів в Україні», який було складено на підставі опитування ветеранів ЗСУ та ветеранських організацій 58% респондентів змогли скористатися безкоштовними ліками за рецептом, а 47% отримали знижки на комунальні послуги (газ, електроенергія та вода). Проте лише 7,4 % отримали фінансову допомогу для підтримки самозайнятості чи перекваліфікації. Багато ветеранів намагалися скористатися іншими послугами, однак не змогли отримати доступ до них (рис. 3.1.1).

Рис. 3.1.1. Розподіл відповідей на запитання «Чи зверталася ваша сім'я за потреби за послугами або допомогою, що передбачені переліком пільг та заходів соціального захисту ветеранів та членів їх сім'ї?»[22].

Лише 48,4 % опитаних знали про ініціативи Міністерства у справах ветеранів України, спрямовані на допомогу в переході від військової служби

[22] Там само

до цивільного життя. Це свідчить про значний дефіцит інформації щодо державної підтримки, яку надає уряд. Результати напівструктурованих інтерв'ю свідчать про регіональну варіативність доступу до послуг підтримки ветеранів, зокрема виявлено відмінності між сільськими та міськими районами.

Рівень поінформованості про наявні послуги значною мірою залежить від місцевих організацій та їхньої активності у просуванні доступних ресурсів. Незважаючи на наявність структур та послуг, що надають підтримку ветеранам, їхнє охоплення та ефективність часто істотно відрізняються. Чимало ветеранів зіштовхуються з труднощами у доступі до цих послуг, а неурядові організації відіграють важливу роль у наданні допомоги ветеранам у подоланні адміністративних процедур.

Самі ветерани часто надають перевагу підтримці, пов'язаній з оформленням документів, земельними пільгами, транспортом та житлом. Однак більшість ветеранів недостатньо обізнані про наявність цих послуг та їхні особливості, що є значною перешкодою для отримання ними необхідної підтримки. Поширення інформації про ці послуги залишається складним завданням, а доступ до низки допоміжних послуг, таких як транспортні пільги, ускладнюється через можливі конфлікти з постачальниками послуг.

Особливо слід наголосити на потребі в ефективному інформаційному забезпеченні, яке б орієнтувало ветеранів щодо можливих напрямів підтримки. Організації, які працюють з ветеранами, не зосереджуються на інформуванні про пільги, що належать ветеранам.

Окрім цього слід розглянути і зворотній бік проблеми поінформованості. Фахівці територіальних громад скаржаться на те, що вони не мають доступу до жодних реєстрів. Навіть при надсиланні запитів, наприклад, до Пенсійного фонду, інформація не надається. Це пов'язано з тим, що дані є конфіденційними, зокрема персональними. Навіть статистичну інформацію фахівці соціальної роботи в громадах змушені збирати самостійно, використовуючи дані з інших напрямків роботи. Наприклад, в жодному

державному органі, не можливо знайти необхідну інформацію для того, щоб визначити кількість ветеранів з інвалідністю. У результаті проблема вирішується лише через організації, які видають гуманітарну допомогу та через збір інформації за оголошеннями[23].

Деякі територіальні громади сприймають оцінку потреб у послугах ветеранам ЗСУ як формальність. Це не завжди пов'язано з нерозумінням її важливості представниками органів місцевого самоврядування, а більше з обмеженістю ресурсів громад та пріоритетністю надання послуг саме в цей момент. Часто виявляється дилема між «практичною діяльністю» та аналізом, який часто сприймається як «робота з документами». Ці обставини часто призводять до спрощення оцінки потреб, що здійснюється через запити до установ-надавачів соціальних послуг щодо кількості наданих послуг та отримувачів, а також збір основної соціально-демографічної інформації про мешканців громади.

Проте ключовий елемент оцінки потреб – соціальне дослідження, яке громади повинні проводити кожні три роки відповідно до останніх змін у законодавстві – на практиці не завжди здійснюється. Без цього елементу, коли збір інформації обмежується лише адміністративними даними про вже надані послуги, неможливо повноцінно оцінити, яких послуг бракує ветеранам ЗСУ у громаді. Це питання набуває ще більшої актуальності в умовах війни, коли з'являються нові запити на підтримку, яких раніше не було, а також через зміни в складі громади внаслідок переміщення населення, виникнення різних комбінацій складних життєвих обставин у ветеранів ЗСУ.

Іноді громади занижують обсяг потреб ветеранів ЗСУ у соціальних послугах та інших видах допомоги або формують їх таким чином, щоб вони могли бути задоволені за наявними ресурсами. Це найчастіше проявляється в сільських та селищних громадах, хоча іноді й у міських. У сільських та селищних громадах, зокрема у маленьких та компактних, надавачі соціальних

[23] Аналітичний звіт. Соціальний захист ветеранок і ветеранів, аналіз наявних стандартів, огляд європейських практик і напрацювання рекомендацій. Юридична сотня: вебсайт. URL: https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/ doslidzhennya_soczzahyst_2024-1.pdf

послуг часто не бачать необхідності у формалізованому підході до оцінки потреб. У таких громадах працівники ЦНАПів, УСЗН/ВСЗН та соціальних установ часто працюють у сусідніх кімнатах. Відповідно якщо ветеран ЗСУ звертається за оформленням певної послуги, або виплат в одну кімнату, її за потреби (хоча не зовсім зрозуміло, як ця потреба буде визначена) можуть перенаправити до сусідньої кімнати для оформлення необхідних соціальних послуг[24].

Загалом, працівники соціальних служб добре поінформовані про сім'ї ветеранів та безпосередньо ветеранів ЗСУ, які вже тривалий час проживають у їхній громаді. Виявлення нових таких сімей і осіб може здійснюватися за зверненнями сусідів чи інших осіб, особливо у випадках кризового втручання. Крім того, соціальні працівники, що працюють в установах-надавачах послуг або в УСЗН/ВСЗН, також можуть бути залучені до виявлення таких сімей, оскільки це входить до їхніх посадових обов'язків. Однак, якщо не проводиться комплексна оцінка потреб населення громади в соціальних послугах, деякі потреби можуть залишатися непоміченими, оскільки виявлення потреб часто базується на неформальних практиках чи зверненнях інших осіб. Це особливо стосується більших громад. Наприклад, в деяких випадках громади стверджують, що повністю забезпечують ветеранів з інвалідністю усіма необхідними послугами, хоча комплексна оцінка таких потреб не проводилася.

Такий підхід може мати негативні наслідки для надання необхідних послуг для військовослужбовців та ветеранів, а також для їхніх сімей. У таких випадках проблеми можуть бути не настільки очевидними, як у випадках з особами, що потребують допомоги через зловживання алкоголем, домашнє насильство чи інші порушення. Представники громад, які мали досвід взаємодії з військовослужбовцями та ветеранами, відзначали, що ці люди часто не відкривають свої проблеми іншим. У деяких випадках це призводить

[24] Соціальні послуги для ветеранів та ветеранок у громадах: виклики та потреби. Принцип: вебсайт. URL: https://www.pryncyp.com/wp-content/uploads/2024/01/ soczposlugy_pdf.pdf

до трагічних наслідків, таких як самогубства серед військових, яких можна було б уникнути за умови своєчасної психологічної допомоги.

Якщо громада не має можливості надати певну соціальну послугу через відсутність запиту зі сторони ветеранів ЗСУ, вона може не пріоритезувати пошук шляхів її надання. Громади часто більше вкладають ресурси в розвиток послуг, на які є попит тут і зараз, а не в забезпечення потреб, які можуть виникнути в майбутньому. Це особливо важливо для ветеранів, ветеранів з інвалідністю та їхніх сімей.

Крім того, якщо попит на послугу є, але він незначний, деякі громади намагаються задовольнити його шляхом укладання угод з сусідніми громадами або компенсуючи вартість послуг. Однак це часто призводить до того, що послуги не надаються взагалі, оскільки для громади вони стають фінансово недосяжними через високі витрати на надання послуг для обмеженої кількості осіб. Вибір дешевших варіантів задоволення потреб також може не забезпечити належну якість послуг. Наприклад, замість надання послуг, таких як підтримане проживання або паліативний догляд, громади, попри деінституціалізацію, можуть обрати спрямування осіб до інтернатних закладів, що для них є економічно вигіднішим варіантом. Однак це обмежує можливість вибору для осіб, які потребують цих послуг, адже їхній єдиний варіант – погодитись на перебування в інтернаті.

Ще одним викликом є труднощі інтеграції ветеранів у громаду, оскільки соціальні послуги нерідко не враховують індивідуальні потреби та бойовий досвід ветеранів, що ускладнює їхню адаптацію до цивільного життя. У сільських місцевостях або малих громадах особливо бракує кваліфікованих фахівців, зокрема психологів, що обмежує доступ ветеранів до спеціалізованої допомоги.

Це стає причиною того, що у більшості територіальних громад немає можливості забезпечити надання усіх базових соціальних послуг, які

передбачені Законом України «Про соціальні послуги»[25]. Зазвичай не вдається забезпечити базові послуги, такі як підтримане проживання, денний догляд, фізичний супровід осіб з інвалідністю, переклад жестовою мовою тощо[26].

Держава повинна активно підтримувати соціальну адаптацію військовослужбовців, сприяючи їхньому переходу від війни до мирного життя. В Україні існує державна програма психологічної реабілітації, але вона фактично обмежується лише компенсацією витрат на послуги психолога, якого військовослужбовці та їхні родини повинні знаходити самостійно (а в умовах місцевих громад психологів часто немає або їх кваліфікація дуже низька). У держави немає ефективної, єдиної системи реабілітації для ветеранів/ветеранок російсько-української війни. Така недостатньо продумана соціальна політика має кілька значних недоліків – зокрема, це втрата соціально активної частини населення, яка через численні ментальні проблеми не зможе повноцінно інтегруватися в суспільне життя, а також збільшення побутового насильства, криміналізації та девіацій на місцевому рівні.

Серед основних проблем, з якими стикаються ветерани та їхні родини в процесі соціальної адаптації в місцевих громадах, можна виокремити наступні:

- медико-реабілітаційна допомога,
- труднощі в соціальній взаємодії з родиною,
- невизначеність щодо майбутніх перспектив,
- відсутність належної підтримки з боку держави та громади тощо.

Така різноманітність проблем вимагає від держави, територіальної громади та громадянського суспільства застосування комплексного підходу та продуманих стратегій співпраці між військовою та цивільною сферами життя країни[27].

---

[25] Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. №2671-VIII. Верховна Рада України: вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

[26] Соціальні послуги для ветеранів та ветеранок у громадах: виклики та потреби. Принцип: вебсайт. URL: https://www.pryncyp.com/wp-content/uploads/2024/01/ soczposlugy_pdf.pdf

[27] Клименко О., Чепурко Г. Проблеми соціальної адаптації ветеранів в Україні. «Національна академія наук України». URL: https://isnasu.org.ua/popsci/010_Klymenko_Chepurko_-_Problemy_veteraniv.php

Висновки

Таким чином, ефективність надання соціальних послуг ветеранам на рівні територіальних громад потребує підвищення, зокрема шляхом залучення додаткових фінансових та людських ресурсів, покращення поінформованості ветеранів та їхніх родин, а також розширення взаємодії з громадськими організаціями, що можуть посилити підтримку ветеранів у громадах.

Отже, взаємодія територіальних громад з громадськими організаціями у підтримці ветеранів ЗСУ має важливе значення для ефективної соціальної адаптації та інтеграції військовослужбовців у цивільне життя. Співпраця на місцевому рівні дозволяє об’єднати ресурси та можливості різних секторів, що сприяє більш якісному забезпеченню соціальних, психологічних та юридичних послуг для ветеранів. Завдяки участі громадських організацій, які зазвичай глибше розуміють потреби ветеранів і мають більш гнучкі механізми надання допомоги, територіальні громади можуть компенсувати обмеженість державних ресурсів і забезпечити ветеранів більш персоналізованою підтримкою. Така співпраця є запорукою зниження соціальної напруги, адже вона не лише допомагає ветеранам адаптуватися до мирного життя, але й сприяє активному залученню їх до життя громад, забезпечуючи всебічну підтримку.

Труднощі при наданні соціальних послуг ветеранам Збройних сил України на рівні територіальної громади зумовлені кількома ключовими факторами. По-перше, обмеженість фінансових ресурсів місцевих бюджетів унеможливлює ефективне планування та розширення соціальних послуг, що виникають у зв'язку з потребами ветеранів. Громади часто не мають можливості забезпечити достатню чисельність персоналу, належне матеріально-технічне забезпечення та розвиток нових послуг ще до того, як на них виникне великий попит. По-друге, недостатнє фінансування унеможливлює виконання законодавчих зобов'язань щодо виплат та надання базових послуг ветеранам, що призводить до нерівномірного доступу до підтримки, зокрема в сільських і віддалених громадах. Враховуючи ці

обмеження, ефективне надання соціальних послуг потребує впровадження більш гнучких механізмів фінансування та залучення додаткових ресурсів як з боку держави, так і через партнерство з недержавними установами.

3.2 Сучасний стан соціальної роботи з військовослужбовцями та роль військових капеланів в умовах війни в Україні

© Оліярник Вікторія Вікторівна
магістр з соціальної роботи, соціальний педагог, ХДПЦ «Лілея», м. Львів

Однією з важливих складових соціальної політики держави є система соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх родин в Україні. В умовах тривалої військової агресії та збройного конфлікту в нашій країні потреба в соціальній підтримці військовослужбовців і їхніх сімей зросла. Військові, які повертаються з бойових дій, часто стикаються з численними труднощами, такими як посттравматичний стресовий розлад, фізичні поранення, соціальна ізоляція та економічна нестабільність. Їхні родини, зокрема діти та дружини, також зазнають психологічного та соціального тиску, що потребує комплексної підтримки.

Основною метою соціальної роботи з цією категорією є забезпечення умов для їхньої повної реінтеграції в суспільство, відновлення психічного та фізичного здоров’я, а також підтримка їхніх родин у подоланні труднощів, з якими вони можуть стикатися. У цьому контексті роль військових капеланів є особливо важливою, оскільки вони не лише надають духовну та моральну підтримку, але й виконують функції соціальних працівників, допомагаючи військовослужбовцям та їхнім родинам впоратися з емоційними та практичними викликами.

У Законі України (№ 2011) «Про соціально-правовий захист військовослужбовців та членів їхніх родин» зазначається основа політики держави щодо захисту у соціальній сфері захисників України та їхніх сімей. Він забезпечує

єдину систему підтримки для військовослужбовців і членів їхніх родин, надаючи їм гарантії стосовно правового та соціального захисту, сприяє створенню сприятливих умов у соціальній, економічній та політичній сферах, що дозволяють виконувати їхній конституційний обов'язок щодо захисту країни. Цей закон регулює відносини в цій галузі, щоб кожен військовослужбовець міг відчувати підтримку держави та надійний соціальний захист[28].

Цей Закон забезпечує низку прав і свобод для військовослужбовців та їхніх родин. Ці положення гарантують захист інтересів і підтримку тих, хто стоїть на захисті країни:

- право на свободу світогляду і віросповідання: військовослужбовці можуть вільно обирати свої погляди та релігійні переконання без примусу, навіть під час служби;
- недоторканість військовослужбовця: захищені особисті права військових на безпеку, приватність та правовий захист у разі будь-яких посягань на їхню недоторканість;
- основні права, пов'язані з проходженням військової служби: закон гарантує основні соціальні права військових, пов'язані з їхньою службою, і забезпечує правовий захист у процесі виконання військових обов'язків;
- право на вибір місця для проживання і переїзд за кордон: військовослужбовці мають право на вибір місця свого проживання та виїзд за кордон за умовами, визначеними законодавством;
- грошове забезпечення: держава гарантує стабільне грошове забезпечення, яке залежить від рангу, посади та умов служби, підтримуючи соціальний захист військових;
- продовольче, речове та інше забезпечення: військові отримують необхідні харчові продукти, одяг та інші ресурси для виконання своїх обов'язків;

[28] Адаптація ветеранів війни до мирного життя : помічник ветерана. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/adaptatsiya-veteraniv-viyny-do-myrnoho-zhyttya-pomichnyk-veterana

- службовий час і час відпочинку: закон регулює тривалість службового часу та відпочинку, забезпечуючи дотримання балансу між обов'язками і потребами у відпочинку;

- відпустки: порядок надання та відкликання: військові мають право на щорічні та спеціальні відпустки з правом на повернення у разі особливих обставин;

- право на охорону здоров'я та медичну допомогу: передбачено безкоштовне медичне обслуговування та доступ до необхідної медичної допомоги для військовослужбовців;

- забезпечення військовослужбовців і членів їхніх сімей житловими приміщеннями: закон гарантує надання житлових приміщень для військових та їхніх родин;

- право на освіту: військовослужбовці та члени їхніх сімей мають доступ до освіти, включно з можливостями для професійного розвитку;

- пільги військовослужбовцям та членам їхніх сімей: передбачено низку пільг для поліпшення добробуту військових та їхніх родин, від знижок до податкових послаблень;

- пенсійне забезпечення і допомога: закон гарантує стабільне пенсійне забезпечення для військових після завершення служби;

- одноразова грошова допомога у разі загибелі або інвалідності: виплачується допомога у разі загибелі, інвалідності або часткової втрати працездатності військовослужбовця;

- відшкодування заподіяної шкоди: військовослужбовці або їхні родини отримують компенсацію у разі отримання поранень або шкоди під час виконання обов'язків;

- соціальні гарантії прав членів сімей військовослужбовців: члени сімей мають право на соціальну підтримку, захист і пільги в разі втрати годувальника;

- право на оскарження неправомірних рішень: військовослужбовці мають право оскаржувати дії, які порушують їхні права, через відповідні державні органи;

- право на правову допомогу: закон забезпечує доступ військових до правової підтримки, що допомагає у захисті їхніх прав та інтересів[29].

Ці положення гарантують військовослужбовцям надійний правовий і соціальний захист, сприяючи стабільності та підтримці на всіх етапах служби.

Таким чином соціальний захист військовослужбовців – це система правових і соціальних гарантій, яку забезпечує держава для підтримки матеріальних та духовних потреб військових, а також їхніх родин. Мета такої підтримки - реалізувати конституційні права та свободи військових, відповідно до їхньої особливої ролі в суспільстві, та зберегти соціальну стабільність у військовому середовищі.

Це їх право на підтримку у випадках повної, часткової чи тимчасової непрацездатності, а також втрати годувальника, вимушеного безробіття з незалежних причин, у похилому віці, а також в інших обставинах, визначених законом.

В умовах сьогодення, коли військова ситуація в Україні триває кількість військовослужбовців та ветеранів зростає, що в свою чергу ставить перед державою нові соціальні виклики. Повернення військових до мирного життя супроводжується низкою труднощів, від яких залежить не тільки їхнє особисте благополуччя, але й стабільність у суспільстві загалом. Проблеми соціального забезпечення, психологічної адаптації, медичного обслуговування та працевлаштування ветеранів набувають особливої актуальності. Ці питання потребують комплексного підходу і оперативного вирішення, адже кожен ветеран заслуговує на гідні умови життя після служби. Забезпечення соціальної стабільності та підтримки військових і їхніх родин є важливою складовою національної безпеки і прогресу.

---

[29] Соціальне забезпечення та підтримка військовослужбовців та членів їх сімей. URL:https://social.mil.gov.ua/wp-content/uploads/2023/09/soczialni-garantiyi-vijskovosluzhbovcziv.pdf

Стратегії щодо відновлення України повинно включати низку комплексних рішень, спрямованих на удосконалення системи державної підтримки ветеранів. Це передбачає не лише модернізацію цієї системи, але й усунення бюрократичного підходу, який ускладнює отримання гарантованих пільг та послуг. Важливою складовою є також закріплення суспільної поваги до внеску ветеранів у перемогу та формування образу героя серед них. Державна підтримка ветеранів повинна змінитися: від пільг до надавання відповідних послуг, що сприятимуть реінтеграції ветеранів до мирного життя, підвищенню їхнього добробуту та забезпеченню участі родини у цьому процесі.

Ці питання стали особливо актуальними після 24 лютого 2022 р. і впливають на соціально-правовий захист цієї категорії громадян. Потрібно реформувати державну підтримку ветеранів, захищати їхні персональні дані під час отримання електронних послуг і забезпечити можливість отримання послуг разом з членами їхніх сімей.

Основні проблеми, які зараз постають у сфері ветеранських справ, включають:

1. Різке збільшення кількості осіб, які потребують підтримки, водночас, коли державні гарантії часто не мають достатнього ресурсного забезпечення.

2. Необхідність оновлення системи підтримки, що відповідатиме індивідуальним потребам ветеранів, зокрема в сфері реабілітації, психологічної та медичної допомоги.

3. Відсутність єдиної системи переходу від військової служби до цивільного життя, що ускладнює інтеграцію досвіду військовослужбовців у нові форми зайнятості[30].

Дивлячись на вищезазначене можна зробити висновки, що соціальні працівники повинні мати високу кваліфікацію для ефективної оцінки потреб військовослужбовців, учасників бойових дій та їхніх сімей. Вони повинні

[30] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1992. № 2011-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 15, ст.190.

вміти аналізувати стан надання соціальних послуг як державними, так і недержавними організаціями, застосовувати інноваційні методи і форми роботи з цією категорією отримувачів. Також важливо, щоб соціальні працівники могли розробляти та реалізовувати соціальні програми і проєкти, а також надавати високоякісні послуги, спрямовані на вирішення матеріальних, психологічних, юридичних, медико-соціальних та соціально-педагогічних проблем.

Розвиток відповідних вмінь та навичок є критично важливим завданням для освітніх програм у вищих навчальних закладах, що готують спеціалістів із соціальної роботи. Як зазначає Аліна Дуля в своїй статті «Законодавче регулювання соціальної підтримки військовослужбовців та їхніх родин в Україні базується на низці важливих нормативно-правових актів. До таких документів відносяться: ЗУ «Про статус ветеранів війни, що гарантує їх соціальний захист» (2017), «Про поліпшення матеріального положення учасників бойових дій та інвалідів війни» (2018), «Про тимчасові заходи на період проведення АТО» (2019), «Про соціальні послуги» (2019), «Про особливості політики держави щодо забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей» (2020), «Про соціально-правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» (2020), а також «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (2020)»[31].

Соціальна робота з військовослужбовцями та їхніми родинами включає застосування різноманітних форм, методів і технологій соціальної підтримки сім'ї. Методи та підходи які можливо застосувати до такої роботи залежать від сім'ї військовослужбовця та її членами, особливостями виконання сімейних функцій, а також проблемами і потребами кожної конкретної родини. Для досягнення ефективних результатів у соціальній підтримці цієї групи, необхідно застосовувати мультидисциплінарний комплексний підхід.

[31] Соціальні політики щодо ветеранів, людей з інвалідністю та пенсіонерів. UAReforms. URL: https://uareforms.org/pages/new-page-657

Враховуючи всі ці аспекти, майбутні соціальні працівники повинні бути готові здійснювати соціальну роботу з військовослужбовцями та їхніми сім'ями, орієнтуючись на вищезгадані підходи та стратегії.

Тому варто враховувати індивідуальний підхід. Ефективність соціальної роботи з військовослужбовцями та їхніми родинами напряму залежить від здатності соціальних працівників адаптувати свої методи до специфіки кожної родини, враховуючи її унікальні потреби та проблеми.

Для досягнення максимального результату важливо використовувати комплексний підхід, який включає мультидисциплінарну взаємодію фахівців з різних сфер, зокрема психології, медицини, юриспруденції та соціального забезпечення.

Майбутні соціальні працівники повинні бути оснащені знаннями та навичками, які дозволяють ефективно взаємодіяти з військовослужбовцями та їхніми родинами, враховуючи специфічні проблеми цієї категорії громадян.

У багатьох країнах світу військові капелани відіграють важливу роль у системі соціальної підтримки військовослужбовців та їхніх родин. У США та Великій Британії вони не лише духовні наставники, але й приймають активну участь в організації соціальної роботи, що сприяє допомозі в подоланні психологічні травми, адаптуватися до цивільного життя та підтримують сім’ї військових. В Україні інститут капеланства активно розвивається з 2014 р. Українські капелани працюють із військовими та їхніми родинами, допомагаючи долати наслідки посттравматичного стресу, підтримують родини загиблих і сприяють реінтеграції ветеранів.

Діяльність капеланів є важливою, адже вони поєднують духовну та психосоціальну підтримку. Вони допомагають зберігати моральну стійкість військових, підтримують їхні родини та запобігають соціальному виключенню. Капелани сприяють інтеграції ветеранів у мирне життя та побудові довірчих відносин між військовими та суспільством, забезпечуючи основу для довготривалої соціальної стабільності.

Доволі цікаво зазначити, що інститут військових капеланів у Великій Британії має глибоке історичне коріння, що бере свій початок у середньовіччі. Вперше капелани почали супроводжувати війська ще у період Хрестових походів, надаючи духовну підтримку лицарям і солдатам у битвах. Офіційно ж військове капеланство почало формуватися у XVI ст. за часів правління Генріха VIII, коли англійська армія потребувала душпастирської опіки для своїх солдатів.

Подальший розвиток інституту капеланства відбувся у XVIII і XIX століттях, коли армія Великої Британії активно брала участь у численних колоніальних війнах та конфліктах. У цей період військові капелани стали невід'ємною частиною збройних сил, виконуючи функції духовних наставників, які підтримували моральний дух солдатів у важкі часи.

Під час Першої та Другої світових воєн капеланство в британській армії здобуло особливе значення. Капелани супроводжували війська на всіх фронтах, часто перебуваючи на передовій, де надавали духовну підтримку, організовували богослужіння, допомагали пораненим і підтримували солдатів у найскладніші моменти.

Сучасне військове капеланство Великої Британії є професійною службою, що забезпечує духовну та моральну підтримку військовослужбовцям незалежно від їхньої релігійної приналежності чи світогляду. Сьогодні капелани працюють у складі всіх видів збройних сил – армії, флоту і військово-повітряних сил – надаючи пастирську опіку, проводячи обряди, організовуючи духовні заходи та забезпечуючи моральну підтримку військовим та їхнім родинам[32].

Капеланська служба Великої Британії налічує понад 350 осіб, з яких 147 перебувають у регулярних військах, 109 – в територіальних силах, а близько 100 – в кадетському корпусі. Міністерство оборони регулярно переглядає

[32] Дуля А. В. Підготовка майбутніх соціальних працівників до здійснення соціальної роботи з військовослужбовцями та їх сім'ями. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 27. С. 193–198.

склад штату цієї служби, враховуючи чисельність збройних сил та їх конфесійну структуру[33].

Важливо зазначити, що люди – це найцінніший ресурс армії, і завдання капеланів або нерелігійних пасторських офіцерів полягає в тому, щоб підтримувати та піклуватися про цих людей. Бути армійським капеланом чи нерелігійним пастирем - це унікальне покликання. Це шанс стати частиною великої спільноти молодих чоловіків і жінок, розділяти з ними життєві випробування та разом проходити службу в найрізноманітніших умовах, що відкриває як великі можливості, так і неабиякі виклики. Це покликання вимагає самовіддачі, але приносить і глибоке задоволення.

Капелани та нерелігійні пасторські офіцери Королівської армії – це професійні офіцери, які надають духовну та пастирську підтримку, сприяють моральному зміцненню та допомагають усім військовослужбовцям і їхнім родинам, незалежно від віри чи світогляду. Вони носять форму британської армії, виконують роль лідерів, але не командують підрозділами, не беруть участі в бойових діях і не носять зброї.

Найважливіша місія як капелана або нерелігійного пасторського офіцера у британській армії полягає у формуванні команди переможців шляхом покращення військової культури та поведінки. Їхні основні обов'язки включають:

- душпастирська підтримка; буди поруч із військовими, незалежно від того, чи вони вдома, чи за кордоном, забезпечуючи духовну і моральну підтримку у будь-яких умовах.

- спільна духовна опіка; проводити обряди, особисті розмови й організовувати заходи для зміцнення віри та морального духу на всіх рівнях армії.

- моральне і етичне лідерство; практичне керівництво з питань моралі та етики, допомагати військовослужбовцям і командирам приймати зважені рішення навіть у найскладніших ситуаціях.

---

[33] Snape M. God and the British Soldier. Routledge, 2005. 336 p.

- життя пліч-о-пліч із солдатами: жити і працювати поряд із своїм підрозділом, розділяючи всі труднощі й радощі служби та супроводжуючи їх у будь-якій частині світу.

- професійний розвиток: отримувати нові знання й навички через програми післядипломного навчання, які допоможуть ставати ще більш ефективними у виконанні поставленої місії[34].

Бути капеланом в армії означає не лише забезпечувати духовну підтримку, а й активно впливати на формування стійкого духу військових колективів, сприяючи їх моральному та етичному зміцненню.

Як свідчать наші дослідження у військових силах Об'єднаного Королівство кожна складова капеланського служіння має власну чітко визначену нормативно-правову базу, що забезпечує ефективність капеланської діяльності. Регламенти Королеви для Королівських Військово-повітряних сил, Військово-морського флоту та загальний Регламент Збройних сил визначають стандарти духовної підтримки й морального наставництва.

Капелани відіграють ключову роль у створенні гармонійної атмосфери серед військових. Вони не тільки забезпечують духовний супровід, але й активно допомагають попереджувати стресові ситуації, проводять церковні обряди, організовують релігійні заходи та беруть участь у важливих урочистостях. Їхня діяльність охоплює проведення бесід і зустрічей, підбір корисної літератури, відвідування шпиталів і допомогу тим, хто потребує підтримки навіть на гауптвахтах.

Завдяки військовим капеланам духовне виховання британських військовослужбовців ґрунтується на патріотизмі, честі, вірності християнським традиціям і непохитній дисципліні, що допомагає формувати міцний моральний стрижень кожного захисника країни[35].

---

[34] Капеланство у світі. Департамент військового капеланства Патріаршої курії УГКЦ БО «Фундація Архистратига Михаїла». URL: https://www.kapelanstvo.ugcc.ua/kapelanstvo-u-sviti/

[35] Chaplain Royal Army Chaplains' Department. URL: https://jobs.army.mod.uk/roles/royal-army-chaplains-department/chaplain/

Військові капелани Великої Британії виконують важливу роль у соціальній роботі, забезпечуючи не лише духовну, а й моральну та психологічну підтримку військовослужбовцям, їхнім родинам і командуванню. Зокрема, капелани служать в армії, на флоті та в інших військових підрозділах, надаючи душпастирську опіку, що допомагає військовим підтримувати моральний дух та справлятися зі стресом під час бойових дій і мирного часу. Вони мають важливе завдання забезпечити духовну підтримку для всіх, незалежно від віри чи світогляду, і сприяти збереженню морального порядку у військових підрозділах.

Діяльність військових капеланів Великої Британії тісно пов'язана з системою соціальної роботи, що передбачає участь у допомозі як військовослужбовцям, так і їхнім родинам. Капелани активно працюють з соціальними службами, зокрема за кордоном, надаючи підтримку в складних умовах, таких як участь у миротворчих місіях або перебування в районах бойових дій[36].

Таким чином, роль капеланів в армії Великої Британії є не тільки духовною, але й важливою складовою соціальної підтримки, що допомагає створювати позитивний моральний клімат серед військовослужбовців і підвищує ефективність їх служби.

Історична згадка інституту військових капеланів у Збройних силах США існує вже майже 240 років, починаючи з 1775 року. В той час Конгрес затвердив нові Статути армії, які передбачали духовну підтримку для військових. Повноцінна капеланська служба остаточно оформилася наприкінці Першої світової війни. У 1918 р. було прийнято закон, який встановлював співвідношення капеланів до чисельності особового складу: один капелан на 1200 військовослужбовців, а також визначено потребу в 20 церковнослужителях для кожного військового округу.

[36] Скуріхін С. М. Досвід функціонування та нормативно-правового забезпечення інституту військових капеланів в арміях зарубіжних країн. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 45–48.- С.48

«Єдиний військово-дисциплінарний кодекс збройних сил США» містить чіткі положення щодо релігійного виховання солдатів, закликаючи командирів усіх рівнів забезпечувати його проведення. У кодексі підкреслюється, що будь-яка неповага до релігії або перешкоджання духовній діяльності повинні каратися дисциплінарними заходами.

Організація капеланської служби в різних країнах є схожою. Основні обов'язки військових капеланів включають проведення богослужінь, здійснення релігійних обрядів, підтримку морального і духовного стану військових, а також надання командуванню консультацій з релігійних питань. Капелани виступають як духовні лідери і радники, забезпечуючи важливу підтримку особовому складу на всіх рівнях[37].

Досвід роботи військових капеланів у США в організації соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх родин є доволі комплексним і розвиненим завдяки багаторічній практиці та наявності чіткої системи підтримки.

Капелани є частиною збройних сил США і мають військовий статус. Це дозволяє їм легше налагоджувати комунікацію з військовослужбовцями, розуміти особливості їх служби і відповідно реагувати на їхні потреби. Інтеграція капеланів у структуру збройних сил США є унікальною особливістю військового душпастирства, що підсилює їхню здатність надавати ефективну підтримку військовослужбовцям. Як повноцінні військовослужбовці, капелани мають військовий статус, що забезпечує їм доступ до підрозділів і дозволяє їм брати участь у повсякденному житті армії. Це надає їм змогу краще розуміти виклики і стресові фактори, з якими стикаються солдати, включно з труднощами служби, розгортанням у бойових зонах і поверненням додому.

Завдяки цьому статусу капелани можуть швидко встановлювати довіру та налагоджувати ефективну комунікацію з військовими. Їхня присутність на

[37] British forces social work service: веб-сайт. URL: https://www.forcessocialwork.com/overseas (дата звернення: 18.11.24)

передовій або в гарнізонах допомагає капеланам підтримувати контакт із військовослужбовцями в критичні моменти, пропонуючи духовну підтримку та емоційне полегшення. Це також дозволяє їм бути постійними радниками командирів, пропонуючи стратегічне бачення і консультуючи з питань морального духу та добробуту особового складу[38].

Система психологічної та духовної підтримки, яку надають військові капелани в США, має широкий спектр функцій, що забезпечують всебічну допомогу військовослужбовцям та їхнім родинам. Капелани проводять регулярні богослужіння, молитовні зустрічі та духовні заходи, які сприяють зміцненню морального духу особового складу та допомагають підтримувати релігійні переконання та цінності солдатів у складних обставинах військової служби.

Крім духовної підтримки, капелани надають індивідуальні та групові консультації, спрямовані на допомогу в подоланні стресу, травматичних подій та емоційних труднощів. Вони працюють із військовослужбовцями, які пережили втрати або травми, і допомагають у процесі післявоєнної адаптації, особливо під час повернення до цивільного життя. Цей підхід важливий для зниження ризиків розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших психологічних проблем.

Для забезпечення комплексної підтримки капелани тісно співпрацюють з іншими професіоналами, такими як психологи, соціальні працівники та медичний персонал. Ця мультидисциплінарна робота дозволяє їм надавати більш повну допомогу, адаптовану до індивідуальних потреб кожного військового та його родини. Спільні зусилля спрямовані на створення безпечного простору для обговорення емоційних труднощів та отримання підтримки як у духовному, так і в психологічному плані[39].

---

[38] Здіорук С. Служба військових капеланів у воєнній організації української держави: необхідність, можливості та перспективи. *Гуманітарний розвиток*. 2014. № 5. С. 122–151.

[39] Charlotta Rosén. The role of military chaplains in a changing relegious landscape. Bachelor's Thesis in Religious Studies. Department of Historical, *Philosophical and Religious studie*s. 2024. URL: https://umu.diva-por¬tal.org/smash/get/diva2:1877352/FULLTEXT01.pdf

Підтримка та допомога сім'ям військовослужбовців є важливим аспектом роботи військових капеланів. Капелани організовують програми підтримки для подружжя, групи взаємодопомоги для дітей військових та заходи з адаптації сімей після повернення військовослужбовців із зони бойових дій. Капелани, які займаються питаннями сімейного життя, надають консультації для зміцнення подружніх і сімейних стосунків, допомагаючи військовослужбовцям відновити зв'язок із близькими після відряджень, навчань або перебування в гарнізоні. Вони створюють сприятливу і безпечну атмосферу для відкритого обговорення проблем, сприяючи отриманню необхідної підтримки та допомоги в подоланні складних ситуацій[40].

У контексті розгляду роботи капеланів в умовах надзвичайних ситуацій та кризових подій видно, що військові капелани армії США виконують критичну роль, надаючи негайну підтримку військовослужбовцям і членам їхніх родин. Вони реагують на психологічні травми, такі як смерть товариша, важкі поранення або серйозні проблеми зі здоров'ям, надаючи кризову інтервенцію для полегшення стресу і допомагаючи подолати перші етапи шоку. У таких ситуаціях капелани підтримують не тільки духовно, а й емоційно, створюючи простір для вираження горя та пошуку надії. Вони також можуть направити постраждалих до інших спеціалістів, наприклад, психологів або соціальних працівників, для тривалої підтримки.

Для ефективної роботи в кризових умовах капелани проходять спеціалізовані тренінги, які охоплюють теми управління стресом та реакції на травматичні події. Це включає навчання у сфері кризової інтервенції, засноване на практичних і клінічних методах, таких як когнітивно-поведінкова терапія та методи стабілізації емоцій. Військові капелани повинні бути готові працювати з людьми, які переживають важкі втрати або суїцидальні думки, і вміти створити безпечну підтримуючу атмосферу навіть у найбільш складних

[40] How Military Chaplains Are Key Agents for Peace for the U.S. Armed Forces How Military Chaplains Are Key Agents for Peace for the U.S. Armed Forces. United States Institute of Peace. URL: https://www.usip.org/publications/2021/04/how-military-chaplains-are-key-agents-peace-us-armed-forces

обставинах. Це навчання допомагає їм стати ефективними лідерами та радниками, готовими до надзвичайних ситуацій будь-якої складності[41].

Ця багаторівнева система підтримки дозволяє військовим капеланам ефективно сприяти адаптації військовослужбовців і членів їхніх родин, а також створювати середовище, де враховуються їхні духовні, емоційні та соціальні потреби.

Ефективність застосування служіння військових капеланів у Великій Британії в системі соціальної роботи з військовослужбовцями та їхніми родинами має значний позитивний вплив на покращення морального стану та психологічного здоров'я як самих військових, так і їхніх сімей. Роль капеланів виходить за межі релігійної підтримки; вони також активно залучені до надання соціальних та психологічних послуг. Капелани допомагають у створенні згуртованості та моральної стійкості в армійських підрозділах, що є особливо важливим під час бойових дій або миротворчих місій[42].

Це включає активну участь у превентивних заходах для покращення психологічної підготовленості сімей до стресових ситуацій, пов'язаних із військовою службою. Такий підхід, орієнтований на запобігання стресу, може бути корисним доповненням до існуючих програм, які надаються під час та після перебування на службі, сприяючи психологічній готовності військових та їхніх родин до складних ситуацій.

Крім того, роль капеланів у соціальній роботі з військовими включає надання моральної підтримки, допомогу в етичних питаннях та надання консультацій як для військових, так і для їхніх родин. Це дозволяє створювати не тільки здорове моральне середовище в підрозділах, а й покращувати соціальні зв’язки, що позитивно впливає на ефективність служби та загальний психологічний стан військовослужбовців.

---

[41] Family Life Ministry brings communication soulutions to military families. URL: https://www.army.mil/article/216958/family_life_ministry_brings_communication_soul_utions_to_military_families

[42] Captain Paul McLaughlin The Chaplain’s Evolving Role in Peace and Hu¬manitarian Relief Operations Peaceworks. 2002. №Я 46. URL: https://www.usip.org/sites/default/files/pwks46.pdf

Капелани забезпечують підтримку членів родин військових, допомагаючи їм справлятися з викликами, які виникають через тривалі відсутності їхніх близьких або через стресові ситуації, пов'язані з військовою службою. Вони організовують групи підтримки, проводить психологічні та духовні зустрічі, сприяючи тому, щоб родини не залишалися без підтримки у складні моменти. Це важливий елемент соціальної роботи, оскільки підтримка родини безпосередньо впливає на стан здоров'я та моральний дух військово-службовців.

Капелани також активно співпрацюють з соціальними службами, надаючи необхідну підтримку військовослужбовцям і їхнім родинам, сприяючи вирішенню соціальних проблем. Наприклад, капелани допомагають військовим у вирішенні питань, що стосуються житлових умов, доступності медичних послуг і підтримки у психологічній сфері. Спільно з соціальними працівниками капелани створюють програми, що підтримують адаптацію військовослужбовців після їхнього повернення з операцій або при серйозних соціальних труднощах[43].

Як зазначає Генеральний капелан Королівського війська, преподобний М. Паркер, «Як капелани, ми маємо час для людей і час для того, щоб піклуватися про них. Ми святкуємо разом з ними. Ми прислухаємося до них, коли у них виникають проблеми. Ми підтримуємо їх у всіх труднощах, з якими вони можуть зіткнутися, будь то під час операцій, служіння вдома, або під час розлуки зі своїми сім'ями. Це може бути найменшим прикладом нашого покликання – слухати, втішати, радіти, молитися – але для тих, кому ми служимо, це може бути зустріч, яка змінить життя»[44].

Таким чином, ефективність роботи капеланів у Великій Британії полягає в їх здатності інтегрувати соціальну та духовну підтримку в повсякденну

[43] Social and Psychological Support for Military Personnel and Their Families in Connection with Military Social and Psychological Support for Military Personnel and Their Families in Connection with Military Deployment: A Scoping Review and Thematic Analysis. Journal of Veterans Studies. URL: https://journal-veterans-studies.org/articles/10.21061/jvs.v10i1.533

[44] Scott Paxman Twenty-Five Ways the Chaplain Can Enhance Command Morale through Chaplain Support Activities. URL: https://chaplaincy.byu.edu/00000181-2043-ddc1-a9c7-6543c03a0001/printable-pdf

діяльність армії, роблячи великий вклад у вирішення як індивідуальних, так і соціальних проблем військовослужбовців та їхніх родин.

Військові капелани США досягли значних успіхів у підтримці соціальної роботи з військовослужбовцями та їхніми родинами, створюючи інтегровану систему психологічної та духовної допомоги. Їхня діяльність включає кризову підтримку, профілактику психологічного виснаження та зміцнення сімейних стосунків.

Військові капелани мають унікальний набір кваліфікацій та навичок, які не зустрічаються серед інших працівників Міністерства оборони США. Для того щоб стати капеланом, кандидат повинен пройти 72 години післядипломного навчання в таких дисциплінах, як консультування, соціальна робота, світові релігії, богослов'я та етика. Крім того, вони повинні бути затверджені визнаною релігійною організацією, що підтверджує їхню кваліфікацію та готовність виконувати обов'язки військового капелана. Це вимагає забезпечення високого рівня професіоналізму та ефективності капеланів у їхній роботі, що включає надання духовної та емоційної підтримки військовослужбовцям і їхнім родинам[45].

Історично склалося, що капеланська служба в Управлінні охорони здоров'я ветеранів США розпочалася в 1865 р., коли президент Авраам Лінкольн підписав закон, що створював перший Національний будинок для ветеранів-інвалідів. З того часу капеланська служба значно розширилася і стала невід'ємною частиною системи підтримки військовослужбовців і ветеранів. Капелани присутні в усіх госпіталях США і надають духовну та психологічну підтримку ветеранам, їхнім родинам та персоналу на внутрішній і закордонній території США.

З 27 вересня 2020 р. капелани в системі охорони здоров'я ветеранів США були офіційно визнані клінічними працівниками. Вони несуть відповідальність за надання комплексної пастирської та духовної допомоги,

[45] Royal Army Chaplains Department Royal Army Chaplains Department. The British Army. URL:https://www.army.mod.uk/learn-and-explore/about-the-army/corps-regiments-and-units/royal-army-chaplains-department/

що включає підтримку з питань психічного здоров'я, етики, подружніх труднощів, допомогу важкохворим та хворим на початковій стадії, консультування з питань втрат, а також роботу з бездомними ветеранами. Крім того, капелани проводять богослужіння, молитовні зустрічі та надають духовну підтримку.

Робота капеланів у системі охорони здоров'я ветеранів відрізняється від роботи в інших дисциплінах охорони здоров’я тим, що вони фокусуються на безкорисливому слуханні та підтримці, створюючи простір для відкритих і безпечних розмов. Це допомагає ветеранам і їхнім родинам розробляти стратегії для подолання стресу, горя та тривоги, що виникають під час важливих медичних рішень. Капелани забезпечують високий рівень конфіденційності, що часто робить їхні консультації більш привабливими для ветеранів, які переживають складні емоційні чи духовні проблеми[46].

Капелани допомагають сім'ям військовослужбовців адаптуватися до змін, пов'язаних із розгортанням, відрядженнями чи поверненням додому. Вони організовують програми відновлення сімейних зв’язків, консультують з питань шлюбу та сім’ї, а також сприяють вирішенню конфліктів та зменшенню стресу. У складних ситуаціях вони пропонують негайну підтримку, особливо при втраті побратима або серйозних пораненнях, забезпечуючи стабільну основу для подальшої роботи з професіоналами, як-от психологами чи соціальними працівниками.

Капелани також проходять спеціалізовану підготовку з управління стресом, кризової інтервенції та роботи з ПТСР. Ці навички дозволяють їм ефективно співпрацювати з медичними та соціальними службами, забезпечуючи всебічну підтримку. Співпраця з іншими професіоналами в галузі охорони здоров’я та соціального забезпечення допомагає гарантувати, що військовослужбовці отримують комплексну допомогу, яка охоплює як духовні, так і психологічні аспекти турботи.

---

[46] David R. L. Peacemakers. Chaplains as Vital. URL: https://ndupress.ndu.edu/Media/News/News-Article-View/Article/2076112/peacemakers-chaplains-as-vital-links-in-the-peace-chain/

Як висвітлює у своїй статті Людмила Непіпенко, «Прийняття Закону України «Про Службу військового капеланства» восени 2021 р. стало результатом довгого та складного процесу, що передував боротьбі між прихильниками та противниками ідеї присутності представників релігійних організацій в армії. Цей процес був ускладнений низкою об'єктивних соціокультурних та політичних факторів, з якими Україна стикалася після здобуття незалежності.

У соціокультурному контексті України існує низка факторів, які ускладнюють розвиток інституту військового капеланства. Це включає значну регіональну та політико-культурну специфіку найбільших церков країни, що викликає міжконфесійне і міжцерковне протистояння, а також розкол в українському православ'ї. Політизація релігійного життя може перетягнути політичні конфлікти на територію військових підрозділів, ускладнюючи їх взаємодію з церковними структурами. Ще однією проблемою є низька роль релігії як чинника національної інтеграції, що призводить до скептицизму в армії щодо релігійної діяльності. Активне надходження різних релігійних течій з інших країн ставить питання про збереження національної ідентичності. Також у суспільстві є неоднозначне ставлення до участі церков у виховній та соціально-психологічній роботі в армії, частина громадян і військовослужбовців не визнають релігійної приналежності, а також існує високий рівень атеїзму серед населення. Усі ці фактори ускладнюють реалізацію релігійних ініціатив у силових структурах та затримують процес впровадження капеланської служби, що додатково підтримується законодавчими обмеженнями, які забороняють фінансування організацій, заснованих на релігійній ознаці. Проте, починаючи з 1990-х років, завдяки демократичним процесам і змінам у духовному житті країни, співпраця між військовими і релігійними організаціями поступово розвивалася. Вона стала

можливим кроком на шляху до створення та визнання інституту військового капеланства в Україні»[47].

Взаємодія релігійних організацій України з Збройними Силами України стала системною та набула комплексного характеру. Підсумовуючи досягнення, начальник Головного управління морально-психологічного забезпечення ЗС України генерал-майор О. Грунтковський підкреслив, що впровадження служби військового духовенства та створення посад «військовий священник (капелан)» суттєво зміцнило захист свободи світогляду і віросповідання військовослужбовців. Діяльність військових капеланів підвищила морально-бойовий дух армії та зменшила негативний вплив на морально-психологічний стан учасників АТО. Капелани здобули значний досвід служіння в бойових умовах, стали носіями твердих національно-патріотичних переконань, проявили здатність витримувати значні психологічні та фізичні навантаження, а також виявили готовність здійснювати душпастирське служіння в будь-яких умовах[48].

Таким чином, роль військових капеланів не обмежується лише релігійними обрядами: вони надають емоційну підтримку, працюють з ПТСР, надають кризову допомогу, а також допомагають з інтеграцією військових у цивільне життя після повернення з фронту. Капеланська діяльність має глибокий соціальний аспект, оскільки вона включає в себе підтримку морального здоров'я солдатів та їхніх родин, які також переживають складні ситуації.

Крім того, капелани співпрацюють з соціальними працівниками та психологами, щоб забезпечити комплексну допомогу, спрямовану на покращення якості життя військовослужбовців і полегшення адаптації до мирного життя після повернення з війни.

---

[47] Chanel Cook. Spiritual Care: Connecting Beyond Boundaries. URL: https://www.va.gov/erie-health-care/stories/spiritual-care-connecting-beyond-boundaries/

[48] Непіпенко Л. Військове капеланство в незалежній Україні: поступ власної моделі. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2022. Вип. 43. С.126–138 126–138. С. 127

Цей аспект діяльності капеланів має великий вплив на відновлення психологічного стану військових, підтримку родин, які часто переживають втрати та стрес через відсутність близьких, а також допомогу у подоланні емоційних та духовних травм.

Порівняння праці капеланів у збройних силах Великої Британії, США та України виявляє цікаві подібності та відмінності, що сформувалися під впливом історичних, культурних та оперативних умов.

Військове капеланство у Великій Британії має давню традицію, що походить від Англіканської церкви, хоча нині охоплює представників різних релігій. Капелани надають духовну підтримку, консультують і забезпечують моральне керівництво, безпосередньо перебуваючи в підрозділах і беручи участь у місіях. Британська армія робить акцент на опіці та благополуччі всіх військовослужбовців, незалежно від релігії, забезпечуючи підготовку капеланів у сферах етики, підтримки психічного здоров'я та міжрелігійного співробітництва[49].

У США капелани відіграють ключову роль у війську ще з часів Війни за незалежність. Корпус капеланів був офіційно створений незабаром після формування Континентальної армії. 29 липня 1775 року Другий Континентальний конгрес дозволив призначати капеланів для служби в Континентальній армії, визнаючи важливу роль духовної підтримки солдатів під час війни за незалежність[50].

Капеланский корпус є одним із найстаріших компонентів збройних сил і пропонує ретельно структуровану підготовку. Військові капелани займаються духовною підтримкою, кризовим консультуванням та надають командирам поради з морально-етичних питань. Їхня діяльність інтегрується з програмами підтримки психічного здоров’я і зміцнення стійкості, відповідаючи потребам різноманітного складу армії.

---

[49] British Army Completes Training Of Ukrainian Military Chaplains. URL: https://www.gov.uk/government/news/ukrainian-military-chaplains-receive-training-from-british-army

[50] Ворощук О. М. Розвиток військово-релігійних відносин та інституалізація служби військового духовенства (капеланської служби) Збройних Сил України. 2014–2017 рр. *The scientific heritage*. 2021. № 74. С. 46–54.- С. 51

Українське військове капеланство відносно нове і набуло значущості з початком конфлікту в 2014 р. Воно формувалося під впливом релігійної спадщини країни, зокрема, Української Греко-Католицької та Православної Церков. Капелани надають духовну підтримку, допомагають долати бойовий стрес і підвищують бойовий дух військових. Їхня діяльність відображає патріотичний підхід, адже українські капелани спрямовані на зміцнення національної стійкості та морального духу. Україна активно переймає досвід західних партнерів для вдосконалення підготовки капеланів[51].

Можна зазначити таки основні відмінності та подібності:

- історична традиція У США та Великій Британії капеланство має довгу історію, тоді як в Україні воно лише формується у відповідь на сучасні виклики;

- інтеграція та підготовка: США та Велика Британія вкладають значні ресурси в підготовку капеланів, зокрема в етичну освіту та кризове управління. В Україні система все ще розвивається за допомогою міжнародного співробітництва;

- роль і акценти. Усі три країни надають духовну та психологічну підтримку військовим, але в Україні діяльність капеланів підкреслює національно-патріотичні аспекти, зважаючи на контекст триваючого конфлікту.

Це порівняння підкреслює, як капеланство адаптується до специфічних потреб кожної країни, залишаючись при цьому націленим на підтримку духовного і морального стану військових.

Дійсно, Україні є сенс орієнтуватися на капеланську службу США, з огляду на високий рівень її організації, інтеграції та глибокої підготовки капеланів. Американська модель відзначається ефективністю у забезпеченні

[51] Revolutionary War Chaplain. URL: https://www.georgiahistory.com/resource/abraham-baldwin/revolutionary-war-chaplain/

духовного і морального добробуту військових завдяки кільком ключовим аспектам[52]:

1. Системна інтеграція: Капелани США є невіддільною частиною командної структури і беруть активну участь у розробці морально-етичних рішень, що дозволяє їм впливати на стратегічне та операційне планування військових дій. Цей підхід допомагає створити атмосферу довіри та підтримки серед військових, сприяючи ефективності військових операцій.

2. Глибока та різнобічна підготовка: Американські капелани проходять інтенсивну підготовку, яка включає не лише духовну роботу, а й кризове консультування, управління стресом і підтримку психічного здоров'я. Вони тісно співпрацюють з медичними та психологічними службами, що дозволяє комплексно підходити до проблем військовослужбовців. Україна, переймаючи цей досвід, могла б розвивати свою капеланську службу як універсальний інструмент моральної підтримки військових у складних умовах.

3. Захист релігійної свободи: У США діє політика поваги до релігійного розмаїття, що дозволяє капеланам задовольняти духовні потреби військових різних конфесій. Це важливо для України, яка має багатоконфесійну спільноту серед військових. Впровадження таких принципів може сприяти кращій інтеграції капеланів у військову структуру та підвищити моральний дух військ.

Додаємо приклад порівняльної таблиці створеної автором (табл.3.2.1), що містить основні характеристики праці капеланів у збройних силах Великої Британії, США та України з оцінкою їхнього рівня розвитку та інтеграції.

Таблиця 3.2. 1

Характеристики праці капеланів у збройних силах Великої Британії, США та України з оцінкою їхнього рівня розвитку та інтеграції

Параметр	**Велика Британія**	**США**	**Україна**

[52] U.S., Ukraine Chaplains look to the future. URL: https://www.army.mil/article/240437/u_s_ukraine_chaplains_look_to_the_future

Історія капеланства	Більше 300 років	Більше 245 років	Відносно нове (з 2014)
Інтеграція у військову структуру	Висока	Дуже висока	Середня
Підготовка та навчання	Розвинена	Дуже розвинена	Потребує розвитку
Участь у бойових операціях	Широка	Дуже широка	Значна
Підтримка психологічного здоров'я	Висока	Дуже висока	Обмежена
Міжрелігійна співпраця	Інклюзивна	Дуже інклюзивна	Частково інклюзивна
Захист релігійної свободи	Підтримується	Максимально підтримується	Розвивається
Загальний рівень ефективності	Високий	Дуже високий	Потребує вдосконалення

Пояснення:

1.Інтеграція у військову структуру. У США капелани відіграють ключову роль у формуванні рішень командування, що забезпечує максимальну інтеграцію. У Великій Британії ця роль теж значна, тоді як в Україні ще ведеться робота над удосконаленням системи.

2.Підготовка та навчання: У США підготовка є однією з найкращих у світі, з особливим акцентом на морально-етичну освіту. Велика Британія також має розвинену програму, а Україна поки що в процесі вдосконалення.

3.Підтримка психічного здоров'я: У США капелани тісно співпрацюють з психологами, у Великій Британії ця підтримка також значна, тоді як Україні ще треба розвивати цю сферу.

Таким чином, міжнародний досвід підготовки та ролі військових капеланів може стати корисним для України, особливо в питаннях інтеграції капеланів в організацію соціальної роботи, їхньої підготовки та всебічної підтримки військових, але з урахуванням національних особливостей.

Використання релігійних і духовних практик є одним із ключових аспектів роботи військових капеланів. Військові капелани покликані надавати духовну підтримку військовослужбовцям і членам їхніх родин, особливо в надзвичайних ситуаціях або під час бою. Релігійні обряди, церемонії та

духовне наставництво відіграють важливу роль у збереженні морального та психологічного стану військових.

На сайті Міністерства оборони України в кодексі військового священника (капелана) зазначено що, військовий священник, відповідаючи на поклик Божий, зобов'язується дотримуватися заповідей любові та таких принципів:

- служити Богу і, завдяки Його допомозі, надавати підтримку людям, які виконують обов'язок у Збройних Силах України;
- поважати та дотримуватися традицій і практик своєї церкви (релігійної спільноти);
- усвідомлювати, що його служіння відбувається в поліконфесійному середовищі, і брати на себе обов'язок співпрацювати з капеланами інших релігійних конфесій задля забезпечення душпастирської опіки військовим і їхнім родинам;
- сумлінно піклуватися про релігійні потреби віруючих інших конфесій у межах своєї компетенції, так само, як це робиться для вірян своєї спільноти;
- шанувати релігійні переконання, традиції та свободу світогляду всіх військовослужбовців, включно з невіруючими;
- під час проведення молитов і богослужінь за участю представників інших конфесій звертати увагу на спільні питання, уникаючи міжконфесійних конфліктів і поділів;
- поважати релігійні вчення та практики інших військових капеланів, які служать військовим Збройних Сил України;
- не вимагати від військовослужбовців дій або участі у практиках, що суперечать їхнім релігійним переконанням;
- підтримувати колег через побудову конструктивних стосунків і підтримку персоналу на місці служіння;
- бути прикладом у дотриманні духовних практик, праведності та здорового способу життя, брати участь в освітніх і рекреаційних програмах для професійного й особистого розвитку;

- узгоджувати розклад свого духовного служіння із загальним розпорядком військової частини;

- звертати увагу на душпастирську опіку сімей військовослужбовців;

- чесно захищати кожного від дискримінації за релігійними переконаннями, національністю або статтю;

- дотримуватися конфіденційності інформації, отриманої під час душпастирської діяльності;

- утримуватися від переманювання віруючих інших конфесій, але мати право проповідувати тим, хто не належить до іншої конфесії;

- використовувати духовну владу лише для допомоги та підтримки, не завдаючи шкоди в релігійному, моральному або емоційному сенсі;

- проявляти віру та любов до Бога у своєму житті, сприяти спільному служінню в дусі гідності та честі разом із колегами[53].

Резюмуючи вище написане зазначимо, що військові капелани виконують різноманітні релігійні обряди, які забезпечують духовні потреби військовослужбовців. До таких обрядів належать молитви перед виконанням бойових завдань, богослужіння, таїнства (наприклад, причастя або сповідь) і поминальні служби за загиблими. Ці церемонії створюють простір для осмислення подій, зміцнення духовного зв'язку та надання втіхи тим, хто сумує.

Важливими також є ритуали, що пов'язані з особливими подіями у військових частинах, такими як посвячення нових солдатів або благословення перед відправкою на службу. Подібні обряди дають можливість згуртувати військовий колектив, підсилюючи почуття братерства та єдності.

Капелани займаються духовним наставництвом, підтримуючи військових у важкі часи та допомагаючи їм знайти сенс і надію. Це включає індивідуальні та групові бесіди, під час яких капелани обговорюють духовні

[53] Савченко О. О. Соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх родин в умовах воєнного стану. 2024. URL: https://dspace.znu.edu.ua/jspui/bitstream/12345/19023/1/%D0%A1%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E.%D0%9E.pdf

або моральні питання, що виникають у військовослужбовців. Через духовне наставництво вони допомагають подолати стрес, тривогу або відчуття провини, пов’язані з військовим досвідом.

Важливим аспектом наставництва є підтримка військовослужбовців у формуванні їхньої особистої духовної стійкості. Це дозволяє військовим краще справлятися з життєвими випробуваннями, зберігаючи віру та моральні цінності навіть у складних обставинах.

Релігійні та духовні практики сприяють поліпшенню психічного здоров’я військових, адже вони надають інструменти для подолання емоційних та психологічних труднощів. Досвід багатьох капеланів свідчить, що участь у релігійних обрядах зменшує відчуття ізоляції та сприяє налагодженню взаємної підтримки серед військовослужбовців. Духовне наставництво допомагає зберігати оптимізм, навіть коли здається, що ситуація безнадійна.

Такі практики є невід'ємною частиною роботи військових капеланів і відіграють вагому роль у забезпеченні комплексної підтримки військових і їхніх родин. Успішне поєднання обрядів, церемоній і наставництва створює міцну духовну основу для військових у найскладніші періоди їхнього життя.

Специфіка соціальної роботи військових капеланів передбачає інтеграцію духовних, психологічних та соціальних підходів з метою комплексної підтримки військовослужбовців. Ця діяльність базується на глибокому розумінні потреб і викликів, з якими стикаються військові, та реалізується через багаторівневі форми і методи.

Сучасні дослідження свідчать про те, що капелани залучають різноманітні форми роботи, серед яких важливе місце займають індивідуальні консультації, групові зустрічі з духовними розмовами, участь у церемоніях, а також кризове втручання в екстрених випадках. Значну роль відіграють духовні обряди, такі як молебні, сповідь і спільна молитва, які допомагають військовим відновити внутрішню рівновагу та зміцнити віру. Крім того,

капелани організовують соціальні заходи, спрямовані на створення підтримувального середовища серед військових.

Важливим етапом роботи є перший контакт, під час якого капелан оцінює загальний стан військовослужбовця. Для цього використовуються методи спостереження, інтерв'ювання та тестування, щоб виявити рівень стресу, психічної напруги, а також духовні та соціальні потреби. Оцінка стану дозволяє визначити, які саме ресурси необхідні для ефективної допомоги. Зокрема, капелани можуть фіксувати ознаки вигорання або психологічних травм, щоб далі залучати фахівців у разі потреби. Військові капелани застосовують психотерапевтичні підходи, які доповнюють духовну допомогу. Наприклад, техніки активного слухання дозволяють ефективно реагувати на емоційні потреби бійців, тоді як арт-терапія чи бібліотерапія (лікування через літературу) сприяють вивільненню накопичених переживань. Важливим аспектом є використання стрес-менеджменту, що включає дихальні вправи, релаксаційні техніки та медитацію для зниження рівня тривожності. Такі методи допомагають відновити внутрішню стабільність і сприяють адаптації військових у стресових умовах.

Для прикладу у книзі «Chaplaincy and Spiritual Care in the Twenty-First Century» Венді Кадж і Шеллі Рамбо описується, що капелани забезпечують духовну та психологічну підтримку в кризових умовах, використовуючи інтердисциплінарний підхід. Основний акцент зроблено на важливості навичок ефективного першого контакту та духовної оцінки. Тут обговорюється, як капелани проводять первинний аналіз духовних і психологічних потреб військових, застосовуючи комплексні підходи для визначення способів допомоги. Автори також підкреслюють значення роботи капеланів у тісній співпраці з іншими фахівцями, включаючи військових психологів і соціальних працівників, для підтримки психічного здоров’я особового складу[54].

[54] Cadge W., Rambo S. Chaplaincy and Spiritual Care in the Twenty-First Century: An Introduction. University of North Carolina Press, 2022. 336 p.

У праці «Military Chaplaincy in Contention» розглядається морально-етичний аспект роботи капеланів та описуються форми діяльності, такі як проведення духовних служб, індивідуальне консультування, організація групових занять з релаксаційних технік і стрес-менеджменту. Зазначається, що капелани відіграють ключову роль у процесі реабілітації військових, допомагаючи їм долати наслідки бойових стресів[55].

Таким чином, військові капелани виконують важливу роль у системі соціальної роботи, забезпечуючи морально-психологічну підтримку та духовне зцілення військовослужбовців, що є архіважливим для того щоб підтримати їхню боєздатність та психічне здоров'я.

Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців – це комплексний процес, який охоплює відновлення їх психічного здоров'я та соціальної інтеграції після участі у бойових діях. Основні цілі реабілітації полягають у зниженні впливу травматичного досвіду, допомозі у подоланні ПТСР, поліпшенні емоційного стану та підтримці повернення до нормального життя.

Ключовими аспектами реабілітації є психологічна підтримка, яка спрямована на роботу з травмою, соціальна адаптація, сприяння інтеграції у суспільне життя, а також духовна опіка. Духовна складова має важливе значення, оскільки військові часто шукають сенс і підтримку в своїй вірі, що допомагає їм впоратися з моральними травмами та почуттям провини.

Військові та члени їхніх родин стикаються зі специфічними викликами, зокрема ПТСР, тривогою та труднощами в адаптації до мирного життя. Члени сімей часто стикаються з низкою труднощів, зокрема емоційним стресом, тривогою за життя близьких, змінами в побуті та фінансовими труднощами, що робить їх вразливою категорією. Капелани, виконуючи роль посередників і духовних наставників, сприяють зменшенню цих викликів. Ці виклики впливають не лише на самих військових, а й на їхні стосунки та соціальне

[55] Military Chaplaincy In Contention Chaplains Churches And The Morality Of Conflict. Ashgate Publishing Group. 2013. P. 183. UPL: https://theologicalstudies.net/wp-content/uploads/2022/11/25-Cosacchi-Military-Chap¬laincy.pdf

оточення. Соціально-психологічна підтримка допомагає стабілізувати їхній психоемоційний стан, що є важливим для функціонування у суспільстві.

Капелани допомагають членам родин знайти розраду через віру, молитву та релігійні практики, що особливо важливо у складні періоди. Вони також надають можливість членам сімей висловити свої переживання, зменшуючи психологічне навантаження через довірчі розмови. Допомагають справлятися з емоційним вигоранням та стресом, які виникають через довготривалу відсутність близької людини або її повернення з бойових дій у складному стані. Капелани виступають медіаторами, спрямовуючи родини до соціальних служб, психологів чи юристів, які можуть вирішити конкретні проблеми (наприклад, отримання пільг чи реабілітаційних послуг). У разі отримання військовослужбовцем поранення чи його загибелі, капелани допомагають сім'ї пережити горе, організувати прощальні ритуали та знайти сили для подальшого життя. Допомагають родинам адаптуватися до повернення військовослужбовців додому, особливо якщо це супроводжується травматичними наслідками для психіки чи фізичного здоров’я військового. Організовують сімейні заходи, релігійні свята або освітні програми, що сприяють зміцненню зв’язків у родині та створенню підтримуючої спільноти.

Можна виділити, що серед головних труднощів – стигматизація психічних проблем, що змушує багатьох військових уникати звернення за допомогою, а також обмеження ресурсів. Військові капелани грають у цьому важливу роль, оскільки створюють атмосферу довіри і сприяють відкритому спілкуванню про травматичний досвід. Вони можуть діяти як посередники між військовими та іншими фахівцями, такими як психологи чи соціальні працівники.

У військовому середовищі реабілітація повинна враховувати особливості військової культури, які включають потребу в єдності, повазі та підтримці з боку побратимів. Капелани використовують підходи, що поєднують духовну та психологічну підтримку, які сприяють ефективнішому відновленню і адаптації до життя після бойових дій.

Практика застосування військовими капеланами соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців та їхніх родин має значну важливість, зокрема у випадках, коли стресові фактори бойових дій впливають на їхнє ментальне здоров'я. Військові капелани США, наприклад, відіграють ключову роль у зміцненні духовної стійкості та покращенні психологічного здоров’я солдатів. Вони часто працюють на перших лініях фронту, надаючи духовну та моральну підтримку, а також сприяючи стабілізації психологічного стану військових у надзвичайно напружених обставинах[56].

Одним із найбільш помітних аспектів є інтеграція капеланів у командні структури військових частин, що дозволяє їм ефективно діяти як моральні лідери, консультанти з питань морального духу та посередники у випадках кризових ситуацій. Наприклад, у зоні бойових дій капелани можуть проводити індивідуальні та групові зустрічі для допомоги у подоланні переживань, пов'язаних із бойовими травмами. Цей підхід є важливим, тому що капелани не лише звертаються до духовних переконань військовослужбовців, але й використовують різні методики психологічної підтримки, зокрема заспокоєння та рефлексію через релігійні обряди та практики.

Історії успіху, такі як збереження бойового духу та підтримка стабільності серед військових під час війни в Іраку й Афганістані, показують ефективність такого підходу. Військові капелани допомагали солдатам справлятися зі складними психологічними випробуваннями через духовні бесіди та участь у реабілітаційних програмах, що включали ритуали віри і терапевтичну взаємодію.

У книзі «Міст у Вавилоні» Оуен Р. Чандлер детально описує власний досвід служби капеланом у зоні бойових дій в Іраку, де він підтримував військових у складних психологічних та моральних обставинах[57].

---

[56] Agnes Makau-Olwendo Emotional intelligence and chaplaincy: An analysis of elements of emotional intelligence in chaplains’ clinical training and encoun¬ters Winebrenner theological seminary findlay, ohio 2015 URL: https://winebrenner.edu/wp-content/uploads/2024/08/Makau-Olwendo-Agnes_DMin-Project-2015.pdf

[57] Owen R. Chandler. A Bridge in Babylon: Stories of a Military Chaplain in Ira¬q. St. Louis, MO: Chalice Press, 2021. URL: https://thestrategybridge.org/the-bridg¬e/2021/12/1/reviewing-a-bridge-in-babylon

Одним із важливих напрямів роботи капеланів є допомога військовослужбовцям у подоланні моральних травм, які виникають через конфлікт між глибоко вкоріненими моральними принципами та діями, що були необхідні у бойових умовах. Чандлер описує випадок, коли один із солдатів відчував сильне почуття провини та внутрішній конфлікт через участь у військових операціях, які призводили до втрат серед цивільного населення. Завдяки регулярним духовним бесідам та роздумам над питаннями віри й прощення, капелан допоміг солдату поступово відновити внутрішню рівновагу та знайти спосіб прийняти власний досвід. Цей приклад ілюструє, як капелани сприяють зціленню через морально-духовну рефлексію, допомагаючи військовим осмислити і переробити пережитий досвід.

Інший приклад з книги розкриває, як спільна молитва і релігійні ритуали можуть зменшувати психологічний стрес і відчуття ізоляції серед військових. Чандлер описує ситуацію, коли після важкої операції військовослужбовці переживали глибокий емоційний стрес і виснаження. Організація капеланом обряду спільної молитви надала військовим відчуття єдності та підтримки, що сприяло покращенню їхнього морального духу і допомогло відновити їхню психологічну стійкість. Така духовна взаємодія забезпечувала глибоке емоційне розвантаження і створювала безпечний простір для вираження почуттів.

Чандлер наголошує, що ефективна капеланська робота потребує створення середовища довіри, де військові можуть відкрито говорити про свої страхи та переживання. У книзі наводиться приклад, коли молодий солдат, який боявся осуду з боку побратимів, відкрився капелану і зміг обговорити свої травматичні спогади. Капелан, зберігаючи конфіденційність і надаючи безумовну підтримку, допоміг солдату не лише впоратися з емоційними труднощами, а й знайти мотивацію для продовження служби. Це підкреслює важливість капеланів як посередників, які створюють умови для психологічного полегшення без страху стигматизації.

Таким чином, описані історії з книги Оуена Р. Чандлера демонструють значний позитивний вплив військових капеланів у реабілітації військовослужбовців, зокрема через інтеграцію духовної підтримки в процес психологічного зцілення. Ці приклади можуть слугувати основою для подальших досліджень та підтверджують важливість капеланської діяльності у збереженні психічного здоров'я військових у кризових умовах.

Хоча військове капеланство на території нашої країни, ще тільки набирає сили, нам теж є чим похвалитися.

З моменту початку збройного конфлікту на сході нашої країни військові капелани різних християнських конфесій активно працюють поруч із воїнами Української армії, надаючи духовну підтримку та моральну допомогу. Їхня діяльність стала важливою складовою військової служби, адже капелани не тільки проводять богослужіння, а й займаються психологічною реабілітацією бійців, допомагаючи їм справлятися з труднощами війни. Про їхню діяльність регулярно виходять репортажі на провідних телевізійних каналах, таких як «1+1», «СТБ», «Перший Національний», «5 канал». Ці публікації та телепередачі підкреслюють важливість та затребуваність капеланської роботи в умовах війни, що стала для України новим і складним викликом[58].

Військові капелани, не зважаючи на ризики, знаходяться на передовій разом із військовими, що підкреслює їхню відданість справі. Ця діяльність є незамінною, оскільки духовна підтримка допомагає військовослужбовцям зберігати моральний дух, а також покращує загальне психологічне становище в умовах бойових дій.

Історії успіху військових капеланів в Україні можна простежити через фільми, книги та численні документальні проєкти, які висвітлюють їхній внесок у підтримку морального і психологічного стану військовослужбовців. Зокрема, документальний фільм «Капеланка» режисера Катерини Степанкової є важливим документальним проєктом, що висвітлює унікальну роль жінок-

[58] Филипчук С. В. Досвід капеланства в умовах АТО. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичне релігієзнавство»*. 2015. Вип. 12. С.161–169.

капеланів в умовах війни в Україні. Ця стрічка показує, як жінки, які обрали шлях служіння військовим на духовному фронті, допомагають бійцям справлятися з викликами війни, зберігати моральний дух і відновлювати психічну рівновагу.

У фільмі відображається, як капеланки долають гендерні стереотипи та перешкоди, виконуючи свою місію в зоні бойових дій. Стрічка підкреслює духовний і психологічний вплив капеланок на військових, які переживають надзвичайно складні емоційні стани в умовах постійної небезпеки. Зображені в фільмі історії демонструють, як духовна підтримка допомагає відновити віру та надихає до боротьби за майбутнє.

Фільм також став частиною публічної дискусії про значення капеланської роботи в сучасній Україні, що набуває особливої актуальності в контексті військової агресії. «Капеланка» акцентує увагу на важливості духовної стійкості та впливі релігійної підтримки в умовах стресу й травм.

Книга «Капелани. На службі Богу і Україні» містить реальні спогади капеланів, які ділилися своїм досвідом служіння на лінії фронту. Наприклад, капелани розповідають, як молитви й бесіди з військовими допомагали їм боротися зі страхами й відновлювати силу духу. Описані випадки, коли капелани зупиняли паніку серед солдатів або допомагали їм долати втрату бойових побратимів, нагадуючи їм про важливість віри та спільної підтримки.

Ці приклади підтверджують, що капелани сприяють збереженню бойової готовності і психічного здоров'я військових, що є невід'ємною складовою успіху в складних умовах війни.

Соціальна адаптація та інтеграція військовослужбовців у громадське життя є важливим етапом у процесі їхнього повернення до мирного життя після виконання службових обов’язків. Перехід від умов військової служби до цивільного середовища може бути складним і викликати низку емоційних, психосоціальних проблем.

Згідно з теоретичними концепціями поняття соціальної адаптація є одним із механізмів соціалізації, що визначає процес інтеграції особи в

систему соціальних відносин. У широкому сенсі соціалізація виступає як процес набуття людиною соціального досвіду та входження в соціальну структуру суспільства.

Соціальна адаптація являє собою інтегративний процес, що сприяє формуванню самосвідомості, розвитку критичного мислення, вмінню співвідносити власну поведінку з очікуваннями інших та встановлювати продуктивні соціальні зв’язки та стосунки. Основною метою соціальної адаптації є збереження гармонії між внутрішнім «Я» людини та вимогами зовнішнього середовища, що передбачає здатність до налагодження діалогу та ефективної взаємодії.

Особливу роль у процесі соціальної адаптації відіграє суб’єктивний, особистісний компонент, який проявляється у виборі стратегій взаємодії із соціальним середовищем. Він передбачає врахування об'єктивних обставин, інтенсивність впливу зовнішніх факторів та адаптацію до них[59].

Військові капелани відіграють ключову роль у підтримці та сприянні цьому процесу, допомагаючи військовим відновлювати зв’язок із суспільством та інтегруватись у повноцінне цивільне життя.

Військова служба змінює людину, накладаючи глибокий відбиток на її світогляд, сприйняття світу і реакцію на зовнішні обставини. Повертаючись додому, військовослужбовці можуть зіткнутися з викликами у формі відчуження від суспільства, втрати соціальних навичок або труднощів у налагодженні відносин з близькими. Адаптація вимагає від військових зміни звичок, які були необхідні для виживання у військовому середовищі, але можуть бути неприйнятними в цивільному житті. Це може включати контроль агресії, здатність приймати мирні рішення та відкритість до нових соціальних взаємодій.

---

[59] Кодекс військового священника (капелана) . Міністерство оборони України. URL: https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyu/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/normativni-dokumenti-ta-metodichni-rekomendaczii/2014/07/08/kodeks-vijskovogo-svyashhenika-(kapelana)/

Військові капелани мають особливу місію підтримувати військовослужбовців у процесі адаптації завдяки духовному наставництву, психосоціальній підтримці та створенню умов для інтеграції в громаду. Вони працюють з військовими ще під час їхньої служби, готуючи до майбутнього переходу, а також продовжують свою місію після повернення військовослужбовців до мирного життя.

Капелани надають важливу духовну та емоційну підтримку, яка допомагає військовим осмислити досвід війни, справитися з почуттям провини, тривоги чи посттравматичним стресом. Завдяки душпастирським бесідам і молитвам капелани допомагають військовослужбовцям знайти надію та сенс життя, стимулюють їх до позитивного мислення і прийняття свого нового соціального статусу. Віра і духовні практики можуть виступати важливими ресурсами, які сприяють емоційній стабільності та мотивації до подальших дій.

Наприклад, в книзі «З янголом у пікселі», описана історія військового капеланства у Львівській Архиєпархії УГКЦ. Ця книга охоплює історичний розвиток капеланського служіння, починаючи з початку 2000-х років, та включає реальні свідчення капеланів, які працювали у складних умовах. Вона підкреслює, що капелани відіграють ключову роль у соціалізації та морально-психологічній підтримці військових, допомагаючи їм пристосуватися до мирного життя та зміцнюючи зв'язок із громадою. А у книзі «Соняхи. Духовність на час війни» отця Андрія Зелінського розглядається роль духовних практик та значення капеланського служіння в умовах війни. Вона зосереджується на тому, як капелани допомагають військовослужбовцям долати психосоціальні труднощі, підтримувати духовну стійкість і інтегруватися в суспільство після важких переживань. Отець Андрій зазначає, що капеланська робота – це не просто обрядовість, а справжнє духовне лікування та супровід солдатів у важких життєвих обставинах.

Капелани часто виступають посередниками між військовими та різними соціальними структурами, такими як громадські організації, місцеві громади, служби зайнятості та установи, що надають психосоціальну підтримку. Вони

допомагають військовим знайти ресурси для отримання освіти, працевлаштування чи соціальних послуг, сприяючи їхній інтеграції в соціально-економічне життя суспільства.

Військові священники створюють можливості для соціальної взаємодії військових з громадами, залучаючи їх до різноманітних суспільних заходів, волонтерських ініціатив і проєктів. Вони допомагають організовувати групи підтримки, де колишні військовослужбовці можуть ділитися досвідом і переживаннями, обговорювати труднощі адаптації та отримувати підтримку від людей, які мають подібний досвід. Це сприяє налагодженню соціальних зв'язків, зменшує відчуття ізоляції та відчуження.

Важливою частиною роботи капеланів є допомога сім'ям військовослужбовців у розумінні викликів, які постають перед їхніми близькими, що повертаються з військової служби. Капелани організовують консультації та духовні програми для родин, допомагаючи їм адаптуватися до змін у сімейному житті та підтримувати своїх рідних під час інтеграції у цивільне суспільство.

Капелани прагнуть до створення атмосфери, де кожен військовий, незалежно від релігійних або культурних переконань, може відчути підтримку. Вони пропагують взаємоповагу і співпрацю між різними соціальними групами, що є особливо важливим для згуртування суспільства та подолання стереотипів.

Таким чином, завдяки своїй духовній і соціальній місії, капелани відіграють важливу роль у процесі соціальної адаптації та інтеграції військовослужбовців у громадське життя. Вони забезпечують духовну підтримку, практичну допомогу і створюють умови для зміцнення соціальних зв'язків, сприяючи гармонійному поверненню військових до мирного середовища. Їхня діяльність допомагає військовослужбовцям знайти своє місце у суспільстві, відчути себе корисними і потрібними, а також зберегти духовну рівновагу на шляху до повноцінної інтеграції.

Висновки

Сучасна система соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх родин в Україні перебуває на етапі розвитку, зокрема через внесення змін у законодавство, яке покликане забезпечити психологічну та соціальну підтримку військових та їхніх сімей. Важливу роль у цьому процесі відіграють військові капелани, які не тільки виконують релігійну місію, але й беруть участь у соціально-психологічній реабілітації, сприяючи адаптації та інтеграції військовослужбовців у мирне життя.

Система соціальної роботи з військовослужбовцями в Україні ґрунтується на законодавчих ініціативах, які забезпечують правову основу для підтримки цієї категорії осіб. Окрім основних організаційних структур, особлива увага приділяється капеланським підрозділам, які стають важливою ланкою в соціальній реабілітації та адаптації військових до нових умов. Законодавчі акти, такі як ЗУ «Про військову службу» та інші нормативноправові акти, покладають на військових капеланів обов’язки щодо надання психологічної та духовної підтримки.

Міжнародний досвід (Велика Британія та США) демонструє ефективність залучення капеланів до соціальної роботи з військовослужбовцями. У цих країнах капелани є важливою частиною соціальної структури армії, здійснюючи психологічну підтримку та допомагаючи військовим адаптуватися після повернення з бойових дій. Велика Британія застосовує модель інтеграції капеланів у систему військової медичної та психологічної допомоги, що дозволяє більш ефективно працювати з психоемоційними травмами військових. США має спеціалізовані програми для капеланів, що включають навчання щодо стрес-менеджменту та релаксаційних технік для військових. В обох країнах капелани працюють також із родинами військових, забезпечуючи комплексний підхід до реабілітації.

Специфіка соціальної роботи військових капеланів включає використання різноманітних методів, таких як психосоціальна підтримка,

стрес-менеджмент та терапевтичні техніки. Перший контакт із військовим часто включає глибоку оцінку його стану, виявлення духовних та психологічних проблем, що дозволяє капеланам надавати цілеспрямовану підтримку. Спеціальні психологічні техніки та програми реабілітації, що використовуються капеланами, включають стратегії для зниження стресу та допомогу в подоланні травматичних переживань.

Практика соціально-психологічної реабілітації через службу капеланів має вагоме значення для процесу адаптації військових до мирного життя. Розповіді про успішні історії капеланського служіння, таких як ПТСР, підкреслюють важливість духовної підтримки в процесі відновлення. Капелани виконують роль не лише духовних наставників, але й терапевтів, допомагаючи військовослужбовцям адаптуватися до нових умов, зменшити тривожність та відновити душевний спокій.

Використання релігійних і духовних практик під час обрядів та церемоній сприяє підвищенню морального духу військових, зміцнює їх віру в свої сили і забезпечує зміцнення психоемоційного стану. Духовне наставництво капеланів стає важливим чинником у процесі реабілітації та адаптації.

Соціальна адаптація та інтеграція в громадське життя є ключовим аспектом у роботі капеланів, що забезпечують військовослужбовців підтримкою, необхідною для повернення до нормального життя. Інтеграція до громади, участь у волонтерських програмах і підтримка родин військових – все це допомагає відновити соціальні зв’язки і повернутися до активного громадського життя.

Таким чином, роль військових капеланів у соціальній роботі є важливою не тільки з релігійного, але й з соціально-психологічного аспекту. Вони здійснюють важливу місію допомоги в адаптації та реабілітації військових, сприяючи їхньому поверненню до нормального життя та інтеграції в суспільство.

3.3 Особливості застосування кейс-менеджменту під час надання соціальної допомоги ветеранам та членам їхніх сімей в Україні

© Медведенко Марина Яківна
магістр з соціальної роботи, БФ «Ветеран Хаб ++», менеджер з організації консультативних послуг

Для багатьох держав, які в той чи інший спосіб брали участь у військових конфліктах, важливим питанням є і залишається реінтеграція ветеранів. У цих країнах розроблені спеціальні програми, які покликані реабілітувати учасників бойових дій. Йдеться мова як про фізіологічну, так і про психологічну реабілітацію, а також соціальне включення в життя своїх громад. Через війну в Україні, це питання стало актуальним і для нашої держави.

У кожній з країн свій підхід до розробки програм з реінтеграції ветеранів. Переважно йдеться про те, що на державному та місцевому рівнях розроблені стратегії повернення військових до повноцінного цивільного життя у своїх громадах. Розробники враховували як характер збройного конфлікту в якому довелося брати участь громадянам держави, так і місцевий контекст та культуру.

Якщо подивитись на досвід інших країн, які вибудовували ветеранську політику, в тому числі й систему надання послуг, можна виділити 3 ключові пріоритети для її розбудови. А саме: добробут ветерана, життєвий шлях та ролі. В країнах НАТО ветеранська політика функціонального типу визначається міністерською структурою та програмами підтримки. Кількість департаментів в міністерстві залежить від кількості функцій та програм. Пріоритетними функціями є: медична допомога, підтримка під час переходу від військової служби до цивільного життя, а також пільги. Відповідно до дослідження Фоссі, що описують в Дослідженні тенденцій державної

політики[60], можна виокремити ключові елементи підтримки та послуг для ветеранів, що надаються країнами НАТО.

Всі члени НАТО: консультації; освітня підтримка; підтримка у сфері працевлаштування; компенсація при втраті дієздатності.

Більшість членів НАТО: фізичне здоров'я; ментальне здоров'я; зловживання забороненими речовинами.

Деякі члени НАТО: побутова допомога; надання житла; допомога на оплату послуг по догляду; транспортне забезпечення; юридичні послуги; фінансова підтримка, фінансові пільги і послуги.

У більшості країн НАТО допомога під час переходу з військової кар'єри до цивільного життя поділяється на три етапи: консультація, навчання працевлаштування та підприємництво. Цю підтримку можна отримати, перебуваючи ще на етапі завершення служби, але тільки у працездатному віці.

У країнах, де невелика кількість ветеранів, перші два типи допомоги надаються міністерством оборони. А послуги з працевлаштування чи розвитку бізнесу надаються департаментом соціальної політики та праці (Болгарія) або підприємствами чи благодійними організаціями, які працюють за контрактом з МО (Великобританія).

У країнах, де кількість ветеранів достатня для створення окремої державної установи у справах ветеранів, програми підтримки реалізуються за їх допомоги, але й в цьому разі окремі послуги надаються через приватних підрядників. Наприклад, до складу Міністерства оборони Нідерландів входить агентство, відповідальне за надання підтримки ветеранам. Але агентство є посередником між державою та постачальником послуг.

У Франції діє Національне Управління у справах ветеранів та жертв війни як підрозділ Міністерства оборони. Переходом військовослужбовців до цивільного життя у Болгарії займається Міністерство оборони, а ось відповідні

[60] Дослідження підходів до надання публічних послуг для ветеранів: тенденції державної політики, перелік та моделі надання послуг через ЦНАП. Київ: PROSTO, 2024. 48 с. URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file/917/PROSTO_Study_Services_for_Veterans_Jan_2024.pdf

послуги надаються структурами типу «військкоматів» з підрозділами в регіонах. Слід зазначити, що в більшості цих країн, самі ветерани не хочуть, щоб їх відокремлювали від звичайних громадян, а також бути занадто залежними від держави[61] [62].

Справами ветеранів та ветеранок в США комплексно займається окремий департамент Міністерство у справах ветеранів [англ. U.S. Department of Veterans Affairs, далі – VA]. Основним завданням VA є «турбота про вцілілих, про тих, хто служив в армії, про їхні сім'ї і про осіб, які здійснюють догляд»[63]. Задля структурованої реалізації завдання в рамках Міністерства створено чотири місії: охорона здоров'я ветеранів та ветеранок, пільги ветеранам та ветеранкам, національні кладовища й «четверта» місія.

«Четверта» місія» – заходи для підвищення готовності країни до реагування на війну, тероризм, надзвичайні ситуації, стихійні лиха (розробка планів реагування, вжиття заходів для забезпечення безперервного обслуговування ветеранів, підтримка службами з надзвичайних ситуацій, охорони здоров'я, національної безпеки). Місія з національних кладовищ спрямована на вшанування спадщини, служби і самопожертви ветеранів та ветеранок[64] . Охорона здоров'я ветеранів та ветеранок – мережа з більше, ніж 12 тис закладів охорони здоров'я, що обслуговують 9 мільйонів людей щорічно. У межах місії проводять наукові дослідження і тренують фахівців із догляду за ветеранами та ветеранками[65].

---

[61] Там само

[62] Ратчев В., Морій Ю. Дослідження у сфері розбудови ветераноцентричної моделі надання послуг для Міністерства у справах ветеранів України. Представництва НАТО в Україні, 2021. 138 с. URL: https://mva.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/MCT_Feasibility_study_on_the_veteran-centric_SDM_for_Minveterans_UKR.docx

[63] Resources for veterans going through a life transition. VA.gov Home | Veterans Affairs. URL: https://www.va.gov/REACH/challenge/life-transitions/?gad_source=1&gclid=CjwKCAiA9bq6BhAKEiwAH6bqoMPE0_R6T8oz_SvwdpbnEwxVigEA3smRFC-7pR_do3krHdSMH7bXmBoC2r4QAvD_BwE

[64] Там само

[65] Аналіз поточного стану медичних послуг, що надаються екскомбатантам та екскомбатанткам АТО/ООС в Україні. UNDP. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/analiz-potochnoho-stanu-medychnykh-posluh-shcho-nadayutsya-ekskombatantam-ta-ekskombatantkam-ato/oos-v-ukrayini

Пільги це переваги, які отримують ветерани та ветеранки задля покращення переходу до цивільного життя. Ця місія включає підтримку освітніми послугами, кредитами на житло, страхуванням, тощо[66].

Варто зауважити, що сильною стороною системи опіки ветеранів та ветеранок у США є потужний дослідницький статистичний і аналітичний центр[67], який вивчає їхні потреби на всіх рівнях. Більше за все уваги приділяють дослідженням психічного і фізичного здоров'я ветеранів та ветеранок. Частину даних надають у відкритому доступі, наприклад, базу аналітичних статей[68].

Управління доглядом та соціальною роботою Департаменту у справах ветеранів (VA) очолює трансформацію VA в орієнтовану на ветеранів організацію, яка ставить ветеранів та їхні родини на перше місце. Програми CMSW надають широкий спектр клінічних послуг, які задовольняють потреби поранених, поранених і хворих військовослужбовців, ветеранів, членів їхніх сімей і осіб, які піклуються про них, з турботою та співчуттям у всьому Управлінні охорони здоров'я ветеранів[69].

Місія соціальної роботи VA полягає в тому, щоб допомогти ветеранам, їхнім сім'ям, опікунам і постраждалим у вирішенні проблем, пов'язаних із соціальними факторами здоров'я (SDOH), що стосуються здоров'я та добробуту. Соціальна робота вплетена в структуру охорони здоров'я VA, надаючи клінічні втручання та послуги в рамках континууму медичної допомоги VA.

---

[66] Resources for veterans going through a life transition. VA.gov Home | Veterans Affairs. URL: https://www.va.gov/REACH/challenge/life-transitions/?gad_source=1&gclid=CjwKCAiA9bq6BhAKEiwAH6bqoMPE0_R6T8oz_SvwdpbnEwxVigEA3smRFC-7pR_do3krHdSMH7bXmBoC2r4QAvD_BwE

[67] U.S. veterans magazine | empowering and inspiring veterans. U.S. Veterans Magazine. URL: https://usveteransmagazine.com/?gad_source=1&gclid=CjwKCAiA9bq6BhAKEiwAH6bqoEOKGEwc_Ds2Hl-7mdMkItRud0_2ojuQArFj8OBKPw35FJ4aDLeFDBoCEY8QAvD_BwE

[68] Баглай С., Яшкіна Д., Ветеран Хаб. Дослідження. Роль Національної поліції у реагуванні та запобіганні самогубствам серед ветеранів та ветеранок. Київ : Ветеран Хаб, 2024. 80 с. URL: https://veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-_-rol-natsionalnoi-politsii-u-reahuvanni-ta-zapobihanni-samohubstvam-sered-veteraniv-ta-veteranok-_-veteran-khab-1.pdf.

[69] VA.gov | veterans affairs. Patient Care Services Home. URL: https://www.patientcare.va.gov/caremanagement.asp.

Соціальні працівники VHA надають різноманітні клінічні програми, включаючи, але не обмежуючись, навігацію ресурсами, втручання у кризові ситуації, адвокацію, ведення справ, допомогу, втручання, пов'язані з психічним здоров'ям, лікування залежності від вживання психоактивних речовин та підтримку у зв'язку з нестабільністю житла та бездомністю. Якщо у ветерана виникнуть питання чи проблеми, соціальний працівник може допомогти або може направити ветерана до потрібного ресурсу для надання допомоги[70].

Transition and Case Management (TCM) гарантує, що перехідні військовослужбовці та ветерани отримають необхідну допомогу та підтримку під час переходу від військового до цивільного життя. Співробітники TCM служать досвідченими навігаторами, щоб допомогти військовослужбовцям і ветеранам підключатися до VA та ресурсів громади, а також до служб управління справами, коли це необхідно[71].

У Канаді питаннями ветеранів та ветеранок займається Міністерство у справах ветеранів (Veterans Affairs Canada).

Характерною рисою системи опіки ветеранами та ветеранками в країні є тісна співпраця зі Збройними силами (Canadian Armed Forces). Наприклад, у Збройних силах існує програма психологічної підготовки до звільнення зі служби і фактичного переходу до цивільного життя[72].

Мандат Управління у справах ветеранів Канади полягає у підтримці благополуччя ветеранів та їхніх сімей, а також у сприянні визнанню та пам'яті про досягнення та жертви тих, хто служив Канаді під час війни, військових конфліктів і миру. Для виконання цього мандату Департамент зосереджується на своїх чотирьох основних ролях:

---

[70] VA.gov | veterans affairs. VHA Social Work Home. URL: https://www.socialwork.va.gov/

[71] VA.gov | veterans affairs. VA.gov Home | Veterans Affairs. URL: https://www.va.gov/POST911VETERANS/About_Post_911_TCM.asp

[72] Чабарай Г. На чужих помилках. Світовий досвід адаптації ветеранів. *Український Тиждень*, 17 листопада 2017. URL: tyzhden.ua/na-chuzhykh-pomylkakh-svitovyj-dosvid-adaptatsii-veteraniv.

1.Забезпечувати лідерство як борець за ветеранів, а також керувати та координувати необхідні пільги та послуги; через Уряд Канади чи в партнерстві з провінційними та громадськими програмами та неурядовими організаціями.

2.Допомагати ветеранам отримати доступ до підтримки та послуг, яких вони потребують, від усіх рівнів влади та громади в цілому, а також зберігати провідну роль у догляді та підтримці всіх ветеранів та їхніх родин.

3.Прислухатися до пропозицій ветеранів, їхніх представників і зацікавлених сторін, щоб керувати роботою та дослідженнями, і прагнути розробити та реалізувати програми, які відповідають сучасним та змінним потребам ветеранів та їхніх родин.

4.Залучати канадців різного віку до віддання данини пам'яті ветеранам і тим, хто загинув під час служби, гарантуючи, що спадщина їх величезного внеску в мир і свободу буде збережена для майбутніх поколінь.

Управління у справах ветеранів Канади виконує свої повноваження та роль, надаючи такі програми, як допомога по інвалідності, фінансова допомога, реабілітація, пенсії, підтримка освіти та навчання. Департамент також працює над вшануванням досягнень і жертв канадців під час війни, військових конфліктів і миру[73].

Одним із пріоритетних напрямків діяльності Міністерства у справах ветеранів є підтримка психічного здоров'я ветеранів та ветеранок у співпраці з закладами охорони здоров'я Канади.

Перехід до цивільного життя може бути проблемою, особливо, якщо йдеться про серйозну травму чи хворобу. Коли завдання занадто складне, щоб впоратися поодинці, допомога кейс-менеджера може допомогти.

Якщо ветерани чи члени їх родин зіткнулися зі складними проблемами, вони можуть отримати послуги з управління справами (кейс менеджмент). Це спільний процес між заявником, керівником справи та групою управління справами. Його мета – визначити потреби, встановити цілі та створити план,

[73] Veterans affairs canada - palliser primary care network. Palliser Primary Care Network. URL: https://www.palliserpcn.ca/local-resources/veterans-affairs-canada/

який допоможе досягти найвищого рівня незалежності, здоров’я та благополуччя.

Послуги з ведення справ (кейс менеджмент) можуть включати: постійне погіршення фізичного або психічного здоров'я; фінансова невизначеність; житлові питання; сімейний стрес; соціальна ізоляція; зловживання активними речовинами або проблеми з залежністю.

Разом з клієнтом кейс-менеджер розробляє план, який визначає інформацію та послуги, необхідні для досягнення цілей клієнта.

Послуги, визначені у плані, можуть включати лікарів, медсестер, психологів, фізіотерапевтів, ерготерапевтів, спеціалістів з професійної реабілітації та інших постачальників послуг, які можуть допомогти у досягненні цілей. Протягом усього терміну дії плану, кейс-менеджер перевіряє прогрес клієнта шляхом координації між ним, його медичними працівниками та іншими постачальниками послуг і допомагає коригувати план, якщо це необхідно.

За послугами кейс-менеджменту ветеран може звернутися і на етапі, коли лише готується залишити службу, і тоді, коли вже звільнився та якщо вважає, що йому чи його родині можуть бути корисні послуги з ведення справ[74].

Отже, з досліджень бачимо, що підтримка ветеранів з використанням інструментів кейс-менеджменту актуальна для розвинених країн і продовжує вивчатися та вдосконалюватися.

Законодавство в Україні складне й багаторівневе. Не є виключенням і сфера інтересів ветеранок і ветеранів. Відповідно до ст. 17 Конституції України, держава забезпечує соціальний захист своїх громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. Конституція України має найвищу юридичну силу. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Пряма дія

[74] Case management | veterans affairs canada. Language selection | Veterans Affairs Canada. URL: https://www.veterans.gc.ca/en/mental-and-physical-health/case-management.

норм Конституції України означає, що ці норми застосовуються безпосередньо. Законами України та іншими нормативно-правовими актами можна лише розвивати конституційні норми, а не змінювати їх зміст.

Сферу захисту прав ветеранок і ветеранів в Україні регулює Закон «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», прийнятий 22 жовтня 1993 року за №3551–XII. Указаний Закон неодноразово зазнавав змін, які вносилися у зв'язку з необхідністю введення нових статусів та адаптації законодавчих норм до умов сьогодення, коли вже понад десять років Україна захищає свій суверенітет та незалежність від протиправних посягань рф. Цей закон визначає правовий статус ветеранів війни, забезпечує створення належних умов для їхнього життєзабезпечення, сприяє формуванню в суспільстві шанобливого ставлення до них. На його виконання є велика кількість підзаконних нормативно-правових актів, завдання яких – реалізація норм закону[75].

В Україні є значна кількість законів та підзаконних актів, які гарантують права і пільги учасникам бойових дій та особам з інвалідністю внаслідок війни, а саме: пільги на оплату комунальних послуг та безоплатний проїзд, право на пільгову пенсію та спеціальна допомога по безробіттю, гарантії працевлаштування та виплати військовослужбовцям, тощо. Разом з тим всі вони мають різне відомче підпорядкування та періодично змінюються та доповнюються, що спричиняє певні складності під час звернення по допомогу та за отриманням послуг. Також відсутня загальнодержавна політика інформування ветеранів війни про можливості отримання пільг та послуг, також лише розробляється та починає впроваджуватися єдиний інформаційний ресурс, де можна буде отримати загальну інформацію, алгоритми дій та контакти відповідних державних установ, що відповідають діючим нормативно-правовим документам.

[75] Аналітичний звіт. Соціальний захист ветеранок і ветеранів, аналіз наявних стандартів, огляд європейських практик і напрацювання рекомендацій / А. Бєлошенко та ін. ; ред. В. Лавренюк. 62 с. URL: https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/doslidzhennya_soczzahyst_2024-1.pdf.

У цей час Україні реалізується велика кількість державних та громадських ініціатив, що спрямовані на соціально-психологічну підтримку ветеранів, сприяють у працевлаштуванні, навчанні, започаткуванні власного бізнесу тощо. Реалізуються проєкти і програми, які можуть допомогти інтегрувати військовий досвід у цивільне життя, забезпечують можливість навчання та отримання грошової допомоги для відкриття власного бізнесу. Проте, комплексного підходу до організації підтримки та допомоги ветеранам війни в час їх реінтеграції до цивільного життя немає, а ініціативи, що є часто не скоординовані. Безсистемний підхід, розрізненість ресурсів, і часто не належний рівень поінформованості ускладнює доступ ветеранам війни до одержання необхідної юридичної, психологічної, соціальної чи фінансової допомоги.

Міністерство у справах ветеранів України це головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері соціального захисту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей таких осіб і членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України державна ветеранська політика). Діяльність Мінветеранів полягає у створенні в Україні ефективної системи переходу військовослужбовців від військового до цивільного життя, яка може включати психологічну та медичну реабілітацію захисників, отримання ними освіти, перекваліфікацію та допомогу в працевлаштуванні, соціальну підтримку, забезпечення житлом ветеранів та членів їхніх сімей, а також родин загиблих Захисників. Досягнення першочергових задач здійснюється на самперед через розробку проєктів законів та інших нормативно-правових актів із питань, що належать до компетенції Міністерства, а також під час реалізації різноманітних проєктів та заходів[76].

[76] Tilikina N., Piesha I. Public veteran policy of ukraine and ways of providing of her efficiency. Electronic scientific publication "public administration and national security". 2023. No. 5(35). URL: https://doi.org/10.25313/2617-572x-2023-5-8984

У публічному просторі активно обговорюється питання про відсутність комплексної ветеранської політики, яка могла б охопити усі сфери життя ветеранів та ветеранок, була б ефективною при їх реінтеграції до цивільного життя, передбачала б узгоджені та спільні дії різних профільних органів державної влади, зокрема, щодо формування політик, за які вони несуть відповідальність. Одне з важливих, це питання, що стосується соціальної політики, тому що важливо, аби програми та заходи соціальної політики передбачали допомогу у вирішенні актуальних потреб та запитів ветеранів та ветеранок та, при необхідності, могли забезпечити їх.

Система соціального захисту передбачає дві основні складові: перша, що стосується виплат, пільг та інших видів матеріального забезпечення для ветеранів та ветеранок, друга – стосується соціальних послуг. Дискусії, що проводяться в публічній сфері, соціальні та юридичні дослідження, які проводяться, більше сфокусовані власне на першій складовій. Так, підсвічуються питання, чи достатні наявні можливості, чи відповідають розміри виплат реальним потребам людей, чи доступні можливості отримати те, що гарантоване у нормативно-правових актах тощо. Варто зазначити, що разом із матеріальною та фінансовою підтримкою повинна бути підтримка, яка б допомогла людині впоратися із складнощами, повернутися до гідного рівня життя та повернути собі можливість самостійно задовольняти свої нагальні потреби, а також підтримка, що зможе компенсувати втрачені людиною можливості, щоб самостійно здійснювати певні дії, зможе допомогти їй підтримувати не лише матеріальну сторону життя на достатньому рівні. Саме така підтримка може бути надана за допомогою соціальних послуг[77].

Закон «Про соціальні послуги»[78] – це основний нормативний акт, що регулює сферу надання соціальних послуг, визначає права та обов’язки

[77] Ломоносова Н., Хелашвілі А., Назаренко Ю. Соціальні послуги для ветеранів та ветеранок у громадах: виклики та потреби. 2024. 130 с. URL: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/soczposlugy_digital.pdf
[78] 16. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

надавачів, отримувачів а також органів місцевої та центральної влади у сфері надання соціальних послуг. Чинна редакція закону вступила у дію з початку 2020 р. і також втілює основні засади реформи соціальних послуг, що триває у країні крайні роки.

У цьому Законі[79] соціальна послуга визначається як дія, що має три можливі спрямування: це профілактика складних життєвих обставин, тобто, запобігання їх виникненню або ж потраплянню особи або сім'ї в такі обставин (послуги соціальної профілактики); сприяння подолання особою або сім'єю таких обставин (послуги соціальної підтримки); мінімізацію їхніх негативних наслідків для особи або сім'ї, які в них перебувають, тобто підтримку їхньої життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду (послуги соціального обслуговування).

Так, розуміння соціальних послуг у законодавстві, що діє невіддільно поєднане із таким явищем, як складні життєві обставини (СЖО). Відповідно до закону, це такі обставини, що «негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа та/або сім'я не може подолати самостійно».

Перелік соціальних послуг, їхній короткий опис та строки надання, а також перелік категорій отримувачів цих послуг містяться у Класифікаторі соціальних послуг, який був затверджений Постановою КМУ від 23.06.2020 № 429[80]. Діюча редакція класифікатора містить 43 соціальні послуги. Ст. 17 Закону «Про соціальні послуги» передбачає, що надання соціальних послуг повинно відбуватися відповідно до затверджених Міністерством соціальної політики (Мінсоцполітики) державних стандартів надання кожної послуги. Загальні положення щодо встановлення державних стандартів, які передбачені Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»[81]. У державному стандарті соціальних послуг встановлені вимоги

[79] Там само
[80] Про затвердження Класифікатора соціальних послуг : Наказ М-ва соц. політики України від 23.06.2020 № 429 : станом на 29 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text
[81] Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 № 2017-III : станом на 26 черв. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text

щодо забезпечення достатньо необхідного рівня доступності соціальних послуг на кожному етапі їх надання, а також визначаються зміст та об'єм, норми та нормативи, умови і порядок надання соціальних послуг, а також показники їхньої якості. Загалом зараз існує 29 таких державних стандартів. Бачимо, що існують вони не для всіх соціальних послуг, що зазначені у Класифікаторі.

Законодавство в Україні передбачає, що надавачами соціальних послуг можуть бути установи різної організаційно-правової форми, тобто як державні та комунальні підприємства, установи та заклади, що утворені відповідними органами влади, так і недержавні підприємства, установи, організації, громадські об'єднання, благодійні, релігійні організації, а також фізичні особи-підприємці та фізичні особи, що можуть надавати соціальні послуги з догляду без здійснення підприємницької діяльності. Соціальні послуги можуть також надаватися в установах, що мають інший профіль діяльності як свій основний. До прикладу, комунальні неприбуткові підприємства у сфері охорони здоров'я можуть надавати деякі соціальні послуги, наприклад, послуги зі стаціонарного догляду та інші. Зауважимо, що надавачами соціальних послуг відповідно до законодавства можуть бути лише ті установи, які включені до розділу «Надавачі соціальних послуг» Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг[82]. Для цього вони повинні відповідати критеріям діяльності надавачів соціальних послуг, що передбачені Постановою КМУ № 185 «Про затвердження критеріїв діяльності надавачів соціальних послуг» від 3 березня 2020 року[83].

Базові соціальні послуги, що передбачені у ст. 16 п. 6 Закону «Про соціальні послуги», особа або сім'я, що їх потребує, має право одержати їх максимально близько до місця свого проживання або навіть вдома. Реалізацію цього права, у відповідності до чинного законодавства, повинні забезпечувати

[82] Міністерство соціальної політики України. Реєстр надавачів соціальних послуг – Міністерство соціальної політики України. Міністерство соціальної політики України. URL: https://www.msp.gov.ua/content/reestr-nadavachiv-socialnih-poslug.html

[83] Про затвердження критеріїв діяльності надавачів соціальних послуг : Постанова Каб. Міністрів України від 03.03.2020 № 185 : станом на 18 трав. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-2020-п#Text

виконавчі органи місцевого самоврядування у громаді. Тож надання базових соціальних послуг має бути розвиненим та бути доступним у громаді, у відповідності до актуальних потреб населення громади, яке в ній проживає. Це відображає перерозподіл повноважень між місцевими та центральними органами влади у сфері соціального захисту, який відбувся як наслідок децентралізації. Для того, щоб реалізувати покладені на громади повноваження у структурі ОМС повинен бути створений відповідний структурний підрозділ[84].

Варто зауважити, що кейс-менеджер має здійснювати облік соціальної роботи з сім'ями та особами, які перебувають у складних життєвих обставинах. Досвід отримання соціальних послуг є важливою інформацією для фахівців, які надають допомогу, а саме в якій складній ситуації перебувала особа чи сім'я раніше, скільки часу це тривало, які соціальні послуги вона отримала, чи залишається потреба в цих послугах, якщо надання їх не завершено.

Щодо цього також можна додати, що у 2023 р. у кількох областях, а саме у Вінницькій, Дніпропетровській, Полтавській та Черкаській – тривало бета-тестування системи електронного кейс-менеджменту. 27 вересня цього року (2024) міністерка соціальної політики України Оксана Жолнович анонсувала запуск соціального веб-порталу електронних послуг Мінсоцполітики[85]. В особистому кабінеті порталу можна буде подавати онлайн заяву на отримання певних соціальних послуг. На сайті Міністерства соціальної політики України зазначається, що електронний кейс-менеджмент допоможе оптимізувати роботу соціальних працівників та забезпечить системний та оптимальний підхід до організації надання соціальних послуг вразливим категоріям населення та особам чи сім'ям, які опинились у складних життєвих обставинах. Людина зможе сама обирати соціальні послуги, щоб вирішити

[84] Ломоносова Н., Хелашвілі А., Назаренко Ю. Соціальні послуги для ветеранів та ветеранок у громадах: виклики та потреби. 2024. 130 с. URL: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/soczposlugy_digital.pdf

[85] Radware captcha page. Radware Captcha Page. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/zapratsiuvav-sotsialnyi-portal-minsotspolityky-vidteper-ukraintsi-mozhut-podavaty-onlain-zaiavy-na-sotsialni-posluhy

свою ситуацію, коли матиме чітке уявлення про весь перелік ресурсів, що наявні у громаді. Ця нова система покликана допомогти ефективніше співпрацювати з кейс-менеджером та дасть змогу обирати кращі рішення для вирішення кризових питань.

У презентації Міністерства соціальної політики (МСП) наголошують на таких особливостях електронного кейс-менеджменту (ЕКМ):

- ЕКМ вбудований в ЄІССС МСП;
- ЕКМ дозволяє провести оцінку потреб людини, побачити її «соціальну історію», підвантажуючи інформацію з існуючих реєстрів МСП, а в перспективі – і з інших секторів;
- ЕКМ надає доступ до наявних ресурсів на рівні громади, регіону, країни (зараз це Реєстр надавачів соціальних послуг, дашборди по протезуванню та інші);
- у кабінеті кейс-менеджер може відслідковувати основні результати роботи з родиною та оцінювати результат. Система містить підказки по наданню необхідних клієнту послуг. В перспективі система має дозволити спільну роботу з представниками інших секторів та обмін інформацією і таке інше;
- в кабінеті отримувача клієнт буде залученим з самого початку ведення випадку; може бачити всі види підтримки, що пропонуються та оцінювати їх результативність; бачити покроковий план для своїх дій та дотримуватися його;
- справа кожного клієнта зберігається в системі та підтримка залишиться сталою навіть після зміни соціального працівника або/та місця проживання родини чи інших обставин в житті родини;
- система дасть можливість незалежного моніторингу якості наданої послуги з боку керівників надавачів соцпослуг чи НССУ[86].

[86] Кейс-менеджмент в наданні соціальної підтримки ветеранам та їх родинам. URL: https://www.dszn-zoda.gov.ua/sites/default/files/loadfiles/keys-menedzher_v_nadanni_socialnoyi_pidtrymky_veteraniv.pdf

Загалом система покликана спростити роботу фахівців (кейс-менеджерів) та зберегти історію взаємодії з клієнтами для покращення супроводу.

Зараз система соціальних послуг в Україні перебуває у стані реформування, основним нормативним підґрунтям до якого став Закон «Про соціальні послуги»[87] у діючій редакції, що вступила в силу на початку 2020 року. За ці чотири роки були підготовлені багато важливих нормативних актів, що покликані сприяти здійсненню реформи, а також її узгодженню з діючою реформою територіально-адміністративного устрою. У процесі впровадження – основні компоненти цифрової ЄІССС[88]. Був розроблений та затверджений Класифікатор соціальних послу[89], оновлена та розроблена велика кількість державних стандартів надання соціальних послуг. Окрім цифровізації сфери, серед першочергових напрямів роботи центральних органів влади у сфері соціальної політики можна видстежити два інших напрями: це напрям підтримки запровадження нових механізмів фінансування соціальних послуг та можливість залучати недержавних надавачів, а також напрямок, що стосується розробки та впровадження нових соціальних послуг. Часто це відбувається під час пілотування відібраних ідей у окремих громадах. В рамках дослідження «Соціальні послуги для ветеранів та ветеранок у громадах: виклики та потреби»[90] , що було проведено незалежним аналітичним центром Cedos на замовлення правозахисного центру для військовослужбовців «Принцип», були досліджені пілотні проекти в кількох громадах.

Експериментальний проєкт щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя

---

[87] Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

[88] Radware captcha page. Radware Captcha Page. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/tsyfrovyi-rozvytok-iedynoi-informatsiinoi-systemy-sotsialnoi-sfery-iaki-zminy-ukhvalyv-uriad

[89] Про затвердження Класифікатора соціальних послуг : Наказ М-ва соц. політики України від 23.06.2020 № 429 : станом на 29 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text

[90] Ломоносова Н., Хелашвілі А., Назаренко Ю. Соціальні послуги для ветеранів та ветеранок у громадах: виклики та потреби. 2024. 130 с. URL: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/soczposlugy_digital.pdf

(Реалізується на підставі Постанови КМУ № 652 «Про реалізацію експериментального проекту щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя» від 19 червня 2023 року) координується Міністерством у справах ветеранів. Мета даного проєкту в тому, щоб виробити і відпрацювати механізми надання послуги з підтримки в час переходу від військової служби до цивільного життя ветеранам і ветеранкам війни, членам їхніх родин, членам сімей загиблих ветеранів і ветеранок війни та загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України, а також військовослужбовцям і військовослужбовицям, які брали безпосередню участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, та були звільнені з військової служби, у визначеному законом порядку.

Проєкт впроваджувався у 10 областях та у та місті Києві. Були задіяні області Вінницька, Дніпропетровська, Львівська, Миколаївська, Закарпатська, Київська, Сумська, Полтавська та Харківська. Ідея проєкту полягала в тому, щоб забезпечити ветеранів та ветеранок індивідуальними помічниками, які могли б сприяти у їхній адаптації до цивільного життя, могли б виступати посередниками при спілкуванні з органами влади, також могли б сприяти захисту прав та отриманню соціальних гарантій та послуг, гарантованих державою. Помічник ветерана мав функції в допомозі з працевлаштуванням та пошуком можливостей для перекваліфікації чи підвищенні кваліфікації, повинен інформувати щодо діючих державних програм підтримки для ветеранів та ветеранок та можливості отримати доступні соціальні гарантії та послуги з психологічного здоров’я, супроводжувати у їх отриманні, допомогати з пошуком житла, надавати допомогу під час оформлення документів.

Інший експериментальний проєкт щодо запровадження комплексної соціальної послуги формування життєстійкості реалізується на підставі Постанови КМУ №1049 від 03 жовтня 2023 року «Про реалізацію експериментального проекту із запровадження комплексної соціальної

послуги з формування життєстійкості»[91] Мінсоцполітики до 31 грудня 2024 року в межах бюджетних асигнувань на відповідний період, передбачених за бюджетною програмою 2501530 «Соціальний захист громадян, які потрапили у складні життєві обставини»[92], який координується Мінсоцполітики. По-перше, цей проєкт пілотує новий підхід до фінансування соціальних послуг, що відбувається шляхом проведення конкурсу серед надавачів соціальних послуг. За результатами цього конкурсу з переможцями укладаються договори про забезпечення надання соціальної послуги формування життєстійкості. Відповідальний за це Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю, а фінансування надходить з державного бюджету. Також іншими учасниками цього експериментального проєкту є самі громади, які мають бути готовими виділити приміщення, що перебуває у власності громади, яке є вільним та придатним для використання і не передбачає великих вкладень під час забезпечення доступності та безбар'єрності.

У рамках даного пілотного проєкту у громадах, що були відібрані, за рахунок залучених коштів буде забезпечене облаштування Центрів Життєстійкості, оплата адміністрування та надання послуг (керівника, адміністратора, кейс-менеджера, координаторів для роботи з надавачами соціальних послуг, що будуть відібрані під час реалізації проєкту та з волонтерами у Центрах Життєстійкості протягом 12 місяців; передбачені навчання та супервізія для працівників та надавачів соціальних послуг та методична підтримка. По–друге, цей пілотний проєкт покликаний визначити зміст, обсяг та порядок надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості, що мала би сприяти на території громади:

– підтримувати психічне здоров'я населення та знизити загальний рівень стресу та тривожності;

---

[91] Про реалізацію експериментального проекту із запровадження комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості : Постанова Каб. Міністрів України від 03.10.2023 № 1049 : станом на 12 черв. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-п#Text

[92] Про затвердження Порядку використання коштів державного бюджету на розвиток системи соціальних послуг : Постанова Каб. Міністрів України від 22.12.2023 № 1352 : станом на 8 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1352-2023-п#Text

– сприяти адаптації осіб та сімей до кризових ситуацій, що спричинені, наприклад веденням воєнних дій, тимчасовою окупацією, проявами насильства, порушеннями прав людини та інше);

– виробленню навичок протистояти стресам. Стресостійкість визначається як «комплекс особистісних якостей, що дає можливість зменшити певні інтелектуальні, вольові та емоційні навантаження без особливо шкідливих наслідків для власного здоров'я, інших людей та професійної діяльності»;

– запобіганню психологічної травматизації та зменшення ризиків психологічної ретравматизації;

– забезпечення комплексного підходу при наданні соціальних послуг особам та сім'ям, які перебувають у СЖО та/або належать до вразливих груп населення;

– сприяти зміцненню родинних та сімейних зв'язків;

– підтримувати зміцнення та координацію волонтерського руху;

– підвищувати рівень соціальної згуртованості в громаді.

Наступний експериментальний проєкт щодо участі соціального працівника в мультидисциплінарних реабілітаційних командах. За інформацією Міністерства охорони здоров'я (МОЗ)[93] у пілотному проєкті беруть участь чотирнадцять медичних закладів по Україні. До роботи реабілітаційних команд у цих закладах були залучені соціальні працівники. Мета даного проєкту полягає в тому, щоб сприяти покращенню можливості отримувати соціальні послуги паралельно з медичними. Функції соціального працівника в мультидисциплінарній команді в тому, щоб виявити складні життєві обставини людини та допомогти у плануванні необхідної допомоги, відновленні втрачених чи зруйнованих документів, інформувати щодо системи соціального захисту, супроводжувати під час проходження військово-лікарської комісії (ВЛК) та медико-соціальної експертизи (МСЕК), сприяти

[93] URL: https://moz.gov.ua/article/news/pacientiv-jaki-prohodjat-reabilitaciju-zabezpechatdopomogoju-socialnogo-pracivnika

отриманню безоплатної правової допомоги, послуг центру зайнятості, дати можливість отримати послугу соціального супроводу на робочому місці. Соціальний працівник також може надавати першу психологічну допомогу, послуги з посередництва інтересів та соціальної адаптації. На сайті МОЗ зазначається, соціальні працівники та працівниці, що залучені до проєкту, пройшли додаткове навчання, яке стосувалося вироблення навичок психосоціальної підтримки пацієнтів з видимими та невидимими травмами війни, вчилися методам мотиваційного консультування та етичної комунікації, познайомилися з основами юридичного супроводу під час оформлення допомоги та формування запитів.

Також розглядається експериментальний проєкт щодо програми соціального відновлення для військовослужбовців, військовослужбовиць та їхніх родин. На сайті Мінсоцполітики є інформація про завершення пілотування цього проєкту та зазначається, що «Мінсоцполітики та Міноборони України успішно реалізували пілотування програми декомпресії та соціальної підтримки для військовослужбовців і їхніх близьких»[94]. Даний проєкт пілотували у Полтавській, Львівській та Хмельницькій областях. Міністерка соціальної політики озвучила під час форуму «Реабілітація ветеранів та військовослужбовців: основні виклики для України» інформацію про області, які брали участь, а також про тривалість відпочинку[95]. Проєкт був реалізований спільно з Мінсоцполітики та Міністерством оборони України (Міноборони). У ньому брали участь 40 військовослужбовців, військовослужбовиць та членів їхніх родин. Ідея проєкту полягала у забезпеченні відпочинку протягом тижня для ветерана та його сім'ї, що супроводжувався командою фахівців та фахівчинь, що складалася з психологів, соціальних педагогів, кейс-менеджерів, юристів та фізіотерапевтів. Команда фахівців працювала над психологічним та фізичним

[94] Міністерство соціальної політики україни. Міністерство соціальної політики України. URL: https://www.msp.gov.ua/news/22758.html
[95] Міністерство соціальної політики України. 2023. URL: https://www.msp.gov.ua/news/22952.html

відновленням ветеранів, що сприяло їх адаптації до цивільного життя та налагодженню взаємостосунків з усіма членами сім'ї.

Також вартий уваги експериментальний проєкт щодо забезпечення соціального супроводу військових та їхніх сімей у військових частинах ЗСУ, який реалізується відповідно до Постанови КМУ від 3 жовтня 2023 року №1050 «Про реалізацію експериментального проекту із запровадження договірної форми надання соціальної послуги із соціального супроводу військовослужбовців та членів їх сімей у військових частинах (підрозділах) Збройних Сил»[96]. Проєкт реалізується Мінсоцполітики за участі військових частин (підрозділів) ЗСУ, перелік яких визначено у Міноборони. Мета даного проєкту полягає у створенні можливості для військовослужбовців, військовослужбовиць та членів їх родин отримати соціальну підтримку відразу після мобілізації, залучивши соціального працівника. До обов'язків цього соціального працівника буде належати надання консультацій щодо психосоціальної підтримки, як налагоджувати комунікацію в сім'ї, допомагати та супроводжувати під час мобілізації. Даний проєкт так само передбачає можливість закупляти послуги у приватних підприємців, юридичних осіб, громадських та благодійних організацій. До кінця 2023 р. планували та провели тестування проєкту у 5 військових частинах. До кінця 2024 року планувалося залучити не більше, ніж 35 військових частин.

Важливим є експериментальний проєкт щодо навчання соціальних працівників при територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки (ТЦК СП). За словами радниці Міністерки соціальної політики Наталії Кавецької, яка розповіла про проєкт на круглому столі «Програми з соціальної підтримки військових та перший досвід роботи помічників ветерана у громадах»[97], про те, що було організоване навчання для 500 працівників та працівниць ТЦК СП щодо надання соціальних послуг

[96] Про реалізацію експериментального проекту із запровадження договірної форми надання соціальної послуги із соціального супроводу військовослужбовців та членів їх сімей у військових частинах (підрозділах) Збройних Сил : Постанова Каб. Міністрів України від 03.10.2023 № 1050 : станом на 6 черв. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1050-2023-п#Text

[97] Кавецька Н. URL: https://www.msp.gov.ua/news/23007.html

військовослужбовцям і військовослужбовицям. У цьому навчанні взяли участь представники та представниці підрозділів ТЦК СП з різних регіонів України. Зараз Мінсоцполітики, Міноборони та ГО «Простір можливостей» працюють над розробкою шляхів посилення діяльності ТЦК СП.

Ще один з експериментальних проєктів про надання адміністративних послуг ветеранам і ветеранкам за принципом «єдиного вікна». Мінветеранів та Всеукраїнська асоціація Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП) організували навчання для працівників ЦНАПів про надання адміністративних послуг ветеранам і ветеранкам. Здебільшого, це навчання стосувалося виробленню механізмів та аналізу особливостей надання послуг, доступних для ветеранів і ветеранок, опановували навички взаємодії та комунікації під час надання послуг. У навчанні при реалізації проєкту взяли участь 1015 працівників та працівниць в онлайн та офлайн форматах[98]. Надалі вони будуть надавати послуги ветеранам і ветеранкам за принципом «єдиного вікна» і будуть відповідати за збір усіх необхідних довідок та документів. У межах проєкту провели координаційну зустріч керівників та керівниць ЦНАПів, що стосувалося організації роботи «єдиного вікна» для надання послуг ветеранам і ветеранкам[99].

Вартий окремої уваги експериментальний проєкт, що стосується створення інституту ветеранського кейс-менеджера. Пілотували проєкт при фінансовій підтримці Проєкту USAID «Економічна підтримка України» та ICAP Єднання. Організацією ГО «Простір можливостей» спільно з Мінсоцполітики було організоване пілотне навчання для того, щоб учасники опановували навички, що будуть необхідні для роботи кейс-менеджерами у справах ветеранів[100]. Здобули знання про юридичну систему та системи

---

[98] Ломоносова Н., Хелашвілі А., Назаренко Ю. Соціальні послуги для ветеранів та ветеранок у громадах: виклики та потреби. 2024. 130 с. URL: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/soczposlugy_digital.pdf

[99] Radware captcha page. Radware Captcha Page. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/minveteraniv-provelo-navchannia-dlia-1000-administratoriv-tsnapiv-shchodo-iakosti-nadannia-adminposluh-veteranam-ta-chlenam-ikhnikh-simei

[100] Міністерство у справах ветеранів | Мінветеранів та «Простір можливостей» спільно готуватимуть фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб. Міністерство у справах ветеранів. URL: https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/minveteraniv-ta-prostir-mozhlivostey-spilno-gotuvatimut-fahivtsiv-iz-suprovodu-veteraniv-viyni-ta-demobilizovanih-osib

соціальних послуг, навчилися визначати потреби, вправлялися у виробленні комунікаційних та адвокаційних навички, навичок ведення випадку. Ідея роботи кейс-менеджера полягає в тому, щоб такий фахівець вмів розробити індивідуальний план соціальної адаптації та реінтеграції для кожного ветерана та надавав йому всю необхідну інформацію, що сприятиме його успішній реабілітації.

У 2023 р. Мінветеранів ініційовано процедуру розроблення професійного стандарту за професією «Фахівець із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб». Це комплексний документ, що докладно описує трудові функції, ділянки роботи, а також різні рівні кваліфікації працівників. Професійний стандарт розроблено з метою запровадження в Україні професійного супроводу ветеранів й ветеранок війни, членів їхніх сімей та родин загиблих воїнів – на шляху переходу від військової служби до цивільного життя[101].

Метою діяльності за цією професією є надавати ветеранам війни, демобілізованим особам та членам їх сімей, членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членам сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України (далі разом – члени сімей загиблих (померлих)) послуги з підтримки переходу від військової служби до цивільного життя, визначати пріоритетні потреби клієнта та допомагати у пошуку найбільш оптимальних та ефективних інструментів при їх реалізації.

Описані такі функції, як трудові, до яких належать:

- організовувати та планувати роботи;

- виявляти осіб та сім'ї, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», та вести їх реєстр в адміністративно територіальній одиниці, зокрема в територіальній громаді;

[101] Міністерство у справах ветеранів | В Україні офіційно з'явилася професія "Фахівець із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб". Міністерство у справах ветеранів. URL: https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/v-ukrayini-oficijno-zyavilasya-profesiya-fahivec-iz-suprovodu-veteraniv-vijni-ta-demobilizovanih-osib

- проводити оцінювання потреб ветеранів війни, демобілізованих осіб, членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих);

- консультувати, інформувати з питань, що стосуються правової, психологічної допомоги; медичної реабілітації; соціальної, професійної адаптації; сприяти зайнятості; отриманню житла; забезпечувати розвиток спорту ветеранів війни та демобілізованих осіб; вшанування пам’яті ветеранів;

- співпрацювати з суб’єктами надання публічних (в тому числі й електронних публічних) послуг ветеранам та їх сім'ям;

- здійснювати супровід ветеранів війни, демобілізованих осіб, членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих), які потребують підтримки (допомоги);

- надавати первинну психологічну допомогу, що спрямованої на запобігання потраплянню у СЖО ветеранів війни і демобілізованих осіб та членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих);

- формувати пропозиції, що стосуються можливості удосконалення спроможності територіальних громад при задоволенні потреб ветеранів, активного залучення ветеранів до життя у територіальній громаді, використання їх потенціалу при розвитку територіальної громади, регіону та суспільства загалом.

Виконання перелічених функцій буде залежати від категорії фахівця[102].

Діяльність кейс-менеджерів залежить від організацій та програм, в яких вони працюють та визначається моделями кейс-менеджменту.

Якщо коротко описати функції кейс-менеджера, то туди входить:

- взаємодіяти з клієнтами та залучати їх до виконання планів;

- оцінювати потреби, ситуації, сильні та слабкі сторони клієнта;

- розробляти та впроваджувати індивідуальні плани кейс-менеджменту;

- моніторити як були надані послуги;

- оцінювати результати;

[102] Професійний стандарт «Фахівець із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб». Міністерство у справах ветеранів. URL: https://mva.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/_28.12.2023.pdf

- завершити роботу з випадком, коли реалізація індивідуального плану буде завершена або за інших визначених причин;

- вести відповідну необхідну документацію;

- взаємодіяти з організаціями та фахівцями, які надають послуги в громаді[103].

Для того, щоб якісно виконувати свої функцій кейс-менеджера, він повинен володіти необхідною кваліфікацією. Сюди входить повна вища освіта з відповідних напрямів підготовки («соціальна робота», «соціальна психологія», «соціальна педагогіка»); володіння знаннями та навичками кейс-менеджменту; достатній досвід роботи з визначеною групою клієнтів. Навчання з кейс-менеджменту можна пройти під час здобуття фахової освіти за спеціальністю «соціальна робота», або, якщо фахівці мають вищу освіти з інших напрямів, то – на курсах підвищення кваліфікації. Кейс-менеджер повинен володіти теоретико-методологічними знаннями у галузі соціальної роботи, зокрема щодо кейс-менеджменту, знати методи оцінки та досліджень, у своїй практичній діяльності повинен орієнтуватися на підхід, що базується на доказах; повинен володіти знаннями з профільного законодавства, знати місцеві та державні програми; мати навички та знання з психоедукації; вміти працювати в стресових умовах та володіти навичками комунікації й адвокаціїї з керівництвом місцевих громад; добре вміти працювати з відкритими та закритими базами даних. Усі перелічені знання він може отримати, під час здобуття вищої освіти у відповідній галузі та під час проходження практики в соціальних інституціях.

Відповідно до Постанови «Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб»[104], організація професійної підготовки фахівців із супроводу та підвищення їх кваліфікації здійснюється в закладах вищої освіти, кваліфікаційних центрах,

---

[103] Гусак Н. Є. Кейс-менеджмент внутрішньо-переміщених осіб : методичні рекомендації. Авт.-упоряд. Гусак Н. Є. ; наук. ред. Савчук О. М. ; літ. ред. Дума Л. П. 62 с. С.14

[104] Деякі питання забезпечення інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя : Постанова Каб. Міністрів України від 02.08.2024 № 881 : станом на 26 жовт. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/881-2024-п#Text

акредитованих Національним агентством кваліфікацій, центрах ветеранського розвитку, утворених на базі закладів вищої освіти, відповідно до типової освітньої програми підготовки та типової освітньої програми підвищення кваліфікації за напрямом «Фахівець із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб»[105].

Зазначається, що фахівці із супроводу зобов'язані один раз на три роки підвищувати свою кваліфікацію. Підвищення кваліфікації фахівців із супроводу може здійснюватися шляхом неформальної та формальної освіти.

Так як експериментальний проєкт запровадження помічників ветеранів був завершений і не всі помічники були працевлаштовані, у Постанові зазначається, що на посаду фахівця із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб може бути працевлаштована особа, яка отримала документ про підвищення кваліфікації в рамках реалізації експериментального проекту щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя. За умовами проєкту помічниками могли стати самі ветерани й ветеранки та також члени їхніх сімей та родин полеглих воїнів. Ця умова була вилучена з вимог до фахівців із супроводу ветеранів, хоч і зазначається, що за умови рівних результатів проходження кандидатами відбору на посаду фахівця із супроводу перевага буде надаватися кандидату, який має статус ветерана війни або особи, яка має особливі заслуги перед Батьківщиною, або постраждалого учасника Революції Гідності, або члена сім'ї загиблого (померлого) ветерана війни, або члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи загиблої (померлої) Захисниці України та перебуває на обліку в Реєстрі. Приналежність кандидата до однієї з категорій осіб, – зазначається у Постанові, є додатковою, але не виключною

[105] Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : Постанова Каб. Міністрів України від 18.10.2024 № 1205. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1205-2024-п#Text

перевагою, так як головним пріоритетом під час відбору кандидатів на посаду фахівця із супроводу є їх професійні якості[106].

Отже, заходи з підтримки ветеранів та членів їх родин будуть здійснюватися фахівцями із супроводу, забезпечуючи надання комплексної допомоги (комплексу дій) у різних сферах, сприятимуть організаційному вирішенню питань при наданні правової, соціальної, психологічної допомоги, публічних (електронних публічних), соціальних, медичних, реабілітаційних, освітніх та інших послуг, надаючи допомогу в оформленні документів про забезпечення житлом, земельними ділянками, з питань зайнятості, в тому числі під час отримання грантової підтримки на розвиток підприємницьких ініціатив, надаватимуть допомогу при виникненні питань про участь у спортивних змаганнях, при здійсненні заходів з фізкультурно-спортивної реабілітації. Зазначається, що при цьому першочергово, відповідно з Порядком, заходами з підтримки будуть забезпечуватися особи з інвалідністю внаслідок війни.

Якщо ж особи звертаються з питаннями про забезпечення соціальних гарантій, наприклад, що стосується виплат державних соціальних допомог, надання соціальних послуг, то фахівець із супроводу повинен звернутися до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення відповідної громади за задекларованим чи зареєстрованим місцем проживання, місцем звернення осіб (з урахуванням потреб осіб відповідно до законодавства).

Заходи з підтримки повинні надаватися на безоплатній основі, та враховувати наступні принципи:

- інтегрований підхід, що передбачатиме узгодження, координацію функцій і заходів суб’єктів різних рівнів управління для реалізації комплексного і економічно вигідного підходу до розв’язання проблемних ситуацій, запобігання чи усунення соціальних ризиків та вразливості;

[106] Деякі питання забезпечення інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя : Постанова Каб. Міністрів України від 02.08.2024 № 881 : станом на 26 жовт. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/881-2024-п#Text

- індивідуальний підхід, що має враховувати гідне ставлення до раси, національності, культури, віросповідання, віку, статі, інших індивідуальних особливостей та потреб осіб, що звертаються за допомогою;
- територіальна доступність, що значить оперативне забезпечення здійснення якісних заходів з підтримки за задекларованим чи зареєстрованим місцем проживання осіб або місцем їх фактичного проживання;
- інформаційна доступність передбачає поширення достовірної та повної інформації про наявні форми та зміст заходів з підтримки;
- принцип дотримання конфіденційності означає нерозголошення отриманої конфіденційної інформації та передбачає вжиття заходів до захисту персональних даних, у відповідності з вимогами до Законів України «Про інформацію»[107], «Про захист персональних даних»[108].

Для роботи з ветеранами та членами їх родин в Україні кейс-менеджер додатково повинен бути обізнаним в питаннях державної ветеранської політики, знати особливості надання першої психологічної допомоги, мати знання з основ законодавства щодо ветеранів та членів їх родин в Україні[109], володіти інформацією, що стосується ситуації з ветеранами та членами їх родин в Україні, їхніх основних проблем та потреб на кожному з етапів переходу від військового до цивільного життя[110]. В процесі роботи у кейс-менеджера можуть виникати ситуації, щодо яких у нього не має відповідних знань та навичок практичної роботи. В таких ситуаціях кейс-менеджер може звернутися до свого супервізора, поглибити теоретичні знання з конкретної теми, звернутися за допомогою до більш кваліфікованих фахівців у даному напрямі роботи. Для ефективного виконання своєї основної діяльності кейс-менеджеру необхідно проходити регулярну супервізію у сфері своєї

---

[107] Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text

[108] Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI : станом на 27 квіт. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

[109] Міністерство у справах ветеранів. Нормативно-правова база. Міністерство у справах ветеранів. URL: https://mva.gov.ua/pro-ministerstvo/category/199-normativno-pravovi-zasadi-diyalnosti/normativno-pravova-baza-1

[110] Костина І., Скороход К., Братусь Я. ШЛЯХ ВЕТЕРАНІВ ТА ВЕТЕРАНОК. Дослідження про досвід війни і повернення до цивільного життя / ред. А. Бідонько. Київ. 237 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1gSlkhpMoJHDFNgO6FV0o-y6oA99ieq6a/view

практичної діяльності та підвищувати кваліфікацію через самоосвіту та/або на курсах підвищення кваліфікації.

Висновки

Оскільки Україна прагне покращити свою ветеранську політику, міжнародні приклади можуть служити цінним досвідом як побудувати системи пільг та послуг. Можливість адаптація моделі, яка б об’єднувала як спеціалізовані послуги для унікальних фізичний та психологічних потреб, так і комплексну підтримку суспільства, була б дуже корисною. Значно покращити процес реінтеграції українських ветеранів може приділення уваги до догляду за психічним здоров’ям, особливо при таких станах, як посттравматичний стресовий розлад.

У розділі розглянуто правові основи державного регулювання діяльності кейс-менеджера з ветеранами та членами їх родин, проте варто додати, що це далеко не повний перелік законів та підзаконних актів, які покликані забезпечити діяльність кейс-менеджерів. Різні соціальні інституції у своїй діяльності використовують постанови, якими затверджуються типові положення про їхню діяльність. Надаючи соціальні послуги, важливо дотримуватися відповідних стандартів надання соціальної послуги, які затверджуються наказами Міністерства соціальної політики. Правове поле здійснення соціальної роботи з сім'ями, котрі перебувають у складних життєвих обставинах, багате нормативними актами, які покликані захищати різні категорії сімей та осіб, які можна віднести до складних життєвих обставин.

З’ясовано, що метою діяльності кейс-менеджера з супроводу ветеранів та членів їх родин є надавати ветеранам війни, демобілізованим особам та членам їх сімей, членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членам сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України послуги з підтримки переходу від військової служби до цивільного життя, визначати пріоритетні потреби клієнтів та допомогти у пошуку найбільш оптимальних та ефективних інструментів для їх реалізації. Розглянуто функції кейс-

менеджера та вимоги до його кваліфікації, враховуючи результати реалізації пілотних проєктів.

Попри те, що на державному та регіональному рівні впроваджуються різні програми, націлені на допомогу та підтримку ветеранів та членів їх родин, одним із викликів у наданні соціальних послуг залишається недостатнє інформування громадян про їх існування та можливість отримання. Наявними є приклади перенаправлення від інших установ та інституцій. Низькою є обізнаність учасників про самі послуги, про порядок звернення та отримання цих послуг, незнання прав отримувачів та можливість оскарження, тощо. Під час проведення опитування в межах дослідження щодо розвитку соціальних послуг під час війни, що проводив БФ «Право на захист»[111], у відповідь на питання про те, що хотілося би покращити для того, аби соціальні послуги стали більш якісними, серед іншого наголошували на тому, що потрібно збільшити інформування про соціальні установи, які надають соціальні послуги.

[111] Розвиток соціальних послуг під час війни. БФ «Право на захист», 2023. 33 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1_GXJ6CAqkWAG8oFM_sIkLw1NpjAf5JRu/view

РОЗДІЛ 4 ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ В УМОВАХ ВІЙНИ

4.1 Вплив воєнного стану на мотивацію молодих спеціалістів у соціальній сфері

© Мутерко Ганна Миколаївна
магістр з соціальної роботи, завідувач кафедри економіки та міжнародних економічних відносин,кандидат економічних наук, доцент

Війна в Україні, яка розпочалася в 2014 р. і розгорнулась повномасштабним вторгненням у 2022 р., суттєво вплинула на функціонування соціальної сфери країни. Дослідження показують, що військовий конфлікт призвів до значних змін у структурі та організації соціальних послуг, збільшення навантаження на соціальні служби, скорочення ресурсів та викликів для молодих спеціалістів.

Основні виклики соціальної сфери, які виникли внаслідок війни, є багатогранними і потребують термінового вирішення. Серед них:

1. Зростання навантаження на систему соціальної підтримки, оскільки війна призвела до значного збільшення кількості громадян, які потребують соціальних, реабілітаційних послуг та фінансових виплат. Це створює додатковий тягар для системи соціального страхування, яка вже страждає від зменшення надходжень до державних та місцевих бюджетів, а також фондів загальнообов'язкового пенсійного та соціального страхування.

2. Ускладнення верифікації інформації, відповідно в умовах війни виникають труднощі у визначенні реальної кількості дорослих і дітей, які потребують соціального захисту. Це ускладнює планування та надання необхідної допомоги.

3. Руйнування соціальної інфраструктури. Війна призвела до знищення об'єктів соціальної інфраструктури, що ускладнює доступ громадян до

особистих справ і документів, необхідних для отримання соціальної підтримки.

4. Вимушене переміщення фахівців. Багато спеціалістів у сфері соціальної сфери перемістились на підконтрольні території України або закордон. Це негативно впливає кількість кваліфікованих працівників у цій галузі.

5. Недостатня адаптація системи соціальної підтримки та реагування на військові виклики. Система не встигає адаптуватися до значних міграційних потоків та зміни активних бойових дій, що ускладнює реалізацію соціальних, страхових та пенсійних виплат для громадян.

6. Емоційне напруження та тривалий стрес громадян. Сьогодні багато громадян відчувають невизначеність щодо своїх соціальних прав і обов'язків під час війни, що призводить до стресу та розчарування.

7. Недостатнє покриття соціальними закладами. Існує брак закладів, які надають соціальні та реабілітаційні послуги, особливо в районах, де проживає велика кількість внутрішньо переміщених осіб.

8. Обмежений доступ до виплат і послуг. Громадяни України, які мешкають у зонах активних бойових дій або на тимчасово непідконтрольних територіях, стикаються з труднощами у отриманні належних їм виплат та соціальних послуг.

9. Поглиблення вразливості маломобільних груп населення. Від початку війни особи з обмеженими можливостями стали ще більш вразливими, оскільки їх доступ до необхідних ресурсів і послуг значно ускладнився[1].

Ці проблеми вимагають комплексного підходу та скоординованих дій з боку держави і суспільства для забезпечення належної підтримки всіх верств населення в умовах війни.

Війна викликала потребу в адаптації соціальних служб до нових реалій. Внаслідок цього соціальні послуги були переорганізовані, щоб ефективніше

[1] Оцінка планів післявоєнного відновлення соціальної сфери «Соціальний захист та соціальні послуги» URL: https://razumkov.org.ua/images/2022/12/15/2022-MATRA-IV-KVARTAL-5-1.pdf)

задовольняти потреби людей, які постраждали від конфлікту. Проведено розгляд процедур надання соціальних послуг, які діяли до введення воєнного стану, щоб виявити їхні недоліки та вдосконалити систему.

Крім того, важливо враховувати, що війна не лише змінила структуру соціальних послуг, але й вимагає нових підходів у роботі з різними категоріями населення. Зокрема, виникла потреба у розробці спеціалізованих програм для підтримки вимушених переселенців, ветеранів, а також людей, які залишилися на окупованих територіях. Соціальні працівники повинні бути готовими до роботи в умовах високого рівня стресу та емоційного навантаження, що супроводжує кризові ситуації.

Соціальні послуги, відповідно до чинного Закону України «Про соціальні послуги»[2], представляють собою дії, спрямовані на запобігання складним життєвим обставинам, їх подолання або зменшення негативних наслідків для осіб і сімей, які опинилися в таких ситуаціях. Складні життєві обставини (СЖО) охоплюють умови, які негативно впливають на життя, здоров'я та розвиток особи, а також на функціонування сім'ї, і які особа не в змозі вирішити самостійно. До таких обставин можуть належати втрата роботи, житла, а також інші труднощі, спричинені пожежами, стихійними лихами, катастрофами, бойовими діями, терористичними актами, збройними конфліктами чи тимчасовою окупацією.

Щоб отримати безкоштовну соціальну послугу, особа повинна звернутися до Управління соціального захисту населення. Це управління проводить аналіз потреб та направляє заявника до відповідного постачальника послуг. Зазвичай такими постачальниками є Центри соціально-психологічної підтримки, Центри матері та дитини, Центри комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю тощо. Водночас відповідальність за оцінку, планування та надання соціальних послуг покладається на органи місцевого самоврядування.

[2] Про соціальні послуги: Закон України від 16.11.2021р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

Закон «Про соціальні послуги»[3] також визначає 18 базових соціальних послуг, які надаються на рівні громад.

Варто зазначити, що не всі громадяни мають право на безкоштовне отримання соціальних послуг. Для цього проводиться попередній аналіз з урахуванням різних факторів, таких як рівень доходу та наявність родичів чи близьких.

Соціальні послуги надаються відповідно до процедури ведення випадку, яка складається з кількох етапів. Спочатку проводиться аналіз звернення особи щодо отримання соціальних послуг, після чого здійснюється оцінка потреб як окремої особи, так і її сім'ї. Далі визначається середньомісячний сукупний дохід заявника. На основі отриманих даних приймається рішення про надання соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб клієнта. Потім розробляється індивідуальний план, що містить конкретні кроки для подолання складних життєвих обставин, і укладається договір про надання соціальних послуг. Відповідним органам на прийняття рішення про надання соціальних послуг відводиться 10 робочих днів. У разі необхідності одноразового або екстреного надання соціальних послуг процедура може бути скоригована, і такі послуги зазвичай надаються протягом доби, якщо існує загроза для отримувача.

Таким чином, система соціальних послуг в Україні має на меті забезпечити підтримку найбільш уразливих груп населення, сприяючи їхньому відновленню та інтеграції в суспільство. Вона передбачає комплексний підхід до вирішення проблем, що виникають унаслідок складних життєвих обставин, і враховує індивідуальні потреби кожної особи чи сім’ї.

Однак війна вимагала внесення змін у систему надання соціальних послуг. Тому з початком повномасштабної війни парламент і уряд внесли корективи до законодавства, що регулює організацію соціальних послуг.

---

[3] Mayer J.D., P. Salovey. Emotional intelligence and the construction and regulation of feelings. *Applied and Preventive Psychology.* 1995. Vol.4. P.197-208.

Війна суттєво вплинула на всіх громадян країни, перетворивши вразливість на загальну характеристику для багатьох. Внаслідок цього значно зросла кількість людей, які потребують допомоги соціальних працівників та інших видів підтримки, таких як організаційна, фінансова, майнова та інша, з боку територіальних громад, де вони проживають або тимчасово перебувають.

Органи місцевого самоврядування та комунальні установи мають обов'язки, які повинні виконувати навіть у складних умовах війни. Конфлікт виявив здатність територіальних громад адаптуватися до екстремальних ситуацій, забезпечуючи доставку основних товарів і послуг, що допомогло частково пом'якшити негативні наслідки військового стану.

Громади взяли на себе основну частину гуманітарних та соціально-економічних завдань, приймаючи біженців з перших днів війни та забезпечуючи оборону країни в системі територіальної оборони. Місцеві органи влади мобілізують і використовують всі наявні ресурси громади — людські, земельні, майнові. Навіть громади, які опинилися під тимчасовою окупацією, змогли знайти резерви та налагодити логістичні ланцюги.

Проте через бойові дії значна частина населення зіткнулася з труднощами у отриманні якісних соціальних послуг. Під час воєнного стану, запровадженого Указом Президента України № 65 від 24 лютого 2022 року[4], змінився порядок надання послуг. Відповідно до Закону «Про соціальні послуги», одним із чинників, що можуть призвести до складних життєвих обставин, є шкода, завдана бойовими діями, збройним конфліктом чи тимчасовою окупацією.

Органи місцевого самоврядування в межах законодавства та Конституції України мають право самостійно визначати особливості організації та надання соціальних послуг в умовах воєнного стану. Це дозволяє їм адаптувати свої стратегії та ресурси для ефективної підтримки населення в цей складний час, враховуючи специфіку потреб громади та виклики, які постають перед ними.

[4] Про загальну мобілізацію: Указ Президента України № 65/2022 від 24 лютого 2022 р. URL: https://www.president.gov.ua/documents/652022-41653.

Важливо також зазначити, що в умовах війни активізувалася співпраця між державними органами та неурядовими організаціями, що сприяє більш оперативному реагуванню на потреби населення.

Після початку повномасштабної війни в Україні 24 лютого 2022 р. стало очевидно, що традиційні формальні процедури надання соціальних послуг потребують термінового перегляду. У зв'язку з цим Міністерство соціальної політики України вже на початку березня 2022 р. розробило нові рекомендації для органів місцевої влади, які стосувалися організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану. Основною метою цих рекомендацій було спрощення та оптимізація процедур надання окремих видів соціальної допомоги.

Однією з ключових методичних порад, наданих місцевим органам влади, стало впровадження екстреного (кризового) надання соціальних послуг замість дотримання повної процедури. Це нововведення дозволяє приймати рішення про надання допомоги протягом доби з моменту отримання відповідної заяви чи повідомлення про необхідність допомоги. Таким чином, в умовах критичних ситуацій, коли життя та здоров'я людей можуть бути під загрозою, швидкість реагування стає надзвичайно важливою.

Проте для ефективного впровадження цих змін знадобилися відповідні нормативні акти. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України, ухваленої 1 червня 2020 року, «Про організацію надання соціальних послуг», а також наказу Міністерства соціальної політики «Про затвердження класифікатора соціальних послуг» від 23 червня 2020 р., існувала лише обмежена кількість послуг, які могли бути надані в екстреному порядку.

У березні 2022 р. була ухвалена постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2022 року № 294, яка внесла важливі зміни до «Порядку надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які

страждають на психічні розлади»[5]. Завдяки цим змінам, такі соціальні послуги, як стаціонарний догляд (створення умов для проживання та забезпечення харчуванням), паліативний догляд (допомога в отриманні знеболювальних засобів), догляд вдома та підтримане проживання (розвиток навичок самообслуговування та інших необхідних навичок для самостійного життя), стали доступними для екстреного надання.

Подальші зміни були внесені постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 2022 року № 560[6], яка уточнила, що соціальні послуги можуть надаватися в екстреному порядку у випадках загрози життю чи здоров'ю особи під час дії надзвичайного або воєнного стану в Україні або в окремих її регіонах. Крім того, до вже існуючих екстрених послуг було додано ще 11 нових видів допомоги, які раніше надавалися за звичайною процедурою.

Відповідно до Постанови №560 під час воєнного або надзвичайного стану екстрено (кризово) можуть на-даватися наступні соціальні послуги:

- інформування, консультування, консультативний
- кризовий телефон,
- надання притулку, нічний притулок, короткострокове проживання;
- екстрене (кризове) втручання,
- представництво інтересів,
- підтримане проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, бездомних осіб,
- соціальний супровід сімей або осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах,
- догляд вдома, догляд стаціонарний, денний догляд, денний догляд дітей з інвалідністю, паліативний догляд,

[5] Порядку надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які страждають на психічні розлади: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2022 року № 294 URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/294-2022-%D0%BF

[6] Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: Постанова Кабінету Міністрів України № 560 від 7 травня 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2022-%D0%BF#Text

- соціально-психологічна реабілітація,
- натуральна допомога,
- переклад жестовою мовою,
- транспортні послуги.

До кола суб'єктів, які можуть виявляти осіб у складних життєвих обставинах, Постановою № 560 включено волонтерів, адже здійснюючи волонтерську діяльність, роздаючи гуманітарну допомогу, волонтери можуть виявляти осіб похилого віку, осіб з інвалідністю, які залишились вдома і потребують сторонньої допомоги.

Спрощено процедуру ухвалення рішення про надання соціальної послуги стаціонарного догляду, що надається інтернатними закладами соціального захисту населення, стаціонарними відділеннями територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг) або центрів надання соціальних послуг. Лише до інтернатних закладів сьогодні за спрощеною процедурою влаштовано майже 4000 осіб.

Спрощення критеріїв діяльності надавачів соціальних послуг. Надавачі соціальних послуг можуть тепер залучати працівників і волонтерів, які не мають документів, що підтверджують їх фаховий рівень. Волонтерів Уряд вніс до кола суб'єктів, які можуть виявляти осіб у складних життєвих обставинах і тих, які потребують сторонньої допомоги. За спрощеним алгоритмом надаються послуги огляд удома, догляд у стаціонарній установі, надання притулку, консультування, соціальний супровід сімей з дітьми, натуральна допомога, транспортні послуги. Фактично будь-які, адже Закон «Про соціальні послуги» не встановлює обмежень.

Оперативне надання соціальних послуг особам/сім'ям, які постраждали в умовах запровадження на території України надзвичайного або воєнного стану, з метою збереження їх життя та здоров'я, зокрема[7]:

[7] Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: Закон України від 26 квітня 2022р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#Text

- запровадження електронного обміну даними, зокрема з Державною податковою службою, щодо доходів громадян (визначається середньомісячний сукупний дохід громадян з урахуванням попереднього кварталу, що передує місяцю, який передує місяцю звернення, а не шести останніх місяців, як це було раніше);

- розширення повноважень обласних державних адміністрацій, виконавчих органів сільських, селищних, міських рад шляхом надання їм можливості визначати особливості прийняття рішення про надання соціальних послуг у разі запровадження на території України надзвичайного або воєнного стану;

- безоплатне надання всіх соціальних послуг особам, яким завдано шкоди пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією;

- розширюються повноваження військових адміністрацій в частині управління надавачами соціальних послуг, організації надання ними соціальних послуг.

Уразливі групи населення є потенційними отримувачами соціальних послуг:

- особи або діти з обмеженими можливостями;
- самотні літні люди з труднощами в пересуванні;
- внутрішньо переміщені особи (ВПО);
- самотні особи або сім'ї з недостатніми фінансовими ресурсами;
- сім'ї піклувальників.

Статус внутрішньо переміщеної особи може бути наданий усім, включаючи дітей. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 332 від 20.03.2022 року[8], внутрішньо переміщеним особам надається допомога на проживання в наступних розмірах:

[8] Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 332 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text

- для дітей та осіб з інвалідністю - три тисячі гривень на місяць;
- для інших – дві тисячі гривень на місяць.

З травня 2022 р. внутрішньо переміщені особи мають право на допомогу на проживання, якщо вони переїхали з територій, що підпадають під бойові дії; з громад, які були короткочасно окуповані або оточені; або якщо їхнє житло зруйноване чи непридатне для проживання внаслідок бойових дій і вони подали заявку на відшкодування відповідних втрат до 20 травня 2022 р., включаючи звернення через сайт Єдиного державного порталу електронних послуг або за умови надання документального підтвердження від органів місцевого самоврядування про пошкодження чи знищення майна внаслідок бойових дій[9].

Крім того, в серпні 2023 р. набув чинності наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах»[10]. У цьому документі викладено порядок оцінки потреб населення в соціальних послугах під час дії воєнного або надзвичайного стану, а також у перехідний період після його завершення. Порядок враховує всі зміни, які були внесені в попередні нормативно-правові акти.

Протягом перших шести місяців війни спостерігався значний зріст попиту на соціальні послуги, який коливався від 2 до 4 разів. Витрати місцевих бюджетів на соціальну сферу варіювалися в межах від 3 % до 13 %. Однак слід зазначити, що кількість наданих соціальних послуг не завжди відповідає обсягам соціальних витрат на душу населення в кожному регіоні. Це пов'язано з тим, що більша частина соціальних витрат (від 79 % до 98 %) йде на виплату заробітної плати, тоді як менше 10 % видатків витрачається безпосередньо на організацію та надання самих соціальних послуг.

---

[9] Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 р. № 214 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-п#Text

[10] Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах: Наказ Міністерства соціальної політики України від 20.01.2014 № 28 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0253-14#Text.

На сьогоднішній день існують законодавчі механізми, які дозволяють залучати недержавний сектор до надання соціальних послуг, зокрема через механізм соціального замовлення. Проте, незважаючи на ці можливості, участь громадського сектору в наданні таких послуг залишається обмеженою. В даний час триває процес синхронізації зусиль державних і недержавних структур, спрямований на фінансову підтримку громадських об'єднань осіб з інвалідністю, які можуть сприяти їхній соціалізації та інтеграції в суспільство.

27 січня 2023 р. Уряд прийняв постанову «Деякі питання надання фінансової підтримки громадським об’єднанням осіб з інвалідністю»[11], яка дозволяє спрямовувати кошти з державного бюджету на підтримку таких організацій. Ця постанова забезпечує прозорий механізм використання бюджетних коштів і покращує процес надання соціальних послуг особам з інвалідністю. Вона також визначає вимоги та критерії для участі громадських об’єднань осіб з інвалідністю в конкурсах на отримання фінансової підтримки для реалізації своїх проєктів. Таким чином, дані ініціативи сприяють розвитку більш ефективної системи соціальних послуг, яка відповідає потребам вразливих груп населення.

Станом на 22 жовтня 2024 р. в Україні офіційно зареєстровано 4 646 735 внутрішньо переміщених осіб. З них жінки складають 59,9 % (2 782 325), а чоловіки – 40,1 % (1 864 410 осіб). Серед внутрішньо переміщених осіб також налічується близько 906 тис дітей[12].

Доступність соціальних послуг**.** Впровадження дистанційних форматів надання соціальних послуг в Україні стало важливим кроком у забезпеченні доступності допомоги для внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та інших громадян, особливо в умовах війни. Це дозволило соціальним службам

[11] Деякі питання надання фінансової підтримки громадським об’єднанням осіб з інвалідністю: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2023 року URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-nadannia-finansovoi-pidtrymky-hromadskym-obiednanniam-osib-z-s70-270123

[12] Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики URL: https://www.ioc.gov.ua/en/analytics

ефективніше реагувати на потреби населення, забезпечуючи доступ до послуг у віддалених регіонах.

Соціальні служби розпочали впровадження дистанційних форматів надання послуг, що забезпечило доступ до допомоги навіть у віддалених регіонах країни. 27 вересня 2024 р. міністр соціальної політики України оголосив про запуск Соціального веб-порталу електронних послуг Міністерства соціальної політики – soc.gov.ua[13]. На цьому порталі вже доступна можливість подання онлайн-заяв на отримання соціальних послуг.

Таким чином, громадянам більше не потрібно звертатися до найближчого органу соціального захисту населення – вони можуть просто скористатися цим зручним порталом. Крім того, на сайті є функція для залишення повідомлень про осіб або сім'ї, які потребують соціальної підтримки, а також можливість відстежувати статус своїх звернень. Це значно спрощує процес отримання допомоги та робить його більш доступним для всіх, хто цього потребує. Впровадження таких інноваційних рішень є важливим кроком у напрямку модернізації системи соціального захисту в Україні та підвищення її ефективності.

Наразі буде зручно звертатися з питань соціального захисту, коротко вносячи інформацію про себе. І сама система підбиратиме та пропонуватиме ті види підтримки, які для людини можуть бути доступні.

У найближчому майбутньому планується розширення функціоналу системи, що відкриє нові можливості для користувачів. Зокрема, в рамках цих змін передбачається впровадження опції подачі заяв на призначення соціальних допомог, що значно спростить процес отримання необхідної підтримки.

Перед запуском порталу по всій Україні було проведено серію оновлень в Єдиній інформаційній системі соціальної сфери. Серед нововведень – функціонал «Легкий старт», який дозволяє користувачам без електронного

[13] Соціальний веб-портал електронних послуг Міністерства соціальної політики URL: https://soc.gov.ua/welcome

цифрового підпису (КЕП) подавати свої звернення на порталі. Це рішення суттєво спростить доступ до послуг для тих, хто не має можливості використовувати КЕП. Крім того, запроваджено функцію «Підпис на планшеті», яка дає можливість підписувати заяви прямо на екрані планшету соціального працівника, що робить процес ще більш зручним і швидким.

Результати бета-тестування, яке проходило в громадах Вінницької, Дніпропетровської, Полтавської та Черкаської областей, також стали основою для внесення коректив. Протягом трьох місяців у цих пілотних регіонах тестували нові можливості системи та збирали зворотний зв’язок від користувачів. У результаті 400 планшетів були передані фахівцям у зазначені області, що дозволить їм оперативніше надавати допомогу людям і сім'ям у процесі оформлення заяв. Ці кроки сприятимуть підвищенню ефективності соціального захисту та покращенню доступу до соціальних послуг для населення.

Зміни в законодавстві, що регулюють сферу соціальних послуг, стали нагальною потребою з початком повномасштабного вторгнення. Проте, в цілому, держава виявилася неготовою до викликів, які принесла війна, і це також стосується системи соціальних послуг. Крім того, існують серйозні проблеми у реалізації чинного законодавства. Зокрема:

1. Нерівномірний доступ до соціальних послуг. За даними досліджень 2022 р., в різних регіонах на одного надавача соціальних послуг може припадати від кількох тисяч до кількасот тисяч осіб. Це суттєво погіршує якість надання послуг, оскільки ресурси не можуть задовольнити потреби всіх громадян.

2. Недостатність ресурсів. Це стосується як людських, так і матеріально-технічних ресурсів, таких як приміщення, службовий транспорт і технічне обладнання. У деяких громадах ці проблеми існували ще до початку війни. Незважаючи на критичну нестачу соціальних працівників, кількість вакансій залишається низькою. Це може бути пояснено феноменом «прихованих вакансій», коли інформація про вільні місця не публікується. Іноді це

пов’язано з очікуванням, що працівник повернеться на свою посаду після закінчення війни, а в інших випадках – з корупційними мотивами, коли керівництво намагається працевлаштувати своїх знайомих або родичів. Внаслідок цього обов’язки відсутніх працівників покладаються на інших співробітників, що негативно впливає на ефективність роботи.

3. Низька оплата праці. Середня зарплата соціального працівника становить близько 9 тис грн, але в деяких громадах вона може бути нижчою за 6 тисяч гривень. Враховуючи важливість та фізичне навантаження цієї роботи, такі низькі зарплати не стимулюють людей залишатися в цій професії

4. Обмежена участь недержавного сектору у наданні соціальних послуг. Хоча Міністерство соціальної політики активно підтримує співпрацю з недержавними організаціями, не всі громади використовують доступні механізми. На сьогодні 77 % надавачів соціальних послуг в Україні є державними або комунальними підприємствами, тоді як громадські та благодійні організації складають лише 14 %. Ця проблема має глибокі корені, адже механізми залучення недержавних організацій були закладені в законодавстві ще майже 20 років тому. Для вирішення цієї ситуації необхідна активна співпраця між державними органами та громадським сектором.

5. Необхідність удосконалення порядку визначення потреб у соціальних послугах під час воєнного стану. Згідно з існуючою процедурою, щомісячний аналіз забезпечення осіб соціальними послугами проводиться лише для екстрених випадків. Інформація щодо інших видів послуг не уточнюється під час воєнного стану. Важливо врахувати, що в тилових громадах зросла кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які потребують різноманітних соціальних послуг. Активні міграційні процеси вимагають системного обліку таких громадян для визначення їхніх актуальних потреб.

Таким чином, для ефективного реагування на виклики сучасності необхідно провести комплексну реформу системи соціальних послуг, яка включатиме поліпшення доступу до послуг, підвищення фінансування та

залучення недержавного сектора, а також удосконалення механізмів моніторингу потреб населення в умовах війни.

По-перше, важливо забезпечити рівний доступ до соціальних послуг для всіх громадян, незалежно від їхнього місця проживання. Це може бути досягнуто шляхом створення більшої кількості соціальних центрів у віддалених регіонах, а також шляхом впровадження мобільних соціальних служб, які зможуть виїжджати у села та невеликі містечка. Крім того, необхідно розробити онлайн-платформи для отримання інформації про доступні соціальні послуги та можливість їх замовлення через інтернет. Це особливо актуально в умовах війни, коли фізичний доступ до установ може бути обмежений.

По-друге, для забезпечення ефективної роботи соціальних служб необхідно підвищити фінансування цієї сфери. Збільшення бюджетних асигнувань дозволить залучити більше кваліфікованих спеціалістів, покращити матеріально-технічну базу, а також забезпечити належну оплату праці соціальних працівників. Важливо також запровадити прозорі механізми розподілу фінансових ресурсів, щоб уникнути корупційних ризиків і забезпечити ефективне використання бюджетних коштів.

По-третє, залучення недержавного сектора є ключовим елементом реформи. Необхідно створити умови для активної співпраці між державними органами та недержавними організаціями, що надають соціальні послуги. Це може включати в себе фінансову підтримку проєктів, які реалізуються недержавними організаціями, а також спільні програми навчання та обміну досвідом. Наявність різноманітних надавачів послуг дозволить забезпечити більшу гнучкість і адаптацію до потреб населення.

По-четверте, удосконалення механізмів моніторингу потреб населення в умовах війни є критично важливим. Систематичний збір даних про потреби різних груп населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб, допоможе швидко реагувати на зміни і забезпечувати належну підтримку. Для цього можна використовувати сучасні технології, такі як анкетування через мобільні

додатки або онлайн-опитування. Це дозволить не лише швидко отримувати інформацію про потреби громадян, але й адаптувати програми соціального обслуговування відповідно до нових викликів.

Крім зазначених аспектів, важливо також приділити увагу підвищенню кваліфікації соціальних працівників. Регулярні тренінги та семінари з актуальних тем, таких як психологічна підтримка, кризове управління та правові аспекти соціального обслуговування, сприятимуть підвищенню професійного рівня фахівців. Це також допоможе їм краще справлятися з емоційним навантаженням та стресом, що виникає внаслідок роботи в умовах війни.

Окрім того, варто розглянути можливість впровадження нових технологій у сферу соціального обслуговування. Використання цифрових платформ для обліку потреб населення та моніторингу надання послуг може значно спростити процеси та зробити їх більш прозорими. Це також дозволить зменшити бюрократичні перепони і пришвидшити процес отримання допомоги для тих, хто її потребує.

Загалом, для покращення системи соціальних послуг в Україні необхідно комплексно підійти до вирішення існуючих проблем, залучаючи всі зацікавлені сторони – державні органи, недержавний сектор та самих громадян. Тільки спільними зусиллями можна створити ефективну та доступну систему соціального обслуговування для всіх верств населення. Реформа системи соціальних послуг має стати пріоритетом для держави в умовах сучасних викликів, оскільки вона безпосередньо впливає на добробут та якість життя громадян.

Сучасний світ стикається з численними викликами, які суттєво впливають на різні сфери життя, зокрема на соціальну сферу. В умовах війни, яка супроводжується економічними, соціальними та психологічними труднощами, мотивація молодих спеціалістів стає особливо важливим аспектом для забезпечення ефективності роботи соціальних служб. Молоді фахівці, які обирають цю відповідальну професію, стикаються з численними

факторами, що можуть як підтримувати їхній ентузіазм і бажання працювати на благо суспільства, так і демотивувати в умовах нестабільності.

Серед основних факторів, що впливають на мотивацію молодих спеціалістів у соціальній сфері під час війни, можна виділити: соціально-економічні умови, рівень підтримки з боку держави та суспільства, можливості для професійного розвитку, а також психологічний клімат у колективі. Розуміння цих аспектів є необхідним для розробки ефективних стратегій підтримки молодих фахівців, що сприятиме не лише їхньому професійному зростанню, але й загальному покращенню якості соціальних послуг у кризових умовах

Мотивація повинна враховувати ряд факторів (спонукальних сил), які визначають поведінку людини до виконання певної дії для досягнення своєї мети. До мотивуючих факторів слід віднести значущість і складність виконаної роботи, винагорода за результатами праці, прагнення працівника зробити кар'єру. Дані фактори активно впливають на людину в тому випадку, якщо організація створює всі умови для прояву і реалізації здібностей працівників[14].

МОТИВУЮЧІ ФАКТОРИ

1. Соціальна значущість роботи

Молоді спеціалісти часто обирають соціальну сферу через бажання допомагати людям та покращувати їхнє життя. Відчуття, що їхня робота має позитивний вплив на суспільство, може бути потужним мотиватором.

2. Професійний розвиток

Можливість отримувати нові знання та навички через тренінги, семінари та курси підвищення кваліфікації. Це сприяє не лише розвитку кар'єри, але й підвищенню впевненості у власних силах.

3. Підтримка з боку колег та керівництва

[14] Марачевська А. Практична цінність антикризового управління підприємством у воєнний та післявоєнний час в Україні. SWorldJournal 2022. № 13-02. С. 8–13

Позитивна атмосфера в колективі, взаємопідтримка та конструктивний зворотний зв'язок можуть значно підвищити мотивацію молодих фахівців.

4. Гнучкість робочого графіка

Можливість адаптувати робочий графік відповідно до особистих потреб і обставин є важливим чинником для збереження балансу між роботою та особистим життя.

Рис. 4.1.1. Фактори, які впливають на мотивацію персоналу

5. Визнання та винагороди

Системи заохочення, визнання досягнень та успіхів можуть стимулювати молодих фахівців до більшої продуктивності.

6. Адаптація до нових викликів

Військовий стан може створювати нові можливості для професійного розвитку, оскільки спеціалісти змушені адаптуватися до змінюваних умов і шукати нові рішення.

ДЕМОТИВУЮЧІ ФАКТОРИ

1. Низька заробітна плата

Невисокий рівень оплати праці в соціальній сфері може призводити до розчарування та демотивації молодих спеціалістів.

2. Високий рівень стресу та емоційного вигорання

Постійний стрес, пов'язаний із роботою з уразливими верствами населення, може призводити до емоційного вигорання і зниження мотивації.

3. Недостатня підтримка з боку держави

Відсутність адекватних ресурсів, політики підтримки та фінансування соціальних програм може негативно впливати на мотивацію працівників.

4. Брак можливостей для кар'єрного зростання

Відсутність чіткої кар'єрної перспективи може зменшити бажання молодих спеціалістів залишатися в професії.

5. Негативний психологічний клімат у колективі

Конфлікти між колегами, відсутність командної роботи та підтримки можуть призводити до зниження мотивації.

6. Психологічний тягар від роботи з жертвами війни

Соціальні працівники можуть стикатися з важкими випадками, пов'язаними з наслідками війни, що може призвести до емоційного вигорання

Розуміння мотивуючих та демотивуючих факторів є критично важливим для управління персоналом у соціальній сфері, особливо в умовах війни. Військовий стан створює як нові можливості для мотивації молодих спеціалістів у соціальній сфері, так і додаткові виклики. Розуміння цих факторів є критично важливим для забезпечення підтримки та розвитку кадрів у цей складний період. Розробка стратегій підтримки молодих спеціалістів може допомогти підвищити їхню мотивацію і ефективність роботи, що в свою чергу позитивно вплине на якість соціальних послуг.

Війна в Україні спричинила економічні труднощі, безробіття та втрату робочих місць для молоді, що обмежило їх можливості заробітку і стало перешкодою для соціального та економічного розвитку багатьох молодих людей. Окрім цих проблем, молодь у багатьох регіонах, особливо в прифронтових зонах, втратила свої домівки через руйнування або евакуацію, що призвело до бездомності та невпевненості у майбутньому. Це викликає депресивні стани, адже, наприклад, молодим сім'ям, які придбали житло або взяли кредит на його купівлю, доводиться починати все з нуля. Як вже було зазначено, безробіття та економічні труднощі, а також зростання цін не сприяють вирішенню цих проблем. Найпоширенішими труднощами серед молоді є стрес, тривога, депресія та посттравматичний стресовий розлад. Саме тому існує нагальна потреба в соціально-психологічній підтримці та доступі до послуг, що сприяють покращенню ментального здоров’я.

Молодіжна соціальна робота в умовах воєнного стану вимагає високої гнучкості, чутливості до потреб молоді та здатності адаптуватися до складних і непередбачуваних обставин. Військові дії створюють особливі виклики для надання соціальних послуг молодим людям, що потребує розробки нових підходів та стратегій.

У таких умовах важливо врахувати специфіку війни і забезпечити молоді належну підтримку для їх фізичного та психосоціального благополуччя. До можливих соціальних послуг, які можуть бути особливо актуальними в умовах конфлікту, можна віднести:

1. Психологічна підтримка – надання консультацій і терапії для подолання стресу, тривоги та посттравматичного стресового розладу.

2. Курси з розвитку навичок – програми, що допомагають молоді здобути нові професійні навички або покращити вже існуючі, щоб підвищити їх шанси на працевлаштування.

3. Соціальна інтеграція – заходи, спрямовані на підтримку молодих людей у відновленні соціальних зв'язків та формуванні нових спільнот.

4. Фінансова допомога – програми, які забезпечують матеріальну підтримку для покриття основних потреб, таких як житло, харчування та освіта.

5. Освітні програми – доступ до онлайн-курсів та навчальних матеріалів для тих, хто не може відвідувати навчальні заклади через війну.

Соціальні працівники повинні діяти в умовах невизначеності, надаючи комплексну підтримку та вирішуючи різноманітні проблеми, з якими стикається молодь під час війни. Співпраця з громадськими організаціями, місцевими урядовими структурами та міжнародними партнерами є ключовою для успішної реалізації соціальних програм. Це дозволить не лише ефективно реагувати на потреби молоді, але й забезпечити сталість і якість наданих послуг у цей складний час.

В Україні діє кілька міжнародних організацій, які активно працюють у сфері соціальних послуг, особливо в умовах війни. Ось деякі з них:

1. ЮНІСЕФ (UNICEF) Дитячий фонд ООН, який працює над захистом прав дітей, забезпеченням їхніх потреб у освіті, охороні здоров'я та соціальному захисті[15].

Соціальні послуги:

- Програми з надання психосоціальної підтримки дітям та молоді, які постраждали від конфлікту.
- Освітні програми, зокрема дистанційне навчання для дітей.
- Програми з підтримки батьків у вихованні дітей в умовах стресу.

2. Міжнародна організація з міграції (ІОМ) надає допомогу внутрішньо переміщеним особам (ВПО) та тим, хто постраждав від конфлікту[16].

Соціальні послуги:

- Психологічна підтримка та консультації для ВПО.
- Програми з інтеграції та адаптації молоді, яка переїхала через війну.
- Навчальні програми та тренінги для розвитку професійних навичок.

[15] Офіційний сайт UNICEF URL: https://www.unicef.org/ukraine/
[16] Офіційний сайт Міжнародної організації з міграції (IOM) URL: https://ukraine.iom.int/uk/mom-v-ukrayini

3. Міжнародний комітет Червоного Хреста надає гуманітарну допомогу та підтримку людям, які постраждали від конфлікту[17].

Соціальні послуги:

- Надання медичної допомоги та психологічної підтримки.
- Програми з надання гуманітарної допомоги (продукти харчування, одяг).
- Курси з першої допомоги та надзвичайних ситуацій для молоді.

4. Фонд ООН у галузі народонаселення (UNFPA) працює над забезпеченням репродуктивного здоров'я та прав жінок і молоді[18].

Соціальні послуги:

- Програми з надання інформації та послуг у сфері репродуктивного здоров'я.
- Психосоціальна підтримка жінок і молоді, які пережили насильство.
- Освітні програми щодо гендерної рівності та прав людини.

5. Save the Children - міжнародна організація, що працює на захист прав дітей і забезпечення їхніх потреб[19].

Соціальні послуги:

- Освітні програми для дітей та молоді, включаючи підтримку в навчанні.
- Психосоціальна підтримка для дітей, які пережили травми.
- Програми з надання гуманітарної допомоги в кризових ситуаціях.

6. CARE International – гуманітарна організація, яка працює над покращенням життя людей у найскладніших умовах[20].

Соціальні послуги:

- Програми з економічної підтримки для молоді.
- Надання гуманітарної допомоги та ресурсів для ВПО.
- Освітні програми та тренінги для розвитку навичок.

---

[17] Офіційний сайт Червоного Хреста URL: https://redcross.org.ua
[18] Офіційний сайт ООН URL: https://ukraine.unfpa.org/uk
[19] Офіційний сайт Міжнародної організації Save the Children URL: https://www.savethechildren.net
[20] Офіційний сайт Міжнародної організації CARE International URL: https://www.care-international.org

Ці організації надають важливі соціальні послуги для молоді в Україні, допомагаючи їм адаптуватися до нових умов життя та подолати наслідки війни. Їхня діяльність сприяє зміцненню соціальної інфраструктури та підтримує молодь у важкі часи.

У контексті війни, молоді спеціалісти в соціальній сфері стикаються з численними проблемами та викликами, які суттєво впливають на їхню мотивацію та ефективність роботи. Ці труднощі можуть бути як зовнішніми, так і внутрішніми, і їх важливо враховувати для забезпечення стабільності та продуктивності в умовах кризових ситуацій.

Погіршення психічного здоров'я – невід'ємний наслідок війни. Так, наприклад, серед населення Боснії і Герцеговини, Косово, Республіки Македонія, Сербії та Хорватії, яке зазнало безпосереднього впливу воєнних дій на Балканах протягом 1991–2001 рр., поширеність тривожних розладів становила від 16 % до 42 %, панічних розладів — від 1,5 % до 10 %, розладів, які пов'язані з вживанням психоактивних речовин – від 0,6 % до 9 %[21].

В Україні наразі важко визначити, наскільки поширеними стали подібні стани внаслідок повномасштабного вторгнення, а також якою може бути ситуація в довгостроковій перспективі. Однак усвідомлення та вміння розпізнавати симптоми цих і інших психологічних розладів є критично важливими для своєчасного реагування.

Проблеми зі здоров'ям однаково торкаються української молоді, яка зараз перебуває за кордоном, та тієї, що залишилася в Україні. Водночас молодь, яка виїхала за кордон, частіше відзначає труднощі з психічним здоров'ям, відсутністю можливостей для самореалізації, друзів та фінансових ресурсів, а також проблеми з працевлаштуванням або втратою актуальності своїх професій. Ці труднощі, ймовірно, виникли внаслідок їхнього виїзду.

---

[21] Звіт ГО «Аналітичний центр Cedos» «Вплив війни на молодь» URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-04/%D0%92%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D0%B2_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8_%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%8C_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf.

Таким чином, хоча матеріальні проблеми (з електроенергією, безпекою та фінансами) у молоді за кордоном є менш вираженими порівняно з тими, хто залишився в Україні, для них на перший план виходять нематеріальні потреби, пов’язані з психічним здоров’ям, самореалізацією та соціальною взаємодією.

Основні труднощі, з якими стикаються молоді спеціалісти у соціальній сфері у період воєнних дій:

1. Фізичне та емоційне вигорання.

Молоді спеціалісти у соціальній сфері часто працюють у стресових умовах, що супроводжуються високим рівнем емоційного навантаження. Вони взаємодіють з людьми, які пережили травми, втрати та інші важкі життєві ситуації. Це може призводити до емоційного вигорання, яке проявляється у вигляді втоми, зниження продуктивності, депресії та навіть фізичних захворювань.

Фізичне та емоційне вигорання є серйозною проблемою для соціальних працівників, особливо для молодих спеціалістів, які часто стикаються з високими вимогами, стресовими ситуаціями та недостатньою підтримкою. Вигорання характеризується трьома основними компонентами: емоційним виснаженням, деперсоналізацією та зниженням особистісної ефективності.

1. Емоційне виснаження. Виникає внаслідок постійного контакту з клієнтами, які пережили травми, втрати або інші складні життєві ситуації. Це призводить до відчуття безсилля та втоми.

2. Деперсоналізація. Соціальні працівники можуть почати ставитися до своїх клієнтів як до об'єктів, а не як до людей, що потребують допомоги. Це може бути захисним механізмом, але в довгостроковій перспективі це негативно впливає на якість надання послуг.

3. Зниження особистісної ефективності. Працівники можуть почати сумніватися у своїй здатності допомагати іншим, що призводить до зниження мотивації та задоволеності роботою.

Молоді соціальні працівники в Україні, які працюють з внутрішньо переміщеними особами (ВПО), відчувають значний рівень вигорання через

постійний контакт із людьми, які пережили травматичні події. Вони часто не мають достатньої психологічної підтримки та ресурсів для управління своїм емоційним станом.

У деяких країнах були впроваджені програми підтримки для соціальних працівників, які включають регулярні сесії та тренінги з управління стресом.

Наприклад, в Австралії програма Wellbeing for Social Workers, хоча програма розроблена в Австралії, вона стала популярною в Європі. Вона включає тренінги з управління стресом, супервізії та групову терапію для соціальних працівників.

European Social Work Research Association (ESWRA) проводить дослідження та організовує конференції, присвячені проблемам соціальної роботи, включаючи питання вигорання. Це допомагає соціальним працівникам обмінюватися досвідом і знаходити нові підходи до підтримки.

Програма Social Work in Europe (SWiE) пропонує навчальні курси та ресурси для соціальних працівників у різних європейських країнах, зосереджуючись на професійному розвитку та психічному здоров'ї.

В Америці National Association of Social Workers (NASW) пропонує різноманітні ресурси для соціальних працівників, включаючи тренінги з управління стресом, доступ до супервізії та можливості для професійного розвитку.

Compassion Fatigue Awareness Project – ініціатива, яка спрямована на підвищення обізнаності про втому співчуття серед соціальних працівників і надає ресурси для подолання цього стану.

Програми Employee Assistance Programs (EAPs). Велика кількість організацій у США пропонують програми EAP, які забезпечують конфіденційні консультації та підтримку для працівників, включаючи соціальних працівників. Це може включати психологічну допомогу, тренінги з управління стресом та інші ресурси.

У США багато організацій пропонують навчання з травмо-інформованого підходу Trauma-Informed Care Training, що допомагає

соціальним працівникам краще справлятися з емоційними навантаженнями, пов'язаними з роботою з травмованими клієнтами.

Програми підтримки для соціальних працівників в Європі та Америці є важливими для забезпечення їхнього психічного здоров'я та ефективності роботи. Завдяки цим ініціативам соціальні працівники отримують необхідні ресурси і підтримку для подолання стресу та вигорання, що в свою чергу позитивно впливає на якість надання послуг клієнтам.

Фізичне та емоційне вигорання є серйозною проблемою для молодих соціальних працівників, яка потребує уваги та підтримки з боку організацій і суспільства в цілому. Важливо впроваджувати програми підтримки, які допоможуть молодим спеціалістам справлятися зі стресом та запобігати вигоранню, забезпечуючи тим самим більш ефективну допомогу тим, хто її потребує.

2. Недостатність фінансових і матеріальних ресурсів

Молоді спеціалісти часто стикаються з низькою оплатою праці, що не відповідає їхньому навантаженню та відповідальності. Брак фінансових ресурсів також обмежує можливості для професійного розвитку, навчання та підвищення кваліфікації. Це може призвести до відчуття незадоволеності роботою та зниження мотивації.

Недостатність фінансових та інших ресурсів молодих спеціалістів соціальної сфери під час війни є важливою темою. В умовах війни соціальні працівники, особливо молоді спеціалісти, стикаються з численними викликами, які суттєво впливають на їхню здатність виконувати професійні обов'язки.

Фінансова недостатність. Війна веде до значного скорочення бюджетних витрат на соціальні програми. Молоді спеціалісти часто отримують низьку заробітну плату, що ускладнює їхню фінансову стабільність. За даними дослідження, проведеного в Україні під час конфлікту, молоді соціальні працівники отримують зарплату, яка не відповідає їхнім витратам на життя.

У 2022 році в Україні, під час активних бойових дій, багато соціальних працівників повідомляли про затримки виплат заробітної плати. Це призвело до фінансової напруги, що змусило їх шукати додаткові джерела доходу або залишати професію.

Брак матеріальних ресурсів. Молоді спеціалісти часто стикаються з нестачею матеріальних ресурсів для виконання своїх обов'язків. Це може включати відсутність офісного обладнання, комп'ютерів або навіть базових канцелярських товарів. Нестача ресурсів ускладнює надання допомоги клієнтам і реалізацію програм соціальної підтримки.

У 2023 році в одній з громадських організацій на сході України молоді соціальні працівники повідомили про відсутність доступу до необхідних матеріалів для роботи з постраждалими від війни[22]. Це значно ускладнило їхню роботу з відновлення документів для внутрішньо переміщених осіб.

Недостатність фінансових та інших ресурсів молодих спеціалістів соціальної сфери під час війни є серйозною проблемою, яка потребує термінового вирішення. Необхідно забезпечити адекватне фінансування соціальних програм, надати матеріальну підтримку та психологічну допомогу молодим працівникам, щоб вони могли ефективно виконувати свої обов'язки і підтримувати населення в умовах кризової ситуації.

3. Відсутність належної психологічної підтримки

У важкі часи, такі як війна, працівники соціальної сфери часто не отримують необхідної психологічної підтримки. Нестача програм для покращення ментального здоров'я, а також відсутність менторства та професійної підтримки можуть призвести до ізоляції та відчуття безвиході серед молодих спеціалістів.

Соціальні працівники, особливо молоді спеціалісти, часто стикаються з емоційно важкими ситуаціями, працюючи з людьми, які пережили травми, втрати або інші стресові події. В умовах війни ця проблема загострюється,

[22] Там само

оскільки соціальні працівники стають свідками наслідків війни, що може призводити до посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших психологічних проблем.

Дослідження показують, що відсутність належної психологічної підтримки може призвести до професійного вигорання, депресії та тривожності серед соціальних працівників. Це підкреслює необхідність системної підтримки для запобігання негативним наслідкам.

У багатьох випадках організації, які займаються соціальною роботою, не мають достатніх ресурсів для надання психологічної підтримки своїм працівникам. Це може включати брак фінансування для організації тренінгів, супервізій або доступу до психологів.

Наприклад, у 2023 р. в Україні було виявлено, що більшість неурядових організацій не могли забезпечити своїх працівників професійною психологічною допомогою через брак фінансування. Це призвело до того, що молоді спеціалісти відчували себе ізольованими та безпорадними у своїй роботі.

Досвід воєнних конфліктів у різних країнах свідчить про те, що раннє психологічне втручання може значно знизити рівень психопатології у постраждалих. У випадку молоді це особливо важливо, оскільки цей життєвий період є вирішальним для розвитку їхньої особистості та формування соціальних ролей. Відсутність належної психологічної підтримки в цей період може призвести до тривалих негативних наслідків для здоров'я, соціальної адаптації та професійної реалізації. Вивчення ефективності психологічних інтервенцій є ключовим для розробки цільових програм підтримки молоді, які зможуть попередити розвиток важких психічних розладів та полегшити їхню інтеграцію в суспільство після закінчення конфлікту[23].

4. Безпекові ризики

[23] Hodes M. Thinking about young refugees' mental health following the Russian invasion of Ukraine in 2022. *Clinical child psychology and psychiatry,* (2023). 28(1). 3–14. URL: https://doi.org/10.1177/13591045221125639

У регіонах активних бойових дій молоді спеціалісти стикаються з реальними загрозами для свого життя та здоров'я. Це може включати ризики від обстрілів, мін та інших небезпек. Такі умови можуть суттєво вплинути на їхнє бажання продовжувати роботу в таких ситуаціях, а також на їхній психологічний стан. Розглянемо основні загрози фізичних ризиків, з якими вони можуть стикатися.

1. Загроза обстрілів

У регіонах активних бойових дій обстріли є однією з найбільших загроз для життя молодих спеціалістів. Вони можуть опинитися під вогнем артилерії або мінометів під час виконання своїх обов'язків.

2. Міни та вибухонебезпечні предмети.

Міни та нерозірвані боєприпаси становлять серйозну небезпеку для молодих спеціалістів, які працюють у зонах конфлікту. Неправильне поводження з такими предметами може призвести до травм або загибелі.

Молоді спеціалісти в регіонах активних бойових дій стикаються з численними безпековими ризиками, які можуть суттєво вплинути на їхнє життя, здоров'я та психологічний стан. Важливо забезпечити їхню безпеку та підтримку, щоб вони могли продовжувати виконувати свої обов'язки в умовах війни.

Молоді спеціалісти у соціальній сфері під час війни стикаються з багатьма труднощами, які можуть негативно вплинути на їхнє професійне життя та особисте благополуччя. Важливо розробляти програми підтримки, які допоможуть їм справлятися з емоційним вигоранням, забезпечити належні фінансові умови, надати психологічну підтримку та забезпечити безпеку на робочому місці.

Висновки

У підрозділі були розглянуті зміни в організації соціальних послуг в умовах воєнного стану, які включали спрощення процедур доступу до допомоги, розширення програм соціальної підтримки та збільшення фінансування для критично важливих послуг. Це дозволило швидше реагувати

на потреби населення, яке постраждало від війни. Також висвітлені нові законодавчі акти та положення, які спрямовані на підтримку внутрішньо переміщених осіб (ВПО), це стало важливим кроком для адаптації системи соціального забезпечення до нових реалій в умовах воєнного стану.

Досліджені ключові фактори, які впливають на мотивацію молодих спеціалістів у соціальній сфері. По-перше, це умови праці, які включають заробітну плату, можливості для професійного розвитку та підтримку з боку керівництва. По-друге, важливими є соціальні аспекти, такі як колективна атмосфера, підтримка колег та можливість реалізувати свої ідеї. Крім того, молоді спеціалісти проявляють більшу мотивацію, коли відчувають значущість своєї роботи та її вплив на суспільство.

Розглянуті ряд проблем і викликів, які негативно впливають на мотивацію молодих спеціалістів у соціальній сфері під час воєнного стану. По-перше, нестабільність та невизначеність економічної ситуації можуть призводити до зменшення фінансування соціальних програм та скорочення робочих місць. По-друге, високий рівень стресу та емоційного вигорання через складні умови роботи може знижувати мотивацію і продуктивність працівників. Також важливою є проблема недостатньої підтримки з боку держави та організацій, що може призвести до відтоку кадрів з соціальної сфери.

Отже, соціальна сфера в умовах війни потребує гнучкості та адаптації для забезпечення ефективного надання послуг. Підтримка молодих спеціалістів через поліпшення умов праці, розвиток професійних навичок і забезпечення психологічної підтримки є критично важливими для стабільності та ефективності соціальної системи в Україні під час воєнного стану.

4.2 Аналіз особливостей організації молодіжного волонтерства під час війни в Україні

© **Марченко Ірина Федорівна**
перший проректор, кандидат технічних наук, доктор філософії, доцент кафедри інформатики, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Волонтерська діяльність в Україні є важливим елементом громадянського суспільства, який сприяє вирішенню соціальних, гуманітарних, екологічних, культурних та інших проблем. Правові засади волонтерства в Україні регламентуються як національними, так і міжнародними нормативно-правовими актами. Це дає змогу чітко врегулювати правовий статус волонтерів, їхні права та обов'язки, а також створити сприятливі умови для розвитку волонтерського руху.

Україна активно переймає міжнародний досвід у сфері волонтерства, імплементуючи його в національне законодавство. Одним із головних міжнародних документів, що вплинув на формування законодавчих засад волонтерської діяльності в Україні, є Загальна декларація волонтерів, ухвалена 14 вересня 1990 р. в Парижі на XI Всесвітній конференції Міжнародної асоціації добровольчих зусиль. Цей документ став основою для розуміння волонтерства як добровільної, безоплатної та соціально значущої діяльності, яка сприяє розвитку суспільства. Іншим важливим міжнародним документом є Декларація про волонтерську діяльність, ухвалена в січні 2001 року на XVI Всесвітній конференції добровольців. Цей акт підкреслює роль волонтерів у глобальних процесах, зокрема у подоланні соціальних нерівностей, захисті прав людини та навколишнього середовища, що важливо для України, яка зараз стикається з численними викликами, спричиненими війною та гуманітарною кризою. Ключовим документом є також Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, підписана 27 червня 2014 р. У рамках цієї угоди передбачено розвиток волонтерства як одного з інструментів

сприяння інтеграції України в європейський простір, забезпечення верховенства права, дотримання прав людини, розвитку громадянського суспільства та активної участі громадян у суспільному житті. Ще одним міжнародним актом, що вплинув на розвиток волонтерського законодавства в Україні, є Конвенція про сприяння транснаціональній довгостроковій волонтерській службі молоді, ухвалена Радою Європи 11 травня 2000 року. Ця конвенція закладає правові основи для залучення молоді до волонтерської діяльності, сприяє міжнародній кооперації у сфері соціальних ініціатив та підкреслює важливість міждержавної підтримки волонтерських програм.

Основним законодавчим актом, що регулює волонтерську діяльність в Україні, є Закон України «Про волонтерську діяльність» № 3236-VI[24], ухвалений у 2011 році. Цей закон чітко визначає, що таке волонтерство, встановлює правовий статус волонтерів, їхні права та обов'язки, а також механізми державної підтримки волонтерського руху. Останні зміни до Закону України «Про волонтерську діяльність» (№ 3236-VI) були внесені 15 серпня 2022 року з метою адаптації законодавства до нових умов, спричинених війною та соціальними викликами. Основними напрямами цих змін було:

− розширення напрямів волонтерської діяльності. Внесені зміни дозволяють включати нові напрями діяльності волонтерів, зокрема надання допомоги громадянам, які постраждали під час бойових дій, антитерористичних операцій та інших військових дій;

− підтримка національної ідентичності. Це дозволяє використовувати волонтерство для об'єднання суспільства навколо національних цінностей та подолання соціокультурних суперечностей, що має важливе значення під час війни;

− оновлення фінансових аспектів. Внесені зміни також торкаються фінансових пільг для волонтерів, що дозволяє зменшити фінансові навантаження на волонтерів, які активно працюють у важких умовах.

[24] Про волонтерську діяльність: Закон України станом на 19.04.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text (дата звернення: 05.11.2024)

Розширено перелік випадків, за яких волонтери можуть отримати одноразову грошову допомогу в разі отримання поранень або загибелі під час виконання своїх обов'язків. Це особливо актуально для тих, хто працює у зонах активних бойових дій або на територіях, що постраждали від воєнних конфліктів.

Ці зміни демонструють, як законодавство адаптується до викликів воєнного часу, розширюючи можливості підтримки волонтерів і полегшуючи їхню роботу в умовах збройної агресії.

Крім того, до ключових законодавчих актів, які регулюють волонтерську діяльність в Україні, належать:

Закон України «Про громадські об’єднання» від 03.09.2024 №4572-VI, який забезпечує правові основи для створення та діяльності організацій, що залучають волонтерів. Він визначає можливості та механізми взаємодії громадських об'єднань з державними органами та іншими організаціями у сфері волонтерства.

Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 5 липня 2012 року[25], який надає правове підґрунтя для залучення волонтерів до благодійної діяльності та регулює співпрацю благодійних організацій з волонтерами у наданні соціальних послуг та допомоги вразливим категоріям населення.

Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р. № 2671-VIII та Закон України «Про соціальну роботу з сім’ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 № 2558-III[26], встановлюють механізми залучення волонтерів до соціальної роботи. Волонтери можуть брати участь у наданні соціальних послуг та підтримці вразливих верств населення, зокрема дітей, молоді та сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах.

[25] Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text

[26] Про соціальну роботу з сім’ями, дітьми та молоддю: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 № 1706-VII[27], визначає роль волонтерів у забезпеченні прав та свобод переселенців, а також порядок взаємодії з благодійними та громадськими організаціями, які надають допомогу таким особам.

Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України», ухвалений у 2022 р. Цей документ був розроблений для створення додаткових можливостей для волонтерів в умовах війни. Він передбачає податкові пільги для волонтерських організацій та узгодження податкових норм із чинним законодавством.

Розвиток волонтерського руху неможливий без стратегічних засад. У 2021 р. був ухвалений стратегічний документ, що визначає напрямки розвитку громадянського суспільства, зокрема волонтерства, на найближчі роки – Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 рр. У межах цієї стратегії було розроблено План заходів до 2024 року щодо реалізації стратегії, який містить низку заходів, спрямованих на підтримку та розвиток волонтерського руху.

Крім того, необхідно звернути увагу на проект Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння розвитку волонтерства серед здобувачів освіти (реєстр. N 11159). 6 червня 2024 р. Верховна Рада розглянула цей законопроект у першому читанні та схвалила його за основу. Цей законопроєкт передбачає внесення змін до кількох ключових законів, таких як «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про повну загальну середню освіту» та «Про волонтерську діяльність». Основні нововведення стосуються визнання волонтерської діяльності як частини

[27] Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text

освітнього процесу, що зможе підвищити мотивацію молоді до участі у волонтерстві та сприяти формуванню соціальної відповідальності.

Таблиця 4.2.1

Основні нововведення проекту закону №11159 щодо волонтерства серед дітей і молоді та його вплив на вищу освіту

Введення	Опис	Законодавча база
Зарахування волонтерства як практики	Волонтерську діяльність зараховують як практику, якщо вона відповідає спеціальності студента, незалежно від згоди навчального закладу.	Закон «Про вищу освіту»
Документальне підтвердження волонтерської діяльності	Волонтери отримуватимуть документальне підтвердження участі у волонтерстві, яке міститиме інформацію про напрям, період та кількість годин.	Закон «Про волонтерську діяльність»
Визнання компетентностей, набутих у волонтерстві	Компетентності, набуті під час волонтерської діяльності, можуть бути визнані рівноцінними результатам навчання, здобутим через неформальну або інформальну освіту.	Закон «Про освіту», Закон «Про вищу освіту»
Мотиваційний лист	Вводиться поняття "мотиваційний лист", в якому абітурієнти можуть наводити інформацію про свою волонтерську діяльність під час вступу до ЗВО.	Закон «Про вищу освіту», Закон «Про освіту»
Зобов'язання керівників освітніх закладів	Керівники закладів освіти зобов'язані сприяти розвитку волонтерства серед учасників освітнього процесу, підвищувати його престиж та створювати відповідні умови.	Закон «Про повну загальну середню освіту», Закон «Про вищу освіту»

Ці нововведення дозволять зміцнити волонтерський рух серед молоді та включити його як частину навчального процесу, підвищуючи суспільну відповідальність і активність молодих людей в Україні.

Під час війни молодіжна волонтерська діяльність набуває особливого значення. Організація волонтерської діяльності серед молоді в умовах конфлікту вимагає координації, взаємодії та адаптації до нових реалій. Аналіз цих аспектів є ключовим для розуміння того, як молодь може ефективно

сприяти вирішенню соціальних і гуманітарних проблем під час війни, а також як масштабувати ці зусилля для максимального впливу.

Визначимо ключові критерії, які надають всебічне уявлення про організацію, вплив та ефективність молодіжної волонтерської діяльності:

а) критерій об’єкту спрямування допомоги (основні замовники-бенефіціари);
б) критерій сфери застосування волонтерської діяльності;
в) критерій сегментованості споживачів волонтерських послуг;
г) критерій диференціації потреб;
д) критерій масштабування залученості молоді до волонтерської діяльності;
е) критерій експансії(масштабування) обсягів втручання;
ж) критерій сприйняття в соціумі. Еволюція соціального сприйняття волонтерства;
з) критерій психоемоційного благополуччя волонтерів під час виконання волонтерської діяльності;
и) критерій обсягів матеріальних та фінансових потоків, залучених у волонтерську діяльність.

У порівняльному аналізі для кожного критерія введемо: об’єкт аналізу, опис критерія та визначимо особливості його застосування у довоєнний час та в умовах воєнного стану. Критерії підібрано таким чином, щоб комплексно охопити всі аспекти молодіжного волонтерського руху, оцінити зміни, що відбулися та намітити шляхи вдосконалення волонтерської роботи.

За об’єктом аналізу критерії можна розподілити наступним чином:

– споживачі послуг (Замовники):
1) критерій об’єкту спрямування допомоги;
2) критерій сегментованості споживачів волонтерських послуг;
3) критерій диференціації потреб;
– виконувачі волонтерських послуг(волонтери)

1) критерій масштабування залученості молоді до волонтерської діяльності.

2) критерій експансії(масштабування) обсягів втручання.

3) критерій сприйняття в соціумі. Еволюція соціального сприйняття волонтерства.

4) критерій психоемоційного благополуччя волонтерів під час виконання волонтерської діяльності.

– напрями волонтерської діяльності

1) критерій сфери застосування волонтерської діяльності:

– матеріальні та фінансові потоки

2)критерій обсягів матеріальних та фінансових потоків, залучених у волонтерську діяльність. Порівняльний аналіз наведено в табл.4.2.2.

Зробивши порівняльний аналіз особливостей організації молодіжної волонтерської діяльності за певними критеріями до та під час війни, можна дійти до висновку, що змінилися також і інструменти організації цієї діяльності. До таких інструментів належать волонтерські програми, що допомагають досягнути конкретної соціальної цілі.

Мета таких програм – організувати діяльність людей, готових допомагати безоплатно, і забезпечити ефективність цієї допомоги. Волонтерські програми спрямовані на підтримку вразливих верств населення, розвиток громад, збереження довкілля, вирішення надзвичайних ситуацій або просування культурних цінностей і можуть створюватися як на невеликий період так і на значний час, в залежності від поставлених задач.

Таблиця 4.2.2

Порівняльний аналіз організації та масштабування молодіжної волонтерської діяльності до та під час війни за певними критеріями

№	Критерій	До війни	Під час війни	Опис критерія	Об’єкт аналізу
1	2	3	4	5	6
1	Критерій об’єкту спрямування допомоги (Основні замовники-бенефіціари)	Неприбуткові організації, громадські організації, державні установи, окремі особи, що потребували допомоги(вразливі верстви населення - літні люди, пенсіонери, діти, люди з особливими потребами) тощо.	Збройні Сили України, переселенці (ВПО), постраждале від війни населення.	Критерій допомагає глибше зрозуміти, як війна змінила структуру попиту на волонтерську допомогу, які нові виклики постали перед волонтерами.	Споживачі послуг (Замовники)
2	Критерій сфери застосування волонтерської діяльності	1.Підтримка соціальних проектів, екологічних програм, культурних заходів. Проведення творчих, музичних суспільно важливих заходів спрямованих на покращення життя в громадах. 2.Допомога муніципалітетам та органам місцевого самоврядування в облаштуванні територій, озелененні тощо. 3. Будівництво та ремонт приміщень (молодіжних, для людей похилого віку) 4.Допомога притулкам для тварин. 5.Допомога вразливим верствам населення.	1.Допомога військовим (придбання техніки, виготовлення побутових речей, плетіння сіток). 2.Логістичні послуги (доставка вантажів, евакуація людей з гарячих точок). 4.Приготування, збір та розподіл гуманітарної допомоги для переселенців та постраждалого внаслідок бойових дій населення (допомога на складах). 5. Допомога міжнародним організаціям (збір інформації про постраждалих), які займаються допомогою постраждалого від війни населення. 6. Психологічні послуги людям, що зазнали травми та стресу. 7. інформаційна допомога.	Критерій допомагає зрозуміти, в яких напрямках велась діяльність до війни і ведеться під час воєнних дій, має також більш широке значення для аналізу впливу та ефективності самої волонтерської роботи в контексті потреб суспільства та напрямків спрямування волонтерської діяльності.	Напрями волонтерської діяльності

Продовження таблиці 4.2.2

1	2	3	4	5	6
3	Критерій сегментованості споживачів волонтерських послуг	Задоволення індивідуальних та групових потреб. Персоналізований підхід, що орієнтувався на сегментовані потреби окремих осіб, груп або громад, які вимагають індивідуальних рішень.	Задоволення розширеної соціальної бази споживачів однорідних соціальних послуг. Масовий підхід, спрямований на однорідні потреби широкої соціальної бази, де надаються універсальні послуги для більшої кількості людей.	Критерій вказує на необхідність глибокого розуміння структури суспільства в контексті допомоги та специфічних вимог до волонтерської діяльності.	Споживачі волонтерських послуг (структура суспільства, що потребує допомоги)
4	Критерій диференціації потреб	Задоволення - менше фізіологічні потреби та потреби у безпеці. Більше - Потреби в самореалізації та повазі. Сегментовані (індивідуальні) потреби належать до більш диференційованого підходу, коли діяльність спрямована на задоволення специфічних потреб окремих осіб або груп, що вимагає більш персоналізованих рішень.	Задоволення - більше фізіологічні потреби та потреби у безпеці. Менше - Потреби в самореалізації та повазі. Базові потреби відповідають менш диференційованому підходу, коли волонтерська діяльність орієнтована на задоволення однакових потреб великої кількості людей.	Критерій є важливим інструментом для визначення та класифікації потреб споживачів волонтерських послуг, описує важливість усвідомлення різноманітності потреб у суспільстві та формування відповідних волонтерських стратегій і програм для їх задоволення.	Споживачі волонтерських послуг(в контексті задоволення потреб та їх класифікації)
5	Критерій масштабування залученості молоді до волонтерської діяльності	Масштаб залученості волонтерською діяльністю серед молоді був значно меншим та обмежувався переважно активними громадянами, які мали конкретну зацікавленість у соціальних або культурних проектах. В основному це була менша група соціально активної молоді, яка брала участь у локальних ініціативах.	Масштаб залученості молоді до волонтерської діяльності значно зріс. Нові форми діяльності залучили велику кількість молоді, яка раніше не брала участь у волонтерстві. Таким чином, війна значно розширила спектр і масштаби волонтерських ініціатив серед молоді, що включає як кількісне зростання, так і розширення сфер участі вказує на зростання рівня мобілізації суспільства та поширення волонтерської активності серед ширших верств населення.	Критерій відображає динаміку змін у суспільстві, вказуючи на зростання залучення нових учасників, розширення спектра волонтерських ініціатив та активізацію соціальної свідомості під час військових конфліктів.	Виконувачі волонтерських послуг (волонтери)

Продовження таблиці 4.2.2

1	2	3	4	5	6
			зростання, так і розширення сфер участі вказує на зростання рівня мобілізації суспільства та поширення волонтерської активності серед ширших верств населення.		
6	Критерій експансії(масштабування) обсягів втручання	Обсяги втручання молоді у волонтерські проекти були більш обмеженими за кількістю ресурсів, часу та залучених учасників. Волонтерські ініціативи були здебільшого локальними та менш інтенсивними. Молодь брала участь в обмеженій кількості проектів, переважно соціального та екологічного характеру.	Збільшення масштабу волонтерських ініціатив з локального або регіонального рівня до загальнонаціонального. Волонтерство стало загальнонаціональним явищем, що охоплює всю країну завдяки активному використанню мереж і сучасних технологій. Розширення мережевих зусиль та взаємодії між волонтерами, місцевими громадами та національними організаціями для забезпечення ефективності та координованості волонтерських дій.	Критерій масштабування обсягів втручання демонструє еволюцію волонтерства від локального до загальнонаціонального явища, підкреслюючи його зростаючу важливість у реагуванні на виклики, які постають перед суспільством у кризові часи.	Виконувачі волонтерських послуг (волонтери) волонтерство - як явище суспільства
7	Критерій сприйняття в соціумі. Еволюція соціального сприйняття волонтерства	Волонтерство розглядалося суспільством як допоміжна діяльність, яка здійснюється лише окремими групами людей або активістами.	Волонтерство стало обов'язком і відповідальніс-тю кожного громадянина, враховуючи потреби сус-пільства під час війни. Наразі, багато хто розглядає волонтерство як спосіб участі у війні, їх внесок у перемогу України.	Критерій дозволяє аналізувати культурні, соціальні та психологічні зміни у ставленні до волонтерства та його важливості в сучасному контексті.	Виконувачі волонтерських послуг (волонтери)

Продовження таблиці 4.2.2

1	2	3	4	5	6
8	Критерій психоемоційного благополуччя волонтерів під час виконання волонтерської діяльності	Волонтерська діяльність мала позитивний вплив на психоемоційний стан молоді. Вона сприяла формуванню почуття самореалізації, соціальної інтеграції та підвищенню рівня задоволення життям. Волонтери отримували емоційну підтримку через соціальну взаємодію, активну участь у корисних ініціативах та відчуття внеску в розвиток суспільства.	Підвищений рівень стресу та тривожності через постійну небезпеку, невизначеність та високу інтенсивність роботи. Вигорання від тривалих періодів напруженої діяльності, часто без можливості відпочити та перезарядитися. Емоційне перевантаження через взаємодію з травмованими людьми, включаючи поранених, переселенців та військових, що посилює емоційну напругу.	Критерій дозволяє допо-магає виявити шляхи покращення психоемо-ційної стійкості волонтерів для підвищення ефективності їхньої діяльності та запобігання негативних наслідків для їхнього психічного здоров'я. Критерій є важливим для комплек-ного розуміння емоцій-ного благополуччя молодіжних волонтерів в умовах війни, оскільки від їхнього психоемоційного стану залежить якість і тривалість їхньої участі в волонтерській діяльності.	Виконувачі волонтерських послуг (волонтери)
9	Критерій обсягів матеріальних та фінансових потоків	Обсяг матеріальних та фінансових потоків можна охарактеризувати як такий, що діяв на мікроекономічному рівні. Волонтерські ініціативи мали обмежені фінансові можливості, переважно базуючись на локальних благодійних внесках і приватних пожертвах. Фінансування надходило від невеликих громадських організацій, місцевих підприємців та індивідуальних донорів. Матеріальні ресурси були спрямовані на конкретні соціальні проекти та обмежені за обсягом, оскільки масштаби діяльності не вимагали великої кількості ресурсів.	Обсяги потоків зросли до макроекономічного рівня. Волонтерські організації почали залучати великі фінансові ресурси не лише з локальних, а й з міжнародних джерел, включаючи гранти, державну підтримку та масові міжнародні пожертви. Величезні обсяги гуманітарної допомоги та фінансів надходять як з боку громадських, так і з боку міжнародних організацій (наприклад, ООН, Червоний Хрест, ЄС).	Критерій дозволяє зрозуміти, яким чином волонтерство впливає на економіку на різних рівнях. Критерій дозволяє оцінити, наскільки ефективно волонтерські організації залучають та розподіляють матеріальні та фінансові ресурси в різних умовах, зокрема під час війни. Він також аналізує зміни в потоках ресурсів у зв'язку зі зростанням потреб і активізацією міжнародної допомоги.	Матеріальні та фінансові потоки

Для студентів волонтерська діяльність є чудовою можливістю розвивати м’які навички (soft skills), такі як лідерство, комунікація, робота в команді, критичне мислення та вирішення проблем. Ці навички високо цінуються на ринку праці, тому участь у волонтерських проектах підвищує конкурентоспроможність студентів і допомагає їм у майбутньому працевлаштуванні. Університети можуть проводити спеціалізовані воркшопи та тренінги для волонтерів, що підвищить їхню кваліфікацію та компетенції. Це можуть бути тренінги з управління проектами, організацією заходів, фандрейзингом, а також розв'язанням соціальних чи екологічних проблем. Підтримка волонтерства також дозволяє університетам демонструвати свою соціальну відповідальність. Через волонтерські проекти університети можуть долучатися до вирішення важливих соціальних, культурних та екологічних питань, стаючи активними учасниками громадського життя та показуючи приклад студентам.

В умовах соціальних криз, зокрема війни, волонтерство стає критичною підтримкою для військових, постраждалих цивільних і вразливих категорій населення, забезпечуючи стабільність і підтримку. Волонтерство сприяє розвитку емпатії, навичок співпраці та взаємодопомоги, що є ключовими для згуртованості суспільства;

Такі програми мають певну структуру: місію, цінності, принципи, мету, завдання, розподіл відповідальності в роботі з волонтерами, систему адаптації та підтримки і мотивації молодих волонтерів, ресурси та звітність.

Загалом, структура волонтерських програм включає в себе організаційні, планувальні, комунікаційні та оцінкові процеси, що допомагають програмі досягати своїх цілей та ефективно керувати діяльністю волонтерів.

Вочевидь, що такі програми також під час війни дещо змінили свою структуру або розширили її.

Наведемо порівняльний аналіз волонтерських молодіжних програм до та під час війни у таблиці 4.2.3.

Таблиця 4.2.3

Порівняльний аналіз молодіжних волонтерських програм до та під час війни

Структура програми	До війни	Під час війни
1	2	3
Місія	Місія волонтерських організацій здебільшого була спрямована на соціальну допомогу, екологічну підтримку та розвиток громад. Основні цілі включали покращення якості життя вразливих груп, сприяння сталому розвитку та освіті, а також розв'язання проблем на місцевому рівні.	Місія змінилася з акцентом на національну безпеку та порятунок людських життів. Нові волонтерські місії включають підтримку військових та територіальної оборони (постачання амуніції, техніки, ліків, тактичного обладнання),гуманітарну допомогу внутрішньо переміщеним особам (ВПО), евакуацію з зон бойових дій, міжнародну співпрацю для залучення ресурсів, допомоги та інформаційної підтримки на світовому рівні.
Цінності	Солідарність, співпраця та взаємодопомога	Не змінилися, але додалися: патріотизм та любов до країни стали ключовими рушійними силами для молодіжного волонтерства. Молоді люди активно долучаються до оборонних та гуманітарних ініціатив, оскільки відчувають відповідальність за майбутнє країни, відвага та готовність ризикувати — волонтери часто працюють в небезпечних умовах, допомагаючи евакуйовувати населення або доставляючи гуманітарну допомогу на передову.
Принципи	1. Гнучкість та швидка реакція.	1. Гнучкість та швидка реакція — під час війни волонтерські організації мусять швидко адаптуватися до змінних умов та нових викликів. Принцип оперативності в прийнятті рішень став одним із ключових.
	2. Інтернаціоналізація - здебільшого молодіжне волонтерство було внутрішньо українським явищем.	2. Інтернаціоналізація — зараз молодіжне волонтерство активно взаємодіє з міжнародними партнерами, залучаючи допомогу від інших держав та організацій.
	3. Відповідальність та прозорість	3. Не змінилося, але додалося: відповідальність та прозорість - зростання обсягів фінансів та матеріальної допомоги призвело до посилення вимог щодо прозорості звітності та відповідальності за використання ресурсів.

Продовження таблиці 4.2.3

1	2	3
Мета	Основна мета волонтерських програм була орієнтована на покращення соціальних умов, розвиток громадян-ського суспільства, просвітництво та допомогу вразливим групам населення. Наприклад, це могли бути екологічні ініціативи, освітні проекти або підтримка малозабезпечених верств населення.	Мета змістилася на надання негайної гуманітарної допомоги, забезпечення армії та допомогу постраждалим від військових дій. Ключовим стало порятунок життів, підтримка національної безпеки, евакуація та відновлення інфраструктури. Волонтерські програми також спрямовані на психологічну підтримку переселенців та військових.
Завдання волонтерських програм	1.Розвиток соціальної активності серед молоді та громад.	1.Гуманітарна допомога переселенцям — забезпечення продуктами, ліками та іншими необхідними ресурсами для тих, хто втратив дім.
	2.Підтримка екологічних та культурних проектів.	2.Підтримка військових — надання необхідних матеріалів для армії (тактичне обладнання, медикаменти, транспорт).
	3.Надання допомоги вразливим групам населення (літні люди, сироти, люди з інвалідністю).	3.Евакуація населення з зон бойових дій — організація транспорту та допомога в забезпеченні безпечного переміщення людей.
		4.Мобілізація ресурсів через міжнародну підтримку та залучення фінансових потоків для відновлення зруйнованої інфраструктури.
		5.Організація медичної та психологічної допомоги для постраждалих та військових.
Розподіл відповідальності в роботі з волонтерами,	1. Структуризація та ієрархія Відповідальність у волонтерських організаціях часто мала більш горизонтальний характер — волонтери працювали в командах без жорстких ієрархічних структур. Відповідальність часто розподілялася рівномірно, а робота могла бути гнучкою. Волонтерські групи займалися невеликими локальними проектами.	1.Структуризація та ієрархія Під час війни відбувся перехід до більш структурованої ієрархії та чіткого розподілу ролей. Це зумовлено необхідністю оперативного реагування на надзвичайні ситуації та координації великих масштабних ініціатив. Чітко визначаються керівники волонтерських груп, які відповідають за прийняття рішень у критичних умовах. Збільшилась кількість координаторів на місцях, які відповідають за логістику, забезпечення ресурсами та управління людьми. Відповідальність за різні завдання чітко розподілена: одні волонтери працюють із гуманітарною допомогою, інші — з евакуацією, а треті — з медичною допомогою.

Продовження таблиці 4.2.3

1	2	3
	2. Відповідальність за безпеку До війни волонтери мали мало ризикованих завдань, і питання безпеки не було таким критичним	2. Відповідальність за безпеку Під час війни зростання ризиків для життя волонтерів (особливо тих, хто працює в зонах бойових дій) змінило підхід до розподілу відповідальності: Призначаються відповідальні за безпеку волонтерів, які стежать за дотриманням правил у небезпечних зонах. Вводиться система навчань для волонтерів щодо роботи в умовах війни, що включає психологічну підтримку та навчання з першої допомоги.
	3. Фінансова відповідальність і звітність До війни фінансування волонтерських ініціатив серед молоді здебільшого надходило від локальних джерел, таких як благодійні внески, підтримка невеликих бізнесів, громадських організацій, муніципалітетів або окремих донорів. Бюджети були зазвичай обмеженими, а волонтерська діяльність орієнтувалась на невеликі проекти, які не потребували значних фінансових ресурсів. Молодь, яка брала участь у таких ініціативах, часто не мала високої фінансової відповідальності.	3. Фінансова відповідальність і звітність З початком війни значно збільшився обсяг ресурсів, що проходять через волонтерські організації. Це змінило підходи до управління фінансами та відповідальності за їхнє використання: введено строгу фінансову звітність, щоб забезпечити прозорість і довіру з боку донорів і громадян. Призначаються окремі відповідальні за фінанси, які контролюють витрати та складають звіти для міжнародних і місцевих спонсорів.
	4. Міжнародна відповідальність і координація До війни волонтерські ініціативи були переважно локальними,	4.Міжнародна відповідальність і координація Під час війни зросла кількість міжнародних організацій, які працюють в Україні. Це змінило підходи до міжнародної координації: призначаються координатори, відповідальні за взаємодію з міжнародними партнерами (як-от ООН, NRC, Червоний Хрест). Відповідальність за логістику гуманітарної допомоги часто розподіляється між місцевими волонтерськими групами та міжнародними організаціями.

Продовження таблиці 4.2.3

1	2	3
	5. Оперативне прийняття рішень До війни волонтери могли дозволити собі більше часу на обговорення рішень.	5. Оперативне прийняття рішень Війна призвела до більш чіткої структуризації та посиленого контролю в роботі з волонтерами, збільшення відповідальності за безпеку, фінанси та ефективність дій. Змінилися підходи до прийняття рішень і відповідальності за них. Зараз ключовими є оперативність та швидкість: відповідальні особи приймають рішення на місці, особливо в умовах швидко змінюваної ситуації (наприклад, евакуація населення з небезпечних зон).
Система адаптації та підтримки мотивації волонтерів	1.Психологічна підтримка та емоційне здоров'я. До війни волонтери рідко стикалися з небезпечними або стресовими ситуаціями, тому психологічна підтримка не була в центрі уваги.	1.Психологічна підтримка та емоційне здоров'я Під час війни волонтери постійно працюють в умовах емоційного виснаження, травмуючих подій та великих фізичних навантажень: ведено психологічну підтримку через організацію тренінгів з управління стресом, надання консультацій фахівців, психологічних сесій для волонтерів. Окремі організації активно працюють над створенням центрів психологічної допомоги для волонтерів, які постійно контактують з постраждалими або перебувають у зонах підвищеної небезпеки. Регулярно проводяться групові зустрічі, де волонтери можуть обговорити свій досвід і поділитися емоційними переживаннями, що зменшує емоційне вигоряння.
	2. Зміна підходів до навчання	2. Зміна підходів до навчання. Під час війни навчання волонтерів стало не лише більш структурованим, а й більш спеціалізованим: волонтери проходять тренінги з першої медичної допомоги, роботи в екстремальних умовах, організації евакуації населення, а також щодо управління гуманітарною допомогою. Створюються онлайн-курси та навчальні програми, що дозволяють волонтерам швидко адаптуватися до нових умов і підготуватися до виконання нових завдань.

Продовження таблиці 4.2.3

1	2	3
	3. Підтримка мотивації через відчуття значущості. До війни підтримка мотивації волонтерів через відчуття значущості базувалася на інших принципах і потребах, ніж під час воєнних дій. Волонтери, особливо молодь, долучалися до ініціатив з мотивів самореалізації, соціальної активності, бажання допомогти своїм громадам або зробити внесок у покращення суспільства.	3. Підтримка мотивації через відчуття значущості Значна частина мотивації волонтерів пов'язана з відчуттям особистого внеску у важливі соціальні справи. Під час війни мотивація волонтерів змістилася до підтримки своєї країни та допомоги у боротьбі за незалежність: акцент робиться на підкресленні важливості кожної волонтерської ініціативи та особистого внеску кожного волонтера у спільну справу. Підтримка мотивації через публічне визнання внеску волонтерів на державному та місцевому рівнях. Уряди та організації активно наголошують на важливості волонтерства через соціальні медіа, відзначення нагородами та підтримку на рівні держави.
	4. Гнучкий графік і можливість відпочинку	4. Гнучкий графік і можливість відпочинку У зв'язку з високим рівнем фізичного і психічного навантаження під час війни, системи волонтерських організацій переглянули підходи до розподілу робочого часу: волонтерам надаються гнучкі графіки та можливість відпочинку після роботи в зонах підвищеної напруги. Організовується ротація волонтерів, що дозволяє уникнути емоційного вигорання та зниження мотивації.

Висновки

Аналіз волонтерської діяльності молоді показав суттєві зміни у її організації, масштабуванні та ефективності в різні періоди. До війни молодіжна волонтерська діяльність переважно була спрямована на підтримку соціальних та культурних проектів, задоволення індивідуальних потреб вразливих верств населення. Її обсяг і фінансування були обмежені, а соціальне сприйняття волонтерства розглядалося як допоміжна активність.

Під час війни пріоритети змінилися. Волонтерська діяльність набула нових форм і масштабів, орієнтованих на допомогу Збройним Силам України, переселенцям та постраждалим від бойових дій. Залучення великих міжнародних фінансових ресурсів дозволило підняти волонтерську діяльність на макроекономічний рівень. Соціальне сприйняття волонтерства змінилося: воно стало обов'язком кожного громадянина. Важливо зазначити, що психоемоційне благополуччя волонтерів значно ускладнилося в умовах війни. Підвищений рівень стресу та тривожності, викликані постійною небезпекою, підкреслюють необхідність забезпечення психологічної підтримки для запобігання вигоранню. У цілому, ці зміни свідчать про високу адаптивність молоді, їхню здатність реагувати на виклики війни. Волонтерська діяльність стала невід'ємною частиною соціального та економічного життя країни, підкреслюючи її важливість у підтримці суспільства в кризові часи. Завдяки взаємодії та використанню сучасних технологій, волонтерство змогло ефективно реагувати на потреби суспільства, демонструючи його значний вплив і ефективність.

Таким чином, організація молодіжного волонтерства в умовах війни вимагає адаптації до нових реалій, врахування мотивацій молоді, використання сучасних технологій та активної співпраці з різними організаціями. Це дозволить не лише ефективно підтримувати військових і цивільних осіб, але й сприяти розвитку активної та відповідальної молоді в Україні.

Аналіз змін у структурі волонтерських програм до та під час війни показує значні трансформації в їхніх місіях, цінностях, принципах, цілях, завданнях і організації. До війни волонтерські організації були зосереджені на соціальній допомозі, екологічних проектах та розвитку громад. Основні зусилля були спрямовані на покращення якості життя вразливих груп населення, сприяння сталому розвитку та вирішення місцевих проблем. Водночас, принципи волонтерства включали гнучкість, співпрацю та взаємодопомогу. Цінності таких програм базувались на солідарності та співпраці.

Однак під час війни місія волонтерських організацій набула нових вимірів. Акцент змістився на підтримку національної безпеки та порятунок людських життів. Волонтери стали основною рушійною силою, що надає підтримку Збройним Силам України, евакуює населення з небезпечних зон та забезпечує гуманітарною допомогою переселенців та постраждалих. Нові цінності включають патріотизм, любов до країни, відвагу та готовність ризикувати, а принципи гнучкості й швидкої реакції стали ще більш актуальними через постійну необхідність адаптуватися до змінних умов.

Завдання волонтерських програм також суттєво змінилися. Якщо до війни основним фокусом було покращення соціальних умов та підтримка вразливих груп населення, то під час війни пріоритети змістилися на негайну гуманітарну допомогу, підтримку військових та евакуацію з зон бойових дій. Зросли масштаби діяльності та кількість учасників, що привело до структуризації ієрархії та чіткого розподілу ролей.

Зокрема, розподіл відповідальності значно ускладнився. Введено чітку ієрархію, збільшилась кількість координаторів, відповідальних за логістику, забезпечення ресурсами та управління людьми. Питання безпеки стали критичними, особливо для тих волонтерів, які працюють у зонах бойових дій. Фінансова відповідальність і звітність стали більш жорсткими через зростання обсягів фінансів та матеріальної допомоги. Міжнародна координація також посилилася, залучаючи до співпраці міжнародні організації та партнерів.

Для ефективної підтримки мотивації волонтерів стали критично важливими системи психологічної підтримки та навчання. Введено тренінги з управління стресом, перша допомога, робота в екстремальних умовах. Підтримка мотивації через відчуття значущості особистого внеску стала ще більш акцентованою, а гнучкий графік роботи та можливість відпочинку допомагають уникнути вигорання.

Проте для більш глибокого розуміння ефективності цих програм необхідно опитати самих волонтерів. Це дозволить отримати детальнішу інформацію про їхні потреби, виклики та можливості для покращення. Скоріш за все, для координації таких великих масштабів волонтерської діяльності потрібна цифрова платформа, яка забезпечить ефективне управління ресурсами, комунікацію та звітність. Така платформа може включати інструменти для планування, моніторингу, навчання та підтримки волонтерів, сприяючи підвищенню ефективності їхньої діяльності.

4.3 Досвід надання соціальної допомоги дітям, що стали сиротами та залишилися без батьківського піклування внаслідок воєнних дій

© Леус Ольга Ігорівна
магістр з соціальної роботи, БО «Благодійний фонд «Діти Героїв», фахівець з підтримки постраждалих родин

Соціальне сирітство, безпритульність та залишення частини дітей без належної опіки є однією з найболючіших соціально-демографічних проблем, з якими стикається сучасна Україна. Це питання турбує не лише окремі родини, а й усе суспільство, привертає увагу громадськості, громадських організацій та кожного громадянина. Проблема соціального сирітства відображає глибокі соціально-економічні виклики, що впливають на добробут і майбутнє країни, роблячи необхідним розвиток програм підтримки та захисту дітей, які залишилися без сімейного тепла і турботи.

Як справедливо зазначає Л. Слюсар, наявність значної кількості дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування є серйозним показником погіршення якості людського потенціалу країни та дисбалансу в інституційній системі, спричиненого невідповідністю функцій сім'ї та інших суспільних інститутів[1]. Сьогодні це проявляється як проблема захисту дитинства та забезпечення гідних умов для виховання і життя всіх дітей, але вже завтра це може призвести до викривлення трудового та соціального потенціалу нації, зокрема до зниження якості певних його складових. Державна політика щодо цієї вразливої категорії дітей формується на національному рівні, але ситуація значно відрізняється між регіонами як за рівнем поширення соціального сирітства, так і за ефективністю заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для їх виховання та розвитку.

Починаючи від 2022 р., тобто від початку повномасштабного вторгнення російської армії на територію України, статистичні дані щодо дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування характеризуються певною суперечливістю[2]. Зокрема дослідники Ю. Кузьменко та А. Железняк відзначають, що в 2021 р. кількість дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування дорівнювала 48089, в 2022 р. – 42611, а в 2023 р. – 45936[3], хоча за даними Державної служби статистики (рис. 1) ситуація значно гірша. За уточненою інформацією Національної соціальної сервісної служби в 2022 р. загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування складала 66552 дитини[4].

Однак проблема розходження даних може бути пов'язана з тим, що наприклад, у 2022 р. 6433 дитини-сироти та дитини позбавленої батьківського

---

[1] Слюсар Л. І. Сучасний стан проблеми соціального сирітства в Україні та шляхи її вирішення. *Соц.-ек. проблеми сучас. періоду України.* 2014. Вип. 5. С. 45-53.

[2] Захист прав дітей є одним із пріоритетів Мінсоцполітики. URL: https://www.msp.gov.ua/news/20075.html?PrintVersion

[3] Кузьменко Ю., Железняк А. В Україні майже 46 тисяч дітей, позбавлених батьківського піклування. URL: https://suspilne.media/715984-v-ukraini-majze-46-tisac-ditej-pozbavlenih-batkivskogo-pikluvanna-minsocpolitiki

[4] Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики звернеться до Прем'єр-міністра України з проханням особисто втрутитись у проблемну ситуацію із захистом дітей, які залишились без батьківської опіки. URL: https://www.rada.gov.ua/print/235378.html

піклування додавалися в реєстр за рік, відповідно на обліку вони з'явилися лише в 2023 р. Відповідно 7415 дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, які додались в реєстр в 2023 р., з'являться на обліку лише в 2024 р.

Голова правління «Української мережі за права дитини» та директорка з розвитку програм «СОС Дитячі Містечка Україна» М. Куцова вважає, що «загальна кількість сиріт і позбавлених батьківського піклування в Україні сягає близько 70 тисяч дітей. Зокрема, унаслідок воєнних дій понад 13 тис дітей залишилися без батьківського піклування, 1759 з них стали сиротами»[5].

За статистичними даними Національної соціальної сервісної служби України, станом на 1 квітня 2023 р. багато дітей отримали статус «позбавленого батьківського піклування» через різні обставини, пов'язані з війною:

– 496 дітей отримали цей статус через перебування батьків на окупованих територіях або у зонах бойових дій;

– 17 дітей залишилися без піклування у зв'язку зі зникненням батьків безвісти;

– 9 дітей – через перебування їхніх батьків у полоні на території держави-агресора;

– батьки 4 дітей були незаконно ув'язнені російською владою;

– 83 дитини мають цей статус через відсутність документальних підтверджень смерті батьків.

Крім того, з початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р., 219 дітей, які втратили батьківське піклування через загибель батьків, отримали статус дитини-сироти.

У будь-якому разі статистика кількості дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування є неповною з огляду на те, що значну частину територій України було окуповано, а у відповідних соціальних служб відсутній доступ до цих територій, а значить і до інформації про наявність

[5] Куцова М. Без батьків під час війни: яка ситуація із сиротами в Україні. URL: https://voices.org.ua/news/bez-batkiv-pid-chas-viyny-iaka-sytuatsiia-iz-syrotamy-v-ukraini/

таких дітей. Проблема також полягає в тому, що багато дітей фактично залишаються без батьківської опіки, хоча не мають офіційного статусу дітей, позбавлених піклування. Для збереження батьківських прав достатньо, щоб батьки відвідували дитину у відповідному закладі хоча б раз на пів року. На жаль, державні служби часто ухвалюють рішення на користь батьків, а не в інтересах дитини, що призводить до збереження формальних батьківських прав навіть за відсутності реальної турботи[6]. Натомість заступниця генерального директора Директорату розвитку соціальних послуг із захисту прав дітей Інна Гончарук зазначає, що загальна тенденція сирітства в Україні залишається стабільною: «Кількість дітей, які отримали статус дітей-сиріт, залишається значною. На цей показник впливають різні фактори, серед яких важливу роль відіграє неповне функціонування соціальних служб, особливо в окупованих регіонах. Через це кількість таких дітей може бути заниженою, однак зазначені обставини призводять до відносної стабільності статистики в останні роки»[7].

Крім того, І. Гончарук акцентує на складнощах, пов'язаних з додатковими підставами для надання статусу дитини-сироти: «Нещодавно ми внесли зміни до нормативно-правової бази, додавши чотири нові підстави для отримання статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування внаслідок війни. Сюди входять випадки, коли батьки перебувають у полоні, зникли безвісти, залишаються на окупованій території чи загинули в результаті бойових дій. Але тут виникає ще одна проблема: у багатьох випадках складно встановити особу загиблих через труднощі з ідентифікацією за ДНК, що може затягнутися на роки»[8].

Окрім того, за даними Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики наявні ще такі недоліки:

---

[6] Там само

[7] Штокалюк Ю. Війна і сирітство: скільки дітей в Україні залишилися без батьків та як змінився рівень їхнього усиновлення. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/viyna-i-siritstvo-skilki-ditey-v-ukrayini-zalishilisya-bez-batkiv-ta-yak-zminivsya-riven-yihnogo-usi.html

[8] Там само

1. Збір статистичних даних здійснено з порушенням вимог законодавства, внаслідок чого понад вісім тисяч дітей безпідставно вилучено з офіційної статистики дітей-сиріт і тих, що позбавлені батьківського піклування.

2. Наявні статистичні дані показують, що в Україні фактично відсутні діти, які втратили батьківське піклування через полон батьків, їхнє зникнення безвісти за особливих обставин, перебування у фільтраційних таборах або ув'язнення агресором, що є нереальним.

3. Достовірність наданих відомостей не підтверджена, оскільки система ЄІАС «Діти» не підключена на понад 30 % території країни і не містить повної, законодавчо передбаченої персональної інформації про дітей[9].

За даними Міністерства соціальної політики у 2020 році у державному бюджеті України було закладено 795,4 млн грн для забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа. Ці кошти були спрямовані на придбання житлових приміщень для таких осіб, включаючи виплату грошової компенсації для самостійного придбання житла. У рамках цих заходів було досягнуто наступних результатів:

– придбано 1750 квартир для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із цієї категорії;

– забезпечено житлом у вигляді 18 нових дитячих будинків сімейного типу;

– розпочато будівництво ще одного дитячого будинку сімейного типу для подальшого проживання таких дітей;

– будівництво чотирьох малих групових будинків, що дозволить створити більш комфортні та сприятливі умови для розвитку та виховання дітей, які потребують спеціальної опіки[10].

---

[9] Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики звернеться до Прем'єр-міністра України з проханням особисто втрутитись у проблемну ситуацію із захистом дітей, які залишились без батьківської опіки. URL: https://www.rada.gov.ua/print/235378.html

10 Захист прав дітей є одним із пріоритетів Мінсоцполітики. URL: https://www.msp.gov.ua/news/20075.html?PrintVersion

Ця ініціатива є частиною державної політики підтримки вразливих категорій дітей, яка покликана не лише забезпечити їх житлом, але й сприяти інтеграції у суспільство та створити стабільні умови для їхнього майбутнього. Водночас офіційних даних за більш пізні періоди у вільному доступі немає.

За межами державної соціальної допомоги, яка регулюється великою кількістю нормативно-правових актів, з початком повномасштабної агресії в Україну, суттєво активізувалася соціальна допомога дітям-сиротам та дітям позбавлених батьківського піклування від різноманітних благодійних організацій.

Так, наприклад, Фонд імені блаженного священномученика Климентія Шептицького пропонує програму підтримки українських дітей до 18 років, які втратили одного або обох батьків через війну. Цей фонд створений завдяки спільній ініціативі урядів України та Польщі. Одна з ключових програм Фонду Шептицького спрямована на матеріальну допомогу неповнолітнім, які через військові дії втратили батьків. Щомісяця діти отримують допомогу в розмірі 5000 грн. Початком виплат вважається місяць подання заявки на допомогу. Перші кошти надходять на рахунок протягом двох тижнів після ухвалення позитивного рішення та за умови наявності банківських реквізитів отримувача[11].

Подібних прикладів фінансової підтримки дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування в Україні велика кількість. Ще одним прикладом є діяльність благодійного фонду UAC, який вже більше 20 років існує в Одеській області. Серед програм фонду є програма підтримки дітей-сиріт-випускників в Одеській області, в процесі реалізації якої фонд надавав всебічну допомогу в процесі соціальної адаптації та професійної підготовки. Учасники програми «Стипендія» отримували рекомендації та моральну підтримку від працівників UAC і спонсорів організації.

[11] Дітям-сиротам війни надається щомісячна грошова допомога 5000 гривень: як оформити? URL: https://www.kmu.gov.ua/news/dityam-sirotam-vijni-nadayetsya-shchomisyachna-groshova-dopomoga-5000-griven-yak-oformiti

Програма передбачала регулярну допомогу в академічному та кар’єрному плануванні, а також доступ до медичних і соціальних послуг. Додатково надавалася житлова підтримка, юридичні консультації, навчальні матеріали, оплата за навчання, щомісячна стипендія в розмірі 50 доларів США для покриття житлових витрат, а також можливість відвідувати курси іноземних мов.

Завдяки програмі UAC і залученню небайдужих спонсорів, понад 300 дітей-сиріт здобули вищу освіту, розпочали кар’єру та створили власні сім'ї. Це наочно демонструвало, яку трансформаційну силу мають підтримка, турбота та надані можливості.

Вихованці дитячих будинків зазвичай не мали доступу до якісної освіти. Програма Universal Aid for Children мала на меті допомогти дітям-сиротам та дітям позбавленим батьківського піклування реалізувати свій потенціал шляхом проведення занять, як індивідуальних, так і з викладачами. У межах програми діти мали доступ до курсів англійської мови, які проводили кваліфіковані спеціалісти UAC, а також до занять з мистецтва, музики та комп’ютерних навичок. Дітям надавали медичну підтримку, допомогу у придбанні ліків і проводили профорієнтаційні консультації для визначення майбутньої професії. Програма сприяла розвитку життєвих навичок і професійній підготовці учасників, допомагаючи їм підготуватися до самостійного життя[12].

Проєкт «Гарячі потреби» благодійного фонду «Благомай» націлений на допомогу дітям-сиротам та дітям позбавленим батьківського піклування за 4 напрямами:

– фінансування поточних потреб: постільна білизна, ремонт кімнат, встановлення вікон тощо;

– придбання шкільного приладдя, одяг та девайси для онлайн навчання;

– придбання теплих зимових речей;

[12] Як ми допомагаємо сиротам в Україні. URL: https://uacua.org/uk/pro-nas/

– спортивний інвентар для фізичних навантажень.

Фонд також організовує безпечний освітній простір для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, в рамках якого, наприклад, підліткам надається можливість пройти навчання за такими напрямками:

– навчання англійської мови, ІТ-курси, заняття з акторської майстерності;

– семінари та тренінги на теми ментального та фізичного здоров'я, безпеки, самозахисту та прав дитини;

– інтенсиви з фінансової грамотності;

– консультації психолога, отримання медичної та юридичної допомоги;

– спортивні ігри, стретчинг та хореографія;

– практичні заняття з релаксації та медитації, самооборони, арттерапія;

– зустрічі з блогерами та лідерами думок;

– настільні ігри, кіновечори, творчі майстер-класи[13].

Благодійний проєкт «Наші діти» націлений на забезпечення в першу чергу фінансової, а також психологічної та юридичної допомоги дітям, які втратили батьків через війну, а також дітям позбавленим батьківського піклування. Завдяки зібраним коштам проєкт надає наступні види допомоги дітям-сиротам та дітям позбавлених батьківського піклування:

1. Надання доступу до освітніх послуг – забезпечення можливості для навчання та підвищення кваліфікації, що сприяє розвитку професійних навичок та конкурентоспроможності на ринку праці.

2. Гуманітарна допомога – надання базових товарів, таких як продукти харчування та засоби гігієни, що є необхідними для підтримки добробуту та базових життєвих потреб.

3. Фінансова підтримка на базові потреби – щомісячні виплати у розмірі 10 000 грн, призначені для покриття найважливіших потреб до досягнення вісімнадцятирічного віку, які допомагають забезпечити основні потреби підростаючого покоління.

[13] Звітність Благомай. URL: https://charitymay.com/uk/reporting/?tab=year-report&modal=reportModal229

4. Фінансування поліпшення житлових умов – виділення коштів на покращення умов проживання, що сприяє створенню комфортного та безпечного середовища для життя і розвитку.

5. Психологічна підтримка – надання професійної допомоги психологів для підтримки емоційного здоров'я, подолання стресу та розвитку стійкості до життєвих викликів[14].

Особливо слід відзначити такий вид соціальної допомоги як психологічна підтримка дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. Так, наприклад, психологи гуманітарного центру «Проліска – Дніпро», що працює за підтримки UNHCR Ukraine – Агентства ООН у справах біженців в Україні, відвідують гуртожиток Дніпропетровського регіонального центру професійно-технічної освіти, де мешкають 39 дітей-сиріт з Донецької, Луганської та Харківської областей.

Діти, які пережили втрату сім'ї, дому, стали свідками бойових дій чи були змушені змінити місце проживання, мають гостру потребу в психологічній підтримці. Зокрема, діти-сироти потребують особливої уваги через складнощі, пов'язані з підлітковим віком, який сам по собі є непростим періодом через емоційну нестабільність та імпульсивність.

Психологи «Проліски» проводять на базі центру тренінг під назвою «Керуємо власним емоційним станом», у якому взяли участь 19 дітей. Учасників навчають навичкам самоконтролю, переключення уваги, позитивного мислення, розпізнавання та управління своїми та чужими емоціями, а також технікам справляння з емоційним перенавантаженням. Діти разом із фахівцями виконують дихальні, рухові та комунікативні вправи, спрямовані на зниження імпульсивності та агресії.

У подальшому співпраця з психологами «Проліска» передбачала індивідуальні консультації та групові заняття, спрямовані на зниження рівня тривожності, покращення психоемоційного стану та підвищення мотивації. З

[14] Наші діти. Благодійний проєкт. URL: https://www.kidsukr.volia.com/

дітьми-сиротами проводилися тренінги, інформаційні сесії та комунікативні ігри, що мають сприяти їхньому емоційному та соціальному розвитку[15].

Подібна психологічна підтримка на сьогодні надається великою кількість як державних так і муніципальних соціальних служб, а також благодійними організаціями, громадськими організаціями різноманітного профілю тощо. Причому вона стосується не тільки безпосередньо дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, а й забезпечення консультаційного супроводу всиновлювачів, батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей тощо.

Цікавим кейсом є проєкт благодійного фонду «Orphan education club», який підтримує дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, що живуть в спеціалізованих закладах (діти з 6 київських інтернатів). Проєкт HANDCRAFTS by orphans з'явився в кінці 2019 р.

Зазначений проєкт здійснювався за підтримки Програми ООН з відновлення та розвитку миру і фінансувався урядами Данії, Швеції та Швейцарії. Проєкт HANDCRAFTS by orphans надавав дітям можливість здобувати навички самостійного виробництва товарів: вони виготовляли мило, створювали вироби ручної роботи та малювали. Створені дітьми малюнки сканувалися і переносилися на сумки та футболки, які згодом реалізовувалися у продажу. Частина прибутку надходила на індивідуальні рахунки авторів принтів, які вони зможуть використовувати після досягнення 18 років[16].

Цей проєкт був націлений на зміну мислення дітей. В інтернатах вони звикли до споживацької ролі й не розуміли, як функціонує світ поза межами закладу, зокрема сфера бізнесу. На майстер-класах фонду демонструвався повний цикл виробництва і продажу товару – від ідеї до реалізації. Діти-сироти з захопленням навчалися цим процесам. Коли вони бачать свій малюнок на

[15] Психологічна допомога дітям-сиротам та ВПО. URL: https://proliska.org/psykholohichna-dopomoha-ditiam-syrotam-ta-vpo/

[16] Перша в Україні майстерня дітей-сиріт. Як в інтернатах роблять хендмейд на продаж. URL: https://rubryka.com/article/orphan-education-club/

готовому виробі, вони починають відчувати власну цінність і розуміють, що можуть зробити внесок у розвиток суспільства і змінити своє майбутнє життя.

Активну підтримку дітям, які втратили батьків через повномасштабну війну Росії проти України надає Благодійний фонд «Діти Героїв». Фонд було засновано 2 березня 2022 р. з ініціативи бізнесмена Д. Паська, який, переживши втрату батька у дитинстві, прагнув допомогти тим, хто опинився в схожій ситуації. Ініціативу підтримали команди інвестиційних компаній Diligent Capital Partners (DCP) та Edinstvo Group.

Офіційна діяльність фонду розпочалася у квітні 2022 р. Його діяльність фінансується завдяки внескам українських і закордонних бізнесів, приватних благодійників, а також грантам міжнародних організацій. Фонд є аполітичним та нерелігійним, зосереджуючись виключно на гуманітарній підтримці.

У фонді з 2022 р. працює 40 співробітників та існують плани нарощення чисельності персоналу до 200 осіб. Менеджери фонду отримують посаду сімейного помічника в процесі трьох етапів співбесіди з професійним психологом та після комплексного тестування. Серед функціональних обов’язків сімейних помічників слід відзначити наступні:

1. Постійна комунікація з постраждалими дітьми: забезпечення регулярного зв’язку з дітьми, які потребують підтримки, для моніторингу їхнього стану, виявлення потреб та підтримання довірливих стосунків.

2. Позитивна емоційна підтримка: надання моральної підтримки дітям, допомога у подоланні стресових ситуацій, зменшенні тривожності та покращенні їхнього психоемоційного стану.

3. Виявлення критичних запитів та пошук шляхів їх вирішення: аналіз гострих проблем, що виникають у дітей, та активний пошук рішень, залучення необхідних ресурсів або експертів для їх ефективного вирішення.

4. Допомога у вирішенні проблем різного масштабу: надання підтримки у вирішенні як значних, так і буденних питань, пов’язаних із життєдіяльністю сімей, включно з координацією у разі потреби термінової допомоги.

5. Оцінка та забезпечення потреб дітей: проведення оцінки базових і специфічних потреб дітей у сім'ях, забезпечення необхідного підтримання за рахунок ресурсів Фонду, таких як одяг, навчальні матеріали, засоби гігієни тощо.

6. Надання актуальних програм підтримки: інформування дітей та їх опікунів чи прийомні сім'ї про доступні програми допомоги, які пропонує Фонд, та сприяння їхньому залученню до цих програм.

7. Сприяння розробці нових програм підтримки: участь у створенні нових ініціатив, спрямованих на задоволення поточних та довгострокових потреб сімей, базуючись на виявлених запитах та аналізі ситуації.

8. Документування взаємодії у СІЗМ-системі: детальне відображення кожного контакту з дітьми у спеціальній інформаційно-звітній системі (СІЗМ), що дозволяє вести облік дій, моніторинг прогресу та забезпечувати системність роботи[17].

Благодійний фонд «Діти Героїв» зосереджується на наданні стратегічної та довготривалої допомоги дітям, які втратили батьків внаслідок війни. Фонд опікується дітьми до 18 років включно, незалежно від віку чи регіону проживання. Найменшому підопічному на момент потрапляння під опіку організації було лише один день. Діяльність фонду охоплює шість основних напрямків і два додаткових, що забезпечують усебічну підтримку та розвиток дітей.

У цілому протягом першого року роботи фонд взяв під опіку понад 3400 дітей, серед яких 80 % – діти загиблих військових, а 20 % – діти цивільних осіб, які загинули внаслідок війни. Відзначається, що 7 % підопічних втратили обох батьків. Загальний обсяг допомоги, наданої дітям у 2022 р., склав 1,07 млн доларів США.

Розглянемо основні напрями діяльності фонду:

1) Невідкладна допомога.

[17] Благодійний фонд «Діти Героїв». URL: https://childrenheroes.org/

Фонд надає разову фінансову підтримку підопічним у розмірі $140, а також сприяє отриманню додаткових виплат від партнерських організацій, що можуть досягати $1000. Деяким родинам організували евакуацію з небезпечних регіонів у безпечніші місця. Крім того, підопічні отримують юридичну консультацію з питань опіки, спадщини та інших важливих аспектів. Завдяки злагодженій роботі Фонду та партнерів вдалося досягти таких результатів:

– 1759 дітей отримали одноразову фінансову допомогу в розмірі $140, що допомогло родинам забезпечити базові потреби дітей у складних обставинах;

– 173 дитини скористалися додатковою фінансовою допомогою у розмірі $1,000, яку надав наш партнер. Ці кошти стали суттєвою підтримкою для родин, які переживають фінансові труднощі;

– 90 сімей, які перебувають у найбільш скрутному становищі, отримали додаткову фінансову допомогу в розмірі $135, що дало змогу вирішити найнагальніші потреби;

– 389 дітей отримали професійну юридичну допомогу. Це включало консультації щодо питань опіки, спадщини, доступу до соціальних гарантій та інших важливих правових аспектів, які є ключовими для захисту прав і добробуту дітей;

– 5 сімей були евакуйовані з прифронтових територій до безпечніших місць. Організація евакуації включала забезпечення транспорту, тимчасового житла та первинної підтримки, що дозволило цим родинам уникнути загроз для життя та здоров’я.

2) Гуманітарна допомога.

Фонд забезпечує базові потреби дітей та їхніх сімей. Підопічні отримують сезонний одяг і взуття, засоби для обігріву домівок (обігрівачі, ковдри, дрова), засоби особистої гігієни (зокрема підгузки), продукти харчування та дитячі суміші. Також фонд надає окуляри для корекції зору й інші засоби, що покращують якість життя.

3) Соціалізація.

Соціалізація є надзвичайно важливою для дітей, чиє життя зазнало кардинальних змін через війну. Руйнування, спричинені цими подіями, негативно впливають на фізичний, когнітивний, соціальний і емоційний розвиток дитини. Такі діти часто стикаються з депресією, тривожністю, агресією, емоційною нестабільністю, труднощами в спілкуванні та багатьма іншими проблемами.

З урахуванням глибокого аналізу та розуміння потреб підопічних, фонд створив комплексну стратегію підтримки, яка спрямована на подолання цих викликів. Одним із ключових елементів цієї стратегії є організація таборів, які слугують платформою для соціальної інтеграції дітей. У таборах діти отримують можливість опанувати практичні соціальні та емоційні навички, необхідні для подолання психологічних труднощів, що виникли через важкі життєві обставини. Кожна дитина разом зі своїм опікуном може обрати табір, який найкраще відповідає їхнім потребам, талантам та особистим вподобанням.

У цьому контексті для підопічних організовуються поїздки до дитячих таборів в Україні та за кордоном, включно з Карпатами, Іспанією, Швейцарією, Хорватією та іншими країнами. У цих програмах значна увага приділяється психологічній реабілітації, соціальній адаптації та розвитку комунікаційних навичок. Всього 51 дитина відвідала різні табори.

Програми таборів значно покращили соціальне, емоційне та психологічне благополуччя дітей. Вони сприяли розвитку соціальних і комунікативних навичок, навчили будувати позитивні стосунки та проявляти емпатію.

4) Освіта та розвиток

Фонд сприяє освітнім ініціативам, зокрема навчанням англійської мови за підтримки Preply та Lala English. Підопічні мають можливість пройти курси з IT-напрямків у JustSchool та EPAM, а також отримати STEM-освіту. Крім того, організовуються гуртки художньої творчості, а для дистанційного навчання

діти забезпечуються ноутбуками, планшетами, рюкзаками, канцелярським приладдям та мобільними телефонами.

5) Психологічна підтримка.

Завдяки системній роботі Фонду, зосередженій на психологічному благополуччі дітей та їхніх опікунів, досягнуто значних результатів:

– Індивідуальні та групові сесії підтримки: 267 дітей та їхніх опікунів покращили психоемоційний стан завдяки індивідуальній та груповій роботі з психологами. Це дозволило: запобігти або значно зменшити розвиток таких проблем, як погіршення концентрації уваги, спалахи гніву, агресія, підвищений страх, панічні атаки, депресія, тривожність, почуття провини, самотність, відчуття покинутості й емоційне оніміння; попередити виникнення серйозних психологічних і поведінкових порушень, що могли б вплинути на подальше життя дітей.

– Подолання панічних атак: 28 дітей отримали спеціалізовану допомогу у боротьбі з панічними атаками. Завдяки індивідуальному підходу, вони навчилися застосовувати ефективні техніки для зменшення тривоги, стресу, страху та переживання втрат.

– Арттерапія: 58 дітей оволоділи навичками подолання стресу, негативних емоцій і травм за допомогою мистецтва. Арт-терапія стала дієвим інструментом у вираженні емоцій, що сприяло їхньому емоційному відновленню та стабілізації.

– Підтримка батьків, опікунів та вихователів: 200 дорослих, які відіграють ключову роль у розвитку дитини, пройшли комплексне навчання та отримали психологічну підтримку: навчилися правильно спілкуватися з дітьми, які пережили втрату, розуміти їхні емоції та запобігати неконструктивній поведінці; опановували навички створення сприятливого середовища для нормального психоемоційного розвитку дітей; пройшли тренінги, які допомогли відновити довірливі стосунки з дітьми та навчитися

долати кризові періоди у сімейному житті; отримали психологічну підтримку для роботи з власними почуттями стресу, втрати, депресії та провини.

У Фонді працюють шість професійних психологів і психотерапевтів, які спеціалізуються на роботі з травматичними розладами. Усі фахівці є штатними співробітниками й діють під керівництвом головного психолога:

– вони надають допомогу дітям, опікунам і сімейним помічникам, які перебувають під опікою Фонду;

– робота психологів спрямована на індивідуальні потреби кожної дитини, враховуючи складність травматичних переживань та рівень емоційної адаптації.

Цілісна система психологічної допомоги, організована Фондом, допомагає дітям і дорослим подолати травматичний досвід, стабілізувати емоційний стан і забезпечити гармонійний розвиток у складних умовах.

6) Охорона здоров'я. Медична програма Фонду охоплює всі проєкти, спрямовані на забезпечення охорони здоров'я наших підопічних, і тісно пов'язана з досягненням третьої Цілі сталого розвитку ООН до 2030 року – «Міцне здоров'я і благополуччя».

На початковому етапі взаємодії з сім'ями Ф «Діти героїв» бере на себе покриття витрат, пов'язаних із наданням медичних послуг, обстежень і консультацій для дітей, які перебувають під опікою фонду. Для цього фонд співпрацю з клініками-партнерами та спеціалізованими медичними сервісними платформами. Такий підхід дозволяє оперативно вирішувати навіть найскладніші медичні випадки.

У рамках цієї програми Фонд покрив невідкладні медичні потреби 15 дітей, забезпечивши їм доступ до якісного медичного обслуговування та необхідної допомоги.

У 2023 р. БФ «Діти героїв» розширив програму охорони здоров'я, включивши в неї нові напрями, які сприятимуть підвищенню рівня обізнаності дітей та їхніх опікунів щодо збереження здоров'я, а також забезпечать комплексну медичну підтримку. Серед ключових ініціатив:

– навчання з питань охорони здоров'я: організація освітніх заходів, спрямованих на підвищення знань дітей та їхніх опікунів про здоровий спосіб життя, профілактику захворювань і основи першої допомоги;

– відкриті лекції медичних фахівців: проведення регулярних лекцій та семінарів за участю кваліфікованих лікарів і медичних експертів. Теми охоплюватимуть профілактику поширених захворювань, поради щодо психічного здоров’я, харчування та інші аспекти, важливі для здоров'я дітей і дорослих;

– комплексне медичне страхування: впровадження програми медичного страхування, яка забезпечить доступ до якісної медичної допомоги для всіх дітей, що перебувають під опікою Фонду. Це дозволить швидко реагувати на будь-які медичні виклики та зменшити фінансове навантаження на родини.

Медична програма не лише покриває нагальні потреби, але й закладає основу для довгострокового фізичного та психологічного благополуччя дітей. Завдяки системному підходу ми створюємо умови для збереження здоров’я підопічних і забезпечуємо їм доступ до сучасної медичної допомоги, водночас розвиваючи культуру піклування про здоров’я серед дітей та їхніх сімей.

7) Додаткові напрями:

– Відбудова житла

Для родин, які втратили житло через військові дії, організовується допомога у відновленні будинків або знаходженні нового місця проживання. Згідно зі звітом БФ «Діти героїв» 10 сімей отримали допомогу на ремонт житла.

– Святкові подарунки

На свята фонд підтримує дітей подарунками, серед яких матеріальна допомога до Дня захисту дітей, а також індивідуальні подарунки на Різдво та День народження.

Згідно чинного законодавства, значна частина соціальних питань, у тому числі забезпечення соціального захисту населення, покладається на об’єднані громади. Одним із важливих сучасних завдань Міністерства соціальної

політики є забезпечення створення в кожній територіальній громаді України служби у справах дітей в якості гаранта захисту прав дітей. Станом на початок 2020 р. в територіальних громадах було утворено 129 таких служб, а на кінець – 529. Наприкінці 2021 р. Міністерство вже повідомляло про те, що такі служби було утворено в 1421 територіальній громаді з 1439[18].

Служби у справах дітей в територіальних громадах відіграють надзвичайно важливу роль при наданні соціальної допомоги дітям-сиротам та дітям позбавленим батьківського піклування.

Так, наприклад, в територіальній громаді така служба веде облік дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. В місцевих громадах можуть прийматися різноманітні програми надання соціальної допомоги цій категорії дітей. Наприклад, ухвалюється програма надання одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення 18-річного віку. Для цього визначається необхідний рівень фінансування цієї програми. Так, наприклад, Северинівська сільська рада Жмеринського району Вінницької області передбачила допомогу на 4 дітей з цієї категорії на рівні 7240 грн в розрахунку 1810 грн на одну дитину[19] на 2023-2025 рр. При цьому служба у справах дітей територіальної громади складає списки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які досягнуть 18-річного віку в поточному році, відповідно до місця зберігання їх обліково-статистичних карток. Ці списки передаються до відділу освіти, молоді та спорту. Дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, надсилається повідомлення, яке містить терміни отримання одноразової допомоги та адресу відділу освіти, молоді та спорту. У разі, якщо дитина з будь-яких причин не отримала допомогу у встановлений термін, її виплата може бути здійснена протягом трьох років. Право на отримання

[18] У 99% територіальних громад утворено служби у справах дітей. URL: https://www.msp.gov.ua/news/20913.html?PrintVersion

[19] Програма надання одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям,позбавленим батьківського піклування, після досягнення 18-річного віку, на 2022-2024 роки. URL: https://svrn.gov.ua/news/1701266291/

одноразової допомоги для недієздатних осіб має опікун, призначений відповідно до чинного законодавства.

Аналогічний механізм передбачений і по відношенню до інших видів грошової соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, зокрема видача грошової допомоги при вступі на навчання, забезпечення дітей одягом, продуктами харчування м'яким інвентарем; щорічна допомога для придбання навчальної літератури; допомога за рахунок стипендіального фонду тощо.

Для підвищення освітнього рівня передбачено надання щорічної грошової допомоги на придбання навчальної літератури у розмірі тримісячної стипендії для тих, хто навчається. Крім того, створено фонди адресної підтримки у закладах освіти, що дозволяють надавати додаткову допомогу сиротам та дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Окрему увагу в громадах приділено підготовці до самостійного життя після досягнення 18 років. Дітям забезпечується соціальний супровід, допомога у забезпеченні житлом, працевлаштування, а також гарантоване перше робоче місце, яке не може бути змінене роботодавцем протягом трьох років. Якщо забезпечити таке місце неможливо, передбачена грошова компенсація за цей період. Діти також отримують одноразову державну фінансову допомогу після завершення навчання або виховання в установах.

Діти-сироти, які навчаються до 23 років, отримують щомісячну фінансову підтримку, а також матеріальне забезпечення прийомних батьків. Для захисту майнових прав під час перебування дітей у державних закладах вживаються заходи щодо збереження їхнього житла та майна, а опікуни та прийомні батьки регулярно звітують про стан майна та цільове використання коштів на засіданнях комісії з питань захисту прав дитини.

У окремих територіальних громадах реалізується комплексна система матеріальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що охоплює залучення додаткових ресурсів і проведення соціально значущих акцій. Кожній дитині з цієї категорії відкривають

персональний банківський рахунок, на який регулярно надходять внески від спонсорів. Це дозволяє забезпечити дітям накопичення коштів, які можуть стати суттєвою підтримкою в майбутньому.

Особливо слід звернути увагу на соціальну допомогу дітям-сиротам та дітям позбавленим батьківського піклування у вигляді забезпечення їх житлом, для чого їх ставлять на квартирний облік.

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, мають право бути включеними до соціального квартирного обліку за місцем проживання за умови відсутності власного житла. Особи з-поміж дітей-сиріт, які досягли 23 років, зберігають право на першочергове отримання житлового приміщення, якщо вони були поставлені на облік до досягнення цього віку. Згідно з Порядком виплати грошової компенсації за належні для отримання житлові приміщення, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 травня 2021 року №615[20], особи віком від 16 років мають право на грошову компенсацію для отримання житла, відповідно до черговості, що базується на даті включення до списку громадян, які користуються правом позачергового одержання житла.

Для осіб віком від 16 до 23 років держава покриває 100 % граничної вартості житла за рахунок субвенції; для осіб віком від 23 до 35 років компенсація становить 70 % граничної вартості, а для осіб старше 35 років – 30%. Решту вартості можна покрити особистими коштами особи, коштами місцевого бюджету, благодійними внесками юридичних та фізичних осіб або іншими джерелами, не забороненими законодавством. Відповідно на рівні територіальної громад приймається програма фінансування таких заходів.

Так, наприклад, в м. Одесі функціонує міська цільова програма забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа та багатодітних сімей, які виховують п’ятьох та

[20] Деякі питання забезпечення дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа житлом та підтримки малих групових будинків: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.05.2021 р. №615. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615-2021-%D0%BF#Text

більше дітей, на 2023 – 2025 роки[21]. Відповідно до цієї програми на 01.02.2023 р. на обліку Служби у справах дітей Одеської міської ради перебувало 1101 дитина-сирота та дитина, позбавлена батьківського піклування, з їх числа на позачерговій черзі на отримання житла перебуває 344 особи[22].

При цьому згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року № 564 «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу», орган, який ухвалив рішення про створення дитячого будинку сімейного типу, зобов'язаний забезпечити батьків-вихователів індивідуальним житловим будинком або багатокімнатною квартирою відповідно до норм, передбачених чинним законодавством України. Надане житлове приміщення має бути укомплектоване необхідними меблями, побутовою технікою та іншими предметами тривалого користування[23].

Для розміщення дитячих будинків сімейного типу, які стоять на обліку Служби у справах дітей Одеської міської ради, було надано 3 будинки та 5 квартир. Станом на 1 лютого 2023 р. в місті Одеса функціонує 8 дитячих будинків сімейного типу.

Окрім того, у рамках реалізації Міської цільової програми забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із їх числа, а також багатодітних сімей, які виховують п'ятьох і більше дітей, на 2021-2022 рр., затвердженої рішенням Одеської міської ради від 3 лютого 2021 року № 56-VII[24], було досягнуто наступних результатів:

– щорічно забезпечувалися предметами тривалого користування 8 дитячих будинків сімейного типу, розташованих на території Одеси;

---

[21] Про затвердження Міської цільової програми забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа та багатодітних сімей, які виховують п'ятьох та більше дітей, на 2023-2025 роки: Рішення Одеської міської ради № 1143-VIII від 03.05.2023. URL: https://omr.gov.ua/ru/acts/council/197675/

[22] Там само

[23] Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.2002 р. №564. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF#Text

[24] Про затвердження Міської цільової програми забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа на 2018-2020 роки: Рішення Одеської міської ради № 3184-VII від 25.04.2018 р. URL: https://omr.gov.ua/ua/acts/council/106344/

– придбано 3 квартири для надання житла дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, та особам із цієї категорії;

– здійснено виплату 4 грошових компенсацій особам із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, для придбання житла за умов співфінансування з державним бюджетом.

У 2023-2025 рр. на реалізацію подібних заходів програмою було визначено фінансування в межах 42766,6 тис. грн. Заплановані заходи передбачають:

– моніторинг стану житлових приміщень, що знаходяться у власності дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та потребують поліпшення умов проживання;

– поліпшення умов проживання 3 дітей із числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, які перебувають на обліку Служби у справах дітей Одеської міської ради;

– поліпшення умов проживання у 8 дитячих будинках сімейного типу;

– забезпечення житлом 18 дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа[25].

Загалом подібні Програми забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування мають наступні напрямки соціальної допомоги дітям-сиротам та дітям позбавленим батьківського піклування:

– виявлення та облік житла, яке належить дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, або право на користування яким вони мають;

– збереження житла, яке належить дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, на праві власності чи користування;

– забезпечення дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа житлом(у тому числі тимчасовим);

[25] Там само

– інформаційно-роз’яснювальна робота з питань захисту майнових прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа[26] [27].

При реалізації даного виду соціальної допомоги дітям-сиротам та дітям позбавленим батьківського піклування на рівні територіальної громади відбувається активна взаємодія між Центрами соціальних служб, службою у справах дітей, управлінням комунальної власності, органом опіки та піклування, балансоутримувачами.

На рівні територіальної громади діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування перебувають під соціальним супроводом фахівців центру соціальних служб. Під час супроводу їм надаються послуги з:

– пошуку та підбору житла;

– допомога в оформленні права власності;

– консультації щодо сплати комунальних послуг;

– інші заходи, спрямовані на реалізацію їхнього права на житло.

У переважній більшості територіальних громад України ухвалюються відповідні програми соціального захисту та підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Наприклад, в Східницькій селищній раді Львівської області подібною програмою передбачено організацію різноманітних заходів для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування з метою сприяння популяризації прав та інтересів дітей, підтримки їх творчих ініціатив, а також забезпечення естетичного та патріотичного виховання. Ці заходи плануються до основних свят, таких як новорічні та різдвяні свята, День святого Миколая, Великдень та День захисту дітей, щоб подарувати дітям радість, нові враження та сприяти їхньому культурному та соціальному розвитку[28].

---

[26] Там само

[27] Комплексна Програма забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа на 2021-2022 роки. URL: https://tmr.golos.net.ua/files/pdf/456.pdf

[28] Про затвердження Програми соціального захисту та підтримки дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей із сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах на 2024-2025 роки: Рішення Східницької селищної ради Львівської області від 02.02.2024 р. №1530. URL: https://skhidnytsia-rada.gov.ua/wp-content/uploads/2024/02/27-programa-zahystu-ditej.doc

У громадах проводяться спеціальні акції, спрямовані на забезпечення дітей необхідними речами та підвищення рівня їхнього матеріального благополуччя. Серед таких заходів особливої уваги заслуговує акція «Творімо добро дітям», яка присвячена Міжнародному дню захисту дітей і має на меті залучити суспільство до допомоги дітям-сиротам.

Для підтримки дітей напередодні навчального року організовується акція «Готуємо дітей до школи», під час якої діти отримують усе необхідне для навчання, включаючи шкільне приладдя, одяг та взуття. В зимовий період влаштовуються заходи, приурочені до свята Миколая та Нового року, які не лише дарують дітям свято, але й забезпечують їх теплим одягом, подарунками та солодощами.

Особлива увага приділяється підтримці опікунів та піклувальників, для яких організовується свято «Від усієї душі». Це захід, покликаний висловити вдячність опікунам за їхню турботу про дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також створити атмосферу взаємної підтримки та розуміння[29].

У територіальних громадах активно впроваджуються заходи для покращення умов розвитку, виховання та здобуття освіти дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування. Зокрема, велика увага приділяється підготовці цих дітей до самостійного життя. Це досягається через систематичне удосконалення форм і методів індивідуальної виховної роботи, які орієнтовані на розвиток необхідних життєвих навичок, що сприятиме успішній соціальній адаптації.

Одним із важливих напрямів є виявлення обдарованих дітей серед дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також створення умов для подальшого навчання і працевлаштування відповідно до їхніх здібностей. Це дозволяє не тільки розкрити потенціал кожної дитини, але й підтримувати

[29] Програма соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей із сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах, на 2021-2025 роки. URL: https://bar-city.gov.ua/upload/docs/2acff4f39d32a312430f43b93f9d0e37.pdf

її професійні та освітні прагнення, що є ключовим елементом успішного майбутнього.

Діти також залучаються до спортивних секцій, гуртків, клубів та творчих колективів, що сприяє їх фізичному, естетичному та соціальному розвитку. Особлива увага приділяється матеріальній підтримці участі таких дітей у всеукраїнських та міжнародних творчих конкурсах, олімпіадах і спортивних змаганнях, що надає їм можливість не лише розвивати свої таланти, але й здобувати впевненість у власних силах, підвищуючи мотивацію до навчання і самореалізації.

Окрім цього, у територіальних громадах активно впроваджуються заходи, спрямовані на створення умов для соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Одним із важливих елементів цієї роботи є надання комплексної юридичної, психологічної та соціальної підтримки не лише самим дітям, але й їхнім опікунам, прийомним сім'ям та усиновлювачам. Це допомагає створити стабільне та підтримуюче середовище, яке сприяє соціальній інтеграції дитини та її комфортній адаптації до нових умов життя.

Для успішної адаптації велике значення має профорієнтаційна підготовка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що проводиться з урахуванням їхніх здібностей і особистих інтересів. Це дозволяє дітям знайти сфери діяльності, що відповідають їхнім талантам, та отримати відповідні професійні навички, необхідні для подальшого самостійного життя та працевлаштування.

Також у громадах створюється банк даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які не мають повної загальної середньої освіти, не навчаються та не працюють. Ця база даних допомагає виявляти таких дітей та активно залучати їх до освітніх програм і процесів

працевлаштування, що сприяє їх соціальній адаптації та підвищенню рівня життя[30].

Ще одним напрямом роботи є влаштування виявлених дітей-сиріт у сім'ї громадян, що дозволяє їм зростати у родинному середовищі. У разі неможливості такого влаштування надається підтримка у формі державного утримання в інтернатних закладах або тимчасового перебування у притулках для дітей, де вони отримують належний догляд і соціальну підтримку.

Для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечується безкоштовне відвідування дошкільних навчальних закладів, а також безкоштовне харчування у школах та надання необхідної шкільної і спортивної форми. Особливу увагу приділено також оздоровленню дітей: щороку їм організовується безкоштовний відпочинок і лікування, а також обов'язковий медичний огляд, який проводиться двічі на рік для профілактики та підтримки здоров'я.

В останні роки все більше уваги на рівні територіальних громад звертається уваги питанням профілактики соціального сирітства. Важливим елементом профілактики є забезпечення своєчасного влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, до альтернативних форм сімейного виховання, таких як: патронатна сім’я, прийомна сім’я, будинок сімейного типу, опіка та піклування. Це дозволяє реалізувати право кожної дитини на проживання в сімейному середовищі, створюючи умови для гармонійного розвитку.

Крім того, в громадах ведеться регулярне оновлення та підтримка актуальності банків даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Відповідно до правових норм також оновлюються бази даних щодо потенційних усиновлювачів, опікунів, прийомних батьків і батьків-

[30] Про затвердження Програми соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей із сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах, на 2023-2026 роки». URL: https://onufriivska-gromada.gov.ua/docs/1327653/

вихователів, що сприяє швидкому і ефективному влаштуванню дітей в сімейні форми виховання.

Висновки

Таким чином, в Україні соціальна допомога дітям, які стали сиротами та залишилися без батьківського піклування внаслідок воєнних дій диференціюється на державну і недержавну. Державна соціальна допомога пов'язана з одноразовими та періодичними грошовими виплатами, підтримкою опікунів, забезпеченням дітей-сиріт житлом і роботою.

Недержавна соціальна допомога є більш широкою і пов'язана не тільки з грошовими виплатами на різні потреби дітям-сиротам та дітям позбавленим батьківського піклування, а й натуральною допомогою, фінансуванням різних потреб дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, допомогою в академічному та кар'єрному плануванні, а також покращенню доступу до медичних і соціальних послуг, доступу до освіти, психологічною підтримкою. Варто відзначити, що на сьогодні державної соціальної допомоги дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування не вистачає для задоволення потреб цієї вразливої категорії дітей. Тому розширення такої допомоги в межах благодійних та громадських організацій суттєво доповнює можливості держави. Діяльність благодійних організацій спрямована на створення умов для гармонійного розвитку дітей, допомогу в подоланні наслідків війни та формуванні стабільного майбутнього для кожного підопічного.

Програми соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, які ухвалюються на рівні територіальних громад включають грошові виплати, забезпечення житлом, харчуванням, соціальний супровід, допомогу в навчанні, участь у культурних заходах, підготовку до самостійного життя. При цьому зростає система соціальних служб, яка опікується дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Значна увага приділяється підготовці цих дітей до самостійного життя та матеріальній підтримці.

4.4 Соціальна робота з молоддю в умовах воєнного стану в Україні

© Присухіна Тетяна Володимирівна
магістр з соціальної роботи провідний бухгалтер бухгалтерська служба ДВНЗ «ПДТУ», магістр із соціальної роботи

Соціальна робота з сучасною українською молоддю здійснюється відповідно до основних напрямів державної політики, яку визначає Закон України від 27.04.2021 р. №1414-IX «Про основні засади молодіжної політики». Метою цієї політики є «створення умов для самореалізації та розвитку потенціалу молоді в Україні, підвищення рівня її самостійності та конкурентоспроможності, забезпечення активної участі молоді в суспільному житті»[1]. Безпосередньо питання соціальної роботи з молоддю регламентовано в Законі України від 21.064.2001 р. №2558-III «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»[2].

Суб'єктами такої роботи є відповідні уповноважені органи, до яких відносять органи місцевої влади (виконавчої та місцевого самоврядування), центри соціальних служб, служби у справах дітей (у випадку неповнолітньої молоді), а також фахівці з соціальної роботи, різноманітні об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації, різні юридичні та фізичні особи, які занесені в реєстр надавачів соціальних послуг, волонтери.

У Законі України від 21.064.2001 р. №2558-III «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» визначено основні сфери соціальної роботи з молоддю: громадська, економічна, виховна, освітня, культурна та оздоровча[3]. Ці сфери можна вважати основними напрямами соціальної роботи з цією категорією молоді.

Вважаємо, що ці сфери можна розширити і представити напрямки соціальної роботи з молоддю у наступному вигляді (табл. 4.4.1).

---

[1] Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27.04.2021 р. №1414-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text
[2] Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21.064.2001 р. №2558-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text
[3] Там само

Таблиця 4.4.1

Напрями соціальної роботи з молоддю

Напрям соціальної роботи	Характеристика
Соціально-психологічна підтримка	- Надання соціально-психологічної допомоги молоді, яка пережила травматичні події.
	- Організація тренінгів з управління стресом та розвитку емоційної стійкості.
	- Створення центрів соціально-психологічної підтримки та онлайн-платформ.
Освітня підтримка	- Забезпечення доступу до дистанційної освіти для внутрішньо переміщених осіб.
	- Проведення освітніх заходів, курсів та тренінгів для розвитку професійних навичок.
	- Підтримка молоді за кордоном у продовженні навчання.
Соціально-економічна допомога	- Допомога у працевлаштуванні, створення умов для самозайнятості.
	- Підтримка стартапів та малого бізнесу серед молоді.
	- Надання матеріальної допомоги постраждалим родинам.
Інтеграція внутрішньо переміщеної молоді	- Організація культурно-освітніх заходів для інтеграції у нових громадах.
	- Відновлення соціальних зв’язків, створення молодіжних спільнот.
	- Сприяння участі молоді у громадській діяльності.
Волонтерська діяльність	- Залучення молоді до волонтерських ініціатив.
	- Підтримка волонтерських проектів через гранти та ресурси.
	- Навчання основам першої медичної допомоги та організації гуманітарної допомоги.
Інформаційна підтримка	- Надання інформації про права, можливості навчання та роботи.
	- Проведення кампаній про ризики торгівлі людьми та експлуатації.
	- Використання соціальних мереж для поширення корисної інформації.
Культурно-спортивна діяльність	- Організація спортивних секцій, клубів і змагань для молоді.
	- Проведення творчих майстер-класів, виставок та концертів.
	- Сприяння участі молоді у культурних проектах.
Підтримка молоді в Збройних силах України (далі – ЗСУ)	- Надання соціальної та психологічної допомоги військовослужбовцям молодого віку.
	- Організація реабілітаційних програм для ветеранів війни.
	- Підтримка родин військовослужбовців.

Зупинемося більш детально на цих напрямах.

Соціально-психологічна підтримка молоді в Україні під час війни є ключовим напрямом діяльності соціальних служб та громадських організацій, спрямованим на подолання негативних наслідків війни та забезпечення стійкості молодого покоління. Цей процес передбачає комплекс заходів, які включають надання психологічної допомоги, створення підтримуючого середовища та розвиток емоційної стійкості.

У воєнних умовах молодь стикається з багатьма викликами. Для подолання цих труднощів організовано центри психологічної підтримки, де кваліфіковані фахівці надають індивідуальні та групові консультації. Так, наприклад, в м. Одеса функціонує Міський центр соціально-психологичної допомоги дітям, підліткам та молоді, де особливу увагу приділяють роботі з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), що є поширеним серед молоді, яка безпосередньо постраждала від бойових дій[4].

Також важливим елементом є використання дистанційних платформ для надання психологічної підтримки. Онлайн-консультації дозволяють охопити більшу кількість молодих людей, зокрема тих, хто знаходиться у віддалених районах або не має можливості відвідувати офлайн-сеанси. Так, наприклад, в 2023 р. в Україні запустили чат-бот для психологічної підтримки підлітків. Це своєрідний тренажер для подолання молоддю початкової депресії, стресу, тривожності, апатії, суму та порушення сну[5].

У рамках програм соціально-психологічної підтримки центрами психологічної підтримки в Україні для молоді проводяться тренінги та семінари з управління стресом, розвитку емоційної стійкості та саморегуляції. Такі заходи спрямовані на формування у молоді навичок подолання складних життєвих ситуацій, адаптації до нових умов та збереження психічного здоров’я. Значна увага приділяється методикам самодопомоги, зокрема

---

[4] Міський центр соціально-психологичної допомоги дітям, підліткам та молоді. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/23210036/

[5] Чат-бот для психологічної підтримки підлітків запустили в Україні. URL: https://ck-oda.gov.ua/novyny-cherkaskoyi-oblasti/chat-bot-dlya-psixologichnoyi-pidtrimki-pidlitkiv-zapustili-v-ukrayini/

технікам релаксації, медитації та роботи з власними емоціями.

Важливим напрямком організації соціальної роботи в умовах воєнного стану став міжнародний обмін молоддю в рамках проєкту «Соціально-психологічна підтримка ментального здоров'я молоді в громадах Литви і України», який реалізовувався в 2024 р. Основною метою проєкту стало вивчення та порівняння підходів до соціально-психологічної підтримки психічного здоров'я молоді в громадах двох країн, визначення найбільш ефективних практик та розробка рекомендацій для їх впровадження, спрямованих на покращення психічного стану молодих людей у Литві та Україні. 30 учасників і учасниць проєкту отримали можливість відвідати міську бібліотеку, молодіжний центр, центр неформальної освіти, а також інноваційні лабораторії та навчальні класи трьох освітніх закладів у місті Радвілішкіс. Програма обміну включала майстер-клас з арт-терапії, лекцію про діяльність соціального педагога та психолога, а також екскурсії Радвілішкісом і Вільнюсом. Завершальним етапом стало ознайомлення з таласотерапією у місті Паланга, розташованому на узбережжі Балтійського моря[6].

Особливу увагу при наданні соціально-психологічної підтримки молоді приділяється створенню умов для відновлення та підтримання соціальних зв'язків. Для цього організовуються групи взаємодопомоги, де молоді люди можуть обмінюватися досвідом, підтримувати одне одного та разом шукати шляхи вирішення проблем. Такі групи сприяють зменшенню почуття ізоляції та підвищенню соціальної згуртованості. Прикладом є Центр молодіжних ініціатив[7], Молодіжний центр «InTern»[8] та інші подібні форми соціалізації. Окремо слід зупинитися на діяльності громадського центру психосоціальної підтримки м. Копичинці, який започаткував програму покращення ментального та психологічного здоров'я за допомогою арт-студійних занять

[6] Завершився міжнародний обмін молоддю «Соціально-психологічна підтримка ментального здоров'я молоді в громадах Литви і України». URL: https://mms.gov.ua/news/zavershyvsia-mizhnarodnyi-obmin-moloddiu-sotsialno-psykholohichna-pidtrymka-mentalnoho-zdorovia-molodi-v-hromadakh-lytvy-i-ukrainy
[7] Центр Молодіжних Ініціатив. URL: https://www.facebook.com/yic.kam
[8] Молодіжний центр «InTern». URL: https://www.facebook.com/YCinTern

та клубів підтримки підлітків. У процесі реалізації проєкту вдалося значно зменшити стереотипи та упередження щодо необхідності й користі психологічної допомоги. Це стало важливим кроком у зміні ставлення до ментального здоров'я серед молоді. Як наслідок, підлітки почали частіше звертатися за підтримкою, що сприяло підвищенню їхнього психосоціального благополуччя. З моменту початку роботи цього напряму заняття з психологічної підтримки відвідали понад 400 молодих людей. На постійній основі до участі в таких заняттях долучаються понад 15 підлітків, які регулярно беруть участь у групових сесіях і тренінгах, отримуючи необхідні навички для подолання емоційних викликів[9].

Одним із головних напрямів освітньої підтримки є створення умов для продовження навчання, попри воєнні дії та вимушене переміщення молоді. Впровадження дистанційної освіти стало важливим кроком у збереженні навчального процесу. Завдяки цифровим платформам, учні та студенти мають можливість брати участь у навчальних заняттях незалежно від місця перебування. Особлива увага приділяється наданню доступу до Інтернету та забезпеченню технічними засобами, такими як ноутбуки, планшети або смартфони, які є необхідними для дистанційного навчання. Так, наприклад, «Фундація Друзі України» у співпраці з Ericsson для підтримки студентів України надала 150 ноутбуків[10].

Для внутрішньо переміщених осіб та молоді в зоні бойових дій створюються спеціалізовані освітні програми, які враховують специфічні потреби цих груп. Школи та університети адаптують навчальні плани, забезпечують додаткові консультації та психологічну підтримку для учнів і студентів, які зазнали травматичних подій.

В умовах війни особливого значення набуває розвиток професійних навичок молоді. З метою підвищення конкурентоспроможності на ринку праці

[9] Каталог кращих практик молодіжної роботи 2022-2023, Київ, 2024. 236 с. С. 102
[10] Фундація Друзі України отримує ноутбуки від Ericsson для підтримки дітей та студентів України. URL: https://uafriendsfoundation.org/bez-katehorii/fundatsiia-otrymuie-noutbuky/

впроваджуються тренінги та курси з опанування нових професій. Програми професійного перенавчання орієнтовані на здобуття практичних навичок, які є затребуваними в сучасних умовах, таких як ІТ, цифровий маркетинг, інженерія та логістика. Наприклад, Черкаський обласний центр зайнятості створив молодіжний клуб з пошуку роботи «Успішна молодь» на базі якого проводяться тренінги по відпрацюванню навичок самопрезентації, роботою над самооцінкою, визначення життєвого кредо. Проводяться профорієнтаційні заходи для підлітків «Шлях до майбутньої професії»[11].

В Україні також організовуються освітні програми з підприємницької діяльності, які включають навчання основам бізнесу, менеджменту та фінансової грамотності. Такі ініціативи сприяють створенню нових робочих місць та підвищенню економічної стабільності.

Для молодих українців, які тимчасово перебувають за межами країни через війну, забезпечується підтримка у продовженні навчання в міжнародних освітніх закладах. Уряди інших країн та міжнародні організації надають стипендії, гранти та консультації для українських студентів. Крім того, розробляються програми обміну та партнерства між українськими та закордонними університетами, що сприяє збереженню освітнього потенціалу молоді.

Важливим напрямом державної соціальної політики щодо молоді стали комплексні заходи соціально-економічної підтримки. Одним із ключових напрямів соціально-економічної допомоги стало сприяння працевлаштуванню молоді. Держава впроваджує програми тимчасової зайнятості, спрямовані на залучення молодих людей до суспільно корисних робіт, таких як відновлення інфраструктури та участь у гуманітарних ініціативах. Особливого значення набуває розвиток програм підтримки підприємництва серед молоді. Навчальні курси з бізнес-менеджменту, консультації з фінансового планування та грантові програми допомагають молодим людям розпочинати власні бізнес-

[11] Тренінгові заняття для молоді. URL: https://chk.dcz.gov.ua/publikaciya/treningovi-zanyattya-dlya-molodi

проєкти, що сприяє створенню нових робочих місць і підвищенню економічної стабільності в громадах.

Особлива увага в соціальній роботі приділяється наданню матеріальної підтримки. Вона стала невід'ємною складовою допомоги молоді в умовах війни. Внутрішньо переміщені особи, молоді сім'ї та особи, які втратили роботу, отримують фінансову та натуральну допомогу для покриття базових потреб, таких як житло, харчування та медичне обслуговування. Також впроваджуються програми адресної допомоги, які враховують особливі потреби молоді, зокрема студентів, які через війну втратили можливість отримувати стабільну підтримку від сім'ї. Так, наприклад, Благодійний фонд Карітас Україна реалізує програми MPCA (Multi-purpose cash assistance, багатоцільова грошова допомога) та SMPCA (стабілізаційний багатоцільовий грант), які націлені на відновлення стійкості постраждалої молоді[12].

Особливий акцент в соціальній роботі робиться на інтеграції внутрішньо переміщеної молоді у нові громади. В умовах змін життєвих обставин і втрати звичних соціальних зв’язків, ефективна інтеграція цієї категорії населення в нові громади стає критично важливою для забезпечення їхнього психосоціального благополуччя, адаптації та активної участі в житті суспільства. Першим етапом інтеграції є забезпечення базових умов для соціальної адаптації. З метою подолання труднощів впроваджуються програми підтримки, які включають:

– надання житла: створення тимчасових центрів для проживання молоді, а також впровадження механізмів компенсації орендної плати;

– інформаційна підтримка: поширення інформації про доступні послуги, освітні можливості та вакансії через центри допомоги внутрішньо переміщеним особам, мобільні додатки та соціальні мережі;

– юридичний супровід: консультування щодо оформлення статусу ВПМ,

[12] MPCA – багатоцільова грошова допомога. URL: https://caritas.ua/hum/groshova-dopomoga/

доступу до соціальних виплат і правового захисту.

З метою зменшення соціальної ізоляції та полегшення адаптації проводяться культурно-освітні заходи, спортивні активності та інші ініціативи, спрямовані на зміцнення соціального капіталу. Так, наприклад, проєкт Shelter Ukraine передбачає організацію тимчасового проживання молоді, а також сприяє соціальним службам у наданні консультаційних та терапевтичних послуг (психологічні, адміністративні), що передбачає підтримку у сфері психічного здоров'я для внутрішньо переміщених осіб, а також юридичних та адміністративних консультацій для вирішення актуальних проблем; організацію дозвілля для молодих внутрішньо переміщених осіб, що сприяє зміцненню соціальних зв’язків і інтеграції з однолітками в місцевих громадах; курси з мистецтва, технологій та ремесел з метою розвитку практичних життєвих навичок і забезпечення конструктивної зайнятості для молоді; активності на свіжому повітрі та спільні зустрічі для формування середовища, яке сприяє розширенню можливостей внутрішньо переміщених осіб і активній їх участі у проєктних заходах[13].

Варто звернути увагу на тому факті, що соціальна активність є однією з найпоширеніших форм діяльності особистості, що відображає її спосіб існування і розвитку як суб’єкта суспільного життя. Вона базується на свідомих і несвідомих прагненнях людини змінювати соціальні умови та формувати власні якості, такі як здібності, установки та ціннісні орієнтації.

Однією з форм прояву соціальної активності молоді є громадсько-політична активність. Її прикладами можуть бути участь в обговоренні державних законопроєктів, діяльність у виборчих органах, участь у роботі громадських організацій і волонтерство. У сучасних умовах волонтерська діяльність стала найпоширенішою формою реалізації як соціальної, так і громадської активності молоді. Тому окремо варто звернути увагу на участь молоді в громадській діяльності, яка є важливим інструментом соціальної

[13] SHELTER UKRAINE. URL: https://www.allianceofdevelopment.org/ shelter-oseredki/

адаптації молоді до викликів сьогодення. Волонтерські програми дозволяють молодим людям не лише долучатися до вирішення нагальних соціальних проблем, але й отримувати досвід, який стане цінним у майбутньому. Такі ініціативи сприяють формуванню почуття відповідальності та соціальної згуртованості. Залучення молодого покоління до волонтерства базується на їхньому прагненні бути корисними суспільству, а також на потребі в соціальній реалізації та самоактуалізації.

Залучення молоді до волонтерства відбувається через різноманітні механізми. Освітні заклади, молодіжні організації та місцеві громади та соціальні служби виступають платформами для організації волонтерської діяльності. Спеціалізовані тренінги та навчання дозволяють молодим людям опановувати навички надання першої медичної допомоги, кризового менеджменту та комунікацій, що підвищує їх ефективність як волонтерів.

Участь у волонтерських ініціативах позитивно впливає на психоемоційний стан молоді. В умовах війни, коли значна частина молодих людей стикається з відчуттям безпорадності, волонтерство надає можливість активно діяти, що сприяє зменшенню тривоги та підвищенню рівня впевненості в собі. Крім того, волонтерська діяльність створює середовище для соціальної підтримки та розвитку почуття спільності, що допомагає долати емоційну ізоляцію.

Так, наприклад, у березні 2022 р., спільно з Міністерством молоді та спорту, було ініційовано створення хабів «СпівДія». Ця ініціатива стала відповіддю на виклики, пов’язані з повномасштабним вторгненням, і спрямована на підтримку цивільного населення, яке постраждало внаслідок війни. Основною метою проєкту стало надання допомоги цивільному населенню України через створення на базі молодіжних центрів мережі хабів «СпівДія». Ця ініціатива спрямована на підтримку найбільш вразливих категорій громадян шляхом створення доступної екосистеми безкоштовних послуг.

Молодіжні центри та простори, які раніше виконували переважно

освітні та культурні функції, з початком бойових дій трансформувалися у центри прийому внутрішньо переміщених осіб, пункти збору та роздачі гуманітарної допомоги, а також осередки надання послуг місцевому населенню. У цьому контексті «СпівДія» залучила активні молодіжні центри та волонтерські організації до реалізації комплексної програми підтримки постраждалих. Зокрема в проєкті прийняли участь ГО «Крила», ГО «Харків Еко Сіті», ГО «Молодіжна рада Одеської області»; КП «Молодіжний центр Дніпра»; КУ «Територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Хаджибейського району міста Одеси, Запорізький обласний центр молоді, ГО «Черкаська молодіжна рада»; КУ «Чернігівський обласний молодіжний центр»; КУ «Молодіжний центр «Романтика»; ГО «Молодіжний центр «Параграф»; КУ «Львівський обласний молодіжний центр», КУ «Молодіжний центр», м. Хмельницький; ГО «Центр молодіжної політики Миколаївщини», ГО «Всеукраїнський молодіжний рух «Let’s do it Ukraine» та інші.

У рамках цієї програми хаби «СпівДія» значно розширили спектр своїх послуг. Хаби «СпівДія» пропонують широкий спектр допомоги, який включає:

– надання гуманітарної допомоги;

– психологічну та юридичну підтримку;

– кар’єрне консультування;

– підтримку молодих підприємців і власників малого та середнього бізнесу;

– програми психоемоційної підтримки для дітей;

– супровід соціальних працівників для осіб, які тимчасово проживають у шелтерах.

Таким чином, «СпівДія» не лише підтримує молодіжні центри та громадські організації, але й створює нові можливості для інтеграції постраждалого населення у життя громади, сприяючи їхньому відновленню та

адаптації[14].

Варто відзначити, що попри значні зусилля, забезпечення соціально-психологічної підтримки молоді під час війни супроводжується численними викликами. Основними з них є недостатнє фінансування, брак кваліфікованих спеціалістів з соціальної роботи з молоддю, а також складність охоплення молоді в зоні активних бойових дій. Військові дії ускладнюють доступ до освітніх ресурсів у прифронтових зонах, а руйнування інфраструктури обмежує можливості для навчання. Реалізація соціально-економічної допомоги молоді теж стикається з рядом викликів, серед яких фінансові обмеження, складність організації допомоги у зонах активних бойових дій та недостатній рівень координації між зацікавленими сторонами.

Проте поступова інтеграція сучасних технологій, залучення волонтерів і міжнародних організацій, а також розвиток міжвідомчої співпраці створюють перспективи для подолання цих бар’єрів.

Відповідно до положень Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» зміст соціальної роботи з молоддю базується на комплексному підході до забезпечення потреб, створення умов для соціального благополуччя та розвитку. Цей процес охоплює системне оцінювання індивідуальних і колективних потреб у соціальних послугах, а також визначення найбільш ефективних форм підтримки. На основі такого аналізу здійснюється планування, організація та координація надання різноманітних соціальних послуг, які можуть включати державну соціальну допомогу, пільги, компенсаційні виплати, гуманітарну підтримку та програми соціальної адаптації.

Крім цього, соціальна робота передбачає безпосереднє надання зазначених послуг і підтримки, забезпечуючи доступ до необхідних ресурсів для вразливих категорій населення. Особлива увага приділяється моніторингу та оцінці якості надання соціальних послуг, що дозволяє вчасно виявляти

[14] Каталог кращих практик молодіжної роботи 2022-2023, Київ, 2024. 236 с. С. 43

проблеми, удосконалювати процеси та адаптувати їх до змінюваних потреб суспільства.

Таким чином, соціальна робота з молоддю є багатофункціональним механізмом, який інтегрує адміністративні, організаційні та практичні аспекти для забезпечення соціального захисту та підтримки найуразливіших груп населення. Двома основними формами соціальної роботи з молоддю є індивідуальна та групова. Кожна з цих форм має свої особливості, переваги та сфери застосування.

Так, наприклад, індивідуальна форма передбачає роботу соціального працівника з окремою молодою людиною, спрямовану на вирішення її унікальних проблем. Найчастіше вона застосовується в процесі соціальної роботи з молоддю, яка потребує психологічної реабілітації, надання допомоги ВПО, а також в процесі інтеграції молодих людей з інвалідністю чи специфічними потребами. Цю форму роботи характеризує:

– персоналізований підхід – вона орієнтована на потреби конкретної молодої особи, враховує її життєві обставини, психологічний стан, соціальне середовище;

– діагностика та планування, що включає виявлення проблеми, оцінювання потреб і розробку індивідуального плану допомоги;

– психологічна підтримка – соціальний працівник надає емоційну підтримку, консультує та сприяє пошуку оптимальних рішень;

– результативність – вона спрямована на досягнення конкретного результату, наприклад, реінтеграції у суспільство, працевлаштування чи вирішення психологічних проблем.

Групова форма передбачає взаємодію соціального працівника з групою молоді, яка об’єднана спільними інтересами, проблемами чи завданнями. Найчастіше вона застосовується при реалізації освітніх і профілактичних програм (наприклад, тренінгів з профілактики залежностей чи булінгу), організації молодіжних клубів чи творчих гуртків, впровадженні реабілітаційних програм для підлітків з девіантною поведінкою. Дану форму

характеризує:

– колективний підхід – вона спрямована на вирішення спільних проблем і розвиток соціальних навичок через групову взаємодію;

– розвиток соціальних зв'язків – її використання створює сприятливі умови для спілкування, обміну досвідом та взаємної підтримки;

– врахування динаміки групи – ефективність роботи залежить від згуртованості групи, рівня довіри та активності учасників;

– велике різноманіття методів – включає тренінги, групові дискусії, арт-терапію, ролеві ігри тощо.

Варто зазначити, що індивідуальна та групова форми соціальної роботи з молоддю є взаємодоповнюючими. Індивідуальна робота спрямована на детальне вирішення особистих проблем, тоді як групова робота створює можливості для спільної діяльності, навчання та підтримки. Залежно від потреб молоді, соціальні працівники комбінують ці форми, досягаючи оптимальних результатів у вирішенні соціальних і психологічних викликів.

За допомогою індивідуальної чи групової форми надаються різні соціальні послуги. Характеристика основних видів соціальних послуг, які надаються молоді в умовах воєнного стану в Україні представлена в табл. 4.4.2.

Таблиця 4.4.2

Характеристика основних видів соціальних послуг, які надаються молоді в умовах воєнного стану в Україні

№	Категорія соціальної послуги	Характеристика
1	Послуги з соціальної профілактики	Направлені на попередження ризиків, пов'язаних із соціальними проблемами (залежності, конфлікти, правопорушення).
2	Соціальні послуги консультування	Забезпечують молодь інформацією, порадами та рекомендаціями щодо вирішення життєвих питань (освіта, працевлаштування, психологічна підтримка).
3	Соціальні послуги екстреного та кризового втручання	Надання негайної допомоги в умовах кризових ситуацій (постраждалі від насильства, ВПО, аварії, стихійні лиха).

4	Послуги соціального супроводу	Довготривала підтримка молоді для адаптації в суспільстві (допомога у працевлаштуванні, соціалізації, інтеграції).
5	Послуги соціальної адаптації	Сприяють пристосуванню молоді до нових соціальних умов (наприклад, інтеграція ВПО у нові громади).
6	Соціальна реабілітація	Комплекс заходів для відновлення соціального функціонування молоді, яка зазнала психоемоційних або фізичних травм.
7	Послуги раннього втручання	Спрямовані на попередження розвитку складних життєвих ситуацій, особливо для дітей і молоді з ризикованих груп.

Воєнний стан значно вплинув на специфіку надання соціальних послуг молоді, які наведені в табл. 4.4.2, зумовивши необхідність адаптації їх до нових реалій. Послуги з соціальної профілактики стали більше орієнтованими на попередження психологічних травм і соціальних ризиків, спричинених війною. Соціальні послуги консультування зосередилися на підтримці молоді у вирішенні питань, пов'язаних із переміщенням, втратою житла, працевлаштуванням та психологічною стабілізацією. Екстрене та кризове втручання набуло критичного значення для надання невідкладної допомоги постраждалим у зонах бойових дій або після евакуації. Послуги соціального супроводу тепер часто спрямовані на довготривалу допомогу внутрішньо переміщеним особам, зокрема у питаннях інтеграції в нові громади. Соціальна адаптація фокусується на допомозі молоді в пристосуванні до нових соціальних і економічних умов. В реабілітаційних програмах увага зосереджується на роботі із тими, хто зазнав фізичних або психічних травм, а послуги раннього втручання спрямовані на запобігання розвитку глибоких кризових ситуацій у найвразливіших груп молоді.

У процесі соціальної роботи під час воєнного стану в Україні використовують так звані класичні та нові методи.

Класичні методи соціальної роботи охоплюють основні підходи до взаємодії з молоддю, спрямовані на вирішення їхніх проблем та покращення соціального функціонування. До них належать індивідуальна допомога, яка передбачає персоналізовану підтримку у вирішенні життєвих труднощів;

групова робота, що сприяє розвитку соціальних навичок через взаємодію з іншими; та роботу у громаді, яка акцентує увагу на колективному вирішенні проблем, мобілізації ресурсів громади та залученні її членів до соціальних ініціатив. Ці методи формують основу традиційної соціальної роботи, забезпечуючи адаптацію індивідів і груп до умов соціального середовища.

Сучасні тенденції в соціальній роботі доповнили цей набір новими методами, такими як індивідуальна терапія, сімейна терапія та групова терапія, які орієнтовані на психосоціальне відновлення та зміцнення стосунків у різних контекстах. Крім того, важливе місце займають вторинні методи, серед яких супервізія, що забезпечує професійний супровід і підтримку молодих працівників; планування та консультування, які сприяють ефективній організації допомоги; розвиток організації та менеджмент, що зосереджені на вдосконаленні соціальних установ і підвищенні їхньої результативності[15]. На думку С. Миколюк у сучасній соціальній роботі з молоддю, поряд із традиційними підходами, активно впроваджуються нові методи, які відповідають викликам сучасності. Одним із таких інноваційних підходів є так звана «мобільна соціальна робота», яка спрямована на взаємодію з тією частиною молоді, яка уникає звернень до молодіжних центрів чи органів соціального захисту. Цей метод дозволяє соціальним працівникам безпосередньо взаємодіяти з молоддю в їхньому звичному середовищі, надаючи необхідну підтримку, консультації чи профілактичні послуги.

Актуальність «мобільної соціальної роботи» обумовлена необхідністю впливу на молодь, схильну до девіантної поведінки, агресії чи участі у маргінальних субкультурах. Представники таких субкультур часто не відчувають довіри до інституційних форм допомоги, що ускладнює їхнє залучення до програм соціальної адаптації. Завдяки мобільним командам соціальних працівників ця категорія молоді отримує доступ до послуг у місцях їхнього перебування, таких як вулиці, клуби, неформальні зустрічі чи місця

[15] Сучасні методи соціальної роботи. URL: https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/348/4.pdf

збору субкультурних спільнот. Цей метод сприяє не лише профілактиці девіантної поведінки, але й формуванню позитивних соціальних зв'язків, зниженню рівня соціального відчуження та інтеграції молоді у конструктивне соціальне середовище.

Таким чином, мобільна соціальна робота є ефективним механізмом подолання бар'єрів між молоддю, яка знаходиться в зоні соціального ризику, та інституціями соціального захисту, що робить її перспективним напрямом у сфері сучасної соціальної роботи.

Яскравим прикладом реалізації групової соціальної роботи в Україні став проєкт «40 відтінків насильства». У сучасних умовах зростання соціальної напруги серед молоді спостерігається збільшення кількості випадків домашнього насильства. Водночас зменшилася кількість звернень до правоохоронних органів, що зумовлено замовчуванням проблеми, страхом осуду та розголосу. Ця проблема обумовила реалізацію проєкту «40 відтінків насильства» в 2023-2024 рр., спрямованого на інформування молоді про форми насильства, його наслідки та шляхи подолання. Реалізація проєкту стикалася з викликами, такими як переривання заходів через відключення електроенергії, що вимагало використання альтернативних джерел живлення. Основна мета ініціативи полягала у підвищенні обізнаності молоді про проблему домашнього насильства, формуванні нетерпимого ставлення до будь-яких його проявів і стимулюванні до своєчасного звернення по допомогу.

Проєкт складався з трьох етапів. На першому етапі, 23 лютого 2023 р., у Молодіжному центрі Чернівців «Резиденція молоді» відбувся лекторій у форматі неформальної лекції з переглядом відеороликів і дискусією. Тематика заходу охоплювала різні форми насильства (сексуальне, економічне, фізичне, психологічне), а також підкреслювала неприйнятність ґендерно зумовленого насильства та його негативний вплив на молодь. Другий етап включав театральну виставу «40 відтінків насильства», поставлену студентами Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича. Вистава була спрямована на демонстрацію перших ознак насильства та важливості

звернення за допомогою. Її глядачами стали 195 школярів і студентів. Завершальним етапом став молодіжний форум 10 березня 2023 р., який об'єднав 58 учасників із державних органів, громадських організацій, закладів освіти та молоді. Форум став платформою для обговорення проблеми та пошуку рішень, спрямованих на боротьбу з домашнім насильством. Цей проєкт став важливим внеском у формування свідомого ставлення молоді до проблеми насильства та популяризацію культури взаємної поваги[16].

Для соціальної адаптації молоді найбільш показовим прикладом став проект створення молодіжного простору в Новоушицькій територіальній громаді у вигляді частини соціального хабу. Цей проєкт було реалізовано на початку повномасштабного вторгнення, коли кількість ВПО в Новоушицькій територіальній громаді зросло до 2678 осіб. Було отримано грант для втілення у життя проєкту «Створення гуманітарного хабу для внутрішньо переміщених осіб у Новоушицькій громаді».

У процесі соціальної адаптації ВПО важливо створювати умови для активної участі в житті приймаючих громад. Одним із таких рішень стало впровадження проєкту, спрямованого на залучення молоді до волонтерської діяльності та створення молодіжного простору «Вільні» в Новоушицькій громаді. Цей проєкт вирішував одразу кілька завдань: забезпечення підтримки молоді, яка пережила стрес і змушена була залишити свої домівки, залучення їх до волонтерської активності, а також інтеграція у соціальне життя громади через створення безпечного місця для спілкування, розвитку та відпочинку.

На підготовчому етапі молодь активно брала участь у формуванні команди та обговоренні деталей створення простору. ВПО та місцева молодь допомагали визначати дизайн інтер'єру, вибирати меблі та техніку, що дозволило їм відчути свою причетність до змін у громаді. Органи місцевого самоврядування виділили приміщення в будинку культури, де за підтримки місцевих жителів та Українсько-данського молодіжного дому були проведені

[16] Каталог кращих практик молодіжної роботи 2022-2023, Київ, 2024. 236 с. С. 197.

демонтажні роботи, ремонт і закупівля базового обладнання. Подальше оснащення простору та організація активностей здійснювалися за підтримки ГО «Youthup» та ЮНІСЕФ, що дозволило створити багатофункціональний осередок для молоді.

Молодіжний простір «Вільні» став платформою для інтеграції молоді в нове соціальне середовище, де вони могли не лише відпочивати, але й активно розвиватися. У приміщенні проводилися освітні, культурні та спортивні заходи. З листопада 2022 р. тут організували 34 безкоштовні заняття з англійської мови, які відвідали 116 осіб, 23 кіноперегляди для 234 глядачів, 10 творчих майстер-класів із сучасного танцю, бісероплетіння, писанкарства та інших видів діяльності для майже 200 молодих людей. Також були організовані шахові турніри, творчі зустрічі та заходи, які об'єднали сотні учасників[17].

Молодіжний простір виконує подвійну функцію: з одного боку, це місце для відпочинку, навчання та дозвілля, а з іншого – платформа для волонтерської діяльності. Молоді люди, які допомагали формувати продуктові та гігієнічні набори, знаходити тимчасове житло й координувати надання соціальних послуг, після роботи могли зібратися разом, обговорити майбутні проєкти, навчитися нового та відновити сили. Завдяки цій ініціативі громада отримала не лише осередок активності, але й міцну основу для соціальної адаптації ВПО, інтеграції місцевої та переміщеної молоді, зміцнення почуття єдності та взаємної підтримки. Проєкт став прикладом ефективної роботи з молоддю в умовах війни, спрямованої на їхню адаптацію, розвиток і залучення до життя громади.

Інноваційні підходи до роботи з молоддю в останні роки характеризуються своєю гнучкістю та різноманіттям форм реалізації. Вони не зводяться виключно до певних організаційних моделей чи методик, а передбачають широкий спектр можливостей для впровадження. Це можуть

[17] Там само. С. 71

бути як окремі програми чи проєкти, що мають чітко визначений термін реалізації та конкретні цілі, так і постійні послуги, які надаються соціальними службами на систематичній основі. Такий підхід дозволяє враховувати унікальні потреби кожної цільової групи молоді, забезпечуючи адаптивність та ефективність у досягненні результатів.

Проєктний підхід було застосовано до створення Дніпропетровського обласного молодіжного центру. У Дніпропетровській області тривалий час не існувало обласного молодіжного центру, що ставило перед місцевою владою і громадськими організаціями значний виклик. Відсутність такої установи створювала труднощі для стратегічного планування та реалізації молодіжної політики. Саме тому було ініційовано створення Дніпропетровського обласного молодіжного центру на базі молодіжної громадської організації «ДУЇТ».

Щоб чітко зрозуміти потреби молоді регіону, команда проєкту зібрала і проаналізувала дані за допомогою опитувань та анкетувань. Усі ідеї та пропозиції враховувалися на етапі планування. Проєкт мав на меті пройти 7 ключових етапів, щоб забезпечити сталий розвиток центру та залучення молоді до суспільно важливих процесів:

1. Підготовка документації, зокрема Положення про центр, організація Дня відкритих дверей та навчання команди.

2. Проведення офіційного відкриття, підписання Меморандуму з обласним Департаментом молоді і спорту та розробка стратегії центру.

3. Організація регулярних заходів, молодіжних вишколів та засідань Молодіжної ради, а також збір інформації від локальних центрів.

4. Розробка річного плану роботи, підвищення кваліфікації команди та звітування донорам.

5. Сприяння створенню двох нових молодіжних центрів у регіоні.

6. Проведення шести міжобласних молодіжних обмінів.

7. Реалізація п’яти молодіжних ініціатив.

Ці заходи спрямовані на формування потужного молодіжного простору,

який стане платформою для навчання, розвитку та соціальної активності молодих людей.

На жаль, повномасштабне вторгнення росії в Україну внесло суттєві корективи в процес реалізації цього амбітного плану. Воєнний стан створив обмеження у фінансуванні, оскільки значна частина ресурсів була спрямована на потреби оборони та гуманітарну допомогу. Крім того, ризики для безпеки учасників і відсутність доступу до деяких територій унеможливили проведення частини заходів, зокрема молодіжних обмінів. Однак, попри ці труднощі, команда проєкту не припинила діяльності, адаптуючи свої плани до нових реалій.

Навіть за складних умов, реалізація проєкту дала вагомі результати:

– навчено 40 працівників молодіжних центрів;

– реалізовано 5 молодіжних ініціатив;

– проведено 6 міжобласних молодіжних обмінів;

– у заходах взяли участь понад 1000 молодих людей;

– організовано 20 освітніх та просвітницьких подій для молоді;

– проведено 2 регіональні форуми[18].

Проєкт створив умови для розвитку молоді, її участі у формуванні регіональної політики та залучення до громадської активності. Попри виклики воєнного часу, ініціатива довела свою значущість і перспективність.

Інноваційною практикою є Молодіжний банк ініціатив (МБІ), що спрямований на залучення молоді до громадської активності. Цей підхід дає можливість молодим людям брати участь у розробці та реалізації проєктів, спрямованих на покращення життя у громадах. Завдяки цьому молодь розвиває лідерський потенціал, набуває нових компетенцій та навичок, які сприятимуть їхній соціальній і професійній інтеграції[19].

Подібною надзвичайно важливою інноваційною практикою соціальної

[18] Там само. С. 23

[19] Ясточкіна І. А. Інноваційні соціальні технології у роботі з дітьми та молоддю. *Науковий вісник Ужгородського університету.* 2021. Вип. 2 (49). С. 245-248. С. 247

роботи з молоддю став «Банк Ідей».

Проєкт «Банк ідей» став унікальною ініціативою, спрямованою на підтримку молоді в умовах глибоких соціальних і гуманітарних викликів, спричинених повномасштабною війною. Його головною метою є створення можливостей для молодих людей реалізувати свої ідеї, розвивати громади та адаптуватися до нової реальності.

Проєкт спрямований на підтримку молоді, яка внаслідок воєнних дій часто втратила звичний ритм життя, життєві орієнтири та ресурси для подальшого розвитку. У центрі уваги – активізація молодіжного потенціалу та сприяння розробці проєктів, що відповідають потребам громад, у тому числі інтеграції ВПО.

«Банк ідей» також має на меті сприяти розвитку навичок молоді в грантрайтингу та проєктному менеджменті, залучаючи їх до процесів відновлення суспільства. Реалізація проєкту відбувалася за наступними етапами:

1. Школа грантрайтингу та проєктного менеджменту.

На першому етапі учасники проходять 20-лекційний освітній курс, під час якого опановують основи проєктної діяльності, від ідеї до її реалізації. Освітні матеріали, розроблені за участю експертів, доступні у форматі посібника, який стає незамінним інструментом для учасників.

2. Ідеатон.

Молодіжні команди, зібрані з різних муніципалітетів, беруть участь у триденному інтенсиві. Використовуючи методологію дизайн-мислення, вони формують ідеї проєктів, орієнтуючись на проблеми громади. Особлива увага приділяється гуманітарним аспектам, інтеграції ВПО та вирішенню соціальних викликів.

3. Молодіжна резиденція.

На наступному етапі команди проходять 3-5-денну інтенсивну програму, під час якої під керівництвом менторів із бізнесу, громадського сектору та місцевого самоврядування вони вдосконалюють свої проєктні ідеї.

Результатом цього етапу є підготовка до пітчингу, де учасники презентують свої ідеї.

4. Реалізація проєктів і фінальна зустріч.

Упродовж трьох місяців команди впроваджують свої ініціативи в громадах, працюючи над вирішенням конкретних проблем. Фінальна зустріч дозволяє оцінити досягнення та обговорити виклики, з якими стикнулися учасники.

За час реалізації проєкту (2022-2023 рр.) понад 70 молодіжних команд із 14 областей України взяли участь у програмі. З них 25 команд успішно реалізували проєкти у своїх громадах, охопивши понад 2500 молодих людей. Значна частина ініціатив була спрямована на інтеграцію ВПО, вирішення соціальних, культурних та екологічних проблем.

Серед учасників 35-40 % становили молоді люди з-поміж ВПО, що свідчить про активне залучення тих, хто найбільше потребував підтримки. Усі інструменти та методології, розроблені у рамках «Банку ідей», залишаються доступними для подальшого використання іншими громадами[20].

Проєкт «Банк ідей» продемонстрував, як освітня програма, поєднана з практичним досвідом та менторською підтримкою, може допомогти молоді адаптуватися до нових умов і відіграти ключову роль у відновленні суспільства. Він став не лише джерелом нових проєктів, але й платформою для формування активної молодіжної спільноти, яка готова долати сучасні виклики та брати участь у розбудові майбутнього України.

В Україні також активно впроваджуються новітні форми організації діяльності. До них належать коворкінг-центри, хаби, антикафе, які стають популярними просторами для спілкування, навчання та розвитку молоді. У різних регіонах країни напрацьовано значний досвід роботи молодіжних рад, колегій, координаційних органів з питань молодіжної політики, а також студентських парламентів.

[20] Каталог кращих практик молодіжної роботи 2022-2023. Київ, 2024. 236 с. С. 38

На думку І. Ясточкіної одним із перспективних інноваційних напрямів соціальної роботи з молоддю є впровадження технологій раннього втручання та ведення випадку. Ці підходи дозволяють оперативно реагувати на проблеми, забезпечуючи індивідуальну підтримку молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах. Особливо важливою є робота, спрямована на формування навичок усвідомленого батьківства. Інноваційними у цьому напрямі є послуги соціальних квартир для вагітних та молодих матерів із дітьми. Вони не лише сприяють запобіганню відмов від немовлят, але й зменшують ризик інституціалізації дітей раннього віку, що позитивно впливає на їхню подальшу інтеграцію в суспільство[21].

Ще одним важливим напрямом є профілактика правопорушень серед неповнолітніх. У цьому контексті успішно застосовуються такі інноваційні технології, як досудові доповіді щодо неповнолітніх і мотиваційне консультування. Вони сприяють реабілітації дітей, які перебувають у конфлікті із законом, допомагаючи їм повернутися до нормального життя та мінімізуючи ризик повторних правопорушень.

Особливу увагу варто приділити мультидисциплінарному підходу у наданні допомоги внутрішньо переміщеним молодим особам і сім’ям із дітьми. Цей підхід дозволяє об’єднати зусилля фахівців із різних сфер для створення максимально ефективних рішень, орієнтованих на конкретні потреби клієнтів. У контексті розвитку громад важливою є мобілізація їхніх ресурсів, спрямована на підтримку сімей із дітьми та реалізацію інтегрованої моделі надання соціальних послуг.

Водночас не тільки проєктну діяльність можна вважати інноваційною практикою соціальної роботи з молоддю. На думку Ю. Горемикіної до інноваційних практик соціальної роботи слід віднести кейс-менеджмент[22].

У Проєкті постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження

---

[21] Ясточкіна І. А. Інноваційні соціальні технології у роботі з дітьми та молоддю. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2021. Вип. 2 (49). С. 245-248.- С. 247

[22] Горемикіна Ю. В. Інноваційні практики соціальної роботи з вразливими групами населення в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. №3. С. 91-113.

Порядку надання послуг із застосуванням методу ведення випадку (кейс-менеджменту)» вказується, що ведення випадку (кейс-менеджмент) – це сучасний метод надання соціальних послуг, який передбачає комплексний підхід до роботи з особою або сім'єю. Основна роль при цьому належить кейс-менеджеру, який займається оцінкою потреб клієнта, організацією, координацією, моніторингом та оцінкою ефективності наданих послуг.

Цей процес передбачає взаємодію між установами, організаціями та фахівцями різних сфер, які надають послуги в громаді. Кейс-менеджер також виконує функцію представництва інтересів клієнта, сприяє активному залученню соціального оточення до підтримки особи чи сім'ї, а також стимулює розвиток їхньої самостійності у подоланні складних життєвих ситуацій. Основний акцент кейс-менеджменту робиться на міжвідомчій співпраці та орієнтації кожного залученого фахівця на поліпшення ситуації клієнта, з урахуванням його індивідуальних потреб та потенціалу[23]. Водночас, на думку Ю. Горемикіної, не зважаючи на те, що у діяльності сучасних вітчизняних територіальних центрів надання соціальних послуг передбачено проведення оцінки потреб клієнтів і складання індивідуальних планів допомоги. Однак ці заходи поки що не можна вважати повноцінним впровадженням кейс-менеджменту. Це пов'язано з тим, що діяльність центрів здебільшого обмежується наданням чітко визначеного переліку соціальних послуг. У той час як кейс-менеджмент є мультидисциплінарним підходом, що враховує широкий спектр потреб клієнтів, які часто виходять за межі компетенцій однієї організації. Крім того, робота центрів більше орієнтована на задоволення групових, ніж індивідуальних потреб клієнтів. Для повноцінного впровадження кейс-менеджменту необхідно підвищити рівень професійної підготовки працівників, що наразі є складним завданням[24].

Незважаючи на ці труднощі, можна стверджувати, що в Україні

[23] Про затвердження Порядку надання послуг із застосуванням методу ведення випадку (кейс-менеджменту): Проєкт постанови Кабінету Міністрів України. URL: https://www.msp.gov.ua/projects/851/

[24] Горемикіна Ю. В. Інноваційні практики соціальної роботи з вразливими групами населення в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. №3. С. 91-113.- С. 101

розпочато процес інтеграції кейс-менеджменту як інноваційного підходу в роботі з уразливими групами населення. Зокрема щодо молоді цей процес активно здійснюється щодо:

– молодих осіб, які мають статус ВПО фахівцями територіальних центрів соціального обслуговування;

– молодих осіб, які шукають роботу Державною службою зайнятості;

– молодих осіб, які мають статус ветеранів ЗСУ та їх родинам.

Окрім того, в Україні створюється електронна система кейс-менеджменту, де станом на 2024 р. заплановано створення відповідного мобільного додатку, інтеграцію в Дію, створення Реєстру працівників у соціальній сфері, формування кабінету міжвідомчої взаємодії, створення Helpdesk-платформи, розробка та впровадження модуля відеоконференцій[25].

У контексті розвитку соціальних послуг та впровадження інноваційних підходів до роботи з уразливими групами населення, у тому числі й з молоддю ключовою метою на 2025-2026 рр. є подальше удосконалення та розвиток інтегрованої системи електронного кейс-менеджменту. Ця система має забезпечити ефективну взаємодію між користувачами, громадами, донорами та партнерами, полегшуючи процес надання допомоги та моніторингу.

Зокрема в 2025-2026 рр. планується впровадити:

1. Банк додаткових ресурсів та можливостей громади.

Одним із головних компонентів системи стане база даних, що охоплюватиме всі доступні ресурси на рівні громад та окремих населених пунктів. Це включатиме інформацію про фінансову, матеріальну, освітню та іншу підтримку, доступну для мешканців, а також можливості перекваліфікації та юридичні консультації.

2. Реєстр осіб/сімей, які отримали допомогу.

Система забезпечуватиме облік осіб і сімей, які скористалися доступними ресурсами. Це дозволить аналізувати ефективність розподілу

[25] Кейс-менеджмент в наданні соціальної підтримки ветеранам та їх родинам. URL: https://www.dszn-zoda.gov.ua/sites/default/files/ loadfiles/keys-menedzher_v_nadanni_socialnoyi_pidtrymky_veteraniv.pdf

допомоги, запобігати дублюванню послуг та формувати звітність для прийняття управлінських рішень.

3. Цілодобова підтримка користувачів.

Для забезпечення доступності системи планується впровадження лінії підтримки 24/7. Оператори надаватимуть консультації щодо використання платформи, доступних ресурсів та можливостей.

4. Чат-бот для користувачів.

Інтерактивний чат-бот стане ще одним інструментом, що дозволить користувачам отримувати інформацію, залишати заявки на допомогу або уточнювати деталі без необхідності звертатися до операторів.

5. Умовний «банк ресурсів».

На локальному рівні кожна громада матиме доступ до банку ресурсів, який міститиме інформацію про доступні варіанти допомоги. Це можуть бути фінансова підтримка, навчальні програми, можливості працевлаштування, юридична допомога та інші послуги.

6. Кабінет донорів і партнерів.

Для забезпечення прозорості взаємодії між донорами, партнерами та громадами буде створено спеціальний модуль – кабінет донорів/партнерів. Його функціонал включатиме:

– можливість додавання заявок про наявність ресурсів для допомоги;

– отримання деперсоналізованих звітів щодо осіб, які отримали допомогу, що дозволить аналізувати ефективність наданих ресурсів і приймати подальші рішення.

Реалізація системи електронного кейс-менеджменту до 2025 року дозволить:

– спростити процес надання соціальних послуг;

– підвищити ефективність використання ресурсів громад;

– забезпечити прозорість і підзвітність усіх етапів надання допомоги;

– сприяти інтеграції уразливих груп у громади[26].

Ця система стане важливим кроком до цифровізації соціальної сфери, забезпечуючи сучасний підхід до вирішення соціальних проблем та підтримки населення.

Ще одним інноваційним напрямком соціальної роботи з молоддю є створення інтегрованих соціальних служб.

Інтегровані соціальні служби – це сучасний підхід до надання допомоги, який відповідає потребам громади та спрямований на комплексну підтримку людей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Головна ідея такого підходу полягає в тому, що допомога будується не лише на адаптації людини до навколишнього середовища, а й на активному залученні громади до підтримки та створення умов, що сприяють її інтеграції та розвитку[27].

Ці служби працюють як система, де кожна організація чи установа зберігає свою автономність, але водночас співпрацює з іншими, щоб спільно вирішувати проблеми вразливих груп серед молоді. Це не означає, що установи об’єднуються в єдину структуру, натомість їх взаємодія будується на партнерстві. Саме такий підхід дозволяє ефективно використовувати ресурси та досягати кращих результатів у наданні допомоги.

Ідея інтегрованих служб виникла через те, що традиційна система надання соціальних послуг часто виявлялася неефективною. Молодь не розуміла, до якої служби їм звертатися, взаємодія між установами була недостатньою, а якість допомоги залишала бажати кращого. У той час як інтегрований підхід дозволяє розглядати кожного клієнта як особистість із унікальними потребами, що вимагають індивідуального підходу.

Такі служби працюють на різних рівнях, починаючи від громади, де проводяться інформаційні кампанії та освітні заходи, до індивідуальної роботи з клієнтами, де спеціалісти надають консультації, підтримку та реабілітацію.

---

[26] Там само

[27] Світлична Т. В. Розвиток інтегрованих соціальних служб як інноваційної моделі надання соціальних послуг населенню. *Державне будівництво*. 2019. No 1. С. 26-32. С. 26

Головним завданням інтегрованої соціальної служби є створення умов, за яких людина отримує якісну допомогу, а громада стає активним учасником процесу соціальної інтеграції.

Система інтегрованих соціальних служб прагне не лише допомагати в подоланні складних ситуацій, а й забезпечувати права клієнтів, робити допомогу доступною, прозорою та зрозумілою для кожного. Це новий погляд на соціальну роботу, який робить акцент на співпрацю, довіру та спільну відповідальність за добробут кожного члена громади[28].

Перспективним напрямом розвитку як інтегрованих соціальних служб, так і кейс-менеджменту є впровадження механізму державно-приватного партнерства. Цей підхід є особливо ефективним у процесі пошуку додаткових ресурсів для реалізації інноваційних практик. У контексті інтегрованих соціальних служб, участь приватного сектору може включати надання приміщень для їх роботи на пільгових умовах або безоплатно. Приватні компанії також можуть долучатися до конкурсів на облаштування цих приміщень або брати участь у тендерах на постачання товарів і послуг, які потрібні для забезпечення соціальної роботи в громадах.

Щодо кейс-менеджменту, приватний сектор може стати ключовим партнером у наданні специфічних послуг. Наприклад, роботодавці можуть долучатися до працевлаштування безробітних, приватні психологи – до надання психологічної підтримки, а власники житлових приміщень, таких як хостели, – до вирішення проблем тимчасового проживання осіб, які потребують допомоги.

Таке партнерство сприяє ефективнішому використанню ресурсів, розширює можливості соціальних послуг і посилює співпрацю між державним і приватним секторами в інтересах громади.

В умовах воєнного стану в Україні інноваційні практики в соціальній роботі з молоддю відіграють важливу роль у забезпеченні ефективності

[28] Інноваційні моделі соціальних послуг. Проєкти Українського фонду соціальних інвестицій/ За ред. Н.В. Кабаченко. Київ, 2016. 320 с.

організації заходів та комунікації. Використання цифрових технологій та сучасних інструментів дозволяє адаптувати діяльність до викликів сьогодення, зокрема дистанційності та обмежених ресурсів.

Серед таких інноваційних інструментів значне місце займають Google Форми, які широко використовуються для онлайн-реєстрації учасників заходів, збору зворотного зв'язку та оперативної координації. Саме цей інструмент використовується для з'ясування потреб молоді в громаді або на рівні регіону чи країни в цілому.

Canva стала незамінною платформою для створення якісних макетів афіш, роздаткових матеріалів, інформаційних таблиць та візуальних інсталяцій, що дозволяє забезпечити професійний вигляд інформаційної продукції навіть за обмежених фінансових можливостей. Для оптимізації доступу до ресурсів активно застосовуються сервіси для скорочення посилань, які спрощують поширення реєстраційних форм чи інших цифрових матеріалів серед молоді.

Також важливу роль відіграють інструменти презентації, такі як PowerPoint, які використовуються для створення інформативних і візуально привабливих презентацій, що супроводжують тренінги, лекції та дискусії. Сервіси створення QR-кодів сприяють інтерактивності, дозволяючи швидкий доступ до інформаційних ресурсів через мобільні пристрої. Додатково застосовуються програми для відеомонтажу, які дають змогу створювати відеоматеріали для освітніх цілей, реклами заходів або звітів про проведену роботу.

Упровадження цих цифрових технологій не лише підвищує ефективність організації соціальних заходів, але й стимулює активну участь молоді, забезпечуючи інтерактивність і зручність у взаємодії. Такий підхід сприяє модернізації соціальної роботи в складних умовах та відповідає сучасним викликам цифрової епохи.

Висновки

У воєнний період соціальна робота з молоддю в Україні охоплює широкий спектр напрямів, спрямованих на підтримку психосоціального благополуччя, інтеграцію внутрішньо переміщених осіб, забезпечення доступу до освіти, сприяння зайнятості, активізацію волонтерського руху та створення простору для розвитку молоді. Особливу увагу приділяють кризовому втручанню, реабілітації та соціальному супроводу, що допомагає молодим людям долати наслідки війни та адаптуватися до нових умов. Комплексний підхід до цих напрямків сприяє формуванню соціальної стійкості молоді, розширенню їх можливостей і підготовці до активної участі у процесі відновлення країни.

Соціальна робота з молоддю в умовах війни характеризується адаптацією традиційних форм і методів до нових викликів. Інтенсивно впроваджуються мобільні, дистанційні та групові формати, які дозволяють охопити більше молоді, навіть у віддалених чи небезпечних регіонах. Серед методів особливе місце займають кризове консультування, арт-терапія, коучинг та соціальний супровід. Організація соціальної роботи орієнтована на інтеграцію молоді у громади, залучення до волонтерських ініціатив та забезпечення міжсекторальної співпраці з державними органами, громадськими організаціями та міжнародними партнерами. Це сприяє розвитку інноваційних практик і підвищенню ефективності соціальних послуг для молоді.

В останні роки інноваційні підхід щодо соціальної роботи з молоддю виходить за рамки обрання окремих інноваційних методів і зводиться до їх групування в межах певного проєкту чи програми. Найбільш відомими під час війни проєктами стало створення Дніпропетровського обласного молодіжного центру на базі молодіжної громадської організації «ДУЇТ», проєкт «Банк Ідей» (підтримка молоді через формування підприємницького стилю життя). В останні роки в Україні активно впроваджуються коворкінг-центри, хаби, антикафе, на місцевому рівні створюються молодіжні ради, колегії,

координаційні органи з питань молодіжної політики, а також студентські парламенти у навчальних закладах. Серед технологій соціальної роботи з молоддю найбільш інноваційними слід вважати технологій раннього втручання та ведення випадку. Кейс-менеджмент стає надзвичайно важливим перспективним мультидисциплінарним підходом, який тільки починає впроваджуватися в Україні в соціальній роботі з молоддю (в статусі ВПО, бузробітньою молоддю та молоддю-ветеранами ЗСУ. Більш масштабним є впровадження електронної системи кейс-менеджменту. Досить тривалий час відбувається створення інтегрованих соціальних служб, які зможуть сукупно вирішувати соціальні проблеми молоді. На кінець після пандемії COVID-19 активно розвивається використання в соціальній роботі дистанційних інструментів: Google Форм, Canva, відеоплатформи тощо.

4.5 Формування навичок життєстійкості української молоді в умовах війни в Україні

© Колесник Лідія Сергіївна
магістр з соціальної роботи

Події 2014 та 2022 рр. стали ключовими моментами в сучасній історії України, які глибоко вплинули на українське суспільство, включаючи молодь. У 2014 р. розпочався Євромайдан, який переріс у Революцію Гідності – масштабні мирні акції протесту на підтримку європейського курсу країни, а також проти корупції та політичного тиску. Молодь активно брала участь у протестах, організовувала мітинги та захищала свої переконання щодо майбутнього України. Вихід на передову студентів, молодих активістів та громадських діячів став важливим сигналом для всього суспільства. Після перемоги Революції Гідності ситуація ускладнилася окупацією Криму та початком війни на сході України, що значно більше вплинуло на молодь, яка

почала долучатися до волонтерських ініціатив та вступати до лав Збройних Сил України.

2022 рік став новим випробуванням для України з початком повномасштабного вторгнення росії 24 лютого. Молодь знову опинилася на передовій Молоді люди вступали до лав ЗСУ та територіальної оборони, працювали в гуманітарних місіях, займалися волонтерською діяльністю, а також активно поширювали правдиву інформацію про події в Україні в соціальних мережах, намагаючись протистояти дезінформації. Але і війна впливає на молодь, особливо на її емоційно-психологічний стан. Збройний конфлікт, що почався на території України в лютому 2022 року, спричинив численні людські жертви, масові порушення прав людини, серйозні страждання та значне переміщення цивільного населення. Попри відсутність врегулювання, конфлікт продовжує непропорційно впливати на молодь, загострюючи її вразливість до його наслідків.

У зв'язку з цим особливо актуальною проблемою сьогодення є з'ясування психологічних наслідків війни на українську молодь, яку слід вважати безцінним генофондом нації.

Проблеми психічного здоров'я широко поширені серед суспільств, що зазнали впливу конфліктів. Згідно з деякими оцінками, від третини до половини таких людей страждають на посттравматичний стресовий розлад, який проявляється нав'язливими спогадами, уникненням ситуацій, що викликають стрес, порушенням сну та проблемами з концентрацією уваги[29]. Масштабні епідеміологічні дослідження показують, що рівень ПТСР та депресії у групах, постраждалих від конфліктів, може перевищувати показники серед нетравмованих груп у 7–10 разів[30]. Систематичні огляди в цій галузі свідчать, що 30 % людей, які пережили військові конфлікти та вимушене

[29] Лотоцька Л. Психічне здоров'я молоді в умовах військових конфліктів. Viae Educationis: *Studies of Education and Didactics.* 2022. Vol. 1, №3. С.51-61.
[30] Rockhold, P., & McDonald, L. The World Bank's work on mental and psychosocial health in the context of conflict affected countries. Intervention, 2008, №6.3/4. pp. 314-322.

переміщення, страждали як від депресії, так і від ПТСР[31]. З однієї сторони в повній мірі це стосується і молоді, яка є досить різноманітною в своїй віковій групі.

Так, з початком повномасштабного вторгнення в Україні було проведено ряд досліджень, спрямованих на оцінку впливу війни на підлітків (нижня вікова межа молоді), які виявили тривожні тенденції у їхньому психологічному стані.

Зокрема, опитування Gradus Research, проведене у квітні 2022 р. серед батьків неповнолітніх, показало, що близько 75 % дітей зазнали психічної травматизації через війну. Найпоширеніший симптом серед підлітків – нестабільність настрою, коли він швидко змінюється без видимих причин. Крім того, 20% підлітків мають проблеми зі сном, 10 % – знижене бажання до спілкування, а також спостерігаються нічні кошмари та погіршення пам'яті[32].

Інше дослідження, проведене консультантами Міжнародної психосоціальної організації (IPSO), зафіксувало, що 90 % матерів підлітків віком 14-17 років помітили зміни у психологічному стані своїх дітей. Основними ознаками стали замкнутість, порушення режиму сну та підвищена агресивність. Деякі батьки також повідомляли про вживання алкоголю, самопошкодження та спроби суїциду серед підлітків. Діти часто висловлюють підвищену тривожність, страх за власне життя та життя близьких, а також відчувають різні соматичні симптоми, як-от прискорене серцебиття, утруднене дихання та відчуття тиску в грудях[33].

Всеукраїнське дослідження «Підлітки та їхнє життя під час війни: настрої, цінності, майбутнє», проведене у 2023 р. БФ «Клуб добродіїв» за підтримки Plan International, показало, що для 73 % українських підлітків війна є головною тривогою. Майже 87 % респондентів зазначили, що війна стала

[31] Charlson F. et al. New WHO prevalence estimates of mental disorders in conflict settings: a systematic review and meta-analysis. The Lancet. 2019. №394.10194. pp. 240-248.
[32] Gradus: Changes in children's lives during the war. URL: https://gradus.app/documents/211/Children_Report_Gradus_28042022.pdf (дата звернення 15.10.2024).
[33] Шубіна Г. Війна та підлітки: про вплив і наслідки. URL: https://hubz.ua/ekspertna-dumka/vijna-ta-pidlitky-pro-vplyv-ta-naslidky/

головним фактором змін у їхньому житті. Найпоширенішими страхами серед підлітків є небезпека для близьких (38 %), невизначеність майбутнього (12 %) та відсутність базових послуг, таких як світло, інтернет чи зв'язок (11 %). Близько 29 % підлітків відмовились від планування майбутнього до закінчення війни, а 37 % відчувають труднощі у налагодженні нових дружніх зв'язків. Згідно з дослідженням, молодь гостро потребує додаткової підтримки, оскільки, хоч і 89 % підлітків отримують її від родини, майже 60 % хотіли б ще більше відчувати цю підтримку, а 83% прагнуть навчитися самостійно знаходити внутрішні ресурси для подолання складнощів у період війни[34].

Результати дослідження більш дорослої молоді, проведеного на замовлення Міністерства молоді та спорту України, засвідчило, що на початок війни 82 % молодих людей зазнали втрат через війну, а ще 12 % їх не усвідомили. Найпоширенішими втратами від війни молодь визначала погіршення психологічного здоров'я (28 %), стурбованість психологічним здоров'ям (22 % проти 11 % у 2021 р.)[35].

Фахівці Міністерства молоді та спорту України вважають, що психологічні проблеми, зокрема тривога та депресія, можуть суттєво впливати на майбутнє молоді. Особливого піклування потребують внутрішньо переміщені особи, військовослужбовці, ветерани та їхні сім'ї, волонтери й молоді активісти, а також ті, хто був змушений залишити країну. Їхні потреби відрізняються залежно від пережитого досвіду під час війни[36].

Результати дослідження проєкту опитувань ЮНІСЕФ U-Report з організацією Teenergizer засвідчують про те, що молодь України віком 14-34 років у середньому оцінює свій рівень тривожності за останні кілька тижнів на 3 бали за 5-бальною шкалою, де 1 означає повну відсутність тривоги, а 5 – постійну її присутність. У відповідях на запитання про частоту відчуття

---

[34] Всеукраїнське соціологічне дослідження: «Підлітки та їхнє життя під час війни: настрої, цінності,майбутнє». URL: https://dobrodiy.club/projects/research/

[35] Волосевич І. Вплив війни на молодь України. Київ: Аналітичний центр Cedos 2023. 77 с.

[36] Молодь – найвразливіша до психологічних наслідків війни. URL: https://mms.gov.ua/news/molod-naivrazlyvisha-do-psykholohichnykh- naslidkiv-viiny

надмірної психологічної тривоги або паніки, яку важко контролювати (де 1 означає «ніколи», а 5 – «постійно»), 18 % респондентів обрали «1», 24 % – «2», 27 % – «3», 17 % – «4», а 14 % зазначили «5».

Результати також свідчать, що 51 % молоді періодично або рідко відчувають непереборну тривогу, тоді як 21 % повідомили про дуже часте відчуття сильної тривоги за останні тижні. Водночас 18 % респондентів зазначили, що почуваються добре та не перебувають під значним психологічним тиском.

Автори дослідження також відзначають, що рівень байдужості до справ, які раніше приносили задоволення, молодь оцінила на середньому рівні – 3 бали з 5. Як зауважують дослідники, час від часу молодь в Україні втрачає інтерес до того, що раніше приносило задоволення.

Щодо комунікації про стрес та втому, 50 % респондентів вважають комфортним обговорення свого стану з близькими друзями, стільки ж опитаних готові говорити з психологом чи консультантом, а ще 30% воліли б обговорювати свої переживання з родичами.

Крім того, дослідження показує, що більшість молоді не звертається по психологічну допомогу навіть у пригніченому стані: 55 % респондентів відповіли, що ніколи не шукають такої підтримки, 32 % роблять це рідко, тоді як 11% часто або постійно звертаються по допомогу[37].

Водночас слід звернути увагу на той факт, що молодь порівняно з іншими віковими категоріями (дорослі, люди похилого віку тощо) мають більший внутрішній ресурс протидії кризі.

Так, в 2023 р. за підтримки Центру соціально-психологічної підтримки та супроводу «PsyLab» було проведено лонгітюдне дослідження стану психічного здоров’я молоді, які під час війни в Україні були студентами. У первинному опитуванні було визначено шість найпоширеніших емоційних реакцій на звістку про війну, серед яких: тривога (15,9 %), розгубленість (15,9

[37] Поя А. Рівень тривожності на 3 з 5: який ментальний стан молоді в Україні. Опитування. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2023/ 10/10/256995/

%), страх (15 %), шок (14,5 %), занепокоєння (12,1 %) і збентеженість (8,9 %). У повторному опитуванні ці емоційні реакції залишилися домінуючими, однак спостерігалися позитивні зміни у відсотковому співвідношенні.

Через шість місяців після початку широкомасштабного вторгнення 40,7 % респондентів відзначили погіршення загального психоемоційного стану, 36,4 % не помітили змін, і лише у 22,9 % спостерігалося покращення. У повторному дослідженні ця тенденція змінилася: 58,1 % опитаних зафіксували покращення, 27,1 % – відсутність змін, а 14,8 % – погіршення. Щодо сну, первинне опитування показало, що у 73,8 % респондентів відмічалося його погіршення, а в повторному опитуванні ця цифра знизилася до 53,4 %.

Аналіз стану фізичного здоров'я вказує, що у первинному опитуванні у 45,3 % респондентів стан залишився без змін, у 44,4 % – погіршився, і лише у 10,3 % покращився. У повторному опитуванні 54,8 % респондентів не відчули змін у фізичному здоров'ї, у 32,3 % стан погіршився, і у 12,9 % відзначалося покращення[38].

З аналізу відповідей можна зробити висновок, що більшість студентів, завдяки власним навичкам подолання стресу і психологічного тиску, адаптувалися до життя в умовах дистресу. Це свідчить про їх здатність до подолання кризових ситуацій, що можна інтерпретувати як ознаку потенційного посттравматичного зростання.

Важливу роль в подоланні психологічних наслідків війни відіграють рівні сформованості навичок життєстійкості у молоді, які стають ключовим ресурсом для адаптації в умовах тривалого стресу та невизначеності. Молодь, яка має високий рівень життєстійкості, здатна більш ефективно впоратися з такими психологічними викликами, як тривожність, депресія, розлади сну та емоційна нестабільність, викликаними війною. Високий рівень життєстійкості формується через розвинені навички саморегуляції, вміння зберігати емоційну

[38] Левченко К. Стан психічного здоров'я студентської молоді під час війни: наслідки психотравмуючих ситуацій через рік від початку повномасштабного вторгнення. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/273.pdf

стабільність, активне залучення до соціальної підтримки, готовність самостійно оцінювати та адаптувати свої реакції на стресові ситуації.

Для молоді з недостатньо сформованими навичками життєстійкості психологічні наслідки війни можуть мати серйозні та довготривалі впливи, зокрема викликаючи хронічний стрес, почуття безпорадності та зниження здатності до соціальної інтеграції. Такі молоді люди можуть мати труднощі з подоланням тривожних станів, відчувати нестабільність, що перешкоджає їхньому емоційному відновленню та адаптації до змін у середовищі.

З огляду на це, розвиток життєстійкості стає важливим елементом підтримки психічного здоров'я молоді. Впровадження програм з розвитку навичок життєстійкості, які включають роботу зі стресом, зміцнення соціальних зв'язків, розвиток навичок саморефлексії та навичок подолання труднощів, може допомогти молоді адаптуватися до травматичних умов та зберігати психічне здоров'я в умовах війни.

Однак для впровадження таких програм спочатку необхідно оцінити рівень сформованості навичок життєстійкості молоді і підходи до їх оцінювання.

Оцінювання рівнів сформованості навичок життєстійкості на практиці в Україні здійснюється найчастіше за допомогою чотирьох методів (табл. 4.5.1)

Таблиця 4.5.1

Основні методи, які використовуються для оцінки рівня сформованості життєстійкості молоді в Україні

Метод	Характеристика
Анкетування та опитування	Використання спеціалізованих психологічних тестів та анкет для вимірювання життєстійкості, рівня стресу, задоволеності життям.
Спостереження	Оцінка поведінкових реакцій молоді у стресових ситуаціях, а також участі в соціальних ініціативах та волонтерській діяльності.
Самооцінка	Заповнення анкет, де молоді люди описують свої відчуття, рівень стресу та особисту готовність до подолання труднощів.
Інтерв'ю та фокус-групи	Вивчення соціальних зв'язків, самооцінки життєвих перспектив та особистих ресурсів через спілкування з ровесниками та спеціалістами.

Найчастіше для оцінки рівня сформованості життєстійкості молоді в Україні використовується анкетування та опитування. При цьому застосовуються різноманітні методики.

А. Марченко вважає, що саме тест життєстійкості С. Мадді[39] дозволяє з'ясувати потенціал життєстійкості як загалом так і її окремих структурних компонентів. За його допомогою здійснюється оцінка здатності і готовності респондентів активно і гнучко діяти в ситуації стресу і труднощів, ступінь їх уразливості до переживань стресу і депресивності[40].

Цей тест використовує переважна більшість науковців. Наприклад, Л. Кузнєцова для вивчення психічної якості «hardiness» студентів використовувала «Тест життєстійкості» (автор – С. Мадді, адаптація Д. Леонтьєва, О. Рассказової). При цьому автор виокремлював такі складові життєстійкості як загальна життєстійкість, атитюди «включеність», «контроль» та «прийняття ризику». Усі вони оцінювалися за трьома рівнями: низький, середній та високий. За оцінками автора 60% студентів в 2014 р. мали середній рівень життєстійкості, що характеризувалося можливістю успішно функціонувати в складних умовах сьогодення. Проте таким студентам бракувало «запасу міцності» при зростанні впливу стресових факторів[41].

Цей же тест використовувала і О. Хохліна в 2024 р. в процесі вивчення особистісної спрямованості як ресурсу життєстійкості людини в умовах війни. За даними автора у студентів в 2024 р. здебільшого спостерігається високий рівень життєстійкості (60 %), що вказує на їхню здатність протистояти стресовим ситуаціям, зберігаючи внутрішню рівновагу та мінімізуючи негативний вплив стресу на результативність діяльності. Водночас виявлено й респондентів із низьким рівнем цієї здатності (16%), які потребують

[39] Maddi S. Dispositional Hardiness in Health and Effectiveness. Encyclopedia of Mental Health. San Diego (CA) : Academic Press, 1998. P. 323-335.
[40] Марченко А. Д. Соціально-психологічні особливості розвитку життєстійкості молоді в умовах проблемогенного соціуму : дис. ... доктора філософії : 053 Психологія. Луцьк, 2022. 306 с.
[41] Кузнєцова Л. М. Життєстійкість як фактор успішної самореалізації сучасної студентської молоді. *Вісник ДПУ*. 2014. №121. С. 181-187. С. 184

додаткової психологічно підтримки[42]. Тобто дані О. Хохліної свідчать про зростання життєстійкості студентів під час війни порівняно з довоєнними даними дослідження Л. Кузнєцової.

За результатами досліджень А. Марченко було виділено три основні групи респондентів: із високим рівнем життєстійкості (33,9 %), із середнім рівнем (40,5 %) та з низьким рівнем (25,6 %). Лише приблизно кожен третій опитаний проявляє стійкість перед труднощами в умовах соціальних викликів, що свідчить про необхідність підтримки для більшості респондентів, особливо з огляду на їхню високу вразливість до стресів. Молодь зазнає впливу як зовнішніх (глобальних, національних, регіональних) стресорів, так і внутрішніх конфліктів, що виникають через зростання та суперечливість вимог з боку власних амбіцій, оточення та суспільства загалом. В умовах збільшеної свободи та відповідальності, а також недостатньої соціальної захищеності молодим людям необхідні ресурси для підтримки внутрішньої рівноваги та стабільності.

Аналіз даних А. Марченко також свідчить про те, що більшість респондентів мають середній та низький рівні життєстійкості (66,1 %), що вказує на їхню підвищену вразливість і потребу в додатковій підтримці. Це має особливу вагу, оскільки молодість традиційно асоціюється з активністю, енергією та позитивним ставленням до майбутнього. Дослідження показало, що серед здобувачів технічних спеціальностей чоловіки демонструють вищі середні показники життєстійкості порівняно з жінками, тоді як у соціогуманітарній сфері жінки мають вищі значення за шкалами «життєстійкість», «контроль» та «прийняття ризику». Гендерні відмінності в рівнях життєстійкості у різних професійних спрямуваннях не показали значущих розбіжностей[43].

---

[42] Хохліна О. П. Результати вивчення особистісної спрямованості як ресурсу життєстійкості людини в умовах війни. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: педагогіка та психологія*. 2024. Вип. 5. С. 20-27.

[43] Марченко А. Д. Соціально-психологічні особливості розвитку життєстійкості молоді в умовах проблемогенного соціуму : дис. ... доктора філософії : 053 Психологія. Луцьк, 2022. 306 с. С. 82

На думку А. Марченко для визначення особливостей розвитку особистісних змінних, пов'язаних з регуляторними функціями життєстійкості доцільно використовувати:

- тест смисложиттєвих орієнтацій (Дж. Крамбо, Л. Махолік, адаптація Д. Леонтьєва);
- самоактуалізаційний тест (Е. Шостром, адаптація Ю. Альошиної, Л. Гозмана, М. Загіки, М. Кроза);
- опитувальник каузальних орієнтацій (Е. Десі, Р. Райан; адаптація О. Дергачової, Л. Дорфмана, Д. Леонтьєва);
- шкала загальної самоефективності особистості (Р. Шварцер, М. Єрусалем)[44].

О. Свідерська, окрім тесту Мадді для визначення рівнів життєстійкості, пропонує користуватися методикою CompACT, яка призначена для оцінки здатності людини адаптивно реагувати на різноманітні життєві виклики[45].

Г. Попова та О. Хопець зазначають, що для вимірювання життєстійкості доцільно також використовувати тест індексу життєвої задоволеності в адаптації Н. В. Паніної та тест аналізу стилю життя (Бостонський тест на стресостійкість[46].

На думку О. Кокун за понад сорок років досліджень життєстійкості було розроблено безліч методик для її діагностики, а також численні їхні модифікації та адаптації для різних мов та культурних середовищ. Серед найвідоміших інструментів варто виділити The Personal Views Survey (Опитувальник особистісних поглядів), який у своїй первісній версії містив 101 пункт і був спрямований на вивчення особистісних переконань та установок, що впливають на життєстійкість. Іншим значущим інструментом є

---

[44] Там само .- С. 78

[45] Свідерська О. Психологічна гнучкість та життєстійкість студентської молоді. *Вісник Національного університету оборони України*. 2024. №5. С. 146

[46] Попова Г. М., Хопець О. С. Особистісні якості як детермінанта розвитку життєстійкості молоді. *Інтеграційний розвиток особистості та суспільства: психологічний і соціологічний виміри* : матеріали II міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 12 червня 2020 року) / за ред. д. ю. н., проф. Аракелян М. Р.; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 224-227.

The Hardiness Survey (Опитувальник життєстійкості), перша версія якого складалася з 65 пунктів і зосереджувалася на оцінці таких аспектів життєстійкості, як зобов'язання, контроль та виклик. Крім того, велике значення має The Dispositional Resilience Scale (Шкала диспозиційної стійкості), яка в початковому варіанті включала 45 запитань і була орієнтована на виявлення загальної стійкості особистості до стресу через оцінку диспозиційних характеристик[47].

Ці інструменти стали основою для подальших адаптацій, спрямованих на поглиблене розуміння життєстійкості в різних умовах і серед різних вікових та соціальних груп. Завдяки гнучкості методик, дослідники мають можливість визначати рівень життєстійкості за багатьма параметрами, враховуючи як особистісні ресурси, так і контекстуальні фактори. Сьогодні ці опитувальники широко використовуються у психологічних дослідженнях для оцінки адаптивних здібностей людини, особливо в умовах високого стресу чи кризових ситуацій, таких як війна або інші екстремальні події.

Разом з тим в зарубіжних дослідженнях спектр методик оцінки життєстійкості значно ширший ніж у вітчизняних науковців. Проведений аналіз дозволив узагальнити їх в табл. 4.5.2.

Таблиця 4.5.2

Методики оцінки життєстійкості молоді

Методика	Автори / Опис	Застосування
Шкала життєстійкості (Resilience Scale, RS, Г. Вагнера та Дж. Вудса)	Оцінює здатність справлятися зі стресом та викликами. Складається з 25 пунктів.	Вимірювання загальної життєстійкості у різних групах, зокрема молоді в умовах війни
Опитувальник життєстійкості Річардсона (Resilience Questionnaire by Richardson)	Оцінює життєстійкість та адаптаційні механізми через здатність справлятися з труднощами та використовувати ресурси.	Оцінка стійкості до стресу та здатності справлятися з кризовими ситуаціями

[47] Кокун О. Опитувальник професійної життєстійкості (українська версія). *Проблеми екстремальної та кризової психології.* 2021. №1. С. 90-104.

Шкала суб’єктивного благополуччя (Subjective Well-Being Scale)	Оцінює суб’єктивне відчуття щастя та задоволення життям (емоційний стан, соціальні відносини, перспективи)	Оцінка рівня задоволення життям як складової життєстійкості.
Методика оцінки психологічного стресу (Perceived Stress Scale,PSS Ш. Коена, Т. Камарка, Р. Мермельштейна).	Оцінює частоту відчуття стресу в повсякденних ситуаціях	Оцінка стресостійкості молоді в умовах війни, ключовий компонент життєстійкості
Анкета адаптаційних ресурсів (Adolescent Resilience Questionnaire, ARQ)	Оцінює життєстійкість молоді з фокусом на внутрішніх і зовнішніх ресурсах: емоційний самоконтроль, сімейна підтримка	Оцінка здатності молоді справлятися з викликами, особливо в екстремальних умовах, таких як війна
Шкала самооцінки стійкості до стресу (Stress Resistance Self-Assessment Scale)	Дозволяє людині оцінити здатність до подолання стресу, відображаючи впевненість у собі, адаптивні здібності.	Інструмент самооцінки стійкості до стресу.
Спостереження та інтерв'ю	Вивчення поведінки людини в стресових ситуаціях, оцінка здатності до взаємодії, прийняття рішень, використання ресурсів.	Використовується в дослідженнях з глибинними інтерв'ю та спостереженням у кризових ситуаціях.
Шкала стресостійкості та схильності до дистресу (Stress Resilience and Distress Proneness Scale)	Оцінює здатність протистояти стресу та схильність до дистресу.	Корисна для оцінки психоемоційної стабільності молоді в умовах війни.

Вважаємо, що найбільш вдало відображають навички життєстійкості у молоді Resilience Scale. В основі RS лежить п’ять вимірів: незворушність, наполегливість, значущість, самовпевненість і екзистенціальна самотність, а шкала спирається на два фактори, описані як особиста компетентність і прийняття себе та життя.

Незворушність представляє збалансовану перспективу, яку люди можуть мати на своє життя та досвід, і передбачає здатність «сидіти вільно і приймати те, що приходить», відповідно регулюючи екстремальні реакції на негаразди, часто з почуттям гумору. Наполегливість означає акт наполегливості, незважаючи на труднощі чи знеохочення, тобто готовність продовжувати брати участь, продовжувати йти вперед і продовжувати боротьбу за відновлення свого життя, незважаючи на невдачі. Значущість

характеризує усвідомлення того, що є для чого жити – мета життя. Самозабезпечення означає здатність людей вірити в себе та свої можливості; можливість покладатися на себе, усвідомлюючи свої сильні сторони та обмеження. Екзистенційна самотність (згодом названа автентичністю) характеризує відчуття індивідуальності та усвідомлення того, що кожна людина унікальна і що люди повинні пройти через певний досвід самостійно, навіть якщо іншим досвідом можна поділитися. Ця характеристика також вказує на відчуття свободи. Рівні за цією методикою визначаються класично – низький, середній та високий і для вимірювання використовується шкала Лайкерта[48].

В умовах війни для визначення змін життєстійкості також доцільно використовувати Шкалу Психологічного дистресу війни War-Related Psychological Distress Scale (WRPD)[49]. В цьому випадку рівень психологічного дистресу може оцінюватися на основі вираженості пов'язаних із війною страхів, відчуття втоми від війни та внутрішньої напруги.

Соціальна робота відіграє ключову роль у підтримці молоді в Україні, особливо в умовах, коли багато молодих людей стикаються з викликами війни, економічної нестабільності та соціальної ізоляції. Основними завданнями соціальної роботи є забезпечення психологічної підтримки, розвиток навичок адаптації та формування життєстійкості. Фахівці із соціальної роботи працюють над наданням необхідної допомоги молодим людям, які переживають травматичний досвід. Завдяки інтегрованому підходу, соціальна робота допомагає створити умови для всебічного розвитку молоді, формуючи у них навички самодопомоги та підтримуючи їхнє прагнення до самореалізації в умовах складних життєвих обставин.

Система соціально-психологічної підтримки молоді в Україні охоплює широкий спектр послуг, зокрема кризове консультування, психологічну

---

[48] Cajada L., Stephenson Z. & Bishopp D. Exploring the Psychometric Properties of the Resilience Scale. *Adversity and Resilience Science.* 2023. Vol. 4. p. 245– 257.

[49] Кузнєцова Л. М. Життєстійкість як фактор успішної самореалізації сучасної студентської молоді. *Вісник ДПУ*. 2014. №121. С. 181-187.

терапію, волонтерські програми, тренінги з розвитку життєстійкості та освітні програми. Надаються ці послуги цілою системою різноманітних соціальних служб та установ. Зокрема згідно з положеннями Закону України

«Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є наступні:

- уповноважені органи, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю (органи виконавчої влади та місцевого самоврядування;
- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізовані формування, служби у справах дітей);
- фахівці з соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації;
- юридичні та фізичні особи, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді;
- волонтери у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю[50].

Як зазначає Л. Тюптя «своєрідність молоді як особливої демографічної групи населення зумовлює специфічні підходи соціальної роботи, які базуються на таких напрямках і технологіях, як соціальна профілактика, соціальне обслуговування, соціальна реабілітація і соціальна допомога»[51].

У 2023 р. Міністерством соціальної політики в Україні було озвучено плани щодо відкриття 20 Центрів життєстійкості, заснованих на ізраїльському досвіді. Вони повинні були стати безбар'єрними просторами. Метою створення таких центрів є надання соціально-психологічної підтримки у доступному форматі для широких верств населення. Це б дозволило охопити підтримкою близько 3,6 млн українців. Планувалося, що в Центрах працюватиме мультидисциплінарна команда, що включатиме психологів, координаторів волонтерських програм та менеджера з інформування, який допомагатиме консультувати відвідувачів щодо соціальних послуг та

[50] Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21.06.2001 р. №2558-III. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t012558?ed=2011_09_20

[51] Тюптя Л. Т. Соціальна робота. URL: https://westudents.com.ua/glavy/86263-53-sotsalna-robota-z-moloddyu.html

можливостей навчання. Підготовку персоналу для цих центрів, за домовленістю Міністерства соцполітики з Посольством Ізраїлю в Україні, забезпечуватимуть ізраїльські фахівці.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 03.10.2023 р.№1049 «Про реалізацію експериментального проекту із запровадження комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості»[52] в 2023 р. проєкт функціонував як пілотний, а територіальні громади могли подати заявку на участь до 1 червня 2023 р. За результатами соціальних досліджень, відкриття таких центрів є нагальною потребою, адже 71 % українців стикаються зі стресом або тривожністю, а за даними ВООЗ, приблизно 15 млн громадян України потребують соціально- психологічної підтримки, з яких 9,6 млн можуть мати труднощі з ментальним здоров'ям[53].

Зараз у багатьох громадах створюються такі Центри життєстійкості, що покликані забезпечити безпечний простір для молодих людей, де вони можуть отримати соціально-психологічну допомогу та поради щодо адаптації в умовах кризи. Їх діяльність врегульована Постановою Кабінету Міністрів України від 23.01.2024 р. №83 «Про організацію діяльності та забезпечення функціонування центрів життєстійкості»[54]. Зокрема станом на вересень 2024 р. вже було створено та функціонували 179 таких центрів. Лише за вересень їх відкрилося ще 19[55]. Так, наприклад, одним із перших Центрів життєстійкості у Волинській області став Нововолинський центр, який функціонує з лютого 2024 р. та за цей час прийняв понад 2 тис відвідувачів, надавши 955 індивідуальних консультацій та провівши 1273 групові заняття[56]. Серед тих,

---

[52] Про реалізацію експериментального проекту із запровадження комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2023 р. №1049. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-%D0%BF#Text

[53] В Україні за прикладом Ізраїлю з'явиться 20 Центрів життєстійкості. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3716189-v-ukraini-za-prikladom-izrailu-zavitsa-20-centriv-zittestijkosti.html

[54] Про організацію діяльності та забезпечення функціонування центрів життєстійкості: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.01.2024 р. №83. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2024-%D0%BF#Text

[55] В Україні працюють вже 179 центрів життєстійкості. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3906467-v-ukraini-pracuut-vze-179- centriv-zittestijkosti.html

[56] Як працюють Центри життєстійкості - Оксана Жолнович протестувала нову соціальну послугу. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/yak-pratsiuiut-tsentry-zhyttiestiikosti-oksana-zholnovych-protestuvala-novu-sotsialnu- posluhu

хто звернувся за допомогою, значну частку становили внутрішньо переміщені особи, сім'ї військовослужбовців та самі військові.

Складові програми соціально-психологічної підтримки для молоді в центрах життєстійкості включають наступні елементи:

- кейс-менеджмент – це оцінка звернень молодих людей та початковий скринінг їхніх потреб з подальшим направленням до відповідних спеціалістів. Такий підхід дозволяє швидко визначити індивідуальні запити молоді та забезпечити доступ до необхідної підтримки;

- надання соціальних послуг – включає групові заняття, тренінги та весь спектр психосоціальної підтримки, адаптованої до потреб молоді. За потреби в Центрах життєстійкості можуть бути організовані додаткові послуги: початкова юридична консультація, інформаційна підтримка з питань зайнятості, супровід молодих ветеранів тощо – усе те, що є важливим для конкретної громади та молодих людей;

- координація волонтерських активностей – оперативне реагування на

- нагальні потреби громади, залучення молодих волонтерів до ініціатив, що сприяють життєстійкості. Це дозволяє акумулювати волонтерський потенціал молоді та спрямовувати його на актуальні завдання;

- сімейний простір для підтримки родин – створення активностей та занять для дітей, організація навчальних заходів для молодих батьків та загальні сімейні зустрічі. Такий простір допомагає підтримати молоді родини, сприяючи зміцненню родинних стосунків та соціальній згуртованості.

Крім індивідуальних консультацій, для молоді тут організовані щоденні активності: вони можуть брати участь у групових терапевтичних заняттях, зустрічах для осіб із подібним досвідом, а також навчальних тренінгах. У центрах також передбачені безпечні та комфортні освітньо-ігрові зони для занять із підлітками.

Особливу увагу у роботі Центрів приділено формуванню спільнот підтримки, де молоді люди можуть спілкуватися з іншими, хто має схожий досвід, а також отримати практичні навички для подолання життєвих

труднощів. Групові заняття проводяться з урахуванням специфічних потреб кожної категорії молоді: для внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, молоді, яка переживає втрату, а також для молодих матерів та інших груп. Згуртованість спільнот підтримки сприяє розвитку навичок життєстійкості та забезпечує можливість для молоді подолати кризові ситуації, знайти опору в собі та суспільстві.

При формуванні навичок життєстійкості слід враховувати особливості конкретної вікової групи молоді. Так, на думку Я. М. Омельченко розвиток життєстійкості підлітків необхідно здійснювати з урахуванням особливостей цієї вікової групи, працюючи комплексно як із самими дітьми, так і залучаючи до процесу їхню родину та значущих дорослих із найближчого оточення, які також можуть страждати від ПТСР-симптоматики[57].

Основна стратегія психотерапевтичного підходу полягає в тому, щоб, працюючи з молоддю, забезпечити їм умови для навчання методам подолання стресу, зниження інтенсивності та частоти симптомів ПТСР. У випадку підлітків така робота також передбачає і надання підтримки значущим дорослим. Це дозволяє відновити здатність дорослих бути надійною опорою для підлітків, створювати для них безпечне середовище та конструктивно супроводжувати їх у подоланні стресових реакцій. Крім того, при роботі з родиною важливо створити психотерапевтичні умови для відновлення позитивного емоційного зв’язку між підлітками та значущими дорослими, що є основою для психоемоційного благополуччя підлітків.

Комплексна програма розвитку життєстійкості молоді передбачає кілька основних напрямів.

Перший напрям – це робота з особою, яка включає опрацювання наслідків впливу стресових факторів, зниження симптомів ПТСР, подолання відчуження, а також навчання прийомам подолання наслідків стресу. У

[57] Омельченко Я. М. Напрямки розвитку життєстійкості дітей в умовах війни. *Психолого-педагогічні координати розвитку особистості* : збірник наукових матеріалів ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 2-3 червня 2022 р.). Полтава, 2022. С. 163-167.

підлітків сюди слід додати ще й подолання розвитку прив'язаності до значущих дорослих.

Другий напрям якщо клієнтом є підліток – це робота з батьками, яка включає усвідомлення батьками своєї ролі у формуванні ПТСР- симптоматики у підлітків.

Третій напрям передбачає підтримку психоемоційного балансу та емоційної стійкості молоді, а також навчання конструктивних реакцій на стресові ситуації.

Четвертий напрям – це робота із загальним середовищем, яка спрямована на формування безпечного, стабільного та передбачуваного оточення, розвиток позитивного контакту молоді з іншими, згуртованості та сприятливих стосунків у молодій сім'ї та соціумі. Варто зазначити, що у підлітків можуть виникати додаткові труднощі через те, що симптоматика ПТСР значущих дорослих у їхньому житті також виступає стресовим чинником, що призводить до хронічної циркуляції симптомів і посилення тривожності, що лише ускладнює їхній процес адаптації.

Таким чином, розвиток життєстійкості молоді вимагає інтегрованого підходу, орієнтованого на роботу не тільки з особою, а й оточуючим середовищем.

Т. Бондарева вважає, що рівень життєстійкості особистості пов'язаний з тим, які копінг-стратегії вона зазвичай обирає для зниження психічного напруження під час життєвих труднощів. Дослідження автора показало, що серед молоді найбільш популярною стратегією подолання стресу у складних життєвих обставинах є звернення до соціального контакту. Найменш популярними виявилися стратегії уникнення та асоціальна поведінка.

При цьому студенти у стресових ситуаціях частіше, ніж дорослі, схильні обирати активні (асертивні дії), асоціальні (асоціальні та агресивні дії) та непрямі (маніпулятивні дії) стратегії. Водночас, аналіз даних щодо конструктивності вибору стратегій показав, що суттєвої різниці між жінками

та чоловіками не виявлено, проте чоловіки у стресових умовах частіше, ніж жінки, використовують обережні, асоціальні та маніпулятивні дії. На думку автора, для формування асертивної поведінки доцільним є застосування соціально-психологічного тренінгу як основного психологічного методу[58].

Варто зазначити, що психологічний тренінг як основа для формування навичок життєстійкості для молоді в Україні використовується значно частіше ніж інші методи. Такий метод активно використовується в:

- середньоосвітніх навчальних закладах для підлітків (наприклад, в Центрі позашкільної роботи Святошинського району М. Києва проводить тренінг «Формування навичок життєстійкості, самодопомоги та допомоги ближньому у стресових ситуаціях» за за програмою Israel Trauma Coalition in UA по роботі з Травмою. Під час тренінгу учасники дізнаються про вплив стресу на людину, реакції на стрес, отримують знання і відпрацьовують навички самодопомоги, знаходять ресурси, які допомагають зміцнювати стресостійкість та швидше відновлюватися. Відпрацьовуються навички за ізраїльським протоколом «Чотири стихії». На тренінгу застосовуються такі практичні вправи такі, як «Дихання за телефоном», «Переключення уваги», «Зняття м'язевих затисків» та інші, які є важливими засобами самодопомоги та допомоги ближньому[59];

-закладах вищої освіти. Наприклад, в такий тренінг проводиться Центром психологічного відновлення та адаптації серед студентів коледжів ЛНУ імені Тараса Шевченка. Мотиваційний тренінг для студентів спрямований на розвиток практичних навичок життєстійкості. Учасники аналізують характеристики життєстійкої особистості, розглядають модель життєстійкості та визначають власні цінності через виконання практичних завдань, обмінюючись своїми «рецептами» витривалості. В ході тренінгу

[58] Бондарева Т. С. Життєстійкість особистості в контексті способів долання складних життєвих ситуацій в періоди юності та дорослості. URL: http://www.appsychology.org.ua/data/jrn/v3/i14/12.pdf (

[59] Тренінг «Формування навичок життєстійкості, самодопомоги та допомоги ближньому у стресових ситуаціях». URL: https://cprs.kiev.ua/news/pednarady-seminary/trening-formuvannya-navychok- zhyttyestiykosti-samodopomogy-ta-dopomogy-blyzhnomu-u-stresovykh-sytuats/

обговорюється важливість турботи про особисту безпеку, вміння застосовувати профілактичні заходи та знання принципів надання першої психологічної допомоги в кризових ситуаціях. Протягом заходу студенти обговорюють актуальні питання життєстійкості в сучасних умовах[60].

Окрім того, сьогодні навчальні заклади різного рівня активно впроваджують різні навчальні програми з формування навичок життєстійкості. Наприклад, студенти ПУЕТ проходять дистанційний курс «Життєстійкість молоді в умовах криз» в рамках політики неформальної освіти[61]. Подібні програми можуть суттєво варіюватись, Так, Львівський національний університет імені Івана Франка впровадив навчальну програму «Психологічна ресурсність особистості»[62], а Волинський національний університет імені Лесі Українки – курс «Психологія щастя»[63].

Окрім того, в Україні існує значна кількість як безкоштовних так і платних різноманітних курсів з покращення навичок формування життєстійкості. Наприклад, Онлайн-курс «Життєстійкість» розрахований на 10 онлай-зустрічей, які проводяться у вигляді тематичних діалогів, рефлексії та практичних завдань. Курс «Життєстійкість» спрямований на розвиток в учасників здатності адаптуватися до змін і справлятися зі стресом, розвиваючи стійкість перед життєвими викликами. Блоки курсу акцентують увагу на ставленні до змін, навичках самоусвідомлення та розвитку внутрішньої опори. Учасники вивчають природу страху перед змінами, розглядають автоматичні реакції та звичку опиратися змінам, з’ясовують, як усвідомлення своєї «ментальної крихкості» може стати поштовхом до внутрішніх змін і особистісного зростання. Мета цих зустрічей – допомогти учасникам

[60] Тренінг з життєстійкості для студентів ЛНУ імені Тараса Шевченка. URL: https://luguniv.edu.ua/?p=119105
[61] Студенти ПУЕТ отримали сертифікати проходження дистанційного курсу «Життєстійкість молоді в умовах криз». URL: https://puet.edu.ua/news/studenty-puet-otrymaly-sertyfikaty-prohodzhennya- dystanczijnogo-kursu-zhyttyestijkist-molodi-v-umovah-kryz/
[62] Силабус з навчальної дисципліни «Психологічнаресурсність особистості».URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/Sylabus-z-kursu-DVVS-Psykholohichna-resursnist- osobystosti-2k-rizni-ONOVLENO-2.pdf
[63] Силабус вибіркової навчальної дисципліни «Психологія щастя». URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20075/1/Psychohappiness2021. pdf

переосмислити зміни як виклики, а не проблеми, і знайти способи бути більш гнучкими у моменті.

Другий блок курсу, «Стрес і ми», фокусується на вивченні природи стресових реакцій і способів справлятися з ними. Учасники досліджують стратегії поведінки під час стресу, розвивають навичку розрізняти факти від припущень і опановують практику усвідомлених дій, що дозволяє реагувати конструктивно навіть у кризових ситуаціях. Програма сприяє формуванню здатності рухатися до мети невеликими кроками, відповідно до власних ресурсів, і підходить до стресу зі співчуттям до себе. Особлива увага приділяється важливості внутрішньої стійкості, вмінню дозволяти собі поступово нарощувати сили та відновлювати внутрішній баланс[64].

В Україні активно формується ринок соціальних послуг, відбувається розвиток соціальних послуг для населення на рівні громади, що узгоджується із загальноєвропейськими тенденціями та процесами децентралізації в країні. Вітчизняне законодавство передбачає можливість надання соціальних послуг недержавними організаціями, зокрема громадськими, і допускає закупівлю таких послуг державою як через конкурсний механізм соціального замовлення, так і через пряме контрактування. Зокрема, участь недержавних організацій у сфері соціальних послуг підкріплена Законом України «Про соціальні послуги»[65].

Виникнення недержавних постачальників соціальних послуг створює потребу у детальному аналізі можливостей громадських організацій у цій сфері, а також у критичному осмисленні їхньої ролі та обмежень у контексті реформи місцевого самоврядування в Україні. На даний час в Україні функціонує понад 20 тис. громадських організацій різних напрямів діяльності.

Варто відзначити, що можливості у громадських та благодійних організацій та державних і комунальних служб щодо соціальної роботи з

---

[64] Онлайн-курс «Життєстійкість». URL: https://skillers.tech/ua/trainings/onlajn-kurs-zittestijkist

[65] Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. №2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

молоддю дещо відрізняються. Узагальнення цих можливостей представлено в табл. 4.5.3.

Таблиця 4.5.3

Порівняння можливостей партнерських організацій (громадських та благодійних) та державних і комунальних соціальних служб у формуванні навичок життєстійкості молоді в умовах війни

Критерій	Громадські та благодійні організації	Державні та комунальні соціальні служби
Гнучкість та адаптація до потреб молоді	Швидке реагування та адаптація до змін у потребах молоді, створення нових ініціатив, можливість швидкого внесення змін у програми	Часто обмежені бюрократичними процедурами, потребують більше часу для внесення змін у програми та адаптації до нових обставин
Доступність ресурсів	Фінансування залежить від донорів і грантів, можливе залучення міжнародної підтримки, але ресурсна стабільність може коливатися	Стабільне державне фінансування, але обмежене в обсягах, залежить від бюджету та державних пріоритетів
Широта охоплення	Можуть працювати на місцевому та національному рівнях, часто охоплюючи вразливі групи молоді у громадах	Працюють на державному та місцевому рівнях, мають широку мережу установ і ресурсів для підтримки молоді
Інноваційність підходів	Активно застосовують інноваційні методи та підходи, наприклад, арт- терапію, терапію тваринами, групові онлайн-програми	Часто працюють за стандартними державними методиками, інновації можливі, але потребують затвердження та додаткового фінансування
Залучення спеціалістів	Легко залучають експертів та спеціалістів із різних галузей, у тому числі міжнародних	Мають власний штат спеціалістів, але можливості залучення зовнішніх експертів обмежені
Психосоціальна підтримка	Забезпечують широкий спектр послуг: консультації, тренінги, підтримка в кризових ситуаціях, орієнтовані на індивідуальний підхід	Забезпечують базову психосоціальну підтримку, але часто обмежені у наданні персоналізованих послуг
Залучення молоді до волонтерської діяльності	Сприяють активній участі молоді в волонтерських ініціативах, створюють проєкти для волонтерства	Волонтерські програми часто обмежені, здебільшого залучають молодь до підтримуючих програм у межах комунальних служб
Психологічна підтримка для молоді та сімей	Надають індивідуальні та групові сесії, працюють із сім'ями, можуть пропонувати	Надають базові консультації та підтримку, мають ресурси для кризового консультування

	спеціалізовані програми для постраждалих від війни	
Освітні програми та тренінги з життєстійкості	Організовують тренінги з розвитку життєстійкості, часто інтегруючи міжнародний досвід та практики	Здебільшого працюють за стандартними освітніми програмами, які потребують узгодження та затвердження
Незалежність у прийнятті рішень	Гнучкі у прийнятті рішень, можуть оперативно реагувати на нові виклики	Підпорядковуються державним структурам, рішення часто залежать від державної політики та процедур
Підтримка через міжнародне партнерство	Можуть залучати міжнародну підтримку, налагоджувати партнерства з іншими країнами та міжнародними організаціями	Мають доступ до міжнародної допомоги лише через державні програми та гранти

У нинішніх умовах до процесу формування навичок життєстійкості молоді в умовах війни в Україні спостерігається прагнення залучення різноманітних партнерських організацій. По-перше, такі організації мають високу гнучкість та можливість швидко адаптуватися до змін у потребах молоді. Вони здатні оперативно реагувати на нові виклики, з якими стикається молодь в умовах війни, і швидко впроваджувати інноваційні підходи для подолання стресу, розвитку стійкості та самодопомоги. Партнерські організації можуть залучати міжнародний досвід і застосовувати сучасні методики, такі як арт-терапія, групові тренінги та індивідуальні консультації, що підвищують ефективність програм підтримки молоді.

По-друге, громадські та благодійні організації мають можливість залучати значні ресурси через міжнародне партнерство і донорську підтримку, що дозволяє розширити спектр послуг і підсилити інфраструктуру соціальної підтримки. Вони також здатні організовувати індивідуальні та групові сесії з психологічної підтримки, які допомагають молоді не лише в подоланні стресових реакцій, але й у формуванні навичок життєстійкості та адаптації до кризових ситуацій. Партнерські організації часто надають молоді можливість брати участь у волонтерських програмах, що сприяє розвитку почуття спільності та відповідальності. Таким чином, залучення громадських та

благодійних організацій до роботи з молоддю в умовах війни сприяє формуванню комплексної системи підтримки, яка допомагає молодим людям відновлювати внутрішній ресурс, розвивати життєстійкість і підтримувати позитивне самосприйняття навіть у складних умовах.

У співпраці з освітніми закладами, громадськими організаціями та міжнародними партнерами, система соціально-психологічної підтримки постійно вдосконалюється, щоб відповідати сучасним потребам молоді. Такі зусилля спрямовані на те, щоб забезпечити молодих людей інструментами для подолання труднощів і сприяти їхньому емоційному благополуччю, що, у свою чергу, підтримує розвиток стійкого та здорового суспільства.

У табл. 4.5.4 представлено основні напрями залучення партнерських організацій (соціальних служб та благодійних організацій) до процесу формування навичок життєстійкості молоді в умовах війни.

Таблиця 4.5.4

Основні напрями залучення партнерських організацій (соціальних служб та благодійних організацій) до процесу формування навичок життєстійкості молоді в умовах війни

Напрям	Характеристика
Правова допомога	Надання молоді юридичних консультацій, роз’яснення їхніх прав і обов’язків, а також допомога в захисті прав у разі дискримінації, насильства чи інших правових порушень.
Соціальна допомога та підтримка	Забезпечення молодих людей соціальною підтримкою, включаючи допомогу в адаптації до соціуму, організацію заходів з розвитку соціальних навичок та підтримку в соціально складних ситуаціях.
Психологічна допомога	Проведення консультацій, тренінгів і терапевтичних сесій для підтримки психічного здоров'я молоді, формування стресостійкості, подолання емоційних труднощів і розвитку самопідтримки.
Інформативно-консультативна допомога	Надання молоді інформаційної підтримки з актуальних питань, зокрема, через тренінги, семінари та консультації щодо побудови кар’єри, профілактики ризикованої поведінки та життєвих навичок.
Медична допомога	Організація медичних обстежень, профілактичних заходів, консультацій з фахівцями охорони здоров’я, включаючи доступ до базової медичної допомоги та послуг із зміцнення здоров’я.

Надання цих послуг може здійснюватися за власною ініціативою громадських та благодійних організацій або ж залучатися державними органами чи місцевими органами самоврядування. При цьому використовуються самі різноманітні форми та методи формування навичок життєстійкості. Так, наприклад, для молоді Національна психологічна асоціація (далі – НПА) запустила на початку червня 2022 р. безкоштовну гарячу лінію в Україні, яка доступна у форматі аудіо- та відеодзвінків. Подібні гарячі лінії НПА відкрила і в двадцяти європейських країнах завдяки співпраці з міжнародними партнерами. На цих лініях працюють кваліфіковані психологи, які мають необхідний досвід і підготовку для допомоги в кризових ситуаціях. Це особливо важливо для молоді, оскільки в багатьох країнах українські біженці не завжди можуть отримати психологічну підтримку поряд із медичною або фінансовою допомогою. Завдяки таким гарячим лініям молоді українці за кордоном можуть підтримувати ментальний зв'язок із Батьківщиною.

Існують й інші платформи для безкоштовної психологічної допомоги молоді. Серед них – цілодобова психологічна підтримка «Запорука», «Хаб стійкості», група психологічної підтримки «Разом», Центр психологічної підтримки «ОбійМи», Центр психологічного консультування «Open Doors», онлайн-платформа «Розкажи мені», телеграм-канали «Психологічна підтримка» та «Перемога» (останній – для осіб від 8 до 22 років), онлайн-програма «Бути батьками ангела», національна професійна лінія з питань профілактики самогубств та психічної підтримки «Lifeline Ukraine», реабілітаційний центр із надання безкоштовної психологічної допомоги «Крок назустріч» тощо. Ці платформи надають молоді можливість отримати професійну підтримку та допомагають у формуванні життєстійкості[66].

Особливо важливим є співробітництво соціальних служб з громадськими та благодійними організаціями щодо підвищення

[66] Підтримка ментального здоров'я в часи війни. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya- v-chasy-viyny

життєстійкості у молодих ветеранів. Так, станом на сьогодні, послуги з психологічної реабілітації ветеранів та їхніх сімей надають 48 закладів охорони здоров’я по всій країні (для порівняння, у 2021 р. їх було лише дев’ять). При цьому очікується, що кількість таких закладів і надалі зростатиме за рахунок залучення в цю сферу партнерських проєктів. Поряд із цим активно впроваджуються сучасні методи психосоціальної підтримки ветеранів, які не передбачають обов'язкового звернення до спеціалістів. Основний акцент таких методів робиться на взаємодії та взаємопідтримці серед самих ветеранів, що сприяє розвитку спільноти підтримки та допомоги таким спільнотам від благодійних організацій.

Висновки

1. Війна спричинила значні психологічні наслідки для української молоді, висвітливши серйозні загрози та виклики для її психічного здоров’я та соціальної адаптації. Зростання тривожності, депресії, байдужості до раніше значущих занять, порушення сну та тривалий стрес стали поширеними проблемами серед молодих людей. Багато хто з них періодично відчуває сильну тривогу або паніку, однак через брак доступу до психологічної допомоги або недостатню усвідомленість важливості підтримки значний відсоток молоді уникає звернення по професійну допомогу. Відсутність підтримки та нездатність адаптуватися до тривалого психологічного навантаження може призвести до стійких психічних розладів та погіршення соціальної інтеграції, що вимагає комплексних підходів та програм для підтримки психічного здоров’я молоді, а також розвитку навичок стресостійкості та адаптації.

2. Для оцінки життєстійкості молоді в Україні використовуються анкетування та опитування, спостереження, самооцінка та інтерв’ю з різноманітними фокус-групами. Найчастіше в процесі анкетування для оцінки життєстійкості використовується тест життєстійкості С. Мадді, методика CompACT, Опитувальник особистісних поглядів, шкала життєстійкості, опитувальник життєстійкості Річардсона, шкала

суб’єктивного благополуччя, методика оцінки психологічного стресу, анкета адаптаційних ресурсів, шкала самооцінки стійкості до стресу, спостереження та інтерв'ю, шкала стресостійкості та схильності до дистресу. В переважній більшості випадків результати оцінювання зводяться до визначення рівня життєстійкості (низький, середній та високий). Переважна більшість досліджень в Україні засвідчує, що більшість молоді має середній рівень життєстійкості, що свідчить про відсутність суттєвих резервів для подолання стресових ситуацій та викликів, які пов’язані з ними.

3. Досвід зарубіжних країн у формуванні життєстійкості серед молоді, зокрема досвід Ізраїлю, демонструє важливість комплексного підходу до підтримки психічного здоров'я в умовах постійних стресових факторів і соціальних викликів. В Ізраїлі ефективно застосовуються мультидисциплінарні моделі підтримки, що включають створення безпечних просторів для молоді, організацію психологічної допомоги, терапії за участі тварин, арт-терапії та підтримку соціальних зв’язків через участь у групових активностях. Такі методи сприяють розвитку життєстійкості через формування навичок саморегуляції, соціальної адаптації та відчуття контролю над власним життям. В Україні, враховуючи високий рівень стресу та травматизації, викликаний війною, застосування подібних підходів могло б стати важливим кроком у підтримці молоді та загалом вразливих груп населення. Організація центрів життєстійкості, залучення до тренінгів з розвитку стресостійкості та створення психологічно безпечного середовища для молодих людей здатні значно підвищити їхню здатність до адаптації та зменшити ризики розвитку довготривалих психологічних проблем.

4. В останні роки важливим напрямком соціальної роботи є робота з молоддю. Війна в Україні негативно вплинула на цю категорію осіб, що обумовило необхідність посиленої соціально-психологічної підтримки. Чисельні виклики в цій сфері обумовили запровадження в Україні експериментального проєкту створення центрів життєстійкості, метою яких стало створення безпечного простору для молодих людей, де вони можуть

отримати соціально-психологічну допомогу та поради щодо адаптації в умовах кризи. Станом на вересень 2024 р. їх кількість в Україні становила 179 центрів. Модель соціально-психологічної підтримки молоді в центрах життєстійкості передбачала діяльність кейс-менеджера, надання соціальних послуг, координацію волонтерських активностей та сімейний простір для підтримки молоді та її родин.

5. Для формування навичок життєстійкості сучасної молоді в умовах війни використовуються самі різноманітні методи та форми соціальної роботи. Усі вони передбачають безпосередню роботу з молодою особою, яка потребує підтримки, роботу з оточуючим середовищем, підтримку психоемоційного балансу та емоційної стійкості. Соціальна робота також зосереджена на формуванні у молоді відповідних копінг-стратегій для зниження психічного напруження під час життєвих труднощів. Важливим засобом формування навичок життєстійкості в сучасних умовах є освітні програми та спеціалізовані тренінги, які розробляються та реалізуються як в освітніх закладах України, так і різними установами, де працюють молоді працівники. На таких тренінгах акцент робиться на переосмисленні змін як викликів, а не як проблем.

6. В умовах війни, обмеженого фінансування, дефіциту кадрів та активного зростання потреб у соціальних послугах для молоді, націлених на соціально-психологічну підтримку, зростає потреба у залученні до формування навичок життєстійкості громадських та благодійних організацій, які є більш гнучкими та мобільними в своїй діяльності, використовують більш широкий перелік методів, інноваційний підхід до роботи, незалежні у прийнятті рішень.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Бородін Євгеній Іванович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, директор навчально-наукового інституту державного управління Національного технічного університету «Дніпровська політехніка».

Брежнєва Тетяна Павлівна – магістр з соціальної роботи, провідний фахівець із соціальної допомоги вдома, Комунальна установа «Дніпровський міський територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» Дніпровської міської ради.

Вороніна Алла Геннадіївна – магістр з соціальної роботи, головний економіст фінансово-економічного відділу Центрального інженерно - інфраструктурного забезпечення Командування Сил логістики Збройних сил України при Міністерстві оборони України.

Гордієнко Єлизавета Михайлівна – магістр з соціальної роботи.

Суровцева Ірина Юріївна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

Верескун Михайло Вікторович – директор Навчально-наукового інституту сучасних технологій, доктор економічних наук, професор, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

Сорокіна Наталія Григорівна – магістр соціальної роботи, доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування Національного ТУ «Дніпровська політехніка».

Николаєва Валентина Іванівна – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

Єфремова Ніна Павлівна – магістр з соціальної роботи**,** фахівець з моніторингу ситуації ВПО, БО БФ «Право на захист».

Ларіонова Світлана Василівна – начальник відділу з організації виховної та соціально-гуманітарної роботи, голова Первинної профспілкової організації ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», магістр із соціальної роботи.

Роговська Ольга Олексіївна – заступник декана з виховної роботи соціально-гуманітарного факультету, старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

Бабачанах Сергій Миколайович – магістр із соціальної роботи, провідний інженер вхідного контролю ТОВ «Трипільський комбінат».

Заїка Олександр Юрійович – магістр із соціальної роботи.

Булат Олена Юріївна – магістр із соціальної роботи, начальник управління соціального захисту населення Маріупольської райдержадміністрації.

Малярчук Наталя Григорівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

Оліярник Вікторія Вікторівна – магістр з соціальної роботи, соціальний педагог, ХДПЦ «Лілея», м. Львів.

Медведенко Марина Яківна – магістр з соціальної роботи, БФ «Ветеран Хаб ++», менеджер з організації консультативних послуг.

Мутерко Ганна Миколаївна – магістр з соціальної роботи, завідувач кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, кандидат економічних наук, доцент.

Марченко Ірина Федорівна – перший проректор, кандидат технічних наук, доктор філософії, доцент кафедри інформатики, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

Леус Ольга Ігорівна – магістр з соціальної роботи, БО «Благодійний фонд «Діти Героїв», фахівець з підтримки постраждалих родин.

Присухіна Тетяна Володимирівна – магістр з соціальної роботи провідний бухгалтер бухгалтерська служба ДВНЗ «ПДТУ», магістр із соціальної роботи.

Колесник Лідія Сергіївна – магістр з соціальної роботи.